

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Muharrem Kesik

SELÇUKLULARIN HAÇLILARLA İMTİHANI

i y i k i k i t a p l a r v a r . . .

TİMAŞ YAYINLARI

İstanbul 2018

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - [times.com.tr](https://rantey.org) - <https://rantey.org>

SELÇUKLULARIN HAÇLILARLA İMTİHANI

SELÇUKLU-HAÇLI MÜCADELESİ

Muharrem Kesik

TİMAŞ YAYINLARI | 4544

Selçuklu Tarihi Dizisi | 8

Raf: Türk Tarihi

EDİTÖR

Zeynep Berktaş

KAPAK TASARIMI

Kerem Miralem

MİZANPAJ

Nur Kayaalp

1. BASKI

Kasım 2018, İstanbul

ISBN

ISBN 978-605-08-2926-6

TİMAŞ YAYINLARI

Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,

Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul

Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr

timas@timas.com.tr

facebook.com/timasyayingrubu

twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 12364

BASKI VE ÇILT

Sistem Matbaacılık

Adres: Yılanlı Ayazma Sok. No:8

Davutpaşa-Topkapı / İstanbul

Tel: (0212) 482 11 01

Matbaa Sertifika No: 16086

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak

Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.

İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

**SELÇUKLULARIN
HAÇLILARLA İMTİHANI**
MUHARREM KESİK

MUHARREM KESİK

1969 yılında Giresun'da doğdu. 1979 yılında ilkokul, 1987 yılında lise öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Lisans öğrenimini 1987-1991 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde tamamladı. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans öğrenimine başladı. 1991-1993 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak, İstanbul'da Ahmet Çuhadaroğlu İlköğretim Okulu'nda tarih öğretmenliği yaptı. 1993 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1994'te "Cenâbî Mustafa Efendi'nin, el-Aylemü'z-zâhir fî ahvâli'l-evâil ve'l-evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları İle İlgili Kısımının Tenkidli Metin Neşri" adlı teziyle Yüksek Lisans öğrenimini tamamladı. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora programına kayıt oldu. 27 Temmuz 1999'da "Sultan I. Mesud Devri Türkiye Selçukluları Tarihi (1116-1155)" adlı teziyle doktor unvanını aldı. 4 Haziran 2003 tarihinde de Yardımcı Doçentlik kadrosuna atandı. 2012'de Doçent unvanı aldı. 2017 yılında da Profesör oldu ve halen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Profesörlük kadrosunda görevini sürdürmekte olup İngilizce ve Arapça bilmektedir.

*Kıymetli Hocalarım Prof. Dr. Erdoğan Merçil ve
Prof. Dr. Işın Demirkent'e*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 10

KISALTMALAR / 13

HAÇLI SEFERLERİ'NİN NEDENLERİ VE HAÇLILARIN
ANADOLU'YA GELİŞİ / 15

A. SULTAN I. KILIÇ ARSLAN VE HAÇLILAR / 20

Haçlılarla Yapılan İlk Mücadele / 20

Sultan I. Kılıç Arslan'ın Malatya Kuşatması (1097) / 22

Düzenli Haçlı Ordularının Anadolu'ya Gelmesi

ve İznik'in Kaybı (18 Haziran 1097) / 24

Dorylaion Savaşı (1 Temmuz 1097) / 28

Ereğli Yakınındaki Savaş / 29

Dânişmend Gazi'nin Antakya Prinkepsi Bohemund'u

Esir Edişi (1100) / 30

1101 Yılı Haçlı Orduları ve Dânişmend

Gümüştegin Ahmed Gazi / 34

1101 Yılında Anadolu'ya Gelen İlk Haçlı Ordusu / 36

1101 Yılı'nın İkinci Haçlı Ordusu / 44

1101 Yılı'nın Üçüncü Haçlı Ordusu / 45

Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi'nin Malatya'yı Fethi (18

Eylül 1102) / 48

Bohemund'un Serbest Bırakılması ve Dânişmend Gazi ile Sultan I.

Kılıç Arslan Arasındaki Anlaşmazlık / 50

B. BÜYÜK SELÇUKLULARIN HAÇLILARA

KARŞI MÜCADELESİ / 55

SULTAN BERKYARUK DEVRİ (1092-1104) / 56

Müslüman Topraklarında İlk Haçlı Devletçiliği / 56

Sultan Muhammed Tapar Devri (1105-1118) / 78

Haçlı Seferi'nden Sonra Anadolu'da Durum / 123

Haçlılar Karşısında İlk Büyük Başarı:

İmâdeddin Zengî ve Urfa'nın Fethi / 152

İKİNCİ BÖLÜM

II. HAÇLI SEFERİ VE SULTAN I. MESÛD (1147-1148) / 161

A. II. HAÇLI SEFERİ / 164

B. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN MÜSLÜMAN

DEVLETLER, HAÇLILAR VE DİĞER HRİSTİYAN

DEVLETLER İLE İLİŞKİLERİ / 192

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAÇLILAR İLE MÜCADELEDE MÜSLÜMANLARIN

EFSENEVÎ HÜKÜMDARI: NUREDDİN

MAHMUD B. ZENGÎ (1146-1174) / 211

SULTAN I. MESÛD İLE NUREDDİN MAHMUD ARASINDAKİ

MÜNASEBETLER / 220

HAÇLILAR VE BİZANS TEHLİKESİNE RAĞMEN TÜRK

HÜKÜMDARI VE BEYLERİ ARASINDAKİ

MÜCADELELER / 226

Nureddin Mahmud'un Hârim'i Fethi ve Artah'da

Kazandığı Büyük Zafer / 246

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SALÂHADDİN EYYÜBÎ VE HAÇLILAR / 271

SALÂHADDİN EYYÜBÎ'NİN MEŞHUR HITTİN ZAFERİ / 308

KUDÜS'ÜN FETHİ / 321

KUDÜS'ÜN FETHİNİN BATI'DAKİ YANKILARI VE III. HAÇLI
SEFERİ'NİN HAZIRLIKLARI / 370

SULTAN II. KILIÇ ARSLAN VE III. HAÇLI SEFERİ / 378

SONUÇ / 430

KRONOLOJİ / 432

ESİR EDİLEN VEYA ÖLDÜRÜLEN

HAÇLI LİDERLERİ / 436

HAÇLILARLA MÜCADELE EDEN KAHRAMANLAR / 438

ŞECERELER / 447

BİBLİYOGRAFYA / 458

İNDEKS / 472

ÖNSÖZ

Haçlı Seferleri, Ortaçağ tarihinin en önemli olaylarından biridir.

Doğu ile Batı'nın çatışması ilk defa bu kadar belirgin bir şekilde gün yüzüne çıkmıştır. Aslında Haçlı Seferleri din perdesi ardında ekonomik çıkarların çarpıştığı savaşlar manzumesidir. Ancak unutulmamalıdır ki, işgale gelenler Hristiyan ordularıdır. Savaşların sebeplerinin her zaman ekonomik olduğu bilinen bir gerçektir. Haçlı Seferleri için de bu gerçek ne kadar perdelenmeye çalışılırsa çalışılsın ortadadır. Bu mücadelelerde her şeyi ekonomik nedenlere bağlarsak çok büyük bir hata yapmış oluruz. Bu savaşlarda "din" in büyük kalabalıkları sürükleyici etkisi unutulmamalıdır.

Hristiyan dünya, savaşçılarını Müslümanlara karşı her zaman Kudüs, İsa ve Kutsal Haç figürleriyle ayakta tutabilmiştir. Dolayısıyla bu savaşların bir başka cephesinde dinî tesirlerin olduğu ve basit dindar savaşçılar açısından olayın "bir din savaşı" olduğu gerçeği ihmal edilmemelidir.

Haçlı Savaşları her ne kadar Selçuklular zamanında 1096'da başlamış olsa da uzun yıllar hatta yüzyıllarca devam etmiştir. Hatta bizim de içinde olduğumuz bazı tarihçilere göre "Haçlı Seferleri" hâlâ devam etmektedir. Hem de aynı düşüncelerle ve gerekçelerle. Aradan geçen onca zamana rağmen...

Haçlı Seferleri'ne karşı Müslümanlar, işgal edilmeye çalışılan vatanlarını savunmuşlardır.

Bugün de Hristiyan dünyanın orduları Müslüman topraklarını fırsat buldukça işgal etmeye çalışıyorlar. Yani Müslümanlar açısından Haçlı Seferleri devam etmektedir ve bu iş rehavet gösterilmeyecek kadar önemli ve hayatidir.

Günümüzde Doğu-Batı çatışması olanca şiddetiyle hâlen devam etmekte... Yalnız bazı Hristiyan liderler bu konuda Müslümanların gözüne perde çekerlerken bazıları ise tüm İslâm dünyasının yüzüne karşı yaptıklarının, yeni bir Haçlı Seferi olduğunu ifade etmekten imtina etmiyorlar.

Buna rağmen Müslüman ülke ve idarecilerinin halen XI. ve XII. asırda olduğu gibi birbirleriyle çıkar çatışması içinde olduğunu görmekteyiz. Hâlâ kendi çıkarları uğruna yüce İslâm davasını feda etmeye devam ediyorlar.

Aynı çıkar ilişkileri yüzünden XI. ve XII. yüzyıllarda Müslüman halk, Haçlılar tarafından çok büyük zulümlere, kırımlara ve tecavüzlere uğratıldı.

O zaman Sultan I. Kılıç Arslan, Dânişmend Gazi, Belek Gazi, Sultan I. Mesûd, İmâdeddin Zengî, Nureddin Mahmud b. Zengî ve Salâhaddin Eyyûbî gibi kahramanlar canlarını dışlerine takarak insanüstü mücadeleler verdiler ve Müslümanların namusunu kurtardılar.

Bu saydıklarımız dışında daha pek çok kahraman bu uğurda hayatını feda etti. Bizler, tarih kitaplarında geçen birkaç önemli isim dışında hiçbirinin adını bilmiyor ve onları tanımıyoruz.

Hâlbuki bu kahramanlar olmasaydı kuvvetle muhtemel bugün Hristiyan Batılı efendilerin kölesi olarak yaşıyor olacaktık. Hayatımızı, özgürlüğümüzü ve namusumuzu borçlu olduğumuz bu insanları tanımak ve verdikleri mücadeleyi öğrenmek zorundayız. Yoksa bugün olduğu gibi yarın da Haçlı Seferleri devam eder.

Okumalıyız, dersler çıkarmalıyız. Öğrenmeliyiz ve aynı hatalara düşmemeliyiz.

Haçlılarla mücadelede ön plana çıkan kahramanları tanımalıyız ve onları yaşatmalıyız. Bu nasıl olur? Yerine yenilerini yetiştirmekle tabii ki.

Bu kahramanları unutturmamalıyız ki, yeni nesile model olabilsinler.

Onların isimlerini hem tarih kitaplarında hem de hayatın her alanında yaşatmalıyız.

Sivas'a ve Malatya'ya gittiğimizde Dânişmend Gazi'yi, İznik'te ve Eskişehir'de I. Kılıç Arslan'ı, Konya'da Sultan I. Mesûd'u, Menbiç'te Belek Gazi'yi, Musul'da Emir Mevdûd'u, Halep'te Nureddin Mahmud Zengi'yi, Urfa'da İmadeddin Zengi'yi, Suriye ve Mısır'da Salâhaddin'i hissetmeliyiz.

İşte Haçlı Seferleri'nin devam ettiği günümüzde, biz ilk Haçlı Seferleri sırasında Hristiyan orduları karşısında Müslümanların yaptıkları ve yapamadıklarını anlayabilmek, Haçlılara karşı verdikleri müthiş mücadelelerle efsaneleşen gerçek kahramanları tanıyabilmek ve tanıtabilmek adına bu çalışmayı kaleme alma ihtiyacı duyduk.

Umarım bu gayret hedefine ulaşacaktır. Faydalı olması temennisiyle ilgi gösterenlere ve yapıcı eleştiriler getiren herkese şimdiden teşekkür ederim.

Çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen, kıymetli öğrencilerim Şeyhmus NAYIR, Uğur VARDARLI, Ayşe AÇIK-GÖZ ve Burak SARICI'ya teşekkürü borç bilirim.

Bu kitabın basımında emeği geçen Timaş yayınlarının değerli çalışanlarına da ayrıca teşekkür ederim.

Muharrem Kesik

Üsküdar 2018

KISALTMALAR

Age.	Adı geçen eser
Agm.	Adı geçen makale/madde
a. mlf.	Aynı müellif
a.s.	Aleyhisselâm
AÜDTCFD	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi
b.	Bin, ibn
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DGBİT	Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
ed.	Editör
Fr.	Fransızca
Eİ2	Encyclopedia of İslam, Second Edition
hak.	Hakkında
haz.	Hazırlayan
İA	Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İng.	İngilizce
kg.	Kilogram
Km.	Kilometre
Krş.	Karşılaştırınız
ktp.	Kütüphane
nr.	Numara
nşr.	Neşreden
r.a.	Radıyallahu Anh
RHC. occ.	Recueil des Historiens des Crosades, Occidentaux
s.a.v.	Sallallahu Aleyhi ve Sellem

s.	Sayfa
sy.	Sayı
TAD	Tarih Araştırmaları Dergisi
TD	Tarih Dergisi
TED	Tarih Enstitüsü Dergisi
TM	Türkiyat Mecmuası
TOEM	Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası
trc.	Tercüme eden
Trk.	Türkçe
TTK	Türk Tarih Kurumu
vd.	Ve devamı
vr.	Varak
vs.	Vesaire
Yay.	Yayınlayan/Yayınları

BİRİNCİ BÖLÜM

HAÇLI SEFERLERİ'NİN
NEDENLERİ VE HAÇLILARIN
ANADOLU'YA GELİŞİ

İslâm dünyası, taht kavgaları ve mezhep çatışmalarıyla meşgul olduğu XI. yüzyılın sonlarında, Hilâl-Haç, Doğu-Batı mücadelesinin çok önemli ve hareketli bir safhasını oluşturan Haçlı Seferleri'ne maruz kalmıştır.

XI. asrın son yıllarına doğru özellikle dinî, sosyal ve iktisadi sebeplerle ortaya çıkan Haçlı hareketi, Batı Avrupa'da Vatikan Kilisesi'nin önderliğinde başlatılmıştır. Din perdesi ardında Papalık kurumunun teşviki ile medeniyetten yoksun ilkel halk kitleleri harekete geçirilerek Müslümanlara karşı büyük bir istilâ harekâtı başlatılmıştır. Papazlar, Hz. İsa'nın doğum yeri olan Kudüs'ün ve kutsal saydıkları makamların, Müslümanlar tarafından kirletildiğini, Kudüs'e giden Hristiyanlara zulüm ve işkence yapıldığını öne sürerek böylesine mukaddes bir şehrin, Müslümanların elinden alınması gerektiğini ifade ediyorlardı. Hâlbuki kutsal topraklar, uzun süredir Hristiyan hacı adayları tarafından ziyaret ediliyordu. Bu konuda onlara Müslümanlar tarafından engel olunmak şöyle dursun, yardım bile ediliyordu. Filistin'de kendilerine ayrılmış hastaneler ve konaklama merkezleri bulunuyordu.¹

Bu işin esası şu ki, İslâm'ın giderek Hristiyanlık aleyhine evrensel bir din haline gelmesi, Malazgirt zaferinden çok kısa bir süre sonra Anadolu, Suriye ve Filistin'in Müslüman-Türk hâkimiyetine geçmesi, İznik'in başkent olduğu bir Türk dev-

¹ Abdülkerim Özaydın, "Anadolu Selçukluları", *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, İstanbul 1994, VIII, 119-120.

letin kurulması ve Çaka Bey'in İzmir'de tesis ettiği kuvvetli bir donanma ile Bizans'ı tehdit etmesi gibi sebepler, Avrupa'da Türklerin Bizans engelini aşip, Rumeli ve sonrasında Avrupa'nın daha da iç bölgelerine doğru yayılması endişelerini arttırmaktaydı.²

Papalık, Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden ve Hristiyanlığın doğu sınırının yegâne hâmisî olarak kabul edilen Bizans İmparatorluğu'nun Türk ilerleyişini durduramamasından ciddi kaygı duymaktaydı. Bu bakımdan Papa VII. Gregorius, Türkleri Anadolu'dan atmak ve Bizans İmparatoruna askerî yardımda bulunmak istiyor ve böyle bir hareketin Hristiyan Avrupa'nın özellikle Roma Katolik kilisesinin yararına olacağını düşünüyordu. Gregorius'un halefi II. Urbanus da onunla aynı fikirdeydi. Ona göre Türkler Anadolu'dan atılmadıkça Hristiyan âleminin doğu sınırı güvence altına alınamayacaktı.³ Ortaçağ'ın ünlü Süryanî Yakubî Patriği Mikhail,⁴ XII. asırda tuttuğu kayıtlarında "...Gerçi Haçlıların ilk zamanlardaki amaçları hacca gidenlere refakat etmek, onları korumaktı. Ancak sonra onlar krallarla beraber Türklere karşı savaşmaya başladılar." diyerek bu gerçeğe ışık tutmaktadır.

Hakikaten Bizans İmparatorluğu Anadolu'daki Türk ilerleyişini durduramıyordu. Peçenekler, Selçuklular ve Çaka Bey'e karşı yürütmek mecburiyetinde olduğu mücadele ve korku dolu yıllarda Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos (1080-1118), Türklere karşı koyacak askerî gücünün yetersizliğinden dolayı, daha 1089⁵ yılında Papa II. Urbanus ile temasa geçmişti. Aleksios-

² Özeydın, agm., VIII, 120.

³ Abdülkerim Özeydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 92-93.

⁴ *Suryani Patrik Mihail'in Vekayinâmesi 1042-1195*, (trc. Hrant Der Andreasyan), Ankara 1944, II, (TTK'da Henüz Yayımlanmamış Tercüme), s. 63.

⁵ Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996, s. 20. Osman Turan (*Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, s. 99) ve Coşkun Alptekin ("Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1992, VIII, 225) 1091 yılını vermektedirler.

os, İmparatorluğun geleneksel politikasına da uyarak, ordusunu kuvvetlendirmek maksadıyla Batı'dan ücretli asker yardımı talep etti. Böylece İmparatorun hizmetindeki güçlü ordularla yapılacak birkaç sefer, belki de Anadolu'daki Türk gücünü kırabilirdi. Ancak Papa Urbanus, İmparatorun isteğini farklı açıdan değerlendirdi. Durumun, Avrupa'nın yararı için kullanılabileceğini düşünen Papa, bu çağrıyı Batı'nın kavgacı, hiçbir otorite tanımayan ve uyguladıkları şiddetle her tarafı teröre boğan şövalyelerine, topraksız köylülerine, aç ve sefalet içinde yaşayan herkeşe, para ve toprak sahibi olacakları düşüncesini aşılayıp, zengin Doğu'ya askerî bir sefer düzenlemeye teşvik ederek değerlendirdi. Böylece dinî motifin itici bir faktör olarak kullanıldığı, fakat tamamen siyasi olan Haçlı hareketi, Papa'nın 1095 yılında Clermont Konsili'nde yaptığı çağrı ile fiilen başlamış oldu.⁶ Bu hareketin asıl amacı, sonuçlarında açıkça anlaşılabileceği gibi tamamen siyasi olup Türk-İslâm hâkimiyeti altında bulunan Yakın Doğu'yu ve Anadolu'yu istilâ etmektir.

Süleyman Şah'ın 1086'da ölümünden sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin birliği dağılmış, çeşitli şehir ve kalelere hâkim olan beyler de kendi başlarına buyruk hareket etmeye başlamışlardı. Ayrıca Büyük Selçuklu Devleti tahtında oturan Sultan Melikşah'ın 1092'de ölümüyle birlikte oğulları ve hanedanının diğer mensupları arasında ortaya çıkan taht kavgaları, Bâtınîlerin sinsice faaliyetleri, emirlerin çıkarıcı politikaları hem Bizans hem de Papalığın heveslerini kamçılıyordu. Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'un Türkleri Anadolu'dan uzaklaştırabilmek için Avrupa'dan yardım istemesi Papalık için kaçırılmaması gereken bir fırsattı. Bu sebeple Papa II. Urbanus, 18-28 Kasım 1095 tarihlerinde gerçekleştirilen Clermont Konsili'nde haçlı seferi çağrısında bulundu ve hedef olarak kutsal toprakların yani Kudüs ve Anadolu'nun işgal edilmesini gösterdi. Türk ve İslâm dünyasının içinde bulunduğu şartları çok iyi değerlendiren Papa II. Urbanus'un yaptığı çağrı Avrupa'yı harekete geçirdi.

⁶ Demirkent, *age.*, s. 20.

İslâm dünyası ise, o dönemde içinde bulunduğu karışıklıklar nedeniyle yaklaşmakta olan bu ciddi tehlikenin farkında değildi. Bu büyük tehlikeyi yeterince algılayamadığı gibi tedbir de alamadı. Haçlıların, Urfa (10 Mart 1098) ve Antakya'yı (3 Haziran 1098) işgal edip Kudüs'ü kuşattığı (7 Haziran-15 Temmuz 1098) sırada Sultan Berkýaruk ile Muhammed Tapar kıyasıya taht kavgası yapıyor, emirler ihtiraslarını tatmin için birbirleri aleyhinde çalışıyorlardı.⁷

A. SULTAN I. KILIÇ ARSLAN VE HAÇLILAR

HAÇLILARLA YAPILAN İLK MÜCADELE

Haçlı seferine çıkan ilk ordu, Keşiş Pierre l'Hermitte'in idaresinde toplanmış Fransız, Alman ve İtalyanlardan oluşan savaş kabiliyeti ve tecrübesi bulunmayan disiplinsiz ve çapulcu büyük bir kitleydi. Haçlılar Belgrad, Niş, Sofya, Filibe ve Edirne yolunu kullanarak Bizans Devleti arazisinde ilerlediler.⁸ Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, Ağustos 1096'da İstanbul'a ulaşan bu orduyu derhal Anadolu yakasına geçirdi ve Yalova yakınındaki Kibotos karargâhına yerleştirdi. Böylece Haçlılar 1096 sonbaharında Türkiye Selçuklu Devleti sınırlarına varmış bulunuyorlardı.⁹ Bu Haçlı topluluğu, hemen çevre arazilere yaptıkları yağma akınları ile erkek, kadın, çocuk veya Müslüman, Hristiyan demeden, önlerine çıkan herkesi vahşice öldürmeye başladılar.¹⁰ Eylül sonlarına doğru aralarında papaz ve piskoposların

⁷ Özaydın, *Sultan Berkýaruk*, s. 93-94.

⁸ Anonim *Haçlı Tarihi (Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum)*, (trc. Ergin Ayan), İstanbul 2013, s. 51. Krş. Özaydın, *age*, VIII, 120.

⁹ Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 21.

¹⁰ Turan, *Türkiye*, s. 99.

da bulunduğu 6000 kişilik bir Alman-İtalyan birliği, kumandanları Rinaldo'nun idaresinde yola koyulup İznik civarındaki Kserigordon adlı kaleyi ele geçirdiler.¹¹ Durumu öğrenen Sultan Kılıç Arslan, "İlhan" unvanını taşıyan başkumandanını¹² büyük bir kuvvetle kaleyi geri almak üzere gönderdi. Kalenin ihtiyacı olan su, kale dışındaki bir kuyu ile vadideki bir kaynaktan sağlanıyordu. Selçuklu ordusu, 29 Eylül'de Haçlıların pusu kurarak yaptıkları saldırıyı püskürttükten sonra hemen kuyu ve kaynağı ele geçirdi. İlhan kumandasındaki Selçukluların bu saldırısı karşısında kaleye çekilmek zorunda kalan Haçlılar kısa zaman sonra susuzluk çekmeye başladılar ve kuşatmadan kurtulamayacakları endişesi ile umutsuzluğa düştüler. Sekiz günlük ölümcül susuzluktan sonra Rinaldo, içinde bulundukları perişan duruma daha fazla dayanamayacaklarını anlayıp teslim olmaya karar verdi. Kale teslim edildi ve dinini inkâr edenler tutsak alındı, diğer Haçlılar kılıçtan geçirildiler.¹³

Bu sırada Kibotos'taki karargâhta, Kserigordon Kalesi'nin alınmasından kaynaklanan heyecan ve sonrasında Rinaldo'nun ordusunun akıbeti öğrenilince de panik ve telaş duyguları peşi sıra yaşanmıştı. Bununla beraber, sızan haberlerden Türklerin Kibotos üzerine yürümekte oldukları anlaşılıyordu. Pierre l'Hermitte'in İstanbul'da bulunmasından dolayı yapılması gereken hamle ile ilgili kumandanlar ikiye bölünmüşlerdi. Bir kısmı Pierre l'Hermitte'in dönüşünü beklemek, büyük bir kısmı da intikam duygularıyla Türklerin üzerine yürüyerek savaşılması gerektiğini düşünüyorlardı. Nitekim çoğunluğun düşüncesi-

¹¹ *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 53. Krş. Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 21.

¹² Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 21; Turan, bu Selçuklu kumandanının Anna Komnena'ya göre "İlhan", İbnü'l-Kalânisî'ye göre (*Zeylî Tarihi Dimaşk*, nşr. Henry Frederick Amedroz, Beyrut 1908; trc. Onur Özatağ, *Şam Tarihine Zeyl*, İstanbul 2015, s. 99) ise "Dâvud" adını taşıdığını bu yüzden burada adı geçen kumandanın, Sultan I. Kılıç Arslan'ın kardeşi "Kulan Arslan" olabileceğini belirtir. Özaydın ise, bu kişinin Kılıç Arslan'ın kardeşi Dâvud olduğunu belirtir (*age.*, VIII, 120).

¹³ Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 22.

ne sadık kalındı ve 20.000'den fazla¹⁴ Haçlı askeri karargâhtan ayrılarak İznik yönünde ilerlemeye başladı. Haçlıların yürüyüş planından haberdar olan Türkler ise, Drakon adlı bir köy yakınında pusuya yatmış, düşmanı bekliyorlardı. Haçlılar ormanlarla kaplı, Drakon Vadisi'ne girdikleri yerde Türklerin pususuna düştüler. Türklerin, gizlendikleri ağaçların arasından başlattıkları ok yağmurunu, açık alandaki Haçlıların üzerine taarruz etmeleri izledi. Şövalyelerin cesaretli dirençleri, ordunun panikleme ve telaş ile başlayan dağılma sürecine engel olamadı. Tüm Haçlı ordusu kısa bir süre içinde dehşete düşmüş bir şekilde karargâha kaçmaya başladı. Ormana veya deniz kenarında buldukları eski bir saraya kaçabilenlerin dışındaki tüm Haçlılar kılıçtan geçirildi (21 Ekim 1096).¹⁵ Durumu öğrenen İmparatorun, Haçlılardan geriye kalan az sayıdaki yaralı kılıç artığı savaşçıları toplamak için Konstantinos Euphorbenos kumandasında gemiler göndermesi üzerine, Selçuklu ordusu İznik'e çekildi.¹⁶

SULTAN I. KILIÇ ARSLAN'IN MALATYA KUŞATMASI (1097)

Yukarıda da bahsedildiği gibi Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan (1093-1107) Pierre l'Hermitte idaresinde Anadolu'ya ulaşan ve bir yığın çapulcu sürüsünden oluşan öncü Haçlı ordusunu 21 Ekim 1096'da Drakon adlı bir köy yakınında ağır bir yenilgiye uğrattı. Kolay kazanılan galibiyet Kılıç Arslan'ın Haçlıları pek fazla önemsememesine neden oldu. Kılıç Arslan'ın aklı Malatya'da olup bu şehri ele geçirmeye çalışıyordu. Dânişmendli Hükümdarı Gümüştegin Ahmed Gazi'nin de Malatya'yı kendi hâkimiyeti altına almak isteyişi bu iki hanedanı karşı karşıya getirecekti. Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi, Sivas'ı fethettiği yıllarda Malatya'yı da kuşatmaya başlamıştı. Bu şehre karşı hemen hemen her yıl yağma ve kuşatma akınları düzenliyordu. Malatya'yı Dânişmend Gazi'ye kaptırmak istemeyen Sultan

¹⁴ Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 22; Turan, bu olaylarda öldürülen Haçlıların 60.000 kişi olduğunu ifade etmektedir (*Türkiye*, s. 99).

¹⁵ *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 53-54.

¹⁶ Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 23.

Kılıç Arslan 1097 ilkbaharında Malatya üzerine yürüdü.¹⁷ Bu sırada Malatya Ermeni asıllı fakat Ortodoks Kilisesi'ne mensup olan Gabriel adlı bir valinin idaresinde bulunuyordu. Sultan, Malatya şehrine şiddetli hücumlar düzenledi ve surları mancınıklarla döverek şehri çok sıkıştırdı.¹⁸

I. Haçlı Seferi sırasında Haçlı ordularının izlediği güzergâh

¹⁷ Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 23-24. Urfalı Mateos (*Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi Ve Papaz Grigor'un Zeyli*, trc. Hrant Der Andreasyan, Ankara 1987, s. 187), Sultan I. Kılıç Arslan'ın Ermeni takvimine göre 545 (26 Şubat 1096 - 27 Şubat 1097) Malatya üzerine yürüdüğünü kaydetmektedir. Bu durumda Urfalı Mateos bu olayın 1096 yılında meydana gelmiş olduğunu kaydediyor. Ancak Haçlıların İznik'i kuşatmaları 1097 yılında olduğu için ve Kılıç Arslan'ın İznik'in yardımına Malatya Kuşatması'nı bırakarak geldiği dikkate alınırsa bu olayın tarihi 1097 olmalıdır. Süryani Mikhael (s. 43) ve Ebu'l-Ferec (*Abû'l-Farac Tarihî*, trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987, I, 35), bu olayın tarihini 1095 olarak kaydetmektedir. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 98.

¹⁸ Urfalı Mateos, s. 187.

Malatya şehri günlerce süren Selçuklu kuşatmasına direndi. Şehrin surları çok sağlam idi ve Gabriel de Malatya'yı iyi tahkim etmişti.¹⁹ Fakat Gabriel çok zalim bir idareciydi ve bu yüzden halkı tarafından pek sevilmiyordu. Aslında Süryani ve Ermeni halkı kendi kiliselerine ters düşen Ortodoks inançlı Gabriel'den nefret ediyor ve Sultana teslim olmayı istiyorlardı. Sultan da veziri vasıtasıyla Süryani Patriği ile temasa geçerek Gabriel'e bazı vaatlerde bulunup şehrin kendisine teslimini teklif etti. Ancak Gabriel hem bu teklifi şiddetle reddetti hem de Sultan I. Kılıç Arslan ile anlaşmaya taraftar olan Süryani Patriğini öldürttü.²⁰ Sultan kuşatmayı sürdürecekti ki, bu sırada İznik'ten kötü haberler geldi.

DÜZENLİ HAÇLI ORDULARININ ANADOLU'YA GELMESİ VE İZNİK'İN KAYBI (18 HAZİRAN 1097)

Pierre l'Hermitte'in Haçlılarının imha edilmesi, Türklerin kendilerine olan güvenini yükseltmiş, gurur ve cesaretlerini arttırmıştı. Bu ilk başarı, aynı zamanda Selçukluların Haçlıların gücünü küçümsemesine ve geriden gelecek Haçlı ordularının da sonlarının, öncekiler gibi olacağını düşünmelerine yol açmıştı.²¹ Sultan I. Kılıç Arslan, Malatya seferine çıkarken hanımını, çocuklarını ve hazinesini İznik'te bırakmaktan dolayı hiçbir endişe duymamıştı. Sultanın bu şekildeki davranışı da ancak adamlarının başlangıçta ona bu konuda verdikleri bilgilerin yetersiz ve yanlış olmasıyla açıklanabilir.²²

İlk Haçlı sürülerinin, İlhan idaresindeki Selçuklu birlikleri tarafından imha edilmesi; Avrupa'da, prens ve dükler, şövalyeler ile ağır zırhlı ordulardan oluşan yeni bir askerî harekâtın başlamasına neden oldu. "I. Haçlı Seferi" olarak adlandırılan bu harekâta katılan prens ve dükler şunlardır:

¹⁹ Bkz. Urfalı Mateos, aynı yer.

²⁰ Süryani Mikhail, s. 46; Ebu'l-Ferec, I, 335-336. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 98.

²¹ Turan, *Türkiye*, s. 99; Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 24.

²² Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 24.

- Fransa Kralı I. Henri'nin kardeşi Vermandois Kontu Hugues (Hüg dö Vermanduva)
- Toulouse (Tuluz) Kontu Raimond de Saint Gilles (Raymond dö Sen Jil)
- Aşağı Lorraine (Loren) Kontu Godefroi de Bouillion (Godfruva dö Buyyon)
- Flandre Kontu Robert
- İngiltere Kralı Fatih William'ın kardeşi Normandia Kontu Robert (Robert dö la Normandi)
- Robert Guiskard'ın oğlu Norman reisi Toranto Hâkimi Bohemund ve yeğeni Tankred
- Champagne (Şampayn) Kontu Etienne de Blois (Etiyen dö Bluva).²³

Öncekinin aksine tam bir disiplin halinde bulunan ve savaş kabiliyeti yüksek şövalyelerden oluşan bu orduların sayısı ile ilgili olarak yerli ve yabancı kaynaklarda, yüzbinlerle ifade edilen rakamlar verilir.²⁴

1096 sonbaharından itibaren birbiri ardına İstanbul'a gelmeye başlayan Haçlı reislerinin gerçek amaçlarının Doğu'da kendilerine devletler kurmak olduğunu anlayan ve böyle bir girişimin Bizans açısından yaratacağı tehlikeyi önlemek isteyen Bizans İmparatoru Aleksios, Haçlı şövalyelerinden Batı âdetlerine uygun şekilde kendisine vasallık yemini etmelerini istedi.²⁵ Buna göre Haçlılar, Türklerden geri alınacak eski devlet arazisini Bizans'a teslim edecekler ve İmparatorluk sınırları ötesinde kuracakları Haçlı devletlerinde de, Bizans'ın yüksek hâkimiyetini tanıyacaklardı. Buna karşılık Aleksios da Haçlılara sefer boyunca ihtiyaçlarını karşılamak konusunda söz veriyordu.²⁶ Antlaşma sonrası

²³ Özaydın, agm., VIII, 121; Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 24-25.

²⁴ Turan, *Türkiye*, s. 100. Turan, Haçlı tarihçisi Fulcherius Carnotensis'in 100.000'i ağır zırhlı asker olmak üzere kadın ve çocuklarla 600.000, Mateos'un 500.000 ve Azîmi'nin 300.000 ifadelerini de notlarında vermektedir (aynı yer).

²⁵ *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 58, 63-65.

²⁶ *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 65; Urfalı Mateos, s. 189. Krş. Turan, *Türkiye*, s. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

1097 yılı ilkbaharında Anadolu yakasına geçirilen Haçlı orduları, Pelekanon'daki karargâhta toplandılar ve buradan hareketle 6 Mayıs'ta İznik önüne geldiler.²⁷ İznik, bu zamanda 4970 metre uzunluğundaki 144 kuleli sağlam surlar ve göl suları ile çevrilen oldukça korunaklı bir şehirdi. Bu sırada Sultan I. Kılıç Arslan, ordusuyla birlikte Malatya'yı kuşatıyor²⁸ olmasına rağmen İznik'te kuvvetli bir Türk garnizonu bulunmaktaydı.²⁹

Haçlı ordularının peş peşe Anadolu'ya ulaşip İznik önüne gelmeye ve muhasara etmeye başlamaları üzerine garnizon, Sultana durumu bildirdi.³⁰ Derhal ordusunun bir kısmını önden İznik'e gönderen Kılıç Arslan, kuşatmayı kaldırarak başkentine dönmek için hemen yola çıktı. Fakat çok geç kalmış, Haçlı ordularının şehri kuşatmasından sonra İznik'e ulaşabilmişti (21 Cemâziyelevvel 490 / 6 Mayıs 1097). Kılıç Arslan şehre girişi sağlayabilmek için güney surları karşısındaki Kont Raimond de Saint Gilles'in ordusuna hücum etti. Bütün gün süren şiddetli savaşın neticesinde, Haçlıların sayıca üstünlüğü karşısında kuşatmayı yaramayıp daha fazla kayıp vermek istemeyen Kılıç Arslan, İznik garnizonuna: "Bundan böyle kendiniz için en doğru bulduğunuzu yapın!" şeklindeki talimatını gönderdikten sonra geri çekildi.³¹

Surların önündeki kuşatmada ise, Türklerin yağdırdıkları oklar Haçlıların zırh ve miğferlerine tesir etmiyordu. Buna rağmen garnizon, göl tarafından aldığı yardım ile dayanmaya çalıştı.³² Ayrıca Türkler surların kenarlarından attıkları demir kanca

100; Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 25.

²⁷ *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 66.

²⁸ Urfalı Mateos, s. 187.

²⁹ Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 25.

³⁰ Urfalı Mateos, s. 190.

³¹ Işın Demirkent, "Kılıcarslan I", *DİA*, XXV, 397; a. mlf., *I. Kılıç Arslan*, s. 28; Turan, *Türkiye*, s. 100. Ayrıca Turan, Kılıç Arslan'ın daha Malatya'dan dönerken Haçlıları küçümsediğini, onların da Keşiş Pierre'nin akıbetine uğrayacaklarını düşündüğünü ve İznik garnizonuna gönderdiği bir mektupla müdâfiileri cesaretlendirdiğini belirtir (bkz. aynı yer).

³² *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 69.

uclu halatlarla öldürülen Haçlıları yakalayarak yukarı çekiyorlar ve bunların üzerlerindeki değerli eşya ve parayı aldıktan sonra surlardan aşağı fırlatıyorlardı.³³ Bizanslıların Gemlik'te inşa ettirdikleri hafif gemiler, arabalar vasıtası ile İznik Gölü'ne indirilince, şehre yardım alınan göl yolu da kesilmiş oldu. Garnizon, gölde Bizans gemilerini görüp, İmparatorun Haçlılara tam destek verdiğini fark edince, teslim olmaktan başka çarenin kalmadığını anladı.³⁴ Haçlıların 19 Haziran günü yapmayı düşündükleri genel taarruzdan bir gece önce teslim olundu³⁵ ve Peçeneklerden oluşan Bizans birlikleri şehre alındı.³⁶ Şehrin yönetimi kumandan Manuel Butumites'e verilirken, İmparator, Türk esirlerine çok iyi davranarak, onların fidye karşılığı serbest kalmalarına izin verdi. Esirler arasında bulunan Sultanın hanımı, hükümdarlara yaraşır şekilde, kocasından kendisini nerede teslim alacağı haberi gelinceye kadar misafir olarak ağırılanmak üzere İstanbul'a gönderildi. Haçlılar, İznik'in tekrar Bizans'ın eline geçmesini mektuplarla Avrupa'ya bildirince, bu gelişme Hristiyan dünyasında çok büyük sevinç yarattı.³⁷

³³ Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, (İng. trc. F. Rita Ryan), *Fulcher of Chartres, A History of The Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Knoxville 1969, s. 82; Trk. trc. İlcan Bihter Barlas, *Kudüs Seferi*, İstanbul 2009, s. 67.

³⁴ *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 69; Fulcherius Carnotensis, s. 82, trc., s. 66.

³⁵ Haçlıların İznik'i kuşatmaları ve şehrin Bizans'a teslim edilişi hakkında geniş bilgi için bkz. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (trc. Fikret Işıltan), Ankara 1992, I, 135-140; Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 24-28; Demirkent, "İznik'in Haçlılar Tarafından Kuşatılması (6 Mayıs-19 Haziran 1097)", *Tarih Boyunca İznik*, (ed. Işıl Akbaygil, Halil İnalçık, Oktay Aslanapa), İstanbul 2004, s. 121-130.

³⁶ Fulcherius Carnotensis, s. 83, trc., s. 67. Fulcherius (s. 82, trc., 67), kuşatmanın beş hafta sürdüğünü kaydeder.

³⁷ Runciman, I, 140; Turan, *Türkiye*, s. 100-101; Demirkent, *age.*, s. 27-28; Alptekin, agm., VIII, 226. Turan ve Alptekin şehrin teslim edilme tarihini 26 Haziran 1096 olarak verirlerken (Turan, *Türkiye*, s. 26; Alptekin, agm., VIII, 226) Turan, Haçlıların ordusuyla birlikte olan Peçeneklerden müteşekkil ordunun 40.000 kişiden oluştuğunu ve Sultan Kılıç Arslan'ın esir alınan karısının Çaka'nın kızı olduğunu bildirir (bkz. aynı yer. Krş.

DORYLAION SAVAŞI (1 TEMMUZ 1097)

Sultan I. Kılıç Arslan, İznik önünden çekildikten sonra, Haçlı ordularına karşı koyabilmenin, topyekûn bir Türk ittifakı gerektirdiğini görerek, Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gâzi ile Kayseri Emiri Hasan Bey'i süratle yardıma çağırdı.³⁸ Haçlılar İznik'in alınışından sonra, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için daha rahat olacağı düşüncesiyle, ordularını iki gruba ayırarak ve arada bir günlük mesafe bırakarak yürütmeye karar verdiler. Haçlıların Dorylaion'a (Eskişehir) doğru ilerleyişini haber alan Kılıç Arslan, kuvvetlerini Eskişehir önlerindeki tepe ve yamaçlara yerleştirdi. Haçlı ordusunun ilk grubu bölgeye gelip kamp kurdu. Sabah saatlerinde Türkler savaş naraları atarak kampa hücumla geçtiler.³⁹ Selçuklu askerleri düşmana süratli atlarıyla saldırıyor, ok ve mızrak yağdırıyor, eski taktiklerine göre derhal ricat ediyorlardı. Haçlılar ilk kez karşılaştıkları bu savaş taktiği ile şaşırıyor ve çok kayıp veriyorlardı.⁴⁰ Aslında böyle büyük bir Türk ordusuyla yeniden karşılaşacaklarını zannetmemişlerdi. Tamamen kuşatılmış oldukları ve ümitlerinin bitmekte olduğu sırada, ikinci Haçlı grubu hızla yetişerek öğle saatinde savaş alanına ulaştı.⁴¹ Bu kez şaşkınlık sırası Türklerde idi. Kılıç Arslan, savaş alanında çarpışanların, Haçlı ordularının tamamı olduğunu sanmıştı. İki ordunun birleşmesi önlenemeyince, Haçlıların kudreti ve direnci artarak karşı saldırıya geçtiler. Ayrıca baştan aşağı zırhlı ve uzun mızraklı şövalyeler karşısında, oklarının tesir etmemesi ve yiğitçe savaşmalarına rağmen, Türkler üstünlük sağlayamadılar. Kılıç Arslan fazla kayıp vermemek ve askerlerinin Haçlı orduları tarafından kuşatma içine alınmasını önlemek

Runciman, I, 140).

³⁸ Turan, *Türkiye*, s. 101; Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 28-29; Alptekin, agm., VIII, 226. Demirkent, Kılıç Arslan'ın Suriye'deki Halep Selçuklu Meliki Rıdvan ve Dimaşk emiri Tuğtegin'den de yardımcı birlikler istemiş olabileceğini, ancak onlar yetişmeden Haçlılar ile savaşa tutuşmak durumunda kaldığını ifade eder (*I. Kılıç Arslan*, s. 29).

³⁹ *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 71.

⁴⁰ Fulcherius Carnotensis, s. 85, trc., s. 69.

⁴¹ *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 72; Fulcherius Carnotensis, s. 85-86, trc., s. 69-70.

amacıyla, ordusunu hızla geri çekti. Sultanın ve beylerin çadırları, içlerindeki para ve mallarla birlikte, ganimet olarak Hâçlıların eline geçti (1 Temmuz 1097).⁴²

Türkler, kahramanca dövüşmelerine ve yüksek savaş kabiliyetlerine rağmen, Hâçlıların sayıca çok daha fazla olmalarından dolayı, üstünlük sağlayamamışlardır. Bu müthiş muharebeye şahit anonim Hâçlı kaynağı yazarı, “Türklerin metanet, kahramanlık ve savaş kabiliyetlerini kim tasvir edebilir.” demektedir. Aynı yazar yine Türkler için, “Eğer Hristiyan olsalardı şüphesiz kudret, cesaret ve muharebe ilminde kimse onlarla boy ölçüşemezdi.” diyerek hayranlığını ilave etmektedir.⁴³

EREĞLİ YAKININDAKİ SAVAŞ

Sultan I. Kılıç Arslan, kendilerinden sayıca çok fazla olan Hâçlı ordularına karşı doğrudan savaşa tutuşmanın başarı sağlamayacağını anladıktan sonra, gerilla yöntemleriyle engelleme taktiği uygulamanın daha yararlı olacağına karar verdi. Hâçlıların Anadolu’da geçecekleri yol üzerindeki bütün su kaynaklarını tahrip ve her türlü yiyecek maddesini yok ederek, bunların yürüyüş koşullarını zorlaştırmaya ve böylece güçlerini kırmaya çalıştı. Hâçlılar, Eskişehir’de bir iki gün kaldıktan sonra, Bizanslıların kılavuzluğuyla Akşehir (Philomelion) üzerinden Konya’ya (Ikonion) yürüdüler. Türkler tüm yol boyunca uzanan bölgedeki yerleşim mahalleleri gibi Konya’yı da boşaltmışlardı. Hâçlılar, tahrip edilmeden kalan Meram’da birkaç gün dinlendikten sonra Ereğli’ye (Heraklea) doğru yola devam ettiler. Kılıç Arslan son bir darbe vurmak üzere Dânişmend Gümüştegin Ahmed

⁴² *Anonim Hâçlı Tarihi*, s. 73; Fulcherius Carnotensis, s. 86-87, 108, trc., 70-71, 92. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 101-102; Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 29-30; Alptekin, agm., VIII, 226. Turan, eserinde savaşın 4 Temmuz 1097 tarihinde yapıldığını söyler (age., s. 102); yazdığı *İslâm Ansiklopedisi* maddesinde ise, Hâçlıların Anadolu’da kalma düşüncesinde olmamalarının da Kılıç Arslan’ın çekilme kararında etkin olabileceğini ifade etmektedir (“Kılıç Arslan I”, *İA*, VI, 684).

⁴³ *Anonim Hâçlı Tarihi*, s. 73-74. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 102; Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 30-31.

Gâzi ve Kayseri Emiri Hasan ile birlikte Ereğli yakınında Haçlı ordularının önüne çıktı. Ancak Bohemund kumandasındaki bölüklerin derhal saldırıya geçmeleri üzerine, mukavemet edemeyeceği bir meydan savaşına girmeyi doğru bulmayarak geri çekildi (1 Temmuz 1097).⁴⁴

Haçlılar, Ereğli'den Kayseri'ye doğru yürüyüşe geçerken, Tankred ve Baudouin komutasında esas ordudan ayrılan iki grup, güneye dönerek Çukurova'ya (Kilikya) indiler ve burada Türklerin elindeki Tarsus, Misis, Adana'yı ele geçirdiler.⁴⁵ Ana grup ise Kayseri civarında Emir Hasan'ın, bölge topraklarını savunma amaçlı müdâfaasıyla karşılaştılar. Ancak o, Haçlıları durduramadığı gibi, askerleriyle birlikte çekilmek zorunda kaldığı dağ eteklerinde şehit oldu; onun kahramanca çarpışarak öldüğü bu dağa bugün de Hasan Dağı denilmektedir ki bu dağda onun namına yapılan birtakım türbe ve ziyaretgâhlar mevcuttur.⁴⁶ Haçlılar bu çatışmadan sonra yollarına Kayseri, Göksun ve Maraş üzerinden devam ederek Anadolu'yu terk ettiler ve 1097'nin Ekim ayında Antakya önüne geldiler.⁴⁷

DÂNİŞMEND GAZİ'NİN ANTAKYA PRİNKEPSİ BOHEMUND'U ESİR EDİŞİ (1100)

Sultan I. Kılıç Arslan'ın Malatya'dan geri çekilmesi üzerine bu defa da 1098 yılında⁴⁸ Dânişmendli Hükümdarı Gümüşte-

⁴⁴ *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 77; Anna Komnena, *The Alexiad*, (trc. E. R. A. Sewter), London 1969, s. 342; *Urfalı Mateos*, s. 218 (burada Ereğli'de Haçlıların bozguna uğratıldığı kayıtlıdır.). Krş. Runciman, *age.*, I, 142-145; Turan, *Türkiye*, s. 101-103. Krş. Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 31-32; a. mlf., agm., VIII, 397; Turan, *Türkiye*, s. 103; Alptekin, agm., VIII, 227.

⁴⁵ *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 78.

⁴⁶ Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 32; Turan, *Türkiye*, s. 104; Turan, teyit edilememekle birlikte, Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'a, Emir Buldacı'nın idaresinde elçi heyeti gönderip Haçlılara karşı yardım istediğine yönelik bir rivayetin de mevcudiyetini belirtir (bkz. aynı yer).

⁴⁷ Demirkent, *I. Kılıç Arslan*, s. 32; Özaydın, agm., VIII, 122; Turan, "Kılıç Arslan II", *IA*, VI, 684.

⁴⁸ Turan, *Türkiye*, s. 136.

gin Sivas'tan hareket ederek yaz mevsiminin yaşandığı aylarda Malatya'yı yağma edip, tarım mahsullerini yok etmiş ve kış mevsimi yaklaşıncaya kadar burada bu faaliyetlerini sürdürdükten sonra Sivas'a geri dönmüştü.

Dışarıda kuşatma devam ettiği sıralarda Malatya Hâkimi Gabriel şehirdeki fakir ailelere karşı acımasızca davranmaktaydı. Yani şehir halkı içeride Gabriel ile dışarıda da Malatya'yı kuşatan Türklerle uğraşmak zorunda kalıyordu.⁴⁹

Dânişmendliler muhtemelen Sivas'ı fethettiği yıldan itibaren Malatya'yı da fethetmek için uğraşmış ancak muvaffak olamamışlardı. Dânişmendlilerin Malatya'yı zaptetmek istemelerinin sebebi belki de Sultan Melikşah'ın Anadolu'yu kendi hâkimiyeti altına almak üzere Porsuk ve Bozan'ı bu bölgeye sevk etmesi, ayrıca Malatya Hâkimi Gabriel'in Bağdat'a giderek Sultan Melikşah'ın himayesini elde etmiş olmasıydı.⁵⁰

Üç yıl devam eden kuşatma sonunda Gümüştegin Gazi'ye mukavemet edemeyeceğini anlayan Gabriel, Urfa'da Thoros'un başına gelenleri düşünerek Kont Baudouin de Boulogne'a başvurmaktan çekindi⁵¹ ve Ermenilere karşı daha anlayışlı davranan Antakya Prinkepsi Bohemund'dan yardım istedi.⁵² Yardıma geldiği takdirde şehri ona teslim edeceğini ve kızı Morphia'yı kendisine vereceğini bildirdi.

Süryani Mikhail,⁵³ Gabriel'in Malatya'yı Haçlılara vereceğine dair üç kez yemin ettiğini belirtiyor. Muhtemelen o, şehrin

⁴⁹ Süryanî Mikhail, s. 46.

⁵⁰ Turan, *Türkiye*, s. 133.

⁵¹ Thoros'un başına gelenler hakkında bilgi için bkz. Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, Ankara 1990, I, 38.

⁵² Urfa Mateos, s. 205; Fulcherius Carnotensis, I, 35, s. 368 vd., trc. Mc Ginty, s. 81, trc. Ryan, s. 134, vd.; Albertus Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*, RHC occ, VII, 27-29, s. 524-526; trc. Hermann Hefele, *Albert von Aachen. Geschichte des ersten Kreuzzuges*, Jena 1923, II, s. 26-29. Krş. Demirkent, *Urfa*, I, s. 67.

⁵³ Süryani Mikhail *Vekayinâmesi*, s. 47.

Dânişmendliler tarafından her kuşatılışında Haçlılardan yardım istiyor ancak tehlike geçince de bu sözünü unutuyordu.

Antakya Prinkepsi Bohemund, aldığı bu haber üzerine Malatya'yı ele geçirme gayesiyle 1100 yılı Ağustos ayında harekete geçti. Onun yanında kuzeni⁵⁴ Richard de Salerno da vardı.

Fakat Ermeniler, Haçlıların Malatya'ya yerleştikten sonra kendilerini buradan uzaklaştıracaklarından korkarak Gümüştegin Ahmed Gazi'ye Bohemund'un yardıma geldiğini gizlice haber verdiler. Ayrıca Gabriel de, Bohemund'u davet ettiğine pişman olmuştu. Bu yüzden onu hemen şehre sokmayıp Gümüştegin Gazi gelinceye kadar oyalamak istiyordu.

Gümüştegin Ahmed Gazi, Haçlılara karşı, Malatya Ovası civarında adamlarının bir bölümü ile pusu kurdu ve kalan kısmı ile birlikte, durumdan habersiz, güven içinde ve son derece rahat bir şekilde ilerleyen Bohemund'un kuvvetlerine Aksu Vadisi yakınındaki dağlık bölgede (Gafina) aniden saldırdı.⁵⁵ Şiddetli bir savaşın sonunda Haçlılar ve Ermeniler kılıçtan geçirildiler. Her şeyden önemlisi de Haçlıların efsanevî lideri Bohemund ile onun kuzeni Richard de Salerno esir edildi.⁵⁶ Albertus Aquen-

⁵⁴ Urfalı Mateos (*Vekayiname*, s. 222) Richard'ın, Bohemund'un kız kardeşinin oğlu (yeğeni) olduğunu kaydeder.

⁵⁵ Urfalı Mateos, s. 205, Urfalı Mateos (aynı yer) Bohemund ve Richard'ın akılsızca hareket ettiğini askerlerin her türlü zırh ve harp malzemelerini terk etmiş bir vaziyette sanki bir cenaze alayını takip eden kadınlar gibi yürüdüklerini, silah ve teçhizatlarını uşaklarına taşıttırdıkları için savunmasız ilerlediklerini kaydeder.

⁵⁶ Bohemund'un tutsak edilişi hakkında bkz. Fulcherius Carnotensis, s. 135, trc., s. 117-118; İbnü'l-Kalânisî, s. 138; Azîmî, trc. s. 32, Urfalı Mateos, aynı yer; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi t-târih*, trc. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987, 203 vd.; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, (nşr. Sami ed-Dehhan), Dimaşk 1954, II, s. 145; *Anonim Süryani*, trc. Tritton, s. 74. Krş. Demirkent, *Urfa*, I, 67; a. mlf., "Antakya Prinkepsi Bohemund'un Esir Alınması Niksar'da Hapsedilmesi ve Serbest Bırakılması (1100-1103)", *Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, Niksar 1996, s. 4; Abdülkerim Özaydın, "Dânişmendliler", *DİA*, VIII, 470; Muharrem Kesik, *Dânişmendliler (1085-1178) Orta Anadolu'nun Fatihleri*, İstanbul

sis⁵⁷ Bohemund'un yanındaki kuvvetin 300 şövalyeden ibaret olduğunu söylerken Gümüştegin Gazi'nin Haçlılara 500 süvari ile saldırdığını kaydeder. Bu savaşta Ermeni Piskoposları olan Antakya Piskoposu Giprianos (Cyprien) ile Maraş Piskoposu Grigores de öldürüldüler. Bunlar Bohemund'un yanında bulunuyorlardı ve ondan çok lütuflar görüyorlardı.⁵⁸

Gümüştegin Gazi'nin Bohemund karşısında kazandığı zafer ve Bohemund'un esir edildiği haberi Müslüman belde ve ülkelerde özellikle Horasan bölgesinde büyük sevince yol açtı. Bu haber Hristiyanları ise büyük bir üzüntü ve korkuya sevk etti.

Haçlı liderlerinin başına gelenler savaş meydanından kaçmayı başaran bir Haçlı şövalyesi tarafından Urfa Kontu Baudouin'e haber verilince, yanındaki az sayıda kuvvetle ve Antakya'daki Haçlılar ile birlikte Bohemund'u kurtarmak için yola koyuldu.

Ancak elindeki kıymetli esirleri kaybetmek istemeyen Gümüştegin Gazi, Malatya kuşatmasını kaldırarak Sivas'a geri dönmüştü. Baudouin üç gün Türkleri takip etti. Ancak Dânişmendlilere ait olan arazide bir pusuya düşmemek için Malatya'ya döndü. Gabriel Türk kuşatmasından kurtulmanın sevinci içinde şehrin idaresini Baudouin'e teslim etti. Baudouin de Gabriel ile anlaşarak şehrin savunmasına yardımcı olmak üzere adamlarından 50 şövalyeyi Malatya'da bırakarak Urfa'ya döndü.⁵⁹

Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi, Bohemund ve Richard'ı zincirle bağlayarak önce Sivas'a sonra da Niksar'a götürdü ve burada kaleye hapsedti (493 / Ağustos 1100).⁶⁰

bul 2017, s. 64.

⁵⁷ Albertus Aquensis, VII, 27-29, s. 524-526, trc. Hefe, II, 26-29. Krş. el-Gâmidî, *el-Mücâhidü'l-müslim Gümüştekin b. Dânişmend, Batalül-intisârâtî'l-ûlâ 'ale's-salîbiyyîn*, Taif 1411, s. 17.

⁵⁸ Urfalı Mateos, s. 205.

⁵⁹ Albertus Aquensis, VII, 27-29, s. 524-526, trc. Hefe, II, s. 26-29. Krş. Demirkent, *Urfa*, I, s. 67-68; Kesik, *Dânişmendliler*, s. Aynı yer.

⁶⁰ Azimî, *Tarih*, (yay. Ali Sevim, *Azimi Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler*, Ankara 1988), s. 26, trc., s. 32; İbnü'l-Kalânîsî, s. 138; Urfalı Mateos *Vekayinâmesi*, s. 204-205; Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi* (889-1269), trc.

Urfalı Mateos, bu olayların tarihini Ermeni takviminin⁶¹ 549. yılı (24 Şubat 1100 - 22 Şubat 1101) olarak kaydeder.

1101 YILI HAÇLI ORDULARI VE DÂNİŞMEND GÜMÜŞTEĞİN AHMED GAZİ

1096 yılında Avrupalı Hristiyan topluluklarının gerçekleştirdiği I. Haçlı Seferi'nin başarıya ulaşması nedeniyle ve aynı zamanda Doğu'da kurulan Haçlı devletçiklerinin idarecilerinin sürekli Avrupa'dan yardım istemeleri ve yine ilk Haçlı seferine katılıp geri dönen kimselerin Doğu'daki zenginlikleri anlatmaları gibi nedenlerle Avrupa Hristiyan dünyası Papa II. Pascalis'in teşvikleri sonucu yeni ordular hazırlayarak bunları Anadolu üzerinden Doğu'ya göndermeyi kararlaştırdı.⁶² 1101 yılında Anadolu'ya giren bu orduların düzenlediği seferler için Batılı tarihçiler "1101 Yılı Haçlı Seferleri" tabirini kullanırlar. Ancak hiç şüphe yoktur ki, bu yeni bir Haçlı seferi olup "II.

Hrant Der Andreasyan, *Tarih Semineri Dergisi*, I, İstanbul 1937, s. 188; Süryanî Mihail, *Vekayinâme*, (Eser Süryanice aslından Jean-Baptiste Chabot, tarafından *Chronique* adıyla Fransızcaya (Paris 1889-1924) Türk tarihiyle ilgili kısımları da Hrant Der Andreasyan tarafından TTK için Türkçeye tercüme edilmiş fakat henüz neşredilmemiştir. Burada ise TTK için yapılan tercüme esas alınmıştır, s. 46-47; Anonim *Süryani Vekayinâmesi*, (trc. Arthur Stanley Tritton), "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", *Journal of Royal Asiatic Society*, s. 74, January London 1933; Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, (trc. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987, II, 341 vd; Gaffarî, *Târih-i Cihân-ârâ*, (nşr. Hasan Nurâkî), Tahran hş. 1342, s. 132; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, s. 248; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, s. 145; Runciman, *age.*, I, 247-249. Harold S. Fink, "The Foundation of the Latin States, 1099-1118", *A History of the Crusaders*, s. 343; William Barron Stevenson, *The Crusades in The East*, Cambridge 1907, s. 7; el-Gâmidî, *age.*, s. 17-18; Demirkent, "Antakya Prikepsi Bohemund'un Esir Esir Alınması", s. 4; a. mlf., *I. Kılıç Arslan*, s. 34; a. mlf., *Urfa Haçlı Kontluğu*, I, s. 67.

⁶¹ Urfalı Mateos, s. Aynı yer.

⁶² Işın Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 23-24; el-Gâmidî, *age.*, s. 25. vd.

Haçlı Seferi” olarak isimlendirilmesi gerekirdi.⁶³ 1101 Yılı Haçlı Seferleri’ne çıkan bu orduları birinci seferdeki gibi krallar değil dükler, kontlar ve kilise ileri gelenleri komuta etmişlerdir. İşte bu düşünce ile Doğu Roma İmparatorluğu’nun merkezi İstanbul’a kadar gelen bu orduları Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos karşıladı ve Anadolu yakasına geçirdi.⁶⁴ İstanbul’a gelen ilk orduyu Milano Başpiskoposu Anselm de Buis’nin idaresindeki Lombardlar, Kont Etienne de Blois’nin idaresindeki Fransızlar ve Mareşal Konrad’ın idaresi altındaki Almanlar; ikinci orduyu, Nevers Kontu II. Guillaume’un komutasındaki Fransızlar; üçüncü orduyu ise, Aquitania Dükü IX. Guillaume’un komutasındaki Fransızlar ile Bayern Herzogu IV. Welf’in komutasındaki Almanlar oluşturmuyordu.⁶⁵ Bu orduların sayıları hakkında kaynaklar birbirini tutmayan rakamlar vermişlerdir. Zaten genel olarak bütün seferler için bu sorun geçerlidir. Hiçbir Haçlı seferi için kesin rakam vermek mümkün olamamaktadır. Fakat bütün kaynaklar 1101 yılı Haçlı ordularının çok kalabalık olduğunu kaydetmişlerdir. Ekkehardus ve Guibertus Novigenti,⁶⁶ bu sefere katılan Haçlı ordularının I. Haçlı Seferi’ndeki kadar kalabalık olduğunu söylerler. Ekkehardus⁶⁷ ayrıca, bu üç ordunun 300.000 kişiden oluştuğunu kaydeder. Ona göre Lombardların sayısı 50.000, Aquitania ve Bayernlilerin sayısı 160.000 kişidir. Albertus Aquensis⁶⁸, Lombardların 30.000, Konrad’ın idare-

⁶³ Demirkent, “1101 Yılı Haçlı Seferleri”, s. 18.

⁶⁴ 1101 Yılı Haçlı Seferleri hakkında ve özellikle Avrupa’daki hazırlıklar ile orduların İstanbul’a kadar gelişleri konusunda geniş bilgi için bkz. Steven Runciman, “The Crusades of 1101”, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft*, 1951, s. 3-12; James Lea Cate, “The Crusade of 1101”, *A History of the Crusade*, The University of Wisconsin-Milwaukee-London 1969, I, 343-367; Demirkent, “1101 Yılı Haçlı Seferleri”, s. 17-56.

⁶⁵ Demirkent, “1101 Yılı Haçlı Seferleri”, s. 25.

⁶⁶ Ekkehardus Uraugiensis, *Hierosolymita*, *RHC occ.*, V, xxii, 28; *Gesta Dei per Francos RHC occ.*, IV, 256.

⁶⁷ *RHC occ.*, V, xxii, 28.

⁶⁸ *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*, *RHC occ.*, IV, viii, 1, s. 559, trc. Hefele, II, s. 73.

sindeki Almanların 2.000, Fransızların sayısını belirtmez fakat Kvetot (İzmit yakınındaki karargâh) karargâhında toplanan ve Lombard Alman ve Fransızlardan oluşan birleşik ordunun sayısını 260.000 olarak kaydeder. Nevers kontunun idaresi altındaki ikinci ordu için 15.000, üçüncü ordunun da 160.000 kişiden oluştuğunu kaydeder. Onun verdiği rakamları birleştirirsek 1101 yılı Haçlı Seferi ordularının toplam sayısı 435.000 kişiye ulaşır. Anna Komnene⁶⁹ ye göre birinci ordunun sayısı 50.000 atlı ve 100.000 yaya olmak üzere toplam 150.000 kişidir. Ordericus Vitalis ve Urfalı Mateos'a göre⁷⁰ de sadece Aquitania ordusu 300.000 kişi idi. İbnü'l-Esîr⁷¹ de bu orduların toplam sayısını 300.000 olarak kaydetmiştir.

1101 YILINDA ANADOLU'YA GELEN İLK HAÇLI ORDUSU

“Büyük bir düşman Müslümanların üzerine gelmektedir. Eğer hep birlikte yardıma gelmezseniz, bu fitne uzaklaştırılamadığı gibi artar. İslâm'a büyük zarar ve ziyan verir. Bu zarar ve ziyan her tarafa yayılır.”

Dânişmend Gazi

Lombardlardan kurulu olan büyük bir askerî güç, 13 Eylül 1100 tarihinde Milano'dan yola çıktı ve Mart ayı başında İstanbul'a ulaştı. Bunlar arkalarından gelen Fransız ve Alman kuvvetlerini Haliç sahilinde kurdukları karargâhlarında beklediler.⁷² Ancak taşkınlık yaptıkları için İmparator Aleksios Komne-

⁶⁹ *Alexiad*, (nşr. Leib), III, 36, trc. Sewter, *The Alexiad*, s. 356; Trk. trc., Bilge Umar, s. 346.

⁷⁰ *Historia ecclesiastica*, nşr. ve trc. M. Chibnall, *The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis*, Oxford 1980, V, x, s. 325; *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, s. 219.

⁷¹ *el-Kâmil*, X, 300, trc., X, 248.

⁷² Lombardlar burada kaldıkları süre içinde çeşitli taşkınlıklar yaptılar ve bu yüzden Doğu Roma ile aralarında bazı çatışmalar da yaşandı. İmparator bu yüzden onları bir an önce İstanbul'dan uzaklaştırıp karşı kıyıya geçirmek için yoğun bir çaba harcadı. Geniş bilgi için bkz. Demirkent, “1101 Yılı

nos onları İzmit'e gitmeye zorladı. Onlar Yalova yakınlarındaki Kvetot'ta karargâh kurdular. Lombardların peşinden İstanbul'a gelen Alman İmparatoru IV. Heinrich'in marşali Konrad'ın komutasındaki Alman birlikleri de İstanbul'dan karşı kıyıya geçerek İzmit'te beklemekte olan Lombardlarla buluştular. Mayıs ayı başında İstanbul'a gelen Fransız kuvvetleri de İmparator tarafından karşılandı ve yanlarına Tzitas adlı bir kumandan idaresinde 500 kişilik bir Peçenek birliği verilerek Anadolu yakasına uğurlandı.⁷³ Fransız kuvvetleri Mayıs ayı içinde İzmit'teki diğer kuvvetlerle birleştiler.

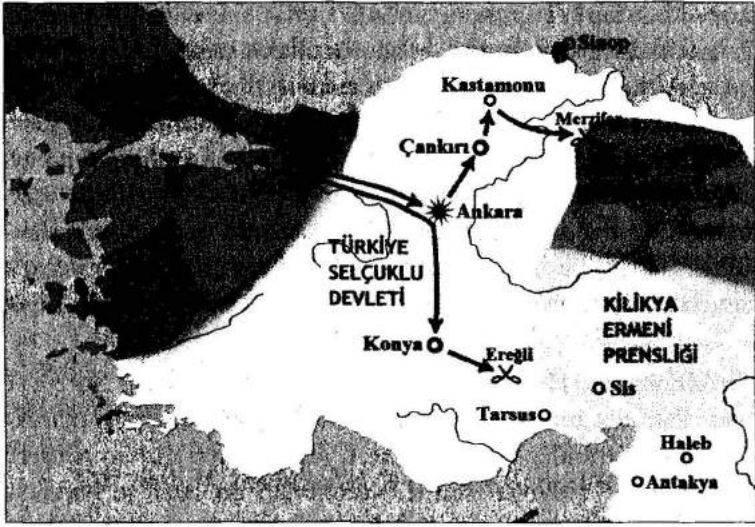
Aslında bu Haçlı ordusunun amacı Anadolu'dan Suriye'ye inen kara yolunu yeniden açmak ve Kudüs'e ulaşmak olacaktı ancak İstanbul'a geldiklerinde I. Haçlı Seferi'nin en şöhretli isimlerinden biri olan İtalya Normanlarının reisi ve Antakya Prinkepsliği'nin kurucusu Bohemund'un yaklaşık yedi sekiz ay önce Ağustos 1100 tarihinde Dânişmendli Hükümdarı Gümüştegin Ahmed Gazi tarafından esir edildiğini ve Niksar Kalesi'nde hapiste tutulduğunu öğrenen Lombardlar hem Bohemund'u hapisten kurtarmak hem de Dânişmendli topraklarını ele geçirmek için Kudüs'e yürüyüş planını değiştirdiler. Haçlı Seferleri tarihi üzerinde yaptığı çalışmalarla tanınan hocam Prof. Dr. Işın Demirkent,⁷⁴ onların I. Haçlı Seferi sonunda Urfa ve Antakya'da kurulmuş olan Haçlı devletleri gibi kendilerinin de Anadolu'da yeni yerler ele geçirerek yeni devletler kurmak imkânı elde etmek gibi bir amaç doğrultusunda hareket etmiş olabileceklerine işaret etmektedir ki bu, bizce de muhtemel görülen bir düşüncedir.

1101 yılı Haçlı Seferleri'nin birleşik birinci ordusu Dânişmendli başkentine doğru harekete hazırlanırken Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi de Haçlıların hareketinden zamanında haberdar olmuş ve Artukluların Mardin, Meyyâfârîkîn (Silvan), Âmid (Diyarbakır) ve Harput beyleri ile

Haçlı Seferleri", s. 27.

⁷³ Demirkent, "1101 Haçlı...", s. 28.

⁷⁴ "1101 Yılı Haçlı...", s. 28-29, n. 23.

1101 Yılı Haçlı Seferi'nin güzergâhı

Mengüceklilerden Erzincan ve Divriği meliklerine bir haberci göndererek, “Büyük bir düşman Müslümanların üzerine gelmektedir. Eğer hep birlikte yardıma gelmezseniz, bu fitne uzaklaştırılamadığı gibi artar. İslâm’a büyük zarar ve ziyan verir. Bu zarar ve ziyan her tarafa yayılır.” diyerek onları Anadolu’ya doğru gelmekte olan düşmana karşı uyardı.⁷⁵ Dânişmend Gümüşreg’in Ahmed Gazi aynı zamanda Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan’a da haberci göndererek onu bu durumdan haberdar ederek Haçlılara karşı birlikte hareket etmeyi teklif ediyordu. Türkiye Selçuklu Sultanını ikna edebilmek için ona çeşitli vaatlerde bulunduğunu görmekteyiz: Aksarayî’nin kaydına göre;⁷⁶ Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi Yüce Tanrı’nın kendine zafer bahşetmesi halinde yardımlarının karşılığında ona ganimetin beşte birinden başka 100 bin dinar (altın para) ödeyeceğini ve ayrıca Elbistan’la birlikte kızını ona vereceğini

⁷⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr ve Müsâyeretü’l-Ahyâr*, nşr. Osman Turan, Ankara 1944, s. 27; trc. Mürsel Öztürk, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, Ankara 2000, s. 20.

⁷⁶ *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, 27, trc., s. 20-21.

vadediyordu. Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi'nin Sultan I. Kılıç Arslan'ın desteğini çok önemseydiği anlaşıyor. Çünkü Haçlıların Anadolu'da ilk hedefi kendi ülkesi idi ve Anadolu'da Sultan I. Kılıç Arslan kadar güçlü bir lider bulunmuyordu. Ayrıca Sultan I. Kılıç Arslan, Haçlılar ile daha önce savaştığından belli bir tecrübe edinmişti. Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi, Haçlıların çok kalabalık olması nedeniyle tek başına bu güçle başa çıkamayacağını gâyet iyi tahmin edebiliyordu. İşte bu nedenle I. Kılıç Arslan'ın yardımı önemli idi. Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi Suriye ve Horasan'daki tüm Türk hükümdar ve beylerini de durumdan haberdar ederek yardıma gelmelerini istemişti. Bu bilgi bile Anadolu'ya doğru gelmekte olan Haçlı kuvvetlerinin kalabalıklığı hakkında bir fikir sahibi olmamıza yetiyor. Sultan I. Kılıç Arslan Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi'nin çağrısına olumlu cevap verdi. Sonra da bu ittifaka Harran Emiri Karaca dâhil oldu. Demirkent,⁷⁷ Haçlılara karşı yardım çağrısını yapanın Sultan I. Kılıç Arslan olduğunu belirtir.

Aksarayî,⁷⁸ müttefik Türk ordusunun sayısını 40.000 kişi olarak kaydeder.

Haçlı ordusu 3 Haziran 1101 günü Kivetot karargâhından hareket ederek "Hacılar Yolu" olarak bilinen İznik - Osmaneli - Gölpaazarı - Nallıhan - Ayaş üzerinden Ankara'ya giden yolu takip ederek 23 Haziran günü Ankara önüne geldiler.⁷⁹ Ankara Kalesi Sultan I. Kılıç Arslan'a bağlı bir garnizon tarafından korunmakta idi. Kalenin ciddi bir savunma ile karşılaşılmadan teslim olması buranın Haçlıların gelişinden önce bir taktik gereği boşaltılmış olduğu düşüncesini akla getirmektedir.⁸⁰

Haçlı ordusu Ankara'da iki gün dinlendikten sonra 25 Haziran günü buradan kuzeye dönerek Çankırı'ya yöneldi. Aslın-

⁷⁷ Demirkent, "1101 Yılı Haçlı...", s. 30-31.

⁷⁸ *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 27, trc., s. 21.

⁷⁹ Demirkent, "1101 Yılı Haçlı...", s. 31.

⁸⁰ Komnene, trc. Sewter, 356; trc. Bilge Umar, 346. Krş. Demirkent, "1101 Yılı Haçlı...", s. 32.

da Amasya ve Niksar'a giden yol Yahşihan - Kırıkkale - Çorum üzerinden geçmekte idi. Haçlıların bu yolu bırakıp da kuzeyden ilerlemeleri, onların Türklerin yoğun olarak bulundukları bu yerleşim yerlerinden geçmenin kendileri için tehlike oluşturma-
cağını düşünmeleri ya da Bizanslı kumandan Tzitas'ın anayolda Türklerin Haçlılara saldırmak üzere tertibat almış olabilecekleri-
ni düşünmesi ile izah edilebilir.

Ancak Sultan I. Kılıç Arslan, Haçlıları adım adım izliyordu. Haçlılar, Çankırı'ya yönelince o, düşman ordularının ilerlediği yol boyunca tüm verimli toprakları tahrip etti ve ekinleri yak-tırdı. Böylece Haçlılar, Çankırı'ya ulaşınca kadar yol boyun-
ca açlık sıkıntısı ile karşı karşıya kaldılar. Sonunda Çankırı'ya ulaştılar ancak bu defa da bütün Türk kuvvetlerinin Çankırı'da toplanmış olduğunu ve şehrin kalesinin zaptedilemeyecek dere-
cede korunaklı ve iyi savunulduğunu fark ettiler. Ancak çevreyi yağmalayarak ve tarlaları yakarak Türklere zarar verme yoluna gittiler, ellerinden başka bir şey gelmedi.⁸¹ Buraya kadar Sultan I. Kılıç Arslan'ın Haçlıları iyi bir şekilde takip ettiği ancak onlara karşı herhangi bir saldırı teşebbüsünde bulunmadığı anlaşılmak-tadır.

İbnü'l-Esîr,⁸² Haçlıların Ankara'yı işgal ettikten sonra İsmâil b. Dânişmend'in idaresinde bulunan başka bir kalenin üzerine yürüyüp burayı kuşattıklarını kaydetmektedir. Kaynaklarda bu Haçlı ordusunun yolu üzerinde sadece iki kalenin yani Ankara ve Çankırı'nın belirtilmiş olması, İbnü'l-Esîr'in Ankara'nın işga-
linden sonra ismini vermediği bu kalenin Çankırı olabileceğini aklımıza getirmektedir. Haçlılar, Çankırı'da fazla oyalanmadan harekete geçtiler. Ordunun uzun zamandan beri yol alıyor olma-sı ve sık sık karşılaşılan yiyecek ve su sıkıntısı herhalde ordu inti-
zamının bozulmasına neden olmuştu ki, Türk saldırıları başladı. Haçlılar artık devamlı surette Türk kuvvetlerinin saldırılarına uğruyorlardı. Türkler sayıca az olmaları nedeniyle bir meydan savaşına giremedikleri için Haçlı ordusunun ya öncülerine ya da

⁸¹ Albertus, IV, VIII, 8, s. 564, trc. Hefe, II, s. 80.

⁸² *el-Kâmil*, X, 300, trc. X, s. 248.

artçılarına saldırıp kısa sürede büyük bir zayıat verdirerek hemen ortadan kayboluyorlardı. Bu nedenle Haçlı liderleri daha güvenli bir yürüyüş için 700 Fransız şövalyesini öncü, 700 Lombard şövalyesini artçı birliği olarak ordunun gerisine yerleştirdiler. Ancak bir süre sonra 500 kişilik bir Türk kuvveti aniden Haçlı ordusunun artçılarına saldırdı. Bu saldırı karşısında 700 kişilik Lombard kuvveti dağılıp kaçtı ve korumakla görevlendirildikleri yayaları Türk oklarına ve kılıçlarına terk ettiler böylece Türkler, Haçlılara bir hayli zayıat verdirdi. Bu olay ertesi gün Haçlıların karargâhında duyulunca büyük bir üzüntü yarattı ve liderler bu defa da ordunun gerisinde sırayla nöbet tutma kararı aldılar. İlk olarak Bourgogne Dükü Etienne nöbet tuttu. Sonra Kont Raimond görevi devraldı. Bu sırada Türk saldırıları Raimond'u o kadar bunalttı ki, yedi mil önlerinden ilerlemekte olan ana ordudan yardım istemek suretiyle Türkleri geri püskürtebildi. Haçlı liderleri bu defa da ordunun dağılık olarak değil de birbirinden ayrılmadan tam bir bütünlük içinde ilerlemelerine karar verdiler. Bu şekilde tam 14 gün boyunca birbirlerine kenetlenmiş olarak yolculuğa devam ettiler. Ancak Haçlı ordusu ilerledikçe yiyecek sıkıntısı artmaktaydı. Yanlarında paraları olmasına rağmen çıplak araziden, dağların arasından geçtiklerinden alışveriş yapmak için bir pazar bulamayışları ve mevcut olan ekinlerinin de Türkler tarafından tahrip edilmiş olması Haçlıları büyük sıkıntılara düşürmekteydi. Fakat İzmit ve Kvetot'tan arabalarına yiyecek yüklemiş zenginler açlık sıkıntısı yaşamıyorlardı. İşte bu nedenle diğer Haçlılar 200, 300 ya da 500 kişilik gruplar halinde ana ordudan ayrılarak yiyecek aramaya çıkıyorlardı. Tabi bu gruplar genellikle Türklerin saldırılarına uğrayarak bertaraf edilmekteydiler. Albertus bu durumu şu şekilde kaydetmekteydi:⁸³ Bir Bizans köyü olduğunu düşündüğümüz Constamne civarında yiyecek aramakta olan 1.000 kişilik bir Haçlı yaya kuvveti buldukları arpa başaklarını yemek için ateş yakınca, dumanı fark eden Türk kuvvetlerinin saldırısına uğrayarak feci şekilde öldürüldükleri anlaşılmaktadır.

⁸³ *RHC occ.*, IV, VIII, 12, s. 566, trc. Hefele, II, s. 83. Krş. Demirkent, s. 35.

Demirkent'e göre,⁸⁴ Haçlılar, 2 Ağustos Cuma günü Merzifon yakınlarındaki bir ovada bulundukları bir sırada aniden Türklerin saldırısına uğradılar ve büyük kayıplar verdiler. Akşam olunca Türkler geri çekildiler. Haçlılar ise, her an bir Türk saldırısının gerçekleşmesi ihtimali nedeniyle geceyi korku ve tedirginlik içinde geçirdiler. 3 Ağustos Cumartesi günü Konrad ve yeğeni Bruno, 3.000 kişilik Alman birliği ile ordugâhtan ayrılarak yiyecek aramak üzere Merzifon'a doğru hareket etti. 4-5 km uzaklıkta Türklere ait bir kaleye rastladılar. Burada ihtiyaç duydukları her türlü yiyecek ve eşya mevcuttu. Kalenin içinde buldukları bütün gıda maddelerini ve eşyayı yük hayvanlarına yüklediler. Bunun Türkler tarafından planlanmış bir tuzak olduğunun farkına varmadan ve son derece mutlu bir şekilde geri dönerlerken yolda pusu kurmuş olarak bekleyen Türk kuvvetlerinin saldırısına uğradılar. Türkler burada 700 kişiyi imha ettiler. Aynı anda Türkler Haçlı karargâhına da saldırılar düzenlemişler ve burada da Haçlılara zayıat verdirmişlerdi. Artık Türkler Haçlıları, karargâh kurdukları bu ovada çepeçevre kuşatmışlardı. Haçlıların yiyecek aramak için ordugâhtan dışarı çıkmaları da mümkün değildi. Bu gelişmeden sonra ya açlıktan öleceklerdi ya da Türkler ile büyük bir savaşa girip bu kuşatmayı yarmayı deneyeceklerdi. Elbette Haçlılar ikinci şıkkı seçerek 5 Ağustos sabahı Türklere saldırdılar. Haçlı ordusu beş gruba ayrılmıştı. Sultan I. Kılıç Arslan, Dânişmendli Gümüştegin Ahmed Gazi, Artuklu Belek Gazi ve Harran Emiri Karaca Bey'in idaresi altındaki Türk ordusuna önce Lombardlar saldırdı. Ancak yorgun ve aç durumda bulunan bu birlikler uzun süre Türklerle baş edemediler ve dağıldılar. Ardından Konrad idaresindeki Almanlar ön saflara yerleşerek mücadeleyi sürdürmeye çalıştılar. Türkler ile Almanların mücadelesi sabah saatlerinden öğlen sonrasına kadar devam etmiş ve nihayet yorgun düşen Almanlar geri çekilmişler. Onların yerini ise Bourgogne Dükü Etienne almıştı. Ancak bir süre sonra o da pes edince bu defa Kont Etienne de Blois, Türkleri geri püskürtmek amacıyla ön saflardaki yerini

⁸⁴ "1101 Yılı Haçlı...", s. 37.

almış ve akşam oluncaya kadar savaşmıştır. Türk okçularının başarısı karşısında o da mücadeleyi daha fazla sürdüremeyerek yerini Fransız birlikleri ve Peçeneklere bırakmıştı. Peçenekler şiddetli bir Türk hücumuna dayanamayıp savaş meydanını terk edince geride kalan Fransız birlikleri tamamen imha edildi. Bu durum karşısında büyük bir korkuya kapılan Haçlı lideri Kont Raimond, yanına aldığı 10 şövalye ile bir tepe üzerine çıkarak Türklerin elinden kurtulmaya çalışmıştı. Sonunda Raimond'un düştüğü durumu öğrenen Etienne de Blois ve Konrad derhal onun imdadına yetişerek Türklerin eline geçmek üzere olan Raimond'u kurtarmayı başardılar.⁸⁵ Savaş akşam karanlığına kadar devam etmişti. Akşam olunca her iki taraf da savaş alanından çekildi. Haçlılar Türkler karşısında gün içinde, kendilerine moral sağlayabilecek herhangi bir başarı elde edememişlerdi. Gece olduğu zaman Haçlı karargâhında büyük bir ümitsizlik ve korku hâkimdi. Sayıca kalabalık olmalarına rağmen artık Türkleri yenebileceklerine inançları kalmamıştı. Hepsinin aklında bir an önce kaçıp kurtulmak vardı. Nitekim Haçlılar gece karanlığını fırsat bilerek ordugâhtan kaçmaya başladılar. Sabahın erken saatlerine doğru bu kaçıışı öğrenen Türkler davullar ve borazanlar çalarak kendi askerini savaş düzeni alınması için uyarmıştı. Türk birlikleri kısa sürede toplanarak Haçlı karargâhına girdi ve burada yakaladıkları Haçlı artıklarının kimini kılıçtan geçirdi kimini esir aldı. Haçlıların geride bıraktıkları eşya yağmalandı. Fazla zaman kaybetmeksizin kaçmakta olan Haçlıların peşine düşüldü. Türk birlikleri kaçış yollarında rast geldikleri Haçlıları da ortadan kaldırdılar. Böylece Haçlı ordusunun tamamına yakını imha edilmiş oldu.⁸⁶ Ancak süratli atlara sahip olanlar ve bölgeyi

⁸⁵ Demirkent, s. 38-39.

⁸⁶ Azimî, *Tarih*, s. 375; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülûk vel-Ümem*, Haydarabad 1359, IX, 114; Aksarayî, *age*, s. 27; Müneccimbaşı, *Cami'ü'd-Düvel*, (nşr. Ali Öngül), *Cami'ü'd-Düvel Selçuklular Tarihi, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, İzmir 2001, II, s. 208. Krş. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 18-19; Turan, *Türkiye*, s. 141-142. Demirkent (bkz. "1101 Yılı Haçlı...", s. 41), bu ordunun beşte dördünün Türkler tarafından imha olduğunu kaydeder.

iyi tanıyan Bizans kumandanı Tzitas'ın emrindeki Peçenekler ile Raimond Bafra'ya kaçarak buradan bir Bizans gemisine binerek İstanbul'a gitmeyi başarmışlardır.⁸⁷ Bir kısım Haçlı artıkları da o sırada Bizans'ın elinde bulunan Sinop şehrine kaçtılar.

1101 YILININ İKİNCİ HAÇLI ORDUSU

1101 yılı Haçlı seferinin ikinci ordusu Nevers Kontu II. Guillaume'un komutasındaki Fransızlardan oluşmaktaydı. Bu ordu 6-7 Haziran 1101 tarihinde İstanbul'a vardı. Haziran sonlarında da Anadolu yakasına geçti ve Kivetot karargâhına gelerek burada fazla zaman harcamadan doğrudan Ankara üzerine yürüdü.⁸⁸ Fakat buraya ulaştığında birinci ordu hakkında herhangi bir haber alamadıklarından artık önden giden bu orduya yetişemeyeceklerini de düşündüklerinden Konya'ya doğru yol almaya başladılar. Öte yandan Konya üzerine doğru harekete geçen bu ikinci ordunun gelişinden zamanında haberdar olan Sultan I. Kılıç Arslan ve Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi, kumandaları altında bulunan kuvvetleri ile süratle Nevers ordusunun üzerine yürümüşler ve bu orduya daha Konya'ya varmadan yolda ulaşmışlardı. 13 Ağustos günü derhal saldırıya geçmişlerse de henüz yeterince yorulmamış bu ordu karşısında sonuç alamadılar. Türkler üç gün boyunca bu orduya saldırarak yıpratmaya çalışmış ve Nevers ordusuna ağır kayıplar verdirmişlerdir.

Nevers ordusu Konya'ya ulaşınca kadar aralıksız olarak Türklerin hücumuna uğradı. Konya'ya gelen Haçlılar şehrin çok sağlam surlara sahip olduğunu ve kuvvetli bir Türk garnizonunca korunduğunu gördüler. Ancak buna rağmen yine de surlara saldırdılar. Haçlı saldırısına karşı Türkler de başarıyla surları ve şehri savundular. Haçlı saldırıları bütün bir gün boyunca devam ettiğinden her iki taraf da kayıplar verdi.⁸⁹ Düzenlediği saldırı-

⁸⁷ el-Gâmidi, s. 47.

⁸⁸ Albertus Aquensis, *RHC occ*, IV, VIII, 27 s. 575, trc. Hefe, II, s. 97. Krş. Demirkent, "1101 Yılı Haçlı...", s. 44, n. 67; a. mlf., *I. Kılıç Arslan*, s. 43.

⁸⁹ Demirkent, "1101 Yılı Haçlı...", s. 45 ; a. mlf., *Haçlı Seferleri*, s. 70-71; a. mlf., *Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 43.

dan herhangi bir sonuç alamayan Haçlı Kontu II. Guillaume, Konya'dan vazgeçerek yeniden yola koyuldu. Büyük bir ihtimalle amacı Akdeniz kıyısına inip Antakya Haçlı Prinkepsliği topraklarına ulaşmaktı. Fakat yolda 300'den fazla kişi susuzluktan öldü. Hayatta kalanlar ise yorgunluktan bitmiş ve savaşacak halleri kalmamıştı. Haçlı ordusundan birkaç kişi sağa sola doğru su aramak maksadıyla çıkmışlarsa da Türkler, Haçlıların kullanabilecekleri tüm su kuyularını ve kaynaklarını kullanılamaz duruma getirmişlerdi.⁹⁰

Türkler Haçlı ordusunun susuzluk ve sürekli yol almanın verdiği yorgunluk nedeniyle tamamen bitkin bir halde olduklarını gördüklerinden artık Haçlılar üzerine esaslı bir saldırı düzenlemenin vaktinin geldiğini düşünerek Haçlıları dört bir yandan ok yağmuruna tuttular. Haçlılar, Ağustos ayında cereyan eden şiddetli savaşta Türkler karşısında yenilgiye uğrayarak kaçmaya başladılar.

Nevers Kontu II. Guillaume, kardeşi Robert, bayraktarı Guillaume ve yanında bulunan maiyetiyle birlikte savaş alanından Ermenek (Germanikopolis)'e doğru kaçtılar. Türkler, Haçlı yaya askerlerini kılıçtan geçirdi. Haçlılar kaçarken ağırlıklarını bıraktıkları için kontun ve yanında bulunan asilzadelerin hazineleri ve paraları Türklerin eline geçti.

Nevers Kontu ise, bin bir güçlük ve zahmetler içinde Antalya'ya varabildi.⁹¹ Haçlılarla Türkler arasında meydana gelen bu mücadele Konya yakınlarında cereyan etmiş olmalıdır.

1101 YILI'NIN ÜÇÜNCÜ HAÇLI ORDUSU

1101 yılı Haçlı ordularının üçüncüsünü Aquitanialı Fransızlar ile Bayernli Almanlar oluşturmuştu. Fransızlara Aquitania dükü IX. Guillaume Almanlara da Bayern dükü IV. Welf komuta etmekteydi.⁹² Bu Haçlı ordusu Haziran ayı başında İstanbul'a

⁹⁰ Demirkent, "1101 Yılı Haçlı...", s. 46.

⁹¹ Onun yolda başına gelenler hakkında bkz. Albertus, IV, VIII, 32, s. 578, trc. Hefe, II, s. 101. Krş. Demirkent, "1101 Yılı Haçlı...", s. 47.

⁹² Demirkent, "1101 Yılı Haçlı...", s. 48; a. mlf. , *Haçlı Seferleri*, s. 71; a.

ulaştı. Onları İmparator Aleksios Komnenos dostça karşıladı. Haçlılar beş hafta İstanbul'da konakladılar. Bu arada Haçlı ordugâhında Bizans İmparatorunun Lombardları Türk topraklarına bilerek gönderdiği şimdi de kendilerini Türklere teslim etmek istediği söylentileri yayılıyordu. Bu yüzden Haçlılardan bazıları gemilere binerek Kudüs'e gitmişlerdi.

Haçlı ordusu İzmit-İznik üzerinden Konya yolunu tuttu. Urfalı Mateos ve *Anonim Süryani Vekayinamesi*'nin kayıtlarına göre, Dük Guillaume'un isteği üzerine Aleksios, Haçlıların yanına kılavuzluk yapmak için Bizanslı birlikler vermiştir.⁹³ 1097'de I. Haçlı Seferi'ne katılan ordunun yolunu takip eden bu ordu Bizans İmparatorluğu arazisi içinde herhangi bir engelle karşılaşmadan yürüyüşünü sürdürdü. Ancak Akşehir (Philomelion) civarında Selçuklu topraklarına girildikten sonra zorluklar başladı. Yiyecek ve su bulmak mümkün olmuyordu çünkü onların gelişini zamanında haber alan Türkler bütün su kaynaklarını kullanılmaz hale getirmişlerdi. Ayrıca ekinleri yakarak yiyecek maddelerini yanlarına almışlar, şehirleri boşaltarak Haçlıların geçiş yollarından geriye doğru çekilmişlerdi. Haçlılar Türk topraklarında Akşehir (Philomelion), İsmil (Salamia) gibi bazı yerleri takip ederek yürüyüşlerini sürdürdüler.⁹⁴ 5 Eylül günü⁹⁵ Ereğli'ye ulaşan Haçlı ordusu Ereğli suyunun aktığı Olos⁹⁶ veya Avlos (Akgöl) denilen ve kısmen bataklık olan bir yerde Türklerin hücumuna uğradı. Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan, Dânişmendli Hükümdarı Gümüştegin Ahmed Gazi, Harran Emiri Karaca ve kaynaklarda adı Agimith olarak geçen bir Türk beyinin idaresi altındaki birleşik Türk ordusu Haçlılara karşı koyacak kadar güçlü bir duruma gelmişti.

mlf. , *Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 44.

⁹³ Urfalı Mateos, s. 217; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, trc. Tritton, s. 74. Krş. Demirkent , "1101 Yılı Haçlı...", s. 50.

⁹⁴ Albertus, IV, VIII, 38, s. 580 vd., trc. Hefele, II, s.104 vd.

⁹⁵ Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 45.

⁹⁶ Savaşın yapıldığı Olos Ovası'nı ya da düzlüğünü sadece Urfalı Mateos (s. 218) kaydeder. Albertus (IV, VIII, 38, s. 581, trc. Hefele, II, 105) ise sadece savaşın bir su kenarında ve bataklık arazide yapıldığını kaydeder.

Öyle anlaşıyor ki, günlerdir yol almaktan yorgun düşmüş, su sıkıntısı ve yiyecek bulamamaktan dolayı savaşıacak dermanı olmayan Haçlı askerleri serinlemek ve susuzluklarını gidermek üzere her türlü tedbiri ihmal ederek ve Türkleri unutarak Ak-göl suyuna doğru üşüşünce onları burada beklemekte olan Türk birliklerinin ok yağmuruna tutuldular. Saatlerce süren çetin mücadelelerin ardından Haçlıların büyük bir bölümü imha edildi. Kalanlar da savaş meydanından hızla kaçmaya başladı. Aquitania Dükü Guillamue de yanındaki 400 kişilik süvari birliği ile kaçanlar arasında yer almıştır.⁹⁷ 300 bin kişilik Haçlı ordusundan pek az kişi kurtulmayı başarmıştı.⁹⁸

Görüldüğü gibi Türkler 1101 yılı içinde Anadolu'ya gelen üç büyük Haçlı ordusuna karşı büyük bir mücadele vermiş 1097'de uğranılan başarısızlığın aksine yapılan mücadelelerden zaferle çıkmasını bilmişler, Anadolu'daki Türk Beyleri düşmana karşı millî birlik ve beraberlik şuru içinde hareket ederek kendilerinden sayıca çok üstün bu üç orduyu da bozguna uğratmasını bilmişlerdir. Yapılan savaşlar Anadolu'nun Türk yurdu olarak kalmasını sağlayan önemli mücadelelerden biridir.

Burada uğranılabilecek herhangi bir başarısızlık Türkler tarafından Anadolu'nun bir bölümünün daha kaybedilmesi anlamına gelecekti ki, bu da Haçlıların moral bulmasına belki de II. Haçlı Seferi'nin Haçlıların zaferi ile sonuçlanmasına neden olabilirdi. Öte yandan yaşanabilecek bir mağlubiyet Orta Anadolu'nun Dânişmendli yurdunun, Türkiye Selçuklu Devleti başkenti Konya'nın kaybedilmesine neden olabilirdi.

Yani 1097'deki I. Haçlı Seferi'nin bir devamı niteliğinde olan 1101 Yılı Haçlı Orduları ile yapılan mücadele Dânişmend Gazi ve I. Kılıç Arslan için Anadolu'da var olma mücadelesiydi. Kaybedildiği takdirde tamiri mümkün olmayan sonuçlar doğurabilirdi. Neyse ki, Türk Beyleri üç orduyu da imha etmeyi başardılar. Anadolu'dan Haçlı orduları değil sadece bunlara ko-

⁹⁷ Guillamue'un akıbeti hak. bilgi için bkz. Demirkent, s. 54.

⁹⁸ Albertus, aynı yer; Urfalı Mateos, s. 218 vd.; *Anonim Süryani Vekayinamesi*, trc. Tritton, s. 74 vd. Krş. Demirkent, s. 53. a. mlf. , *Haçlı Seferleri*, s. 72.

muta eden asilzâdeler geçip güneye inebildiler. Ancak perişanlık içinde, bin bir güçlkle ve korku içinde.

Sayıları yüz binleri bulan bu ordular Anadolu'da başarılı olup Türk kuvvetlerini mağlup ederek güneye doğru ilerleyişlerini sürdürselerdi, Haçlı devletleri kuvvet bulacak Halep, Dimaşk gibi yerler büyük tehdit altına girecekti.

DÂNİŞMEND GÜMÜŞTEĞİN AHMED GAZİ'NİN MALATYA'YI FETHİ (18 EYLÜL 1102)

Dânişmend Gümüştengin Ahmed Gazi, 1101 yılında Anadolu'ya giren Haçlı ordularına karşı Sultan I. Kılıç Arslan ile birlikte başarıyla karşı koyup bu tehlikeyi savuşturduktan sonra Malatya'yı muhasara etti. Gabriel, Malatya halkına karşı daha merhametsizce davranmaya başladı. O, insanları öldürüp mallarına el koyuyordu.⁹⁹ Gabriel kızı Morfia (Morphia)'yı Kudüs kralının kız kardeşinin oğlu olan Urfa Kontu Baudouin de Bourg ile evlendirmişti.¹⁰⁰ İşte bu nedenle Gabriel, damadı Baudoin du Bourg'dan yardım istemiş, ancak Gabriel vassâllik statüsüne bağlı kalmayarak bağımsız hareket etme eğiliminde olduğundan veya Baudouin, Türk emirlerinden korktuğu için ona yardımcı olamamıştır.¹⁰¹

Gabriel'in zulmü dayanılmaz boyutlara ulaştığından dolayı iki asker şehri Dânişmendlilere teslim ettiler. Gümüştengin Ahmed Gazi de 18 Eylül 1102¹⁰² Çarşamba günü Malatya'ya girdi.

⁹⁹ Süryani Mikhail, s. 47.

¹⁰⁰ Süryani Mikhail, s. 47; *Anonim Süryani Vekayinâmesi.*, trc. Tritton, s. 75; Willermus Tyrensis, x. 24, s. 437, trc. Kausler, s. 249. Krş. Demirkent, *Urfa*, I, 81. Bu evlilik hak. geniş bilgi için bkz. Demirkent *Urfa*, I, 80-81.

¹⁰¹ Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 46-47; Runciman, *age*, II, s. 32; Demirkent, *Urfa*, I, 65.

¹⁰² Bar Hebraeus, II, 342. Süryani Mikhail (s. 47), Bu tarihi 18 Eylül 1102 Çarşamba günü olarak veriyor. Ancak 1101 yılı 18 Eylül'ünün Çarşamba gününe rastlaması bu tarihin 18 Eylül 1101 olabileceğini düşündürür. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 142. Fakat Dânişmend Gazi'nin 1101 yılı Eylül ayı başlarında (5 Eylül) Haçlılara karşı mücadele ettiği unutulmamalıdır.

Sultan I. Kılıç Arslan ve Gümüştegin Ahmed Gazi tarafından art arda düzenlenen kuşatmalar ve Ermeni Hâkimi Gabriel'in kötü idaresi sonucu büyük ıztıraplar çeken açlık ve yokluğun pençesinde kıvranan Malatya halkı, şehrin Gümüştegin Ahmed Gazi'nin eline geçmesi sonucu rahat bir nefes alabildi.

Süryani Mikhail,¹⁰³ Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi tarafından şehrin üç yıl kuşatıldığını ve bu dönemde Malatya'da şiddetli açlık meydana geldiğini, pahalılığın arttığını ve alım gücünün düştüğünü kaydeder.

Gümüştegin Ahmed Gazi'nin emri uyarınca, askerler şehre girince halka dokunmadılar, sadece şehirde değerli gördükleri şeylere el koydular.¹⁰⁴

Dânişmend Gümüştegin Gazi, halka gayet iyi davrandı ve onların evlerine dönmelerini sağladı. Sonra kendi ülkesinden gıda maddeleri, tohumluk bitki, damızlık hayvan ve Malatya halkı için gerekli olan diğer şeyleri getirterek halka dağıttı.¹⁰⁵

Zindanlarda mahkûm olarak tutulan kimseleri serbest bıraktı ve onlara topraklarını geri verdi.

Gabriel'e gelince, Türkler onu ağır işkencelere tâbi tuttular. Bazı Hristiyanlar da Aziz Piskopos'un öldürülmesi, bazı beylere yaptığı zulmü ve işlediği diğer cinayetler nedeniyle Gabriel'e işkence ettiler. Bu şekilde onun cezasını vererek intikam almaya çalıştılar.

Gabriel daha sonra karısının bulunduğu müstahkem Katya (Qatya) Kalesi'nin önüne getirildi. Türkler, Gabriel'den karısına kaleyi teslim etmesini söylemesini istediler. Gabriel bunu kabul etmiş gibi görünerek kaleye "Küçük Midas"ı nişan ola-

Özaydın, 18 Eylül 1102 tarihini kabul etmiştir (*DİA*, VIII, 470).

¹⁰³ *Vekayinâme*, s. 49.

¹⁰⁴ Süryani Mikhail, s. 48.

¹⁰⁵ Süryani Mikhail, *Vekayinâme*, s. 47-48; *Anonim Süryânî Vekayinâmesi*, s. 75; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 248-249; Ebu'l-Ferec, II, s. 341-343; Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, (trc. Yıldız Moran), s. 99-102, İstanbul 1979; Stevenson, *The Crusades in The East*, s. 73.

rak gönderdi. Sonra da, “Kaleyi teslim et.” dedi. Ancak “Midas” Ermenicede “verme!” demektir. Türkler, Gabriel’in kendilerine hile yaparak oyaladığını anlayınca onu öldürdüler ve cesedini köpeklerin önüne attılar.¹⁰⁶

BOHEMUND’UN SERBEST BIRAKILMASI VE DÂNİŞMEND GAZİ İLE SULTAN I. KILIÇ ARSLAN ARASINDAKİ ANLAŞMAZLIK

“Benim onun dirhemine ya da dinarına ihtiyacım yok. Ben para için değil İslâm’ı korumak için yardım ettim.”

I. Kılıç Arslan

Antakya Prinkepsi Bohemund ile kuzeni Richard de Salerno’nun esir alınmasından sonra meydana gelen gelişmeler, o zamana kadar Haçlılara karşı birlikte cihat eden iki Türk hükümdarını kısa sürede karşı karşıya getirdi. Bohemund’un esir düştüğünü öğrenen Bizans İmparatoru Alexios Komnenos, bu tehlikeli düşmanı kontrol altına almak için seferber oldu ve Gümüştegin’e haber gönderip onu kendisine teslim ettiği takdirde 260.000¹⁰⁷ Bizans altını (Bizantios) vermeyi vadetti. Bu müzakerelerden haberdar olan Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan, Gümüştegin’e hem Anadolu Sultanı hem de müttefiki olduğunu söyleyerek Bizans İmparatorundan alınacak bu fidyenin yarısının kendisine verilmesi gerektiğini bildirdi.

Bizans İmparatoruna teslim edilmekten korkan Bohemund ise Gümüştegin’e kurnazca yaklaşıp eğer Aleksios’un teklifini reddeder ve bunun yarısı kadar bile meblağa razı olursa Antak-

¹⁰⁶ Süryani Mikhail, s. 48. Krş. Kesik, *Dânişmendliler*, s. 77.

¹⁰⁷ Albertus Aquensis, *RHC occ.*, IV, IX, 33-36, s. 2. Ordericus Vitalis (s. 354) bu paranın miktarını 100.000 altın olarak kaydeder. O, ayrıca Dânişmend Gazi’nin güzel ve akıllı kızı Melaz’ın hapisteki Haçlı liderini çok beğendiği için onlara yardım ederek babası tarafından serbest bırakılmasını sağladığını ve Melaz’ında Antakya’ya giderek Roger ile evlendiğini bildiren inanılması pek zor ve destansı bir hikâye anlatır. Geniş bilgi için bkz. Demirkent, “Antakya Prinkepsi Bohemund’un Esir Alınması...”, s. 6; Turan, *Türkiye*, s. 143, n. 99.

ya Prinkepsliği, Urfa Kontluğu ve Kudüs Krallığı'nın kendisiyle ittifak tesis edeceğini ve Bizans hâkimiyetindeki bazı toprakları ele geçirmesine yardımcı olacağını, Antakya'nın eski hâkimi Yağısıyan'ın ailesini serbest bırakacağını söyleyerek onu ikna etti. Bunun üzerine Bohemund, Urfa, Antakya ve Sicilya'daki dost ve akrabalarına haber gönderip kurtulması için gerekli olan 100.000 altının toplanıp Malatya'ya getirilmesini istedi.¹⁰⁸

Bizans İmparatorunun teklif ettiği fidyenin yaklaşık olarak yarısına razı olan Dânişmendli Gümüştegin Gazi Ahmed, Bohemund'un dost ve akrabalarının getireceği daha az fidyeyi kabul ederek 1103 yılı (Mayıs 1103) Paskalya yortusundan kısa bir müddet önce onu Malatya'da serbest bıraktı.¹⁰⁹ Burada onun Bizans İmparatorunun teklif ettiği daha fazla miktarı kabul etmemesi, Malatya'yı fetheden Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi'nin, Sultan I. Kılıç Arslan ile kaçınılmaz bir mücadeleye gireceğini bilmesi ve bu mücadelede Alexios'a güvenmediğinden paranın miktarını önemsemeyip Haçlılarla arasını düzeltmeye çalıştığı ve I. Kılıç Arslan'a karşı Haçlılara yanaşmaya çalıştığı şeklinde bir düşünce ile izah edilebilir. Ancak daha sonra görüleceği gibi bu plan işe yaramayacaktır.

Bohemund'un fidyesi, Baudouin du Bourg, Patrik Bernard, Gog-Vasil ve Bohemund'un İtalya'daki akrabaları tarafından temin edilmişti.

Bohemund Antakya'ya döner dönmez Müslümanların hâkimiyetindeki topraklara saldırıya geçti. Pek çok Müslüman öldürdüğü gibi vergi adıyla mallarını müsadere etmek suretiy-

¹⁰⁸ Kesik, *Dânişmendliler*, s. 77.

¹⁰⁹ Azimî, *Tarih*, s. 375; Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, s. 221; Vardan, *Cihan Tarihi*, s. 188; Anonim *Süryani Vekayinâmesi*, s. 75; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 281; Ebu'l-Ferec, II, s. 341-343; Müneccimbaşı, *Cami'ü'd- Düvel*, s. 208; Stevenson, *The Crusades in The East*, s. 74; Runciman, *age*, II, 31-32; Turan, *Türkiye*, s. 144. Işın Demirkent 1103 yazında serbest kaldığını belirtir. (Demirkent, "Antakya Prinkepsi Bohemund'un Esir Alınması...", s. 5). Urfalı Mateos Richard'ın Bizans İmparatoruna teslim edildiğini söyler. Buna karşılık Bizans İmparatoru Aleksios'un da Dânişmend Gazi'ye büyük hediyeler gönderdiğini kaydeder (*Vekayinâme*, s. 222).

le ödediği fidyenin kat kat fazlasını çıkardı. Bundan dolayıdır ki, İbnü'l-Esîr haklı olarak: "Gümüştegin bu hatalı hareketiyle Müslümanlara yaptığı iyiliklerin silinip yok olmasına sebep oldu." diyerek onu tenkit eder.¹¹⁰

Bu sırada Haçlıların zulüm ve işkencesinden bıkan Ermenilerin daveti üzerine Elbistan'ı zaptederek onları Haçlı zulmünden kurtaran I. Kılıç Arslan, Antakya üzerine sefere hazırlanırken Gümüştegin Ahmed Gazi'nin Bohemund'u yüz bin altın fidyeye karşılığında serbest bıraktığını öğrendi. I. Kılıç Arslan buna çok öfkelen-di. Hem parayı kaybetmiş hem de aleyhinde güçlü bir ittifak oluşmuştu. Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'a Gümüştegin'in Haçlılarla anlaşma yaparak hem kendini küçük düşürdüğünü hem de Müslümanlara leke sürdüğünü söyledi. Gümüştegin Gazi'nin, Sultan I. Kılıç Arslan'ın da ele geçirmek istediği Malatya'yı fethetmesi (18 Eylül 1102 / 3 Zilhicce 495) ve yaklaşık üç yıldır elinde esir olarak tuttuğu Antakya Prinkepsi Bohemund'u fidyeye karşılığı serbest bırakması (1103), bölgede yeni güçlü bir Haçlı ittifakının oluşmasından endişe duyan I. Kılıç Arslan tarafından hoş karşılanmadı.¹¹¹ Bu nedenle Sultan, Antakya seferinden vazgeçerek Gümüştegin Gazi'nin üzerine yürüdü ve Maraş yakınlarında onu hezimete uğrattı (Zilkade 496 / Ağustos 1103)¹¹² İbnü'l-Kalânîsî Sultan I. Kılıç Arslan'ın ülkesinden Antakya üzerine sefere çıktığını ve Maraş yakınlarına kadar ilerlediğini, onun bu sefer haberinin, 1103 Ağustos'unda Suriye'ye ulaştığını ve Sultan'ın buradan Halep'e haber göndererek ordusu için ihtiyaç malzemelerini karşılamak üzere tacirlere izin verilmesini istediğini kaydeder. Sultan bu sırada Bohemund'un serbest bırakıldığını haber alınca bölgedeki Haçlıların direncini artıracak bu olay üzerine Antakya seferinin anlamını yitirdiğini düşünmüş olmalıdır.¹¹³

¹¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil*, X, 281.

¹¹¹ Krş. Işın Demirkent, "Antakya Prinkepsi Bohemund'un Esir Alınması...", s. 3-7.

¹¹² İbnü'l-Kalânîsî, aynı yer; Urfalı Mateos, s. 261. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 107, 145; Özaydın, "Dânişmendliler", *DİA*, s. 470; Demirkent, "Antakya Prinkepsi Bohemund'un Esir Alınması...", s. 5.

¹¹³ Demirkent, "Antakya Prinkepsi Bohemund'un Esir Alınması...", s. 5.

Aksarayî,¹¹⁴ her iki Türk hükümdarı arasındaki mücadele-
nin sebebini biraz daha farklı olarak kaydetmiştir. Bu Selçuklu
tarihçisine göre; 1101 yılı Haçlı ordularına karşı girilen mü-
cadelelerden önce Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi'nin
Sultan I. Kılıç Arslan'a Haçlıların mağlup edilerek Anadolu'dan
uzaklaştırılması halinde yerine getireceğini taahhüt ettiği sözle-
ri tutmaması Sultan I. Kılıç Arslan'ı kızdırdı. Aksarayî'ye göre,
Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi daha önce söz verdi-
ği 100.000 dinarın yerine 100.000 dirhem göndermiş, kızını
sultana verme konusunda son derece ağır davranmış ve I. Kılıç
Arslan'ı sürekli oyalayarak kızının çeyizini hazırlamakla meşgul
bulunduğunu Elbistan'ı da ancak düğün günü vereceğini bil-
dirmesi iki taraf arasındaki dostluğun yavaş yavaş bozulmasına
neden olmuştu. Tabii ki Haçlı Prinkepsi Bohemund'un serbest
bırakılması da bardağı taşıran son damla olarak görülmektedir.

Yine aynı müellifin kaydına göre,¹¹⁵ Sultan I. Kılıç Arslan
kendisine yollanan 100.000 dirhemi Dânişmend Gümüştegin
Ahmed Gazi'ye geri göndererek, "Benim onun dirhemine ya da
dinarına ihtiyacım yok. Ben para için değil İslâm'ı korumak için
yardım ettim." diyerek kırınglığını dile getirmişti.

Ancak Sultan bu olaydan sonra Dânişmend Gazi'ye sal-
dırmak için sürekli fırsat kollamaya başlamıştı. Dânişmend
Gazi'nin hasta olduğunu duyunca Elbistan ve Zıbatra'yı zapte-
derek Malatya üzerine yürüdü. Dânişmend Gazi sağlığına kavu-
şunca onun üzerine yürüdü. Sultan I. Kılıç Arslan, Dânişmend
Gazi'ye karşı koyamayacağını anladığından derhal geri çekildi.¹¹⁶

Haçlı lideri Bohemund'u serbest bırakması ve ardından Ma-
raş yakınlarında Sultan I. Kılıç Arslan'a karşı uğradığı mağlu-
biyet Gümüştegin Gazi'nin itibarını çok sarstı.¹¹⁷ Bu olaydan
yaklaşık bir yıl sonra 1104 yılında Gümüştegin Gazi, Siva'sta

¹¹⁴ *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 27, trc., s. 21.

¹¹⁵ Aksarayî, s. 28, trc., s. 21.

¹¹⁶ Aksarayî, aynı yer.

¹¹⁷ İbnü'l-Kalânîsî, s. 143; Aksarayî, aynı eser, s. 28; Vardan, aynı eser, s. 189;
Turan, aynı eser, 107.

öldü.¹¹⁸ Urfalı Mateos,¹¹⁹ onun 23 Şubat 1104-21 Şubat 1105 tarihleri arasında Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbri¹²⁰ ise 1105-1106 yılında öldüğünü söylerler. Vardan ise,¹²¹ 1104 yılını vermektedir.¹²² Kabrinin Niksar'da olduğu söylenirse de türbesi kitabesizdir. Onun burada medfun olduğunu kanıtlayan sağlam delillere ve belgelere sahip değiliz. Bu yüzden Dânişmend Gazi'nin mezarının hâkimiyet merkezi Sivas'ta aranması daha doğrudur. Tokat'ta Garipler Camii olarak bilinen camiin de onun tarafından yaptırıldığı söylenmektedir. 12 oğlu vardı.¹²³ Gümüştegin Gazi din-dar ve iyi bir insandı. Halka çok iyi davranırdı. Hristiyanlar bile ondan övgü ile söz ederlerdi. Örnek vermek gerekirse, dönemin çağdaş kaynağı Ermeni müellif Urfalı Mateos,¹²⁴ Dânişmend Gazi için; "O, iyi bir adam, memleketi imâr edici ve Hristiyanlara karşı çok merhametli bir kişi idi. Onun tâbiyyetinde bulunan Hristiyanlar onun ölümü için büyük mâtem tuttular. Ülkesini ma'mûr ve yaşanılır hale getirmek için çok çalıştı." demektedir.

Gümüştegin Ahmed Gazi'nin ölümü üzerine, I. Kılıç Arslan yıllar önce göz diktiği Malatya'yı ele geçirmek için seferber oldu. 28 Haziran 1105 (veya 1106) tarihinde başlattığı muhasarayı şehri zaptedinceye kadar sürdürdü. Şehrin kuzeydoğusunda kurduğu muhasara âletleri ve mancınıklarla birkaç şiddetli hücumda bulunduktan sonra Dânişmend Gazi'nin oğlu Yağısıyan (başka bir rivayete göre İsmâil b. Dânişmend'in oğlu Sungur) şehri teslim etmek zorunda kaldı (2 Eylül 1105 veya 1106).¹²⁵

¹¹⁸ Urfalı Mateos, s. 225.

¹¹⁹ *Vekayinâme*, s. 225.

¹²⁰ *Ebû'l-Farac Tarihi*, II, s. 345.

¹²¹ *Cihan Tarihi*, s. 189. Krş. Yınanç, "Dânişmendliler", *İA*, III, s. 469.

¹²² Turan (*Türkiye*, s. 146.) bu tarihin yanlış olduğunu ve doğrusunun 1105 olması gerektiğini savunur.

¹²³ Urfalı Mateos, aynı eser s. 225; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Sivas Şehri*, İstanbul 1928, s. 51. Runciman (II, 89) onun 1106 yılında öldüğünü söyler.

¹²⁴ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, s. 225.

¹²⁵ Bar Hebraus, aynı eser, II, s. 345; Müneccimbaşı, aynı Eser, s. 209. Krş. Runciman, *age.*, II, s. 89-90; Honigmann, "Malatya", *İA*, VII, 236; Mükrimin Halil Yınanç, "Danişmendliler", *İA*, III, 469; Turan, *Türkiye*, s. 107;

B. BÜYÜK SELÇUKLULARIN HAÇLILARA KARŞI MÜCADELESİ

Bugün olduğu gibi İslâm dünyası, XI. yüzyıl sonlarında taht kavgaları, emirler arasındaki çıkar çatışmaları ve mezhep çekişmeleriyle meşgul olduğu bir sırada, Doğu-Batı mücadelesinin en mühim ve en hareketli bir safhasını teşkil eden Haçlı istilâsına uğradı.

Devrin Müslüman hükümdar ve emirleri, aralarında mevcut anlaşmazlık ve rekabeti bir kenara bırakıp, ortak düşmana karşı birlikte hareket edecekleri yerde, bu anlaşmazlıkları sürekli olarak körüklediler ve korkunç ihtirasları, yaklaşan bu büyük tehlikeyi zamanında ve layık olduğu şekilde değerlendirmelerine engel oldu. Onların bu davranışları I. Haçlı Seferi'nin hedefine ulaşmasını kolaylaştırmıştı. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın (465/1072-485/1092) ölümünden sonra hânedân üyeleri ve ihtiraslı emirler arasında başlayan mücadeleler, Haçlılara Ortadoğu'da umduklarından çok daha uygun bir zemin hazırladı. Böylesine müsait bir ortamdan yararlanmayı bilen Haçlı liderleri, önce İslâm âleminin bağrına bir hançer gibi saplanan Urfa Haçlı Kontluğu'nu (10 Mart 1098) sonra da Antakya Prinkepsliği'ni (3 Haziran 1098) ve Kudüs Krallığı'ni (15 Temmuz 1099) kurarak Suriye ve Filistin'e yerleştiler. Bu topraklar bugün devam eden Müslüman-Hristiyan mücadelesinin de odak noktasını oluşturmaktadır.

Haçlıların bu büyük başarılarına rağmen İslâm dünyası durumun vehâmetini hâlâ anlayabilmiş değildi. Tıpkı günümüzde de olduğu gibi. Müslümanların hâkimiyeti altındaki Urfa, Antakya

el-Muhaymid, *el-Dânişmendîyyûn ve cihaduhum fi'l-bilâdi'l-Anadol*, İskenderiye 1414, s. 107. Süryani Mikhail, s. 51 ve Ebu'l-Ferec (II, 345) 2 Eylül 1106 tarihini kaydeder. Ancak Dânişmend Gazi'nin 1104'te öldüğü kabul edilirse bu tarihin 2 Eylül 1105 olması gerekir. Turan (*Türkiye*, s. 107, 146), bu tarihi 1105 olarak verirken Demirkent (*Kılıç Arslan*, s. 52-53) ve Özaydın ("Dânişmendliler", s. 470) her iki yılı da yani 1105 ve 1106 yılını kaydetmek suretiyle bu konuda kesin bir karara varmanın mümkün olmadığı görüşündedirler.

ve Kudüs gibi askerî ve stratejik yönden önemli üç büyük şehrin Haçlıların eline geçmesi ve binlerce Müslüman'ın katli bile onları şahsi çıkarlarından ve ihtiraslarından fedakârlık ederek cihad uğrunda birleştirememiştir. Sünni İslâm dünyasının manevi lideri olarak kabul edilen Abbasi Halifesi el-Müstazhir (1094-1118) askerî güçten yoksun ve rahatına düşkün olduğu için, Büyük Selçuklu Sultanı Berkıyaruk da (1093-1104) babası Sultan Melikşah'ın ölümünden beri bütün şiddetiyle devam eden taht kavgaları ve isyanlarla meşgul olduğundan Haçlılar karşısında ciddi bir direnç gösteremedi ve kuvvetli bir cihad harekâtını organize edemediler.¹²⁶

Bu dönemde Sultan Berkıyaruk'un emriyle ve birçok Müslüman emirin katılımıyla Haçlılara karşı gerçekleştirilen yegâne sefer, Musul Emiri Kürboğa'nın Urfa (4-25 Mayıs 1098) ve Antakya (10-28 Haziran 1098) kuşatmaları olup birincisi başarısızlıkla, ikincisi ise tam bir hezimetle sonuçlanmıştır.

SULTAN BERKİYARUK DEVRİ (1092-1104)

MÜSLÜMAN TOPRAKLARINDA İLK HAÇLI DEVLETÇİĞİ

Urfa'daki Ermenilerin daveti üzerine¹²⁷ Baudouin de Boulogne Maraş'ta ana Haçlı ordusundan ayrıldı ve 1097 sonlarında Fırat'ın batısında yer alan ve bu sırada Türklerin elinde bulunan Tell-Bâşir'i ele geçirdi.¹²⁸ Bunu Râvendan'ın zaptı takip etti. Ermeniler devamlı olarak Haçlılara yardım ediyorlar ve Türklerin Haçlılara karşı kurdukları savaş tuzaklarını ve askerî stratejilerini haber verip onları uyarıyorlardı.¹²⁹

¹²⁶ Özeydin, *Muhammed Tapar*, s. 89 vd.

¹²⁷ Albertus, (trc. Hefe), I, 110; *Anonim Süryani Vekâyinâmesi*, (trc. Triton), s. 70. Krş. Demirkent, *Urfa*, I, 18-23.

¹²⁸ Urfalı Mateos, s. 193.

¹²⁹ Albertus, (trc. Hefe), I, 107-109; Fulcherius Carnotensis, s. 90, trc., 74. Krş. Demirkent, *Urfa*, I, 14-18.

Fulcherius'un şu sözleri¹³⁰ Ermenilerin Haçlılara karşı gösterdikleri ilginin boyutunu ve Türklere ihanetlerinin ne derece açık olduğunu orta yere sermektedir: "Ermenilerin şehirlerinden geçerken haçlar ve bayraklarla karşılanmıştık, bu insanlar Tanrı'nın sevgisi için ayaklarımızı ve elbiselerimizi öptüler. Bu davranışın sebebi onları Türklerden koruyacağımızı duymuş olmaları idi."

1098 Ocak ayında Urfa Piskoposuyla birlikte gelen 12 kişilik bir heyet Baudouin'i Urfa'ya davet etti.¹³¹ Şehrin Hâkimi Ermeni Thoros, Baudouin'den yararlanarak Türklerin akınlarını etkisiz hale getirmeyi hedefliyordu.¹³² Bu daveti kabul eden Baudouin, 6 Şubat 1098'de Urfa'ya geldi. Thoros, Haçlı kontunu dostça karşıladı, kendisine kıymetli hediyeler verdi ve aralarında Müslüman Türk beylerine karşı ittifak oluşturdular. Gerger Ermeni Prensi Kostantin de Urfa'ya gelmişti. Birkaç gün sonra Ermeniler, Haçlıları ve Kostantin'i Sümeysat'ın yağma ve muhasarası için yolladı. Bu kaleyi Emir Balduk¹³³ savunmaktaydı. Türkler düşman ordusunun kalabalıklığı karşısında önce savaşılmaya cesaret edemedilerse de Haçlıların yağma ile meşguliyetlerini fırsat bilerek 300 süvarilik bir kuvvetle onların üzerine saldırdılar. Haçlılar savaşa cesaret edemeyip kaçmaya başladılar. Onları takibe koyulan Türk süvarisi 1.000 kişiyi öldürdü. Kostantin ile Kont Baudouin Urfa'ya kaçtılar.¹³⁴ Urfa'da çok geçmeden düzenlenen bir komplo sonucunda Ermeni Thoros katledilince, Baudouin 10 Mart 1098'de burada ilk Haçlı devletçiğini, yani "Urfa Haçlı Kontluğu"nu kurdu.¹³⁵

¹³⁰ *Kudüs Seferi*, s. 91, trc., 75.

¹³¹ Fulcherius Carnotensis, s. 89-90, trc., s. 73.

¹³² Urfa'lı Mateos, s. 194.

¹³³ Emir Balduk hakkında bilgi için bkz. Demirkent, *Urfa*, I, 48-52.

¹³⁴ Urfa'lı Mateos, s. 194. Krş. Demirkent, I, 30.

¹³⁵ Urfa'lı Mateos, s. 194-195; Fulcherius Carnotensis, s. 91-92 trc., 75-76. Krş. Demirkent, *Urfa*, I, 38-41. Ayrıca bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Demirkent, *age.*, s. 1-38.

Antakya'nın Haçlılar Tarafından İşgali

Antakya M.Ö. 300 yıllarında I. Seleukus tarafından kurulmuş ve sonraki asırlarda bulunduğu bölgenin en geniş ve en büyük ticaret merkezlerinden biri olmuştu. Hz. Ömer'in hilafeti döneminde (634-644) 638 yılında Müslümanlar tarafından fethedilen şehir 969'da yeniden Bizans hâkimiyetine geçinceye kadar bir Müslüman şehri olarak kalmıştır. XI. yüzyılın sonlarında şehri Ermeni Philaretos Brachamios idare ediyor ve Musul Ukaylî Emiri Şerefü'd-Devle'ye haraç ödüyordu. Türkiye Selçuklu Sultanı Süleymanşah, 12 Aralık 1084'te Antakya'yı ele geçirince Müslim b. Kureyş ondan bu şehir için haraç istedi. Süleymanşah buna yanaşmadı. Bu yüzden Müslim b. Kureyş ile Süleymanşah arasında çıkan savaş Müslim'in mağlubiyeti ve öldürülmesiyle sonuçlandı. Bu olaydan sonra Süleymanşah ile Suriye Selçuklu Meliki Tutuş arasında, Halep şehrini ele geçirmek yüzünden yaşanan Aynü Seylem Savaşı sonucunda Süleymanşah'ın ölümü (1086) üzerine bu defa da Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından Yağısıyan adlı bir Türk emirinin idaresine verildi.

Antakya Haçlıların yürüdüğü Kudüs yolu üzerinde bulunuyordu. Burayı ele geçirmeden Filistin'e doğru ilerlemeleri askerî bakımdan sakıncalı olduğu gibi piskoposluğun merkezi olması bakımından da önemli idi. Bu nedenle Hz. İsa'nın mezarını Müslümanların elinden kurtarmak için harekete geçen Haçlıların ilk hedefi olmak durumundaydı. Bu, aynı zamanda 12 yıl önce Bizans hâkimiyetinden çıkan şehri geri almak isteyen İmparator Aleksios Komnenos tarafından da kaçırılmayacak bir fırsat olarak değerlendiriliyordu.

Haçlıların Anadolu'ya geçerek Antakya yönünde ilerledikleri haberini Şeyzer'de bulunduğu bir sırada alan Yağısıyan derhal şehre gelerek savunma hazırlıklarına başladı. Haçlılar 20 Ekim 1097 tarihinde¹³⁶ Antakya surları önünde göründüler. Yağısıyan bir yandan surları tamir ettirip hendekleri kazdırırken diğer ta-

¹³⁶ *Anonim Haçlı Tarihi*'ne göre (s. 82.), Haçlı ordusu 21 Ekim'de Antakya önlerine varmıştır.

raftan da ihanetinden kaygı duyduğu Hristiyanları şehir dışına çıkardı. Kilikya'nın Ortodoks halkının reisi olan Patrik hapse atıldı. Şehir halkının çoğunluğunu Rum, Ermeni ve Süryaniler oluşturmaktaydı. Emir Yağısıyan, Haçlı ordularına karşı koya-bilmek için oğlu Şemsüddeve'yi Selçuklu Sultanı Berkyaruk,¹³⁷ Selçukluların Halep Meliki Rıdvan, Dımaşk Meliki Dukak ve Atabeg Tuğtegin'e, Hıms Emiri Cenâhu'd-Devle Hüseyin ve Mirdâsî Emiri Vessâb b. Mahmud'a ve Benû Kilâb Kabilesi reislerine göndererek yardım istedi. Diğer oğlu Muhammed'i de Musul Hâkimi Kürboğa,¹³⁸ Seruc Hâkimi Sökmen b. Artuk, Sincar Hâkimi Arslantaş, Sumeysat (Samsat) Hâkimi Süleyman b. İlgazi ve diğer Türkmen beylerine gönderip Haçlılara karşı cihada davet etti.¹³⁹ Kürboğa bu sırada el-Cezîre Bölgesi'nin en güçlü emiriydi. Haçlıların İslâm âlemi için ciddi bir tehlike oluşturduğunun da farkındaydı. Ayrıca o, bir süredir göz diktiği Halep'i ele geçirmenin veya bu şehri kontrol altında tutmanın Antakya'ya hâkim olmakla yakından ilgisi bulunduğunu biliyordu.¹⁴⁰

Yağısıyan iyi bir savaşçıydı. Şehrin kuşatılma ihtimaline karşı gerekli tedbirleri almıştı. Erzak ve diğer ikmal maddelerini uzun sürecek bir kuşatmada yetecek kadar depo etmişti. Surlar içinde bol su ve sebze bahçelerinin olması, otlakların bulunması, ayrıca şehrin her taraftan kuşatılmamış olması da Yağısıyan lehine bir durum oluşturunuyordu.

Aralık ortalarında Dımaşk Meliki Dukak, Atabeg Tuğtegin ve Cenâhu'd-Devle Hüseyin, Yağısıyan'ın oğlu Şemsüddeve ile beraber Antakya'ya giderken erzak bulmak için dolaşmakta olan

¹³⁷ Fulcherius Carnotensis, s. 93-94, trc., s. 77.

¹³⁸ Hakkında geniş bilgi bkz. Abdülkerim Özaydın, "Büyük Selçuklu Emîri Kürboğa", *TD*, (İstanbul 2000), sy. XXXVI, s. 405-421.

¹³⁹ Urfalı Mateos, s.196. Krş. Özaydın, *Sultan Berkyaruk*, s. 95.

¹⁴⁰ Runciman, I, 165; Özaydın, *Sultan Berkyaruk*, s. 94-96; Erdoğan Merçil, "Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devleti'nin Durumu", *Selçuklular-Makaleler-*, İstanbul 2011, s. 129.

Bohemund ve Robert'in kuvvetlerini kuşattılar.¹⁴¹ Ancak büyük kayıplar vermek suretiyle Hama'ya çekildiler.¹⁴² Şemsüddeve bu yenilgiden sonra Halep Meliki Rıdvan'ın yanına gitti. Rıdvan, muhtemelen hissi davranarak bu sefere bizzat katılmadı; ancak Halep askerleri ile birlikte Sökmen b. Artuk komutasındaki bir Türkmen birliğini Şubat 1098'in başında Yağısıyan'ın yardımına yolladı. Yardıma gelen bu kuvvetler Antakya'ya girmek üzere iken Haçlı hücumuna uğrayıp önce Hârim'e çekildi, sonra da Haçlılarca takip edilmeleri üzerine Halep'e dönmek zorunda kaldılar (Mart 1098). Yardıma giden her iki Müslüman birliğinin başarısız bir şekilde geri dönmeleri, zor durumda olan Haçlıların moralini yükseltti. Gerçekten de Haçlılar Antakya kuşatması sırasında büyük sıkıntılara maruz kaldılar, hatta bazıları ordugâhlarını terk ederek Avrupa'ya dönmek üzere yollara düştüler, ancak perişanlık içinde yok olup gittiler.¹⁴³

Müslüman kuvvetlerinin, Haçlı takibatı karşısında Hârim'i terk etmeleri, Ermenilerin buradaki Müslüman halkı katlederek şehre hâkim olmalarına imkân sağladı.

İslâm dünyası için tehlike arz eden Haçlı harekâtına karşı Melik Rıdvan'ın gereken ilgiyi göstermemesi anlaşılır bir şey değildi. Aslında Haçlı seferi, kendi hâkimiyetindeki Halep bölgesi için çok daha yakın bir tehlike olarak gözükmekteydi. Onun, buna rağmen müttefik İslâm ordusuna bizzat katılmamasının sebebini, kardeşi Dukak ve üvey babası Cenâhu'd-Devle Hüseyin'e olan şahsi kin ve husumetine bağlamak gerekir.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Yağısıyan, Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'a ve Musul Emiri Kürboğa'ya da haber gönderip yardım istemişti.¹⁴⁴ Kürboğa, Sultan Berkyaruk'un emriyle¹⁴⁵ veya kendi iradesiyle¹⁴⁶ Musul ve el-Cezire kuvvetlerinin

¹⁴¹ *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 86.

¹⁴² *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 83-84.

¹⁴³ Fulcherius Carnotensis, s. 94-97, trc., s. 78-80. Krş. Özaydın, *Sultan Berkyaruk*, s. 96.

¹⁴⁴ Urfalı Mateos, s. 196.

¹⁴⁵ Fulcherius Carnotensis, s. 101, trc., s. 85.

¹⁴⁶ Erdoğan Merçil, "Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devleti'nin

başında derhal harekete geçti; ancak Kürboğa yanlış bir savaş taktiği uygulayarak uzun süren muhasaradan aç ve perişan hale düşen Antakya'daki Haçlı kuvvetlerinin üzerine yürüyeceğine Urfa'nın Haçlılardan geri alınmasında ısrar etti ve Haçlılara derin bir nefes alma imkânı verdi. O, güçsüz olan Baudouin'in üzerine yürümek yerine, ele geçirilmesi çok zor olan Urfa'yı kuşatmak suretiyle boş yere üç haftayı (4-25 Mayıs 1098) burada harcamıştır.¹⁴⁷ Sağ kanadını tehdit edebilecek bir Haçlı ordusu Urfa'da bulunduğu sürece Antakya'ya doğru ilerlemek istemeyen Kürboğa sonunda 25 Mayıs günü muhasarayı kaldırıp Suriye'ye yöneldi ve müttefik kuvvetlerin katılması için Merc-i Dâbık'ta bir müddet bekledi. Burada Dımaşk Meliki Dukak, Atabeg Tuğtegin, Hums Hâkimi Cenâhu'd-Devle, Sincar Hâkimi Arslantaş ve Sökmen b. Artuk, emirleri altında bulunan birliklerle Kürboğa'nın ordusuna katıldı. Böylece hayli kalabalık bir sayıya ulaşan Selçuklu ordusu Antakya'ya doğru hareket etti.

Kürboğa'nın hareketi hakkında bilgi toplayan Haçlılar, müttefik Selçuklu ordusunun Antakya'ya doğru yaklaştığını öğrenince büyük bir korkuya kapıldılar. Selçuklu ordusunun yaklaşmasıyla paniğe kapılan Haçlılar, orduyu terk edip kaçmaya başladılar ve İslâm ordusu gelmeden her türlü tedbire başvurdular. Kürboğa'nın yetişmesi halinde şehri savunmaya devam eden Yağısıyan ile müttefik İslâm ordusunun saldırıları arasında kalacaklarını anlayan Haçlılar 29 Mayıs 1098'de Bohemund, Godfroi de Bouillon, Raimond de Saint-Gilles gibi şöhretli Haçlı liderlerinin katıldığı bir harp meclisi topladılar. Kendilerine durumun ciddiyetini anlatan Bohemund'un emrine girmek ve onun Haçlı reisleri arasında ihtilâflara ve münakaşalara yol açan isteklerini kabul etmek zorunda kaldılar. Bohemund, Antakya'da zırh ustası Fîrûz adlı bir Ermeni dönmesi ile bağlantı sağladı. Fîrûz, şehrin burçlarından birinin savunmasını üzerine almıştı.¹⁴⁸ Daha önce erzak stokçuluğu yaptığı için şehrin valisi Emir

Durumu", *Selçuklular-Makaleler*-, s. 128; Özaydın, *Sultan Berkyaruk*, s. 97; Özaydın, "Büyük Selçuklu Emîri Kürboğa", s. 413.

¹⁴⁷ Fulcherius Carnotensis, s. 101, trc., s. 85.

¹⁴⁸ *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 102.

Yağısıyan tarafından malı müsadere edilmek suretiyle cezalandırılan Fîrûz, valinin bu hareketinden dolayı ona içerlemişti.¹⁴⁹ Bu durum onun Bohemund ile irtibat kurup ona yardımcı olmasını sağladı. Fîrûz, oğlu aracılığıyla Bohemund'a kendi şartları yerine getirilince Antakya'yı satmaya hazır olduğunu haber verdi.¹⁵⁰ Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Bohemund cevabında onun isteklerini fazlasıyla kabul ettiğini bildiriyordu. Bohemund durumu Haçlı reisleri Adhemar, Raimond, Godefroi ve Robert de Flandre'dan gizledi ve onları toplantıya çağırıp: "Şehri topluca muhasara edelim. Kimin askeri daha önce girerse Antakya'yı ona teslim edelim." dedi. Diğer Haçlı kontları onun Fîrûz ile işbirliğinden habersiz oldukları için bu teklifi hiç tereddüt etmeden kabul ettiler. Böylece Bohemund hile ile Antakya'nın kendine teslim edilmesini sağlayacaktı. Fîrûz, Bohemund ile önceden anlaştığı üzere 2 Haziran 1098 gecesi belirtilen saatte bulunduğu burçtan ipler sarkıtarak Haçlıların yukarı çıkmalarını sağladı.¹⁵¹ Bu şekilde bir Emeni'nin ihaneti ile şehre girmeyi başarmış olan Haçlılar, 3 Haziran 1098 sabahı Antakya'ya tamamen hâkim oldular. Şehri Müslüman kanlarıyla suladılar.¹⁵² Haçlı müellifi Fulcherius yaşanan bu katliamı eserinde açıkça yazmıştır:¹⁵³ "Haçlılar kınından çekilmiş kılıçlarıyla Antakya caddelerinde koşturup şaşkınlıkla kaçışan insanları vahşice öldürüyorlardı." Haçlılar anavatanlarından binlerce kilometre uzakta bulunan Antakya'da ikinci Haçlı devletçliğini kurdular. Sabahın erken saatlerinde çalınan boru sesleriyle uyanan Yağısıyan büyük bir şaşkınlık içinde iç kalenin de düştüğünü zannederek 30 kişilik bir kafiyle dağ taraflarındaki kapıdan çıkıp şehri terk etti. Yolda iç kalenin düşmediğini öğrenince: "Ben nasıl olur da ölünceye kadar çarpışmadan ailemi, evlâdımı, Müslümanları böyle yalnız

¹⁴⁹ İbnü'l-Kalânisî, s. 135; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, II, 134. Krş. Runciman, I, 177-178; Özeydîn, *Sultan Berkyaruk*, s. 98.

¹⁵⁰ Fulcherius Carnotensis, s. 98-99, trc., s. 82.

¹⁵¹ *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 104.

¹⁵² *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 105; Urfalı Mateos, s. 197.

¹⁵³ *Kudüs Seferi*, s. 99, trc., s. 83.

başına bırakıp giderim.” diyerek büyük bir üzüntüye kapıldı. Antakya’dan yaklaşık 24 km uzaklıktaki Ermenâz’a yaklaştığı sırada üzüntüsünün şiddetinden baygın bir halde atından yere düştü. Adamları birkaç defa atına bindirdilerse de o at üzerinde duramayacak kadar bitkindi. Tekrar düştü. Muhafızları ölmek üzere olan emirlerini beraberinde götüremeyince bırakıp gittiler. O sırada ormanda odun kesmekte olan bir Ermeni, Yağısıyan’a rastladı, onun başını kesip Bohemund’a getirdi ve yüklü bir mükâfat aldı.¹⁵⁴

Antakya’ya ilerlemeye devam eden Kürboğa, şehrin Haçlılar tarafından zaptedildiğini öğrenince ordusunun bir kısmını Demir Köprü’ye (el-Cisru’l-Hadîd), bir kısmını da Artâh’a sevk etti. Âsi Nehri üzerindeki Demir Köprü’yü muhafaza eden Haçlı birliği, Müslümanlar tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı (5 Haziran 1098). Müslümanlar yakalanan esirlerden iç kalenin henüz teslim olmadığı bilgisini aldılar. Bu haber öncü birlikler tarafından ana orduya ulaştırıldı. İslâm ordusu zaman kaybetmeksizin harekete geçip iki gün sonra Antakya surları önüne gelerek karargâh kurdu.¹⁵⁵

Kürboğa’nın Antakya Kuşatması ve Sonuçları

Antakya’nın Haçlılar tarafından zaptı, Hristiyan âlemini sevince boğmuştu, ancak Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa’nın idaresindeki 60.000 kişilik¹⁵⁶ muazzam bir Selçuklu ordusunun Antakya surları önünde görünmesiyle birlikte Haçlıları büyük bir korku sardı. Selçuklu ordusu 10 Haziran 1098’de şehri kuşattı.¹⁵⁷ Ordusunun karargâhını şehrin dağ tarafına kuran Emir

¹⁵⁴ *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 105; Fulcherius Carnotensis, s. 99, trc., s. 83; Urfalı Mateos, s. 197; İbnü’l-Kalânîsî, s. 135; İbnü’l-Esir, X, 275. Krş. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 180; Özeydin, *Sultan Berkyaruk*, s. 99.

¹⁵⁵ Urfalı Mateos, s. 196-197. Krş. Özeydin, *Sultan Berkyaruk*, aynı yer.

¹⁵⁶ Fulcherius Carnotensis, s. 101, trc., s. 85. Urfalı Mateos (s. 196), Emir Kürboğa’nın ordusunu abartılı bir şekilde 800.000 süvari ve 300.000 piyadeden müteşekkil gösterir.

¹⁵⁷ Fulcherius Carnotensis (s. 110, trc., s. 93), kuşatmanın üç hafta dört gün

Kürboğa, iç kale ile iletişim sağlama imkânına kavuşmuş oluyordu. Yağısıyan'ın oğlu Şemsüddeve'nin bağlılığını bildirmesine rağmen başkomutan Kürboğa, güvenilir adamlarından olan Ahmed b. Mervan'ı iç kaleyi savunmak ve oradan yapılacak saldırıları yönetmekle görevlendirdi.¹⁵⁸

Kürboğa iç kaleden şehre sızmayı tasarlamıştı. Fakat bu durumu fark eden Bohemund ile Raimond hemen iç kaleyi şehir istihkâmlarından ayıran bir duvar ördürdüler. Ahmed b. Mervan buraya saldırınca Hugue de Vermandois, Robert de Flandre ve Robert de la Normandia, Müslüman kumandan Ahmed karşısında neredeyse mağlubiyete uğrayacaklardı. Ancak mücadeleyi bırakmayarak sonunda Ahmed b. Mervan'ı geri püskürttüler. Bu gelişme üzerine Kürboğa, Haçlıları sıkı bir şekilde kuşatıp açlığa mahkûm etmeye karar verdi. Kuşatmanın şiddeti arttıkça Haçlıların açlık ve perişanlıkları da artıyordu. Haçlıların Antakya'da yeteri kadar yiyecek bulamama sebebiyle soylular, hayvanları yiyerek karınlarını doyururken geri kalanları ise leşler ve ağaç yapraklarıyla açlıklarını gidermeye çalışıyorlardı.¹⁵⁹ Açlıktan kırılan Haçlılar bir taraftan Kürboğa ve Dukak'a elçi gönderip bu topraklarda gözleri olmadığını belirtirken öte taraftan da Şii Fâtımîleri, Türklere karşı kışkırtıyorlardı. Sonlarının iyi olmayacağını düşünen Grant Mesnil Kontu Guillaume ve Alberich ile Clermont Kontu Lambert, Antakya'dan ayrılarak Süveydiye (Samandağı) limanına ulaşmayı başardılar. Gece karanlığında sahil yönünde kaçanların telaşı Süveydiye limanında bulunan gemilerin denize açılmasına neden oldu.

Bu sırada Akşehir'de Haçlılara yardım hazırlığı içinde bulunan Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, Haçlıların Antakya'da tamamen yok edildiği haberi üzerine Antakya'ya gitmekten vazgeçti ve Haçlılarla 1097'de yapılan anlaşmanın artık bir geçerliliğinin kalmayacağını düşünerek İstanbul'a döndü.¹⁶⁰

sürdüğünü kaydeder.

¹⁵⁸ *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 109.

¹⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 276. Krş. Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri*, s. 100.

¹⁶⁰ Anna Komnena, s. 340. Krş. Runciman, *age.*, I, 183 vd.; Özaydın, *age.*,

Antakya'yı kuşatmakta olan Emir Kürboğa'nın ordusu, karargâhını değiştirmek suretiyle ovaya indi. Kürboğa herhangi bir saldırı olasılığına karşı şehirle karargâh arasına bir hendek kazılması emrini vermişti. Kuşatmaya buradan devam eden Kürboğa emrindeki komutanlara değer vermiyor, daima gurur ve kibirle hareket ederek etrafındaki kumandanları küçümsüyor, onların görüşlerini ciddiye almıyordu. Bu sıralarda Halep Selçuklu Meliki Rıdvan'ın gönderdiği elçilerin Kürboğa ile görüşmeleri ister istemez rakipleri Melik Dukak ile Cenâhu'd-Devle Hüseyin'i şüpheye sevk etti. Yusuf b. Abak'ın öldürülmesinde parmağı olan Cenâhu'd-Devle, Yusuf'un kardeşi ve yakınlarını görünce çok şaşırdı ve endişeye kapıldı. Ayrıca Mirdâsoğulları Emiri Vessâb'ın emrindeki Türkmen ve Arap askerler arasında Rıdvan'ın adamları tarafından anlaşmazlık çıkarıldı ve bundan dolayı Türkler ordugâhı terk ettiler.¹⁶¹

Kuşatma altındaki Haçlılar, açlık ve sefalet içerisinde ölen arkadaşlarının leşlerini yiyorlardı. Bu sırada Haçlıların maneviyatını yükseltecek olan bir plan hazırlandı. Rahiplerden biri rüyasında azizlerden birini gördüğünü ve Hz. İsa'nın böğrünü delen mızrağın o çevrede bulunduğunu, eğer mızrağı bulurlarsa Tanrı'nın kendilerini Müslümanlara karşı muzaffer kılacağını söylediğini bildirdi. Haçlıların önde gelen kumandanları da bu plandan haberdardı. 14 Haziran 1098 günü bunu tiyatro sahnesinde canlandırır gibi hareket ettiler ve Saint Pierre Kilisesi'ne gömdükleri mızrağı güya bulmuşlar gibi merasimle çıkardılar.¹⁶² Bütün olanlara rağmen Haçlıların bir kısmı hâlâ şehri teslim edip geri dönmek istiyordu. Onların böylesine perişan ve bitkin olmalarına rağmen ileri görüşlü ve dirayetli bir başkomutan olmayan Emir Kürboğa, ordudaki Selçuklu beyleri arasında birlik ve beraberliği sağlamak ve canlı tutmak yerine onları gücendire-

aynı yer.

¹⁶¹ İbnü'l-Adîm, *Zübde*, II, 136-137. Krş. Özaydın, *age.*, s. 101; a.mlf. "Büyük Selçuklu Emîri Kürboğa", s. 416-417.

¹⁶² *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 118-119; Urfalı Mateos, s. 198; Fulcherius Carnotensis, s. 100-101, trc., s. 83-85; İbnü'l-Esîr, *age.*, X, 277. Krş. Özaydın, *age.*, aynı yer.

cek davranışlarda bulunuyordu. Aslında iç kaleden ve dışarıdan yapılacak eş zamanlı bir saldırı ile şehir hemen düşecekti. Tam da bu sıralarda Haçlılar, 27 Haziran 1098 günü Pierre l'Hermite ve Herluin başkanlığındaki bir elçilik heyetini Kürboğa'ya göndererek kendilerine memleketlerine gitmek üzere izin verilmesi durumunda Antakya'yı teslim hazırlar olduklarını bildirdiler, ancak Kürboğa bu teklifi de reddederek onların kayıtsız-şartsız teslim olmalarında ısrar etti. Sonunda Haçlılar Bohemund'un başarılı sevk ve idaresi ile Müslümanlara saldırmak üzere gruplar halinde dışarı çıkmaya başladılar. Selçuklu emirleri kapı önlerinde durup çıkanları öldürmeyi teklif ettilerse de mağrur Kürboğa onları bir anda bertaraf edeceğine inandığından bu teklifi kabul etmemişti. Haçlılar da 28 Haziran 1098 günü gayet rahat bir şekilde savaş meydanındaki yerlerini aldılar.¹⁶³ Bohemund, Tankred, Godefroi, Hugue de Vermandois, Flandr Kontu Robert, Normandia Kontu Robert ve Le Puy Piskoposu Adhemar gibi ileri gelen Haçlı komutanlarının¹⁶⁴ idare ettiği Hristiyan ordusu, aralarındaki anlaşmazlık giderek büyüyen Selçuklu kuvvetlerine saldırdı. Emir Kürboğa'nın davranış ve sözlerine gücenmiş olan emirler birbirlerine de pek güven duymadıkları için savaşa girmek istemediler. Türkmenlerden sonra Dukak da savaş saflarını terk etti. Pusuda bekleyen Artukoğlu Sökmen Bey ve Cenâhu'd-Devle Hüseyin ilerleyen düşman kuvvetleri karşısında Kürboğa ile geri çekilmeye mecbur oldular. Müslüman emirler arasındaki ayrılıklardan haberdar olmayan Haçlılar bunu bir savaş taktiği zannettiler ve kaçan Selçukluların peşine düşmediler. Sonunda savaşa devam edemeyeceğini anlayan Kürboğa da Halep'e doğru kaçtı, savaşa Allah rızası için katılan gönüllü mücahidler şehid düşünceye kadar mücadeleye devam ettiler. Haçlılar kaçan ordunun bıraktığı erzak, silah ve hayvan gibi ganimetleri ele geçirdiler.¹⁶⁵

¹⁶³ Urfalı Mateos'a göre (s. 197), bu sırada Haçlılar 150.000 piyade ve 15.000 süvariye sahipti.

¹⁶⁴ Fulcherius Carnotensis, s. 104, trc., s. 88.

¹⁶⁵ Urfalı Mateos, aynı yer. Krş. Özeydin, *Sultan Berkıyaruk*, s. 102.

Böylece Kürboğa'nın yanındaki emirleri küçümseyip onlara değer vermemesi ve Haçlılar şehirden çıkarken onlarla savaşa izin vermemesi, Selçuklu emirlerinin de birbirlerine güvenmemeleri, kazanılması kesin olan bu savaşın mağlubiyetle ve başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Haçlılardan daha güçlü ve kalabalık Müslüman ordusu, âcizlik ve perişanlık içerisinde kıvranan Haçlılara yenilerek eşine az rastlanacak bir mağlubiyete uğramıştır.¹⁶⁶ Kürboğa Halep'ten, Melik Rıdvan'ın yardımıyla Musul'a dönerken iç kaledeki Ahmed b. Mervan Haçlılardan eman alarak hayatını kurtarmış ve Hristiyanlığı kabul edip Bohemund'un ordusuna katılmıştır.¹⁶⁷

Antakya'nın zaptı Haçlılara Suriye hâkimiyetini sağlamış ve asıl hedefleri olan Kudüs yolunu açmıştı. Hristiyan dünyası için büyük bir sevinç kaynağı olan bu olay İslâm âlemi için de büyük bir üzüntüye sebep olmuştur. Orta Çağ'ın en korunaklı ve müstahkem kalelerinden biri olan Antakya'nın Haçlıların eline geçmesiyle Suriye ve Filistin toprakları Haçlı istilâsına uğramıştır.

Haçlıların, Antakya'nın ele geçirilmesinden bir süre önce Melik Rıdvan ve Dukak'a: "Bizim Bizans hâkimiyetindeki yerlerden başkasında gözümüz yoktur." gibi gerçek dışı sözler sarf etmeleri Emir Yağısıyan'ı yardımdan yoksun bırakmak amacına yönelik bir hileydi. Özellikle Melik Rıdvan'ın bu konuda hep geri planda kalmayı tercih etmesi acınacak bir durumdur.¹⁶⁸

Kudüs'ün Kaybedilmesi

Haçlıların Suriye bölgesine inerek Müslümanların mallarına ve canlarına kastetmeleri üzerine Müslümanların feryadı Halife Mustazhir-Billâh'a ulaştı. İslâm Halifesi, Sultan Berkyaruk'a bir elçi gönderdi ve Haçlılara karşı cihad için gerekli hazırlıklarda bulunmasını istedi. Berkyaruk da askerlerine Amîdu'd-Devle

¹⁶⁶ Fulcherius Carnotensis, s. 105-106, trc., s. 89-90.

¹⁶⁷ *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 132-133. Krş. Runciman, *age.*, I, 191; Özeydin, *Sultan Berkyaruk*, s. 102; a. mlf., "Büyük Selçuklu Emîri Kürboğa", s. 418.

¹⁶⁸ Özeydin, *age.*, s. 102-103.

ile birlikte cihada çıkmalarını emretti (1098). Hille Arap Emiri Seyfüddevle Sadaka da aynı amaçla harekete geçti ve öncü birliklerini Enbar'a gönderdi; fakat Haçlıların çok büyük bir orduya sahip oldukları bilgisi gelince Müslümanların cesareti kırıldı. Bu durum Haçlıların Suriye'de iyice yerleşmelerine ve ilerlemeye devam ederek Kudüs'ü de işgal etmelerine yol açtı.

Kudüs, Suriye Selçuklu Meliki Tâcü'd-Devle Tutuş'un hâkimiyetinde idi. Adı geçen melik daha sonra burayı Artuk oğlu Sökmen'e iktâ etmişti. Haçlıların Antakya'yı işgalini ve bütün Türkleri kılıçtan geçirmelerini fırsat bilen Fâtımîler, Efdal b. Bedr el-Cemâlî'nin komutasında gönderdikleri ordu ile Kudüs'ü kuşatma altına aldılar ve mancınıklarla taş yağmuruna tuttular. Şehri 40 gün müdafaa eden Artuk oğlu İlğazi ve Sökmen sonunda Kudüs'ü, Fâtımîlere teslim etmek zorunda kaldılar.

Haçlılar, Antakya'dan sonra asıl hedefleri olan ve o sırada Fâtımî Valisi İftihâru'd-Devle tarafından idare edilen Kudüs'e yöneldiler. Aç ve perişan bir halde şehri günlerce kuşattılar. Sonunda 15 Temmuz 1099 tarihinde Kudüs'ü işgal ettiler. Müslümanların bir kısmı eman dileyerek teslim olmak zorunda kaldı. Kudüs'ten canlı çıkan tek grup İftihârü'd-Devle'nin emrindeki garnizon idi. Haçlılar onların Davud Kulesi'ni Raimond'a teslim ettikten sonra şehirden çıkmalarına izin vermişti. Haçlılar, Mescid-i Aksâ'da çok sayıda Müslüman'ın kanını döktüler. Sinagoglara kaçan Yahudiler, Müslümanlara yardım etmekle suçlanarak ateşe atıldılar.¹⁶⁹ Haçlılar, Altın ve gümüş sayısız denecek kadar kıymetli eşyaya sahip oldular. Böylece hedeflerine ulaşan Haçlılar Kudüs'te ilk Haçlı Krallığı'nı kurmuş oldular.¹⁷⁰ Haçlı kaynak yazarı Fulcherius,¹⁷¹ Haçlıların burada yaptıkları zulmü açık bir dille şu şekilde eserinde anlatmıştır:

¹⁶⁹ Azîmî, s.36, trc., s.32; *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 156; Süryani Mikhail, s. 41-42.

¹⁷⁰ İbnü'l-Esir, X, 283-284; Ebu'l-Ferec, II, 340. Krş. Runciman, I, 220-221; Özaydın, *age.*, s. 103-104; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997, s. 50-56.

¹⁷¹ *Kudüs Seferi*, s. 121-122, trc., s. 104-105.

Haçlılar öğle vakti şehre girmeyi başardılar. Tanrı bize yardım et! diyerek saldırıya geçen adamlarımızın ilk işi bayrağımızı surların üstüne dikmek oldu. Dehşet içindeki Müslümanlar ise, şehrin dar sokakları boyunca kaçışıyor, Haçlılar da hızla onların peşine düşüyorlardı. Şehrin başka bir köşesinde mücadele eden Raymond ve adamlarıysa Müslümanların surların üstünden atladıklarını görünce olanları fark edip büyük bir sevinç içinde şehre girdiler. Bir an bile duraksamadan yoldaşlarına katılıp Müslümanları kovalamaya ve katletmeye başladılar. Bazı Araplar ve Habeşliler Davud Kulesi'ne kaçmayı başarmışlardı. Geri kalanlarsa kendilerini İsa ve Süleyman tapınaklarına kapadılar. Ancak saldırılardan kurtulamadılar. Süleyman Tapınağı'nın çatısından atlayarak kaçmaya çalışan Müslümanların çoğu oklarla vurularak öldürülmüştü. Bu tapınakta yaklaşık 10.000 Müslüman'ın boynu vuruldu. Burada olsaydınız ayak bileklerinize katledilenlerin kanlarıyla lekelenebilirdi. Müslümanların hepsi kadın çocuk ayırt edilmeden katledildi. Müslümanların hilelerini keşfeden şövalyelerimiz ve yayalar, Müslümanları yaşarken iğrenç boğazlarından yuttukları, Bizans sikkelerini bağırsaklarından çıkartmak için bunları öldürür öldürmez karınlarını deştiler. Yine aynı amaçla cesetleri büyük yığınlar halinde toplayıp yakarak küller arasındaki altınları kolaylıkla buldular.

Urfalı Mateos'un kaydına göre,¹⁷² Haçlı Lideri Godefroi, Kudüs'te 65.000 Müslüman'ı kılıçtan geçirdi.

Bu Müslüman katliamı karşısında Kadı Ebû Sa'd el-Herevî başkanlığında Suriye'den Bağdad'a gönderilen heyet Müslümanların acıklı durumlarını gözler önüne serip yardım istedi. Haliye gözleri yaşartan ve gönülleri ürperten bu durum karşısında Kadı Ebû Muhammed ed-Damganî, Ebû Bekr eş-Şâsî, Ebû'l-Kasım ez-Zencânî, Ebü'l-Vefâ b. Ukayl, Ebû Sa'd el-Hulvanî, Ebu'l-Hüseyn b. Semmâk'ı, emirleri cihada teşvik etsinler diye gönderdi ise de çoğu yaşlılık ve hastalığını bahane etti. Bunlardan Ebü'l-Vefâ, Ebû Sa'd el-Hulvanî ve Ebü'l-Hüseyn, Hulvân'a

¹⁷² *Vekayi-Nâme*, s. 199.

geldiklerinde Sultan Berkyaruk'un veziri Mecdü'l-Mülk'ün öldürüldüğünü duyup geri döndüler. Böylece bu girişimden de bir sonuç elde edilemedi. Sultan Berkyaruk ve diğer Selçuklu ileri gelenleri ne yazık ki, taht kavgalarından fırsat bulup da bu konularla ilgilenemediler.¹⁷³

Artuk oğlu Sökmen'in Seruc'u Geri Almak İçin Haçlılarla Yaptığı Mücadele

Artuk oğlu Sökmen, Urfa Haçlı Kontluğu'nun işgal ettiği Seruc'u kurtarmak için harekete geçti. Seruc'un Müslüman halkıyla bağlantı kurduktan sonra Ocak-Şubat 1101 tarihinde Türkmenler ve gönüllülerden oluşturduğu orduyla Seruc üzerine yürüdü. Durumu haber alan Haçlılar ve Ermeniler Müslümanlara karşı kuvvetlerini birleştirdiler. Sökmen yapılan savaşta Urfa Kontu Baudouin du Bourg ile Seruc Hâkimi Foucher de Chartres'i bozguna uğrattı ve Foucher savaş meydanında öldürüldü.¹⁷⁴

Baudouin çok perişan bir vaziyette Urfa'ya döndükten sonra yeniden asker toplamaya başladı ve yirmi beş gün içerisinde topladığı 700 piyade ve 600 süvariden oluşan ordusuyla Seruc üzerine yürüdü. Savaşı Sökmen kazanmak üzere iken ordusundaki bir grup Türkmen'in safları terk etmesi sebebiyle morali bozuldu ve geri çekilmek zorunda kaldı. Böylece Baudouin, Seruc'u yeniden ele geçirdi ve şehirde bulunan Müslüman halkın tamamını öldürdü veya esir aldı.¹⁷⁵

Sökmen-Çökürmüş İttifakı ve Harran Savaşı

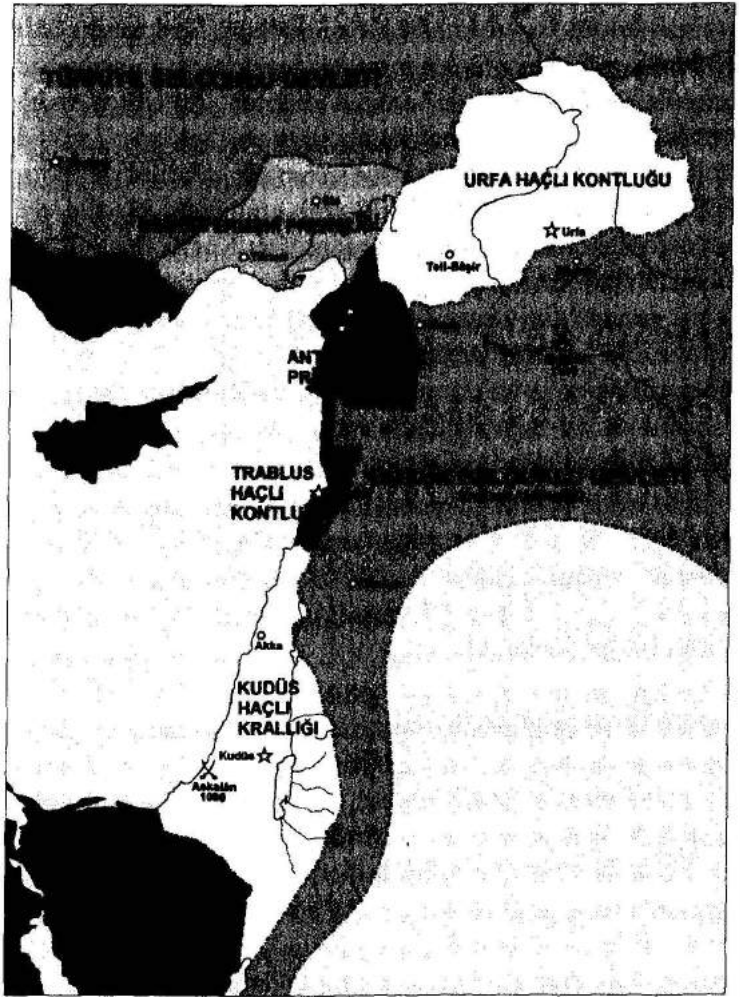
"Müslümanların bu gazâdan duydukları sevinç bizim aramızdaki ihtilâf sebebi ile kedere dönmesin. Kinimi söndürmek için düşmanları Müslümanlara güldürecek bir yolu elbette tercih etmem."

Artukoğlu Sökmen

¹⁷³ İbnü'l-Esîr, X, 284. Krş. Özaydın, *Sultan Berkyaruk*, s. 104; Merçil, "Haçlı Seferleri Sırasında...", *Selçuklular*, s. 130 vd.

¹⁷⁴ Urfalı Mateos, s. 206-207. Krş. Özaydın, *Sultan Berkyaruk*, s. 104-105.

¹⁷⁵ Demirkent, *Urfa*, I, 77-80; Özaydın, *Sultan Berkyaruk*, s. 105.

I. Haçlı Seferi sonrasında kurulan Haçlı devletleri

Urfa Kontu Baudouin du Bourg, İslâm dünyasındaki karışıklıklardan ve Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasında yaşanan taht kavgalarından yararlanarak Müslüman topraklarına akınlar düzenlemek ve kendi sınırlarını genişletmek imkânını buldu. Tankred'e bağlı Haçlı kuvvetleri ile Urfa Haçlıları 1103'te Halep'in 11 km kuzeyinde yer alan Müslimiye adlı bir köyde

karargâh kurup buradaki Müslüman halktan bir kısmını öldürüp Halep yöresinde birtakım askerî harekâtta bulunmuşlardı. Sonunda Melik Rıdvan ile Tankred arasında, esir edilen emirler dışında diğer esirlerin serbest bırakılması ve Tankred'e 7.000 dinar ile on at verilmesi gibi şartlar içeren bir anlaşma yapılmıştı. 24 Şubat 1103 - 23 Şubat 1104 tarih aralığında Mardin civarındaki Müslüman topraklarına giren Urfa Kontu Baudouin du Bourg, aralarında Uluğ-Sâlâr unvanlı bir emirin de bulunduğu çok sayıda Müslümanı esir etti. Urfa'dan hareket eden Haçlı ordusu iki kola ayrılarak, Sâlim b. Malik b. Bedrân'ın elinde bulunan Rakka Ovası'na ve Ca'ber Kalesi'ne yürüdüler, Kasım 1113'te buraları yağmaladıktan sonra yakaladıkları Müslümanları esir alıp yanlarında götürdüler.¹⁷⁶

Urfa Haçlı Kontluğu'na bağlı Joscelin ve adamları 1103 yılında Halep'in kuzey ve doğu tarafını yağmaladılar, Beserfût Kalesi'ni âmânla aldılar ancak bağ ve bahçeleriyle ünlü Keferlâsâ'ya yürüdüklerinde Benî Uleym Kabilesi tarafından pusuya düşürüldüler.¹⁷⁷

Bohemund'un Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi tarafından serbest bırakılmasından sonra Haçlıların art arda gerçekleştirdikleri bu yağma akınları, İslâm ülkelerine yapacakları bir hücumun provasını niteliğinde idi. Böylece Haçlılar bu gayelerine dönük olarak Urfa ve civarında bir araya geldiler ve oluşturdıkları kuvvetli bir ordu ile 1104 yılı Mayıs'ında Harran'a doğru harekete geçtiler. Müslüman emir ve askerlerin birbirleri ile çarpıştıkları, aralarında görüş ayrılıklarının yaşandığı bir dönemde, Bohemund bazı Ermeni topraklarını ve Elbistan'ı, Joscelin Maraş'ı, Baudouin ile Joscelin'in Mercü'r-Rakka ve Ca'ber

¹⁷⁶ Urfalı Mateos, s. 222; İbnü'l-Esir, X, 369; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, II, 147-148. Krş. Stevenson, s. 77; Demirkent, *Urfa*, I, 85; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1989, s. 195; Özaydın, *Sultan Berkyaruk*, s. 106.

¹⁷⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübde*, II, 148. Krş. Stevenson, s. 77; Demirkent, *Urfa*, I, 86; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 195-196; Özaydın, *Sultan Berkyaruk*, aynı yer.

Kalesi'ni işgal etmişti. Bu durum Haçlıların bir hayli cesaretlenmelerine ve sahip oldukları toprakları genişletmek istemelerine neden oldu. Urfa kontu ve Antakya prinkepsi Halep'e bağlı Beserfût Kalesi'ni işgale kalkıştı (Mart 1104) ve bu maksatla Halep ile Antakya arasındaki bağlantıyı kestiler. Haçlılar, İran ve Irak'taki Müslümanlarla irtibatı koparmak ve Urfa Haçlı Kontluğu'nu İslâm tehdidinden kurtarabilmek için de Harran'ı ele geçirmeye karar verdiler. Harran bu sırada Sultan Melikşah'ın memlûklerinden Karaca'ya ait bulunuyordu. Karaca burada Muhammed el-İsfahânî adlı vezirini bırakmıştı. Muhammed el-İsfahânî bu vekâleti esnasında Karaca'ya isyan etmiş ve halk da bu isyanı desteklemişti. Ancak el-İsfahânî de çok sevdiği ve askerlerine başkomutan tayin ettiği Çavlı adındaki bir Türk'ün ihanetine uğradı ve sarhoş bulunduğu bir sırada ortadan kaldırıldı. Tam da bu olaylar yaşanırken Haçlılar, Harran'a yürüyüp şehri muhasara altına aldılar.

Suriye bölgesi tarihçisi İbnü'l-Kalânîsî bu olayın başlangıcını şöyle anlatır: "Bu yıl Artuk oğlu Emir Sökmen ile Musul Hâkimi Çökürmüş'ün kuvvetlerini toplayarak Allah düşmanı Haçlılarla savaşmak üzere Şaban ayının ilk günlerinde Re'su'l-ayn (Ceylânpınar)'da karargâh kurduklarına dair haberler geldi. Bohemund ve Tankred ise Urfa Hâkimi (Baudouin du Bourg)'nin davetine katılarak Antakya'dan Urfa'ya hareket ettiler."¹⁷⁸ Çok sayıda Ermeni de bu savaşta Haçlıların yanında yer aldı.¹⁷⁹

Muînü'd-Devle Sökmen ile Şemsüddeve Çökürmüş Harran'ın muhasara edildiğini duyunca aralarındaki ihtilâfı bir kenara bırakıp Allah yolunda savaşmak ve Harran meselesini halletmek için bir araya gelmeye karar verdiler. İki emir kuvvetleri ile birlikte Habur Irmağı kenarında birleştiler. Bu sefere Artuk Bey'in torunu Belek Gazi de katılmış ve büyük kahramanlıklar göstermiştir.

Sökmen'in yanında 7.000 Türkmen süvarisi vardı. Çökürmüş'ün emrinde ise Türk, Arap ve Kürtlerden oluşan

¹⁷⁸ İbnü'l-Kalânîsî, s. 143. Krş. Demirkent, *Urfa*, I, 90.

¹⁷⁹ Urfalı Mateos, s. 223.

3.000 kişilik süvari kuvveti mevcuttu. Re'su'l-ayn'da toplanan Müslüman kuvvetler Harran'ı kuşatan Haçlılara karşı harekete geçtiler ve iki ordu 9 Şaban 497 (7 Mayıs 1104)'de¹⁸⁰ Belih Irmağı kenarında karşılaştılar. Savaşın ilk safhasında muharebeden önce Bohemund ile Tankred'in arası açılmıştı. Baudouin ve Joscelin ise zafere kesin gözü ile bakıp onların yardımı olmasından da galip geleceklerini zannetmişler veya savaşın en hareketli anında Müslümanları arkadan vurmak şeklinde bir askerî taktikle hücum hattının gerisindeki bir dağın arkasında mevzilenmişlerdi. İşte bu sebeplerle savaşa sadece Urfa askerleri katılmıştır. İlk anda bir taktik gereği Müslümanlar bozgun halinde geri çekilmişler, Haçlılar da iki fersah (yaklaşık 12 km) kadar onları takip etmişlerdi. Daha sonra geri dönen Müslüman kuvvetler ordugâhından uzaklaşmış olan Haçlıları kılıçtan geçirmiş ve çok sayıda ganimet elde etmişlerdir. Baudouin ve Joscelin de esir alınmıştır. Bu sırada gerideki mevzilerde savaşı izleyen Bohemund ve Tankred, Haçlıların mağlup olduğunu, köylerinin yağmalandığını, halkın esir alınıp öldürüldüğünü görünce akşama kadar beklediler, sonra da kaçıp gittiler. Müslümanlar onları bir süre takip ederek pek çok adamlarını esir aldılar ya da öldürdüler. Bohemund ve Tankred altı şövalye ile kaçıp kurtuldular.¹⁸¹

Diğer taraftan Baudouin du Bourg diğer kontlarla kaçarken atlarının çamura saplanması üzerine kendilerini takip eden Türkmenler tarafından esir alınmıştı. Türkmenler onu Sökmen'in çadırına götürdüler. Fakat Sökmen bu sırada kaçmakta olan Bohemund'un peşine düşmüş onu yakalamaya çalışıyordu. Bunu bilen Çökürmüş'ün askerleri ganimetlerden ve Haçlı reislerinden alacakları fıdye-i necâttan (kurtuluş akçesi) daha çok pay alabilmek için emirlerini tahrik ettiler. Bu durum üzerine Emir Çökürmüş de adam gönderip Baudouin ve diğer kontları kendi çadırına getirtmişti. Sökmen geri geldiğinde adamlarını Çökürmüş'e karşı savaşa hazır bir vaziyette görünce: "Müslü-

¹⁸⁰ İbnü'l-Kalânîsî, s. 143.

¹⁸¹ Urfalı Mateos, s. 224; İbnü'l-Esir, X, 303-304. Krş. Demirkent, *Urfa*, I, 92, 96; Özeydin, *Sultan Berkyaruk*, s. 108 vd.

manların bu gazâdan duydukları sevinç bizim aramızdaki ihtilâf sebebi ile kedere dönmesin. Kinimi söndürmek için düşmanları Müslümanlara güldürecek bir yolu elbette tercih etmem.” diye- rek onların öfkelerini yatıştırdı.¹⁸² Sonra da mükemmel bir tak- tikle Haçlıların silah ve sancaklarını ele geçirip onların elbisesini giydirdiği adamları ile Şabahtan’daki kaleleri ele geçirdi. Kaleler- deki Haçlılar ise gelenleri kendi adamları zannedip karşılama- ya çıkınca gafil avlanıp katledildiler. Çökürmüş, zaferden sonra Harran’a yürüyüp şehri teslim aldı. Kaynaklar abartılı olarak bu savaşta yaklaşık 12.000 Haçlının öldürüldüğünü kaydeder.¹⁸³

Baudouin ve Joscelin’in esir düşmesi ve Haçlıların büyük maddi ve manevi kaybı ile sonuçlanan Harran Zaferi İslâm dün- yasında büyük bir sevinç yarattı. Haçlı harekâtı bu zaferden son- ra bir süre durakladı ve durumu dikkatle takip ettiği anlaşılan Halep Selçuklu Meliki Rıdvan Halep bölgesinde Haçlıların elin- de bulunan birçok kaleyi geri aldı ve Demirköprü’ye (el-Cisrû’l- Hadîd) kadar gelerek onları tehdit etti. Böylece Halep ve çevresi emniyete kavuştu, halk şehirlerine geri dönmeye başladı. Ayrıca Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos da bu fırsatı değerlen- dirip Adana, Tarsus, Misis ve Lazkiye’yi Bohemund’dan geri aldı. Böylece çok ağır bir darbe yiyen Bohemund, Antakya’yı Tankred’e bırakıp, Avrupa’ya gitti ve geri dönmedi.

Çökürmüş’ün Urfa Kuşatması

Harran’da Haçlılara karşı kazanılan zaferin ardından Sökmen ve Çökürmüş’ün arası yeniden bozulmuştu. Sökmen, Türkmen- lerle birlikte Şabahtan bölgesine yürümüş ve burada birkaç Haç- lı kalesini ele geçirdikten sonra hâkimiyet bölgesine geri dön- müştü. Çökürmüş ise Harran Savaşı sonrasında Urfa üzerine yü- rümüşdür. Emir Sökmen ile Emir Çökürmüş’ün ittifakı devam etmiş olsaydı, belki de Urfa Haçlı Kontluğu’na daha o tarihlerde

¹⁸² İbnü’l-Esîr, X, 304. Krş. Özaydın, *Sultan Berkyaruk*, s. 109.

¹⁸³ İbnü’l-Esîr, aynı yer. Krş. Demirkent, *Urfa*, I, 96-97; Özaydın, *Sultan Berkyaruk*, s. 109.

son verilebilecekti. Çökürmüş'ün, beraberindeki az bir kuvvetle giriştiği Urfa kuşatması ne yazık ki başarısızlıkla sonuçlandı.

İbnü'l-Esîr'in¹⁸⁴ Çökürmüş'ün Harran zaferini takip eden günlerde Urfa'ya yürüdüğünü ve 15 gün süreyle şehri muhasara ettiğini bildirmekle yetinmesine ve diğer İslâm kaynaklarının bu konuda suskun kalmalarına rağmen Haçlı tarihçisi Albertus Aquensis¹⁸⁵ bu olay hakkında geniş bilgi vermektedir. Harran savaşından kurtulabilen Hristiyanlar Bohemund ve Tankred ile birlikte süratle Urfa'ya kaçmışlardı. Şehir halkı bu büyük felâketi ve efendileri Kont Baudouin du Bourg'un esir düştüğünü duyunca ümitsizliğe kapılmış, fakat Bohemund ve Tankred halkı teselli ederek yatıştırmışlardı. Yerli ahalinin de yardımıyla şehrin surlarını yakın zamanda gerçekleşmesi beklenen Türk hücumuna karşı savunmaya hazır hale getirmişlerdi.

Bohemund Antakya'ya dönerken Urfa'nın idaresini Baudouin'in tutsaklıktan kurtuluşuna kadar Tankred üzerine almıştı. Tankred'in idareyi ele almasından sekiz gün sonra da Çökürmüş surlar önünde göründü (19 Mayıs 1104). Hristiyan ahali Türkleri görünce dehşete düşmüş, fakat Tankred onların moralini yükselterek bütün şehir halkının ve şövalyelerin Türk saldırılarına karşı koymasını sağlamıştır.

Türklerin kuşatmadan vazgeçmemeleri üzerine Tankred, dayısı Bohemund'a bir mesaj göndererek ondan yardım istemişti. Bohemund'un geç kalmasından ümitsizliğe kapılan Haçlılar büyük bir cesaretle sabah gün doğarken Türklere saldırmışlar ve beklenmeyen bir anda gerçekleşen bu saldırıdan Türkler büyük bir paniğe kapılmışlardı. Bohemund da tam bu sırada 300 şövalye ve 500 piyade ile yetişmiş ve başarıya ortak olmuştu (2 Haziran 1104). Bu mücadele sırasında Haçlılar asil bir Müslüman hanımı esir almışlardı. Musul'a çekilen Çökürmüş ve diğer Müslüman idareci ve komutanlar bu kadının Urfa Kontu Baudouin du Bourg ile değiştirilmesini veya fidye-i necat olarak 15.000

¹⁸⁴ Bkz. Aynı yer.

¹⁸⁵ *Liber Christianae Expeditionis*, trc. Hefele, II, 151-156. Krş. Demirkent, *Urfa*, I, 101-104; Özeydin, *Sultan Berkyaruk*, s. 110-111.

Bizans altını ödenmesini öngören teklifler yapmışlardır. Kudüs Kralı I. Baudouin bu gelişmelerden haberdar olunca Baudouin du Bourg'un değişim yoluyla kurtarılmasını istemişse de Bohemund ve Tankred şövalyelerin ve diğer savaşçıların maaşlarını ve masraflarını karşılayabilmek için paraya daha fazla ihtiyaçları olduğunu belirterek ikinci seçeneği kabul etmek suretiyle Baudouin du Bourg'u esaretten kurtarmaya yanaşmadılar.¹⁸⁶

Artukoğlu Sökmen'in Vefatı

"Hayır! Yola devam edeceğim ve eğer iyileşirsem niyetimi gerçekleştireceğim. Allah Teâlâ benim ölümden korkarak küffar ile savaşmaktan çekindiğimi görmeyecektir. Eğer ölürsem cihad uğrunda şehit düşmüş olurum."

Sökmen

Trablus Hâkimi Fahrülmülk b. Ammâr, Sökmen'e haber gönderip onu Haçlılara karşı yardıma çağırmış, kendisine para ve asker yardımında bulunmaya söz vermişti. Sökmen tam harekete geçecekken Dımaşk Hâkimi Tuğtegin'den mektup aldı. Tuğtegin mektubunda çok hasta ve ölmek üzere olduğunu, öldüğü takdirde Dımaşk'ı himaye edecek kimse olmadığı için Haçlıların orayı ele geçirmelerinden korktuğunu bildiriyor ve onu vekil tayin etmek, şehri müdafaa hususunda neler yapılabileceğine dair tavsiyelerde bulunmak üzere yanına çağırıyordu. Sökmen bu nazik durum karşısında Dımaşk'ı teslim almak ve Trablus'ta bulunan Haçlıların üzerine yürümek, onları oradan uzaklaştırmak için süratle yola çıktı ve el-Karyeteyn'e¹⁸⁷ kadar geldi. Sökmen burada rahatsızlandı. Bu yüzden adamları ona Hısn-ı Keyfa'ya dönmesini tavsiye ettiler. Fakat o kabul etmedi ve: "Hayır! Yola devam edeceğim ve eğer iyileşirsem niyetimi gerçekleştireceğim. Allah Teâlâ benim ölümden korkarak küffar ile savaşmaktan çekindiğimi görmeyecektir. Eğer ölürsem cihad

¹⁸⁶ Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu*, I, s. 102-103; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II, s. 37; Özaydın, *Sultan Berkyaruk*, s. 111.

¹⁸⁷ Karyeteyn hakkında geniş bilgi için bkz. Demirkent, *Urfa*, I, n. 445.

uğrunda şehit düşmüş olurum.” dedi. Bunun üzerine yola devam ettiler. İki gün dili tutuldu ve Safer ayında Karyeteyn’de (Ekim-Kasım 1104) öldü. Oğlu İbrahim de adamlarıyla beraberdi. Bir tabuta konulup Hısn-ı Keyfa’ya götürüldü. İleri görüşlü, akıllı, dâhi ve çok hayırsever bir Türkmen beyi idi.¹⁸⁸ Babası Artuk Bey gibi savaş yöntem ve tekniğini iyi biliyordu. İslâm topraklarında devamlı olarak ilerleyen ve hâkimiyet sahalarını genişleten Haçlılara karşı kazandığı Belih Çayı zaferiyle Müslümanların Haçlılar karşısındaki gerileyişini durdurmayı başarmış, böylece İslâm âleminde Haçlılara karşı direnme, savunma ve hücum enerjisinin doğmasına sebep olmuştur.¹⁸⁹

SULTAN MUHAMMED TAPAR DEVRİ (1105-1118)

Sultan Berkyaruk’un ölümü üzerine onun küçük yaştaki oğlu Melikşah Bağdad’da sultan ilan edildi ve Emir Ayaz da kendisine “atabeg” oldu. Fakat Berkyaruk’un kardeşi Muhammed Tapar derhal Bağdad üzerine yürüyerek fazla zorluk çekmeden Selçuklu Devleti sultanlığını ele geçirdi. Onun dönemi devletin toparlandığı, Haçlılara ve Bâtınîlere karşı başarıyla mücadele verilen bir dönem olmuştur.¹⁹⁰

Emir Çökürmüş’ün Yeniden Urfa’yı Kuşatması

Büyük Selçukluların Musul Emiri Çökürmüş’e, Sultan Berkyaruk’un ölüm haberi gelince şehirdeki ileri gelenlerin de görüşlerini alarak kuşatma altındaki Musul’u Sultan Muhammed Tapar’a teslim edip bağlılığını arz etti. Sultan da onu affederek görevinde bırakmayı uygun gördü. Sultandan gördüğü ilgi ve alakayla birlikte morali iyice yükselen Çökürmüş 1105 yılında Richard de Salerne’nin idaresi altındaki Urfa üzerine

¹⁸⁸ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, X, s. 315-316.

¹⁸⁹ Ali Sevim, “Sökmen b. Artuk”, *DİA*, XXXVII, s. 392-394.

¹⁹⁰ Bu dönem Büyük Selçuklu Tarihi hakkında bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990.

yürüdü. Çökürmüş'ün ordusu şehre yaklaşınca Haçlılar onları şehir kapısından uzak tutmak ve savaşı doğu kapısının dışında kabul etmek için Selçuklulara saldırdılar. Haçlıların süratli ama düzensiz bir şekilde üzerlerine geldiğini fark eden Türk ordusu, bunların ovaya iyice yayılmasına izin vererek dikkatli bir şekilde geri çekildiler. Haçlılar surlardan yeterince uzaklaşınca Selçuklu ordusu ansızın geri dönerek Haçlıların üzerine çullandılar. Şehrin surları üzerinden bu manzarayı gören kaledeki Haçlılar, savaştan her iki ordunun birbirine karıştığını kimin hangi taraftan olduğunu ayırt etmenin imkânsız bir hal alacağından korkarak kendi askerleri geri dönüp kaleye girmek istediklerinde Selçuklu askeri de kalenin içine girebilir diye hemen kapıları kapattılar. Türklerin elinden kaçan Haçlılar kaleye doğru at sürdülerse de kalenin etrafını çevreleyen hendeğin üzerine açılan köprü kapatıldığı için bir kısım içeri girerken diğerleri de ya hendeğe düşüp parçalandı ya da arkasından gelen Selçukluların ok ve kılıç darbeleri ile can verdi. Müslümanlar bu çarpışmada Haçlılardan 450 kişiyi öldürdüler.¹⁹¹

Sultan Muhammed Tapar'ın Emir Çavlı Sakavu'yu Haçlılara Karşı Cihad ile Görevlendirmesi

Büyük ve zengin bir Müslüman kenti olan Trablus ile bir liman kenti olan Sur, Haçlılar tarafından şiddetli bir kuşatma altına alınmıştı. Müslümanlar çok zor durumdaydı. Kuşatmanın uzaması ve şiddetle devam etmesi halkı büyük bir sıkıntı ile karşı karşıya bırakmıştı. Bütün bu ağır ve olumsuz şartlara rağmen Trablus Hâkimi Fahrülmülk b. Ammâr ve Dimaşk atabegi Zahîrüddin Tuğtegin Haçlılar karşısında kahramanca direniyorlardı. 2 Eylül 1106 - 24 Temmuz 1107 tarihleri arasında Sultan Muhammed Tapar'a arka arkaya birçok mektup gönderip Haçlıların bölgede birçok şehir ve kaleyi ele geçirdiklerini, buralardaki halka zulmettiklerini ve şimdi ise Trablus'u şiddetle kuşattıklarından bahsederek Sultandan yardım istiyorlardı. Sul-

¹⁹¹ Urfalı Mateos, s. 227-228; *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, s. 77-78. Krş. Demirkent, *Urfa*, I, 107-109; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar*, s. 90-93.

tan, Emir Çavlı Sakavu kumandasında büyük bir Selçuklu ordusunu yardıma gönderdi. Sultan Muhammed Tapar ayrıca hilafet merkezi Bağdad'a, Hille Arap Emiri Seyfüddevle Sadaka b. Mezyed'e ve Musul Emiri Çökürmüş'e de haber gönderip Çavlı idaresindeki bu orduyu mühimmat ve asker yönünden takviye etmelerini emretti. Sultan Muhammed Tapar, bu sefer nedeniyle Rahbe ve Fırat Nehri kıyısındaki araziye de Çavlı'ya ikta etti. Fakat bu bağış Selçuklu emirlerinin hiç hoşuna gitmedi, özellikle de Çökürmüş bu durumdan çok rahatsızlık duydu ve sefere katılmadı. Seyfüddevle Sadaka, Sultanın emrine rağmen Haçlılara karşı yapılacak bu cihadla ilgilenmedi. Sultan Muhammed Tapar, Çökürmüş'ü cezalandırmak üzere Musul ve ona ait diğer bölgeleri de Çavlı'ya ikta etti. Emir Çavlı da seferden vazgeçerek Çökürmüş ile mücadele etmek zorunda kaldı.¹⁹²

Trablus'tan Gelen Yardım Çağrıları

Trablus Haçlılar tarafından 1104 tarihinden beri kuşatma altında tutulmaktaydı. Trablus Emiri Fahrülmülk b. Ammâr, Artukoğlu Sökmen'e haber göndererek ondan yardım istemiş ve yardıma geldiği takdirde kendisine istediği kadar asker ve para vadetmişti. Ancak bu sırada Atabeg Tuğtegin'den de benzer bir teklif gelince Sökmen tercihini bu yönde kullanarak Dımaşk'ın yardımına koşmuşsa da Ekim 1104 tarihinde yolda vefat etmişti. Trablus Hâkimi daha sonra Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a müracaat ederek yardım istemişse de olumlu bir netice elde edememişti. İbn Ammâr üç yıldan fazladır süren kuşatmanın şiddetlenmesi üzerine 1108 yılında yeniden yardım arayışlarını sürdürmeye devam etti. Bu sıralarda Muhammed Tapar saltanat işlerini yoluna koymuş ve durumunu iyice sağlamlaştırmıştı. İbn Ammâr 500 kişilik bir muhafız birliği ve yanına aldığı kıymetli hediyelerle Trablus'tan yola çıktı. Amacı yanındaki hediyeleri Sultan Muhammed Tapar'a sunarak onun yardımını sağlamaktı. Yoldayken ona daha önce yardım istediği

¹⁹² Urfalı Mateos, s. 231. Krş. Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar*, s. 93-94.

Dımaşk emirlerinden Abak da katıldı. Birlikte Dımaşk'a gitmeye karar verdiler. Burada onları Tuğtegin karşıladı ve İbn Ammâr'a çok hürmet gösterdi.¹⁹³ Selçuklu sarayında Atabeg Tuğtegin ile uğraşanlar vardı ve onu Sultanın gözünden düşürmeye çalışıyorlardı. Bu yüzden Tuğtegin kıymetli hediyelerle birlikte oğlu Tâcû'l-Mülk Börü'yü onların yanına katarak kendisi için şefaathçi olması niyetiyle Bağdad'da bulunan Sultanın yanına gönderdi. İbn Ammâr ve yanındakiler Bağdad'da gayet iyi karşılandılar. Sultan Muhammed Tapar, İbn Ammâr'ı yanına oturtturarak ona ikramlarda bulunup halini hatırını sordu. İbn Ammâr da uzun süredir devam eden kuşatma nedeniyle çektikleri zorlukları anlattı ve Sultandan yardım istedi. Sultan da ona bu konuda yardımcı olacağına dair söz verdi. Daha sonra Abbasî Halifesi el- Mustazhir ile de görüşen İbn Ammâr, Sultanın 20 Mayıs 1108 tarihinde oradan ayrılışına kadar Bağdad'da kaldı. Ancak Sultanın da bu yardımı içtenlikle istemesine rağmen Selçuklu emirleri arasında bitip tükenmek bilmeyen çekişmeler yüzünden Trablus'a yapılacak bu yardım gerçekleşmedi. İbn Ammâr bu seyahatinden zararlı çıktı, çünkü 25 Ağustos 1108 tarihinde Dımaşk'a döndüğünde Trablus'un Fâtımîlerin eline geçtiğini öğrendi ve Cebele'ye gitti.¹⁹⁴

Sultan Muhammed Tapar'ın Emirlerini Cihada Çağırması ve Atabeg Tuğtegin

Müslümanlar, aralarında birlik ve beraberliği sağlayamadıkları için Haçlılar karşısında toprak kaybetmeye devam ediyorlardı. Müslümanlar, Büyük Selçuklulara tâbi beyler ve emirlerin bireysel olarak gerçekleştirdikleri mücadelelerde başarılı olamamaları nedeniyle Sultan Muhammed Tapar'a ve Abbasî Halifesi el-Mustazhir'e mektuplar gönderip içinde bulundukları kötü şartlardan söz ederek yardım istiyorlardı. Mektuplardan bir sonuç çıkmayınca da 1108 (501) yılında, İbn-i Ammâr'ın yaptığı

¹⁹³ Şankıti, *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünni-Şii İlişkileri*, İstanbul 2012, s. 116.

¹⁹⁴ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar*, s. 94-97.

gibi Sultan ve Halifeyi bizzat ziyaret ederek durumun vehametini anlattılar ve yardım istediler.

28 Ekim - 25 Kasım 1109 (Rebiü'l-âhir 503) tarihinde Bağdad'a gelen Sultan Muhammed Tapar, 26 Kasım - 25 Aralık 1109 tarihleri arasında kendine bağlı bütün emirlere ve meliklere haber gönderip bu yıl Haçlılara karşı cihada çıkılacağını bildirdi. Ayrıca Atabeg Tuğtegin'e de mektup gönderip Suriye'ye gönderilecek orduyu beklemesini ve bu orduyu sevk ve idare etmesini emretti. Fakat uzun zaman geçtiği halde ortaya çıkan çeşitli engeller yüzünden bu cihad harekâtı da gerçekleştirilemedi.¹⁹⁵ Bu ordunun beklendiği üzere harekete geçmemesi Haçlıların İslâm toprakları üzerindeki isteklerini artırıyor, buna karşın Müslümanların cesaret ve azimlerini kırıyor, onları karamsarlığa itiyordu.

İslâm ordusunun bir türlü gelmemesi üzerine Atabeg Tuğtegin, Bağdad'a gidip Sultan Muhammed Tapar ve Halife el-Mustazhir ile görüşerek onlara Müslüman erkeklerin öldürüldüğünü, kadın ve çocukların esir alındığını ve İslâm şehirlerinin işgale uğratıldığını, Haçlıların gözlerini şimdi de Irak ve el-Cezire'ye çevirdiklerini anlatmaya karar verdi. Dimaşk'ta yerine oğlu Börü'yü nâib bıraktı ve ona, halka iyi davranmasını, geri dönünceye kadar Haçlılarla yapılan anlaşmaya titizlikle uymasını tembihledi. Bağdad'a yapacağı yolculuk sırasında İbn-i Ammâr ve ileri gelen adamları da Tuğtegin'e eşlik edecekti. Atabeg, Sultan ve Halifeye sunmak için hazırladığı değerli hediyelerle çöl yolunu tutarak Bağdad'a doğru hareket etti. Vadi'l-Miyâh¹⁹⁶ denilen bir yere geldiklerinde Sultan Muhammed Tapar'ın "Suriye bölgesini bazı güvenilir emirlerine verdiği" şeklinde uydurma bir haber yayıldı. Bu haber, Atabeg Tuğtegin'i tedirgin etti ve endişeye kapılarak geri dönmek zorunda kaldı. O, İbn-i Ammâr'dan yola devam etmesini, hazırladıkları hediyelerin takdimini ve geri dönüş sebebinin Sultana anlatılmasını rica etti. İbn Ammâr, Bağdad'a geldiğinde büyük bir sevinçle karşılandı. Başta Sultan Muhammed Tapar olmak üzere bütün

¹⁹⁵ İbnü'l-Kalânîsî, s. 165. Krş. Özaydın, *age.*, s. 98.

¹⁹⁶ Suriye ile Irak arasında bir yer.

devlet ileri gelenleri Atabeg Tuğtegin'in geri dönüşünden dolayı duydukları üzüntüyü dile getirdiler. Bu haberlerin gerçekte ilgisi olmadığını söylediler. Bağdad'dan gelen yeni haberler Dimaşk'ta büyük bir sevinç uyandırdı ve umutlarının artmasına neden oldu.¹⁹⁷

Tell-Bâşir Savaşı

Çavlı'ya fidye ödemek, Urfa Kontluğu'nun elindeki Müslüman esirlerin serbest kalması ve Çavlı'nın talep etmesi halinde kontun ordusuyla bizzat yardıma gelmesi şartlarını kabul eden Urfa Kontu Baudoin du Bourg, beş yıl kadar esaret hayatı yaşadktan sonra Emir Çavlı tarafından anlaşmalı olarak serbest bırakıldı. Özgürlüğüne kavuşur kavuşmaz hemen Antakya'ya Tankred'in yanına gitti. Tankred ona otuz bin dinar para, at, elbise ve silah verdiyse de Urfa'ya yeniden hâkim olmasına müsaade etmedi. Hâlbuki Bohemund Avrupa'ya gitmeden önce yerine vekil bıraktığı Tankred'e, esirlikten kurtulması halinde, Urfa'nın yönetimini Baudoin du Bourg'a geri vermesini söylemişti. Baudouin, Tankred'in gönül rızasıyla Urfa'yı iade etmeyeceğini anlayınca soluğu doğruca Tell-Bâşir'de bulunan Joscelin'in yanında aldı. Tankred bunların aralarındaki dostluk ve ittifakı kuvvetlendirmelerine ve asker toplamalarına imkân vermeden üzerlerine çullanmak ve kuvvetlerini Çavlı ile birleştirmelerinden önce onların karşısına çıkmak istiyordu. Bu nedenle elini çabuk tutarak onlarla savaşa girdi. Ancak aralarında ciddi bir savaş olmadı ve Tankred de Urfa meselesini çözüme kavuşturamadan Antakya'ya döndü. Onun geri dönmesini fırsat bilen Baudouin ve Joscelin de Tankred'e ait bazı kalelere yağma akınları düzenlediler ve daha sonra Ra'ban, Keysun ve Halep'in kuzeyindeki birçok kaleye hâkim olan Ermeni Gogvasil'e sığındılar. Ermeni hükümdarı onlara mürtedlerden bir süvari ve iki bin piyade vererek askerî yardımda bulundu.¹⁹⁸

¹⁹⁷ İbnü'l-Kalânisi, s. 165-166. Krş. Özaydın, *Muhammed Tapar Devri*, s. 97-99.

¹⁹⁸ Urfalı Mateos, s. 234. Krş. Ebru Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi*

Böylece Baudouin ve Joscelin, Urfa meselesinden dolayı Tankred ile yeniden mücadeleye başladılar. Fakat Antakya Patriğinin, Bohemund'un, esaretten kurtulduğu takdirde Urfa'nın Baudouin'e verilmesine dair vasiyette bulunduğuna şahadet etmesi üzerine, Tankred 9 Safer 502 / 18 Eylül 1108'de Urfa'yı Baudouin'e iade etmek durumunda kaldı. Urfa'ya hâkim olan Baudouin, Çavlı ile yaptığı anlaşma şartlarına sadık kalarak esirleri ve fidyeyi, Çavlı'nın adamlarına vermek için Fırat'ı geçti, yolda Harran ve diğer şehirlere ait birçok esiri serbest bıraktı. Baudouin Seruc'a gelince şehrin mürted reisinin Çavlı'nın adamlarıyla Haçlılar arasında fitneye sebep olduğunu duydu ve: "Bu adam ne bize ne de size yarar." diyerek onu öldürttü.¹⁹⁹

Çavlı'ya gelince; o, Urfa kontunu serbest bıraktıktan sonra Rahbe'ye gelmiş burada Sadaka'nın oğulları Ebu'n-Necm Bedran, Ebû Kâmil Mansûr da ona katılmıştı. Bunlar aralarında birbirlerine yardımcı olmak konusunda sözleştiler. Bu sırada Sultan Muhammed Tapar'ın Rahbe'yi ikta ettiği Ispehbud Sabave de onlara katıldı. Sabave, Emir Çavlı'ya Suriye bölgesine gitmesini ve eğer Irak'a dönerse Sultandan gelebilecek herhangi bir kötülükten emin olamayacağını söyledi. Çavlı'nın bu uyarıları dikkate alarak Rahbe'den ayrıldığı sırada, Ca'ber Kalesi Hâkimi Sâlim b. Mâlik'den gelen elçiler, Numeyroğulları'ndan Cûşen en-Numeyrî'ye karşı Rahbe'yi korumasını istiyorlardı. Cûşen en-Numeyrî, Sâlim b. Mâlik'in oğlu Ali'yi öldürerek Rakka'ya hâkim olmuştu. Halep Meliki Rıdvan durumu öğrenince Halep'ten Sıffin'e gitti. O, burada Urfa Kontu Baudouin'in Çavlı'ya gönderdiği fidyeyi götüren 90 Frank askerine rastladı ve fidyeye ile birlikte birkaçını da esir aldı. Sonra Rakka'da Numeyroğulları ile anlaşarak Halep'e geri döndü. Sâlim b. Mâlik ise Çavlı'dan yardım istedi. Bunun üzerine Emir Çavlı ordusuyla gelerek Rakka'yı iki ay on gün boyunca kuşatma altında tuttu. Numeyroğulları (Benu Numeyr) ona gizlice at ve silah verip anlaşınca Çavlı, Sâlim b. Mâlik'e: "Benim Rakka'yı muhasara

Kuruluş Devri (1098-1112), Ankara 2018, s. 152.

¹⁹⁹ İbnü'l-Esîr, X, 369-370. Krş. Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar*, s. 100.

etmekten daha önemli işlerim var. Ben düşman karşısındayım. Diğer işleri bir tarafa bırakıp onunla uğraşmalıyım.” diyerek Irak’a dönmeye karar verdi.²⁰⁰

Bu olaylar yaşanırken diğer taraftan Sultan Muhammed Tapar da Emir Hüseyin b. Atabeg Kutluğtegin’i ve Fahrülmülk b. Ammâr’ı Çavlı’ya gönderip iktası Musul’a dönmesini ve Kadı İbn Ammâr ile birlikte Haçlılara karşı savaşmasını istedi. Emir Hüseyin, Çavlı’ya: “Eğer elindeki şehirleri Sultan Muhammed Tapar’a verip itaat edersen o sana hiçbir şey yapmayacak ve senden memnun olacaktır.” dedi. Emir Çavlı ise: “Ben Sultan’ın bir kölesiyim ve ona karşı itaatkârim.” diyerek ilâve etti: “Sen Musul’a git ve (Mevdûd’un) askerini oradan uzaklaştır. Ben oğlumu rehine olarak teslim edecek adamı da seninle beraber gönderiyorum. Sultan da şehri idare edecek ve vergileri toplayacak kimseleri tayin etsin.” Emir Hüseyin onun dediğini yaptı ve beraberinde Çavlı’nın adamları olduğu halde Musul önündeki ordugâha geldi. Şehir henüz düşmemişti. Emir Hüseyin askerlere şehirden uzaklaşmalarını söyledi. Mevdûd dışında bütün emirler bu teklifi kabul etti. Fakat Mevdûd: “Sultanın emri olmadan buradan ayrılmam.” diyerek, Çavlı’nın temsilcisini yakalatıp şehri teslim alıncaya kadar da oradan ayrılmadı.²⁰¹

Çavlı, bu iş gerçekleşmeyince Rıdvan’ın hâkimiyetindeki Bâlis’e yürümüş ve 13 Safer 502/22 Eylül 1108’de Rıdvan’ın adamları şehirden ayrıldıktan sonra Bâlis’i 5 gün muhasara etmişti. Burçlarının birinde gedik açılması üzerine şehir Çavlı’nın eline geçmişti. Bâlis şehrinin kadısı Muhammed b. Abdülaziz ve ileri gelenlerden pek çok kişi öldürülerek şehir yağmalandı. Bunun üzerine Çavlı’dan korkan Rıdvan onunla başa çıkamayacağına anlayarak Tankred’den yardım istedi. Rıdvan bu maksatla Tankred’e gönderdiği mektupta: “Çavlı’nın hedefi Halep’tir. Eğer o Halep’i ele geçirirse bana da siz Haçlılara da hayat hakkı tanımaz.” diyordu. Baudouin’i serbest bıraktığı için Çavlı’ya kız-

²⁰⁰ İbnü’l-Esîr, X, 371. Krş. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 208; Özeydin, Aynı yer.

²⁰¹ İbnü’l-Esîr, X, s. 371. Krş. Özeydin, *Muhammed Tapar*, s. 101.

gın olan Tankred bu teklifi kabul edip Rıdvan'a yardım etmek için Antakya'dan harekete geçti. Bu gelişmeyi haber alan Çavlı da Urfa Kontu Baudouin'e haber gönderip fidyenin kalan kısmından vazgeçtiğini bildiriyor, buna karşılık kendisine yardımcı olmasını istiyordu. Urfa kontu kendisine yapılan bu teklifi memnuniyetle kabul ederek Menbic önlerinde Çavlı'nın ordusuyla buluştu. Bu sırada gelen haberler Sultan Muhammed Tapar'ın ordusunun Musul'u işgal ettiği ve Emir Çavlı'nın hazinelerini de ele geçirdiği şeklindeydi. Bu haber üzerine adamlarından birçoğu Çavlı'dan ayrıldı. Bunlar arasında Atabeg Zengî b. Aksungur ve Bektaş en-Nihavendî de bulunuyordu. Çavlı yanında kalan 1000 süvariyle Tell-Bâşir'e ulaştı.²⁰² Rakipleri de oraya ulaşmış durumdaydı. Bu rakip orduda Tankred'in komutasındaki piyadeler dışında 1500 Frank süvarisine ilave olarak, Halep Meliki Rıdvan tarafından gönderilen 600 kişilik bir süvari birliği daha bulunmaktaydı. Emir Çavlı, ordusunu savaş düzenine sokarak sağ cenaha Emir Aksiyan ve Emir Altuntaş'ı, sol cenaha Emir Bedran, İspehbud Sabave ve Sungur Dıraz'ı yerleştirdi. Merkezde ise Kont Baudouin ve Joscelin vardı. Müttefik gruplar arasında 502 yılı Safer'inde (Ekim-Kasım 1108) savaş başlayınca Antakya kuvvetleri merkeze saldırdı. Savaş şiddetlendiği sırada Çavlı'nın sol cenahında bulunan askerler de Tankred'in piyadeleri üzerine saldırıya geçerek onlardan pek çoğunu öldürdü. İşlerin umduğu gibi gelişmediğini gören Tankred kaçmak zorunda kaldı. Fakat tam bu esnada Çavlı'nın adamlarının Baudouin ve Joscelin ile diğer Haçlıların yanındaki yedek atları görerek bunlara binip kaçmaları savaşın kaderini değiştirmiş ve Çavlı ile müttefiklerinin mağlubiyetine yol açmıştır. Çavlı kaçan adamlarını geri çevirmeye çabaladıysa da başarılı olamadı. Savaştan sonra Baudouin ve Joscelin Tell-Bâşir'e gittiler. Birçok Müslüman da onlara katıldı. Baudouin ve Joscelin onları tedavi edip ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra şehirlerine gönderdi. Öte taraftan mağlubiyete uğrayan Çavlı Rahbe'ye, İspehbud Sabave Su-

²⁰² Demirkent, *Urfa*, I, s. 123.

riye yöresine, Bedran b. Sadaka Ca'ber Kalesi'ne, Çökürmüş'ün oğlu da Ceziret-i İbn Ömer'e gittiler.²⁰³

Çok sayıda Müslüman'ı öldüren, ağırlıklarını yağmalayan Tankred de Antakya'ya döndü. Tell-Bâşir yakınlarında meydana gelen bu savaşta yaklaşık 2.000 kadar Haçlı da hayatını kaybetti. Savaştan önce Çavlı tarafından işgal edilen Bâlis yeniden Rıdvan'ın eline geçti.²⁰⁴

Tell-Bâşir Savaşı, Müslüman emirler arasında yaşanan şursuzca çekişmelerin bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Bununla birlikte Urfa'ya hâkimiyet meselesinden kaynaklanan anlaşmazlık nedeniyle Haçlı liderlerinin de bu olaya karışmış olduğunu görüyoruz. Daha doğrusu bu savaş dinî faktörleri bir yana bırakan Müslüman ve Haçlı liderlerinin açık bir çıkar çatışmasından ibarettir.²⁰⁵

Büyük Selçuklu Emiri Mevdûd'un Birinci Urfa Kuşatması

İslâm dünyasının, her geçen gün daha da kuvvetlenen Haçlılar karşısında bir ittifak sağlayamamasının en büyük nedeni şüphesiz ki, Ortadoğu'nun en güçlü siyasi yapısı Büyük Selçuklu Devleti'nin Sultan Melikşah ve kudretli vezir Nizâmü'l-Mülk'ün ölümlerinden sonra merkezi otoriteyi yeniden kurmayı başaramamış olmasıydı. Sultan Berkyaruk, saltanat mücadeleleri ile geçen hükümdarlık devrinde buna imkân bulamadığı gibi, onun yerini alan Sultan Muhammed Tapar da tahta geçtiği ilk yıldan itibaren harcadığı çabaya rağmen ülkede merkezî hâkimiyeti henüz yeterli ölçüde sağlayamamıştı. Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetindeki topraklarda kendi adına hutbe okutması, Emir Çökürmüş'den sonra Musul valiliğine tayin edilen Emir Çavlı'nın da Sultan

²⁰³ İbnü'l-Esir, X, 371-373. Krş. Demirkent, *Urfa*, I, 119-125; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 210; Özaydın, *Muhammed Tapar*, s. 101-102.

²⁰⁴ Cihan Piyadeoğlu, "Büyük Selçuklu Devleti Emiri Atabeg Çavlı Saka-vu", *TD*, (İstanbul 2003), sy. 38, s. 53.

²⁰⁵ Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 82.

Muhammed Tapar'a kafa tutmaya başlaması ve hatta Sultan ile mücadele halinde olan Seyfü'd-Devle Sadaka ile iş birliği yaparak Mezyedîler safında yer alması, merkezî otoritenin 501 / 1108 yılında bile sağlanamadığını gösterir. Bu sebeptendir ki, Sultan Muhammed Tapar, ancak I. Kılıç Arslan, Çavlı ve Sadaka meselelerini hallettikten ve ülkede istikrarı sağladıktan sonra İslâm dünyasının sabırsızlıkla beklediği cihad harekâtını başlatabilmiştir.²⁰⁶

Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar 26 Kasım - 25 Aralık 1109 (Cemâziyelevvel 503) cihada kararlı olduğunu etraftaki hükümdarlara duyurdu. Ahlatşâhlardan Emir Sökmen el-Kutbî, Musul Emiri Şerefü'd-Dîn Mevdûd b. Altuntegin²⁰⁷ ve Artukoğlu İlğazi'ye mektup göndererek Haçlılara karşı sefer hazırlıklarına başlamalarını ve Musul'a bağlı beldeleri Haçlı tehdidine karşı korumalarını emretti.²⁰⁸ Emir Mevdûd ve Sökmen Bey vakit kaybetmeden bir araya geldi, bir durum değerlendirmesi yaptıktan sonra toplayabildikleri askerî birliklerle harekete geçerek Cezîret-i İbn Ömer'de (Cizre) ordugâh kurdular ve yöredeki diğer valilerin ve gönüllülerin de kendilerine katılmaları için burada bir süre beklediler. Artukoğlu Necmeddin İlğazi de kalabalık bir Türkmen kitlesiyle Cizre'de beklemekte olan bu orduya katıldı. Böylece Selçuklu ordusunun sayısı Haçlıların karşı koyamayacağı kadar ciddi bir sayıya ulaştı.²⁰⁹

Müslüman emirler savaş meclisinde yaptıkları müzakereler sonunda önce Urfa'nın fethedilmesine karar verdiler. Burada varılan karara göre, ele geçirilinceye kadar şehir kuşatma altında tutulacaktı. Cizre'deki ordugâhından harekete geçen birleşik

²⁰⁶ Özaydın, *Muhammed Tapar*, s. 103.

²⁰⁷ Hakkında geniş bilgi için bkz. Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar*, s.102-126; Işın Demirkent, "Mevdûd b. Altuntegin", *DİA*, XXIX, 427-429; Muharrem Kesik, "Orucunu Bozmayan Selçuklu Şehidi Emir Mevdud", *Derin Tarih*, (İstanbul 2017), Özel Sy. 9, s. 82-90.

²⁰⁸ İbnü'l-Kalânîsî, s. 169; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, II, s. 154. Krş. Demirkent, agm., XXIX, s. 428.

²⁰⁹ Süryani Mikhail (*Vekâyinâme*, s. 57), bu ordunun 100.000 kişilik bir ordu olduğunu kaydetmiştir.

Selçuklu ordusu 2 Mayıs-11 Mayıs 1110 tarihleri arasında (503 yılı Şevval ayının ikinci onunda) Urfa önlerine gelip şehri çevre kuşatarak giriş ve çıkışları kapattı. Urfa halkı böylesine ciddi bir kuşatma için yeterli olacak erzakı ve diğer ihtiyaç maddelerini stok etmemişti. Bu yüzden kuşatmanın uzaması nedeniyle büyük bir açlık ve ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar.

Bu arada haberi alan Haçlı liderleri Urfa'nın imdadına yetişmek için hemen asker toplamaya ve Selçuklu ordusunu şehirden uzaklaştırmak üzere hazırlığa başladılar. Urfa Haçlı Kontu Baudouin du Bourg da Kudüs Kralı I. Baudouin'i yardıma çağırmıştı.²¹⁰ Urfa'nın kuşatıldığı haberini Beyrut kuşatması sırasında alan Kral I. Baudouin, şehri 27 Mayıs 1110 tarihinde ele geçirip hemen Kudüs'e döndü ve 29 Mayıs 1110'da Pentecot yortusuna katıldıktan sonra Haziran başlarında 600 şövalye ve 300 piyade ile yola çıktı. Yol boyunca 50, 60, 100'er kişilik birlikler ve Trablus Kontu Bertrand de St. Gilles'in emrindeki büyük bir ordu da Kral Baudouin'e katıldı.²¹¹

Antakya Prinkepsi Tankred de büyük bir gayret göstererek çok sayıda asker topladı ve birkaç gün Kral Baudouin'in gelmesini bekledi. Nihayet kralın ordusuyla, 1500 kişilik Antakya kuvvetleri Fırat Nehri önlerinde birleştiler.²¹² Aslında Tankred ile Urfa kontu dargındı ancak böylesi nazik bir durumda Kudüs Kralı I. Baudouin onları hemen barıştırdı. Albertus'a göre²¹³ kral, Fırat kenarına bir aylık bir yolculuktan sonra Temmuz 1110 başlarında ulaştı ve bu sırada ordunun sayısı 15 bine ulaşmıştı. Müttelik Haçlı ordusuna Keysûn ve Ra'bân'ın Ermeni Hükümdarı Gog-Vasil ile yine bir Ermeni olan Birecik Hâkimi Apilgarip de katılmıştı.

²¹⁰ Demirkent, Aynı yer.

²¹¹ Özaydın, *Muhammed Tapar*, s. 104; Demirkent, Aynı yer; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 211.

²¹² Altan, *Antakya*, s. 164.

²¹³ Albertus, trc. Hefele, II, s. 225. Krş. Demirkent, *Urfa*, I, s. 125; Özaydın, *Muhammed Tapar*, s. 105.

Birleşik Haçlı ordusunun Fırat'ı geçtiği haberini alan Selçuklu ordusu 503 yılı Zilhicce ayı sonunda (Temmuz 1110) uygulamaya koydukları bir savaş taktiğiyle, Mevdûd'un daha önce Artukoğlu İlgazi'ye teslim ettiği Harran'a doğru çekildi. Amaç Haçlıları Fırat'ın doğusundaki açık arazide bir meydan savaşına zorlamak ve imha etmektir. Selçuklu ordusu Haçlılar iyice yaklaşınca ve Dımaşk kuvvetleri gelinceye kadar burada beklemek niyetindeydi.

Haçlılar ve Selçuklular çetin bir savaşa doğru yol alırken Selçukluların Dımaşk Atabegi Emir Tuğtegin, Haçlıların Urfa'yı kurtarmak için anlaştıklarını öğrenince ordusuyla Dımaşk'tan ayrıldı ve Selemiyeye önlerinde karargâhını kurdu. Suriye'den gelen kalabalık bir topluluk da burada Tuğtegin'e katıldı. Tuğtegin Selemiyeye'de iken Haçlıların yolları üzerinde bulunan Rafeniyye'ye saldırdıkları ve vali Şemsü'l-Havâss'ın da bunlara karşılık vererek Haçlılardan bir topluluğu öldürdüğü bilgisini aldı. Bundan sonra gelen haberde Haçlıların Fırat'a vardıklarını ve Urfa'ya gitmek üzere nehri geçmekte olduklarını öğrendi. Bu haber üzerine Fırat'ı geçip Rakka tarafına ve Ca'ber Kalesi'ne doğru yol almaya başladı. Buraya ulaşınca bir süre bekleyip Haçlıların durumu hakkında bilgi edinmeye çalıştı. Öte yandan Selçuklu ordugâhından çıkan küçük birliklerin (seriyye) ve keşif kıtalarının etrafa yayılarak Fırat'a giden yolları tuttuklarını haber alan Haçlı ordusu Fırat kenarında beklemeyi uygun buldu.²¹⁴

Bu arada Urfa istikametindeki yürüyüşüne devam eden Haçlı ordusunun şehre yaklaştığını öğrenen Urfa Kontu II. Baudouin, Selçuklu ordusunun da taktik gereği Harran'a çekilmesinden sonra, 400 şövalye ve 10 bin Ermeni savaşçısıyla şehirden çıkarak kralı karşıladı. Türklerin Harran'a çekildiğini haber verdi ve Tankred'in Haçlı düşüncesiyle bağdaşmayan düşmanca hareketlerinden şikâyetle bulundu.²¹⁵ Kral, Tankred'i Urfa kontuyla barışa zorladı.

²¹⁴ Albertus, trc. Hefele, aynı yer. Krş. Özaydın, *Muhammed Tâpar*, s. 106.

²¹⁵ Albertus, trc. Hefele, aynı yer. Krş. Işın Demirkent, *Urfa*, I, 135; Altan, *Antakya*, s. 164.

Urfa önlerinde toplanan Haçlı ordusu önce Selçuklu ordusunun bulunduğu Harran üzerine yürüdüysen de sonradan bunun bir savaş hilesi olduğunu anlayıp Türklerle mücadeleye girmeden Urfa'ya gitti, şehri erzakla ve Ermeni muhafız birlikleriyle takviye ettikten sonra Samsat yönünde Fırat Nehri kıyılarına hızla çekildi. Haçlı birliklerinin geri çekildiğini öğrenen Selçuklular hemen onların peşine düşerek Fırat yönünde ilerlemeye başladı. Selçuklu ordusunda yer alan süratli süvariler Haçlı liderlerinin bir kısmının Fırat'ı geçmesinden sonra onlara yetişebildi. Nehri henüz geçmemiş olan Haçlılar, Selçuklu askerlerini görence panik yaşayarak nehir kenarında bulunan iki gemiye izdiham içinde doluştular. Onların ağırlığına daha fazla dayanamayan gemiler nehrin ortasında battı ve içindeki Haçlılar da boğuldu. Bu arada karşı tarafa geçip kurtulmak için nehir sularına atlayan çok fazla sayıda asker de boğularak can verdi. Haçlılardan geri kalan yaklaşık 5.000 kişi Kral Baudouin, Tankred ve diğerlerinin gözleri önünde kılıçtan geçirildi. Müslümanların eline sayılamayacak kadar çok ganimet geçti. Selçuklu ordusunun asıl hedefi Urfa'yı ele geçirmektir, bu yüzden nehrin karşı sahiline geçip de Haçlı birlikleriyle savaşa girmediler. Birkaç gün Fırat sahilinde bekledikten sonra Haçlıların erzak, silah ve araç-gereçle takviye ettikleri Urfa'ya doğru yola çıktılar.²¹⁶

Atabeg Tuğtegin Haçlıların Fırat kenarında büyük kayıplara uğratıldığını öğrenince kuvvetlerinin önemli bir kısmını Urfa'yı tekrar kuşatmak üzere dönen Selçuklu ordusuna yardıma gönderdi. Kendisi de muhtemel bir Haçlı saldırısına karşı Dımaşk'a hareket etti.

Urfa önüne gelerek bu korunaklı ve sağlam şehri uzun süre kuşatan Selçuklu ordusu bir sonuç elde edemedi dağılmak zorunda kaldı. Çünkü kış yaklaşmış, ordugâhtaki yiyecek stokları azalmaya başlamıştı. Artık yeteri kadar erzak ikmalî de yapılamıyordu. Buna karşılık Haçlılar Urfa'da büyük miktarda erzak depolamış ve savunma yapmak için gerekli olan önlemleri almışlardı. Emir

²¹⁶ İbnü'l-Kalânisî, s. 170; Urfalı Mateos, s. 240; *Anonim Süryani Vekâyinâmesi*, s. 83. Krş. Özaydın, *Muhammed Tapar*, s. 106-107.

Mevdûd Orta Çağ'ın bu en korunaklı ve sağlam kalesini kolaylıkla ele geçiremeyeceğini anlayarak, Urfa'yı sürekli gözlem ve takibat altında tutacak bir garnizonu Harran'da bıraktıktan sonra kuşatmayı kaldırıp Musul'a geri döndü.

Bu arada İlgazi ile Sökmen el-Kutbî'nin araları açıldı. Artukoğlu İlgazi, Harran'dan ayrılıp Mardin'e gitti. Müttefik Haçlı ordusuyla birlikte Urfa'dan ayrılan Kont Baudouin du Bourg da Selçuklu ordusunun kuşatmayı kaldırdığını öğrenince tekrar Urfa'ya döndü.

Halep Selçuklu Meliki Rıdvan da Haçlıların bu yenilgisinden yararlanarak Halep'e bağlı olup daha önce Tankred tarafından işgal edilmiş olan yerleri geri almak için harekete geçti. Hatta Antakya arazisine de saldırıda bulunup pek çok ganimet elde ederek Halep'e geri çekildi.

Büyük Selçuklu Emiri Mevdûd, Haçlılara karşı gerçekleştirdiği bu ilk seferinde Urfa'yı ele geçirememekle birlikte şehrin verimli topraklarını tahrip etmek ve Fırat kenarında Haçlılara ağır bir darbe indirmek suretiyle büyük bir başarı elde etmiştir. Tarihçiler Mevdûd'un bu seferinin Urfa Haçlı kontluğu tarihinde bir dönüm noktası oluşturduğunu ve bu sefer sayesinde kontluğun temellerinin sarsıldığını vurgulamakla bu başarıyı tespit ve kabul ederler. Ayrıca Rıdvan'ın fırsatı değerlendirerek giriştiği harekâtı da bu seferin bir meyvesi olarak değerlendirmek mümkündür. Bundan da önemlisi bu seferle Müslümanlar, Haçlılar karşısında artık savunma pozisyonunu bırakarak taarruza geçmişlerdir.²¹⁷

Mevdûd'un Haçlılara Karşı İkinci Seferi

Emir Mevdûd'un yönetimindeki Selçuklu ordusunun Urfa kuşatması sırasında ekili araziye tahrip etmesi, Urfa'dakilerin yardımına gelen Haçlıların bir kısmıyla Urfa'nın yerli halkını

²¹⁷ Stevenson, *The Crusaders in the East*, s. 87-89; Cahen, *La Syrie du Nord*, s. 256-258; Runciman, II, 94-97; Demirkent, *Urfa*, I, 140; Özaydın, *Muhammed Tapar*, s. 108.

Fırat Nehri kıyısında kılıçtan geçirmesi, Halep Selçuklu Meliki Rıdvan'ın da Tankred'in yokluğundan faydalanarak Halep ve Antakya civarına akınlar düzenlemesi Haçlı liderlerini çok sinirlendirdi ve bunlar intikam hissiyle karşı saldırıya geçtiler. Haçlıların Fırat kenarından dönüşleri sırasında başlattıkları bu yağma ve taarruz harekâtıyla birçok İslâm şehri yağma ve yıkıma uğradı.²¹⁸

Bu arada Kral Baudouin de boş durmayarak Ba'lebek (Baalbek) ve Bika yöresine saldırdı. Ayrıca Atabeg Tuğtegin'i bu bölgede elde edilecek mahsulün üçte birini vermek şartıyla bir anlaşma yapmaya zorladı (Safer 504 / 19 Ağustos-16 Eylül 1110). Bundan sonra Baudouin Suriye'nin sahil kesimindeki Sayda'yı kuşattı. Sayda kuşatması, 3 Rebiülâhir (19 Ekim 1110) tarihinden başlayarak 47 gün sürdü. Şehir sonunda 4 Aralık 1110'da eman yoluyla teslim oldu. Haçlı Kralı şehir halkını fert başına 70 bin kûsur dinar haraca mahkûm etti.²¹⁹

Rıdvan'ı cezalandırmak isteyen Tankred, Halep'e karşı şiddetli bir istilâ harekâtına girişti. Geçtiği yerlerdeki Müslüman halkı esir alan, öldüren ve mallarını yağmalayan Tankred, yerli halkı göçe mecbur ediyordu. Önce en-Nakîra'yı zaptetti. Sonra da Cemâziyelâhir (15 Aralık 1110 - 12 Ocak 1111) tarihinde şiddetli bir kuşatmanın ardından Halep civarındaki Esârib, Zerdanâ ve Bikisrâil kalelerini ele geçirdi. Böylece Halep'i çok tehlikeli bir duruma soktu. Halep için hayatî önem taşıyan Artah, Esarib ve Zerdanâ gibi kalelerin Haçlıların eline geçmesi, sadece Halep'i değil aslında bütûn Suriye'yi büyük bir tehlikeyle karşı karşıya getirmişti. Menbic, Bâlis gibi birçok şehir ve köy halkı artık yurtlarını terk ederek kaçmaya başladılar.²²⁰

²¹⁸ Azîmî, s. 30, trc., s. 37-38. Krş. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 210-213.

²¹⁹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 171; İbnü'l-Esîr, X, s. 384. Krş. Runciman, II, s. 92-93; Demirkent, *Urfâ*, I, s. 132-132; Özaydın, *Muhammed Tapar*, s. 109.

²²⁰ İbnü'l-Esîr, X, s. 388-389; Ebu'l-Ferec, II, s. 350. Krş. Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 212-213; Özaydın, *Muhammed Tapar*, aynı yer.

Olayların tehlikeli bir şekilde aleyhine geliştiğini gören, Rıdvan, Tankred'e müracaat edip onun öngördüğü koşullarda, ağır hükümler içeren bir anlaşma yapmak zorunda kaldı (504/1111). Hatta söz konusu istilâ sebebiyle şehirlerinden göç etmek zorunda kalan halkı bundan vazgeçirmek için Halep Beytü'l-Mâl'ine ait araziye ucuz fiyatla satışa çıkardı. Halep'in Haçlılar tarafından kuşatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalması başta Rıdvan olmak üzere bütün Müslüman halkı endişeye düşürdü. Suriye bölgesinde Haçlı zulüm ve istilâsına maruz kalan beldelerin emir ve halkı Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın Cemâziyelevvel 504 / 15 Kasım-14 Aralık 1110 tarihinde Bağdad'a geldiğini duyunca mektup göndererek yardım istediler. Bu arada Halep'te de muhtemelen Rıdvan'ın emriyle Hâşimî eşrafından bir kişinin başkanlığında sûfi, tüccar ve fakîhlerden (İslâm hukukçuları) oluşan bir hey'et, Haçlı saldırılarına karşı Sultan ve Halifeden yardım istemek üzere hilâfet merkezi Bağdad'a gönderildi. Bu heyet 504 yılı Şaban ayının ilk Cuma günü (17 Şubat 1111) kendilerine katılan Bağdadlılarla birlikte Sultan Camii'ne gittiler. Burada ağlayıp figan ederek Haçlıların kadın-erkek, çoluk-çocuk demeden Müslüman halkı esir alıp öldürdüğünü, Sultan ve Halifenin, Müslümanların durumuyla ilgilenmediklerini söylediler. Hatta heyecanları son haddine varıp, hatibi minberden indirdiler. Minberi tahrip ederek Cuma namazı sırasında olay çıkardılar ve namazın kılınmasına bile engel oldular. Devlet erkânı ve emirler onları ancak Sultan Muhammed Tapar'ın Haçlılar karşısında kendilerine yardımcı olacak bir orduyu mutlaka göndereceğini söyleyerek sakinleştirebildiler.²²¹

Halep'ten gelenler ve Bağdad'da onlara yardım edenler ertesi hafta Cuma günü (24 Şubat 1111) Halife Camii'ne giderek aynı hareketleri tekrarladılar ve Haçlıların zulmüne artık bir son verilmesini istediler. Halife Mustazhir Billâh kendi camiinde meydana gelen bu olaylara son derece öfkelenildi ve suçluların derhal yakalanıp cezalandırılmalarını emretti. Fakat Sultan Muhammed Tapar Halifeyi sakinleştirerek bundan vazgeçirdi.

²²¹ Özeydin, *age.*, s. 110; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 215-216.

Halepliler halk üzerinde büyük bir heyecan uyandırmışlardı. Yaşanan bu son olayların etkisiyle Sultan Muhammed Tapar 504 yılı sonlarında (Haziran-Temmuz 1111) emirlerine haber gönderip derhal şehirlerine dönmelerini ve cihad için gerekli hazırlıkları tamamlamalarını emretti.²²² Oğlu Melik Mesûd'u da aynı düşünceyle Emir Mevdûd ile birlikte Musul'a gönderdi. Diğer emirler de askerleriyle beraber Musul'a geleceklerdi.

Yine aynı yılın (504) Cemâziyelâhinde (15 Aralık 1110-12 Ocak 1111) gelen Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'un (1081-1118) elçisi de Haçlılara karşı geç kalınmadan birlikte hareket etmeyi ve onları İslâm topraklarından uzaklaştırmayı teklif ediyordu.

Sultan Muhammed Tapar'ın cihad emri üzerine Haçlılarla savaşmak için harekete geçen ilk emir Şerefüddin Mevdûd oldu. Mevdûd ordusuyla Şabahtan'a gelmiş ve bu bölgedeki Tell-Kurâd ve diğer bazı kaleleri fethetmişti. Sonra kalabalık askeriyle Merağa Emiri Ahmedil onun ardından da Ahlatşahlardan Emir Sökmen el-Kutbî birlikleriyle Mevdûd'a katıldılar. Bu orduya katılan emirler arasında Hemedan Emiri Porsuk'un iki oğlu İlbegi ve Zengî, Erbil Hâkimi Ebu'l-Heycâ ve Artuklulardan İlgazi'nin oğlu Ayaz ve Bekciyye emirleri vardı.²²³ Müttefik Selçuklu ordusunun Harran'da toplandığını haber alan Şeyzer Hâkimi Sultan b. Ali b. Munkız, Mevdûd ve diğer emirlere yazdığı mektuplarda Antakya Princepsi Tankred'in Şeyzer topraklarına girdiğini ve Şeyzer'in tam karşısında Tell-İbn Maşer'de bir kale inşa etmeye başladığını bildiriyor ve bu Haçlı liderine karşı kendisine yardımcı olmak üzere Şeyzer'e doğru gelmelerini istiyordu.²²⁴

Selçuklu ordusu İbn Munkız'dan gelen mektuplar üzerine Suriye'ye doğru hareket etti, 15 Muharrem 505 (24 Temmuz 1111) tarihinde Fırat'ı geçerek 19 Muharrem'de (28 Temmuz) Tell-Bâşir önünde karargâhını kurdu ve adigeçen bu kaleyi ku-

²²² Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, (trc. Nurettin Elhüseyni), İstanbul 2015, s. 109-110.

²²³ İbnü'l-Esîr, X, s. 388. Krş. Özaydın, *age.*, s. 111; Demirkent, "Mevdûd b. Altuntegin", *DİA*, XXIX, s. 428.

²²⁴ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 216-217.

şatma altına aldı. Hemedan Emiri Porsukoğlu Porsuk da Sultan Muhammed Tapar'ın emrine uyarak birleşik Selçuklu ordusuna katılmıştı. Porsukoğlu Porsuk aslında bu sırada Nikris hastalığından dolayı rahatsızdı. Buna rağmen orduya katılmıştı. Tell-Bâşir kuşatmasına gönüllüler de katılmış ve kale etrafında lağım-lar açmak suretiyle askerlere yardımcı olmuşlardı. Kuşatmanın giderek şiddetlenmesi üzerine Tell-Başir Senyörü Joscelin de Courtenay para ve birtakım hediyeler vererek vaadlerde bulunduğu Merağa Emiri Ahmedil'i kuşatma alanını terke ikna etti. Ahmedil'in kuvvetleri, Selçuklu ordusunun büyük bir kısmını oluşturmaktaydı. Buna rağmen Müslümanlara ihanet ederek aldığı rüşvet karşılığında kuşatmadan vazgeçerek askerleriyle kale önünden uzaklaştı. Ahmedil'in ayrılmasından sonra Selçuklu ordugâhında güvensiz bir ortam oluştu ayrıca yaşanan moral bozukluğu ve tedirginlik nedeniyle diğer Selçuklu kuvvetleri de Tell-Bâşir'den ayrılarak Halep yönünde yola çıktılar. 26 gündür kuşatılan ve teslim olması çok yakın olan kale Ahmedil'in ihtiraslarına kurban gitmişti.

Ahmedil'i kuşatmadan vazgeçerek bir an önce Tell-Bâşir'den ayrılmaya zorlayan bir başka neden de, kuşatmanın son günlerinde hastalığı iyice ağırlaşmış olan Sökmen el-Kutbî'ye ait yerlerin Sultan Muhammed Tapar tarafından kendisine ikta edilmesini sağlamak düşüncesiydi. Ahmedil, Selçuklu Sultanı ile kurduğu yakın dostluk ilişkileri ve muhtemelen evlilik yoluyla kurulan akrabalık ilişkilerinden yararlanarak Sökmen'in beldelelerine hâkim olmak istiyordu.

Büyük Selçuklu ordusunun bu ikinci seferi esnasında Halep Meliki Rıdvan, Tell-Bâşir'i kuşatmakta olan Mevdûd, Ahmedil ve diğer emirlere gönderdiği mektuplarda, yaşadığı Haçlı tehdidinden dolayı: "Gerçekten ben mahvolmuş durumdayım, bu yüzden artık Halep'i terk etmek istiyorum, gelmekte acele edin." diyor ve Selçuklu ordusundan yardım istiyordu. Rıdvan'ın bu isteğine olumlu cevap veren Selçuklu ordusu Tell-Bâşir'den ayrılarak Halep'e hareket etti. Selçuklu ordusu Halep önlerinde karargâh kurunca askerler halka çok kötü davrandılar ve

tahribkâr bazı hareketlerde bulundular, hatta Haçlıların yaptıklarından daha kötü şeyler yaptılar.²²⁵

Rıdvan, kendi davet ettiği ordunun bu çirkin saldırıları ve davranışları üzerine onlarla işbirliği yapmaya cesaret gösteremedi. Bu sebeple müttefik Selçuklu ordusuna karşı bazı savunma tedbirleri almak zorunda kaldı, kalenin kapısını yüzlerine kapadı.²²⁶ Ayrıca halkın şehri Selçuklu ordusuna teslim etmesinden korktuğu için tedbir olarak onlardan bazılarını yanına rehine aldı. Halep'teki Bâtınîlerden de büyük çapta yararlanan Rıdvan, Bâtınî gençlerini ve şehrin ihtiyat kuvvetlerini surları savunmakla görevlendirdi, halkın da surlara çıkmasını yasakladı. Bir kısım hırsız ve haramiyi ordugâha yönlendirerek bunların Selçuklu ordusuna maddi zarar vermelerini amaçladı. 17 günden beri devam etmekte olan kuşatma, Halep'teki yiyecek sıkıntısını had safhaya çıkardı. Hırsızlık ve yağma giderek yaygınlaştı. Gelişen bu durum halkın Rıdvan'ın aleyhinde konuşmasına ve alınan tedbirleri yadırgamasına sebep oluyordu.

Selçuklu ordusunun Halep kuşatması devam ediyorken ülkesine dönmek üzere emrindeki askerle ordugâhtan ayrılan Sökmen el-Kutbî Fırat'a varmadan yolda Bâlis'te öldü.²²⁷

Bu arada Atabeg Tuğtegin de Sultan Muhammed Tapar'ın emrine uyarak Hıms, Hama, Rafeniyye ve diğer Suriye kalelerinden topladığı askerlerle Halep önünde beklemekte olan Selçuklu ordusuna katıldı. Emirler onun askeriyle ana orduya katılımından dolayı mutlu oldular ve ona büyük saygı gösterdiler. Tuğtegin'in katılımı Selçuklu ordusunun moralini yükseltmişti. Tuğtegin, Selçuklu emirlerine burada boşuna vakit kaybetmek-tense Haçlılarla savaşmak üzere Suriye'ye gitmeyi teklif etti. Bunun üzerine 505 yılı safer ayı sonunda (6 Eylül 1111) Halep'ten ayrılan birleşik Selçuklu ordusu Maarratü'n-Nu'mân önlerinde

²²⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübde*, II, s. 159; İbnü'l-Kalânîsî, s. 175. Krş. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 217-218; Özaydın, *Muhammed Tapar*, s. 113.

²²⁶ Azîmî, s. 31, trc., s. 38. Krş. Hillenbrand, *Haçlı Seferleri*, s. 110.

²²⁷ İbnü'l-Kalânîsî, s. 175; Azîmî, s. 31, trc., s. 38; İbnü'l-Esîr, X, s. 389; İbnü'l-Adîm, II, s. 159. Krş. Özaydın, *Muhammed Tapar*, s. 113.

konakladı ve Halep'te yaptıkları yağma ve tahribatı burada da tekrarladılar.

Rıdvan, Selçuklu ordusunun kuşatmaya son vererek Halep'ten ayrılmasıyla derin bir nefes almıştı. Ancak Atabeg Tuğtegin'in de bu orduya katılmış olmasını hazmedemiyordu. Bu nedenle Maarratü'n-Nu'mân'daki bazı emirlere mektup gönderip Tuğtegin'e suikasta bulunmalarını istedi. Bu haberin duyulması Tuğtegin ile emirlerin arasının açılmasına neden oldu. Bir suikasta kurban gitmek istemeyen Atabeg Tuğtegin, Emir Mevdûd ile olan dostluğunu daha da kuvvetlendirdiği gibi Haçlılarla da gizli bir ittifak girişiminde bulundu. Diğer emirlere de değerli hediyeler vererek onları kendi tarafına çekmeye çalıştı.

Bu arada Porsukoğlu Porsuk da konuşamayacak derecede hastaydı ve bir mahfe içinde taşınıyordu. Ahmedil ise geri dönmek konusunda aceleci bir tavır sergiliyordu.

Atabeg Tuğtegin bu kez onları Trablus üzerine yürümeye teşvik etti, ordunun erzâk ve diğer ihtiyaçlarını Dımaşk ve ona bağlı yörelerden temin edeceğine, kış bastırırsa onları ülkesinde konaklatacağına dair söz verdi. Fakat bütün bu sözler ve çabalar işe yaramadı. Tuğtegin, emirlerin ordugâhtan ayrılıp gitmesini engelleyemedi. Sonuçta Porsukoğlu Porsuk ve Ahmedil'den sonra Sökmen el-Kutbî'nin askerleri de ülkelerine döndü. İslâm ordugâhında yalnızca Mevdûd ve Tuğtegin kalmıştı. Onlar da Maarratü'n-Nu'mân'dan ayrılıp Âsi Nehri kenarında Celâlî'de konakladılar.²²⁸

Selçuklu ordusunun dağıldığını gören Haçlılar kendi aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak Müslümanlara karşı birleştiler. Tankred, Kral Baudouin ve Bertrand de St. Gilles'i yardıma çağırdı. Birkaç Ermeni prensi de onlara katıldı ve Antakya'nın 30 mil güneyinde Chastel Rouge'de toplandılar. Müslümanların elinde bulunan topraklara karşı harekete geçtiler ve Efâmiye önünde konakladılar. Haçlıların ilk hedefi Şeyzer Kalesi'ydi. Durumun farkına varan bu kalenin sahibi İbn Mun-

²²⁸ Özaydın, *Muhammed Tâpar*, s. 114-115; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 218-219.

kız elini çabuk tutarak Tuğtegin ve Mevdûd'un yanına koştu. Onlara birlikte hareket ettikleri takdirde Haçlılara karşı kolaylıkla direnç gösterebileceklerini söyledi ve onları cihada çağırırdı. Sonuçta birlikte hareket etmeye karar vererek Âsi Nehri'ni geçip Şeyzer'in doğusunda karargâh kurdular (9 Rebiülevvel 505 / 15 Eylül 1111). İbn Munkız, Atabeg ve Mevdûd'u ileri gelen adamlarıyla birlikte Şeyzer Kalesi'ne davet edip bizzat kendisi hizmet ve ikramda bulundu ve Şeyzerli 500 piyadeyi Mevdûd'un emrine verdi.

İki ordu da Tell-İbn Maşer'in kuzeyinde Tell-Mennes'de ordugâh kurmuşlar ve savaş düzenine geçmişlerdi. Selçuklu ordusu, Haçlı birliklerini dört bir taraftan kuşatarak çember içine aldı, su ile olan bağlantılarını da kesti. İki tarafın da süvari birlikleri sayısı birbirine yakındı. Ancak piyade birlikleri bakımından Müslümanlar daha kuvvetliydi. Selçuklu ordusu düşman askerleri üzerine hücumla geçerek Haçlıları perişan etti ve bunların ağırlıklarını, çadırlarını yağmaladı. Bunun üzerine Haçlılar daha önce bulundukları tepeye geri çekildiler (Rebiülevvel 505 / 6 Eylül-6 Ekim 1111). Türklerden çok korkan Haçlılar, üç gün boyunca tepedeki yerlerinden kımıldamadılar. Bu süre zarfında hiçbir yerden yardım da alamadılar. Sonunda Müslümanların Cuma namazı için Şeyzer Camii'ne gitmesini fırsat bilerek büyük bir hızla Efamiye'ye kaçtılar.²²⁹ Haçlıların kaçtığını öğrenen Müslümanlar onların peşine düşerek artçılarını yakalayıp öldürdüler ve sonra Şeyzer'e geri döndüler. Buradan Hama'ya doğru yola çıkan İslâm ordusunun bu başarısı Müslüman halkı sevince boğdu.²³⁰

Mevdûd'un Urfa Bölgesine Üçüncü Seferi

Musul Emiri Mevdûd'un Urfa üzerine üçüncü bir sefer daha düzenlediği görülmektedir. Urfa'ya karşı düzenlediği iki seferi

²²⁹ İbnü'l-Kalânisî, s. 177; İbnü'l-Esîr, X, s. 390. Krş. Özaydın, *Muhammed Tâpar*, s. 116.

²³⁰ İbnü'l-Kalânisî, s. 178.

de şehri ele geçirmeyi başaramayan Musul Emiri Mevdûd, Urfa üzerine üçüncü bir sefer düzenlemeye karar verdi. Selçuklu emiri, Haçlılardan giderek nefret etmeye başlayan Urfalı Ermenilerle işbirliği yapmak suretiyle şehri zaptetmek üzere 505/1112 yılında harekete geçti. Mevdûd'un bu seferine alışılmışın dışında tek başına çıkması onun Ermenilerle anlaşmış olduğunu ve zaman kaybetmeden bu fırsatı değerlendirmek istediğini gösterir.

Mevdûd 505 yılı Zilkade ayında (30 Nisan-4 Mayıs 1112) Urfa önlerine gelerek ordugâhını kurdu ve şehri kuşatmaya başladı. Ekili araziye ve daha önceki seferler sırasında zarar görmemiş olan bağ ve bahçeleri de tahribata uğrattı. İki yıldır ürün alamayan Urfalılar bu yıl da aynı tehlike ile karşı karşıya idiler. Selçuklu ordusu tam hasat zamanında kuşatmaya başlayınca tahribatı yaşlı gözlerle seyrettiler. Kuşatma nedeniyle şehirde büyük bir kıtlık yaşanıyordu. Emir Mevdûd büyük bir moral çöküntüsü içinde olan Urfalılara şehri kendisine teslim etmeleri durumunda çekilen bu sıkıntı ve zorluklara son vereceğini, bundan böyle barış içinde yaşayabileceklerini söyledi. Ancak Urfalılar bu teklife sıcak bakmadılar.

Bir süredir Haçlıların zulmünden ve Türklerin her yıl düzenlediği kuşatmalardan bunalan Ermenilerden bir grup, Mevdûd'a gizlice haber gönderip şehri Selçuklulara teslim etmek hususunda tasarladıkları planı bildirdiler. Bu plana göre, Mevdûd kuşatmayı bir süre için kaldırıp şehirden uzaklaşacak, bunun bir taktik olduğunu fark edemeyen garnizon da surların korunmasında gevşeklik gösterecek veya en azından şehri savunmada gösterdikleri özen ve dikkat azalacaktı.

Mevdûd plan uyarınca 506 yılı Muharrem ayında (28 Haziran-27 Temmuz 1112) Urfa'dan ayrılıp Seruc'a yöneldi ve Urfa'da yaptığı gibi burada da ekili araziye tahrip etti. Ancak Mevdûd yeterince güvenlik önlemi almadan bu tahribatı gerçekleştirmekteydi. Müslüman askerlerin askerî disiplinden uzaklaştığını fark eden Joscelin ani bir hücumla Selçuklu ordusuna saldırdı. Aralarında önde gelen bazı şahsiyetlerin de bulunduğu bir topluluğu şehit etti ve bunlara ait atları sürüp götürdü. Joscelin,

Müslümanların toparlanıp kendilerine gelmelerinden önce savaş alanını terk ederek hızla Seruc'a döndü.

Plan gereği bir gece ortalık aydınlanmaya başlayınca tekrar Urfa önlerine gelen Mevdûd, askerlerini bahçelerin içinden geçirerek gizlice şehre yaklaşmış ve bazı cesur piyadelerini daha önce kararlaştırılmış bulunan ve Cyrus adlı biri tarafından korunmakta olan doğu tarafındaki yüksek bir kuleye göndermiştir. Burada Ermenilerle buluşan Türk askerleri kendilerine uzatılan ip merdivenlerle surlara tırmanmaya başladılar. Durumun farkına varan muhafızlar: "Düşman surdan içeri girdi" diye bağırırken, Türkler de şehrin batı tarafından harekete geçmişler ve halkı savaş var zannıyla bu yöne çekmek ve askerlerin bir an evvel surlara tırmanmasını sağlamak için davul ve trampet çalmaya başlamışlardı. Böylece Türk askerlerinden 60 ilâ 100 kişi surlara çıkmayı başardı.

Sabah olup ortalık aydınladığında Haçlılar bir tarafta kule üzerinde bulunan Türkleri, diğer tarafta şehre girmek için hazır bekleyen Mevdûd'un ordusunu gördüler. Haçlılar, artık içlerinde hainler bulunduğunu anladılar ve daha büyük bir korkuya kapıldılar. Bu gelişmeler karşısında korku ve ümitsizliği aynı anda yaşayan Urfa halkı evlerine çekildi. Bunlar yaşanırken, Mevdûd'dan önce gizlice Urfa'ya gelmiş olan Tell-Bâşir Senyörü Joscelin de Courtenay beraberindeki kuvvetlerle kulede bulunan Türklerin üzerine saldırı düzenledi ve surlara çıkmak için sarkıtılan ipleri keserek onların şehri muhasara eden esas orduyla irtibatını kesti. Bundan sonra saman dolu bir çuvalı kalkan edinip Türklerin üzerine hücumla geçen Joscelin onlardan bir kısmını kılıçtan geçirdi, bir kısmı da kendilerini Haçlı kılıçlarından korumak isterken surlardan aşağı atlayarak şehit oldular. Böylece Urfa'ya düzenlediği bu üçüncü seferinde de amacına ulaşamayan Mevdûd kuşatmayı sürdürmenin bir yarar sağlamayacağına hükmederek Urfa'dan çekildi ve Şabahtan bölgesindeki Tell-Mavzen'i ele geçirerek Musul'a döndü.

Taberiyye Savaşı

Haçlılardan Kudüs Kralı I. Baudouin, Dımaşk'a bağlı el-Beseniyye, Havran ve Sevâd yöresinde sürekli akınlar düzenliyor, Müslümanların yollarını keserek istilâ ve yağma hareketlerinde bulunuyordu. İşte bu yüzden Dımaşk Atabeği Zahiruddin Tuğtekin, dostu Emir Mevdûd'a mektuplar gönderip Haçlı kralının bu saldırgan ve yağmacı tutumundan bahsediyor, beraberce harekete geçtikleri takdirde Haçlıları geri püskürtebilecekleri ve cihad sevabı kazanacaklarını belirterek onu, vakit kaybetmeden Müslümanların yardımına koşması konusunda gayrete getirmeye çalışıyordu.

Bu gelişmeler yaşanırken Mevdûd'un düşman ve rakipleri de boş durmayarak onun Tuğtekin ile ittifak yaptığını ve Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a karşı isyana kararlı olduğunu söyleyerek Mevdûd aleyhinde bir iftira kampanyasına giriştiler. Bu suçlama ve karalama hareketi Sultan Muhammed Tapar'ın Mevdûd'a şüpheli gözle bakmasına ve ondan yüzçevirmesine neden oldu. Zor durumda kalan Emir Mevdûd bu söylenti ve dedikoduları boşa çıkarmak üzere karısını ve oğlunu başkent İsfahan'a Sultan Muhammed Tapar'ın sarayına göndererek dedikoduların tamamen iftiradan ibaret olduğunu, her zaman Sultana büyük bir sadakatle bağlı ve Haçlılara karşı cihada kararlı olduğunu ifade etti.

Emir Mevdûd daha sonra emrindeki orduyla Suriye'ye doğru hareket etti. Selçuklu ordusunun 506 yılı Zilkâde ayı sonunda (18 Mayıs 1113) Fırat'ı geçerek Suriye bölgesine girdiğini haber alan Kudüs Haçlı Kralı Baudouin endişeye kapıldı. Urfa Kontu Baudouin ile araları açılan Joscelin de Courtenay ise Kral Baudouin'in yanına giderek onunla güçlerini birleştirdi. Kral kendisine destek veren Joscelin'e, Taberiyye'yi ikta etti. Kudüs kralı ile Joscelin aralarında yaptıkları görüşmeler sonunda Joscelin'in Atabeg Tuğtekin'e mektup yazıp iyi ilişkiler kurmak ve anlaşma yapmak istediğini bildirmeye karar verdiler. Ancak Tuğtekin, Haçlı liderinden gelen bu teklifi kabul etmedi ve cihad için Emir Mevdûd idaresindeki Selçuklu ana ordusuna ka-

tılmak üzere askeriyle Dımaşk'tan yola çıktı. 507 yılı Muharrem ayında (18 Haziran-17 Temmuz 1113) Atabeg Tuğtekin, Mevdûd, Sincar Emiri Temirek ve Ayaz b. İlgazi'nin emrindeki birliklerden oluşan müttefik Selçuklu ordusu Selemiyye'de toplanarak kuvvetlerini birleştirdiler. Mevdûd ve Atabeg Tuğtekin aralarında yaptıkları durum değerlendirmesinden sonra Kral Baudouin üzerine yürümeye karar verdiler. Selçuklu Meliki Rıdvan'a haber gönderip yardım istediler. Dımaşk askerleriyle beraber Hama, Hıms ve Rafeniye'den topladığı birlikleri de yanına alan Tuğtekin ve Mevdûd, Kurban Bayramında (10 Zilhicce 506/28 Mayıs 1113) Kades'te konakladılar. Buradan da Bika yöresindeki Aynü'l-Cerr'e ulaşp Vâdi't-Teym yoluyla Banyas'a gelerek ordugâh kurdular. Burada bulundukları sırada bir askerî birlik Semânîn tarafına baskınlar düzenlediyse de bir başarı elde edemedi geri döndü. Bundan sonra Atabeg Tuğtekin ve Emir Mevdûd karargâh kurmak üzere el-Kuhvane tarafına doğru hareket ettiler.

Müslümanlar cephesinde bu hareketlilik yaşanırken Haçlılar da Selçuklu ordusu bölgeye varıncaya kadar Suriye'de yağma ve tahribatta bulundu. Bundan sonra Antakya Hâkimi Roger, Joscelin ve bazı Haçlı şövalyeleri de Kral Baudouin'e katıldı. Onlar aralarında yaptıkları görüşmeler sonucunda Sinnebra Köprüsü'nün batısında ordugâh kurmayı ve ağırlıklarını köprü'nün gerisinde bırakarak Selçuklu ordusuna saldırmak için Kuhvane'ye geçmeyi kararlaştırdılar. Haçlılar tarafında yaşanan gelişmelerden habersiz olarak Kuhvane'ye doğru ilerleyen Selçuklu askerleri, onlardan daha önce bu noktaya ulaştılar, bu sırada Türk askerlerinden birkısmı atlara yem aramak düşüncesiyle köprüyü geçtiklerinde çadırlarını daha henüz kurmuş olan Haçlılara rastladılar. Baudouin birliklerine uygun bir karargâh yeri bulmak üzere daha ileri gitmiş, Roger de onu takib ederek buraya gelmiş ve biraz daha geride konaklamıştı. Hayvanlara yem bulmak için ana ordudan ayrılan Türk askerleri, böylece hiç beklemedikleri bir anda savaşa girmek zorunda kaldılar. Yükselen savaş naralarını duyan Türk ordusu ise onların Taberiye Prensi

Joscelin ile savaşa tutuştuklarını zannıyla hemen harekete geçti. Atabeg Tuğtekin, köprübaşında durarak ordunun büyük bir hızla geçmesini sağladı. Emir Temirek b. Aslantaş da kalabalık bir askerî birlikle köprüyü geçerek savaşa girdi. Böylece her iki ordu da hazırlıksız bir şekilde savaşa girmek zorunda kalmıştı. Türk ordusu, 11 Muharrem 507/28 Haziran 1113 tarihinde Haçlılar karşısında büyük bir zafer kazandı. Selçuklular bu savaşta, Haçlılardan aralarında önde gelen birçok şövalyenin de bulunduğu yaklaşık 2.000 askeri öldürdü.²³¹ Ayrıca Haçlıların çadırları, atları ve ağırlıkları ele geçirildi. Kudüs Kralı Baudouin de yakalanmış olmasına rağmen Selçuklular kendisini tanıyamadıkları için gizlice kaçıp kurtulmayı başarmıştı. Yapılan bu savaşta Haçlıların büyük bir kısmı da Taberiye Gölü'nde boğuldu. Haçlılardan kaçıp kurtulabilenlerin çoğu yaralı vaziyette önce Taberiyye'ye sığındı, daha sonra Taberiyye'nin batısındaki sarp dağlara tırmanmak suretiyle kendilerini emniyete alabildiler. Onları kuşatma altına alan Türk kuvvetleri erzak ikmalî yapmalarına engel olup savaşa çekmek istediye de Haçlılar buna cesaret edemediler ve 26 gün boyunca bulundukları yerden hareket etmediler.

Antakya Prinkepsi Roger'in idaresindeki Haçlı kuvvetleriyle Bertrand de St. Gilles ve Trablus Kontu Pons'un askerleri ve diğer bir kısım Frank birlikleri ancak mücadele bittikten sonra savaş alanına yetişebildi, onlar kralın uyguladığı planı ve aceleciliğini eleştirdiler, daha sonra da Taberiye önlerinde karargâh kurdular. Ertesi gün Selçuklu ordusunun bir kısmı Taberiyye'ye doğru giderek Haçlılara yaklaştı ve onlara saldırmaya karar verdi. Haçlılar neredeyse korkudan ölecekti. Türkler bütün gün boyunca dağın eteğinde bekledikten sonra ordugâhlarına dön-

²³¹ Fulcherius Carnotensis, s. 206, trc., s. 186-187; Urfalı Mateos, s. 250-251; Azimî, s. 31, trc., s. 39; İbnü'l-Kalânîsî, s. 184-185; İbnü'l-Esîr, X, s. 395-396; Albertus (trc., Hefe, II, 259) 30 şövalye, 1500 savaşçının öldüğünü ve Hristiyanların büyük bir bozguna uğradığını söylerken, Fulcherius ise (*Kudüs Seferi*, s. 206, trc., s.186), kralın sancağını ve kıymetli eşyalarıyla çadırını bırakıp kaçtığını, Haçlıların bu savaşta 30 iyi silahşör ile birlikte 1200 piyadeyi kaybettiklerini kaydetmiştir. Ebu'l-Ferec'e göre de (*Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 352) bu savaşta Haçlılardan 1300 kişi öldürüldü. Krş. Özaydın, *Muhammed Tapar*, s. 121.

düler. Haçlılar, Taberiyye'nin batısındaki sarp dağlara çıkarak kendilerini emniyete almaya çalışınca Selçuklu ordusu da dağa tırmanarak Haçlılara saldırmaya karar verdi. Atabeg Tuğtekin, Tayy, Kilâb ve Hafâce gibi Arap kabilelerine ordunun su ihtiyacını karşılamak görevini verdi. Keşif kıtaları kuzey yönünden dağa tırmanıp burada savaş yapma imkânı olmadığını bildirince Selçuklular bu plandan vazgeçti.

Selçuklular, savaştan zaferle çıkınca Kudüs ve Yafa içlerine kadar nüfuz ettikleri toprakları tahrip ettiler.²³² Burada buldukları hayvanlarını sürüp götürdüler ve değerli gördükleri malları yağmaladılar. Onlar bu akınlarına 507 yılı Safer ayının sonlarına kadar (Ağustos 1113 ortaları) devam ettiler.

Daha önce belirttiğimiz gibi Tuğtekin ve Mevdûd, savaştan önce Melik Rıdvan'a haber gönderip ondan yardım istemişlerdi. Fakat Rıdvan büyük bir ihtimalle Tancred'in ölümünden sonra Antakya princepsi olan Roger'den çekindiği için Selçuklu ordusuna katılmamıştı. Taberiyye Savaşı'nın Müslümanların galibiyetiyle sonuçlanması üzerine Rıdvan söz verdiğinin aksine sadece 100 kişilik bir süvari birliği göndermekle yetinmişti. Onun bu şekilde davranması müttefikleri Tuğtekin ve Mevdûd tarafından çok yadırgandı. Çünkü Rıdvan, Haçlı istilâsı karşısında zor durumda kalınca Atabeg Tuğtekin'e müracaat ederek Haçlılara karşı onunla ortak bir savunma anlaşması imzalanmıştı. Buna göre birbirlerine mâlî ve askerî yardımlarda bulunacaklardı. Ayrıca Tuğtekin, Dımaşk'da Rıdvan adına para bastırıp hutbe okutacaktı. Tuğtekin sözünde durarak Rıdvan adına para bastırıp hutbe okuttuğu halde, Rıdvan vaktinde yardımda bulunmadığı gibi sonra da 100 kişilik bir süvari birliğini göndererek adeta alay etmişti. Rıdvan'ın bu samimi olmayan davranışına kızan Atabeg ve Mevdûd, Rıdvan ile yaptıkları anlaşmayı iptal ettiler. Ayrıca Atabeg Tuğtekin hutbe ve paralardan Rıdvan'ın adını da kaldırdı (1 Rebiülevvel 507/16 Ağustos 1113).

Selçuklu ordusu daha sonra Vâdi'l-Maktûl'e hareket etti. Haçlılar da sığındıkları sarp dağlardan inerek karargâhlarına git-

²³² Demirkent, "Mevdûd b. Altuntegin", *DİA*, XXIX, s. 429.

tiler. Sonra Haçlı şehirlerinden onlara yardım gelmesi üzerine, çok sayıda Türk süvari birliği yeniden Haçlılar üzerine yürüdü. Onları savaşa çekmek için çok uğraşılsa da Haçlılar mücadeleye girmekten kaçındılar. Haçlıları uzun süre gözetim altında tutan Selçuklu askerleri de artık bıkkınlık göstermeye başlamıştı, özellikle Mevdûd'un askerlerinin bir bölümü ana üslerinden uzakta kaldıkları ve yeterli oranda erzak ikmali yapılamadığı ayrıca sila hasretine dayanamadıkları gerekçesiyle ordudan ayrılmaya başladılar. Geri kalanlar da yurtlarına dönmek için Emir Mevdûd'dan izin istediler. O da ilkbaharda tekrar toplanarak Allah yolunda savaşa devam etmek üzere askerlerini terhis etti. Mevdûd kendisi de Suriye'de, düşmana yakın bir yerde ikamet edip gelişmeleri Sultan Muhammed Tapar'a haber vermeye ve ondan gelecek emirlere göre hareket etmeye karar verdi. O, 21 Rebiülevvel 507 (5 Eylül 1113) tarihinde Tuğtekin ile birlikte Dımaşk'a döndü.

Emir Mevdûd ve Atabeg Tuğtekin bir zafernâme yazdırıp esir ettikleri Haçlı askerlerini, bunlara ait silah ve bazı eşyalar ile birtakım kıymetli hediyeleri İsfahan'da bulunan Sultan Muhammed Tapar'a gönderip Haçlılar karşısında kazandıkları Taberiyye zaferini müjdelediler.²³³

Sonuç olarak Müslümanlar, Taberiyye Savaşı'nda Haçlıları ağır bir hezimete uğrattılar ve Haçlı hâkimiyetindeki topraklarda yaptıkları tahribat ile onlara ekonomik bakımdan darbe indirdiler. Daha da önemlisi bu savaş öncesinde Haçlılara tâbi olan Müslümanlar, Selçuklu ordusunun zaferinden sonra Tuğtekin'i metbû tanımaya başladılar.

Emir Mevdûd'un Şehadeti

“İslâm'ın direğini bir bayram günü hem de Allah'ın evinde (camide) öldüren bir ümmet elbette mahvolmaya layıktır.”

Kudüs Kralı I. Baudouin

²³³ Demirkent, aynı yer.

Emir Mevdûd Dımaşk'a gelince şehrin meşhur meydanı Meydan-ı Ahdar'daki (Gök Meydan) bir evde misafir olarak kaldı. Atabeg Tuğtekin ev sahibi olarak ona bizzat hizmet ediyor, aralarındaki dostluk her geçen gün biraz daha kuvvetleniyordu. İkiisi birlikte Şam Ulu Camii'ne gidiyor ve namazlarını kıldık-tan sonra Hz. Osman'ın Hicret'in 24. yılında (646) Medine'den Taberiyye'ye gönderdiği ve Atabeg Tuğtekin'in de Haçlı tehlike-sine karşı 492 (1099) yılında Şam Ulu Camii'ne getirttiği mus-hafı ziyaret ediyorlardı.

Bir süre sonra Dımaşk'ın sur kapılarından biri olan Bâbü'l-Hadîd Çayırı'nda kalmaya başlayan Emir Mevdud, 507 yılı Rebiülâhîr'inin son Cuma günü (10 Ekim 1113) Cuma nama-zını kılmak için yanında Tuğtekin ve kalabalık bir Müslüman cemaati olduğu halde adı geçen Ulu Camii'e geldi. Cuma nama-zını burada kıldıktan sonra Müslüman halkın sevgi ve saygı dolu bakışları arasında ilerlemeye başladı. Tuğtekin onun önünden gidiyordu. Selçukluların bu ünlü iki kumandanı, Deylemîler, Horasanlı gençler, Türkler ve genç milislerden (ahdâs) oluşan si-lahlı muhafızların eşliğinde cami avlusunda ilerlerken hiç kimse-nin dikkatini çekmeyen biri kalabalığın arasından sıyrılıp Emir Mevdûd'a yaklaştı. Bu şahıs sanki duâ edip ondan sadaka isti-yordu ve Mevdûd'a yaklaşıp yaklaşmaz kaftanından kavrayarak ona iki darbe indirdi. Darbelerden biri Mevdûd'un böğrüne di-ğeri uyluğuna saplandı. Yakalanan katil hemen oracıkta öldürül-dü. Kimliği tespit edilmek için kafası kesildiyse de onu tanıyan çıkmadı²³⁴ ve sonra cesedi yakıldı.²³⁵ Mevdûd ağır bir şekilde yaralanmıştı. Muhafızlar onu Atabeg Tuğtekin'in evine götürdüler, oruçluydu, orucunu bozması gerektiği söylendiyse Selçuklu kumandanı bunu kabul etmedi ve "Allah'a oruçlu olarak kavu-şacağım." dedi.²³⁶ O, bütün çabalara rağmen hayata tutunama-dı ve birkaç saat sonra öldü. Aynı gün ikindi vaktinde kılınan cenaze namazının ardından Müslümanların üzüntülü bakışları

²³⁴ İbnü'l-Kalânîsî, s. 187-188, trc., s. 68-69.

²³⁵ İbnü'l-Esîr, X, s. 396. Krş. Özaydın, *Muhammed Tapar*, s. 124.

²³⁶ İbnü'l-Esîr, Aynı yer.

ve gözyaşları içinde Melik Dukak'ın Bâbü'l-Ferâdis içindeki türbesine defnedildi. Emir Mevdûd'un naaşı, 30 Ramazan 307/9-10 Mart 1114 tarihinde oğlunun gönderdiği adamlar tarafından Bağdad'da bulunan İmâm-ı Azam Ebû Hanife hazretlerinin kabrinin yanına, daha sonra da İsfahan'a nakledildi.

Mevdûd, dindar, adaletli ve hayırsever bir kişiydi. Haçlılar da onun güçlü bir kişi olduğunu itiraf ve kabul ederler.²³⁷ İbnü'l-Esîr²³⁸ babasından naklen Kudüs Kralı Baudouin'in Tuğtekin'e bir mektup yazarak, "İslâm'ın direğini bir bayram günü hem de Allah'ın evinde (camide) öldüren bir ümmet elbette mahvolmaya layıktır." dediğini söyler.

Onun öldürülme sebebi ile ilgili kaynaklarda farklı rivayetler bulunmaktadır. Çağdaş Ermeni yazar Urfalı Mateos²³⁹ Mevdûd'un Dimaşk'ta bulunduğu sırada Tuğtekin'i ortadan kaldırıp şehri ele geçirmeye karar verdiğini, onun bu hainane fikirlerinden haberdar olan Tuğtekin'in idama mahkûm bir İranlıyı hapisten çıkardığını, ona Mevdûd'u öldürdüğü takdirde kendisini affedeceğini söylediğini, 500 altın (dahekan) para verdiğini ve cinayetin anlatıldığı şekilde işlendiğini kaydeder. Willermus²⁴⁰ da Tuğtekin'in bilgisi olmadan Mevdûd'un öldürülemeyeceğini söylemektedir.

Ebu'l-Ferec de²⁴¹ muhtemelen Urfalı Mateos'dan naklen aynı rivâyeti tekrar eder. O ayrıca cinayetin Rıdvan'ın gönderdiği İsmâîlîler (Bâtınîler) tarafından da işlenmiş olabileceğini söylemektedir. Azîmî,²⁴² "Hiç tanınmamış bir adam ona saldırarak çok ağır şekilde yaraladı." derken Bundârî de²⁴³ Mevdûd'un katlinden Tuğtekin'i sorumlu tutmakta ve, "Tuğtekin, Dimaşk'ı

²³⁷ Fulcherius Carnotensis, s. 209, trc., s. 189.

²³⁸ *el-Kâmil*, X, s. 396.

²³⁹ *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi*, s. 252.

²⁴⁰ William, Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond Sea*, (trc. Emily Atwater Babcock & A. C. Krey), New York 1943, I, s. 495-496.

²⁴¹ *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 352.

²⁴² *Azîmî Tarihi*, s. 31, trc., s. 39.

²⁴³ *Zübdetü'n-Nusra*, (trc. Kıvâmettin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları*), s. 160-161.

zabtetmesinden korkup onu öldürttü. Böyle olmasaydı Mevdûd'un kanı dökülürken müteessir olurdu." denilmektedir. Fulcherius ise²⁴⁴ onun bir Müslüman (Bâtınî) tarafından öldürüldüğünü söylemekle yetinir. Aynı konuya temas eden Sibt ise²⁴⁵ böyle bir rivayetin bulunduğunu, fakat bunun yanlış olduğunu, Tuğtekin'in Mevdûd'u çok sevdiğini, onun ölümüne çok üzüldüğünü ve bir hafta yas tutup fakirlere sadaka verdiğini söyler. İbnü'l-Esîr'de²⁴⁶ onun bir Bâtınî tarafından öldürüldüğünü söyler. O ayrıca zayıf bir ihtimal olarak gördüğü ikinci rivayeti de (Tuğtekin'in kiralık katille onu öldürtmesini) zikreder.

Aslında Mevdûd'un Sünni olmasının, Bâtınîler tarafından öldürülmesi için tek başına yeterli bir sebep teşkil ettiği açıktır. Bu nedenle Tuğtekin'in bu cinayetle itham edilmesi yanlıştır.²⁴⁷

Mevdûd'un toprağa verilmesinden sonra adamları dönüş hazırlığına başladılar. Tuğtekin onların sefer için gerekli ihtiyaçlarını sağladı. Sincar Emiri Temirek de Mevdûd'a ait mücevherat, hazine ve silahları teslim alıp Sultan Muhammed Tapar'a götürdü. Fulcherius'a göre,²⁴⁸ o, çok zengin ve güçlüydü, Türkler arasında da çok ünlüydü. Hareketlerinde aşırı kurnazdı.

Aksungur el-Porsukî'nin Urfa Kuşatması

Haçlılara karşı başarıyla mücadele eden Mevdûd'un ölümü üzerine Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, onun yerine Musul valiliğine bu kez Selçukluların ünlü kumandanlarından Emir Porsuk'un gulâmı olan Kasîmüddeve Aksungur el-Porsukî'yi getirdi.²⁴⁹ Muhammed Tapar onu aynı zamanda Haçlılara karşı yürütülen mücadelenin başkumandanı tayin etti.²⁵⁰ Sultan ayrıca 507 yılında (18 Haziran 1113-6 Haziran

²⁴⁴ *Kudüs Seferi*, s. 189.

²⁴⁵ *RHC. Or.*, s. 551.

²⁴⁶ *el-Kâmil*, X, s. 396. Krş. Özaydın, *age.*, s. 125.

²⁴⁷ Özaydın, *age.*, s. 125-126.

²⁴⁸ *Kudüs Seferi*, aynı yer.

²⁴⁹ Azîmî, s. 32, trc., s. 39; Urfalı Mateos, s. 253-254.

²⁵⁰ İbnü'l-Esîr, X, s. 399.

1114) oğlu Melik Mesûd'u da kalabalık bir orduyla onun yanına gönderdi. Sultan Muhammed Tapar bundan başka kendine tâbi emirlere de haber gönderip askerleriyle birlikte cihada katılmalarını ve Aksungur el-Porsukî'ye itaat etmelerini istedi. Aksungur Musul'a gelince İmâdeddin Zengî b. Aksungur ve Sincar Emiri Temirek ile öteki emirler Selçuklu ordusuna katıldılar.

Selçuklu ordusunun başkumandanı Aksungur el-Porsukî buradan hareketle Cezîret-i İbn Ömer'e geldi ve Emir Mevdûd'un buradaki nâibi şehri ona teslim etti. İkisi birlikte Mardin'e hareket ettiler. Bu şehrin hâkimi Artuklu İlgazi de Aksungur'a bağlılığını bildirdi ve oğlu Ayaz'ı 300 askerle ana orduya kattı. Selçuklu kuvvetleri 15.000 süvariden oluşan bir orduyla 15 Mayıs 1114 Cuma günü Urfa önlerine geldi ve şehre saldırı düzenledi.²⁵¹ Haçlıların direnç göstermeleri ve yaptıkları baskın sırasında ele geçirdikleri dokuz Müslüman'ı şehir surlarında çarmıha germeleriyle kuşatma daha da alevlendi. Bundan sonra Müslümanlar da ileri gelen 50 Haçlı şövalyesini yakalayıp öldürmek suretiyle buna karşılık verdiler.²⁵² Bu şekilde iki aydan fazla süren Urfa kuşatmasına, yiyecek sıkıntısı nedeniyle son verildi. Emir Aksungur el-Porsukî bu sefer sırasında Urfa, Seruc, Sumeysat ve Fırat kenarında Haçlılara ait bahçe ve tarlaları sistemli bir şekilde tahrip ettikten sonra Şabahtan bölgesine döndü ve İlgazi'nin sefere bizzat katılmamasını bahane ederek oğlu Ayaz'ı tevkif etti, İlgazi'nin hâkimiyetindeki Mardin yöresini de yağmaladı.²⁵³

Emir Aksungur'un Urfa kuşatması sırasında, Maraş, Keysun ve Ra'ban ile diğer bazı yerlere hâkim olan Ermeni Gog-Vasil'in ölümü üzerine idareyi ele geçiren karısı Haçlılardan çekindiği için Aksungur el-Porsukî'ye haber gönderip Selçukluların hâkimiyetini tanıdığını bildirdi. Ermeni idareci ayrıca ondan, müzakerelerde bulunmak üzere bazı adamlarını kendisine göndermesini istedi. Aksungur da bu maksatla Habur Emiri Sungur Dıraz'ı Samsat'a

²⁵¹ Urfalı Mateos, s. 254.

²⁵² İbnü'l-Esîr, X, s. 399.

²⁵³ İbnü'l-Esîr, X, s. 399; Ebu'l-Ferec, II, s. 354. Krş. Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar*, s. 127.

yolladı. Gog-Vasil'in karısı görkemli bir taht üzerine oturarak Emir Sungur'u karşıladı ve son derece mütevazı bir şekilde konuşarak ona bazı hediyeler sundu. Ancak Ermeni nâibe ile Sungur Dıraz arasındaki görüşmelerin devam ettiği sırada gelen bir Haçlı birliği Sungur Dıraz'ın adamlarına saldırdı. Emir Sungur'a bağlı 100 kişilik kuvvetle bu Haçlılar arasında şiddetli çarpışmalar oldu ve Müslümanlar Haçlıların çoğunu öldürdü. Emir Sungur Dıraz, Ermeni nâibenin Melik Mesûd ve Aksungur el-Porsukî'ye gönderdiği hediyelerle birlikte geri dönmeyi başardı.²⁵⁴ Bu arada Ermeni nâibenin Türk hâkimiyetini tanıdığını ve Aksungur'a itaat gösterdiğini duyan bölgedeki Haçlıların çoğu da Ermenilerin yanından ayrılıp Antakya'ya gittiler.²⁵⁵

Aksungur'un Urfa bölgesine yaptığı bu sefer de önceki Selçuklu kuşatmaları gibi başarıya ulaşamamıştı. Ancak Ermeni Gog-Vasil'in karısının Aksungur el-Porsukî'ye bağlılığını bildirmek suretiyle Selçuklu hâkimiyetini tanımasını bu seferin en önemli başarısı olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü Ermeni nâibenin bu hareketi Urfa'nın bütün kuzeybatısının Türk nüfuzu altına girmesine neden olmuştur. Buna karşın Aksungur'un İlgazi ile mücadeleye girmesi yüzünden yaşanan bu gelişmeden beklenen sonuç elde edilememiş, tam aksine Baudouin du Bourg'un Gog-Vasil'e ait şehirler ve araziye ilhak etmesine ve Urfa Kontluğu'nun kuvvetlenmesine sebep olmuştur.

Aksungur-İlgazi Mücadelesi

Artukluların Mardin hükümdarı İlgazi, oğlu Ayaz'ın yakalanıp hapsedildiğini öğrenince Hısn-Keyfâ'ya gitti. Buranın hâkimi Rüknü'd-Devle Davud b. Sökmen'den yardım istedi ve onunla birlikte kalabalık bir Türkmen kitlesini de yanına alarak Aksungur'un üzerine yürüdü. İki taraf arasında 507 yılının sonlarına doğru (Mayıs 1114 sonu - Haziran 1114 başları) Habur'da meydana gelen şiddetli çarpışmalar sonunda Emir Aksungur'un ordusu yenilgiye uğradı. İlgazi, oğlu Ayaz'ı esaretten kurtarır-

²⁵⁴ Ebu'l-Ferec, II, s. 353-354.

²⁵⁵ İbnü'l-Esir, X, s. 400.

ken Sultan Muhammed Tapar'ın oğlu Mesûd'u esir aldı.²⁵⁶ Fakat İlgazi, Mesûd'u elinde fazla tutmadı, Sultan'dan korktuğu için hemen serbest bıraktı. Bu olaylar yaşanırken ordusunun kötü durumunu, oğlunun esir alındığını öğrenen Sultan Muhammed Tapar İlgazi'ye bir mektup gönderip onu tehdit etti. Sultandan aldığı bu mektup üzerine endişeye kapılan İlgazi, soluğu Dimaşk Atabegi Tuğtekin'in yanında aldı. Atabeg Tuğtekin önceki Musul Emiri Mevdûd'un katlinden dolayı itham altında bulunduğundan Sultan Muhammed Tapar ile arası açıktı ve onun tarafından cezalandırılmaktan çekinmekteydi. Bu yüzden her ikisi de Sultan'a karşı birlikte hareket etmeye karar verdiler. İkilinin gücü, Büyük Selçuklu Devleti ile mücadeleye yetmeyeceği için onları ekstra tedbirler almaya yöneltti. Bu yüzden Haçlılarla işbirliğine gitmekte herhangi bir sakınca görmediler. Onlar Antakya Prinkepsi Roger'e haber gönderdiler ve Hıms yakınındaki Kades gölcüğü civarında yaptıkları görüşmede Haçlılar ile anlaşmaya vardılar.²⁵⁷ Yapılan antlaşmanın ardından Roger Antakya'ya, Tuğtekin de Dimaşk'a döndü, İlgazi ise Sultan'a karşı giriştiği bu mücadelede yardımcı kuvvetler temin etmek üzere Mardin'e hareket etti, er-Rastan'a gelince dinlenmek amacıyla konakladı ve içki âlemine daldı. Onun içtiği zaman birkaç gün sarhoş kaldığını bilen Hıms Hâkimi Kırhan b. Karaca, Şaban 508 (Ocak 1115) tarihinde ani bir baskınla İlgazi'yi yakaladı²⁵⁸ ve Hıms'ta hapsedti. İleri gelen bazı adamlarını da esir aldı. Ayrıca Sultan Muhammed Tapar'a da durumu haber veren bir mektup yolladı ve Atabeg Tuğtekin'in İlgazi'yi kurtarmaya ihtimaline karşı ondan süratle asker göndermesini istedi.²⁵⁹

Bu arada müttefiki İlgazi'nin esir düştüğünü öğrenen Atabeg Tuğtekin, Hıms'a kadar gelip İlgazi'nin serbest bırakılmasını talep etti. Kırhan ise Tuğtekin'e, eğer geri dönmezse İlgazi'yi öldürmeye and içtiğini bildirdi, İlgazi de müttefiki Tuğtekin'e

²⁵⁶ Urfalı Mateos, s. 254.

²⁵⁷ Urfalı Mateos, s. 257.

²⁵⁸ Azîmî, s. 32, trc., s. 39; İbnü'l-Kalânîsî, s. 191.

²⁵⁹ İbnü'l-Esir, X, s. 400-401. Krş. Özaydın, *Muhammed Tapar*, s. 128-129.

Hıms'tan uzaklaşmasını tavsiye eden haber gönderince, Atabeg Tuğtekin Hıms'ı terk etmek zorunda kaldı. Ancak Selçuklu ordusunun gelmesi gecikince Atabeg Tuğtekin'in tehditlerinden korkan ve kaledeki adamlarının Tuğtekin tarafından ikna edilerek kaleyi ona teslim etmelerinden çekinen Kırhan, İlgazi ile sulh yapmaya karar verdi. Buna göre;

1. İlgazi serbest bırakılacak,
2. Yerine oğlu Ayaz rehin kalacak,
3. Tuğtekin veya bir başkasının Hıms'a müdahalesi önlenecekti.

İlgazi sunulan bu teklifi uygun buldu ve oğlunu rehin bırakmak suretiyle Hıms'tan ayrılıp hemen Halep'e gitti. Burada etrafına topladığı Türkmenlerle derhal Hıms'a hareket etti. Amacı oğlunu Kırhan'ın elinden kurtarmaktı. Hıms'ı kuşatarak Kırhan'dan oğlu Ayaz'ı serbest bırakmasını istedi. İlgazi, Selçuklu ordusu yaklaşıncaya kadar şehri kuşatma altında tutmaya devam etti ve ancak bir süre sonra Büyük Selçuklu ordusunun yaklaşması üzerine Hıms'tan ayrıldı.²⁶⁰

Haçlılar Karşısında Tell-Dânis Mağlubiyeti

Aksungur el-Porsukî'nin başkumandanlığında Haçlılarla cihad için 507 (1114) yılında gönderilen Selçuklu ordusu, emirlerin birbirleriyle çekişmeleri yüzünden başarıya ulaşamadan dağılmıştı. Büyük Selçuklu Sultanı, İlgazi karşısında mağlub olması üzerine Emir Aksungur'u görevinden aldı. Aksungur bu olaydan sonra Rahbe'ye çekildi.

Sultan Muhammed Tapar, İlgazi'nin Tuğtekin ve Haçlılarla ittifak yaptığını öğrenince, Hemedan Emiri Porsuk oğlu Porsuk komutasında büyük bir ordu hazırlattı. Bu orduya Emir Cüyûş Beg ve Gündoğdu ile Musul ve el-Cezîre askerleri de katılacaktı. Emir Porsuk, Sultan Muhammed Tapar'dan aldığı emre göre, önce İlgazi ve Tuğtekin'i cezalandıracak sonra da Haçlılar üzerine yürüyecekti.

²⁶⁰ İbnü'l-Esîr, X, s. 401. Krş. Özaydın, *Muhammed Tapar*, s. 130.

Bu sırada Halep şehrinde yönetimi elinde tutan Lü'lü' el-Hâdim, Sultan Muhammed Tapar'a bir mektup göndererek Halep'i ve Melik Rıdvan ile oğlu Alp Arslan'dan kalan hazineleri teslim etmek istediğini bildiriyor ve bu nedenle Halep'e asker yollamasını talep ediyordu.

Sultan Muhammed Tapar tarafından gönderilen Selçuklu ordusu 10 Zilhicce 506 (7 Mayıs 1115) tarihinde Rakka civarında Fırat'ı geçip Halep yakınlarındaki en-Naûr'a ulaştınca, şehir mütevellisi Lü'lü' el-Hâdim ve ordu komutanı Şemsü'l-Havâss'a, Sultanın mektuplarını gönderip şehri teslim almak üzere geldiklerini bildirdi. Ancak Halep'tekiler daha önce verdikleri sözden caydılar ve İlğazi ile Tuğtekin'den Selçuklu ordusuna karşı yardım istediler. Aralarındaki anlaşmaya göre, Lü'lü', Halep'i Tuğtekin'e teslim edecek, buna karşılık Dımaşk'a bağlı bir şehir kendisine ikta edilecekti. Selçuklu ordusu henüz Bâlis'te bulunuyorken Tuğtekin Halep'e ulaştı. Selçuklu ordusunun başkumandanı Emir Porsuk Maarra'ya vardığında onun Halep'e girdiğini öğrendi. Bu, Büyük Selçuklu Sultanına karşı açıkça isyandı. Bu nedenle Emir Porsuk, 19 Muharrem 509 (14 Haziran 1115) tarihinde Tuğtekin'in ağırlıklarının bulunduğu Hama şehrine yürüdü. Tuğtekin'e ait olan Hama, Porsuk tarafından bir süre kuşatıldıktan sonra kılıç zoruyla alındı. 3 gün boyunca yağmalanan şehir Kırhan b. Karaca'ya teslim edildi. Selçuklular, Rafeniyye'yi de Kürd Ali'den alıp Kırhan b. Karaca'ya teslim ettiler. Buna karşılık Kırhan da Ayaz'ı onlara verdi. Sultan Muhammed Tapar, Selçuklu ordusu tarafından ele geçirilen her yerin Kırhan'a teslim edilmesini emretmişti. Sultanın böyle bir tasarrufta bulunması diğer emirlerin canını sıkıyor ve savaş azimlerini kırıyordu.

Emir Porsuk idaresindeki Selçuklu ordusunun harekete geçmesi Suriye'deki Müslüman ve Haçlı liderlerini endişeye sevk etti. Selçuklu ordusunun Dımaşk'ı ele geçirmesinden korkan Tuğtekin, İlğazi ve Şemsü'l-Havâss ile birlikte Antakya'ya giderek Hama'yı kuşatmakta olan Selçuklu ordusuna karşı Roger'den yardım istediler. Roger, Âsi Nehri'nin öte tarafında Demir Köprü'nün yanında karargâh kurmuştu. Nehrin suları

taşkın aktığından bu tarafa geçemiyorlardı. Roger, Tuğtekin ve yanındakilerle anlaşıp Selçuklu ordusunun harekâtını rahatca izleyebilecekleri Efâmiye'de toplanmalarını istedi. Hama'nın teslim olduğunu henüz öğrenmemişlerdi, Roger'in teklifini uygun bulup Efâmiye'de toplandılar. Burada aralarında yaptıkları görüşmelerden sonra Selçuklu ordusunun kalabalık oluşu karşısında onlara güç yetiremeyecekleri fikrinde birleştiler. Selçuklu ordusu Hama'dan sonra Şeyzer'e giderek burada karargâh kurdu.

Haçlılar ile ittifak kuran Tuğtekin, aslında kim kazanırsa kazansın Dimaşk'ı kaybedeceğini biliyordu. Bu yüzden o, Haçlılarla birlikte Selçuklulara karşı bir sefere girmek istemiyordu. Savaşın Haçlıların galibiyetiyle sona ermesi durumunda onlar bütün Suriye'ye rahatça hâkim olabilirlerdi. Bu nedenle Tuğtekin, Roger'in harekete geçmesini önledi. Ayrıca Haçlılar da savaşa pek istekli görünmüyorlardı. Kış bastırınca Selçuklu ordusu nasıl olsa geri çekilir diye düşünüp Efâmiye'de iki ay kadar bekleyen müttefikler, Eylül ortalarında Porsuk'un Hısn-ı Ekrâd'a çekilmesi üzerine dağıldılar, İlğazi Mardin'e, Tuğtekin Dimaşk'a, Şemsü'l-Havass Halep'e, Haçlılar da hâkimiyetleri altındaki bölgelere döndüler.²⁶¹

Haçlı ordusunun ve Müslüman müttefiklerin dağılması üzerine Selçuklu kuvvetleri de Hısn-ı Ekrâd'dan Haçlıların yönetimi altındaki Kefertâb'a yürüdü ve kaleyi sıkıştırdı. Kuşatma şiddetlenince kurtuluş ümidini kaybeden Haçlılar kadın ve çocuklarını öldürmeye, mallarını yakmaya başladılar. Selçuklu ordusu başarılı bir mücadelenin ardından şehri ele geçirdiler ve hâkimini de esir aldılar. Şehri teslim etmedikleri için Haçlılar kılıçtan geçirildi. Selçuklu ordusu buradan hareketle korunaklı ve sağlam bir kale olan Efâmiye üzerine yürüdüler. Ancak, kalenin ele geçirilmesi zor ve uzun bir zaman alacağından buradan ayrılp Haçlıların elinde bulunan bir başka önemli kale Maarratü'n-Nu'man'a yürüdüler. Şemsü'l-Havass'ın tutuklandığını öğrenen adamları Vâdi-i Buzâa'yı Selçuklu askerine teslim etmek istediler.

²⁶¹ İbnü'l-Esîr, trc., X, s. 406; İbnü'l-Adîm, II, 175. Krş. Özaydın, *Muhammed Tâpar*, s. 132.

Emir Cüyûş Beg de gerçekleşen davet üzerine burayı teslim aldı. Selçuklu ordusu Maarratü'n-Nu'mân'dan Halep'e gitmek üzere Tell-Dânis'e doğru yola çıktı. Emir Porsuk'un öncü birlikleri, tedbirsiz bir şekilde yol alıyor, Selçuklu ordusunun ağırlıkları ve hayvanları önden gidiyordu. Asıl ordu da onları takib ediyordu. Porsuk, 23 Rebiülâhir 509 (15 Eylül 1115) günü sabahı Halep-Kefertâb arasında ve Halep'in 35 mil (yaklaşık 56 km) güneybatısında bulunan Tell-Dânis'te konakladı.²⁶²

Kefertâb'da uğranılan hezimet haber alan Antakya Hâkimi Roger, 500 süvari ve 2.000 kişilik piyadeden oluşan bir orduyla²⁶³ Selçuklu ordusunun peşine düşmüştü. Selçuklu ordusunun ağırlıklarını taşıyan kısım Cebel-i Sümmâk'a²⁶⁴ varınca dinlenmeye çekildi. Kumandanlardan bir kısmı civardaki köylerden yiyecek tedarik etmek üzere ordugâhdan ayrılmışlardı. Diğer bazı emirler de Şemsü'l-Havass'ın daveti üzerine Buzâ'a'yı teslim almak üzere yola çıkmışlardı. Roger, Selçuklu ordugâhına varınca, savaşçı birliklerin henüz gelmediğini gördü ve bu fırsatı iyi değerlendirdi. O, 14 Eylül 1115 tarihinde Cebel-i Sümmâk tarafından saldırıya geçerek Müslümanlardan 500 kişiyi öldürdü, bir o kadarını da esir aldı ve çok sayıda at, silah, çadır ve savaş aletlerini ganimet aldı.²⁶⁵ Selçuklu ordusundan kurtulabilenler Halep yakınlarındaki Tell-Sultan'a çekildiler. Arkadan gelenler de olup bitenlerden habersiz vaziyette ordugâha yaklaşıırken Haçlıların saldırısına uğrayınca bozulup geri çekildiler. Yaklaşık 100 süvariyle gelen Porsuk ve kardeşi Tell-Sultan'a, Zengî de Tell-Dânis'e sığınmak zorunda kaldı. Porsuk, bu hezimet kendine yakıştıramadı ve hiddetini yenemeyerek Haçlılarla savaşmak üzere aşağı inmek istediye de yanındakiler buna engel oldular ve kaçıp kurtulmasını tavsiye ettiler. Fakat o: "Allah yolunda savaşarak ölmeyi buna tercih ederim." diyerek bu teklifi reddetti. Ancak ileri gelen

²⁶² Azîmî, s. 32, trc., s. 40.

²⁶³ İbnü'l-Esîr, trc., X, s. 406.

²⁶⁴ Halep'in batı tarafında bir dağ.

²⁶⁵ Azîmî, aynı yer; İbnü'l-Adîm, II, s. 176. Krş. Özaydın, *Muhammed Tâpar*, s. 133.

kumandanların bu durumda Haçlılarla savaşa girmenin tehlikeli bir iş olacağını söylemeleri ve ısrar etmeleri üzerine kaçıp kurtulmaya razı oldu. Haçlılar bir müddet onları izlediyse de sonra geri dönüp Müslümanları öldürmeye ve yakmaya devam ettiler. Selçuklu ordusu mağlup ve perişan bir durumda Tell-Sultan'dan en-Nakira'ya çekildi. Roger'in ilk saldırısına Sincar Emiri Temirek büyük bir başarıyla karşılık verdiyse de Hârim Hâkimi Guido Fresnel'in takviye kuvvetlerle Haçlılara yardıma gelmesi Roger'in sağ kanadının bozulup dağılmasını önlemiştir.

Kefertâb'da ele geçirilen Hristiyan esirlere bakmakla görevli bulunan muhafızlar, Selçuklu ordusunun mağlubiyet haberini alınca Haçlıların tamamını öldürdüler. İlgazi'nin oğlu Ayaz'ı gözetim altında tutan muhafız da onu öldürdü. Haçlılar, Tell-Dânis yakınlarında meydana gelen bu olayda 3.000 Selçuklu askerini katletmek suretiyle Kefertâb'ın intikamını aldıklarını söylemekteydiler.²⁶⁶

Suriye'deki Müslümanlar kendilerini Haçlı zulmünden kurtaracağını umdukları Selçuklu ordusunun hezimete uğramasına çok üzüldüler. Tell-Dânis'te alınan mağlubiyet üzerine Selçuklu sultanları Suriye'yi tekrar kontrol altına alma çabasından bütünüyle vazgeçtiler. Porsuk hayatının geri kalan bölümünü gururu kırılmış vaziyette, Haçlılara bir şey yapamamanın üzüntüsü ve mahcubiyeti içinde geçirdi. Bu arada Selçuklular aleyhine Haçlılarla işbirliği yapan Müslüman emirler de büyük bir endişeye kapıldılar. Roger'in korkunç ihtiraslarının bir gün kendileri için de tehlike oluşturabileceğini düşünerek yeniden Sultan Muhammed Tapar'a yaklaştırmaya başladılar. Bu mağlubiyet Selçuklu Devleti'nin itibar ve nüfuzunu sarsmış, Artukoğulları gibi bazı beyliklerin bağımsız hareket etmelerine sebep olmuştu. Haçlılar da kazandıkları galibiyet üzerine büyük bir baskıdan kurtulup daha rahat hareket etme imkânı elde ettiler.²⁶⁷

²⁶⁶ İbnü'l-Esîr, X, s. 405-407; Ebu'l-Ferec, II, s. 355. Krş. Özaydın, *Muhammed Tapar*, s. 133-134.

²⁶⁷ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar*, s. 134 vd.

Emir Tuğtegin'in Sultan Muhammed Tapar'ı Ziyareti

Emir Tuğtegin, Tâcüddevle Tutuş'un ölümünden sonra Suriye Selçuklularından Melik Dukak'a tâbi oldu. Dukak'ın 1104'de ölümü üzerine de "Dımaşk Atabegliği"ni kurdu. Ancak Selçuklu hanedanından olmayan birinin Dımaşk'a hâkim olması Sultan Muhammed Tapar tarafından kabul görmeyecekti. Bunu bilen Atabeg Tuğtegin çeşitli vesilelerle Sultana hediyeler göndermek suretiyle ona bağlılığını bildiriyor ve bu konuda Sultanı yumuşatmaya çalışıyordu.

Tuğtegin, 503 (1109) yılında Haçlılara karşı yardım sağlamak amacıyla Sultan Muhammed Tapar'ı ziyaret etmek istedi. Ancak Sultanın Dımaşk'ı başka bir emire vereceğine dair asılsız haberler alınca bu işten vazgeçti. Emir Mevdûd'un Tuğtegin'in misafiri iken suikasta uğramış olması belli çevrelerce Tuğtegin'e mâl edilmek isteniyor ve çıkarılan söylentilerle itham altında tutuluyordu. Gerçekte Mevdûd'a karşı sevgi ve saygısı bilinen Tuğtegin'in böyle bir cinayeti planlamış olması zayıf bir ihtimaldir. Buna rağmen birtakım kötü niyetli kişiler onu Sultan Muhammed Tapar'ın gözünden düşürmek için Mevdûd'un cinayete kurban gitmesini kullanıyorlardı. Diğer yandan Tuğtegin'in Sultana isyan eden İlgazi ve Haçlılarla birlikte Selçuklulara karşı müşterek bir faaliyet içine girmesi ve hatta bu ittifakın yol açtığı hezimetin Sultan Muhammed Tapar'ı, Suriye bölgesi ve Tuğtegin hakkında bazı kararlar almaya sevk ettiği söylenebilir. Atabeg Tuğtegin'in, 28 Cemâziyelâhir 509 (18 Kasım 1115) tarihinde Ra'feniyye'de Haçlılara karşı kazandığı zafer onun şöhretini bir kat daha artırmıştı. Fesad çevreleri ve çıkarıcı emirler bunu da Sultanın zihnini Tuğtegin aleyhine bulandırmak için bir malzeme olarak kullandılar, özellikle Sultanın saray ileri gelenleri, Tuğtegin'i Sultan Muhammed Tapar'ın gözünden düşürmek, itibarını sarsmak için yoğun bir karalama kampanyası başlattılar. Bu kampanya başarılı da oldu ve Sultan'ın Dımaşk'ı Tuğtegin'den alıp başkalarına ikta edeceğine dair haberler her tarafa yayıldı.²⁶⁸

²⁶⁸ İbnü'l-Kalânîsî, s. 192. Krş. Özaydın, *Muhammed Tapar*, s. 135.

Tuğtegin'in Bağdad'da bulunan güvenilir dostlarından biri, bu durumdan onu haberdar etti. Atabeg Tuğtegin de 509 yılı Receb ayında (20 Kasım - 19 Aralık 1115) Bağdad'a gelen Sultan Muhammed Tapar'ı ve Halife el-Mustazhir'i ziyaret etmeye karar verdi. Kendisiyle ilgili olarak söylenen sözlerin hiçbirinin gerçeğe ilgisinin bulunmadığını, bunların Suriye'de iktâ koparmak isteyenlerin ve kendini çekemeyenlerin uydurdukları yalanlar olduğunu anlatmak, sarsılan itibarını yeniden kazanmak, Sultan ve Halife'nin kendisi hakkındaki yanlış düşüncelerini silmek istiyordu. Tuğtegin'i Bağdad'a gitmeye ve Sultan Muhammed Tapar ile barışmaya yönlendiren bir diğer neden de, Haçlıların Tell-Dânîs'teki galibiyetlerinden sonra Tuğtegin'in Roger gibi tehlikeli ve ihtiraslı bir Haçlı lideriyle ittifakı sürdürmenin doğuracağı tehlikeleri sezmiş olmasıydı.²⁶⁹

Bazı adamları onu bu yolculuktan vazgeçirmeğe çalıştılsa da Tuğtegin bu meseleyi kaynağında çözmeye kararlıydı. Sonuçta o, sefer hazırlıklarına başladı. Ziyaret edeceği makamlara uygun hediyelerle 24 Zilkade 509 (9 Nisan 1116) pazar günü yakın adamları ve güvendiği gulâmlarıyla yola çıktı. Tuğtegin, Bağdad'a varınca Sultan Muhammed Tapar ve Halifenin adamları tarafından karşılandı. Bağdad'da hürmet ve ikram gördü.²⁷⁰ Hem Sultan Muhammed Tapar hem de Halife Müstazhir yapılan görüşmelerden son derece memnun kaldılar. Bu esnada Sultanın sarayında Bâtınîlerin, Merağa Emiri Ahmedil'i hançerleyerek öldürdüklerine şahit olan Tuğtegin, asıl hedefin kendisi olduğunu zannetti. Ancak suikastın Bâtınîler tarafından gerçekten de Ahmedil'e karşı tertip edildiğini öğrenince biraz rahatladı.

Atabeg Tuğtegin, Dimaşk'ın Haçlıların saldırısına uğrayabileceğini söyleyerek dönüş için müsaade istedi. Sultan ona izin verdi ve ayrıca kendisine askerî yardımda bulunacağına dair vâadde bulundu. Selçuklu Sultanı, Tuğtegin'e çeşitli hediyelerle birlikte hil'atler ve Suriye valiliğinin tasdik edildiğini bildiren ve devrin en meşhur tuğrâisi Ebû İsmail el-İsfahânî tarafından

²⁶⁹ Özaydın, *Muhammed Tapar*, s. 136.

²⁷⁰ İbnü'l-Kalânîsî, s. 193; İbnü'l-Esîr, X, s. 408.

510 yılı Muharrem ayında (16 Mayıs-4 Haziran 1116) kaleme alınan bir de menşûr takdim etti. Sultan Muhammed Tapar tarafından verilen bu menşûr ile Atabeg Tuğtegin, Suriye ve ona bağlı bütün şehir ve kalelerin emirliğini elde ettiği gibi çok geniş askerî, mali, idari ve hukuki yetkilerle de donatılıyordu. Sultan Muhammed Tapar bu menşurda ona bazı nasihatlerde de bulunuyor, halkın can ve mal emniyetini sağlamasını, kanunlara ve kurallara uymayanları hemen cezalandırmasını, halka adaletle muamele etmesini, kuvvetlinin zayıfı ezmesine engel olmasını, vali ve âmirleri en güvenilir kişiler arasından seçmesini ve onlara devlet yönetimindeki geleneklere bağlı kalmayı tavsiye etmesini, hutbe ve sikkelerde alışılmış usullere uymasını emrediyordu.²⁷¹

Tuğtegin bu ziyaretten beklentilerine uygun bir karşılık bulmuş olarak mutlu ve huzurlu bir şekilde geri dönerek 18 Rebiülevvel 510 (31 Temmuz 1116) günü Dımaşk'a girdi.

Aksungur el-Porsukî ve Tuğtegin'in Bika Vadisi'nde Haçlıları Hezimete Uğratması

Aksungur el-Porsukî, emrindeki kuvvetlerle Haçlılara karşı Tuğtegin'e yardım etmek ve 1114 yılında kaybettiği itibarını yeniden kazanmak için Dımaşk'a gitti. Tuğtegin onu karşılamaya çıktı, çok ilgi ve alaka gösterdi. Ancak bu sırada Trablus Kontu Pons'un Aynü'l-Cerr'de karargâh kurarak Bika Vadisi'ne saldırdığına dair haber aldılar. Bu durum üzerine Aksungur el-Porsukî ve Atabeg Tuğtegin vakit kaybetmeksizin Haçlıların üzerine yürüdü, karargâhlarında savaşa hazırlıksız bir durumda yakaladıkları Pons'a bağlı Haçlı kuvvetlerini kılıçtan geçirdiler ve ileri gelen şövalyelerini tutsak ettiler. Haçlılar, Türklerin bu hücumu sırasında atlarına binecek ve silahlarına davranacak zaman bile bulamadılar. Selçuklular 3.000'i aşkın Haçlı şövalyesini öldürdükten sonra çok sayıda at, silah gibi ganimetlerle birlikte Hristiyan esirleri de yanlarına aldılar. Dımaşk'a muzaffer dönen

²⁷¹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 193-195; Sıbt, *RHC Or.*, III/2, s. 556. Krş. Özaydın, *Muhammed Tapar*, s. 136-137.

Selçuklu emirleri Aksungur ve Tuğtegin, buradaki Müslümanlar tarafından sevgi gösterileriyle karşılandı. Bir süre Dımaşk'ta kalan Aksungur el-Porsukî, Atabeg Tuğtegin ile Haçlılara karşı birlikte cihad etmeyi kararlaştırarak Rahbe'ye döndü.²⁷²

Tell-Afrin (Kanlı Meydan) Savaşı (28 Haziran 1119)

Halep Meliki Rıdvan'ın 1113 yılında ölümü nedeniyle şehirde bir süre iktidar mücadelesi yaşandı. Sonunda Halep halkı kendilerini Haçlılara karşı savunabilecek bir lider olarak gördükleri Mardin Artuklu Hâkimi İlgazi'yi şehre davet ettiler. Böylece İlgazi 1117 yılında Halep şehrinde hâkimiyet kurdu. Daha sonra Dımaşk Emiri Atabeg Tuğtegin ile anlaşarak 1119 yılı Haziran'ında Antakya üzerine yürüdü. Antakya Haçlı Prinkepsi Roger, Patriğin tavsiyesiyle Kudüs, Trablus ve Urfa'dan yardım istedi. İlgazi'nin oluşturduğu tehditten daha çok korktuğu anlaşılan Kral II. Baudouin, Roger'a büyük Haçlı birlikleri yardıma gelinceye kadar beklemesini bildirdi. Fakat Roger kendine güveniyordu, 700 şövalye ve 4.000 piyadeden oluşan Antakya Haçlı ordusuyla şehirden çıkıp Sarmeda Ovası'nda²⁷³ Tell-Afrîn Kalesi önünde karargâh kurdu.

Kınnesrin'e ulaşan İlgazi ise onun durumunu yakından izlemekteydi. Tuğtegin'in gelmesini beklemek kararındaydı. Ancak Türkmen beylerinin düşmana hemen saldırmak konusundaki aceleciliklerinden etkilenerek kararını değiştirdi ve 27 Haziran gecesini Roger'ın karargâhını sardı. 28 Haziran sabahı Haçlı gözcüleri, Roger'a karargâhın tamamen kuşatılmış olduğunu ve kaçma imkânının olmadığını bildirdiler. Ordusunu savaş düzenine sokan Roger, Müslümanların üzerine doğru şiddetle saldırıya geçti. İki taraf arasında çok çetin geçen bir mücadele yaşandı. Öğle saatlerinde sonuç belli olmuştu. Norman şövalyeleri ile onların yanında savaşa katılan Ermenilerin hemen he-

²⁷² İbnü'l-Kalânîsî, s. 197; Azîmî, s. 33, trc., s. 41. Krş. Özaydın, *Muhammed Tapar*, s. 137-138.

²⁷³ Halep'in 35-40 km kadar batısındadır. Bkz. Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, s. 54 n. 131.

men tamamı kılıçtan geçirilmişti. Haçlı ordusunun başındaki kumandan Roger de ölüler arasındaydı. Haberi alan Halep'teki Müslümanlar sevince boğulurken, ağır hezimete uğrayan Antakya'daki Hristiyanlar yasa büründü (17 Rebiülevvel 513 / 28 Haziran 1119). Kaynaklarda bu savaşa Kanlı Meydan. (Ager Sanguinis=Ma'reketü Sâhati'd-Dem) adını vermektedirler.²⁷⁴

Abbasî Halifesi Müsterşid-Billâh, İlgazi'ye hil'at ve değerli hediyeler gönderdi. Şairlerde onu öven şiirler söylediler. Bu zaferden sonra İlgazi, Doğu Akdeniz'e kadar olan Kuzey Suriye'yi kontrol altına aldı. Tuğtegin'le birlikte Haçlıların elinde bulunan İm ve Zerdenâ kalelerini fethetti.

Kudüs Kralı II. Baudouin, Antakya Prinkepsi Roger'ın ölümü üzerine Antakya'ya gitti (1 Ağustos). Kral, burada Roger'dan boşalan Prinkepsliğe Bohemund'un oğlu II. Bohemund'u getirdi. Antakya'daki idari işleri böylece halleden II. Baudouin beraberine aldığı 700 atlı ve birkaç bin piyade ile beraber Türklere karşı bir intikam seferine çıktı.

Bu sırada İlgazi ise Tuğtegin ile beraber Asi Irmağı'nın doğusunda kalan Haçlılara ait kalelere saldırılar düzenliyordu. Bunlardan el-Aşarib ve Zerdenâ kalelerini ise ele geçirmişlerdi. II. Baudouin ise bu kalelerin yardımına gelemeyeceğini anlayınca Türklerin Ma'arratü'n-Numan ve Efamiye kalelerine saldıracağını düşünüp Tell-Dânis'e yürüdü. Yapılan savaşta Tuğtegin sağ kanattaki Trablus Haçlı kuvvetlerini gerilettiler. Hıms kuvvetleri de Zerdanâ'yı yeniden ele geçirmek isteyen Robert idaresindeki bir grup askeri mağlup edip komutanlarını da esir etti. Savaş Latin kaynaklarına göre Türklerin Halep'e İslâm kaynaklarına göre ise Haçlıların Hâb Kalesi'ne çekilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu savaşta iki tarafında birbirine net bir üstünlük sağlayamadığı görülmektedir. Ancak Türkler Halep'e çok sayıda esir ile birlikte dönmüşlerdir.

²⁷⁴ İbnü'l-Kalânîsî, trc., s. 81-82; *Anonim Süryani Vekâyi-nâmesi*, İng. trc. A. S. Tritton, s. 88; Trk. trc. V. İlmen, s. 29. Krş. Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, s. 53-55; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 87-89; Ali Sevim, "İlgazi, Necmeddin", *DİA*, XXII, 89-90.

HAÇLI SEFERİ'NDEN SONRA ANADOLU'DA DURUM

Haçlı seferleri, Türkleri, neredeyse tamamını fethettikleri Anadolu'da, geri çekilmeye ve Orta Anadolu bölgesinde toplanmaya mecbur etti. Aynı şekilde I. Kılıç Arslan'ın da dört yıldır yeniden kurarak genişletmeye çalıştığı devleti, başkenti İznik'i de kaybetmesi ile sarsıldı. Haçlı seferinin oluşturduğu fırsattan faydalanan Bizans İmparatoru, derhal gönderdiği ordu ve donanma ile Batı Anadolu kıyı bölgelerini ele geçirdi. İzmir'de Çaka'nın oğlu ve Efes'te Tanrıbermiş'in beyliklerine son verildi. Kıyı şehirleri alındıktan sonra Bizans orduları, Lidya bölgesindeki Alaşehir ve Denizli'yi işgal ederek Türklerin, Menderes Vadisi'nden Bolvadin ve Akşehir'e çekilmelerine sebep oldu. Böylece Selçuklu Devleti'nin batı sınırının Eskişehir-Antalya hattına kadar geriledi. Çukurova'nın kaybı ise Toroslara sığınmış bulunan Ermeni beylerinin yavaş yavaş buraları, Akdeniz sahillerine yeniden hâkim olan Bizans'ın elinden alarak Kilikya Ermeni Krallığı'nı kurmalarına imkân verdi.²⁷⁵ Ayrıca Haçlı seferinin sonucu olarak Urfa, Antakya (1098) ve daha sonra Kudüs'te (1099) birer Haçlı devleti kuruldu. Kıyı bölgelerinden uzaklaşıp Orta Anadolu'da toplanan Türkler için görünüşteki bu olumsuz gerileme hali, Selçukluların bütünleşerek kısa sürede kendilerini toparlayıp güçlenmeleri sonucunu doğurdu. I. Kılıç Arslan, İznik'in kaybı sonrası Konya'yı başkent yaptı ve böylece Anadolu'nun ortasında köklü bir yerleşme süreci başladı.²⁷⁶

I. Kılıç Arslan'ın, I. Haçlı Seferi sonrası, ülkesinin uğradığı ziyanın telâfisine çalışması ve batı sınırları için Bizans'la mücadele vermesi yanında, Avrupa'dan durmadan akıp gelen irili ufaklı Haçlı gruplarına karşı da savunma yapması gerekiyordu. Bunlar arasında en önemlisi 1099 yılında Danimarka kralının oğlu Sven'in önderliğindeki Haçlılardı. I. Kılıç Arslan 15.000 kişiden oluşan bu orduyu Akşehir ile Ilgın arasında tamamen yok etti.²⁷⁷

²⁷⁵ Turan, agm., VI, s. 684-685; Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 32-33; a. mlf., agm., XXV, 397; Alptekin, agm., VIII, s. 227-228.

²⁷⁶ Demirkent, agm., XXV, s. 397.

²⁷⁷ Demirkent, *Sultan I. Kılıç Arslan*, s. 33.

Haçlılar ile Mücadelede Büyük Bir Kahraman: Artuklu Emir Belek Gazi

“Beni vuran bu ok, bütün Müslümanlara isabet eden
bir musibettir.”

Belek Gazi

Nûruddevle Belek Gazi, meşhur Büyük Selçuklu kumandanı Emir Artuk'un torunu ve Artukluların en önde gelen şahsiyetlerinden biridir. Belek Gazi, Harput, Dersim ve Halep gibi şehirlerde emirlik yapmış ve özellikle Haçlılara karşı giriştiği savaşlardaki başarısı ile şöhret bulmuş bir Türk beyidir.

Belek, Haçlılara karşı ilk büyük başarısını 1104 yılında amcası Artuk oğlu Sökmen Bey'in yanında katıldığı Harran Savaşı'nda elde etti. Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın Musul Valisi Mevdûd b. Altuntegin'in 1110 yılında Urfa bölgesine düzenlediği büyük askerî sefere de bir diğer amcası Artuk oğlu İlgazi'nin yanında katılmıştı. Ardından Harran'ın Emir Mevdûd tarafından İlgazi'ye ikta edilmesi üzerine Selçukluların Ahlat ve çevresindeki toprakların beyi olan Sökmen el-Kutbî bu duruma itiraz etmiş ve bu yüzden İlgazi ile aralarında anlaşmazlık yaşanmıştı. Bunun üzerine de Ahlatşah Sökmen el-Kutbî, Belek Gazi'yi tutuklayarak hapse atmak suretiyle İlgazi'ye gözdağı vermeye çalıştı. Sökmen el-Kutbî'nin ertesi yıl ölümü, Belek'in serbest kalmasını sağladı. O da el-Cezire'ye dönerek tekrar amcası İlgazi'nin hizmetine girdi. 1112 yılında Çubuk oğlu Mehmed Bey'in ölümü üzerine yanına topladığı Türkmenlerle birlikte harekete geçerek Çubuk oğlu Mehmed Bey'in sahip olduğu bütün toprakları ele geçirdi, Palu Kalesi'ni kendine merkez yaparak yeni bir Artuklu beyliği kurdu.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın 1107 yılında ölümünün ardından Malatya'nın hâkimiyetini ele geçirerek oğlu Tuğrul Arslan adına bu şehri idare etmeye başlayan Sultanın dul karısı Ayşe Hatun ile 1113 yılında evlenerek Malatya'ya gelen Belek, Tuğrul Arslan'a atabeg oldu. Böylece Malatya, Elbistan ve

çevresini, beyliğine katarak egemenlik sahasını genişletmiş oldu. 1115 yılında da Harput'u ele geçirdi. Onun kısa zamanda gücünü arttırması Erzincan, Kemah ve çevresini elinde bulunduran Mengüçükoğulları'nı endişeye sürükledi. Mengüçükoğlu İshâk Bey bu yüzden fırsat buldukça Belek'in arazisine saldırarak ona zarar vermeye ve onu zayıflatmaya çalışıyordu. Belek, Mengüçükoğlu İshâk Bey'i cezalandırmak için 1120 yılında Kemah ve Erzincan bölgesini istilaya girişti. Belek'e karşı tek başına başarılı olamayacağını anlayan İshâk Bey, komşusu Trabzon Dükü Konstantin Gabras ile ittifak kurdu. Belek de Dânişmendli Hükümdarı Emir Gazi'yi yanına alarak Şiran'da (Gümüşhane) Mengüçüklüleri ağır bir mağlubiyete uğrattı ve ayrıca İshâk Bey ile Konstantin Gabras'ı da esir etti.²⁷⁸ İshâk Bey, kayınpederi Dânişmendli Emir Gazi'nin girişimleri sonucu hayatını kurtarabildi. Konstantin Gabras ise 30.000 altın (dinar) kurtuluş fidyesi ödeyerek özgürlüğünü satın alabildi.

Belek, 1122 yılında amcası İlgazi ile Suriye Seferi'ne katılarak Haçlıların elindeki Zerdana Kalesi'ni kuşattı. İlgazi'nin bu sefer sırasında hastalanması üzerine Haçlılara karşı sürdürülen savaşların idaresini üzerine aldı. Bundan sonra Haçlıların korkulu rüyası haline gelen Belek, 13 Eylül 1122 tarihinde Haçlıların Urfa Kontu Joscelin de Courtenay (Joslen dö Korttenay) ile Birecik Senyörü Galerán du Puisset'i (Galerán dö Puisset) Serûc yakınlarında mağlup ve esir etti.²⁷⁹ Sonra da bu iki Haçlı liderini Harput'a göndererek hapsedti. Haçlılardan ileri gelen 25 kişi de Palu Kalesi'nde hapsedildi. Haçlılar uğradıkları bu ağır yenilgi üzerine matem tuttular ve büyük bir korku duymaya başladılar. Belek, amcası İlgazi'nin 19 Kasım 1122 tarihinde ölümünden sonra Selçukluların en kudretli kumandanlarından biri ve Haçlıların en büyük düşmanı haline geldi.

²⁷⁸ İbnü'l-Esîr, X, 464. Krş. Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993, s. 59, n. 13; Abdülkerim Özeydin, "Mengüçüklüler", *İslâm Tarihi*, İstanbul 1994, VIII, s. 37; Necdet Sakaoglu, *Türk Anadolu'da Mengüçükoğulları*, İstanbul 2005, s. 56-57.

²⁷⁹ Fulcherius Carnotensis, s. 237, trc., s. 214; İbnü'l-Esîr, X, s. 468-469.

Kaynaklardan elde edilen bilgilere göre, Malatya Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Arslan'ın atabeki olan Artuklu Nûruddevle Belek Gazi, Malatya'ya bağlı Harput, Palu ve yörelerinde, yol kesip yağmacılık yapan Gerger Ermenileri üzerine Ocak 1121'de bir sefer yapmak zorunda kalmıştır. Belek Gazi, önce Gerger Ermeni Reisi Mihail'e haber gönderip "Bu eylemlerine son vermesini, buna karşılık kendilerine her yıl bin yük buğday ile Malatya'ya ait üç köyü vereceğini" bildirmişti. Mihail, "Hırsız ve şakîlerin kendi memleketinde bulunmadığını" birkaç kez bildirmesine rağmen sözünde durmayıp kendisine bağlı Ermeni çetelerine, Hanzit köylerine baskınlar yaptırtarak yakıp yıkmayı sürdürmüş ve hatta bir Selçuklu garnizonuna da baskın yaptırmıştır. Bunun üzerine Belek Gazi, buzlarla kaplı Fırat Irmağı'nı geçtikten sonra Gerger civarına yerleşmiş ve şakîlik yapan Ermenileri, Hanzit'e getirterek onlara bu yörelerde köyler vermiş hatta iyi davranıp onları köle yapmamıştır. Bu yeni yerleşim merkezlerinden memnun olan Ermenilere "Gerger'e bir daha dönmeleri" hususunda yemin ettirmişler; bununla birlikte antlarına sadık kalmayarak Gerger'e dönenlerin ise evleri yıkıldığı gibi, mallarına da el konulmuştur. Bu münferit hadise Ermenilere diğer tebaalara davranıldığı gibi davranılmış olduğunu açıkça gösteren bir örnek olması açısından dikkat çekicidir.²⁸⁰

Belek, 1123 yılında Gerger'i kuşatınca burada idareyi elinde tutan Ermeni Mikhail, Haçlı liderlerinden yardım istedi. Kudüs Haçlı Kralı yapılan yardım çağrısına uyarak Urfa yakınlarındaki Tell-Bâşir'den hareket ederek Gerger'e doğru ilerlemeye başladı. Ancak Belek Fırat Nehri'nin batı kıyısında Turuş denilen bir yerde ansızın karşılarına çıktı. 18 Nisan 1123 günü yapılan savaşı Türkler kazandı ve Kudüs Kralı Baudouin ile yeğeni esir alındı.²⁸¹ Kral ve yeğeni Harput'a götürülerek Joslen ve Galeran'ın bulundukları zindana atıldı. Belek'in Haçlılar karşısında kazan-

²⁸⁰ Muharrem Kesik, "Türk-Ermeni İlişkileri Tarihinin İlk Safhaları", *Çeşitli Yönlerden Türk-Ermeni İlişkileri*, İstanbul 2006, s. 13.

²⁸¹ Fulcherius Carnotensis, s. 239-240, trc., s. 217; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 485.

dığı bu zafer bütün İslâm dünyasında sevinç ve takdirle karşılandı. Bu başarısından dolayı Belek'e "Gazi" unvanı verildi. Urfa Haçlı Kontluğu'na tam da öldürücü darbenin vurulma zamanı gelmişken Belek Gazi daha ileri gitmedi. Belek Gazi'nin asıl hedefi Halep'i ele geçirdikten sonra Haçlılar ile mücadele etmekte, bu yüzden Urfa Haçlı Kontluğu'na karşı daha kapsamlı bir mücadeleye girmede.

Irak Selçuklu Sultanı Mahmud, Belek Gazi'nin kazandığı bu zaferden sonra Halep şehrinin menşûrunu göndererek onu Haçlılara karşı savaşan İslâm ordularına başkumandan tayin etti. Belek Gazi, 1123 yılının Haziran sonlarında Halep'i ele geçirdi.²⁸² Ne var ki, o burada mücadelesine devam ederken pek çoğu Besnili olan elli kadar Ermeni Haçlı liderlerinin tutulduğu kaleyi gözetlemeye ve durumu hakkında bilgi edinmeye çalıştılar. Sonuçta kalenin güçlü bir muhafız birliğince korunmadığını fark ederek yırtık pırtık ve kendilerini sefil gösteren birtakım kıyafetler giyerek güya bir sorunları var ve bunu iletmek istiyorlarmış gibi kaleye yaklaşarak kalede bulunan muhafızlardan birini ikna etmeyi başararak kale içine girdiler. İçeride az sayıda olduğu anlaşılan muhafızları öldürerek kaleyi ele geçirip zindana kadar ulaştılar. Kral Baudouin, Kont Joscelin ve Senyör Galeran ile tutuklu bulunan diğer Haçlıları kurtardılar. Yerli Hristiyan halktan bazı kimseler de onlara yardım etmişti. Ancak olayı haber alan çevredeki Müslümanlar gelerek kalenin etrafını çepeçevre kuşattılar. Kral, Urfa Kontu Joscelin'i yardım toplayıp süratle Harput'a dönmesi için gizlice Kudüs'e gönderdi. Bütün bu olup bitenleri haber aldığı anda Belek Gazi, derhal Halep'ten hareketle bir kartal hızıyla yola çıktı ve tam 15 günde oraya yetişti ve kaleye karşı şiddetli bir saldırıya girişti. Kuşatma makinelerini (mancınıkları) kurup lağımlar açarak surları koruyan büyük kuleyi devirdi. Haçlılar büyük bir korku ile sarsıldılar ve bu durum üzerine Senyör Galeran, Belek Gazi'nin huzuruna çıkarak kaleyi ona teslim etmek zorunda kaldı.²⁸³ Bu arada Kont Joscelin

²⁸² İbnü'l-Esîr, X, s. 483.

²⁸³ Fulcherius Carnotensis, s. 253-254, trc., s. 231.

beraberindeki Haçlı kuvvetleri ile yardıma gelmekteydi, ancak yolda Tell-Bâşir'de bulundukları sırada Belek Gazi'nin Harput'ta duruma hâkim olduğunu öğrendiler ve çaresiz geri dönmek zorunda kaldılar. Belek Gazi bu işin sorumlularını yani Ermenileri şiddetle cezalandırdı.²⁸⁴ Yaşanan bu tecrübeden sonra Belek Gazi, Haçlı liderlerini daha emniyetli bir yer olarak gördüğü Harran Kalesi'ne yolladı.

Bundan sonra Belek Gazi'nin eline geçirdiği bu fırsatı değerlendirip Haçlılara ağır bir darbe indirebilmek için asker toplamaya başladığını görüyoruz. Bölgedeki Türkmenler ona katılarak destek veriyorlardı. Ayrıca Artukoğulları'nın ileri gelen beyleri Davud, Süleyman ve Timurtaş da ailenin lideri olarak gördükleri Belek Gazi'ye asker gönderdiler. Hatta Timurtaş Bey bütün kuvvetleriyle Belek'in hizmetine girdi. Ayrıca Selçukluların Dımaşk (Şam şehri) Atabeği Tuğtegin de emrindeki orduyla yardıma geldiği gibi yine Büyük Selçuklu Devleti'nin Musul Emiri Aksungur el-Porsukî de askerî kuvvet gönderdi. Bu birleşik Selçuklu ordusu, Haçlıların elinde tuttuğu Azaz Kalesi'ni kuşatma altına aldılar. Yardıma gelen Haçlı kuvvetleri ile kaleden huruc eden Haçlılar arasında sıkışan Selçuklular mücadele ettirlerse de yenilerek bölgeden geri çekilmek zorunda kaldılar. Belek Gazi daha sonra Halep'e döndü ve Suriye Selçuklularından Melik Rıdvan'ın kızı Ferhunde Hanım ile evlendi.²⁸⁵ Kral II. Bodven ve diğer önemli Haçlı esirlerini de Halep'e getirterek burada hapsetti. Bölgede bulunan bazı kaleleri Haçlılara karşı tahkim ettikten sonra yeniden Azaz'a asker gönderip bu defa Meşhalâ mevkiinde Haçlıları bozguna uğrattı ve Mücedded Kalesi'ni ele geçirdi. 1124 yılında bağlılığından şüphelendiği Hassan b. Gümüştegin el-Ba'albekî'nin elinden Menbic Kalesi'ni almak için kuzeni Timurtaş'ı görevlendirdi. Timurtaş, Hassan'ı yakaladıysa da onun kardeşi İsa, yanındaki kuvvetler ile kaleye çekilerek savunma yapmaya başladı. Bu durum Belek'in bizzat buraya gelerek kaleyi kuşatmasına neden oldu. Belek'in yanında 5.000

²⁸⁴ Fulcherius Carnotensis, aynı yer.

²⁸⁵ İbnü'l-Esîr, X, s. 483.

süvari ve 7.000 yaya askeri bulunuyordu.²⁸⁶ Zor durumda kalan İsa, çevrede bulunan Haçlı liderlerine haber gönderip yardım istedi. Hatta o, Kont Joscelin'e bir mektup yazarak Menbic'e gelerek kendisini Belek'in elinden kurtardığı takdirde Menbic'i ona teslim etmeyi vadetti. Bir rivâyete göre Menbic Kalesi içinde Joscelin'in savaş narasını attırdı. Bu isteğe başta Urfa Kontu Joscelin olmak üzere Maraş Senyörü Geoffroy, Keysun Senyörü, Dülûk ve Ra'bân Senyörü Mahuys olumlu cevap vererek diğer senyör ve şövalyeler ile birlikte yola çıktılar. Joslen'in 10.000 kişilik bir Haçlı ordusuyla yaklaşması üzerine ona karşı hareket eden Belek Gazi 5 Mayıs 1124 günü Menbic yakınlarında bu Haçlıları ağır bir yenilgiye uğratmayı başardı. Müslümanlar günün sonuna dek Haçlıları takip ederek bunlardan bir kısmını kılıçtan geçirdiler ve teslim olmayı kabul eden bir kısmını da esir aldılar. Bu savaşta Belek Gazi düşman üzerine tam elli kez hamle yaptı ve her defasında da sağ salim geri dönmeyi başardı. Bu zaferden sonra Belek tekrar Menbic kuşatmasına geri döndü. Beraberinde bütün geceyi ibadet ve dua ile geçirdi. 6 Mayıs günü muhasaraya devam ediyordu ki, kendisine, Doğu Akdeniz sahilinde Müslümanların elinde kalan tek şehir Sur'un Haçlılar tarafından kuşatıldığı haberi ulaştırıldı. Bu yüzden Menbic Kuşatması'nı Timurtaş'a bırakıp Sur şehrinin yardımına koşmayı planlayan Belek, askerlerine emirler verdiği sırada rivayete göre bizzat İsa'nın kaleden attığı bir ok sol köprücük kemiğine saplandı ve ağır bir şekilde yaralanmasına sebebiyet verdi. Belek saplanan oku çekip çıkardı ve üzerine tükürerek, "Bu bütün Müslümanlara isabet eden bir musibettir." dedi ve 6 Mayıs 1124 günü şehid olarak ruhunu teslim etti.²⁸⁷

Haçlılara karşı kazandığı büyük zaferlerle Müslümanların gönlünde taht kuran ve Hristiyanların korkulu rüyası haline gelen Belek Gazi'nin naaşı Halep'e getirilerek burada bulunan Hz. İbrahim'in makamı önüne defnedildi. Onun ölümü bütün İslâm âlemini büyük bir yasa boğdu. Belek Gazi ile aynı dönem-

²⁸⁶ Fulcherius Carnotensis, s. 262, trc., s. 240.

²⁸⁷ İbnül-Esîr, *age.*, X, s. 489.

de yaşamış, onun seferlerine ve başarılarına tanık olmuş çağdaş kaynak yazarı Ermeni tarihçi Urfalı Mateos, “Haçlılar onun ölümünden dolayı büyük bir sevinç duydular, ancak Belek Gazi’nin yönetimi altında bulunan halkı kara bir matem içine düştü çünkü o, kendi hâkimiyeti altında bulunan Ermenilere şefkat ve merhamet göstermişti.” diyerek Belek Gazi’nin hakkını teslim edip onun civanmert kişiliğini bütün açıklığıyla ortaya koymak suretiyle tarihe unutulmaz bir kayıt düşmüştür. Fulcherius Carnotensis, onun ölümünden duyduğu mutluluğu şu sözlerle dile getirmiştir: “Hristiyanlığı ayakları altında çiğneyen ve zulmeden öfkeli ejderha Belek nihayet nefessiz kalıp ölmüştü. Güneş Boğa burcunun gün ışığında dokuz kez parladığında Belek öldü ya da kader onu tüketti.”²⁸⁸

Dânişmendlilerin En Kudretli Hükümdarı: Emir (Melik) Gazi (1104-1134)

“Hükümdarınızın ölümü sayesinde sizi yendiğimi söyletmemek için bugün sizinle savaşmayacağım. Bu nedenle rahatça işlerinize bakın. Âdetlerinize göre kendinize bir hükümdar seçin ve ülkenizi selametle idare edin! Benden ve askerlerimden korkmayınız!”

Emir Gazi

Dânişmendli Beyliği, 1071 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan’ın Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes’e karşı kazandığı meşhur Malazgirt Zaferi’ni takip eden yıllarda ve muhtemelen 1080-1085 tarihleri arasında Sivas merkez olmak üzere Tokat, Niksar, Amasya, Çorum, Kayseri, Zamantı, Develi ve Elbistan toprakları üzerinde Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi tarafından kuruldu.²⁸⁹

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi, Bizans İmparatorluğu ve Haçlılara karşı başarı ile

²⁸⁸ *Kudüs Seferi*, s. 264, trc., s. 241.

²⁸⁹ Aksarayî, s. 17, trc., s. 13.

mücadele etti. Haçlılardan Antakya Prinkepsi Bohemund ve ku-
zeni Richard de Salerno'yu tutsak olarak ele geçirmeyi başardı.
1101 yılında Anadolu'ya gelen üç Haçlı ordusuna karşı Sultan
I. Kılıç Arslan ile birlikte kahramanca savaştı ve bu orduların
bertaraf edilmesinde büyük pay sahibi oldu. Ancak 1102 yılında
Malatya'yı fethetmesi ile birlikte aynı şehri ele geçirmek isteyen
müttefiği Sultan I. Kılıç Arslan ile arası açıldı ve her iki Türk hü-
kümdarı arasında 1103 yılında Maraş yakınlarında gerçekleşen
savaşta Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi mağlup oldu ve
1104 yılında Sivas'ta vefat etti.²⁹⁰

Dânişmendlilerin başına ise, Urfalı Mateos'un kaydına
göre,²⁹¹ Dânişmend Gazi'nin oğulları arasından bütün kardeş-
lerini öldürten Emir Gazi (1105-1134) geçti.²⁹² Emir Gazi'nin
hükümdarlık öncesindeki hayatına dair bir bilgi bulunmamak-
tadır. Ancak Dânişmendliler Tarihi'nin kaynakları arasında
yer almasına rağmen daha çok bir destan özelliği gösteren ama
zaman zaman tarihî olayları destekler ve doğrular mahiyette
bilgiler sunan *Dânişmendnâme*'ye göre²⁹³ Emir Gazi, Çorum
şehrinin o zamanki adı olduğu iddia edilen Yankoniye'nin fet-
hedildiği gün dünyaya gelmiştir. *Dânişmendnâme*'yi bir kaynak
olarak kullanan XVI. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Cenâbî de
el-Aylemü'z-zâhir adlı eserinde²⁹⁴ bu kayıttan faydalanarak: "Me-
lik Dânişmend bugün Çorum olarak adlandırılan Yankûniye'yi

²⁹⁰ Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi hakkında bilgi için bkz. Muharrem Kesik, "Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi", *Müjgân Üçer'e Armağan*, İstanbul 2011, s. 364-388; Abdülkerim Özaydın, "Dânişmend Gazi", *DİA*, VIII, s. 467-469.

²⁹¹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, (trc. Hrant D. Andreasyan), Ankara 1987, s. 225. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 146; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 2000, s. 254; Özaydın, *agm*, s. 470.

²⁹² Vardan Vardabet, *Cihan Tarihi*, (trc. Hrant D. Andreasyan), "Türk Fütu-
hatı Tarihi", *Tarih Semineri Dergisi*, İstanbul 1937, I/2, s. 189.

²⁹³ Haz. Necati Demir, Niksar 1999, s. 216.

²⁹⁴ Trc. ve nşr. Muharrem Kesik, "Cenâbî'ye Göre Dânişmendliler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2001, sy. 4, s. 248.

fethetmek üzere hareket etti. Burada karargâh kurarak muhasaraya başladı. Ancak şehri büyük gayret ve uğraşlardan ve şiddetli savaşlardan sonra fethedebildiler. Bir hayli esir ve ganimet aldılar. Fetih günü bir elçi gelerek Melik Dânişmend'e bir oğlunun doğduğunu haber verdi. Melik Dânişmend, fetih ve doğumdan (dolayı) sevindi ve oğluna 'Gazi' adını verdi." mealindeki bilgiyi kaydeder.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın 1107 yılında Habur Nehri kıyısında Büyük Selçuklulara karşı giriştiği savaşta ölümü Anadolu'daki güç dengesini bozdu. Emir Gazi başlangıçta Türkiye Selçukluları'nı metbû tanıdıysa da I. Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine Selçuklu Devleti'nde meydana gelen iktidar boşluğundan ve Sultanın oğulları arasında başlayan taht kavgalarından faydalanarak hâkimiyet sahasını genişletmeye ve Dânişmendlileri eski gücüne kavuşturmaya çalıştı. I. Kılıç Arslan'ın oğulları arasındaki taht mücadeleleri sırasında, aynı zamanda damadı olan Mesûd'u destekledi. Nitekim Mesûd onun sayesinde Türkiye Selçuklu tahtına çıktı. Böylece Dânişmendliler, Anadolu'da çok önemli bir güç haline geldiler. Bunda en büyük etken, Sultan I. Kılıç Arslan'ın genç yaşta ve beklenmedik bir anda ölümüdür.

Sultan I. Kılıç Arslan, Musul seferine çıkarken Konya'da yerine oğlu Mesûd'u vekil bırakmıştı. Kılıç Arslan, Habur Suyu kıyısında Büyük Selçuklular ile giriştiği mücadele sonunda hayatını kaybedince oğlu Mesûd, Türkiye Selçuklu tahtına çıktı.²⁹⁵ Sultan I. Kılıç Arslan'ın eşi Ayşe Hatun ve en küçük oğlu Tuğrul Arslan Malatya'ya gelerek şehrin idaresini ele aldılar. Musul'da vekil bırakılmış olan Melikşah (Şahinşah) ise Emir Çavlı tarafından Büyük Selçuklu başkenti İsfahan'a gönderilmişti. O, burada bir süre tutuklu kaldıktan sonra muhtemelen Büyük Selçukluların ve babası I. Kılıç Arslan'ın bazı emirlerinin desteğiyle Konya

²⁹⁵ Muharrem Kesik, "Sultan I. Kılıç Arslan'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti Tahtına Kim Geçti?", *XIV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, (Ankara 9-13 Eylül 2002) , Ankara 2005, I, s. 305-312.

tahtını ele geçirerek Sultan Mesûd'u ve diğer bir kardeşi Melik Arab'ı²⁹⁶ hapse attı.²⁹⁷

Dânişmendli Emir Gazi, Kılıç Arslan'ın oğulları arasındaki taht mücadeleleri sırasında damadı Mesûd'u destekliyordu. Mesûd'un hapisten kurtulması ile ilgili olarak biri Süryani Mikhail diğeri de Ebu'l-Ferec'e ait olmak üzere birbirine yakın iki ayrı bilgi mevcuttur. Süryani Mikhail, Melikşah (Şahinşah)'ın bir generalinin (emirinin) ona isyan ederek Mesûd'u hapisten çıkardığını ve onu Dânişmendli Emir Gazi'nin yanına götürdüğünü, burada Mesûd'un sultan ilân edildiğini, Melikşah (Şahinşah)'ın birçok altınla beraber İstanbul'dan (gerçekte Afyonkarahisar'dan) dönerken onu tuzığa düşürüp, önce esir ettiklerini sonra da gözlerini kör ettiklerini kaydeder.²⁹⁸ Ebu'l-Ferec ise Bizans İmparatoru'nun yanından dönmekte olan Melikşah'ı (Şahinşah), Dânişmendli Emir Gazi'nin pusuya düşürdüğünü ve onu yakalayıp gözlerini kör ettirdiğini, bunun üzerine de Malatya'daki emirlerin Mesûd'u hapisten çıkarıp sultan ilan ettiklerini kaydeder.²⁹⁹ Bu iki bilgiden çıkardığımız ortak noktalar şunlardır: Mesûd'un sultan olmasında en büyük rolü kayınpederi Dânişmendli Emir Gazi'nin üstlenmiş olduğu, Mesûd'un hapisten kurtarılmasında ona bazı Selçuklu emirlerinin yardım ettiği ve nihayet Melikşah'ın (Şahinşah) yakalanıp gözlerine mil çekildiğidir. Ancak Ebu'l-Ferec'in verdiği bilgiye karşılık devrin çağdaş müellifi Anna Komnene'nin kaydından da anlaşıldığına göre, Mesûd önce hapisten kurtarılmış, daha sonra Emir Gazi'nin askerî desteği ile Melikşah'ı (Şahinşah) ya-

²⁹⁶ Melik Arab hakkında geniş bilgi için bkz. Muharrem Kesik, "Melik Arab", *TD*, İstanbul 2003, s. 17-26.

²⁹⁷ Geniş bilgi için bkz. Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesûd Dönemi (1116-1155)*, Ankara, 2003, s. 9-31.

²⁹⁸ Süryani Mikhail, *Khronik*, (nşr. ve trc. J. B. Chabot), *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche jacobite d'Antioche (1116-99)*, Paris 1899-1924, (trc. Hrant D. Andriasyan), III, xv,10, s. 195; Hrant trc., *Suryani Patrik Mihail'in Vekayinâmesi 1042-1195*, Ankara 1944, II, (TTK'da henüz yayımlanmamış tercüme), s. 54-55.

²⁹⁹ Ebu'l-Ferec, II, s. 349-350.

kalayıp esir etmeye muvaffak olabilmıştır.³⁰⁰ İmparator ile barış antlaşması yapmış ve neredeyse onun ordugâhından ayrılmak üzere olduğu bir sırada İmparator Aleksios, Anna'ya göre evlilik dışı olan kardeşi Mesûd'un, tahta geçmek amacıyla ve bazı beylerin de kışkırtması ve yardımıyla daha önceleri de teşebbüs ettiği gibi Melikşah'a (Şahinşah) bir komplo düzenlediğini öğrendi. Bunun üzerine Sultana, kendisine karşı yöneltilmiş komplo hakkında daha ayrıntılı bilgiler edininceye dek yanında biraz daha kalmasını ve işin aslını, rakibinin planını öğrendikten sonra harekete geçmesini tavsiye etti. Ancak Melikşah (Şahinşah) bu tavsiyelere aldırmayıp kendi bildiği gibi hareket ederek buradan hemen ayrılmak ve kardeşinin üzerine yürümek istedi. İmparator onu bu konuda fazla zorlamadı ve ona son olarak ağır donanımlı Bizans savaşçılarından oluşan güçlü bir birlik verip Konya'ya sağ salım bir şekilde gitmeleri teklifinde bulunduysa da Sultan bunu da kabul etmeyerek İmparatorla vedalaştı ve kendisine verilen yüklü miktarlardaki parayı alarak Konya'ya gitmek üzere yola koyuldu.³⁰¹

Sultan Melikşah (Şahinşah) Konya'ya doğru yol alırken bir taraftan da bölgeyi kontrol etmek ve düşmanlarının ortalığı talan edip etmediklerini anlamak için önden keşif kolları çıkarmıştı. Oysa bu keşif kolları, şimdiden güçlü bir orduyla oraya varmış bulunan Mesûd'un kendisine rastladılar ve görüşmeler-

³⁰⁰ Anna Komnene, *Alexiade. Règne de l'empereur Alexis I Comnène (1081-1118)*, (nşr. ve trc. B. Leib), Paris 1937-45, I-III, (İng. Elizabeth A.S. Dawes), *The Alexiad*, London 1928, (trc. Bilge Umar) *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, İstanbul 1996, s. 498-501.

³⁰¹ Sultan Melikşah (Şahinşah)'ın bir gece uyurken gördüğü rüya başına gelecekleri sanki ona önceden bildiriyordu. Rüya aynen şöyle idi: Sultan yemeğini yerken bir fareler kalabalığı çevresini sarmıştı ve yemekte olduğu ekmeği elinden kapmaya çalışıyorlardı; onlara karşı iğrenerek davranırken ve onları kovalamaya girişmişken, birdenbire bu fareler aslanlara dönüşüvermişti ve onu yere sermişlerdi. Uyanınca bu düşünü yanında giden İmparatorun subayına anlattı ve bunun ne anlama gelebileceğini sordu. Subay da ona: "Fareler ve aslanlar senin düşmanıdır." dedi. Ama Sultan ona inanmadı ve önlem almaksızın aceleyle yolculuğunu sürdürdü (Bkz. Anna Komnene, s. 406, trc., s. 499).

den sonra Melikşah'a (Şahinşah) karşı onun tarafına geçtiler. Sonra da geri dönerek Melikşah'a (Şahinşah), yaptıkları keşif sırasında kimseyi görmediklerini, yollarının emniyetli ve açık olduğunu bildirdiler. Melikşah (Şahinşah) bunları işitince rahat etti ve onlardan hiç kuşkulandı. Böylece ileride onu bekleyen tehlikeden habersiz ve tedbirsiz ilerlerken birdenbire kendini düşmanın karşısında buldu. İki taraf arasında savaş başladı. Melikşah'ın (Şahinşah) yakın zamanda öldürtmüş olduğu Asan Katoukh'un (Emir Hasan) oğlu Gazi (Gazes) saflardan öne fırlayarak Sultan Melikşah'a (Şahinşah) mızrağıyla vurdu. Melikşah (Şahinşah) hışımla dönerek Gazi'nin ellerinden mızrağı çekip aldı ve ona: "Kadınların da artık bana karşı kullanmak üzere mızrak taşıdığından haberim yoktu." diyerek onunla alay etti.³⁰² Bundan sonra da durumun tamamen kendi aleyhinde olduğunu gördüğünden hemen oradan uzaklaştı. Amacı İmparator Aleksios'un yanına gitmekti. Ancak onun yanında bulunan ve ona en yerinde öğütler veriyormuş gibi davrandığı halde, çoktan beri Mesûd'un yandaşı olan Poukheas, onu engelledi. Gerçekte bu kişi onu İmparatorun yanına dönmeyip, hafif bir sapma ile Tyragion'a³⁰³ girmeye yönlendirirken, Melikşah (Şahinşah)'a tuzak kuruyor ve onun kuyusunu kazıyordu. Melikşah (Şahinşah) bir çocuk gibi, Poukheas'ın sözüne inandı ve Tyragion'a gitti. Burada bulunan Rumlar İmparator ile aralarında yapılan barış antlaşmasını bildiklerinden onu çok iyi karşıladılar. Ancak Mesûd ve beraberindeki kuvvetler çok geçmeden kale önünde göründüler ve surları tümüyle çevreleyip, kuşatma savaşını başlattılar. Melikşah (Şahinşah), surların üstünden eğilip, kendi soydaşlarına öfkeli tehditler savurdu ve onlara İmparatorun Rum birliklerinin gelip baskın vermek üzere olduğunu, eğer savaşmayı bırakmazlarsa başlarına gelecekleri saydı. Hisarda bulunan Rumlar ise, Türklere karşı cesaretle direniyorlardı. Bu

³⁰² Anna Komnene, s. 406-407, trc., s. 499-500.

³⁰³ Muhtemelen ilçe merkezi Ilgın'ın yerinde ya da o civarda bir yer (William. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, trc. Mihri Pektaş, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul 1961, s. 151).

durum karşısında Poukheas, Melikşah'a (Şahinşah) hisar halkını yiğitçe direnmek için daha da cesaretlendireceğini söyleyerek surlardan aşağıya indi; ama tam tersine onları tehdit etti ve Dânişmendli Beyliği'nden bile, daha birçok birliğin oraya gelmek üzere yolda bulunduğunu, eğer Türklerin eliyle kurban edilmek istemiyorlarsa, teslim olmaları ve kapıları Türklere açmaları gerektiğini söyledi. Onlar da bir yandan Türk birliklerinin kalabalığından dolayı dehşete düşmüş oldukları için bir yandan da Poukheas'ın öğütlerine akılları yattığı için, Türkleri içeriye aldılar. Bunlar Sultan Melikşah (Şahinşah)'ı yakaladılar ve gözlerini kör ettiler (1116).³⁰⁴ Bunu yapacak araçları gereçleri bulunmadığından Melikşah'a (Şahinşah) İmparatorun armağan ettiği uzun şamdanı bu iş için kullandılar. Bu olayda ışık verici aracın karanlık ve görmezlik getirici olması ilginç bir durumdur. Sultan Melikşah yine de belli belirsiz bir ışık seçebiliyordu. O, elinden tutulup güdülerek Konya'ya getirildiği zaman, olayı dadısına anlattı. O da bunu Melikşah (Şahinşah)'ın karısına anlattı. Böylece Melikşah'ın (Şahinşah) tam kör edilmediği haberi Mesûd'un kulağına kadar gitti. Mesûd bu duruma son derece kızarak, ünlü bir bey olan Elegmon'a³⁰⁵ emir verip onu eski Şâmanî usulüne ve Selçuk âdetine göre kanı akıtılmaksızın bir yay kirişi ile boğdurttu (1117).³⁰⁶ Şayet babasının ölümünde 11 yaşında bulunduğu rivâyeti doğru ise bu sırada onun 21 yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Melikşah (Şahinşah) altı yıl kadar Türkiye Selçuklu tahtında kaldı. Genç ve tecrübesiz oluşu ve adamlarının ihaneti onun sonunu hazırladı. Sultan Mesûd, hapisten

³⁰⁴ Kesik, *I. Mesûd*, s. 34.

³⁰⁵ Anna Komnene (s. 407, trc., s. 500) tarafından kaydedilen bu ismin Türkçedeki doğru karşılığı bilinmemektedir. Ancak Osman Turan bu ismin, Üşenmez, çalışkan manasına gelen "Erinmek" ya da "Erikmek" olabileceğini belirtmektedir (*Türkiye*, s. 160, n. 30).

³⁰⁶ Bkz. Mehmet Fuad Köprülü, "Türk ve Moğol Sülâlelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, Ankara 1944, I, 1-9; Kesik, *I. Mesûd*, s. 34.

kurtulduğu sırada Malatya'da bulunan diğer kardeşleri Arab ve Tuğrul Arslan'a dokunmamıştır.³⁰⁷

1119 yılında Bizanslılar, Batı Karadeniz'deki Dânişmendli sınır bölgesinde askerlerini teşkilatlandırmalarına rağmen savaş yapmaksızın iki ay hazır kıta bekledikten sonra geri döndüler.³⁰⁸ Süryanî Mikhail bu konu hakkında daha fazla bilgi vermiyor. Niketas ise³⁰⁹ bu yılda İmparator Ioannes'in Anadolu'nun batısında Türkiye Selçuklu Devleti sınırında bulunan Laodikeia'yı (Denizli) ele geçirmekle meşgul olduğunu kaydediyor.³¹⁰ Anlaşılan İmparator Ioannes, Selçuklu topraklarına saldırırken Batı Karadeniz'de Dânişmendli sınırlarından gelebilecek muhtemel bir saldırıya karşı askerî birliklerinin bir bölümünü burada mevzilendirmiştir.

Süryanî Mikhail, Emir Gazi'nin 1119 Mayıs'ında 7.000 kişilik bir orduyla Antakya üzerine bir akın düzenlediğini, Antakya Prinkepsi Roger'ın onun üzerine yürüdüyse de perişan olduğunu ve Türklerin Haçlı topraklarını yağmaladıklarını kaydederse de bu bilgi Artuklu hükümdarlarından Mardin Emiri İlgazi hakkındadır.³¹¹

Mengüçkoğulları'ndan Kemah Hâkimi İshâk Bey, 15 Mart 1118 tarihinde Malatya bölgesine bir yağma hareketi düzenledi. Bunun üzerine oğlu Tuğrul Arslan adına Malatya'yı idare etmekte olan Ayşe Hatun, Urfa Kontu Joscelin'e elçi göndererek yardımına gelmesi konusunda onunla bir ittifak anlaşması

³⁰⁷ Ebu'l-Ferec, II, s. 350.

³⁰⁸ Süryanî Mikhail, s. 67.

³⁰⁹ Niketas Khoniates, *Historia*, (trc. Fikret Işıltan), Ankara 1995, s. 8.

³¹⁰ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Muharrem Kesik, *I. Mesûd*, s. 50-51.

³¹¹ Süryanî Mikhail, s. 66. Süryani müellifi burada isim benzerliği nedeniyle bir hata yapmıştır. Nitekim Çağdaş müellif Urfalı Mateos (*Vekâyi-Nâme*, s. 264), bu olayı İlgazi'nin faaliyetleri arasında kaydetmiştir. Ayrıca Urfalı Mateos'un verdiği bilgileri doğrulayan Ebu'l-Ferec ise (*Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 356), Süryani Mikhail'den de alıntılar yapmış ancak Mikhail'in bu Türk hükümdarının adını yazarken yanlışlıkla Dânişmendli Emir Gazi'nin adını kaydettiğini belirtmiştir.

yaptı.³¹² 1113 yılında I. Kılıç Arslan'ın dul eşi Ayşe Hatun ile evlenmiş olan Belek Gazi, üvey oğlu Tuğrul Arslan'ı da yanına alarak Mengüçöklülere âit Kemah'ı istilâ etti.³¹³ Belek Gazi ile İshâk Bey arasında bir husumet vardı. Herhalde bu husumetin kaynağı sınır ihlalleri olsa gerek, nitekim Osman Turan, Belek Gazi'nin himayesi altında hareket eden Ayşe Hatun ile oğlu Tuğrul Arslan'ın Mengüçöklülere ait olan Dersim ve Palu havalisini işgal ettiklerinden bahseder.³¹⁴ Daha sonra Belek'in Haçlılarla mücadele etmesini fırsat bilen Mengüçök oğlu İshâk Bey, Kemah'ı geri aldı. Belek Haçlılara karşı düzenlediği seferlerden döner dönmez Mengüçöklülerin üzerine yürüdü (1119). Mengüçöklü İshâk Bey, Belek Gazi'ye mukavemet edemeyeceğini bildiği için Bizans'ın Trabzon Dükü Konstantin Gabras'a sığındı ve onunla ittifak yaptı. Bunun üzerine Belek Gazi de, İshâk Bey'in kayınpederi olan Dânişmendli Emir Gazi ile işbirliği yaptı. Anlaşılan bu sıralarda kayınpeder ile damadın arası iyi değildi. İki taraf 514 (1120) yılında Erzincan yakınlarında ve bugün Gümüşhane ilimizin sınırları içinde yer alan Serman (Şirvan, Şiran) denilen yerde³¹⁵ karşı karşıya geldi ve Mengüçöklü İshâk ile müttefiki Konstantin Gabras'ın kuvvetleri büyük ölçüde imha edildi. Binlerce kişi esir alındı. Gabras ile İshâk da esirler arasındaydı. Gabras 30.000 altın (dinar) fidye ödeyerek kurtulurken İshâk Bey de Dânişmendli Emir Gazi'nin damadı olduğu için serbest bırakıldı. Ancak bu serbest bırakılma olayı Belek Gazi ile Emir Gazi'nin arasının bozulmasına neden oldu.³¹⁶ Mengüçök-

³¹² Süryani Mikhail, aynı yer. Krş. Abdülkerim Özaydın, "Mengüçöklüler", *İslâm Tarihi*, İstanbul 1994, s. 36. Osman Turan (*Türkiye*, s. 162), Mengüçöklü İshâk Bey'in Malatya Sultanı Tuğrul Arslan'a ait olan Harput ve Dersim havalisine 1118 yılında bir akın düzenlediğini kaydeder.

³¹³ Süryanî Mikhail, s. 67; Ebu'l-Ferec, II, 356. Osman Turan (*Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 58), Kemah yerine Belek Gazi'nin İshâk Bey'e ait olan Dersim ve Palu'yu işgal ettiğini kaydeder.

³¹⁴ *Doğu Anadolu*, s. 58.

³¹⁵ Bu yer hakkında bilgi için bkz. Turan, *Doğu Anadolu*, s. 59.

³¹⁶ Süryani Mikhail, s. 67. Krş. Turan, *Doğu Anadolu*, s. 59; a. mlf., *Türkiye*, s. 162-163; Sümer, *Selçuklu Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*,

lû İshâk Bey, uzun süre Dânişmendlilerin nüfuzu altında kaldı. Aynı şekilde Gabras'da Bizans'a karşı Dânişmendlilere sığınmış ve onların hizmetine girmiştir.³¹⁷

Sultan I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra eşi Ayşe Hatun ile küçük oğlu Tuğrul Arslan'ın hâkimiyeti altında bulunan Malatya, kısa bir süre de Kılıç Arslan'ın diğer oğlu Melikşah'ın (Şahinşah) idaresine girmişti. Bundan sonra şehre Ayşe Hatun ile evlenen Artuklu Belek Gazi hâkim oldu. Onun hâkimiyeti devrinde de Malatya üzerindeki emellerini sürdüren Dânişmendliler, Belek Gazi'den çekindikleri için onun vefatına kadar şehir üzerinde herhangi bir girişimde bulunmadılar. Haçlılar ile yaptığı savaşlardaki başarısıyla ün kazanan bu Türk beyi 19 Rebiülevvel 518 / 6 Mayıs 1124 tarihinde şehid edilince onun hâkimiyeti altındaki yerler bazı emirler tarafından paylaşıldı. Bunlardan Artuklu Hüsameddin Timurtaş³¹⁸ Halep'i; onun kardeşi Süleyman³¹⁹ Hısn-ı Ziyad'ı (Harput)³²⁰; Malatya Sultanı Tuğrul Arslan Masara (Minşar)³²¹ ve Gerger'i (Gargar)³²² aldı. Tuğrul Arslan'ın bu

Ankara 1998, s. 3; Necdet Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, İstanbul 2005, s. 57.

³¹⁷ İbnü'l-Kalânîsî, s. 202; İbnü'l Esîr, s. 67; Süryanî Mikhail, s. 67; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 106-109; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1992, II, 172; Turan, *Türkiye*, s. 162-163; Turan, *Doğu Anadolu*, s. 60, İstanbul 1973; Mükrimin Halil Yınanç, "Belek", *İA*, II, s. 470; Faruk Sümer, "Mengüçükler", *İA*, VIII, s. 714.

³¹⁸ Belek'in amcası İlgazi'nin oğlu. Hakkında geniş bilgi için bkz. Turan, *Doğu Anadolu*, s. 154-160; Merçil, s. 246-247; Ali Sevim, "Timurtaş", *İA*, XII/1, s. 370-372.

³¹⁹ Artuklu İlgazi'nin oğlu (Turan, *Doğu Anadolu*, s. 153).

³²⁰ Ortaçağ'da Harput, günümüzde ise Elazığ ili (Besim Darkot, "Harput", *İA*, V/1, s. 296-299).

³²¹ Malatya'nın güneyinde müstahkem bir mevki (Süryani Mikhail, III, xvi, 1, s. 220; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara 2007, s. 157).

³²² Fırat kenarında, Siverek'in kuzeybatısında bulunan ve o dönemde Ermenilerin yaşadığı bir kale (Bkz. Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s. 134). Gerger'in bu dönemdeki

yerleri alması üzerine Hısn-ı Ziyad ve Malatya emirleri arasında bir mücadele oldu. Dânişmendli Emir Gazi de bu mücadeleden istifade ile Malatya'yı zaptetti. Ancak Malatya'nın zaptı o kadar da kolay olmamıştır:

Belek Gazi'nin ölümü ile beklediği fırsatı yakalayan Emir Gazi, damadı Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesûd ile bir ittifak yaptı. Malatya ve Hısn-ı Ziyad emirleri arasında süren mücadelelerden de faydalanarak büyük bir ordu ile 13 Haziran 1124 (27 Rebiülahir 518) Cuma günü Malatya üzerine hücum etti. Malatya civarını yağmalayıp buraya bağlı yerleri zaptettikten³²³ sonra şehri bir ay süreyle kuşattı.³²⁴ Bu kısa süreli kuşatmadan bir netice alamayan Emir Gazi, oğlu Muhammed'i büyük bir ordu ile şehrin yakınında bulunan Saman köyünde³²⁵ bıraktı ve ona her gün şehrin kapılarına kadar hücum ederek hiç kimsenin Malatya'ya girip çıkmasına imkân vermemesini emretti. Sonra kendisi geri döndü. Bu kuşatma sırasında Malatya'da bulunmayan Selçuklulardan Melik Arab, Dânişmendli topraklarına saldırmakta idi. Bu nedenle Emir Gazi, oğlu Muhammed'i kuşatmaya devam etmekle görevlendirerek ülkesine geri döndü.

Kuşatma altında bulunan şehir halkı acılar içinde kıvranıırken, Malatya Sultanı Tuğrul Arslan, muhtemelen daha önce anlaştığı Haçlılardan yardımcı kuvvetler almak üzere bir gece şehrin dışına çıktı. Ancak Haçlılar bu sırada Halep'in muhasarası ile meşgul olduklarından söz verdikleri halde Tuğrul Arslan'a yardıma gelmediler. Şayet bunun aksi olsaydı, yani 30.000 kişilik ücretli Haçlı kuvveti Malatya'nın yardımına gelseydi, şehirdeki Türkler ve civardaki hükümdarlar açısından durum hiç de iyi olmayacaktı. Planladığı yardımı alamayan Tuğrul Arslan şehre eli boş dönünce annesi Ayşe Hatun, bütün asilzâdeleri ve servet sahiplerini toplayıp hapsettirdi. Bunlar, altınları ellerinden

tarihi için bkz. Ersan, *age.*, s. 80-85.

³²³ Ebu'l-Ferec, II, s. 359.

³²⁴ Süryani Mikhail, III, xvı, 1, s. 219; Ebu'l-Ferec, aynı yer.

³²⁵ Süryani Mikhail, aynı yer. Ebu'l-Ferec (aynı yer), "Büyük Saman Köyü" olarak kaydeder.

alınmak için merhametsizce işkencelere tâbi tutuldular. Ayşe Hatun'un gayesi bu serveti toplayıp şehirden kaçmaktı. Zaten o, bu yaptıklarıyla bütün şehir halkını gözden çıkardığını belli ediyordu.

Sonunda tüm ümitlerini kaybeden Ayşe Hatun ile oğlu Tuğrul Arslan, 1 Zilkade 518 (10 Aralık 1124) Çarşamba günü³²⁶ sabahı şehirden çıkarak Malatya'yı Dânişmendlilere teslim ettiler ve civarda bulunan Minşar Kalesi'ne çekildiler.³²⁶ Böylece altı aylık³²⁷ bir muhasaradan sonra şehre giren Emir Gazi, bitkin bir vaziyette bulunan halka moral verdi. Onları teselli edip, şehirde kalan ve oraya gelmek isteyen insanların serbest olduklarını ilan etti. Çiftçilere tohumluk buğday dağıttı. Şehre koyun ve öküz sürüleri getirtti. Malatya yeniden refaha kavuşmaya başladı.³²⁸

Emir Gazi, Malatya'yı ele geçirince Artuklular ile olan ilişkileri daha da gerilmişti. Emir Gazi, Artuklulardan Şemsüddeve Süleyman'ın Meyyâfârîkîn'de ölmesi nedeniyle ona ait olan Harput'u (Hısn-ı Ziyâd) ele geçirmek için hareket etti. Ancak Artuklu Sökmenoğlu Davud, daha çabuk hareket ederek adı geçen yeri ele geçirmişti. Bu yüzden Emir Gazi Harput'ta yağma yaparak ele geçirdiği malları ve esirleri Malatya'ya taşıdı. O, bölgeye ikinci defa yağma akını düzenleyerek bu kez kaldırdığı mal ve esirler dışında müstahkem bir kale olan Minşar'ı (Masara) da ele geçirdi. Artuklu Davud, Emir Gazi'nin üzerine doğru yürüdü. Fakat onunla baş edemeyeceğini anladığından bölgede bulunan köyleri ateşe vererek kaçtı.³²⁹

Sultan Mesûd'un, Türkiye Selçukluları ile Dânişmendliler arasında çekişme mevzuu olan Malatya şehrinin Emir Gazi tarafından alınması sırasında ona yardım edip bir ittifak oluşturması ve babası I. Kılıç Arslan'ın siyasetine ters düşmesini bir ihanet olarak değerlendiren kardeşi Ankara ve Kumana³³⁰ meliki Arab,

³²⁶ Urfalı Mateos, s. 282.

³²⁷ Aynı eser, aynı yer.

³²⁸ Süryani Mikhail, III, xvi, 1, s. 220, trc. Hrant s. 82-83; Ebu'l-Ferec, II, s. 359.

³²⁹ Süryani Mikhail, s. 84. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 168.

³³⁰ Kumana veya Komana. Geçmişte Anadolu'da bu isimle anılan iki yer

30.000 kişilik³³¹ bir ordu toplayarak, bu sırada Emir Gazi'nin de Artuklular ile mücadele etmesinden faydalanıp kardeşi Türkiye Selçuklu Sultanı Mesûd'un üzerine yürüdü. O, muhtemelen Mesûd'un Dânişmendlilerle ittifak kurmasını ve Malatya'yı onlara teslim etmesini bahane ederek Türkiye Selçuklu tahtını ele geçirme gayreti içine girmişti.³³² Kaynaklardaki bilgilerin yetersiz oluşu nedeniyle nerede yapıldığını bilemediğimiz iki kardeş arasındaki bu ilk savaşı kazanan Melik Arab oldu. Mesûd ise, yardım almak ümidiyle İstanbul'a Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos'un yanına gitti.³³³ Mesûd, İstanbul'da İmparator tarafından son derece iyi karşılandı. Ioannes ona bir askerî birlik ile yüklü miktarda altın verdi. İmparator Ioannes'den istediği yardımı alan Sultan önce kayınpederi Emir Gazi'nin yanına gitti. Sonra iki hükümdar kuvvetlerini birleştirerek bu arada Mesûd'un yokluğundan faydalanarak Konya'yı kuşatmış olan³³⁴ Melik Arab'ın üzerine yürüdüler. İki taraf arasında yapılan savaş, bu defa Melik Arab kaybettii ve Kilikya Ermeni Hâkimi I. Toros'un (Thoros) (1100-1129) yanına kaçtı (1126).³³⁵

Kilikya'ya kaçan Melik Arab, Toros'tan aldığı yardımcı kuvvetlerle Anadolu'ya dönerek 1127 yılı yazında Dânişmendli Emir Gazi'nin oğlu Muhammed'i tuzaga düşürerek esir etti.

mevcuttur. Biri Tokat'ın 9 km kuzeydoğusunda, Almus yolu kavşağındaki Gömenek (Gümenek) köyünün yerinde, diğeri de Kapadokya'nın (Kappadokia) güneyinde, Kataonia bölgesindeki Komana'dır ki, kalıntıları Adana ili Tufanbeyli ilçesi merkez bucağına bağlı Şar köyü ile iç içedir. Bizim bahsettiğimiz Kumana, Gömenek köyünün yerindekidir. Bkz. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993, s. 458. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 135 n. 79.

³³¹ Süryani Mikhail, III, xvi, 2, s. 223. Krş. Kesik, "Melik Arab", *Tarih Dergisi*, sy. 38, s. 23.

³³² Cahen, s. 106.

³³³ Süryani Mikhail, aynı yer; Ebu'l-Ferec, II, s. 360.

³³⁴ Süryani Mikhail, aynı yer.

³³⁵ Süryani Mikhail, aynı yer; Ebu'l-Ferec, Aynı yer. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 168-169; Erdoğan Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1994, s. 712-713; Kesik, "Melik Arab", s. 23.

Melik Muhammed'in oğlu Masara Hâkimi Yunus,³³⁶ bu olay üzerine babasını kurtarmak gayesiyle Melik Arab'a karşı yürüdüyse de o da yenilgiye uğrayarak esir düştü. Bundan sonra vakit kaybetmeden Emir Gazi'nin üzerine yürüyen Arab, onu da mağlubiyete uğrattı. Fakat Emir Gazi savaşı kaybetmiş olmasına rağmen bir hileye başvurup, yüksek bir mevkiye çıkıp çadırını kurdurdu ve güya Melik Arab mağlup olmuş gibi davullar çaldırdı. Davul seslerini işiten ve Emir Gazi'nin çadırını gören Dânişmendli kuvvetleri yeniden toplandılar ve bu defa Melik Arab'ın ordusunu mağlup ettiler. Ayrıca bu sırada bastırılan yoğun sis de Melik Arab'ın askerlerinin dağılmasında etkili oldu. Emir Gazi onları takip ederek çadırlarını ve atlarını ele geçirdi.³³⁷ Sonra da onun hâkimiyeti altında bulunan Ankara ve Kumana üzerine yürüyerek burada yaptığı şiddetli muharebelerden sonra bu iki şehri zaptetti, Melik Arab tarafından hapiste tutulan oğlu Muhammed'i de kurtardı. Melik Arab bu yenilgiye rağmen Dânişmendlilere karşı mücadeleden vazgeçmedi ve onlara ait bulunan birçok yeri işgal ettiği gibi Emir Gazi'nin oğlu Yağan'ın idaresinde bulunan bir kaleyi de ele geçirdi.³³⁸ Bu durum Emir Gazi'yi son derece öfkelenbildirdi. Hemen ordusuyla Arab'ın üzerine yürüdü ve onu mağlup etti. Melik Arab savaş meydanından kaçmayı başardı. Emir Gazi de ona ait köy ve şehirleri tahrip etti. Melik Arab yeniden Emir Gazi'nin karşısına çıkmış, bu defa da yenilmiş ve Bizans'a İmparator Ioannes'in yanına sığınmak zorunda kalmıştı. 1127 yılında Melik Arab ve Emir Gazi arasında yapılan mücadeleyi ayrıntılı bir şekilde veren Süryani Mikhail ne yazık ki, bu tarihten sonra ona ait hiçbir bilgi kaydetmemektedir. Buna göre Melik Arab, 1127 yılında ta-

³³⁶ Süryani Mikhail (III, xvi, 2, s. 223, Hrant, trc. s. 87), bu ismi "Yaunas" olarak kaydeder.

³³⁷ Süryani Mikhail, (III, xvi, 2, s. 223 vd., Hrant trc. s. 87-88). Ebu'l-Ferec'e göre (II, 360), bu olay 1126 yılında olmuştur.

³³⁸ Süryani Mikhail, III, xvi, 2, s. 224, Hrant trc., s. 88.

rih sahnesinden çekilmiş olmalıdır.³³⁹ Süryani Mikhail,³⁴⁰ Sultan I. Kılıç Arslan'ın Habur Suyu kenarında Emir Çavlı ile giriştiği savaş sonucunda öldüğünü anlattıktan sonra Sultanın oğullarının isimlerini sıralar ve Melik Arab'ın Dânişmendli Meliki Emir Gazi tarafından öldürüldüğünü kaydederse de, daha sonra onun Sultan I. Mesûd ve Emir Gazi ile mücadelesini anlatması ve onun nasıl öldüğünden bahsetmemesi bu bilgiye şüphe ile yaklaşmamızı gerektiriyor. Yine de onun Emir Gazi tarafından öldürülmüş olabileceği düşünülebilir.

Sultan Mesûd, kayınpederi Emir Gazi'nin yardımıyla elde ettiği tahtını yine onun yardımıyla koruyabilmiş ve birlikte hareket etmeleri sonucu rakipleri ve aynı zamanda kardeşleri Melikşah (Şahinşah), Arab ve Tuğrul Arslan'dan kurtulmuş oluyordu. Ancak bu yardımlara karşılık Malatya'nın zaptına sesini çıkarmamış, hatta yardımda bulunmuş ve Dânişmendli Emir Gazi'nin üstünlüğünü kabul etmişti. Aslında o, Malatya'nın zaptına -şimdilik- sesini çıkarmıyordu. Çünkü buranın Emir Gazi tarafından alınması ile kendisine ileride rakip olabilecek Tuğrul Arslan'ın da gücü kırılmış oluyordu. Fakat o, öyle görünse de babası I. Kılıç Arslan'ın Malatya üzerindeki siyasetini sürdürmeye devam edecektir.

I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Anadolu'daki Selçuklu topraklarını bir bir kendi sınırları içine alan Emir Gazi, artık Anadolu'da en önemli güç haline geldi. Damadı Sultan Mesûd'a bıraktığı Konya ve çevresi hariç Malatya'dan Sakarya'ya kadar uzanan topraklar üzerinde hâkimiyet sağladı. 1129 yılında Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Karadeniz sahillerini kontrol altına aldı.³⁴¹ Karadeniz sahillerine akınlarda bulunan Emir Gazi, Ka-

³³⁹ Süryani Mikhail, aynı yer; Ebu'l-Ferec, II, s. 361. Krş. *Anonim Selçuknâme*, s. 38, trc. 24. Süryani Mikhail, eserinin bir başka yerinde (III, xv, 10, s. 194, Hrnt trc., s. 54), onun Emir Gazi tarafından öldürüldüğünü de kaydeder. Krş. Kesik, "Melik Arab", s. 25.

³⁴⁰ *Vekayinâme*, III, xv, 10, s. 194.

³⁴¹ Ebu'l-Ferec, II, s. 363; *Anonim Süryani*, s. 89-90. Krş. Runciman, II, s. 173; Yınanç, "Dânişmendliler", *İA*, III, s. 470; Özaydın, "Dânişmendliler", agm., s. 470.

sianus (Casianus) adlı Bizanslı bir vali idaresinde bulunan yerleri ele geçirdi. Aslında bu vali emri altındaki bu sahil şeridini kendi isteğiyle, Emir Gazi'nin yanına giderek ona teslim etti. Emir Gazi de Kasianus'a kendi memleketinde bir yer vererek hizmetine aldı.³⁴² Kilikya Ermeni Prensi I. Thoros (Toros)'un ölümünden (1129) istifade etmek isteyen Emir Gazi, 1130 yılında da Çukurova'ya inip Anazarba'yı (Anazarva, Dilekkaya Kalesi) işgal eden Antakya Prinkepsi II. Bohemund'u mağlup etti.³⁴³ Haçlılar mağlubiyete ve büyük kayıplara uğradılar.³⁴⁴ Haçlı Prinkepsi II. Bohemund da ölüler arasında idi. Ebu'l-Ferec³⁴⁵ Türklerle Haçlıların ansızın karşılaşarak savaşa tutuştuklarını, savaş sonunda Dânişmendlilerin galip geldiklerini, Türklerin II. Bohemund'u onun kral olduğunun farkına varamadıkları için öldürdüklerini, Ermeni Prensi I. Leon'un ise iki taraf arasındaki savaşa müdahalede bulunmadığını, Türklerin mücadeleyi kazanmaları üzerine de kalelerine kapanarak Türklerden birçoklarını öldürdüğünü kaydeder.

Emir Gazi, Bohemund'un kellesini bazı hediyelerle birlikte 1130 yılında Abbasî hilâfet merkezi Bağdad'a ve Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'e yollayarak zaferini müjdeledi.³⁴⁶ *Anonim Süryanî Vekâyinâmesi*'nin ifadesine göre,³⁴⁷ Bohemund'un babası Gümüştegin Gazi tarafından mağlup ve esir edilmiş ve

³⁴² Süryani Mikhail, III, xvi, 3, s. 227, Hrant trc., s. 92; Ebu'l-Ferec, II, s. 363.

³⁴³ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, (yay. Ali Sevim, *Azîmî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler*), Ankara 1988., s. 45, trc. s. 53. Krş. Urfalı Mateos, s. 285 n. 164; Cahen, s. 107; Yinanç, agm., s. 470.

³⁴⁴ Azîmî, s. 45, trc., s. 53. Süryanî Mikhail (s. 92)'in anlatımından bu karşılaşmada Dânişmendli ordusuna başka bir Türk kumandanının komuta ettiği ve Emir Gazi'nin bu sırada yakınlarda bir yerde bulunduğu anlaşılıyor.

³⁴⁵ *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 363.

³⁴⁶ Süryani Mikhail, s. 92. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 170; Ersan, *age.*, s. 122.

³⁴⁷ *Anonim Süryani Vekayinâmesi*, (nşr. J.B. Chabot), *Chronicon (syriacum) ad annum chr. 1203/4 pertinens, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*, Paris 1918, (trc. A.S. Tritton), "The First and Second Crusades from an Anonymos Syriac Chronicle", *JRAS*, London 1993, s. 99

oğlu Emir Gazi de ilginç bir tesadüf sonucu onun oğlunu aynı âkıbete uğratarak öldürmüştü.

İbnü'l-Esîr,³⁴⁸ eseri *el-Kâmil fi't-Târih*'de Malatya Hâkimi Dânişmend'in 528 (1133-1134) yılında Suriye'deki Haçlılara ağır bir darbe indirerek pek çok kişiyi öldürüp yine çok sayıda insanı esir aldığından bahsetmektedir. Metinde Dânişmend olarak bahsedilen Emir Gazi'nin böyle bir faaliyetinden diğer kaynakların söz etmemeleri nedeniyle akla bu olayın Emir Gazi'nin Antakya Haçlı Prinkepsi Bohemund ile Anazarba'da giriştiği savaş ile ilgili bir kayıt olabileceğini getirmektedir.

Emir Gazi'nin Çukurova Bölgesi'nde bulunmasından istifade eden Bizans İmparatoru Ioannes Komnenos, Kastamonu üzerine sefere çıktı.³⁴⁹ İmparatorun çok kalabalık bir ordu ve ağır kuşatma makineleri ile üzerine geldiğini haber alan şehrin askerî valisi mücadeleye girmeden şehri terk etmeyi tercih etmişti. Bu nedenle İmparator hiç zorlanmadan sulh yolu ile şehri istila etti.³⁵⁰ Buna rağmen beraberinde çok sayıda esir de götürdü.³⁵¹ Süryani Mikhail,³⁵² İmparator Ioannes'in bu seferi sırasında Kastamonu dışında yine aynı bölgede bulunan iki kaleyi daha zaptettiğini kaydediyor; ancak bu kalelerin adlarını zikretmiyor. Yine Süryani Mikhail'in kaydına göre³⁵³ söz konusu kaleler İmparatorluk kuvvetleri karşısında savunma yaparak direndikleri için zaptedilmelerinin ardından tahrip edildiler.

³⁴⁸ trc., XI, s. 26.

³⁴⁹ Ioannes Kinnamos, *Epitome Historiarum*, CSHB, (nşr. I. Meinecke), Bonn 1836, (Frs., J. Rosenblum), *Chronique*, Paris 1972; Trk. Işın Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historiası (1118-1176)*, Ankara 2001, s. 13; Niketas Khoniates, *Historia*, (trc. Fikret Işıltan), Ankara 1995, s. 12.

³⁵⁰ Kinnamos, s. 13; trc., s. 11-12; Niketas, s. 12. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 171; Özaydın, *İslâm Târihi*, VIII, s. 60.

³⁵¹ Niketas, s. 12.

³⁵² *Vekayinâme*, II, s. 99.

³⁵³ Bkz. Aynı yer.

İmparator Ioannes, başkentine döndüğü zaman, Kastamonu'nun zaptını İstanbul kamuoyunun nazarında abartmak için bir de zafer alayı düzenlemiştir ki, bu Bizans İmparatorlarının çok sık başvurdukları bir uygulamadır. Niketas, eserinde³⁵⁴ oldukça şaşıla bu töreni uzun uzadıya anlatmaktadır.

Ioannes, 1131 yılında Türkler üzerine tekrar sefere çıkarak sahilde bir kale inşa ettirdi.³⁵⁵ Ancak tam Türklerle savaşıcağı sırada kardeşi Isaakios tahtı ele geçirme teşebbüsünde bulununca derhal İstanbul'a döndü. Isaakios ise başarılı olamayarak önce Sultan Mesûd'a sonra da Emir Gazi'ye sığındı. Dânişmendli Hükümdarı ise bu durumdan dolayı çok memnun olarak ona gereken itibarı gösterdi ve daha sonra Isaakios'u Trabzon Rum Dukası Konstantin Gabras'ın yanına gönderdi.³⁵⁶

1131 yılında Dânişmendli Emir Gazi, kız kardeşine ait olan Zamantı (Symnada veya Simnadu)³⁵⁷ şehrini kuşattı ve burayı zor kullanarak ele geçirdi.³⁵⁸

Haçlıların mağlup edilmesinden sonra Misis, Tarsus ve Adana'yı ele geçirmiş olan Ermeni Prensi I. Leon, Dânişmendliler için tehlike arz etmeye başlamıştı; ayrıca Ermeniler kazanılan başarılarından sonra Türk bölgelerine de yağma amacıyla saldırılar düzenleyerek halka zarar vermekteydi. Bu yüzden I. Leon'u cezalandırmak için harekete geçen Emir Gazi, Ermeniler üzeri-

³⁵⁴ *Historia*, s. 12.

³⁵⁵ Süryani Mikhail (s. 96), İmparatorun sahilde bir şehir inşa ettiğini kaydede-

³⁵⁶ Süryani Mikhail, III, xvi, 4, s. 230. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 171.

³⁵⁷ Zamantı hakkında bilgi için bkz. Solmaz, s. 141n. 588. Zamantı'nın yeri hakkında bilgi için bkz. Halil Edhem, "Anadolu'da İslâmî Kitâbeler", *TOEM*, V-VI, s. 449-452.

³⁵⁸ Süryani Mikhail, s. 96. Solmaz (s. 140 vd.), Emir Gazi'nin burayı kuşatma sebebi olarak Ermeni Prensi Leon'un Zamantı'ya saldırması olduğunu göstermiştir. Kaynak olarak gösterdiği Süryani Mikhail (s. 96), bundan bahsetmeyip sadece Emir Gazi'nin, kızkardeşine ait olan Zamantı'yı kuşatıp cebren ele geçirdiğini kaydeder. Solmaz'ın kaydettiği bilgi Osman Turan'ın eserinde (*Türkiye*, s. 170-171) mevcuttur. Herhalde Solmaz da kaynağa dayalı olmayan bu bilgiyi Turan'ın eserinden almıştır.

ne sefere çıkarak 1131 yılında Kilikya topraklarına girdi ve bazı kaleleri ele geçirdi. Bu sırada Kilikya Ermeni Prensi Thoros'un yerine geçen oğlu I. Leon, Dânişmendliler ile bir savaşı göze almayarak Emir Gazi'ye bağlılığını arz edip, Dânişmendli topraklarına saldırmayacağına dair söz verdi ve yıllık haraç vermeyi de kabul etti.³⁵⁹ Ancak Emir Gazi ülkesine döner dönmez verdiği yemini ve yaptığı antlaşmayı unutarak Dânişmendlilere haraç göndermedi.

Leon ile andlaşma yapan Emir Gazi, Urfa Haçlı Kontluğu topraklarına da bir akın düzenlemek niyetinde idi. Bu durumu haber alan Urfa Haçlı Kontu I. Joscelin, bu esnada çok hasta olmasına rağmen sedyede olduğu halde Türkler üzerine yürürken yolda ölmüştü. Haçlı kontunun öldüğünü haber alan Emir Gazi, bu durumdan faydalanmak yerine savaşı durdurup ölen Haçlı kontunun yerine geçen oğlu II. Joscelin'e bir taziyenâme (başsağlığı mektubu) göndererek: "Hükümdarınızın ölümü sayesinde sizi yendiğimi söyletmemek için bugün sizinle savaşmayacağım. Bu nedenle rahatça işlerinize bakın. Âdetlerinize göre kendinize bir hükümdar seçin ve ülkenizi selamete idare edin! Benden ve askerlerimden korkmayınız!" diyerek büyük bir mertlik ve âlicenablık örneği sergiler.³⁶⁰

Dânişmendli Hükümdarı Malatya'ya dönünce, Sultan Mesûd ile Trabzon'da bulunan Isaakios da oraya gelip kışı beraber Malatya'da geçirdiler.³⁶¹ Sonra Emir Gazi 1132'de Kastamonu'yu Bizanslılardan savaş yoluyla geri aldı.³⁶² Muhtemelen onun bu seferinde yanında damadı I. Mesûd da bu-

³⁵⁹ Turan, *Türkiye*, s. 170-171; Ersan, *age.*, s. 122-123. Bkz. Süryanî Mikhail, III, xvi, 5, s. 232 vd. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 171; Demirkent, II, 98, n. 407, 99, n. 409-412.

³⁶⁰ Süryanî Mikhail, s. 97-98. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 171; Demirkent, *Urfa*, II, s. 99.

³⁶¹ Süryani Mikhail, aynı yer.

³⁶² Kinnamos, s. 14; Niketas, s. 13; Süryani Mikhail, III, xvi, 5, s. 234, Hrant trc., s. 100. Krş. Ferdinand Chalandon, *Alexis Comnène. Les Comnène, Jean II Comnène et Manuel I Comnène*, Paris 1910-1912, II, s. 86; Turan, *Türkiye*, s. 172.

lunuyordu. Kinnamos,³⁶³ Kastamonu, Emir Gazi tarafından kuşatıldığında Ioannes'in karısı İmparatoriçe Eirene'nin henüz öldüğünü ve kendisinin de hasta olduğunu belirtir. Buna karşın Süryani Mikhail,³⁶⁴ İmparator Ioannes'in, Kastamonu'nun yeniden Dânişmendlilerin eline geçtiğini haber alınca Batı Karadeniz Bölgesi üzerine yeni bir sefere çıktığını ancak henüz yolda iken karısının ölümü ve tahtının vârisi olan oğlunun hasta olduğuna dair aldığı haber üzerine derhal İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldığını kaydeder.

Emir Gazi ve Sultan Mesûd, sahil civarında yaptıkları akınlar sırasında Zinin adlı bir kaleyi kuşattılar, ancak zaptına muvaffak olamayınca kaledeki Haçlılardan 4.000 dinar alıp onlarla sulh aktettiler.³⁶⁵

Suriye bölgesi tarihçisi Azîmî,³⁶⁶ 527 (1132/1133) yılları olayları arasında Emir Gazi'nin (metinde "Dânişmendoğlu" olarak kaydedilmiş) Bizans İmparatorluğu'na ait bir kafileye saldırıp onların mallarını ele geçirdiğini kaydeder. Bir diğer çağdaş yazar ve Suriye bölgesi tarihçisi İbnü'l-Kalânîsî ise³⁶⁷ aynı hicri yılın olayları arasında Emir Gazi'nin (metinde "İbn Dânişmend") İstanbul'dan gelen çok sayıda asker ile savaştığı ve onlardan çoğunu öldürerek zafer kazandığını kaydeder. Burada yer alan her iki kaydın da yukarıda anlatmaya çalıştığımız Emir Gazi'nin Batı Karadeniz sahillerine seferiyle ilgili kayıtlar olduğu anlaşıyor.

Emir Gazi 1133 yılında Bizans Devleti'ne ait Albara adlı bir kaleyi kuşatmış mukavemet gösteren kale bir süre sonra kılıç zoruyla ele geçirilmiş ve bu nedenle kale yıktırılarak halkı da esir olarak alınmıştır.³⁶⁸

³⁶³ *Historia*, s. 14, trc., s. 12.

³⁶⁴ *Vekayinâme*, s. 100.

³⁶⁵ Süryani Mikhail, III, xvi, 5, s. 233, Hrant trc., s. 98. Süryani Mikhail (aynı yer), bu kalenin adını "Zynyn" olarak kaydeder.

³⁶⁶ *Azîmî Tarihi*, s. 47-48, trc., s. 57.

³⁶⁷ *Zeylû Tarihi Dımaşk*, s. 236.

³⁶⁸ Süryanî Mikhail, s. 99.

Emir Gazi'nin Ermeniler, Haçlılar ve Bizans İmparatorluğu'na karşı elde ettiği başarılarından sonra Abbasî Halifesi Müsterşid (1118-1135) ile Büyük Selçuklu Sultanı Sencer (1118-1157), ona "Melik" unvanının tevcih edildiğini gösteren bir menşûrla birlikte davullar, bir altın gerdanlık, bir altın âsâ ve dört siyah sancak göndererek bölgedeki hâkimiyetini tasdik ettiler.³⁶⁹ Ancak elçilik heyeti geldiğinde Emir Gazi ölüm döşeginde idi ve birkaç gün sonra 1134 (528) tarihinde öldü.³⁷⁰ Bu yüzden merasim oğlu Melik Muhammed'e yapıldı. Elçiler merasimden sonra geri döndüler.

Süryani Mikhail'e göre,³⁷¹ Emir Gazi, zâlim, kâtil ve birçok karısı olan sefih bir adamdı. Adı geçen müellif, Emir Gazi'nin ölümünden birkaç gün önce bir kadın getirttiğini ve Malatya halkına onu karşılamak için sokakları süslemeleri emrini verdiğini ve daha başka keyfî şeyler yaptığından bahseder. Süryani müellifi yine onun hakkında: "Emir Gazi, cesur, kuvvetli ve hilekâr bir adamdı. Bizans Devleti'ne akınlar düzenleyip burada bulunan Türk âsileri kılıçtan geçirmiştir. Bundan dolayı devletin sınırları içinde sürekli bir âsâyîş hüküm sürmüştür. Hırsızları ve yağmacıları fena halde sindirmişti. O, askerleri çok severdi. Emir Gazi, öldüğü esnada bir arslan gibi kükremişti." demektedir.³⁷²

Süryani Mikhail eserinin bir başka yerinde, Malatya Meliki Nâsırüddin Muhammed'den bahsederken Emir Gazi'nin Mar Bar Çauma Manastırı'ndan alınan vergileri çok fazla arttırdığını kaydeder.³⁷³ İşte bu kayıttan anlaşılıyor ki, Süryani Mikhail, Emir

³⁶⁹ Süryani Mikhail, s. 103 (Hrant trc.).

³⁷⁰ Azîmî, (s. 49, trc., s. 58) onun 528 (1133/1134) yılında öldüğünü kaydeder, ay ve gün belirtmez. Süryani Mikhail, (III, xvi, 4, s. 237) ve Ebu'l-Ferec (II, 367), 1135 yılını kaydederler. Krş. Chalandon, II, s. 88; Turan, *Türkiye*, s. 172; Cahen, s. 217; Merçil, s. 255; Özaydın, *agm.*, s. 470; Irene Melikof, "Danishmendids", *EF*, II, s. 110; Yınanç, *agm.*, s. 470; Solmaz, *age.*, s. 149.

³⁷¹ *Vekâyinâme*, s. 103.

³⁷² Süryani Mikhail, aynı yer.

³⁷³ *Vekâyinâme*, s. 238-239.

Gazi'yi "zâlim, kâtil" diye eleştirirken hissî davranmıştır. Asıl nedenin Mar Bar Çauma Manastırı'ndan alınan vergiler olduğu ortaya çıkıyor. Zira sonradan Malatya meliki olan Nâsırüddin Muhammed'in çok kötü bir idareci olmasına rağmen Mar Bar Çauma Manastırı rahiplerince sevildiği ve destek gördüğü, Emir Gazi'nin koyduğu vergilerin miktarını düşürmesinden kaynaklanmıştır. Süryani Mikhail'in böyle bir idareci hakkında övücü sözler sarf etmesi meseleyi izah eder. Yine Süryani Mikhail'in Emir Gazi'yi öven sözler de söylemesi hisleriyle vicdanı arasında kaldığını gösterir. Süryani Mikhail tarafından Emir Gazi'ye atfedilen "hilekâr" olma vasfı ise, onun savaş hilelerine fazlasıyla vâkıf biri olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Emir Gazi'nin Hristiyanların inançlarına karşı saygılı olduğu anlaşılıyor. Süryani Mikhail'in kayıtlarında yer alan bir bilgiye göre,³⁷⁴ 1132 yılında Malatya'da bir İranlı, Hristiyanları aşağılamak için Hristiyanlarca kutsal sayılan haçı, tenasül uzvunun (erkeklik organının) ucuna takmıştı. Bu durum karşısında galeyana gelen Hristiyan ahali derhal bu adamı şehrin valisine şikâyet ettiler. Vali de bu adamı Hristiyanlara teslim ederek, ona uygun buldukları cezayı vermelerini istedi. Hristiyan halk bu adamın yüzünü siyaha boyayıp onu bir eşeğin üstünde Malatya şehrinin sokaklarında dolaştırdılar. Dânişmendli Hükümdarı Emir Gazi, bu adamın yaptıklarını duyunca ona dayak attırdıktan sonra kendi ülkesinden kovarak sınır dışı etmiştir.

Emir Gazi'nin Muhammed, Yağıbasan, Yağan ve Aynüddeve isimlerinde dört oğlu vardı. Yerine bu çocuklar arasından Muhammed adındaki oğlu geçti.³⁷⁵

Emir Gazi'nin, oğlu Muhammed'i sağlığında yerine hazırladığı anlaşılıyor. Böylece o, ölmeden önce yerine güçlü bir hükümdar bırakmayı başarmış, devri her bakımdan Dânişmendlilerin en parlak zamanı olmuştur. Emir Gazi, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın 1107 yılında ölümünden itibaren Anadolu'da

³⁷⁴ *Vekâyinâme*, s. 100.

³⁷⁵ Süryani Mikhail, II, aynı yer; *Anonim Süryani*, s. 275; Ebu'l-Ferec, II, s. 367.

en güçlü Türk hükümdarı haline gelmiş ve Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı da üstünlük kurarak Dânişmendli Beyliği'ni devlet olma seviyesine ulaştırmış, Bizans'a Haçlılara, Ermenilere karşı da başarıyla mücadele etmiş değerli bir hükümdar ve kumandan olmuştur. O, 1120 yılından itibaren Mengüçüklü Beyliği'ni de egemenlik altına almayı başarmıştı. Emir Gazi, Anadolu'da sadece Artuklu Belek Gazi ile karşı karşıya gelmekten çekinmiş ve Ayşe Hatun ile evli olan bu Türk beyinden çekindiği için çok istediği halde Malatya'ya karşı harekete geçememiştir. Dolayısıyla buradan Belek Gazi'nin gücünü sınamak bile istemediği anlaşılmaktadır. Bu yüzden ünlü Artuklu beyinin ölümünden sonra Malatya'yı kuşatarak ele geçirmeyi başarabilmiştir. Emir Gazi, Artuklu Belek Gazi'nin ölümünden sonra Anadolu'daki en kudretli Türk beyi haline gelmiştir.

HAÇLILAR KARŞISINDA İLK BÜYÜK BAŞARI: İMÂDEDDİN ZENGÎ VE URFA'NIN FETHİ

İmâdeddin Zengî, Sultan Melikşah'ın ünlü kumandanlarından Halep Valisi Kasîmüddeve Aksungur'un oğlu idi.³⁷⁶ Babası çok değerli bir kumandan olup idaresi altında bulunan Halep şehrindeki gayrimüslimler dâhil herkesin kendisinden memnun olduğu, adaletli ve askerî alanda başarılı bir kumandandı. Melikşah'ın 1092 yılında ölümü sonrasında çıkan taht mücadelelerinde Sultanın oğlu Berkyaruk'un tarafını tuttuğu için maaşesef bu değerli Türk kumandanı Sultanın kardeşi Suriye Meliki Tâcüddevle Tutuş tarafından ortadan kaldırıldı. Aksungur'un oğlu Zengî ise Selçuklu kumandanlarının onu sahiplenip korumaları sayesinde savaş meydanlarında büyüdü. Müthiş bir tecrübeye erişti. Zamanla babası gibi değerli bir asker ve idareci konumuna yükseldi. Irak Selçuklu Sultanı Mahmud (1119-1131) 1127 yılında onu Musul valiliği görevine getirerek aynı zamanda iki oğluna "atabeg" tayin etti. O, bundan sonra "İmâdeddin"

³⁷⁶ Hakkında geniş bilgi için bk. Coşkun AlpTekin, *The Reign of Zangi (521-541/1127-1146)*, Erzurum 1978.

lakabıyla anılmaya başlandı. Selçukluların ömrünü doldurduğunu fark eden Zengî, bu bölgede büyük ve kuvvetli bir Türk devleti kurmaya çalıştı. Bu sebeple Diyarbekir ve Suriye bölgelerinin Arap ve Türkmen beylerine karşı askerî harekâta girişti. Bir taraftan da Bizans Devleti ile Haçlıları da dikkatle izliyordu. Sincar, Habur ve çevresini, Nusaybin ve Harran'ı ele geçirdi. Zengî, 1128'de Halep'te hâkimiyetini sağlayarak Kuzey Suriye bölgesinde söz sahibi haline geldi. O, önce kendisine emanet edilen bölgede Müslümanlar arasında birlik ve beraberliği sağlamaya çalıştı ancak bu faaliyetler yıllarca sürdü. Zengî'nin bu genişleme hareketleri, ülkeleri tehdit altına giren Artukluların ona karşı birleşmesine neden oldu. Zengî, emrindeki 4.000 kişilik kuvvetiyle Artukluların 20.000 kişilik ordusunu geri çekilmeye mecbur etti. Sonuçta iki taraf arasında 1130 yılında bir barış yapıldı. O bir taraftan da Haçlıları izliyordu. 1130 yılında Esârib Kalesi'ne hücum etti. Kudüs Kralı bu kalenin yardımına koştuyorsa da Zengî burada yapılan meydan savaşında Haçlıları mağlup etti. Esârib Kalesi zapt ve tahrip edildi. Türk kumandanı Savar idaresindeki Zengî'nin kuvvetleri 1137'de Kudüs Kralı Foulque idaresindeki Haçlı ordusunu mağlup etti. Zengî Haçlılar arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanmak suretiyle harekete geçmek için uygun bir fırsat kolluyordu. Urfa Haçlı Kontluğu, Zengî'nin devletini ikiye ayıran bir durumda ve şehir, İslâm ülkeleri ticaret yolları üzerinde çok önemli bir mevkide idi. İmâdeddin sonunda 1144 yılında beklediği uygun ortamı yakaladı. Çünkü Urfa Haçlı Kontluğu'nun Bizans Devleti ile arası açılmıştı. Kudüs Haçlı Krallığı ise Urfa'ya yeterince destek sağlayacak bir durumda değildi. Antakya Haçlı Prinkepsliği ise Urfa'ya düşman olduğu için buradan onlara yardım gelme şansı bulunmuyordu. Aslında Zengî için en büyük problem Urfa'nın çok sağlam surları idi. Şehirde kalabalık ve güçlü bir askerî kuvvet bulunduğu sürece buraya karşı düzenlenecek kuşatma harekâtında başarılı olmak çok zordu. Bu yüzden Zengî, Haçlı Kontu II. Joscelin'in şehirden çıkmasını bekledi. Bunu sağlamak için Artukluların Diyarbekir Hükümdarı Kara Arslan'a saldırdı. Maksudı Haçlıları yanıltmaktı. Zira Kara Arslan, Zengî'ye kar-

şı Urfa Kontluğu'ndan yardım istedi. II. Joscelin Artuklu Hükümdarı Kara Arslan'ın yardım çağrısına olumlu yanıt vererek şehirden dışarı hareket edince, Zengî hiç vakit kaybetmeyerek Urfa'ya geldi ve ani bir baskınla şehri ele geçirmeye çalıştı. Ancak bundan bir sonuç alamayarak 28 Kasım 1144 günü şehri tamamen kuşama altına aldı. Kuşatma üç haftadan fazla sürdü. Zengî, şehrin surlarını mancınıklarla döverek yıkmaya ya da gedik açmaya çalışıyordu. Sonunda lağımclar tarafından açılan tüneller ile surların bir bölümünün yıkılarak askerin içeri nüfuz edebileceği bir gedik oluşturuldu. Açılan bu gedikten 24 Aralık 1144 günü şehre giren Türk birlikleri kısa zamanda şehri savunan müdafilerin direncini kırdılar ve içeriye doluştular.³⁷⁷ Urfa'nın yerli Hristiyan halkını kaderiyle baş başa bırakmak suretiyle iç kaleye çekilmiş olan Haçlı garnizonu da iki gün sonra teslim oldu. Böylece 1087 yılında Sultan Melikşah zamanında ve onun meşhur kumandanlarından Emir Bozan tarafından fethedilen sonradan I. Haçlı Seferi sırasında 1098 yılında Haçlılarca zaptedilen bu şehrin yeniden fethi Zengî'nin eliyle gerçekleştirilmiş oldu. Bu, Zengî namına çok büyük bir başarıydı. Zengî burada Müslümanların Haçlılar karşısında kötü giden talihini değiştirmişti. Artık bundan sonra Haçlılar için hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı. Urfa'nın fethiyle Müslümanları Kudüs'e doğru götürecek bir kapı aralanmış oldu.

Zengî şehre girince derhal savaşa son verilmesini emretti. Ayrıca adamlarına şehrin tahrip edilmemesini, askerlerin aldıkları esirleri serbest bırakmalarını, ele geçirdikleri ganimet ve malları da sahiplerine geri vermelerini emretti. Sadece Selçuklulara karşılık veren askerî garnizon kılıçtan geçirildi. Yerli Hristiyan halka zarar verilmedi. Kiliselere dokunulmadı. Bu şekilde Zengî, Müslümanların cihadının (Allah uğrunda savaşının) tüm Hristiyanlara karşı değil, yıllardır Müslümanlara tarifsiz acılar çektiren Haçlılara karşı yapıldığını açıkça ortaya koymuştur.³⁷⁸

³⁷⁷ Coşkun Alp tekin, *Zangı*, s. 63-65.

³⁷⁸ Coşkun Alp tekin, *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul 1985, s. 130-132; Demirkent, *Urfa*, II, 148.

Zengî'nin Ca'ber ve Fenek Kalelerini Muhasarası

Atabeg Zengî 1146 yılında Fırat Nehri kenarında yüksek bir yerde bulunan Ca'ber Kalesi üzerine yürüdü. Ca'ber Kalesi, Ukaylîlerden Sâlim b. Mâlik'in elindeydi. Sultan Melikşah, babası Mâlik'ten Halep'i alınca burayı ona vermişti. Zengî, Ca'ber Kalesi'ni muhasara etti. Ceziret ibn Ömer'e iki fersah mesafedeki Fenek Kalesi'ne de bir ordu sevk etti ve orayı da muhasara etti. Fenek Kalesi'nin hâkimi Emir Hüsâmeddin el-Kürdî el-Beşnevî idi.

Bu kuşatmaların sebebi Zengî'nin işini sağlama almak amacıyla ülkesinin ortasında başka bir hükümdarın bulunmasını istememesiydi Zengî, Ca'ber Kalesi önlerine karargâh kurup muhasaraya başladı. Kaledekiler ona mukavemet ettiler. Muhasara uzayınca Emir Hassân el-Menbicî'yi aralarındaki dostluk sebebiyle kale hâkimine elçi olarak gönderdi ve kalelerin teslim edilmesini istedi. Zengî, elçi Emir Hassân'a: "Şayet kaleyi teslim razı olursa benim adıma ona pek çok iktalar ve bol miktarda para vereceğimi garanti et, kabul etmezse kaleyi zorla alıncaya kadar kuşatmayı sürdüreceğime ve ondan sonra kendisini sağ bırakmayacağıma yemin ettiğimi ve: 'O zaman bana karşı seni kim müdafaa edecek?' dediğimi söyle." dedi.

Hassân kaleye çıkıp elçilik görevini yerine getirdi ve mesajı tebliğ etti. Zengî'nin kendisine dediği gibi vaatlerde bulundu ve pek çok yer vermeyi teklif etti fakat kale hâkimi teslim olmayı kabul etmedi, bunun üzerine Hassân ona: "Zengî, bana karşı seni kim müdafaa edecek?" diye soruyor dedi. O da: "Emir Belek'e karşı seni müdafaa eden, beni de Zengî'ye karşı müdafaa edecektir." cevabını verdi. Hassân geri dönüp, Atabeg Zengî'ye onun teslim olmamakta direndiğini haber verdi fakat yukarıdaki cevabından söz etmedi. Bundan birkaç gün sonra 5-6 Rebiülâhir 541 (14-15 Eylül 1146) tarihinde, Ca'ber Kalesi sahibi ile anlaş-tıkları tahmin olunan kendi gulâmları tarafından Atabeg Zengî öldürüldü.³⁷⁹

³⁷⁹ Demirkent, *Urfa*, II, s. 153; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, s. 132; a.mlf.,

Atabeg Zengî öldürülünce, Fenek Kalesi'ni muhasara etmek-te olan askerler de oradan ayrıldılar.³⁸⁰

Atabeg Zengî'nin Öldürülmesi ve Onun Bazı Özellikleri

Musul ve Suriye'ye hâkim olan Atabeg İmâdeddin Zengî b. Aksungur 5 Rebiülâhir'i 6 Rebiülâhir 541'e bağlayan gece (14-15 Eylül 1146), yukarıda da bahsettiğimiz gibi Ca'ber Kalesi'ni muhasara ederken öldürüldü. Birkaç memlûk Zengî'yi gecele-yin gizlice öldürdü ve Ca'ber Kalesi'ne kaçtılar, bunun üzerine Ca'ber Kalesi'ndeki askerlere seslenip Zengî'nin öldürüldüğünü bildirdiler ve sevinçlerini ifade ettiler. Zengî'nin adamları derhal yanına koştular, fakat ona son nefesini verirken yetiştiler.

Zengîler devrinin ünlü tarihçisi İbnü'l-Esîr'in babası, Zengî'nin yakın adamlarının birinden duyduğu şu bilgileri eserinde³⁸¹ kaydetmiştir: "Zengî'ye saldırı olduğu haberini alır almaz derhal yanına koştum. Zengî henüz ölmemişti, beni gö-rünce kendisini öldüreceğimi zannederek şahadet parmağıyla bana işaret edip merhamet diledi. Ben Zengî'nin heybetinden korktum ve: 'Ey efendim! Sana bunu kim yaptı?' diye sordum; fakat Zengî konuşamadı ve hemen o anda ruhunu teslim etti, Allah rahmet eylesin!"

Zengî güzel yüzlü, esmer tenli, mavi gözlüydü. Yaşlılıktan saçına kır düşmüştü, yaşı 60'ı geçmişti. Babası (Kasîmüddeve Aksungur) öldürüldüğünde, küçük bir çocuktu.³⁸² Rakka'da def-nedildi.

Askerleri ve halkı üzerinde büyük bir nüfuzu ve itibarı vardı. Onlar tarafından çok sayılır ve hürmet edilirdi. Büyük bir ida-reciydi. Onun yönettiği yerlerde kuvvetliler zayıfa zulmetmeye cesaret edemezdi. Ülke ondan önce adaletsiz yönetim, valilerin

Zangî, s. 90.

³⁸⁰ İbnü'l-Esîr, XI, s. 103.

³⁸¹ *el-Kâmil*, XI, s. 104.

³⁸² İbnü'l-Esîr'in kaydı dikkate alınır (el-Kâmil, XI, s. 104), Zengî'nin bu sıralarda 8-9 yaşlarında olduğu anlaşılmaktadır.

yer değiştirmesi ve Haçlılara yakın olmaları sebebiyle harabe halindeydi. Zengî, ülkeyi mamur hâle getirdi ve bunun sonucunda şehirlerin nüfusu kalabalıklaştı.

Tarihçi İbnü'l-Esîr,³⁸³ babasından naklen şunları anlatır: "Musul'un büyük bir kısmının harap olduğunu gördüm; öyle ki, et-Tâlibîn Mahallesi'nde duran bir şahıs Eski Cami'yi (el-Câmiu'l-Atîk), boş bir arsayı ve Sultan'ın sarayını görebilirdi. Bu arada hiçbir bina yoktu. İnsan, el-Câmiu'l-Atik'e yanında muhafızı olmadan gidemezdi; çünkü yol boyunca hiçbir bina yoktu, tamamen ıssız bir alandı."

Hâlbuki bu mabed, şimdi tamamen binaların ve evlerin ortasında bulunuyor.

Yine İbnü'l-Esîr'in babasından naklettiğine göre,³⁸⁴ el-Cezîre'ye kış mevsiminde varmış olan büyük emirlerinden olup Dakûkâ ve diğer bazı yerlerin muktâı bulunan Emir İzzeddin ed-Debîsi bir Yahudi'nin evine yerleşmişti. Bu Yahudi Zengî'ye başvurup yardım istedi ve durumunu anlattı; bunun üzerine Zengî, ed-Debîsî'ye şöyle bir baktı, ed-Debîsî hemen geri çekildi ve girip hayvanlarını ve çadırlarını dışarı çıkardı.

Debîsî, Zengî'nin korkusundan gulâmlarının çadırlarını çamur sahaya kurmuş ve çamurdan korunmak için de altlarına saman koydurmak zorunda kalmıştı. Debîsî de şehirden çıkıp oraya inmişti.

Musul, meyvesi en az olan şehirdi fakat Zengî devrinde ve ondan sonra meyve ve güzel koku itibarıyla diğer şehirleri geride bıraktı.

Zengî, kadınların özellikle askerlerin eşlerinin iffet ve namuslarını korumak hususunda çok hassâs ve hamîyyetliydi. "Şayet askerlerin hanımlarının namusunu korumazsak seferler dolayısıyla kocalarından uzun müddet ayrı kaldıkları için doğru yoldan ayrılırlar." derdi.

³⁸³ *el-Kâmil*, XI, s. 104.

³⁸⁴ *Age*, XI, s. 105.

Zengî adeta bir cesaret ve kudret abidesiydi. Daha atabegliğin başına geçmeden önceki durumu da bunu ispata kâfidir. Zengî, Musul Valisi Mevdûd ile beraber Haçlı hâkimiyetindeki Taberiyye'yi muhasara etmiş ve attığı ok şehrin kapısına varmış ve kapıyı delmişti. Aynı şekilde el-Hâmidîyye Kürtlerindeki Aks Kalesi'ne de hücum etmiş ve attığı ok yüksek bir dağın üzerine kurulmuş olan bu kalenin surlarına kadar varmıştı.

Atabegliğin başına geçtikten sonra ise ülkesi tamamen düşmanlar tarafından kuşatılmıştı. Bütün düşmanlar onun ülkesine saldırmak ve ele geçirmek istiyordu. Zengî ülkesini muhafaza etmekle yetinmiyor, bilakis her yıl düşmanlarının topraklarından bir kısmını fethediyordu. Halife el-Müsterşid Billâh da Tekrît yöresinde onun komşusuydu. Musul'a yürüyerek şehri muhasara etmişti. Ayrıca Şehrizûr ve o bölgede Sultan Mes'ûd ile, Ahlat Hâkimi Sökmen-oğlu ile, Hısn-ı Keyfâ Hâkimi Davud b. Sökmen ile, Mardin ve Âmid Hâkimiyle, ayrıca Mardin'den Dimaşk'a kadar da Haçlılarla ve Dimaşk hâkimleriyle aynı sınırları paylaşmış, onlara komşu olmuştu. Bütün bu vilâyetler onun ülkesini her taraftan kuşatmıştı. Zengî ülkesinin sınırlarındaki bu yerlere tamamen hâkim oluncaya kadar bir o tarafa, bir bu tarafa koşturmuş, bunlardan bazılarını ele geçirmiş, bazılarıyla da anlaşma yapmıştır.³⁸⁵

Zengî'nin Oğulları Seyfeddin Gazi ve Nureddin Mahmud'un Atabegliğin Başına Geçmeleri

Atabeg Zengî ölünce yanında bulunan oğlu Nureddin Mahmud babasının elinden mührü alarak Halep'e gitti ve şehre hâkim oldu.

O sırada Zengî'nin divan işlerini idare eden ve devlet işlerini yürüten şahıs ulemadan Cemaleddin Muhammed b. Ali olup devlete tek başına hâkimdi. Emir-Hâcib Salâhaddin Muhammed el-Yağısıyanî de onunla birlikteydi. İkiisi devletin muhafaza ve devamına karar verdiler. Selçuklulardan Melik Alp Arslan

³⁸⁵ İbnü'l-Esîr, XI, s. 105.

b. Sultan Mahmud da Atabeg Zengî'nin yanındaydı. Hemen o gün harekete geçti, askerler de onun etrafında toplandılar. Cemâleddin ile Salâhaddin de onun yanına geldiler ve onu şarkıcı kadınlar ve cariyelerle içki âlemine girmeye teşvik ettiler. Sonra onu Rakka'ya soktular. Melik Alp Arslan burada birkaç gün kaldı ve hiç gözükmeydi, sonra Makisin'e gitti. Şehre girip birkaç gün de orada kaldı. Cemâleddin bu arada emirlerden Seyfeddin Gâzî b. Atabeg Zengî'yi destekleyeceklerine dair yemin aldı ve onları Musul'a gönderdi.

Daha sonra Mâkisîn'den Sincar'a gitti. Seyfeddin o sırada Musul'a varmıştı. Sincar'a vardıkları zaman Cemâleddin, dizdara haber gönderip Sultan'ın oğluna şu mesajı iletmesini istedi: "Ben senin memlûkünüm, fakat Musul'a tâbiyim. Sen ne zaman Musul'a hâkim olursan Sincar'ı sana teslim ederim." Bunun üzerine Melik Alp Arslan Musul'a gitti, Cemâleddin de onu yakalayıp Beled şehrine götürdü. Yanında az sayıda asker kalmıştı. Ona Dicle'yi geçmesini tavsiye etti, o da az sayıdaki askerle nehrin doğusuna geçti.

Seyfeddin Gazi o sırada iktâ olan Şehrizûr'da bulunuyordu. Babasının Musul'daki nâibi Zeyneddin Ali Küçük ona haber gönderip Musul'a çağırırdı, Seyfeddin, Melik Alp Arslan'dan daha önce geldi. Cemâleddin, Seyfeddin'in Musul'a geldiğini öğrenince ona haber gönderip Melik Alp Arslan'ın yanında az sayıda asker olduğunu bildirdi. Seyfeddin hemen bir kısım kuvvetlerini Melik Alp Arslan'ın üzerine gönderdi ve onu yakalattı, Melik Alp Arslan Musul Kalesi'nde hapsedildi. Seyfeddin böylece ülkeye hâkim oldu. Kardeşi Nureddin de kendi hâkimiyetindeki Halep'te kaldı. Seyfeddin işlerini idare ve devletini muhafaza etmek maksadıyla Salâhaddin el-Yağısıyanî'yi kardeşinin yanına gönderdi.³⁸⁶

³⁸⁶ İbnü'l-Esîr, XI, s. 106.

İKİNCİ BÖLÜM

II. HAÇLI SEFERİ VE SULTAN I. MESÛD (1147-1148)

Avrupa dünyası XI. yüzyılın sonlarına doğru “Kudüs’ü kurtarma” sloganı ile Türkleri Anadolu’dan atmak ve bütün Ortadoğu’yu ele geçirmek için “Haçlı Seferleri” adı verilen siyasi amaçlı askerî harekât düzenlemiştir.¹

Haçlıların öncüleri, Sultan I. Kılıç Arslan, tarafından Drakon Vadisi’nde ağır bir mağlubiyete uğratıldı.² Ancak Türkler, I. Haçlı Seferi’ne (1096-1099) katılan orduların Anadolu’dan geçmelerine engel olamadılar.³ Haçlılar Urfa, Antakya, Kudüs ve Trablusşam’da yeni Hristiyan devletleri kurdular.⁴ Özellikle Antakya ve Kudüs’te çok büyük katliâm yaparak sayısız Müslüman’ın kanını döktüler.⁵ 1101 yılında Anadolu’ya giren üç Haçlı ordusu da peş peşe imha edildi.⁶ Türklerin Anadolu

¹ Geniş bilgi için bkz. Işın Demirkent, “Haçlı Seferlerinin Mâhiyeti ve Başlaması”, *Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri*, İstanbul 1998, s. 1-14.

² Geniş bilgi için bkz. Runciman, I, s. 95-103; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 12-18.

³ Daha geniş bilgi için bkz. Runciman, I, s. 110-243; Demirkent, *age.*, s. 21-60; Jonathan Phillips, *The First Crusades, Origins and Impact*, Manchester 1997.

⁴ Geniş bilgi için bkz. Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu*, I-II; a. mlf., *Haçlı Seferleri*, s. 37-60, 73-100; Runciman, I, 181-253; II, 3-14, 26-184.

⁵ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t tarih*, X, 229, 236, trc. X, 275, 283-284; Ebu’l-Ferec, II, 340. Krş. Runciman, I, 174-175, 220- 221; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 41, 46-56.

⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Işın Demirkent, “1101 Yılı Haçlı Se-

topraklarından kolayca atılamayacağı anlaşılmış oldu.⁷ Nitekim bu tarihten 1147'ye kadar, Haçlılar buradan bir daha geçmeye teşebbüs edemediler.

A. II. HAÇLI SEFERİ

II. Haçlı Seferi'nin Sebebi ve Hazırlıkları

24 Aralık 1144'te İmâdeddin Zengî'nin Urfa'yı fethi, Müslümanları büyük bir sevince boğarken Avrupa'da şok etkisi yarattı ve Hristiyan âlemi dehşete düştü. Bu panik içerisinde derhal yeni bir Haçlı seferi hazırlığına başlandı.

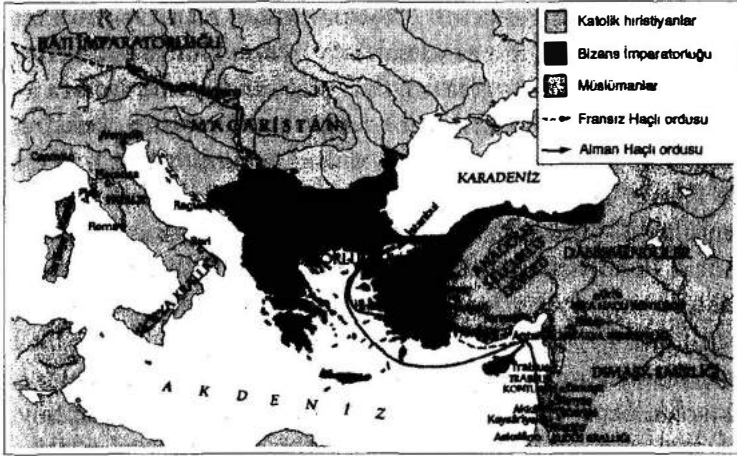
Kudüs'e Urfa'nın fethedildiği haberi ulaşınca Kraliçe Melisende hemen Antakya ile bağlantı kurdu ve Antakya idaresiyle, Papa'ya haberi ulaştırıp yeni bir Haçlı seferinin organize edilmesini rica etmek üzere Roma'ya bir elçi gönderilmesi konusunda istişarede bulundu. Bizans İmparatorunun taleplerine karşı direnmesiyle Latin Hristiyanlar arasında büyük bir şöhrat kazanmış olan Cebele Piskoposu Hugue'ün bu sefaretle görevlendirilmesi kararlaştırıldı. Mesajın çok acele ulaştırılmasının gerekmesine rağmen Piskopos ancak 1145 Sonbahar'ında Roma'ya varabildi. Papa III. Eugenius, Roma şehri Papalık hâkimiyetinin aleyhinde olan bir güruhun elinde bulunduğu için, Viterbo'da ikâmet ediyordu. Haberi burada aldı.

Bu sefere Fransa Kralı VII. Louis'in idaresinde Fransızlar ve Alman Kralı III. Konrad'ın idaresinde bulunan Almanlar katıldılar. Haçı ilk kabul eden, Kral Louis oldu. Pek çok şövalye ve ileri gelen de kralı örnek aldı. Bu çağrıya karşı basit halk tabakası, asillerden daha fazla heyecan gösterdi. Küreğini, sabanını bırakan sefere koştu.

Papa ve Kral Louis tarafından Hristiyanları yeni bir Haçlı Seferi'ne davet etmekle görevlendirilen Bernard de Clairvaux,

ferleri", *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 17-56.

⁷ Runciman, II, s. 24.

II. Haçlı Seferi güzergâhı

Vézelay'dan sonra Bourgounde, Lorraine ve Flandre bölgelerini de dolaşıp vaazlarını tekrarladı.

1146 yılında Almanya'da mahsul beklenenden çok daha az olmuş ve kıtlık baş göstermişti.⁸ Halkın, Bernard'ın çağrısına koşmasında hiç şüphesiz bu faktör çok etkili olmuş; açlık tehlikesi ile karşı karşıya olan halk, bu sefere katılarak Doğu'nun zenginliklerini elde etmek hayaline kapılmıştı. Halkın bu teveccühünden sonra Bernard, bu kalabalığın başına geçmesi gerektiğine inandığı Kral Konrad'ı ikna etti.

Fransa ve Almanya kralları sefer hazırlıklarını henüz sürdürürken, Bernard'ın gönderdiği adamların vaazlarıyla galeyana gelen İngilizlerden, birkaç Flaman ve Fries'den müteşekkil küçük bir sefer heyeti deniz yolundan Filistin istikametinde harekete geçti. Bunlar 1147 İlkbaharı sonlarında İngiltere'den ayrılmışlar ve Haziran başında da kötü hava koşulları yüzünden Portekiz sahilinde Douro kıyısına sığınmak zorunda kalmışlardı. Bu sırada buradaki Müslümanlarla şiddetli muharebelere girişmiş olan Portekiz Kontu Alfonso-Henri, Lizbon'daki Müslümanlar üzerine taarruz etmeyi düşünüyordu ve bunun için de donanma desteğine muhtaçtı. Haçlılar tam bu sırada gelmişlerdi. Portekiz kontu bu Haçlılara

⁸ Runciman, II, s. 212.

bir elçilik heyeti gönderdi. Heyetin başkanı olan Oporto Piskoposu bunlara, haç için savaşmak istiyorlarsa, Filistin'e kadar uzun bir seyahat yapmaya gerek olmadığını, kendilerinin burada aynı mücadeleyi yaptığını ayrıca çok zengin arazilere sahip olmalarının mümkün olduğunu söyleyerek onlardan yardım istedi. Flaman ve Friesler derhal razı oldularsa da İngilizler biraz tereddüt ettiler. Çünkü bunlar Kudüs'e sefer yapmak için yemin etmişlerdi. Ancak Piskoposun bunların reislerini razı etmesi ile onlar da ikna oldular ve Portekiz kuvvetleriyle birleşerek Lizbon'u kuşattılar. Müslümanlar büyük bir cesaretle direndilerse de dört aylık bir kuşatmadan sonra hayat ve mallarına dokunulmaması şartıyla teslim oldular. Ancak Haçlılar verdikleri sözü hemen bozarak büyük bir katliam yaptılar. Bu seferden sonra Haçlıların bazıları doğuya doğru seyahatlerini sürdürdüler. Diğerleri ise burada yani Portekiz topraklarında kaldılar.⁹

Alman Haçlı Ordusu'nun Yola Çıkması ve İstanbul'a Varışı

Sicilya Kralı Roger, özel elçiler göndererek her iki hükümdara da kendilerini ve ordularını deniz yolu ile nakletmeyi teklif etmişti. Konrad, Sicilya kralı ile aralarında düşmanlık olduğundan bu teklifi reddetti. Fransa Kralı Louis ise Roger'e güvenememesi, kara yolunun daha ucuz ve emniyetli oluşu ve dahası Papa'nın Sicilya kralının Haçlı seferine katılmasını istememesi nedeniyle kendisine yapılan bu teklife olumlu cevap vermedi.¹⁰

Kral Konrad, Mayıs 1147'de¹¹ yola çıktı ve Bayern bölgesini geçerek Regensburg'a geldi.¹² Buradan da Macaristan'a geçerek Bizans sınırına ulaştı. Bu Alman Haçlı ordusunun çok büyük sayıda olduğu bilgisi, hemen bütün kaynaklar tarafından veril-

⁹ Bkz. Runciman, II, s. 214-215.

¹⁰ Odo de Deuil, s. 11.

¹¹ Willermus, s. 39. İbnü'l-Esîr (*el-Kamil*, XI, 129, trc. XI, 119), Konrad'ın 543/1148-1149 yılında ülkesinden yola çıktığını kaydeder.

¹² Odo de Deuil (s. 33), Konrad'ın Paskalya zamanı Ratisbon'dan yola çıktığını kaydeder.

mektedir.¹³ Alman ordusu Macaristan'a ulaştığında burada onları Bizans elçilik heyeti karşılayarak, İmparator Manuel adına Konrad'tan ülkesine hangi niyetle gelmekte olduğunu sormuş ve şayet dost olarak gelmekteyse, ondan İmparatorun şahsı ve Bizans İmparatorluğu aleyhine hiçbir girişimde bulunmayacağına dair yemin talep etmişti.¹⁴ Haçlılar, Romalıların kötülüğü için gelmediklerini belirttiler ve eğer meselenin yeminle garantilenmesi gerekiyorsa, bunu hemen yapacaklarını söylediler.

¹³ Alman ordusunun tam olarak kaç kişiden oluştuğu kesin olmamakla birlikte çok kalabalık bir ordu olduğu muhakkaktır. Niketas'ın eserinde yer alan şu kayıt (s. 44) bize bu ordunun sayılamayacak kadar çok kalabalıkta olduğunu gösterir: "Bütün kürekli gemiler, yük mavnaları, balıkçı kayıkları ve at taşıyan salları Almanları karşıya geçirmeye tahsis olundu. İmparator birkaç memuruna, kalkan her gemi ile nakledilenlerin tam sayısını kaydederek kendisine bildirmelerini emretti. Ama Almanların ordusu öyle büyüktü ki, bunların sayısını kaydetmekle görevli olan memurlar saymaktan yoruldu ve sayım işini başaramayarak yarıda bıraktılar." İmparatorun bu işi Haçlıların Tuna Nehri'nden geçtikleri sırada yaptırdığını kaydeden Kinnamos (s. 69), memurların 900.000'den sonra artık sayma işini bıraktıklarını yazar ki, bu da Alman ordusunun 900.000'den fazla olduğu anlamına gelmektedir. Ancak Willermus Tyrensis (s. 41, 47), sefere katılanlardan edindiği bilgiye dayanarak Kral Konrad'ın ordusunda yaya, çocuk, kadın ve hafif süvariler hariç 70.000 zırhlı asker bulunduğunu kaydeder. Süryani Mikail (III, xvii, 6, s. 275), Alman ordusunun 900.000 kişiden, Ebu'l-Ferec (II, s. 384), 90.000 atlı ve sayısız piyadeden oluştuğunu kaydeder. *Anonim Süryani*, (s. 298) 395.000 sayısını verir, ancak buna Fransız Haçlı ordusunu da dâhil eder. İbnü'l-Kalânisî (s. 297), de her iki ordunun 1.000.000 kişiden oluştuğunu kaydeder. Runciman (II, s. 215), ise bu sayının 200 bin olabileceğini kaydeder. Bu ordu içinde kadın ve çocuklar da bulunmakta idi (bkz. Willermus, s. 4; Niketas, s. 40). Işın Demirkent (trc., s. 54 n. 58), Haçlı Seferleri dönemindeki orduların sayısı hakkında belli bir sonuca varmak gayesiyle pek çok çalışma yapıldığını ve birçok fikir ileri sürüldüğünü, ancak hiçbirini için kesin bir rakam vermenin mümkün olmadığını, çünkü bu konuda kaynakların verdiği bilgilerin birbirinden farklı olduğunu belirterek, bu konunun şimdilik çözümlenemediğini ve kesin sayı vermemekle birlikte II. Haçlı Seferi ordularının o devir için "çok büyük" ordular olduğunu kabul eder. Biz de bu görüşe aynen katılmaktayız.

¹⁴ Kinnamos, s. 67 vd.; Niketas, s. 41.

Kral Konrad, ilk Haçlı seferi esnasında Raymond de Toulouse'un İmparator Aleksios'a ettiği yeminin aynı olan bu yemini ederek Manuel'in isteğini yerine getirdi. Böylece Demetrios Makrembolites ve İtalyan asıllı Alexandre de Gravina¹⁵ başkanlığındaki Bizans heyeti, Konrad'a İmparatorluk arazisi içinde kaldığı müddet zarfında her türlü yardımı yapmayı vadederek geri döndü.¹⁶ Alman ordusu ilerlerken bu sırada İstanbul ve Konya'da, gelenlere karşı tedbirler alınıp, tahkimat yapılıyor, endişeli ve sinir bozucu bir bekleyiş süreci başlamış bulunuyordu.¹⁷ Daha önce de belirttiğimiz gibi¹⁸ Bizans İmparatoru Manuel ile Türkiye Selçuklu Sultanı Mesûd aralarında sürüp giden çatışmaları bir barış ile durdurmuşlar ve dikkatlerini tamamen Batı'dan gelen ordulara çevirmişlerdi. II. Haçlı Seferi aslında Türkler ve diğer Müslümanlara yönelik bir hareket olmasıyla birlikte Manuel, önceki Haçlı seferlerinde yaşanan olaylar dolayısıyla çok tedirgindi. Bu durum onu sıkı tedbirler almaya yöneltmişti. Haçlıların, ülkesine saldırmasından korkan İmparatorun endişelerini Niketas¹⁹ şu sözlerle açıklar: "...Ama İmparator, endişeli ve güvensizdi; kuzu postu içinde kurtların ülkesine saldırmasından veya – efsanede anlatılanın aksine – eşek derisi altında arslanların gizlenebilmesinden veya kurt ve tilkinin ittifak etmiş olmalarından endişe ediyordu. Bu sebeple Bizans savaş kuvvetlerini toplayarak danışmanlarıyla durumu müzakere etti. Kaç ordunun ülkeden geçeceğini, ne kadar atlı ve ne kadar ağır donanımlının ve sayısız yayanın bu ordular içinde bulunduğunu hesap ederek, bunların hepsinin zırhlı olduğunu, gözlerinden cinayet arzusu fışkırdığını, hepsinin su gibi kan dökmekten gurur duyduğunu anlattı." Bizans Başkumandanı Aksukhos

¹⁵ Alexandre, bir İtalyan şehri olan Gravina'nın kontu iken diğer birçok kişiyle beraber Sicilya Kralı II. Roger tarafından ülkesinden kovulduktan sonra İmparatorun hizmetine girmiş önde gelen bir diplomat idi (Bkz. Kinnamos, s. 67. Ayrıca bkz. Demirkent, trc., s. 53 n. 57).

¹⁶ Kinnamos, s. 69.

¹⁷ Willermus, s. 41.

¹⁸ Bkz. yukarıda, s. 61 vd.

¹⁹ *Historia*, s. 41.

da bu Haçlıların gelişinden dolayı büyük bir endişe duymuştu. Onun bu durumunu devrin din bilgini Methone Piskoposu Nikholas, "Aksukhos, Batılı milletlerin yürüyüşe geçmesiyle, bu hareketin hepimiz için yaratacağı tehlike yüzünden çok endişeliydi." sözleriyle açıklamaktadır.²⁰ İmparator başşehrin koruyucu istihkâmlarını baştan başa tamir ettirerek savunmaya hazır hale getirdi. Orduyu zırhlar ve demir uçlu mızraklarla donatıp, atlar dağıtarak ve bol paralar vererek askerlerin maneviyatını yükseltti. Birliklerinin bir kısmını şehrin savunması için surlara yerleştirdi. Diğer kuvvetlerini de çok uzak olmayan bir mesafeden Alman ordusunu izlemek ve bu suretle onlardan birinin yağma veya yem bulmak bahanesiyle yürüyüş yolundan ayrılmasını engellemek emrini verdi. Ancak bu birlikler barışçı kalacaklar ve Almanlarla açıkça çatışmaya girmekten kaçınacaklardı.²¹

Sultan Mesûd ise II. Haçlı Seferi hareketini duyar duymaz Doğu'da bulunan tüm Müslüman hükümdar ve emirlerine durumu bildirip yardımcı kuvvetler istemişti ve bu büyük tehlikeye karşı en etkili tedbirleri almaya çalışıyordu. Selçuklu şehirlerini tahkim ediyor, tahrip olmuş birçok yeri tamir ettiriyor, ayrıca komşu ülkeleri yaklaştırmakta olan bu büyük tehlikeye karşı uyarıyordu.²² Çünkü kendisi aşağı yukarı 50 yıl önce babası Sultan I. Kılıç Arslan zamanında vuku bulmuş olan I. Haçlı Seferi ve 1101 yılı Haçlı seferleri sırasında devletin ve halkının içine düştüğü sıkıntıların yeniden yaşanacağı endişesiyle huzursuzdu.

Alman Haçlı Ordusunun İstanbul'a Gelerek Anadolu'ya Geçmesi

Alman Haçlı ordusu Balkanları zaman zaman arada çıkan çatışmalarla geçti ve 10 Eylül 1147'de İstanbul'a geldi. İmparator Manuel, dedesi Aleksios gibi bütün Haçlı ordularının İstanbul önünde toplanmasından büyük kaygı duyduğu için, Fransız

²⁰ Bkz. Demirkent, agm., s. 68.

²¹ Niketas, s. 41.

²² İbnü'l-Kalânîsî, s. 297; Willermus, s. 40-42.

Haçlıları gelmeden önce, Almanları Anadolu yakasına geçirmek için uğraştı. Kral Konrad, İmparatorun isteğine uymak niyetinde değildi. Arkasından gelmekte olan Fransız Haçlılarını beklemek istiyordu. Ancak Fransız Haçlı ordusundan önce Almanların arkasından gelmekte olan Lorenliler ve diğer küçük Fransız birlikleri ile Alman Haçlıları arasında çıkan çatışmalar nedeniyle Konrad, İmparator Manuel'in ısrarına bile gerek kalmadan ordusuyla Anadolu tarafına geçmeye karar verdi. Konrad, ayrıca İmparator'dan Anadolu'daki yürüyüşün selâmeti bakımından kendisine rehberler vermesini istedi ve Manuel de onun bu isteğini uygun bularak muhafız kumandanı Stephanos ve bir Bizans birliğini Konrad'ın yanına verdi.

Alman Haçlı ordusu, İstanbul Boğazi'nı geçtikten sonra Kadıköy (Khalkedon)'de ordugâh kurdu.²³ Buradan İzmit körfezi boyunca ilerleyerek İznik'e geldi.²⁴ Bu arada bütün gelişmeleri yakından takip eden ve Haçlılara karşı elinden gelen her tedbiri almaya gayret gösteren Türkiye Selçuklu Sultanı Mesûd, Almanların, Selçuklu topraklarına iyice yaklaşması üzerine, önceden çağrıda bulunarak komşu Türk ve Müslüman hükümdarlardan aldığı kuvvetlerle takviye ettiği ordusunu²⁵ savaşa hazır duruma getirerek Almanları beklemeye koyuldu.²⁶ İznik'te karargâh kurmuş olan Alman Kralı Konrad, Manuel'in kendisini Türklerin ülkesine girmemesi hususunda ısrarla uyarmış olmasına rağmen onun sözlerine önem vermedi ve burada ordusunu ikiye ayırdı. Niyeti I. Haçlı Seferi ordularının gittiği yolu takip ederek en süratli şekilde Anadolu topraklarını aşmaktı. İmparatorun Türkler hakkındaki sözlerine önem vermiyordu. Çünkü kendi kuvvetine çok fazla güveniyordu. Bu sebeple orduda bulunan hacıları,

²³ Willermus, s. 40.

²⁴ Odo de Deuil, s. 51; Willermus, s. 41-43.

²⁵ İbn Cübeyr (*Rihle - Endülüsten Kutsal Topraklara*, trc. İsmâil Güler, İstanbul 2003, s. 183), Sultan Mesûd'un 100.000 süvariye sahip olduğunu söylerken Willermus (s. 42), Sultan Mesûd'un para ile asker temin ettiğini de kaydeder.

²⁶ Willermus, s. 42.

savaşa yaramayanları Otto von Freising'in idaresinde Alaşehir-Denizli üzerinden Antalya'ya gönderirken kendi idaresinde bulunan ordu Akşehir-Konya yolunu takip etmeye başladı.²⁷

Sultan I. Mesûd'un Konrad'a Karşı Kazandığı Dorylaion Zaferi (26 Ekim 1147)

Alman Haçlı ordusu Kral Konrad'ın idaresinde ve Bizanslı kumandan Stephanos'un rehberliğinde 15 Ekim günü İznik'ten doğuya doğru hareket etti.²⁸ Yolculuklarının ilk haftasında henüz İmparatorluk arazisi içinde yürüdüklerinden hiçbir zorlukla karşılaşmadılar. Yiyecek ve içecekleri vardı.²⁹ Fakat Selçuklu sınırına gelindiğinde Bizanslı kılavuzlar Almanlara en kısa yolun birkaç günlük mesafede bulunduğunu, yanlarına yeterince gıda almaları gerektiğini bildirdiler ve kısa bir süre içinde rahatça konaklayabilecekleri Konya şehrine varabileceklerini söylediler. Bunun üzerine Haçlılar hayvanlarına ve arabalarına yiyecek yükleyerek kılavuzları takip ettiler.³⁰ Verilen sürenin geçmesine rağmen ordu arzu edilen yere ulaşamayınca, Konrad, kılavuzları çağırdı ve komutanların huzurunda kılavuzlara birkaç gündür yolda olmalarına rağmen neden daha önce söylenen yere gelemediklerini sordu.

Bizanslılar, ordunun en geç üç gün içerisinde mutlaka Konya'da olacağını söyledi. Bu vaat üzerine sakinleşen ve ikna olan Kral üç gün daha sabırla bekleyeceğini ifade etti. Fakat ertesi gece kaynakların kayıtlarına göre, karargâh kurulduğunda, kılavuzlar gizlice ordudan ayrılarak kaçmışlardı.³¹ Sabah olduğunda kılavuzlar bulunamayınca durum Kral Konrad'a bildirildi, o da tüm komutanlarını toplantıya çağırarak, bundan sonra

²⁷ Odo de Deuil, s. 51,89. Krş. Runciman, II, 222; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 106.

²⁸ Runciman, II, s. 222.

²⁹ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 106.

³⁰ Odo de Deuil, s. 91; Willermus, s. 43.

³¹ Odo de Deuil, s. 91; Willermus, s. 44; *Anonim Süryani*, s. 298; Ebu'l-Ferec, II, s. 384. Krş. Grousset, II, s. 234-235.

izlenecek strateji hakkında bir müzakere yaptı.³² Kumandanların bir kısmı ileriye doğru yürünmesinin bir kısmı da geri dönülmesinin daha iyi olacağı kanaatinde idiler. Sonunda Haçlılar yola devam etmeye karar verdiler. Fakat ilerleyecekleri yol hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadıkları gibi çevrelerdeki tepelerde Türkleri görmeye başladılar. Willermus'un kaydına göre³³ bu sırada Türklerin kalabalık bir kuvvetle çok yakınlarında bulunduğuna dair bir haber de gelmişti.³⁴

Haçlılar nihayet 26 Ekim 1147 günü Dorylaion yakınındaki Sarısu (Bathys) Irmağı'na ulaştılar. Herkes suya koştu.³⁵ Günlerce süren yürüyüşten yorgun düşmüş yayalar uzanıp dinlenmeye hazırlanıyordu. Şövalyelerin çoğu da yorgun atlarını dinlendirmek için atlardan inmişlerdi. Zaten uzun zamandan beri Haçlıları takip etmekte olan Türkler, saldırmak için böyle müsait bir ânı kolluyorlardı. Bu durum üzerine Paramum(?)³⁶ idaresindeki öncü Türk kuvvetleri aniden Haçlıların artçılarına saldırdı.³⁷ Türkler Haçlılar üzerine yağmur gibi ok yağdırıyordu. Hafif silahlı ve süratli atlara sahip Türk askerleri naralar atarak

³² Odo de Deuil, s. 93.

³³ *Historia Rerum*, s. 45.

³⁴ Yine Willermus'un kaydına göre (bkz. Aynı yer), Alman ordusu ekili araziden çok uzakta ve çorak bir bölgede bulunuyordu.

³⁵ Ebu'l-Ferec (II, s. 384), Haçlıların yolda susuzluk yüzünden binlercesinin öldüğünü ve atların da aynı şekilde helâk olduğunu kaydeder.

³⁶ Kinnamos'un (s. 81) "*Mamplanes*"; Niketas'ın (s. 45) "*Pamplanes*"; Willermus'un (s. 48) "*Paramum*", olarak kaydettiği bu ismin Türkçe doğru okunuşu tespit edilememektedir. Turan (*Türkiye*, s. 184 n. 84), bu adın "Balaban" olabileceğini söylerken; Speros Vryonis (*The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Eleventh Through the Fifteenth Century*, London 1971, s. 121, 188) de bu Türk beyinin adı için Mamplanes, Pamplanes, Balabanes, Kaplanes şekillerini verir.

³⁷ Kinnamos'a göre (aynı yer) bunlar Paramum (Mamplanes) idaresindeki küçük bir öncü birliği idi. Willermus (s. 47), bu savaş sırasında Sultan Mesûd'un orada bulunmadığını Türkleri idare eden kişinin Paramum adlı bir Türk emiri olduğunu kaydeder. Ancak *Anonim Süryani* müellifi (s. 298), Mesûd'un ordusuyla bizzat gelerek Haçlıları bozguna uğrattığını kaydeder.

amansız bir şekilde neye uğradığını anlayamayan düşmana saldırıyordu. Ağır silahlı ve zırhlı olmaları aynı zamanda kendilerinin ve atlarının yorgun oluşları nedeniyle Haçlılar, Türkler karşısında sayıca çok kalabalık olmalarına rağmen hiçbir varlık gösteremiyorlardı. Onlar başlangıçta Türklerle karşı büyük bir şevk ve azimle karşılık vermişler,³⁸ ancak kısa zamanda düşmanlarından korkmaya ve onları takipten çekinerek ordugâhlarında kalmayı tercih etmişlerdi. Türkler, uzaktan attıkları oklarla hem atları hem de süvarilerini vuruyorlardı. Zırhlı olanlar ise atları vurulduğundan yere düşüyorlardı. Türkler bu surette pek çok kişiyi öldürdüler. Haçlılar kendilerini takip etmek istediklerinde son derece çevik olan atlarıyla hızla oradan uzaklaşıyorlardı.³⁹ Sonra pusudaki Türkler ortaya çıkarak onların üzerine dört bir yandan saldırmak ve onları ok yağmuruna tutmak suretiyle şaşkına çeviriyorlardı. Almanlar, karşılık vermek istiyorlar, ancak Türkler adam adama savaştan kaçıyorlardı. Çünkü böyle bir savaş için yeterli sayıda değillerdi. Ayrıca bu onların pek sık başvurmadığı bir savaş metodu idi. Haçlılar bir yere doğru hücum edince diğer yönlerden hücumla geçen Türkler karşısında hemen ordugâhlarına geri dönüyorlardı. Sonuçta Haçlılar tam bir hezimete uğratıldı. 70.000 zırhlı atlıdan ve sayısız yayadan geriye onda biri bile kalmadı. Çoğu ya açlıktan ya da Türk kılıcı altında can vermiş, bir kısmı da esir düşmüştü. Konrad, savaş sırasında, kendisine İmparator Manuel tarafından hediye edilen son derece hızlı olan atını kaybedince zor anlar yaşadı ve canını güçlüklerle kurtarabildi.⁴⁰ Ordusundan sağ kalanlar ve bazı komutanları ile birlikte birkaç gün içerisinde süratle İznik'e geri döndü.⁴¹

³⁸ Kinnamos, s. 81.

³⁹ Kinnamos, aynı yer.

⁴⁰ Kinnamos, s. 82. Ebu'l-Ferec (II, s. 385), onun üç kont ile birlikte savaş meydanından kaçtığını kaydeder.

⁴¹ İbnü'l-Kalânisî, s. 297; Odo de Deuil, s. 97; Willermus, s. 46-47; Kinnamos, s. 84; Ebu'l-Ferec, II, s. 384-385. Krş. Chalandon, II, s. 285 vd.; Kugler, s. 153-155; Turan, *Türkiye*, s. 184; Runciman, II, s. 222; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 106.

Sultan Mesûd, Haçlılara karşı kazandığı bu zaferle, yaklaşık olarak bundan yarım asır önce 1 Temmuz 1097'de babası I. Kılıç Arslan'ın Dorylaion'da Haçlılar karşısındaki mağlubiyetinin de intikamını almış oluyordu. Türkler zaferle birlikte çok sayıda ganimet ele geçirdiler.⁴² Bu sayede elde ettikleri altın, gümüş, at ve silahları doğudaki pazarlarda sattılar. Türkler o derece ganimetlere sahip oldular ki, Malatya'da gümüşün değeri kurşun derecesine düştü.⁴³

Fransız Haçlı Ordusu'nun Yola Çıkması ve İstanbul'a Varışı

Fransa Kralı VII. Louis, Hristiyanlar tarafından dua ve gözyaşları içerisinde St. Denis Manastırı'ndan yola çıkarak⁴⁴ Metz'e geldi ve burada birkaç gün ordusunun toplanmasını bekledi.⁴⁵ Regensburg'da ordugâh kurulduktan sonra, İmparator Manuel'in elçileri Demetrius ve Maurus⁴⁶ huzura çağrıldı. Elçiler İmparatorun mektuplarını Louis'e takdim ettiler. Bu mektuplarda ileri sürülen son iki şart şöyleydi: Kral, İmparatorun ülkesindeki hiçbir şehir ya da kaleyi almayacak, aksine eğer Türklerden İmparatorun ülkesine ait herhangi bir yeri alırsa burayı İmparatora iade edecek ve bu anlaşma asiller tarafından yeminle teyit edilecek.⁴⁷ Haçlıların danışma kurulunda ilk şart

⁴² Willermus, s. 47; *Anonim Süryani*, s. 298.

⁴³ Munro, *Letters*, I, 12 vd.; Süryanî Mikhail, III, xvii, 6, s. 276 ; Ebu'l-Ferec, II, s. 384.

⁴⁴ Odo de Deuil, s. 19.

⁴⁵ Fransız ordusunun sayısı hakkında da kaynaklar çeşitli rakamlar vermektedir: Süryanî Mikhail (*age.*, III, xvii, 6, s. 275), 5.000 kişi; Ebu'l-Ferec (II, s. 384), 50.000 atlı ve sayısız yayadan oluştuğunu kaydeder. İbnü'l-Kalânisî (s. 297) ise, bu sayıyı 1.000.000 olarak kaydederse de herhalde Alman ordusu da bu sayıya dâhildir. Bu rakamlardan kesin bir sonuç çıkarmak mümkün değilse de bunların sayıları Almanlara göre biraz daha az olmalıdır.

⁴⁶ Odo de Deuil, s. 28 vd. Krş. Grousset, II, s. 236. Chalandon (II, s. 289 n. 1), Maurus'u, John Ducas olarak kaydeder.

⁴⁷ Odo de Deuil, s. 27.

hemen kabul edilmişti. Fakat İmparatorun arazisi hakkındaki ikinci madde uzun uzadıya görüşüldü ve sonunda, Bizans'ın erzak ve diğer ihtiyaçlarda problem çıkarmasından korkulduğu için ikinci şartı iki hükümdarın birlikte görüşüp karara bağlamasına hükmedildi. Böylece Fransızlar, Bizans ülkesinin güvenliği hususunda yemin ettiler. Buna karşılık Bizans elçileri, uygun bir alışveriş yeri, uygun bir mübadele ve diğer tüm ihtiyaçlar hususunda Haçlılara söz verdiler.⁴⁸

Fransızların, Almanlardan sonra yola çıkmaları başlangıçta onlar için bir avantaj gibi görünmekte idi. Ancak Bizans topraklarından geçerken, ondan önce giden Almanların buralarda yaptıkları olumsuz hareketler⁴⁹ yüzünden kendilerine güvensizlik duyuldu. Fakat yine de Fransızlar, geriden gelmekle şanslı bir durum elde ettiler. Zira Dorylaion'da Almanların başına gelenleri öğrendikten sonra daha tedbirli hareket ettiler ve Selçuklu toprakları yerine Bizans topraklarından ilerleyerek Almanlara oranla daha az zayiata uğradılar.

Haçlılar İstanbul'a yaklaştıklarında şehrin bütün asilleri, zenginleri ve din adamları Kralı karşılamak üzere şehrin dışına çıktılar. Bu görkemli karşılama Kralın çok hoşuna gitmişti. İmparatora elçiler gönderdi ve daha yakın bir dostluk vad ederek önemli meselelerde işbirliği yapacağını söyledi. Sarayda buluşup konuşmak istediğini bildirdi. İmparator da bu mesajdan memnun kalarak ona güven içinde gelmesini söyledi.⁵⁰ Kral ve maiyeti 4 Ekim 1147'de şehre girdi.

İmparator, Louis'e gayet samimi davrandı.⁵¹ Ancak bu samimi davranışın göstermelik olduğunda şüphe yoktur. Louis, Bizans kumandanları ile de görüşmeler yaptı.⁵² Haçlı ordusu şehir

⁴⁸ Odo de Deuil, s. 29.

⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. Runciman, II, s. 216 vd. Odo de Deuil (s. 47), yolların üzerindeki Alman cesetlerinin kokuşmasından dolayı etrafa mikropların saçıldığını ve bu yüzden de Fransız ordusunun zarar gördüğünü kaydeder.

⁵⁰ Kinnamos, s. 82.

⁵¹ Odo de Deuil, s. 59; Willermus, s. 48. Krş. Grousset, II, s. 238.

⁵² Willermus, s. 48.

dışında konakladı ve içeri alınmadı. Bir Bizans gemisi Haçlıların ihtiyaçlarını karşılamakla görevlendirilmişti. Sarayın önünde ve bazı çadırlarda para değişim merkezleri kurulmuştu.⁵³

Fransız Ordusunun Anadolu'ya Geçmesi ve Haçlıların Âkıbeti

Manuel, Fransızlara çok iyi davranmakla birlikte, onların bir an önce karşı kıyıya geçip gitmelerini istiyordu. İşte bu nedenle İmparator onları heveslendirmek için Almanlar hakkında söylentiler yaydırmaya başladı. Bizanslılar, Fransızlara Türklerin büyük bir ordu topladığını ve Almanların hiçbir kayba uğramadan Türklerden 14.000 kişiyi öldürdüklerini söylediler. Bundan iki gün sonra da Almanların Konya'ya ulaştığını ve dehşete düşen şehir halkının onlar gelmeden önce kaçtığını söylediler.⁵⁴ Odo de Deuil'ün kaydına göre,⁵⁵ Fransız ordusu bu söylentilerle tahrik olmuş ve Kralın gecikmesine karşı homurdanmaya başlamıştı. Çünkü Almanları kıskanıyorlardı. Sonunda Kral Louis, hem Bizanslıların tavsiyesi hem de kendi adamlarının sabırsızlanması üzerine, karşı kıyıya geçti. Odo de Deuil,⁵⁶ rivayetinin devamında Fransa Kralının karşıya geçmeyi kabul ettiğinde, Bizanslılar büyük bir şevkle ve istekle onlar için filo hazırlayıp bir an önce karşı sahile geçmelerini sağladıklarını, içlerinde para bozan kişilerin bulunduğu ve Haçlıların yiyecek ihtiyaçlarını karşılamakla görevli olan gemilerin de onları takip ettiğini kaydeder.

Bir müddet sonra İmparator Manuel, Flaman asıllı bir Haçlının çıkardığı karışıklığı bahane ederek Fransız Haçlı ordusuna sağladığı hizmetleri durdurdu. Bu durum ancak Fransız Kralı Louis'nin ele geçireceği toprakları İmparatora iade edeceği hususunda yemin etmesiyle sona erdi. Haçlılar böylece Manuel'in ikinci şartını da kabul etmiş oldular.

⁵³ Odo de Deuil, s. 67.

⁵⁴ Odo de Deuil, s. 73.

⁵⁵ *Ludovici VII*, s. 73. Krş. Willermus, s. 48.

⁵⁶ *Ludovici VII*, s. 73.

Fransız ordusu Kasım ayı başlarında İznik'e vardı.⁵⁷ İznik Gölü civarında karargâhlarını kurdukları sırada buraya birden-bire Friedrich von Schwaben idaresindeki Alman asilleri geldiler.⁵⁸ Odo'nun kaydına göre,⁵⁹ onlar Konrad tarafından gönderilmişlerdi. Bunlar üzüntülü bir şekilde başlarına gelen felâketi Fransızlara anlattılar. Fransızlar hayretlerini gizleyemediler ve bu kadar kalabalık bir ordunun böyle bir anda yok olup gitmesinin nedenini sordular. Almanlar, önce kendi güçlerine çok fazla güvendiklerini sonra Manuel'in verdiği rehberlerin kendilerini bırakıp kaçtığını söylediler. Almanlar Fransa Kralından, kendilerini takip etmekte olan kralları Konrad'ın yanına gitmesini ve bu zor anında ona yardım etmesini rica ettiler. Louis, aldığı haberlere çok üzüldü ve asillerinden oluşan büyük bir maiyet ile derhal Konrad'ın yanına gitti. İki kral karşılaştıkları zaman birbirlerini kucakladılar ve öptüler. Louis onu dinledi ve teskin etmeye çalıştı. Sonunda Louis'nin Ulubat Kalesi'nde Konrad'ı beklemesine ve Konrad'ın da İznik'te erzak temin ettikten sonra derhal Kralın peşinden gelmesine karar verdiler. Alman ordusunda bulunanların birçoğu paralarını ve her şeylerini kaybetmiş olduklarından dolayı ve bu seferin zorluklarından korktukları için, İstanbul'a geri döndüler.⁶⁰ Bu sırada Bizanslılar Fransızlara alışveriş imkânı tanımadılar. Bu yüzden bunların bir kısmı köylere dağılarak yağma yaptılar. Geride kalan arkadaşlarına bunları sattılar. Fransızlar Ulubat'a kadar ilerlediler ve burada Almanları beklemeye koyuldular. Geriden gelen Almanlar karargâhlarını kurdukları civarda, Fransızların daha önce işe yarar bütün gıda maddelerini tüketmelerinden dolayı yiyecek bir şey bulamadılar ve bu defa da etraftaki köylere baskın yapmaya başlayınca derhal Bizans kuvvetleri tarafından hücumu uğradılar. Güç durumda kalan Konrad, Louis'den yardım istedi. Louis de, Soissons kon-

⁵⁷ Odo de Deuil, s. 91; Willermus, s. 48. Krş. Runciman, II, s. 223.

⁵⁸ Odo de Deuil, s. 91; Willermus, s. 49. Krş. Grousset, II, s. 239; Runciman, II, s. 223.

⁵⁹ *Ludovici VII*, s. 97. Krş. Willermus, aynı yer.

⁶⁰ Willermus, s. 49.

tu kumandasındaki bir Fransız birliğini Almanları Bizanslıların elinden kurtarmak üzere görevlendirdi.⁶¹ Kont, Almanlara yardım ederek kalanları kurtardı ve Konrad'ı, Louis'nin kampına götürerek Ulubat yanındaki ırmağın kıyısına yerleştirdi. Louis, onun yanına gelerek bir kez daha teselli etti. Buna sevinen Konrad ona Tanrı'nın yardımıyla kurtulduğunu, ancak başına gelenlerin kendi hatasından, özellikle de ordusunun büyüklüğünden dolayı duyduğu kibirle, alçak gönüllülüğü terk etmesinden kaynaklandığını söyleyerek Fransız ordusunun himayesinde yola devam etmek istediğini bildirdi.⁶² Louis, piskoposların ve asillerin tavsiyesi üzerine amcaları Maurienne kontu ve Montferant markisini, akrabaları Metz Piskoposu ve onun kardeşi kont Renauld'yu ve diğer bazı kişileri Alman Kralının yanına verdi.⁶³

Odo de Deuil'ün ifadesine göre,⁶⁴ daha sonra Kral Louis'nin emriyle harekete geçen Haçlılar, 11 Kasım'da Balıkesir yakınındaki Esseron Kalesi'ne ulaştı. Kral Louis, Selçuklu topraklarına girmekten korkuyor ve meşakkatli de olsa Bizans arazisinden ilerleyerek güneye inmeye çalışıyordu. Zaten Bizans İmparatoru Manuel de Fransızlara kıyı yolunu takiple Bizans arazisinden ilerlemelerini Selçuklu topraklarından uzak durmalarını tavsiye etmişti. Haçlı tarihçisi Runciman, Manuel'in, Fransızların Türklerden büyük darbeler yemesinden ve bunun suçunun kendisine yüklenmesinden korkmuş olabileceğinden, ayrıca Sicilya ile savaşa tutuştuğu bir sırada Türk hükümdarı ile arasındaki barışı bozabilecek herhangi bir olay istemediğinden dolayı böyle davranmış olabileceğini kaydeder. Runciman'ın bu görüşü bizce makul görünmektedir.⁶⁵

Böylece Haçlılar, uzatmak pahasına da olsa bu zahmetli yolu takip ederek Edremit'e ulaştılar.⁶⁶ Edremit'ten kıyı yolunu takip

⁶¹ Odo de Deuil, s. 99.

⁶² Odo de Deuil, s. 101.

⁶³ Odo de Deuil, s. 101.

⁶⁴ *Ludovici VII*, s. 103.

⁶⁵ *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 225.

⁶⁶ Odo de Deuil, s. 105.

ederek ve Bizans donanması ile de temas halinde Bergama'dan Efes'e geldiler.⁶⁷

Önden giden Kral Louis'nin ordusu, kendilerini ancak bir günlük mesafeden takip edebilen Almanlar ile alay ediyorlardı.⁶⁸ Bu durumdan oldukça rahatsız olan Konrad, ordu Efes'te bulunduğu sırada maiyeti ve komutanları ile birlikte Fransızları terk ederek İstanbul'a döndü. Çünkü o, burada iken İmparator'dan değerli hediyelerle birlikte, kendisini İstanbul'a davet eden bir mektup almıştı.⁶⁹ Konrad daha önceki hatasını anlamıştı, fakat ne yapacağını bilemediğinden Fransızları isteksizce takip etmişti. İmparatorun mektubu kendisine ulaşınca bunu memnuniyetle kabul etti ve bir Bizans gemisine binerek İstanbul'un yolunu tuttu. Odo de Deuil,⁷⁰ onun Bizans İmparatorunu göremediğine üzüldüğü için; Willermus,⁷¹ Konrad'ın ordusunun çok azalmış olmasından dolayı utandığı veya Fransızların kudretini çekemediği ya da başka nedenlerden dolayı; Kinnamos ise,⁷² Fransızlar tarafından aşağılanmaya artık tahammül edemediğinden geri döndüğünü kaydederler. Runciman,⁷³ onun hastalandığı için geri döndüğünü ifade ederken bu görüşe katılmayan Demirkent ise,⁷⁴ Konrad'ın sağlığının Dorylaion savaşından sonra bozulduğu, bu yenilgiden sonra birçok Alman'ın, İstanbul'a dönmesine rağmen onun kararsızlık içinde Fransızlarla isteksiz bir şekilde birleşip yol aldığını ve bu arada hem başına gelen felâketi hem de bu yüzden Fransızlar tarafından yapılan hakaretlere ve alaylara dayanmanın mümkün olmadığını İmparatora, muhtemelen İznik'ten hareket etmeden veya yolculuğun başında bildirdiğini,

⁶⁷ Willermus, s. 50.

⁶⁸ Kinnamos, s. 84. Krş. Runciman, II, s. 224.

⁶⁹ Manuel'in Konrad'ı İstanbul'a davet ettiği mektubun muhtevası hakkında bkz. Kinnamos, s. 85 vd.

⁷⁰ *Ludovici VII*, s. 109.

⁷¹ *Historia Rerum*, s. 50.

⁷² *Khronografya*, s. 85.

⁷³ *Haçlı Seferleri*, II, s. 224-225.

⁷⁴ Bkz. Demirkent, trc., s. 65 n. 79.

durumdan haberdar olan Manuel'in ona İstanbul'a dönmesini teşvik eden bir mektup gönderdiğini ve bu mektup Konrad'ın eline Haçlı ordusu Efes'e vardığı sırada ulaştığından Konrad'ın, hastalığı burada arttığı için değil, İmparatorun mektubu kendisine ancak burada ulaştığından dolayı Efes'ten geri döndüğü görüşündedir.

Konrad İstanbul'da İmparator tarafından dostâne bir şekilde karşılanarak kendisine sarayda bir daire tahsis edildi. Saray hayatı, eğlenceler, gösteriler, at yarışları ve muhteşem davetlerle üzerindeki yorgunluğu atan Kral Konrad, İmparator ve İmparatoriçenin kendisine gösterdikleri ilgiden dolayı çok duygulandı.⁷⁵ 1148 Mart'ına kadar İstanbul'da kalan Alman kralı, Manuel'den yeterince para alarak Bizans donanmasına mensup bir filo vasıtasıyla Filistin'e gidebildi.⁷⁶ Bu filoya ve Konrad'ın gemisine Nikephoros Dasiotes komuta ediyordu.⁷⁷

Fransa Kralı Louis ve ordusu Efes'te bulunurken Manuel'den kendisine Türklerin savaş için yola çıkmış olduklarını bildiren ve onlarla her türlü çatışmadan çekinerek mümkün olduğu kadar Bizans müstahkem mevkillerinin himayesinde hareket etmesini tavsiye eden bir mektup aldı. Bundan sonra gelen mektupta da Louis'ye Bizans makamlarının halkı, Haçlılarca yapılan zararların intikamını almaktan men edemeyeceği uyarısı yapılmakta idi. Kral Louis, her iki mektuba da cevap verme ihtiyacı duymadı. Fakat Haçlı ordusunun disiplin ve düzeni yavaş yavaş kaybolmakta idi. Fransız Haçlı ordusu Efes'ten hareketle bölgenin içine doğru yol almaya başladı ve Decervion Vadisi⁷⁸ denilen bir yerde ordugâh kurup Noel'i burada kutladı. Türkler bu vadide toplanan Haçlılara Noel arefesinde ani bir baskın düzenlediler.

⁷⁵ Ona gösterilen bu muamele İmparatoriçe Bertha von Sulzbach'in (Irene) tesiriyle olmuştur. Çünkü iki hükümdar kız kardeş olan eşleri vasıtasıyla birbirleri ile akraba idiler (Bkz. Willermus, s. 50, n. 24; Kinnamos, s. 87).

⁷⁶ Willermus, s. 58-59; Kinnamos, s. 86 vd.

⁷⁷ Bkz. Kinnamos, s. 86.

⁷⁸ Bu yerin tam karşılığı tespit edilememiştir.

Bu arada yağın şiddetli yağmurlar yüzünden Haçlılar perişan oldular ve dört gün sonra Denizli istikametinde yeniden yola koyuldular. Kral Louis, Efes yakınındaki bu vadiden ayrıldı ve ordusuna erzak temin ettikten sonra Denizli'ye (Laodicea) doğru yol almaya başladı. Onların yolu üzerinde Menderes (Maeander) Nehri bulunuyordu.⁷⁹ Menderes Nehri'ni aşmak Haçlılar için çok zor oldu. Çünkü bir süreden beri Haçlı ordusunu taciz etmekte olan Türkler nehrin geçiş yerini tutmuş bulunuyorlardı. Haçlılar bu durumda çareyi birbirlerine sıkıca kenetlenip, safların düzenini koruyarak ilerlemekte buldular.⁸⁰ Fransızlar ilk gün nehri geçmeye cesaret edemediler. Çünkü nehirden geçmeye çalışan ilk grubu Türkler attıkları oklarla çam gibi devirdiler. Bu şekilde büyük zayiata uğrayacaklarını anlayan ve korkuya kapılan Haçlılar derhal geri çekildiler. Kral, Türk oklarının menzili dışında ordugâhını kurdu. Ertesi sabah daha gün doğmadan Türklerle taarruz etmek istediği için yemeklerini yedikten sonra silah kuşanmalarını ve arabaları da düzene sokmalarını emretti. Gün ağarmadan kendisi de bizzat savaş için hazırlandı ve ordusuyla birlikte silah kuşandı. Düşmanın tüm hareketini yakından takip eden Türkler de derhal silahlanarak nehir kıyısındaki mevziilerini aldılar.⁸¹ Haçlı ordusu Kral Louis'nin önderliğinde birbirlerine sımsıkı kenetlenmiş bir vaziyette 1 Ocak 1148 günü⁸² öğle vaktinde Antiokheia yakınında nehri geçmeye çalıştı. Bunun üzerine önce oklar yağmaya başladı. Ardından Türkler, düşmanlarına büyük korku veren naralar atarak Haçlı ordusunun önünden ve ardından hücumla geçtiler. Haçlı vekayinâmecisi Odo de Deuil,⁸³ burada Fransızların Türklere şiddetle karşı koyup onları dağlardaki mağaralara kaçmaya zorladıklarını ve nehrin her iki yakasını kapatmış Türklerin çoğunu öldürdüklerinden bahseder. Kendilerinin nehirde boğulan Nogentli Milo dışında

⁷⁹ Odo de Deuil, s. 109; Willermus, s. 51.

⁸⁰ Odo de Deuil, s. 111.

⁸¹ Niketas, s. 45.

⁸² Grousset, II, s. 241; Runciman, II, s. 225; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 107.

⁸³ *Ludovici VII*, s. 111.

hiçbir kayıp vermediklerini belirtip, Türklerin geri çekilmesini bir zafer olarak takdim eder. Willermus⁸⁴ da Haçlıların, Türklerin çoğunu öldürdüklerini ve tutsak aldıklarını geriye kalanları da kaçmak zorunda bıraktıklarını, karargâhlarını ele geçirip pek çok ganimet aldıklarını kaydeder. Fakat Haçlıların kayıplarından bahsetmez. Şunu belirtmeliyiz ki, Türklerin uyguladıkları taktik gereği düşmana saldırıp hemen geri çekilecekleri daha bu saldırı gerçekleşmeden belli idi. Sayıca üstün düşman kuvvetleri karşısında bazı kayıplar vermeleri de normaldir. Fakat bu saldırıda Fransızlardan sadece bir kişinin öldüğüne inanmak oldukça zordur.⁸⁵ Zaten Niketas'ın:⁸⁶ "Türklerin okları, Haçlılardan en önde bulunanları nehir boyunca mevzi aldıklarında, delip geçmeye başlamıştı." şeklindeki ifadesi daha bunların ilk geçme teşebbüsleri anında kayıplar verdiklerini ortaya koymaktadır. Ancak Niketas Khoniates kaydının devamında,⁸⁷ Haçlıların Türkleri geri püskürterek ve bazı kayıplar verdirerek bu Menderes Nehri'nden geçişlerini daha da abartılı ifadeler kullanarak sanki çok büyük bir zafer elde edilmiş gibi bir anlatım tarzı sergiler. Fransızlardan, bazen "Almanlar" bazen de "İtalyanlar" diye bahsetmek suretiyle yanılgıya düşer. O, öldürülen Türklerin cesetlerinin bütün ovayı kapladığını ve topraktaki çatlak ve yarıkların kanla dolup taşıdığını buna karşılık Haçlıların çoğunun oklarla yaralandığını ancak ölümcül derecede yaralanmaların sayısının çok az olduğunu kaydeder. Odo de Deuil,⁸⁸ nehir kenarında ce-

⁸⁴ *Historia Rerum*, s. 51. Krş. Adolf Waas, *Geshichte Der Kreuzzüge*, Freiburg 1956, I, s. 174.

⁸⁵ Odo de Deuil (Bkz. aynı yer), Türklerin geri püskürtülmesinde Kont Theobald'ın oğlu Henry, Flandersli Theoderic ve Maconlu William ile Kral Louis'in gayretlerinin etkili olduğunu kaydeder.

⁸⁶ *Historia*, s. 45.

⁸⁷ *Historia*, s. 47-48. Niketas (s. 48), seferin devamında Türklerle Haçlılar arasında bundan sonra herhangi bir çatışma olmadığını, çünkü Türklerin bir daha görünmediklerini kaydederek bu olaydan sonra her iki taraf arasında cereyan eden çatışmalardan ve ileride anlatacağımız gibi Haçlıların Denizli yakınlarındaki hezimetlerinden habersiz gibi görünür.

⁸⁸ *Ludovici VII*, s. 111. Odo de Deuil (aynı yer), onun kralın huzurunda

reyan eden bu mücadele sırasında bir Selçuklu emirinin de esir düştüğünü ve Haçlıların daha sonra onu öldürdüğünü kaydeder.

Odo de Deuil,⁸⁹ önce, kaçan Türklerin dağlarda bulunan çok sayıdaki mağaraya gizlendiklerini sonra da Bizanslılara ait Anti-okheia'daki kaleye sığındıklarını kaydeder ki, buna da inanmak oldukça zordur. Türklerin bu Bizans müstahkem mevkiine nasıl sığındıkları hususu belli değildir. İster mahallî garnizon, Türklerin üstün kuvvetlerine dayanamamış, ister bunlarla özel bir anlaşma yapmış olsun, bizzat Manuel'in bu şekildeki bir davranışa müsaade etmiş olması da pek mümkün görülmemektedir. Çünkü onun ne olursa olsun Haçlı ordularının Türkler karşısında büyük bir yenilgiye uğramasını isteyeceğini düşünmenin doğru olmadığı kanısındayız.⁹⁰ Böylece büyük zorluklarla da olsa nehri aşan Haçlılar üç gün sonra Denizli'ye vardılar (4 Ocak 1148). Burada Haçlıları çok kötü bir sürpriz beklemekte idi. Çünkü halk, şehri boşaltmıştı. Yiyecek neleri varsa alıp dağlara çekilmişlerdi. Haçlılar ertesi gün yeniden yola koyuldular. Ancak yolları üzerinde bulunan dağ geçitlerinde Otto von Freising'in idaresindeki Almanlara ait cesetler Fransızları ürküttü ve derhal savaş düzeni almalarına neden oldu. Bu dağ yollarını aşarken Fransız ordusu büyük güçlüklerle karşılaştı. Dik ve sarp yollardan atlarla ve yük arabaları ile ilerlemek mümkün olmuyordu. Bazen, atlar ve yük arabaları, bazen de insanlar uçurumdan aşağıya yuvarlanıyorlardı. Fransız ordusunda öncü birlik ile diğer kuvvetler arasındaki mesafe yüzünden iki taraf birbirinden kopmuştu. Fransız Haçlı ordusunun burada Türklerin pususuna düştükleri zaman başlarına gelenler hakkında Odo de Deuil'ün verdiği bilgi dışında diğer kaynaklarda yeterince açıklama yoktur. Bu sebeple olayı Odo de Deuil'ün kaydına göre anlatacak olursak;⁹¹ Haçlılar dar

sorgulanıp ölüme mahkûm edildiğini kaydeder.

⁸⁹ *Ludovici VII*, s. 111 vd.

⁹⁰ Krş. Runciman, II, s. 225; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 107.

⁹¹ *Ludovici VII*, s. 113. Odo de Deuil (s. 113), yol boyunca Türklerin ve Greklerin beraberce sınırları tuttuklarından bahseder. Bizanslıların ve Türklerin Haçlılara karşı birlikte hareket ettikleri zayıf bir olasılıktır.

ve dik yamaçlı dağ geçitlerinde rahat bir kamp kurmak imkânı bulamamışlardı. Bir öğleden sonra, Kraliçenin vassalı olan Poitoulu Geoffroi de Rancon ile Kralın dayısı Amadeus de Savoyen öncü birliğine kumanda ederlerken Kraldan ilerideki düzlükte geceyi geçirmek üzere kamp yapmak emrini aldılar. Öncü birliği bu yüksek düzlüğe güneş batımından çok önce ulaştı. Ancak burası kumandanlara her yönden çok açık bir yer olarak görüldü. Düzlüğün öteki yamacının aşağısında ise su içinde ve otlak bulunan bir vadi uzanmaktaydı. Geoffroi, Kralın emrine rağmen aşağıdaki güzel vadiye indi. Bu durumda öncü birliği ile geride kalan kuvvetlerin bağı koptu. Bu arada Kral Louis, geride her şeyden habersiz akşam karanlığı basmadan son yük arabalarının da tepeye ulaşması için uğraşmaktaydı. Güneş alçaldığı sırada Louis ve yanındakiler düzlüğe yaklaştığında hiçbir kamp işareti göremeyince şaşırdılar. Kral Louis durumu anlamak için etrafa adamlar çıkartırken, birdenbire Türkler her yönden saldırıya geçtiler. Kral ve yanındaki Haçlılar neye uğradıklarını anlayamadılar. Türkler Haçlıların birbiriyle yardımlaşmasını engellemek için dağın zirvesini ele geçirdiler. Haçlı ordusunda öncü kuvvetler ile artçı ve merkez arasında hiçbir bağlantı kalmadı. Bunların çoğu canlarını kurtarma derdine düştüler. Bu çarpışmalar sırasında pek çok yük arabası ve at geçidin yarlarından aşağı uçtu. Akşam karanlığı bastırıncaya kadar Türkler, Haçlılara saldırıya devam ettiler. Sonra da geri çekildiler. Onlar müthiş bir zafer elde etmenin yanı sıra çok sayıda ganimet aldılar. Sultan Mesûd, Alman Haçlı ordusundan sonra Fransız Haçlı ordusuna da, Bizans - Selçuklu sınır hattı kabul edebileceğimiz bu dağlarda bir darbe indirmiş oldu. Bu savaş sırasında Barannes Kontu Galcherus de Montaiy, Evrardus de Bretol, Iterus de Magnac başta olmak üzere pek çok soylu hayatını kaybetti.⁹² Kral bile hayatını güçlükle kurtarabildi.⁹³

Bizanslıların onlara karşı olan hareketlerini Türklerin müttefiki olmalarına değil, Haçlıların çapul hareketlerine bağlamak daha doğrudur.

⁹² Willermus, s. 53.

⁹³ Odo de Deuil, s. 119; Willermus, s. 54. Krş. Grousset, *age.*, II, 242; Runciman, II, s. 226.

Odo de Deuil'ün ifadesine göre,⁹⁴ Kral Louis bir kayalığa tırmanmak suretiyle kendini müdafaaya çalıştı. Bu arada onu üzerine gelen oklardan ancak göğüs zırhı korumuştur. Yine Odo'nun ifadesine göre⁹⁵ Kral bu savaşta kırk kişilik maiyetini de kaybetmişti. Kralın sancağını taşıyan öncüler geride olanlardan habersiz rahat bir yerde konakladılar. Fakat uzun süre ordu-
dan bir haber gelmeyince de telaşlandılar. Durumu öğrendiklerinde ise iş işten geçmişti.⁹⁶ Ordugâhta ağlamalar ve sızlanmalar ayyuka çıkıyordu. Haçlılar tam bir kargaşa içine düşmüşlerdi. Kimisi babasını, kimisi ağabeyini, kimisi de efendisini ya da oğlunu arıyordu. Bulamadıklarında da belirsiz sonlarını düşünüyorlardı. Willermus,⁹⁷ o gece kayalıklara, çalılıklara ya da ağaç kovuklarına saklanarak ve nihayet canlarını kurtarabilenlerin ordugâha dönebildiklerini yazmaktadır. Odo⁹⁸ ise, Haçlıların bu olayın sorumlusu olarak Geoffroi de Rancon'u gördüklerini ve onun hemen idam edilmesini istediklerini fakat Kralın dayısı Amadeus'un da onun kadar suçlu olması nedeniyle Geoffroi'nin idamdan kurtulduğunu kaydeder. Haçlı ordusunda sağ kalanların hiçbiri sabaha dek uyumadı. Ancak Kralın sağ olması üzüntülerini biraz hafifletti.

Odo de Deuil⁹⁹ rivâyetinin devamında, Haçlı ordusunun şafakla birlikte yola çıktığını, ancak kendilerini izleyen Türklerle karşı daha dikkatli bir şekilde yürüdüklerini, bunların pek çoğunun Türklerin baskını sırasında silahlarını, atlarını ve erzakını kaybettiklerinden bitkin bir vaziyette yol aldıklarını, hatta bazı asil ve şövalyelerin bile atsız kaldığını kaydeder. Odo de Deuil yine kaydına devam ederek ordu içinde bulunan Templier Şövalyeleri'nin düzen ve intizamlarını bozmadıklarını bu yüzden Kral Louis'nin, düzenin ve disiplinin tüm orduda sağlanabilmesi

⁹⁴ *Ludovici VII*, s. 123.

⁹⁵ Bkz. Aynı yer.

⁹⁶ Willermus, s. 54.

⁹⁷ *Historia Rerum*, s. 54-55.

⁹⁸ *Ludovici VII*, s. 123.

⁹⁹ *Ludoici VII*, s. 123-125.

hususunda Templierlerin lideri Evrard of Barres'den yardım istediğini, Gilbert adında bir kumandanın disiplini sağlamak üzere görevlendirildiğini yazmıştır. Haçlılar bu düzen içerisinde dağlardan aşağıya inip düz ve açık ovada ilerlemeye başlayınca artık Türk saldırıları da kesildi. Türkler artık dağlardan aşağıya inerek düz ovada yol almakta olan Fransız Haçlı ordusunu Antalya'ya varıncaya kadar kontrollü bir şekilde takip etti. Antalya'ya kadar yapılan bu yolculuk sırasında da bazı ufak tefek çatışmalar oldu. Türkler düşmanın maneviyatını bozacak her türlü girişimde bulunuyorlardı.¹⁰⁰ Haçlıların geçecekleri yol üzerindeki ekinleri ve otları getirdikleri büyük hayvan sürülerine yedirerek ürünü tahrip ettiriyorlardı. Bu sebeple Haçlılardan pek çok kişi ve hayvan yolda açlık dolayısıyla öldü. Ot ve yem sıkıntısı yüzünden hayvanlar ölünce Haçlılar, taşıyamadıkları yükler, çadırlar, elbiseler ve silahları geride bıraktılar ve bunları Türklerin eline geçmesin diye yaktılar. Yük taşıyamayacak durumda olan atları kesip yolculuk esnasında yediler. Haçlılar yolculuklarının bu kısmında kayda değer önemli bir zayiata uğramadılar ama Antalya'ya büyük bir sıkıntı içinde, yorgun, aç ve bitkin bir vaziyette ulaşabildiler.¹⁰¹

II. Haçlı Seferi sırasında Anadolu'da cereyan eden olaylar için yegâne kaynağımız Odo de Deuil'dir. Çünkü Bizans kaynakları bu orduların İstanbul'dan ayrılıp Bizans topraklarını terk etmelerinden Antalya'ya kadar olan yolculukları hakkında ayrıntılı bilgi vermezler. İslâm kaynakları ise Anadolu'daki hâdiselerden habersiz gibi görünmektedirler. İşte bu nedenle Haçlıların İznik'ten Antalya'ya kadar yaptıkları yolculuk sırasında meydana gelen olayları anlatırken Odo de Deuil'ün eserini kullanmak zorundayız.

Haçlıları Antalya'da şehrin valisi Landulf karşıladı ve onlara elinden gelen tüm yardımı yaptı. Ancak Antalya zengin yiyecek depoları olan büyük bir şehir değildi. Kış için depolanmış olan erzak da artık tükenmek üzereydi. Bu nedenle yiyecek pek

¹⁰⁰ Odo de Deuil, s. 127.

¹⁰¹ İbnü'l-Kalânisî, s. 297; Odo de Deuil, s. 129; Willermus, s. 55.

az şey bulunması ve fiyatların da çok yüksek olması şaşılacak bir şey değildi. Ancak kızgın ve hayal kırıklığı içinde bulunan Fransızlar, bu durumdan dolayı Bizanslıları suçluyorlardı.¹⁰² Kral Louis, Antalya'da asilleri ve piskoposlarını toplayarak yola devam etmek hususunda fikir alışverişinde bulundu. Haçlılar Antakya'ya gitmek konusunu tartıştılar. Kralın karayolundan gitmek isteğine karşı asiller, karayolunun uzun ve meşakkatli, yollarda düşmanlarının beklediğini, atlarını kaybettiklerinden dolayı yaya kaldıklarını ve at bulmalarının mümkün olmadığını ileri sürerek daha kısa ve güvenli olan deniz yoluyla gidilmesinin uygun olacağını söylediler ve kralı bu konuda ikna ettiler. Çünkü onlar yerli halktan, Antalya'dan Antakya'ya deniz yoluyla üç günde gidildiğini ve bu yolun daha emniyetli olduğunu öğrenmişlerdi. Gemi temini hususunda Bizanslılardan da söz almışlardı.¹⁰³ Bundan sonra vali Landulf ile temasa geçerek ondan kendilerine gemi temin etmesini istediler. Landulf bu teklifi kabul etti. Ancak gemilerin temini için Haçlılar Antalya'da beş hafta beklediler. Odo de Deuil, bu bekleyiş sırasında fiyatların çok yükseldiğini bir tavuğun on solidiye, bir yumurtanın beş-altı dinara, bir soğan ya da sarımsak kökünün yedi-sekiz dinara, iki fındığın bir dinara satıldığını ve buna Bizanslıların neden olduğunu kaydeder. Ancak açıkça görülüyor ki, buna kendileri sebebiyet vermişlerdir. Çünkü bu şehirde kalabalık Haçlı ordusuna 1,5 ay süreyle yetecek erzakın bulunması mümkün değildir. Fiyatlar erzak kıtlığı nedeniyle yükselmiştir. Bu işe Bizans'ın karıştığı düşünülemez.¹⁰⁴

Landulf'un bulduğu gemiler bütün Haçlı ordusunu taşıyacak sayıda değildi. Ayrıca deniz yolculuğu için ödenecek fiyat da çok yüksekti. Nihayet Kral, maiyeti, asiller ve piskoposlar gemilere binerek Antakya'ya yelken açarken, ordunun büyük kısmı-

¹⁰² Runciman, II, s. 226.

¹⁰³ Odo de Deuil, s. 131. Kral ve asiller arasında geçen konuşmalar hakkında bilgi için bkz. Odo de Deuil, s. 131-134.

¹⁰⁴ *Ludovici VII*, s. 134-135.

nı teşkil eden yayalar Antalya'da bırakıldı.¹⁰⁵ Odo de Deuil'ün verdiği bilgiye göre,¹⁰⁶ geride kaderiyle baş başa bırakılan bu insanlar vali Landulf tarafından şehir dışına çıkarılınca bu defa, şehrin etrafında devamlı dolaşan Türk birliklerinin hücumuna maruz kaldılar. Bu durumda Fransız Haçlı ordusunun yayaları, kara yoluyla Antakya'ya gitmek üzere yola koyuldukları da bunların çoğu, ya yolculuğun zor şartları yüzünden ya da Türklerin yaptıkları hücumlar sebebiyle yok olup gittiler. Odo de Deuil;¹⁰⁷ kendi kralları tarafından kaderlerine terk edilmiş ve dindaşları olan Bizanslı halktan da yardım görememiş olan pek çok kişiye Türklerin yardım ettiğini ve 3.000 kadar Haçlının, Türklerin himayesine sığınarak onların saflarına katıldığını üzüntülü bir ifade ile eserinde şöyle ifade etmiştir: “Ey hıyanetten de daha zalim olan merhamet! Müslümanlar, Hristiyanlara ekmek vererek dinini satın alıyorlar. Bununla birlikte Türkler onları Müslüman yapmak için herhangi bir baskı ve zorlamada bulunmuyorlardı.”

Haçlıların Dimaşk'ı Kuşatması (24-28 Temmuz 1148) ve Seyfeddin Gazi b. Zengî'nin Durumu

“Ben canımı Allah yolunda fedâ ettim. Allah benim canımı ve malımı satın aldı.”
Fakih Huccetüddîn Yusuf

İkinci Haçlı ordusundan arta kalanlar Suriye'ye varınca orada bulunan Haçlılar da bu orduya katıldılar ve Dimaşk'ı kuşattılar. Dimaşk'ın Hâkimi Mucireddin Abak b. Borü b. Tuğtegin idi. Fakat onun sözü geçmiyordu. Şehirde nüfuz ve hâkimiyet, dedesi Tuğtegin'in memlûkü Muînüddin Üner'in elindeydi. Muînüddin akıllı, adaletli, hayırsever, güzel ahlâklı bir emirdi. Asker toplayıp Dimaşk'ı muhafaza ve müdafaa etti.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Odo de Deuil, s. 135-137; Willermus, s. 56.

¹⁰⁶ *Ludovici VII*, s. 137-139.

¹⁰⁷ *Ludovici VII*, s. 141.

¹⁰⁸ Muînüddin Üner'in ölümü hakkında bkz. Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, s. 145-146.

Haçlılar Dımaşk'ı kuşatmaya başladılar. 6 Rebiülevvel 543 (25 Temmuz 1148) günü süvari ve piyade kuvvetleriyle hücumla geçtiler. Şehir halkı da onlara karşı çıktı ve onlarla savaşa girdiler, sabır ve sebat göstererek mücadele ettiler. Haçlılarla savaşmak üzere çıkan halk arasında Fakih Huccetüddin Yusuf b. Dî-Nas el-Fandlavî el-Mağribî de vardı. Büyük bir şeyh, âlim ve fakih bir zat idi. Muînüddin onu görünce yaya olarak yanına gitti ve selam verip: “Ya şeyh! Sen yaşlılığından dolayı mazursun. Biz Müslümanları müdafaa ederiz.” dedi ve ondan geri dönmesini istedi. Fakat şeyh geri dönmedi ve Allah Teâlâ'nın: “Allah Mü'minlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır. Onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler, ölürler.” (Tevbe suresi 9/111) mealindeki âyet-i kerîmesini kastederek: “Ben canımı Allah yolunda fedâ ettim. Allah benim canımı ve malımı satın aldı.” dedi.¹⁰⁹

Sonra Haçlıların üzerine saldırdı ve Dımaşk'tan yarım fersah mesafede “en-Neyreb” denilen yerde şehid düşünceye kadar onlarla savaştı.

Haçlılar kuvvetlenirken Müslümanlar zayıfladı. Alman İmparatoru ilerleyip el-Meydânu'l-Ahdar'a kadar geldi ve orada karargâh kurdu. Halk onun şehri ele geçireceğine kesin gözüyle bakıyordu. Muînüddin, Seyfeddin Gazi b. Atabeg Zengî'ye elçi gönderip onu Müslümanlara yardıma ve düşmanları oradan uzaklaştırmaya davet etti, o da askerlerini toplayıp hemen Suriye'ye hareket etti, kardeşi Nureddin Mahmud'u da Halep'ten yanına aldı. Birlikte Hıms'a indiler. Seyfeddin Muînüddin'e elçi gönderip: “Ülkemdeki eli silah tutan herkesi yanıma alıp geldim. Oraya gelip Haçlılarla karşılaşmak için nâiblerimin Dımaşk'ta olmasını istiyorum. Eğer mağlup olursam askerimle şehre girer ve oraya sığınırım, galip gelirsem şehir yine sizindir, ben bu konuda sizinle çekişmem.” dedi.

Bunun üzerine Muînüddin, Haçlılara haber gönderip onları tehdit etti, “Dımaşk'tan ayrılmazsanız şöyle şöyle yaparım.” dedi. Bu tehdit üzerine Haçlılar olur ki, Seyfeddin ile çarpışmak zorunda kalır ve çok zayıflar diye korkup savaşmaktan vaz-

¹⁰⁹ İbnü'l-Esir, XI, s. 120. Krş. Hillenbrand, *Haçlı Seferleri*, s. 143-144.

geçtiler, böylece canlarını kurtardılar. Halkın Dımaşk'ı müdafaa cesareti arttı ve savaşa girmekten kurtuldular. Muînüddin Avrupa'dan yeni gelen Haçlılara: "Şarkın hükümdarı buraya geldi; ya çeker gidersiniz, ya da ben şehri ona teslim ederim, o zaman da pişman olursunuz." dedi. Suriye'den gelen Haçlılara da: "Siz hangi akılla bize karşı bunlara yardım ediyorsunuz? Bilirsiniz ki eğer onlar Dımaşk'a hâkim olurlarsa sahildeki bütün yerleri elinizden alırlar. Bana gelince, eğer şehri müdafaadan âciz kalırsam Seyfeddin'e teslim ederim. Yine iyi bilirsiniz ki, eğer Seyfeddin Dımaşk'a hâkim olursa sizin onunla beraber Suriye'de kalmanız da mümkün değildir." dedi; bunun üzerine Haçlılar, Alman İmparatorundan ayrılmaya razı oldular. Muîneddin de Banyas Kalesi'ni onlara teslim edeceğine söz verdi.¹¹⁰

I. Haçlı Seferi sırasında bölgeye yerleşmiş olan Haçlılar Alman İmparatoruyla görüşüp Seyfeddin'in çok sayıda askeri olduğunu ve sürekli yardım geldiğini, onun Dımaşk'ı zapt etmesi halinde ona mukavemet edemeyeceklerini söyleyerek onu korkuttular. Dımaşk'tan ayrılınca kadar bu telkine devam ettiler, sonra da Banyas Kalesi'ni teslim aldılar. Almanya'dan gelen Haçlılar Avrupa'ya geri döndüler.¹¹¹

Sultan Mesûd, Fransız Haçlı ordusuna karşı yaptığı mücadeleden sonra bunların bir kısmının Antalya'dan deniz yoluyla, bir kısmının da kara yoluyla Antakya'ya gitmeleriyle II. Haçlı Seferi'nin Selçuklulara vereceği tehlikeden tamamen kurtulmuştur. Yukarıda da değindiğimiz gibi, 24-28 Temmuz 1148 tarihleri arasında Haçlılar Dımaşk'a başarısızlıkla neticelenen bir kuşatma düzenlediler ve Anadolu'da olduğu gibi burada da ağır bir darbe yediler.¹¹² Alman Kralı Konrad hemen Filistin'den

¹¹⁰ İbnü'l-Esîr, XI, s. 120-121.

¹¹¹ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 112-115.

¹¹² Haçlıların Dımaşk kuşatması ve sonuçları hakkında geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Kalânîsî, s. 297-301; Willermus, s. 64-73; İbnü'l-Esîr, XI, 129-131, trc. XI, 119-122; Ebu'l-Ferec, II, 385. Ayrıca bkz. Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, s. 138-140; Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, Ankara 2003, s. 102-106; Jonathan Phillips, "King Conrad III of Germany and Failure of the Siege of Damascus 1148", *Prof. Dr. Işın*

ayrıldı. Akkâ'dan deniz yoluyla Selanik'e gitti ve orada İmparator Manuel ile buluştu.¹¹³ 1148 yılı Noel'ini İstanbul'da kutladı. Aylarca burada kaldı ve sonunda Manuel ile ortak düşmanları Sicilya Kralı Roger'e karşı İtalya üzerine birlikte sefer yapmak konusunda anlaştılar.¹¹⁴

Fransa Kralı Louis ise, 1149 yazına kadar Kudüs'te kaldı. Sonra başarısızlığının sorumlusu olarak gördüğü Bizans İmparatoru Manuel'e karşı duyduğu aşırı düşmanlık hisleri içinde deniz yoluyla¹¹⁵ ülkesine doğru hareket etti ve Güney İtalya'da Sicilya Kralı Roger ile buluştu. İki kral intikam almak üzere derhal Bizans'a karşı bir Haçlı seferi yapmayı planladılar. Ancak bunu uygulama imkânını bulamadılar.¹¹⁶

Papa tarafından planlanan, Bernard'ın hitabetiyle tahrik olunan, Batı Avrupa'nın en kudretli iki hükümdarının şevkle idare ettiği II. Haçlı Seferi, Hristiyanlığa büyük şerefler ve kurtuluş vadetmişti. Fakat sefer, Anadolu'daki Türk müdafaası ve Dımaşk önündeki hezimetle son buldu. Bu sonuç Hristiyan âlemi için

Demirkent Anısına, İstanbul 2008, s. 369-377. Carole Hillenbrand'ın, Haçlı Seferleri'ne dair yazmış olduğu *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri* adlı eserinde (s. 143 vd.) ilginç bir şekilde II. Haçlı Seferi'ne birkaç satırlık yer ayırması bizde ister istemez Hristiyanların kesin ve ağır bir hezimetle sonuçlanan bu seferden söz etmek istemediği kanısı uyandırıyor.

¹¹³ Kinnamos, s. 87. Krş. Chalandon, II, s. 326-328.

¹¹⁴ Konrad anavatanına döndükten kısa bir zaman sonra, İmparatora vadettiği hiçbir şeyi sonuçlandıramadan ömrünü tamamladı (1152). Onun yerine yeğeni Friedrich geçti. (Bkz. Willermus, s. 75; Kinnamos, s. 88; Krş. Chalandon, II, s. 326; Runciman, II, s. 237). Ebu'l-Ferec (II, s. 385), onun büyük bir üzüntü içinde ülkesine döndüğünü kaydeder.

¹¹⁵ Kral Louis'in deniz yolculuğu biraz maceralı geçmiştir. Çünkü o, ülkesine dönerken, Bizanslılarla Sicilyalılar arasında denizde meydana gelen savaşın ortasına düşmüştü. Ancak kendisini güçlükle kurtarabildi. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kinnamos, s. 87 vd. Krş. Chalandon, II, s. 330 vd. ; Runciman, II, s. 237 vd.

¹¹⁶ Onların bu plânı ancak yarım yüzyıl kadar sonra IV. Haçlı Seferi (1203-1204) sırasında gerçekleşti. Geniş bilgi için bkz. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 167-179.

tam bir fiyasko idi. Çünkü her iki ordu da büyük hayallerle Doğu'ya uğurlanmıştı. Ancak bunlar sonunda kalabalık Haçlı ordularının yok olmasına, Batılı Hristiyanlarla Bizans arasındaki münasebetlerin tamamen kopma noktasına gelmesine, Doğu'ya önceden gelen Haçlılarla sonradan gelenler arasında güvensizlik oluşmasına, Batılı hükümdarların birbirlerine karşı cephe almasına, Batı'nın şöhretli askerleri, şövalyeleri ve asillerinin gülünç durumlara düşmesine, Haçlı askerlerinin, savaş, yağma ve istila için yola çıktıkları bu topraklarda düşman kabul ettikleri Türkler tarafından verilen ekmeğe muhtaç olup acınacak durumlara düşmelerine ve Müslüman hükümdarların birbirlerine her zamankinden daha ziyade kenetlenmesine neden oldu. II. Haçlı Seferi'nin İslâm dünyasından ziyade Doğu'daki Haçlılara zarar verdiğini düşünmek herhalde daha doğrudur.

II. Haçlı Seferi ile ortaya çıkan tehlikeden kurtulan Sultan Mesûd, Bizans ile de barış halinde idi. Böylece durumun elverişli olmasından faydalanarak Doğu'daki Haçlılar ve Ermeniler üzerine sefer düzenlemek ve Dânişmendliler ile olan anlaşmazlığını da halletmek fırsatını buldu.

B. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN MÜSLÜMAN DEVLETLER, HAÇLILAR VE DİĞER HRİSTİYAN DEVLETLER İLE İLİŞKİLERİ

Türkiye Selçuklu Devleti ile Artuklular Arasındaki Münasebetler

Sultan I. Mesûd döneminde iki taraf arasında herhangi bir anlaşmazlık ya da mücadele olmamıştır. Bununla beraber iki taraf arasında kaynaklara aksetmemiş bazı olayların yaşanmış olabileceğini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Bu devre ait tespit edebildiğimiz tek hâdise Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Rükneddin Davud'un yerine geçen oğlu Kara Arslan'ın, Atabeg Zengî'ye karşı Sultan I. Mesûd'dan yardım istemesidir.

Rükneddin Davud ölünce yerine oğlu Fahreddin Kara Arslan geçti. Ancak diğer oğlu Arslandoğmuş da yukarıda değinmiş olduğumuz gibi taht iddiasında bulunarak Zengî tarafından desteklenince Kara Arslan, ağabeyi Arslandoğmuş - Zengî ittifakına karşı Türkiye Selçuklu Sultanı Mesûd'un yanına giderek ondan yardım istedi (1144). Mesûd, o sırada Malatya'yı kuşatma hazırlığı içinde olmasına rağmen Kara Arslan'ın talebine olumlu karşılık vererek 20.000 atlısını onun hizmetine gönderdi. Kara Arslan, Zengî'ye karşı ilerledi. Bunu öğrenen Zengî, kuvvetlerini derhal geri çekti.¹¹⁷ O, muhtemelen Türkiye Selçuklu Sultanı Mesûd ile karşı karşıya gelmekten çekinmişti.¹¹⁸

Türkiye Selçuklu Devleti ile Büyük Selçuklu Devleti Arasındaki Münasebetler

Türkiye Selçuklu Devleti'ni kuran Süleymanşah'ın dedesi Arslan (İsrâil) Yabgu'nun, Gazneli Sultan Mahmud'un eline esir düşüp Hindistan'daki Kâlineâr Kalesi'nde yedi yıl süren bir esaretten sonra ölmesi ile bu sırada Büyük Selçukluların idaresini ele alan Mikâil'in oğulları Tuğrul ve Çağrı Beyler ile kendilerine haksızlık yapıldığına inanan Arslan Yabgu'nun oğulları arasında Büyük Selçuklu tahtı için sürekli mücadeleler olmuştu. Bu mücadeleler sırasında önce, Büyük Selçuklularla çatışmaya giren Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış, ardından da Kutalmış'ın oğlu Süleymanşah ve son olarak da Süleymanşah'ın oğlu I. Kılıç Arslan hayatlarını bu uğurda kaybetmişti. Sultan I. Mesûd devrine gelinceye kadar Türkiye Selçuklu hükümdarları doğuya yönelerek mutlaka Büyük Selçuklularla çatışmaya girmişlerdi. Bu devre kadar amca çocukları arasındaki ilişkilerin çok gergin olduğu gözlenmektedir. Sultan I. Mesûd zamanında bu gerginliğin biraz yumuşamaya başladığı anlaşıyor. Tabii ki, bunda I. Mesûd'un

¹¹⁷ Süryani Mikhail, III, xvii, 1, s. 258; Ebu'l-Ferec, II, s. 377. Krş. Remzi Ataoğlu, agm., s. 169. Kaynaklar Zengî'nin kuvvetlerini nereden çektiği hakkında bir bilgi kaydetmez (bkz. Süryani Mikhail, aynı yer; Ebu'l-Ferec, aynı yer).

¹¹⁸ Bkz. Yukarıda, s. 81.

izlediği siyasetin payı büyüktür. Melikşah'ı (Şahinşah), saltanatının (1110-1116) çok kısa sürmesinden dolayı değerlendirme dışında bırakırsak,¹¹⁹ ilk kez bir Türkiye Selçuklu sultanının Büyük Selçuklularla mücadeleye girmedikini söyleyebiliriz. Ve yine ilk kez bu dönemde Büyük Selçuklular Anadolu işlerine müdahalede bulunmamışlardır. Ya da buna fırsatları olmamıştır. Sultan I. Mesûd, dedesi Süleymanşah ve babası I. Kılıç Arslan'ın yaptığı hatayı tekrarlamayarak Büyük Selçuklularla uğraşmak yerine babasının ölümü ile dağılma noktasına gelen devletini toparlamaya çalışmış ve bunu başardıktan sonra da Anadolu'da Türk birliğini sağlamaya gayret etmiş ve böylece de Türkiye Selçuklu tahtında 40 yılı aşkın bir süre hükümdar kalabilmiştir.

Sultan I. Mesûd, 1134'te Dânişmendli Emir Gazi'nin ölümünden sonra bağımsız, Emir Gazi'nin oğlu Muhammed'in saltanatından sonra da Anadolu'daki en kudretli hükümdar olmuştur. Kaynaklardaki bilgiler dikkate alındığında Türkiye Selçuklu Devleti'nin fiilen Büyük Selçuklu Devleti'nin tâbiyeti altında olmadığı görülür. Kazvî'nî, *Zâfer-Nâme'sinde*¹²⁰ Türkiye Selçuklu Sultanı Mesûd'un Sencer'e tâbi bulunduğunu ve ona her yıl bac ve harac gönderdiğini kaydeder. Ancak bu kaydı doğru olarak kabul etmemiz mümkün değildir. Büyük Selçuklu Sultanı Sencer, yeğeni Mahmud ile yaptığı Sâve savaşından¹²¹

¹¹⁹ Şahinşah, Anadolu'ya gönderilirken Büyük Selçuklulara tâbiyyet sözü vermişti. Saltanatı sırasında meydana gelen gelişmeler dikkate alınırsa bu söze sadık kaldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Şahinşah'ın saltanatı sırasında da Büyük Selçuklularla Türkiye Selçukluları arasında herhangi bir problem söz konusu olmamıştır. bkz. Yukarıda, s. 12 vd., 15-25. Süleymanşah ve I. Kılıç Arslan savaş meydanlarında ve Büyük Selçuklularla mücadele ederken ölmüşlerdir. Büyük Selçuklularla çatışmaya girmemesine rağmen Şahinşah da yayının kirişi ile boğularak öldürüldü. Bkz. Yukarıda, 27 vd. Anadolu'da Türk birliğini sağlama yolunda ilk adımları Sultan Mesûd atmış, ancak bunu oğlu Sultan II. Kılıç Arslan sonuçlandırmıştır. Bkz. Abdülhaluk Çay, *II. Kılıç Arslan*, Ankara 1987.

¹²⁰ *Zâfer-Nâme*, s. 759.

¹²¹ Bu savaş hakkında geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 548-553, trc. X, 435-439; Büндârî, s. 125-129, trc. s. 121-124.

sonra onu affederek kendisine damad edinip bir menşûrla bazı bölgelerin idaresini ona vermiştir. Sultan Sencer tarafından yazdırılan bu menşûru bizzat gördüğünü ifade eden İbnü'l-Esîr,¹²² amcası tarafından Mahmud'a bırakılan yerler arasında Türkiye Selçuklu sultanlarının Anadolu'daki topraklarının da bulunduğunu kaydeder. Yani bu duruma göre Türkiye Selçuklu Devleti, Büyük Selçuklu Devleti'ne değil de onun vassali olan Irak Selçuklu Devleti'ne tâbidir. Yani vassalin vassali durumundadır.¹²³ İbnü'l-Esîr'in güvenirliliği herkesçe kabul edilmektedir. Bu nedenle böyle bir menşûr yazıldığına inanmakla birlikte bunun şeklen ve tek taraflı olarak kabul edilen bir bağımlılık (vasallık) olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Sultan I. Mesûd'un bu bağımlılığı kabul ettiğini gösteren fiili herhangi bir olay mevcut değildir. Ayrıca Sultan I. Mesûd da bastırdığı paralarda Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un kullandığı "es-Sultânü'l-mu'azzâm" unvanını aynen kullanmıştır.¹²⁴ Bağımlı bir devletin hükümdarından böyle bir davranış beklemek mümkün değildir. Osman Turan ve Mehmet Altay Köymen de bu bağımlılığın nazarî olduğunu kaydetmişlerdir.¹²⁵

Türkiye Selçuklu Devleti ile Haçlı Devletleri Arasındaki Münasebetler

"Herkes Mukaddes Ruh'un gelmesini beklerken Sultan Mesûd, muazzam bir ordunun başında olduğu halde ilerledi. Çan sesleri, kılıçların şakırtısı ve binlerce mızrağın çıkardığı gürültü Keysun şehrinde bulunan ve bunları gören bizleri büyük korku içine düşürdü."

Papaz Grigor

¹²² *Atabekîyye*, s. 21.

¹²³ Bkz. Köymen, *Büyük Selçuklu*, V, 12-13 n.1.

¹²⁴ Ahmed Tevhid, IV, 108; Artuk, I, 350; Coşkun AlpTekin, "Türkiye Selçukluları'nın Kestirdikleri İlk Paralardan Örnekler", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul 1995, s. 92 vd.; Nezihi Aykut, "Some Coins of Mas'ud I, Qilijarslan II, and the Maliks", *American Journal of Numismatics*, New York 1995-1996, (The American Numismatic Society), sa. 7-8, s. 173. Krş. Köymen, *Büyük Selçuklu*, V, s. 26.

¹²⁵ Bkz. *Selçuklular Tarihi*, s. 238; Köymen, *Büyük Selçuklular*, V, 13 n. 1.

Sultan I. Mesûd, 1147-1148 yılları arasında Anadolu'dan geçmeye çalışan II. Haçlı Seferi ordularına ağır darbeler indirmişti. Bizans ile barış halinde bulunması, Haçlıların Dımaşk önünde hezimete uğraması ve bundan bir yıl sonra Antakya Prinkepsi Raymond'un da öldürülmüş olmasından faydalanaarak Artuklular ve Zengîler ile birlikte Kuzey Suriye'deki Haçlılar üzerine sefere çıktı (1149). Sultanın beraberinde oğlu ve veliahdı Kılıç Arslan da bulunmakta idi. Sultan I. Mesûd, emrindeki kuvvetlerle 1149 yılında Maraş'a geldi¹²⁶ ve burayı 11 Eylül'de¹²⁷ çok kısa süren bir kuşatmadan sonra aman ile aldı. Şehirde bulunan Haçlıların ve din adamlarının Antakya'ya gitmelerine izin verdi. Ancak bunların çoğu yolda diğer Türk akıncılarının hücumuna uğradı.¹²⁸ Bu arada Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Kara Arslan, Babula (Babhula) Kalesi'ni Haçlıların elinden aldı ve buradan sonra Gerger üzerine hücum etti.¹²⁹

Nureddin ise bu sırada Antakya bölgesinde Haçlılarla mücadele etmekte idi.¹³⁰ Böylece Türkler üç koldan Haçlılar üzerine hücum ederek onların birbirlerine yardım etmelerine de mani olmuşlardı. Şimdi Haçlıların elinde bulunan kaleler bir bir kurtarılmakta ve Türk hâkimiyeti altına girmekte idi. Sultan Mesûd, kendisine karşı çıkan II. Joscelin idaresindeki Haçlıları geri püskürterek, bunları Tell-Bâşir yakınlarına kadar kovala-

¹²⁶ Papaz Grigor, s. 301; İbn Şeddâd, I/2, 170. Krş. Chalandon, II, 421; Röhricht, s. 263; Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s. 111; Nicholson, s. 18; Honigmann, "Maraş", *IA*, VII, 314. Süryanî Mikhail (III, xvii, 10, s. 290), Elbistan Meliki Kılıç Arslan'ın Joscelin ile ittifak yaptıktan sonra babası Sultan Mesûd'u buraya çağırarak birlikte Maraş'ı ele geçirdiklerini kaydederken Ebu'l-Ferec (II, s. 386), Maraş üzerine yapılan bu seferin Sultan Mesûd'un oğlu Kılıç Arslan tarafından gerçekleştirildiğini kaydeder.

¹²⁷ Papaz Grigor, s. 301.

¹²⁸ Süryani Mikhail (aynı yer), bu Türk akıncılarını, verdiği sözü tutmayan Kılıç Arslan'ın gönderdiğini kaydeder. Krş. Ebu'l-Ferec, II, s. 386; Runciman, II, s. 273-274; Turan, *Türkiye*, s. 187.

¹²⁹ Süryani Mikhail, III, xvii, 10, s. 290; Ebu'l-Ferec, II, s. 386-387.

¹³⁰ İbnü'l-Kalânîsî, s. 305; Willermus, s. 79-80; Süryani Mikhail, III, xvii, 10, s. 288 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 144, trc., XI, s. 130.

dı.¹³¹ Sultan I. Mesûd derhal Tell-Bâşir Kalesi'ni kuşattıysa da Kont II. Joscelin'in eline geçirmiş olduğu Selçuklu esirlerini geri vermesi ve Sultanın hâkimiyetini tanıması üzerine iki taraf arasında barış yapıldı. Böylece kuşatma kaldırıldı.¹³²

Ertesi yıl yani 1150 İlkbahar'ında Sultan Mesûd, oğlu Kılıç Arslan'ı da yanına alarak tekrar Haçlı kale ve şehirleri üzerine sefere çıktı. Keysun şehrinde 22 Mayıs günü¹³³ kendi dinî inançları gereği Pentecote Yortusu münasebetiyle "Mukaddes Ruh"un gelmesini bekleyen Hristiyanlar, Sultan I. Mesûd'un muazzam bir ordu ile aniden şehrin önlerinde görünmesi üzerine büyük bir panik ve korku içine düştüler. Bu sırada Keysun'da bulunan Papaz Grigor,¹³⁴ bu olayla ilgili olarak şunları yazar: "Herkes Mukaddes Ruh'un gelmesini beklerken Sultan Mesûd, muazzam bir ordunun başında olduğu halde ilerledi. Çan sesleri, kılıçların şakırtısı ve binlerce mızrağın çıkardığı gürültü Keysun şehrinde bulunan ve bunları gören bizleri büyük korku içine düşürdü." Şehir halkı Mesûd ile Kılıç Arslan'ın korkusundan kendilerince mukaddes saydıkları bir adam olan Mar Iwannis'i Sultan Mesûd'un yanına göndererek kendilerinin ve şehirde bulunan Haçlıların güvenlik içinde Aynâtâb'a gitmeleri için yeminli söz aldıktan sonra şehri derhal teslim ettiler.¹³⁵

Sultan I. Mesûd Keysun'u ele geçirdikten sekiz gün sonra çok müstahkem bir mevki olan Besni (Behisni) Kalesi'ne¹³⁶ hâkim

¹³¹ Papaz Grigor, s. 301; Willermus, s. 81; Süryani Mikhail, III, xvii, 11, s. 293 vd.; Bundârî, s. 225, trc., 205.

¹³² Willermus, s. 81; Süryani Mikhail, III, xvii, 11, s. 294. Krş. Röhricht, s. 263; Nicholson, *age.*, s. 19.

¹³³ Papaz Grigor, s. 303. Bu tarihi Chabot, Süryani Mikhail'in tercümesinde (III, xvii, 12, s. 296 n. 3) 4 Haziran olarak kaydetmiştir. Ancak daha sonra verilen tarihlerle bu 4 Haziran tarihi uyum göstermemektedir.

¹³⁴ Papaz Grigor, (aynı yer).

¹³⁵ Papaz Grigor, s. 303; Süryani Mikhail, III, xvii, 12, s. 296; Ebu'l-Ferec, II, s. 388.

¹³⁶ Adıyaman iline bağlı bir ilçe merkezi. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Taşdemir, "Besni", *DİA*, V, 540-543.

oldu (30 Mayıs 1150).¹³⁷ Sultan I. Mesûd daha sonra 3 Haziran 1150 günü Ra'ban¹³⁸ şehrini teslim aldı¹³⁹ ve buradan hareketle bir önceki sene kuşatmış olduğu Tell-Bâşir Kalesi üzerine yürüdü. Papaz Grigor'un¹⁴⁰ verdiği bilgilerden Sultan I. Mesûd'un Tell-Bâşir'i Haziran ayı içinde kuşattığı anlaşılmaktadır. İbnü'l-Kalânîsî de kuşatma tarihi olarak Mayıs 1150 tarihini verir. Bu sırada II. Joscelin, Nureddin'in eline esir düştüğü için kaleyi karısı Beatrice ve onun oğlu III. Joscelin savunmakta idi. Türkler her ne kadar büyük bir gayretle hücum ettilerse de garnizon ile birlikte bütün şehir halkı da direnmeyi sürdürdüler.¹⁴¹ Bu sırada Kudüs Kralı Baudouin, II. Joscelin'in esir alındığına, bütün ülkesinin Türkler tarafından tahrip edildiğine ve Antakya'nın yönetiminin bir kadının eline verildiğine dair kesin haberleri alınca, bu bölgedeki problemlerle uğraşmak üzere Mareşal Onfroi ve Beyrut hâkimi Guido ile birlikte Trablus'taki şövalyeler ile buluşarak Trablus'tan süratle Antakya'ya hareket etmişti.¹⁴² Kralın gelişini haber alan Sultan I. Mesûd, Tell-Bâşir kuşatmasını kaldırdı. Bu kralın gelişinden dolayı Selçuklular kuşatmadan bir sonuç elde edemediler.¹⁴³ Bu arada kaynakların ifadesine göre Nureddin Mahmud da herhalde Sultan I. Mesûd'a yardım amacıyla veya Tell-Bâşir Kalesi'ni Sultan I. Mesûd'a kaptırmamak gayesiyle,

¹³⁷ Papaz Grigor, s. 303; İbn Şeddâd, I/2, s. 116; Ebu'l-Ferec, II, s. 388. Krş. Elisséeff, II, s. 455.

¹³⁸ Rab'an hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Şeddâd, I/2, s. 428-433.

¹³⁹ Papaz Grigor, s. 303; Süryani Mikhail, III, xvii, 12, s. 296; İbn Şeddâd, I/2, 432. Süryani Mikhail (III, xvii, 12, s. 297), Sultan Mesûd'un, bu kaleden başka Barzman (Merzuban) adında bir kaleye daha hâkim olduğunu kaydeder. Krş. Ebu'l-Ferec, II, s. 388.

¹⁴⁰ *Zeyl*, s. 303.

¹⁴¹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 310; Papaz Grigor, s. 303. Krş. Nicholson, *age.*, s. 23.

¹⁴² Willermus, s. 90; Süryani Mikhail, III, xvii, 12, s. 297. Krş. Runciman, II, s. 275; Elisséeff, II, s. 457.

¹⁴³ İbnü'l-Kalânîsî, s. 310; Papaz Grigor, s. 303-304; Willermus, s. 81; Süryani Mikhail, aynı yer; Ebu'l-Ferec, II, s. 388. Krş. Runciman, II, s. 276; Turan, *Türkiye*, s. 187-188; Honigmann, "Tell-Bâşir", *İA*, XII/1, s. 146.

Tell- Bâşir önüne gelmiş bulunuyordu. Her ne maksatla olursa olsun Tell-Bâşir önüne gelen Nureddin Mahmud ile görüştüktan sonra Sultan I. Mesûd, Tell-Bâşir'den ayrıldı. Selçuklu Sultanının Hristiyanların elinden alınan diğer yerlerin idaresini de oğlu Kılıç Arslan'a verdikten sonra Konya'ya döndüğü görölmektedir.¹⁴⁴

Bu arada Antakya Prinkepsi Raymond'un Nureddin ile giriştiği savaşta öldürölmesi üzerine Antakya'da idareyi onun henüz yirmi yaşına bile ulaşmamış olan karısı Constance üstlenmiş, Patrik Aimery de ona yardımcı olmuştu. Urfa'nın Türkler tarafından fethedilmesi sonucu sadece Tell-Bâşir ve civarındaki bazı kaleleri elinde bulunduran II. Joscelin'in de Nureddin'in eline esir düşmesi üzerine buranın idaresini hanımı Kontes Beatrice almıştı. Ancak Mesûd'un ve Nureddin'in taarruzlarına karşı bölgeyi savunmak hemen hemen imkânsız hale gelmişti. Şehir, bölgede oturan fakat kaçıp buraya sığınan Haçlı ve Ermenilerle tıklım tıklım dolmuştu.¹⁴⁵ Nureddin'in fetihleri sebebiyle Tell-Bâşir'in Antakya ile bağlantısı da tamamıyla kopmuştu. Tam bu sırada Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, Kontese elinde kalan araziye satın almak üzere teklifte bulundu.¹⁴⁶ Nureddin'in saldırıları nedeniyle zaten durumun kendileri için ne kadar tehlikeli olduğunun farkında olan Beatrice, Kudüs Kralı Bauodouin'e danıştıktan sonra İmparatorun teklifini kabul etti. Bizans'ın Kilikya Valisi Thomas'ın getirdiği torbalar dolusu altın karşılığında Beatrice elindeki Tell-Bâşir, Samsat, Birecik, Ayntâb, Dülûk ve Râvendân kalelerini ona teslim edip kızı Agnes ve oğlu III. Joscelin ile birlikte Kudüs'e gitti.¹⁴⁷

Bu bölgenin Bizans kontrolüne bırakılması Türkleri durdurmadı. 1151 yılında Sultan I. Mesûd, damadı Nureddin Mahmud ve Artuklu Hükümdarı Timurtaş beraberce bu bölgeye taarruz ettiler. Sultan I. Mesûd; Ayntâb ve Dülûk'u; Nureddin; Râvendân, Kûrus, Burcu'r-Rasâs ve Tell-Bâşir'i; Timurtaş ise

¹⁴⁴ Papaz Grigor, s. 304.

¹⁴⁵ Willermus, s. 90. Krş. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 118.

¹⁴⁶ Willermus, s. 91. Krş. Demirkent, "Râvendân", s. 381.

¹⁴⁷ Willermus, s. 91-92; Süryani Mikhail, aynı yer; Ebu'l-Ferec, II, s. 388. Krş. Runciman, II, s. 276; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 118.

Samsat ve Birecik'i ele geçirdiler.¹⁴⁸ Bunun sonucunda Haçlıların hâkimiyetindeki bu bölgelerin Türklerin eline geçmesinin yanı sıra aynı yıllarda sürdürülen bu mücadeleler sırasında Antakya Prin-kepsi Raymond'un ve Maraş Senyörü Renaud'nun öldürülmesiyle Urfa Kontu II. Joscelin'in esir edilerek hapse atılması Güney Anadolu'daki Haçlı hâkimiyetine büyük bir darbe indirmişti.¹⁴⁹

Türkiye Selçuklu Devleti ile Ermeni Hâkimleri Arasındaki Münasebetler

"Bir hükümdar olan sizlere gönül rızası ile itaat ediyoruz. Çünkü siz bizim gelişmemizi hiçbir vakit kıskanmadığınız gibi topraklarımızı da tahrip etmediniz. Fakat bizim memleketimizi Romalılara [Bizanslılara] vermek hususuna gelince, bunu asla kabul edemeyiz."

II. Toros

Bizans İmparatoru Ioannes, 1137-1138'de Kilikya'ya düzenlediği seferden dönüşünde esir almış olduğu Ermeni I. Leo ve ailesini İstanbul'a götürmüştü.¹⁵⁰ Bu hâdisenin vuku-undan I. Leo'nun oğlu II. Toros'un İstanbul'dan kaçıp tekrar Kilikya'ya geldiği 1145 yılına kadar geçen sürede, Kilikya Ermeni hâkimiyetinin durumu pek açık değildir. Ancak bu sırada

¹⁴⁸ İbnü'l-Kalânîsî, s. 311-312; Papaz Grigor, s. 304; Willermus, s. 96; Süryani Mikhail, III, xvii, 12, s. 297; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, s. 199, trc., XI, 171; İbn Şeddâd, I/2, s. 110, 437; Ebu'l-Ferec, II, s. 388. Krş. Röhricht, s. 265, n.5; Runciman, II, s. 276; Elisséeff, II, s. 461-462; Turan, *Türkiye*, s. 187; Nicholson, s. 26-27; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 118; a. mlf.; "Râvendân", s. 382; Hamilton A. R. Gibb, "The Career of Nûr-ad-dîn", *A History of The Crusades*, (Ed. K. M. Setton), Madison-London 1969, s. 517.

¹⁴⁹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 305; Papaz Grigor, s. 300, 302; Willermus, s. 77-79, 81-82; Süryani Mikhail, III, xvii, 10, s. 289; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, s. 144, trc., XI, s. 130; Ebu'l-Ferec, II, s. 387; a. mlf., *Tarihü muhtasari'd-düvel*, s. 360-361. Krş. Runciman, II, s. 273; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 117-118.

¹⁵⁰ I. Leo ve oğullarının İstanbul'daki hayatları için bkz. Urfalı Vahram, s. 8-9. Krş. Ersan, *age.*, s. 76.

Kilikya'da tek güçlü Ermeni sülalesi olarak, Bizans'a her zaman sadık kalmış olan Hetumlular bulunuyordu.¹⁵¹

İstanbul'daki esaretten kaçarak gizlice Kilikya'ya ulaşan II. Toros, kısa zamanda burada kendine sadık Ermenileri etrafına toplayıp Kilikya Ermenilerinin başına geçti (1145) ve etrafındaki kaleleri ele geçirmeyi başardı.¹⁵²

II. Toros, Haçlıların da yardımıyla Bizanslı Kumandan Andronikos karşısında kazandığı başarıdan sonra¹⁵³ (1152) Misis'i de elde etmiştir.¹⁵⁴ O, özellikle Bizans'tan ele geçirdiği topraklarla prensliğinin arazisini genişletmeye çalıştı. II. Toros, Tarsus'u hücumla ele geçirdikten sonra, denize kadar uzanan bölgede hâkimiyetini tesis etmeye çalışıyordu. Ermeni hâkiminin bu yayılma hareketi Bizans İmparatoru Manuel'i, Sultan I. Mesûd ile antlaşma yapmaya itti.¹⁵⁵ Esasen II. Toros'un zaman zaman Selçuklu topraklarına saldırması, hatta bu saldırıları sırasında 3.000 Türk'ün ölümüne neden olması¹⁵⁶ ve gittikçe güç kazanmasından dolayı, Sultan I. Mesûd da kendi çıkarları açısından, II. Toros'a karşı Bizans ile ittifakı uygun görüyordu. Selçuklu Sultanı, İmparatorun gönderdiği para ve hediyeleri kabul ettikten sonra Dânişmendli Yağıbasan'ı da yanına alarak¹⁵⁷ ordusuyla

¹⁵¹ II. Toros'un İstanbul'dan kaçıışı ve Kilikya'da giriştiği faaliyetler hakkında bkz. Süryanî Mikhail, III, xvii, 8, s. 281; Simbat, s. 54; Ebu'l-Ferec, II, s. 385 vd.; Urfalı Vahram s. 8-9. Krş. Ersan, *age.*, s. 76.

¹⁵² Papaz Grigor, s. 305 vd.; Süryanî Mikhail, III, xvii, 8, s. 281 vd. Krş. Ersan, *age.*, s. 30.

¹⁵³ Bizans Valisi Andronikos ile II. Toros arasındaki savaş hakkında bilgi için bkz. Papaz Grigor, s. 305-307; Kinnamos, s.123 vd. ; Niketas, s. 95; Süryani Mikhail, III, xviii, 1, s. 310; Vardan, s. 203.

¹⁵⁴ Papaz Grigor, s. 306. Buna mukabil Süryani Mikhail (aynı yer) ve ondan naklen Ebu'l-Ferec (II, s. 391-392), 1153 yılını vermektedir.

¹⁵⁵ Papaz Grigor, s. 307; Simbat, s. 56. Ebu'l-Ferec (II, 391-392), bu anlaşmadan bahsetmezken, Urfalı Vahram (s. 12), yanlış olarak Sultan Mesûd'un oğlu Kılıç Arslan'ın ismini kaydeder.

¹⁵⁶ Bkz. Ebu'l-Ferec, II, 386. Krş. Ersan, *age.*, s. 31.

¹⁵⁷ Süryani Mikhail (III, xvii, 1, s.310), ve ondan naklen Ebu'l-Ferec (II, s. 391), Ermeni hâkimi II. Toros'un 1153 yılında Kapadokya'ya karşı

harekete geçti (1153). Başlangıçta büyük korkuya kapılan Ermeniler, daha sonra dağlara çıktılar ve geçitleri tutup mukavemete başladılar. Bu durum karşısında ilerlemek istemeyen Sultan, II. Toros'a elçi gönderip, "Biz senin memleketini tahrip etmek için gelmedik. Bize itaat edip, cebren almış olduğun toprakları İmparatora iade et. O zaman bize bir evlat ve dost olacaksın." dedi. Hiç beklemediği bu durum karşısında son derece sevinen II. Toros, Sultanın elçilerini günlerce alıkoyduktan sonra kendisi de onlarla beraber bir elçi gönderdi¹⁵⁸ ve Sultana: "Bir hükümdar olan sizlere gönül rızası ile itaat ediyoruz. Çünkü siz bizim gelişmemizi hiçbir vakit kıskanmadığınız gibi topraklarımızı da tahrip etmediniz. Fakat bizim memleketimizi Romalılara [Bizanslılara] vermek hususuna gelince, bunu asla kabul edemeyiz." şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Sultan, II. Toros'a baskı yapmadı, bir dostluk ve ittifak ahidnâmesi yazdırıp bunu yeminle tasdik ettikten sonra bir elçi vasıtasıyla Ermeni hâkimine gönderdi ve hiç kimseye zarar vermeden geri döndü.¹⁵⁹

Bizans İmparatoru ertesi yıl 1154'te,¹⁶⁰ Sultan I. Mesûd'a tekrar elçi ve bir öncekinden daha büyük miktarda altın ve gümüş göndererek, "Ermenilere karşı olan öfkemi teskin etmek için onların kalelerini yık, kiliselerini yak ve bütün memleketlerinin ateşe verilmesini emret. Yüreğim ancak bu suretle rahat

bir saldırı düzenleyip Türklerden esir aldığını kaydeder ki, Yağıbasan'ın Sultan Mesûd ile ittifak yaparak Toros'a karşı düzenlenen bu sefere katılmasında muhtemelen Toros'un Kapadokya'ya saldırması etkili olmuştur.

¹⁵⁸ Papaz Grigor, s. 308. Toros'un böyle davranması, sultanın sözlerine tam olarak inanmayıp bunda bir hile sezinlemiş olması ile açıklanabilir diye düşünüyorum.

¹⁵⁹ Papaz Grigor, s. 307-308; Süryani Mikhail, aynı yer; Simbat, s. 56; Urfalı Vahram, s. 12; Ebu'l-Ferec, II, s. 385-386, 391-392. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 191-192; Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s. 111-112; Vryonis, s. 121; Kaşgarlı, s. 109; Ersan, *age.*, s. 32; Nersessian, II, s. 639.

¹⁶⁰ Papaz Grigor, s. 312; Süryani Mikhail, III, xviii, 2, s. 311; Ebu'l-Ferec, II, s. 392.

edecektir.” diyerek Selçuklu Sultanını yine sefere teşvik etti.¹⁶¹ Bunun üzerine kendi çıkarlarını da göz önünde bulunduran Sultan I. Mesûd, 1154 yılı ilkbaharında büyük bir ordu ile bir yıl önceki seferinden daha hazırlıklı olarak harekete geçti. Önce Misis, ardından da Anazarba üzerine yürüdü. Ancak bu kaleleri ele geçiremeyince Tell-Hamdûn üzerine yürüdü. 27 Mayıs 1154 günü bu kaleye taarruz ettiler. Ancak tam bu sırada korkunç bir gürültü ile beraber şiddetli bir fırtına koptu. Birçok ağaç, kökünden koparak devrilirken bir taraftan da dolu yağdı ve ekinlerle bağları tahrip etti.¹⁶²

Sultan I. Mesûd ordusuyla burada bulunduğu sırada oğlu Kılıç Arslan'ın adamlarından olan Yakup Bey'i, 3.000 askerle Antakya topraklarına akın yapmakla görevlendirdi. Yakup Bey, Amanos Dağı ile sahil arasında bulunan dar bir geçitten geçtikten sonra Templier Şövalyelerinin ve Ermeni II. Toros'un kardeşi Stefan'ın baskınına uğrayarak askerleriyle birlikte şehid oldu.¹⁶³ Bu haber Selçuklu karargâhında büyük üzüntü yarattı. Diğer taraftan Kilikya'da ve Konya'da ortaya çıkan veba salgını¹⁶⁴ ve şiddetli fırtına Selçuklu ordusunu çok zor bir duruma soktu. Hastalık bütün orduya yayılmış, atların ve katırların çoğu telef olmuş, sağ kalan at ve katırların diz kapakları düşmüştü.¹⁶⁵ Bu yüzden Sultanın hâcibi de aralarında olmak üzere sağ kalan askerlerin büyük kısmı yaya kaldı. Selçuklu ordusu ağırlıklarını, silahlarını bırakarak geri çekilmeye başlayınca Ermeniler de dağlardan inerek takibe başladılar, zaman zaman saldırıya geçerek Türklerin bir kısmını şehid ettiler, geride bırakılan ağırlıkları ve

¹⁶¹ Papaz Grigor, s. 308.

¹⁶² Papaz Grigor, s. 312.

¹⁶³ Papaz Grigor, s. 308-309; Vardan, s. 203. Krş. Nersessian, II, s. 639.

¹⁶⁴ Süryani Mikhail, III, xviii, 2, s. 311. Bu hastalık hakkında bkz. Feda Şamil Arık, “Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi 1990-1991*, Ankara 1991, AÜDTCE Yay., s. 47-49.

¹⁶⁵ Papaz Grigor (s. 309), hayvanlarda görülen bu hastalığa “dabakh” denildiğini kaydeder ki, Doğu Anadolu'da bugün de bu isimle anılır (Bkz. Turan, *Türkiye*, s. 192, n. 105).

silahları ele geçirdiler. Ermeniler, Selçukluları Develi'ye kadar takip ettikten sonra geri döndüler.¹⁶⁶

Sultan I. Mesûd, Toros ile anlaşma yapmak zorunda kaldı.¹⁶⁷ Böylece Sultan I. Mesûd'un Kilikya'ya yaptığı ikinci sefer tabii afetler yüzünden Selçuklulara bir şey kazandırmadığı gibi çok sayıda insan, hayvan, silah ve teçhizat kaybına yol açtı.

Türkiye Selçuklu Devleti ile Zengîler Arasındaki Münasebetler

Kaynaklardaki bilgiler değerlendirildiğinde, genelde Mesûd devrinde her iki devlet arasında münasebetlerin dostluk çerçevesinde sürdüğü görülür. Özellikle doğuda Haçlılara karşı yapılan mücadelede ittifak halinde hareket etmişlerdir. Belki de bu iki Türk devleti arasındaki olumsuz tek hâdise, Artuklu Hısn-ı Keyfâ Hükümdarı Davud'un¹⁶⁸ ölümü¹⁶⁹ (23 Temmuz 1144) ile ortaya çıkan taht mücadelesine müdahale etmeleri sonucu bir an karşı karşıya gelmeleri olmuştur.¹⁷⁰ Bunun dışında mevcut bilgiler ışığında, herhangi bir menfi hâdise görülmez. Hatta iki hânedân arasında sıhriyet yoluyla akrabalık da tesis edilmiştir. Ancak Sultan I. Mesûd'un vefatından sonra damadı Nureddin Mahmud'un Türkiye Selçuklu topraklarına tecavüzü nedeniyle II. Kılıç Arslan devrinde ilişkiler bozulmuş iki taraf arasında savaş aşamasına varan gerginlikler yaşanmıştır.¹⁷¹

¹⁶⁶ İbnü'l-Kalânîsî, s. 318; Papaz Grigor, s. 308-310; Süryani Mikhail, aynı yer; Simbat, s. 56; Urfalı Vahram, s. 12; Vardan, s. 203; Ebu'l-Ferec, II, 392. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 191-192; Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s. 111-112; Vryonis, s. 121; Ersan, *age.*, s. 33.

¹⁶⁷ Papaz Grigor, s. 311; Urfalı Vahram, s. 12.

¹⁶⁸ Rükneddin Davud (1108-1144) hakkında geniş bilgi için bkz. Turan, *Doğu Anadolu*, s. 145, 147, 153-155, 157 vd., 161.

¹⁶⁹ Davud'un ölümü hakkında bkz. Demirkent, *Urfa*, II, 142 n. 615.

¹⁷⁰ Bkz. Yukarıda, s. Bu kitapta s. 122.

¹⁷¹ Bkz. Papaz Grigor, s. 319; Süryani Mikhail, III, xviii, 3, s.3 12.

Sultan Mesûd ile İmâdeddin Zengî Arasındaki Münasebetler

Irak Selçuklu Sultanı Mahmud (1119-1131), Zengî'yi Musul valisi tayin ettikten sonra buraya hâkim olan Zengî, büyük ve kuvvetli bir Türk devleti kurmaya çalıştı. Kısa zamanda Hıms dışında bütün Suriye'ye hâkim oldu. Artuklular ve Böriler ile yaptığı mücadeleler bir yana bırakılırsa, Haçlılara karşı giriştiği savaşlarda elde ettiği başarılarla İslâm dünyasının kahramanı oldu ve Urfa'yı 24 Aralık 1144'te fethi ile de Haçlılara karşı elde ettiği başarılarla zirveye ulaştı. Ancak onun tehlikeli yükselişi Bizans İmparatoru Ioannes Komnenos'un da dikkatini çekti.¹⁷² Doğu'daki Türk hükümdarları arasındaki mücadeleleri fırsat bilen İmparator, 1138 yılında Kuzey Suriye üzerine bir sefer düzenledi. Bu sefer sırasında Musul Atabegi İmâdeddin Zengî oldukça zor anlar yaşadı. Çünkü Haçlılarla da anlaşılan İmparator kalabalık olan ordusunun sayısını ve gücünü daha da arttırarak Müslüman topraklarına saldırdı. Bu harekât sırasında Bizâa bir haftalık kuşatmadan sonra 8 Nisan 1138 (25 Receb 532)'de aman ile teslim olmasına rağmen bütün garnizon Bizanslılar tarafından öldürüldü ve ahali esir edildi. Halk, Hristiyan olmaya zorlandı ve bu yüzden şehrin kadısıya birlikte ileri gelenlerinden yaklaşık 400 kişi Hristiyan oldu.¹⁷³ Bu durum karşısında Zengî, Irak Selçuklu Hükümdarı Mesûd'a ve birçok Türk beyine haber göndererek yardım istedi.¹⁷⁴ Türk hükümdarları bu davete derhal koşular. Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesûd, ordusuyla harekete geçerek Bizans'ın Kilikya'daki topraklarına hücum etti.

¹⁷² Bkz. Aşağıda, s. 143-146 vd.

¹⁷³ İbnü'l-Kalânisî, s. 265; Azîmî, s. 52, trc. 61; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 56, trc. XI, 59; Nüveyrî, XXVII, s. 134-136. Krş. Turan, *Doğu Anadolu*, s. 156.

¹⁷⁴ Osman Turan (*Türkiye*, s. 174), İmâdeddin Zengî'nin şehrin Kadısı Kemaleddin Muhammed'i Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesûd'a gönderip ondan yardım istediğini kaydeder. Ancak bu elçi Turan'ın ifade ettiği gibi Türkiye Selçuklu Sultanı Mesûd'a değil, Irak Selçuklu Sultanı Mesûd'a gönderilmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 58, trc. XI, s. 60.

Diğer yandan Atabeg ile aralarında düşmanlık olmasına rağmen Artuklu Rükneddin Davud, oğlu Kara Arslan kumandasında 20.000 kişilik bir orduyu¹⁷⁵ Zengî'nin yardımına gönderdi.¹⁷⁶ Bu sıralarda Şeyzer kuşatmasıyla (29 Nisan - 21 Mayıs 1138) meşgul olan Bizans İmparatoru, Türklerin böyle bir birlik ve kuvvetle harekete geçmeleri ve dönüş yolunun bunlar tarafından kesileceği korkusuyla kuşatmayı kaldırarak İstanbul'a dönmeye mecbur oldu. Ebu'l-Ferec,¹⁷⁷ onun Şeyzer kuşatmasını kaldırarak acele geri dönmesini Sultan I. Mesûd'un Çukurova bölgesine girmesine bağlar ki kanaatimce bu teşhisin doğruluk payı oldukça büyüktür.

İmâdeddin Zengî, hâkimiyeti altındaki toprakları genişletmek üzere Artuklular ile de mücadele etmiştir. Özellikle Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Davud'un Türkmenler üzerindeki büyük nüfuzunu bildiği için ona karşı Mardin Artuklu Hükümdarı Timurtaş ile birlikte savaştı. Bu ittifak karşısında mağlup olmaktan kurtulamayan Davud'un bir süre sonra ölümü (1144) üzerine yerine küçük oğlu Fahreddin Kara Arslan¹⁷⁸ geçti. Ancak Kara Arslan'ın ağabeyi Arslandoğmuş, ona karşı taht iddiasında bulundu ve Zengî tarafından destek gördü. Atabeg ile baş edemeyeceğini anlayan Kara Arslan, çareyi Türkiye Selçuklu Sultanı Mesûd'dan yardım istemekte buldu. Sultan Mesûd onun isteğini kabul ederek emrine 20.000 kişilik bir süvari kuvveti verdi.¹⁷⁹ Bu durumda Sultan Mesûd ile karşı karşıya gelmek istemeyen Zengî, Kara Arslan'ı rahatsız etmekten vazgeçerek kuvvetlerini onun topraklarından geri çekti. Tam Türkiye Selçukluları ile Zengîler arasındaki ilişkilerin bozulma aşamasına

¹⁷⁵ İbnü'l-Kalânîsî, s. 266; Azîmî, s. 53, trc., s. 62; Papaz Grigor, s. 294. İbnü'l-Adîm (*Zübde*, II, 268), Kara Arslan'ın beraberinde 50.000'den fazla Türkmen ve diğer savaşçıların bulunduğunu kaydeder.

¹⁷⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Demirkent, *Urfa*, II, s. 125, 127, 142-143.

¹⁷⁷ *Abû'l-Farac Tarihi*, II, s. 374. Ayrıca bkz. Yukarıda, s. 46 vd.

¹⁷⁸ Onun hakkında geniş bilgi için bkz. J. H. Kramers, "Kara Arslan", *IA*, VI, s. 211-212.

¹⁷⁹ Ebu'l-Ferec, II, s. 377. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 179.

geldiği bir anda İmâdeddin Zengî'nin geri adım atması, her iki Türk hükümdarı arasında olası bir çatışmayı önlemiştir. Böylece Sultan Mesûd, sadece Dânişmendlilerin değil Artukluların da taht mücadelesine karışarak Anadolu'daki kudretinin bu Artuklu hükümdarı tarafından da tanınmasını sağlamıştır.¹⁸⁰

¹⁸⁰ Remzi Ataoğlu, "Selçuklu-Artuklu Münâsebetlerine Toplu Bir Bakış", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 169.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAÇLILAR İLE MÜCADELEDE
MÜSLÜMANLARIN EFSANEVÎ
HÜKÜMDARI: NUREDDİN
MAHMUD B. ZENGÎ (1146-1174)

Nureddin Mahmud b. Zengî, 17 Şevvâl 511 (11 Şubat 1118) tarihinde Halep'te dünyaya gözlerini açtı. Güzel yazı yazması, okumaya düşkün oluşu, hadis ezberlemeye ve rivayet etmeye gayret göstermesi, İslâm Hukuku (Fıkıh) bilgisine sahip olması gibi hususi özellikleri dikkate alındığında onun iyi bir eğitim görmüş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. İyi bir asker olup erken yaşlarda babası İmâdeddin Zengî'nin yanında onun giriştiği bazı askerî faaliyetlerde yer aldığı ve bu seferlerde kendini göstererek geleceği hakkında umut vadeden belirtiler gösterdiği bilinmektedir.

İmâdeddin Zengî, Ca'ber Kalesi'ni kuşattığı sırada, 15 Eylül 1146 (6 Rebiülâhîr 541) tarihinde öldürülünce kurduğu devletin toprakları onun oğulları arasında paylaşıldı. Nureddin bazı emirlerle Halep'e gelerek şehre hâkim oldu. Büyük kardeşi Seyfeddin Gazi (1146-1149), Zengîler Atabegliği'nin başkenti Musul ve buraya bağlı yerlere (el-Cezîre Bölgesi) egemen olmuştu. Böylece İmâdeddin'in ölümünden sonra onun tarafından kurulan devlet ikiye bölünmüş oldu. Bu sırada, Zengîler Devleti'nin çöküşünden sonra ortaya çıkacak olan Eyyûbîler Devleti'nin kurucusu Salâhaddin Eyyûbî'nin babası Necmeddin Eyyûb ve amcası Şîrkûh, Zengîler Devleti hizmetinde yer almaktaydılar. Necmeddin Eyyûb, Zengîlere bağlı Ba'albek (Ba'lebek) şehrinin idarecisiydi. Onun kardeşi Şîrkûh¹ ise Nureddin Mahmud'un ileri gelen kumandanlarından biri durumundaydı.²

¹ Hakkında bilgi için bkz. G. Wiet, "Şîrkûh", *İA*, XI, 570-571; Mustafa Kılıç, "Şîrkûh el-Mansur", *DİA*, XXXIX, 203-204.

² Bahattin Kök, "Nureddin Zengî, Mahmud", *DİA*, XXXIII, s. 259-260.

İmâdeddin Zengî'nin ölümünden dolayı Haçlıların duyduğu sevinç, toprakların iki kardeş arasında taksimi ile daha da artmıştı. Onlar şimdi bu iki kardeşin birbiriyle mücadeleye gireceğini ve babalarının kazandığı toprakları ve elde ettiği kudreti yok edeceklerine inanıyorlardı. Ancak bunun tam aksi oldu. Özellikle Haçlılar karşısında iki kardeş birbirine destek oldu. Bu ise Haçlıları büyük bir hayal kırıklığına uğrattı. Hele hele Nureddin Mahmud ile Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesûd'un birlikte hareket etmesi ve buna Artukluların da katılması Haçlıları büsbütün zor duruma soktu.

Zengî'nin 15 Eylül 1146'da ölümü,³ Joscelin'e Urfa'yı tekrar ele geçirme umudu verdi. Halep'te Zengî'nin yerine geçen oğlu Nureddin Mahmud, bundan haberdar olarak Urfa'daki Türk garnizonunu uyardı. Buna rağmen Ermeni halk, şehrin kapılarını Joscelin'e açtı. Zengî'nin kendilerine gösterdiği insanca muameleye böyle karşılık verdiler. Türk garnizonu iç kaleye çekildi. Nureddin de beş gün sonra emrindeki kuvvetleriyle Urfa önüne geldi. Joscelin şehirden kaçmaya çalıştı. İhanetlerinin cezasını ödemekten korkan Ermeniler de onun peşine takılınca, Türkler hem Haçlıları hem de Ermenileri kılıçtan geçirdiler.⁴ Böylece Urfa'nın Hristiyan halkı kaderini kendisi tayin etmiş oldu.⁵

³ Süryanî Mikhail, III, xvii, 4, s. 268; İbnü'l-Esîr, XI, s. 110, trc. X, 104. Krş. Demirkent, II, s. 153, n. 665.

⁴ Geniş bilgi için bkz. Papaz Grigor, s. 299-300; Süryanî Mikhail, III, xvii, 5, s. 270-272; İbnü'l-Esîr, XI, s. 114, trc. XI, 106-107; *Anonim Süryani*, s. 294; Ebu'l-Ferec, II, s. 383-384.

⁵ Bu olay ile Urfa Haçlı Kontluğu gerçek anlamda son bulmakla beraber Haçlılar, II. Joscelin'in idaresinde Tell-Bâşir ve civarında varlıklarını daha bir süre devam ettirdiler. 1150 yılı ilkbaharında Joscelin, Nureddin Mahmud'a esir düştü ve ömrünü Halep zindanında tamamladı. Hanımı Beatrice ise kontluktan geri kalan toprakları Bizans İmparatoru Manuel'e satıp Kudüs'e gitti. Ancak bu topraklar bir yıl gibi kısa zaman içinde Türklerin eline geçti ve böylece Urfa Haçlı Kontluğu tamamen ortadan kaldırılmış oldu (Bkz. Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, XIV, s. 530-531).

Nureddin Mahmud'un Efâmiye Yenilgisi ve Bagras Zaferi

Nureddin Mahmud b. Zengî, artık Zengîlerin Halep ve Urfa Hükümdarı idi. O, babası İmâdeddin Zengî'den kalan devlet hazinesine de sahip oldu.⁶ Sonunda Kont Joscelin bizzat beyaz bir mütareke bayrağına sığınarak merhamet dilenmek üzere Nureddin'in karargâhına gitti. Bu arada Bizans ile barış antlaşması imzalamış bulunan Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesûd, Haçlıların art arda yenilgilere uğratılmasından faydalananarak Maraş'a bir askerî harekât düzenlemek istiyordu. Ancak Raymond ona karşı çıkmaya hazırlanıyordu. Sultan I. Mesûd bu yüzden Nureddin'e elçiler göndererek ondan Haçlılar üzerine şaşırtıcı bir saldırı düzenlemesini istedi. Raymond bu sırada, Nureddin'e Hristiyanların nefretinden çok daha fazlasını hissededen Haşhaşi liderlerinden Ali b. Vefâ ile ittifak halinde idi. Haçlı lideri Raymond, Kasım 1148 tarihinde Antakya-Maraş yolu üzerinde Efâmiye yakınında Nureddin'e ansızın saldırı. Nureddin'in beraberinde bulunan en değerli iki kumandanı Şîrkûh ile İbnü'd-Dâye birbirleriyle kavgalı ve küskündüler. Şîrkûh savaşa katılmakta pek isteksiz görününce Müslüman ordusu panik halinde geri çekilmek zorunda kaldı. Fakat ertesi yıl (1149) yine aynı yerde ilkbaharda Nureddin, Bagras⁷ yakınında Raymond'u mağlup ederek bu yenilginin rövanşını almış oldu.⁸

Haçlılar baskın ve yağma maksadıyla Halep üzerine yürümek istiyorlardı. Nureddin bunu öğrenince ordusuyla Haçlıların üze-

⁶ İbnü'l-Esîr, XI, s. 128.

⁷ İbnü'l-Esîr (*el-Kâmil*, XI, s. 123), "Yagra" olarak kaydetmişse de bu müstensih tarafından yapılmış bir hata da olabilir. Bagras kelimesi özel bir isim olduğu için müstensih belki de "B" harfi yerine "Y" harfi kullanmış ve kelimenin sonunda yer alan "S" harfini (sin) düşürmüş olabilir. Yani "S"/SİN harfini hiç yazmamış olabilir.

⁸ Runciman, II, s. 273; Demirkent, s. 117. *Anonim Süryani Vekâyinâmesi*'ne göre (Trc. A. S. Tritton, s. 300, trc. V. İlmen, s. 71.) Nureddin, Yağra'da Haçlılara yenilmiştir.

rine yürüdü. Her iki taraf Bagras'ta⁹ karşılaşp çok çetin bir savaşa tutuştular. Savaş Haçlıların mağlubiyetiyle sonuçlandı. Haçlılardan pek çok kişi öldürüldü, ileri gelen Haçlı reislerinden oluşan bir grup da esir alındı. Bu savaşta çok az sayıda Haçlı kurtulabildi. Nureddin Mahmud b. Zengî, ganimet ve esirleri kardeşi Seyfeddin'e, Bağdad'daki Halife'ye, Sultan Mes'ûd'a ve diğeri bazı zevata gönderdi.¹⁰

Nureddin'in Haçlılar Karşısında Kazandığı Meşhur İnab Zaferi

Nureddin Mahmud, bu zaferin ardından güneye doğru hareket ederek Âsi Nehri'nin doğusunda Hristiyanların elinde kalan pek az müstahkem yerlerden biri olan İnab Kalesi'ni kuşattı. Raymond küçük bir ordu ve Ali b. Vefâ kumandasında az sayıda bir kuvvete sahip Haşhaşî birliğiyle bu kalenin yardımına geldi. Haçlıların kendi ordusundan daha kalabalık olduğunu düşünen Nureddin, hemen geri çekildi. Ancak o, kısa sürede Haçlıların pek kuvvetli olmadığını anladı ve 28 Haziran 1149'da İnab (İnnib)¹¹ ile Gab bataklığı arasındaki ovada Murad kuyusunun bulunduğu çukurlukta yer alan Hristiyan kuvvetlerini gece karanlığından faydalanarak çepeçevre sardı. Ertesi günün sabahında Raymond düzenlediği saldırıyla kuşatmayı yarıp çıkmak istediye de buna muvaffak olamadı ve birkaç saat içinde Haçlı ordusu Nureddin'in de bizzat katılmış olduğu savaşta imha edildi. Savaş sonunda Haçlılar ağır darbe aldı, çok sayıda ölü ve esir vardı. Maraş Senyörü Renaud ve Haşhaşî Reisi Ali

⁹ İskenderun-Antakya yolu üzerindeki Amanos Dağlarında Belen Geçidi girişinde bulunan konak yeri. Geniş bilgi için bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemül-büldân*, Beyrut 1955, I, s. 693; Şemseddin Sâmî, *Kamûsül-Alâm*, İstanbul 1306, II; René Dussaud, *Topographie Historique de la Syrie Antique et Médiévale*, Paris 1927, s. 162, 169, 430, 433-436, 438; Claude Cahen, "Baghras", *EP*, I, s. 909-910; Yusuf Ha-laçoğlu, "Bağrâs", *DİA*, IV, s. 450-451.

¹⁰ İbnü'l-Esir, XI, s. 123. Krş. Eliseeff, II, s. 426 vd.

¹¹ Ma'arratü'n-Numan'ın kuzeyinden 18 km kadar batıda bulunan bir yerdir (Bkz. Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, s. 143).

b. Vefâ ölümler arasında bulunuyordu. Savaşta Raymond, bizzat Şîrkûh tarafından öldürüldü. Nureddin, Antakya prinkepsinin kellesini gümüş bir mahfaza içinde Bağdad'da bulunan Abbasi Halifesine gönderdi.¹² Bu zafer dolayısıyla şairler Nureddin'i övüp tebrik ettiler. Prinkepsin öldürülmesi hem Haçlılar hem de Müslümanlar nazarında büyük bir olaydı. El-Kayserânî de meşhur kasidesinde bu olay nedeniyle Nureddin'i övmüştür.¹³

Nureddin, İñab Zaferi'nden sonra Antakya Haçlı topraklarında ilerlemeyi sürdürerek birçok kaleyi ele geçirdi ve Süveydiye'ye kadar uzanan sahayı yağmaladı. Raymond'un öldürülmesi üzerine Antakya halkı büyük bir endişe ve panik içinde bulunuyorken Nureddin Mahmud ordusuyla şehrin önünde beliriverdi. Ancak onun Antakya'yı kuşatacak kadar askeri yoktu. Kudüs Kralından acil yardım talep etmiş olan Antakya Patriği Aimery ile kısa süreli bir mütareke imzalayıp Efâmiye Kalesi'nin fethi için buradan ayrıldı. Artık Antakya Prinkepsliği'nin hâkimiyet alanı Antakya Ovası ile kıyıda yer alan İskenderun-Lâzikiye arasındaki kısa ve dar bir şeritten ibaret idi. Bu arada, Antakya'nın idaresini Raymond'un 19 yaşındaki eşi Constance üstlendi. Patrik Aimery de ona yardımcı oldu.¹⁴

¹² Willermus, s. 63-64; Papaz Grigor, s. 300; İbnü'l- Kalânîsî, trc., 168-171; *Anonim Süryani*, İng. trc. Tritton, s. 300-301, Trk. trc. İlmen, s. 72; Ebu'l-Ferec, II, s. 386, Kinnamos, trc., s. 94. Krş. Eliseeff, II, s. 430 vd.; J. Richard, *The Crusades c. 1071- c. 1291*, (trc. J. Birrell), Cambridge 1999, s. 171; Runciman, II, s. 272-273; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 117; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, s. 144; Hillenbrand, *age.*, s. 144. İbn Kalânîsî'nin eserindeki bir kayda göre Raymond'un kafası kesilmiş ve Nureddin Mahmud'a götürülmüş, Nureddin de Haçlı liderinin kellesini getiren kişiye büyük bir ihsânda bulunmuştur. Willermus ise savaş sırasında Raymond'un başının ve sağ elinin kesildiğini yazar. Bk. William, Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond Sea*, (trc. Emily Atwater Babcock & A. C. Krey), New York 1943, II, s. 199.

¹³ İbnü'l-Esîr, XI, s. 130.

¹⁴ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 117-118.

Nureddin'in Sincar'ı Ele Geçirmesi

“Ona düşmanlık etmek ve onunla savaşmak doğru olmaz.”
Vezir Cemâleddin

Kutbeddin Mevdûd, kardeşi Seyfeddin Gazi'nin ölümünden¹⁵ sonra Musul'a hâkim olduğu sırada büyük kardeşi Nureddin Mahmud Suriye'de bulunuyordu. Halep ve Hama onun elindeydi. Bir grup emir Nureddin'e mektup yazıp atabegliğin başına onu geçirmek istediler. Nureddin'e mektup yazanlar arasında Şemseddin Muhammed'in babası el-Mukaddem Abdülmelik de vardı. Abdülmelik bu sırada Sincar'da mustahfız idi. Nureddin Mahmud'a elçi gönderip onu Sincar'ı teslim almak üzere gelmesi için davet etti, bunun üzerine Nureddin, devletin emirlerinden oluşan 70 süvariyle yola çıktı. Diğer adamlarını geride bırakıp az sayıda askerle Mâkisîn'e vardı.

Çok yağmurlu bir gündü. Kapı muhafızı onları tanımadı, şahneye silahlı bir Türkmen taifesinin şehre girdiğini haber verdi fakat daha o sözünü bitirmeden Nureddin şahnenin yanına girdi. Şahne hemen ayağa kalkıp Nureddin'in elini öptü, geri kalan adamları da ona katıldı. Nureddin daha sonra Sincar'a gitti. Sincar'a vardığında yanında rikâbdar ve silahdarından başka kimse yoktu. Şehrin dışında konakladı.

O, el-Mukaddem Abdülmelik'e haber gönderip Sincar'a geldiğini bildirdi. Nureddin'in elçisi Abdülmelik'in Musul'a gitmiş olduğunu ve yerine oğlu Şemseddin Muhammed'i kalede bıraktığını gördü. Şemseddin, babasının Musul'a gittiğini söyledi. Hemen babasının peşine adam gönderip yolda ona Nureddin'in geldiğini bildirdi. Abdülmelik geri dönüp Sincar'ı Nureddin'e teslim etti. Nureddin şehre girdi ve Hısn-ı Keyfâ hâkimi Fahreddin Kara Arslan'a haber gönderip aralarındaki dostluk sebebiyle onun yanına geldi. Atabeg Kutbeddin, vezir Cemâleddin

¹⁵ Seyfeddin Gazi'nin ölümü hakkında bkz. Eliseeff, II, 436 vd.; Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği Zengîler (Musul Kolu 1146-1233)*, Ankara 2013, s. 76 vd.

ve Zeynüddin Ali Musul'da bu olayları öğrenince asker topla-
yıp Sincar üzerine yürüdüler. Tell-A'fer'e varınca aslında Sincar
üzerine yürümeye karar vermiş olmalarına rağmen Nureddin
ile aralarında elçiler gidip geldi. Cemâleddin onlara: "Ona düş-
manlık etmek ve onunla savaşmak doğru olmaz." dedi ve on-
lara barış yapmalarını tavsiye etti. Sonunda Nureddin, kardeşi
Kutbeddin ile anlaşarak Sincar'ı ona teslim etti. Ayrıca Suriye
topraklarındaki Rahbe ve Humus'u (Hıms) da kardeşine ver-
di. Böylece Suriye'nin hâkimi Nureddin, el-Cezîre bölgesinin
hâkimi de Kutbeddin olmak üzere aralarında ittifakı sağladılar.
Sultan Nureddin Suriye'ye döndü.¹⁶

Efâmiye Kalesi'nin Fethi

Nureddin Mahmud, 545 (1150-1151) yılında, Şeyzer ve
Hama civarındaki yüksek bir tepenin üzerinde kurulmuş olup
o yöredeki en müstahkem ve en sağlam kalelerden biri olan
Efâmiye Kalesi üzerine yürüyüp muhasara etti. Nureddin ka-
lede bulunan Haçlılarla savaşa girdi ve onları sıkıştırdı. Bunun
üzerine Suriye'deki Haçlılar toplanıp Nureddin'i oradan uzak-
laştırmak için üzerine yürüdüler fakat Haçlılar oraya, Nureddin
kaleyi zaptedip içine zahire, silah ve adamlarla onların ihtiyaç
duyacağı her şeyi doldurduktan sonra ulaşabildiler. Bu sırada ka-
ledeki işlerini tamamlayan Nureddin, Haçlıların hareketinden
haberdar olduğu için hemen kaleden ayrılarak doğruca Haçlı-
ların üzerine yürüdü, onlarla hesaplaşmak istiyordu. Haçlılar
kalenin zaptedildiğini ve Nureddin'in kendileriyle savaşmak
konusunda çok kararlı ve gayretli olduğunu anlayınca yoldan
geri dönüp ülkelerine gittiler. Nureddin'e haber gönderip barış
talebinde bulundular. Nureddin, sâlim ve muzaffer olarak dön-
dü. Şâirler onu övdüler ve fethi yâd ettiler. Bu vesile ile İbnu'r-
Rûmî de bir kasîdesinde Nureddin'den övgüyle söz etmiştir.¹⁷

¹⁶ İbnü'l-Esîr, XI, s. 127-128.

¹⁷ İbnü'l-Esîr, XI, s. 134. Krş. Runciman, II, s. 275; Alptekin, *Dimaşk Ata-
begliği*, s. 144-145.

SULTAN I. MESÛD İLE NUREDDİN MAHMUD ARASINDAKİ MÜNASEBETLER

Sultan I. Mesûd'un Kızını Nureddin Mahmud ile Evlendirmesi

İmâdeddin Zengî'den sonra onun oğlu Nureddin Mahmud¹⁸ devrinde de Türkiye Selçuklu - Zengîler hânedanı arasındaki münasebetlerde herhangi bir bozulma olmadı. Hatta iki hükümdar evlilik yoluyla akraba da oldular. 1149 yılında Urfa Haçlı Kontu II. Joscelin ile Nureddin arasında geçen bir savaş sırasında,¹⁹ İbnü'l-Esîr'in²⁰ Nureddin'i mağlup eden II. Joscelin'in, Nureddin'in silahını Sultan I. Mesûd'a gönderip "İşte bu senin damadının silahıdır..." şeklindeki ifadesinden bu evliliğin 1149 yılı ya da bundan önceki bir tarihte gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ancak Ebu'l-Ferec,²¹ Sultan I. Mesûd'un 1150 yılında Tell-Bâşir'e²² geldiği sırada kendisini karşılamaya çıkan Nureddin ile görüştüktan sonra²³ kızını onunla evlendirdiğini kaydetmiştir. Böylece iki devlet arasındaki münasebetler bu evlilikle birlikte daha da kuvvetlenmiş oluyordu.²⁴

¹⁸ Nureddin Mahmud'un hayatı ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Nikita Elisséeff, *Nur Ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades*, Damas 1967, I-III.

¹⁹ Geniş bilgi için bkz. Aşağıda, s. 107.

²⁰ *el-Kâmil*, XI, 154, trc. 137. Ancak İbnü'l-Esîr (aynı yer), yanlış olarak 1151/1152 yılını kaydeder.

²¹ Ebu'l-Ferec (II, 388), Nureddin'in, karısını Tell-Bâşir'de bırakarak geri döndüğünü de kaydeder.

²² Tell-Bâşir hakkında bilgi için bkz. Ernst Honigmann, "Tel-Bâşir", *LA*, XII/1, s. 145-147.

²³ İki hükümdarın Tell-Bâşir'de buluştukları sırada aralarında ne gibi konuşmalar geçtiğini, hangi konularla ilgili görüştüklerini bilemiyoruz. Çünkü bu konuda kaynaklarımızda herhangi bir bilgi yoktur.

²⁴ Runciman (II, s. 276), iki Türk hükümdarının burada Haçlılara karşı bir ittifak yaptıklarını ve evlilik ile bunu pekiştirdiklerini, Sultan Mesûd'un Tell-Bâşir'i kızının çeyizi olarak Nureddin'e bıraktığını ve bu antlaşma gereği Tell-Bâşir'in ertesi yıl yani 1151'de her iki hükümdarın kuvvetleri tarafından alındığını kaydeder.

Müneccimbaşı,²⁵ Sultan I. Mesûd'un Nureddin ile evlenilen kızının ismini Selçuka Hatun olarak kaydeder. Süryani Mikhail,²⁶ Mesûd'un kendisine sığınan Bizans İmparatorunun yeğeni Ioannes ile nikâhladığı kızını sonradan Nureddin ile evlendirdiğini kaydetmiştir. Diğer kaynaklarda onun bu rivayetini destekleyecek başka bir bilgiye rastlayamadık.

Sultan Mesûd ve Nureddin Mahmud - II. Joscelin Mücadelesi

“Joscelin’in esir alınması büyük zaferlerden biriydi, çünkü o, azılı bir şeytan olup Müslümanlara karşı çok şiddetli ve katı kalpliydi. Onun esir düşmesi bütün Hristiyanlar için büyük bir felaket oldu.”
İbnü'l-Esîr

Urfa Haçlı Kontu II. Joscelin, Zengî tarafından 1144'te fethedilen Urfa'yı onun 1146'da ölümünden sonra ele geçirmeye çalışmış ancak muvaffak olamamıştı. 1144'ten sonra Tell-Bâşir ve civarında faaliyet gösteren II. Joscelin, Urfa üzerindeki emellerini sürdürmeye devam etmişti. İşte bu nedenle kendisi için bir tehdit unsuru olan bu Haçlı kontunu ortadan kaldırmak isteyen Nureddin, Joscelin'in üzerine yürüdü.²⁷ Nureddin'in hareketini haber alan II. Joscelin de çok sayıda asker toplayıp karşı harekâta geçti. İki tarafın karşılaşması sonucu meydana gelen savaşta Müslümanlar mağlup oldular. Pek çok kişi de öldü veya esir düştü (1149). Esirler arasında Nureddin'in silâhdârı da bulunuyordu. Joscelin, Nureddin'in silâhını Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesûd'a göndererek ona: “İşte bu senin damadının silâhıdır; sana yakında bundan daha büyüğünü göndereceğim.” diyerek

²⁵ *Câmi 'ud-Düvel*, s. 44, trc., s. 54.

²⁶ *Vekâyinâme*, III, xvii, 12, s. 297.

²⁷ Bu sırada Antakya Prinkepsi Raymond, Nureddin'in emirlerinden Şîrkûh tarafından öldürüldüğü için Joscelin'e buradan yardım gelme ihtimali de kalmamıştı. Zaten her iki Haçlı hükümdarı da birbirini pek sevmiyordu. Willermus Tyrensis (*Historia Rerum*, s. 79), prinkepsin 27 Haziran 1148'de öldürüldüğünü kaydeder.

Nureddin ile alay etmeye ve Sultan I. Mesûd'a da gözdağı vermeye çalıştı.²⁸ Ancak bu yaptıkları onun sonunu hazırladı. Zira durumdan haberdar olan Nureddin, Joscelin'in bu davranışına çok sinirlendi ve ondan derhal intikam alınması için Türkmen emirlerinden bir gruba görev verdi. Onlara, eğer Joscelin'i mağlup eder ve onu ölü veya diri olarak kendisine getirirlerse büyük mükâfatlar vereceğini vadetti.²⁹ Çünkü Nureddin bizzat onun üzerine yürüyecek olursa Joscelin'in kaçarak kalelerinden birine sığınacağını tahmin ediyordu. Bu sebeple ona karşı Türkmen casuslar görevlendirdi. Joscelin, Antakya'ya gitmek ve orada bir gemiyi karşılamak maksadıyla iki yüz atlı ile Tell-Bâşir'den çıktı (4 Mayıs 1150).³⁰ Fakat kendilerini gizlice takip eden Türkmenler tarafından pusuya düşürülerek esir edildi.³¹ Joscelin, onlara para vererek kendisini serbest bırakmaları için Türkmenlerle anlaştı. Türkmenler, para gelince onu serbest bırakmayı kabul ettiler. Joscelin de derhal paranın hazırlanması için adam gönderdi. Bu sırada casuslardan biri Nureddin'in Halep'teki nâibi Ebû Bekir b. ed-Dâye'nin yanına gidip durumu bildirdi. Ebû Bekir bu casusla birlikte asker gönderdi. Bu askerler Joscelin ile Türkmenlerin üzerine baskın düzenleyip onu esir aldılar ve

²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 154, trc. XI, 137; a. mlf., *Atabekiyye*, s. 101-102; Sıbt, XIII, vr. 280a; İbnü'l-Adîm, *Zühde*, II, 301 vd.; Ebû Şâme, I/1, 184; Ebu'l-Ferec, *Tarihu Muhtasari'd-düvel*, (nşr. Antun Salihanî el-Yesû'î), Beyrut 1890, s. 360-361; Nüveyrî, XXVII, s. 156-157; İbnü'l-Verdî, II, s. 79; Aynî, vr. 446a. Krş. Elisséeff, II, s. 453.

²⁹ İbnü'l-Esîr, aynı yer.

³⁰ İbnü'l-Kalânîsî, s. 310. Krş. Elisséeff, II, s. 454. Bu olaylar ve II. Joscelin'in esir alınması hakkında bilgi için ayrıca bkz. Nicholson, s. 17-22.

³¹ Papaz Grigor, s. 302; İbnü'l-Kalânîsî, s. 310; Willermus, s. 81-82; Süryani Mikhail, III, xvii, 11, s. 295; İbnü'l-Esîr, XI, 154, trc. XI, 137; a. mlf., *Atabekiyye*, s. 102; Büandarî, s. 225, trc. 205; Sıbt, XIII, vr. 280a; Ebû Şâme, I/1, 184; Ebû 'l-Ferec, II, s. 387; a. mlf., *Tarihu Muhtasari'd-düvel*, s. 361; Nüveyrî, XXVII, 157. Kş. Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, s. 150. Joscelin'in Tell-Bâşir'den çıkış nedeni hakkında bu kaynaklar farklı rivayetler kaydederler. Bu rivayetler için bkz. Runciman, II, 274 n. 5; Nicholson, aynı yer.

Ebû Bekir'in yanına getirdiler. Ebû Bekir de onu Nureddin'e teslim etti (1150). Nureddin, Joscelin'i esir edenlere 1.000 dinar ödül verdi.³² Joscelin'in esir alınması Nureddin'i ve tüm İslâm camiasını sevindirdi.³³ Joscelin, Halep'te hapse atıldı ve dokuz yıl sonra burada öldü (1159).³⁴ Bundan sonra Nureddin Mahmud, başta Tell-Bâşir olmak üzere birçok kaleyi ele geçirdi.³⁵ Bu kaleler arasında Ayntab, A'zâz, Tell Hâlid, Kuris, Râvendân, Burcu'r-Rasas, Hısnu'l-Bâre, Kefersûd, Keferlâsâ, Dülûk, Maraş, Nehru'l-Cevz ve ona ait diğer bazı yerler vardı.³⁶

Nureddin Mahmud ile Haçlılar Arasındaki Dülûk'ta Meydana Gelen Savaş

Haçlılar, 547 (1152) yılında süvari ve piyade kuvvetlerini toplayıp Nureddin'in üzerine yürüdüler. Nureddin bu sırada Joscelin'in topraklarındaydı. Haçlılar onu buradan uzaklaştırmak istiyorlardı. Haçlılar yaklaşıncâ Nureddin de karşılıklarına çıktı ve onlarla savaşa girdi. Savaş, Dülûk yakınlarında meydana geldi. Halkın da şahit olduğu çok çetin bir savaş yaşandı. Her iki taraf da sabırla savaşı sürdürdü. Sonunda Haçlılar mağlup

³² Süryani Mikhail, aynı yer; Ebu'l-Ferec, II, s. 387.

³³ Papaz Grigor, s. 302; Süryani Mikhail, aynı yer. İbnü'l-Esîr (*el-Kâmil*, XI, 155, trc. XI, 138), bu olayla ilgili olarak, "Joscelin'in esir alınması büyük zaferlerden biriydi, çünkü o, azılı bir şeytan olup Müslümanlara karşı çok şiddetli ve katı kalpliydi. Onun esir düşmesi bütün Hristiyanlar için büyük bir felaket oldu." der.

³⁴ Süryani Mikhail, aynı yer; *Anonim Süryani*, İng. trc. Tritton, s. 301, Trk. trc. İlmen, s. 72. Krş. Runciman, II, s. 274; Nicholson, aynı yer; Demirkent, s. 118.

³⁵ Bu konu hakkında bilgi ve kalelerin ismi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 155, trc., XI, 138; a. mlf., *Atabekiyye*, s. 102-103; Ebû Şâme, I/1, 185; Ebu'l-Ferec, II, 388; a. mlf., *Târihu muhtasari'd-düvel*, s. 361; Nüveyrî, XXVII, 157; İbnü'l-Verdî, II, 79. Krş. Elisséff, II, 460-462. Râvendân hakkında geniş bilgi için bkz. Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Dönemi Kalelerinden Râvendân", *TTK Belleten*, LVI/216, (Ankara 1992), s. 371-389.

³⁶ İbnü'l-Esîr, trc., XI, s. 138.

oldu, bir kısmı öldürüldü, birçoğu da esir alındı. Nureddin de Dülûk'a geri dönüp şehri ele geçirdi ve buraya tamamen hâkim oldu.³⁷

Sultan I. Mesûd ile Nureddin Mahmud'un Birlikte Bizans'a Karşı Mücadelesi

II. Joscelin'in esir düşmesinden sonra onun hanımı Beatrice, kocasından kendisine intikal eden Tell-Bâşir, Samsat, Birecik, Ayntâb, Dülûk ve Râvendân kalelerini Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'a sattı. Bu kalelerin Bizans hâkimiyetine geçmesinden sonra Sultan I. Mesûd 1151 İlkbahar'ında damadı Nureddin ile beraber adı geçen bu kaleleri ele geçirmek için Bizans garnizonlarına taarruz etti.³⁸ Bu arada Nureddin'in kumandanlarından Hassan b. Gümüştengin,³⁹ Tell-Bâşir'de Bizans kuvvetlerini sıkıştırdı ve 12 Temmuz 1151 günü kaleyi teslim aldı. Böylece Urfa Kontluğu'nun son kalıntısı da ortadan kalkmış oldu.⁴⁰

Nureddin'in Dimaşk'ı Ele Geçirmesi

Nureddin, Safer 548 (Mayıs 1153) tarihinde Kudüs Kralı III. Baudouin liderliğindeki Haçlılar tarafından kuşatılmış olan Askalân'ı kurtarmak için Banyas önlerine geldiyse de burada yapılan savaştan bir sonuç alınamadı. Askalân'da savunma yapan asker ve halk tam sekiz ay boyunca Haçlılara karşı başarıyla direndi ve iyi mücadele verdi. Tam Haçlılar kuşatmayı bırakıp geri çekileceklerken Müslümanlar arasında bir anlaşmazlık yaşandı ve fitne büyüyerek Haçlıların işine yarayacak noktaya geldi. So-

³⁷ İbnü'l-Esîr, trc., XI, s. 144.

³⁸ Süryani Mikhail, III, xvii, 12, s. 297; Ebu'l-Ferec, II, s. 388. Ayrıca bkz. Aşağıda, s. 88 vd.

³⁹ Onun hakkında bilgi için bkz. Işın Demirkent, "Hassân b. Gümüştekin", *DİA*, XVII, s. 396 vd.

⁴⁰ İbnü'l-Kalânîsî, s. 315; Süryani Mikhail, aynı yer; Ebu'l-Ferec, II, s. 388. Krş. Runciman, II, s. 276; Nicholson, s. 26.

nunda Haçlılar şehri ele geçirdi. Askalânlılar arasında çıkan antlaşmazlığın nedeni ise oldukça komiktir: Askalânlılar, Haçlılar ile savaşarak onları yenilgiye uğratıp muzaffer bir şekilde şehre döndüler ve her bir grup (tâife) zaferi kendilerinin kazandığını iddia etmeye başladı. Bu antlaşmazlık büyüdü ve iki grup arasında silahlı mücadeleye döndü ve öldürülenler oldu. Haçlılar bu durumdan haberdar olarak büyük bir azim ve şevkle savaşa girerek 19 Ağustos'ta Askalân'ı ele geçirdiler.⁴¹

Askalân'dan sonra Haçlılar, Dımaşk'a göz dikmeye başladılar. Haçlılar ile daha iyi mücadele edebilmek ve Mısır'a giden karayolunu açabilmek için Dımaşk'ın ele geçirilmesini zorunlu gören Nureddin, hemen işe koyuldu. Ancak Haçlılar durumun farkındaydılar, yani Nureddin Dımaşk'ı ele geçirirse kendilerine karşı daha avantajlı bir şekilde mücadele edebilecekti. İşte bu yüzden Haçlılar Dımaşk'ın Zengîlerin eline geçmemesi için vargüçleriyle çaba harcadılar. Şehrin Müslüman hâkimi Atabeg Tuğtegin'in torunu Muhammed'in oğlu Mucîreddin Abak, Nureddin'e karşı Haçlıların yardımına ihtiyaç duymaktaydı. Haçlılar da Mucîreddin ile sık sık haberleşip ona yakın olmaya ve gönderdikleri hediyelerle onu kendi yanlarına çekmeye özen gösteriyorlardı. Nureddin, şehri şiddetle sıkıştırıp almanın hem kolay bir iş olmadığını hem de şehre zarar vereceğinin farkındaydı. Bu yüzden kaleyi içerden çökertmeyi planladı. Bazı uydurma haberler yayarak Mucîreddin ile önde gelen kumandanlarının arasını açarak Mucîreddin'i yalnızlaştırdı. Komutanlarının ihanet ederek Dımaşk'ı Nureddin'e teslim edeceklerine dair çıkan söylentilere inanan Mucîreddin son olarak çok değerli kumandanı Ata b. Haffaz es-Sülemî'yi öldürünce Nureddin Mahmud iyice güçten düştüğünü gördüğü Dımaşk'ı hemen kuşattı.

⁴¹ İbnü'l-Esîr, XI, s. 163-164; *Anonim Süryani*, İng. trc. Tritton, s. 301-302, Trk. trc. İlmen, s. 73. Krş. Runciman, II, s. 282- 284; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, s. 158; Kök, "Nureddin Zengî, Mahmud", XXXIII, s. 260; Usta, "Haçlı Seferinde Kuşatma", s. 153; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 119. Haçlıların Askalân'ı zaptı hakkında geniş bilgi için bkz. Serkan Özer, "Haçlıların Askalân Şehrini Zaptı", *TAD*, (Ankara 2015), c. 34/sy. 58, s. 523-542.

Mucîreddin Haçlıları yardıma çağırdıysa da çabuk davranan Nureddin, önceden haberleştiği muhafızların yardımıyla şehre el-Bâbü's-Şarkî (Doğu Kapısı) tarafından girdi. İç kaleye çekilen Mucîreddin fazla direnemeyerek pes etti ve Hıms karşılığında şehri Nureddin'e teslim etmeyi kabul etti (549/1154).⁴² Fakat o, Hıms'a gittikten sonra gizlice Dımaşk halkıyla haberleşmeye başladı. Bu durumu öğrendiğinde Nureddin, tedbirli davranıp Hıms'ı elinden alarak onu Bâlis'e göndermek istedi. Mucîreddin Bâlis'e razı olmayarak Irak'a gitti ve Bağdad'da yerleşti. Burada Nizâmiye Medresesi yakınında kendisi için bir ev yaptırdı ve burada öldü.⁴³

Dımaşk halkı Nureddin'i büyük sevinç gösterileri ile karşıladı. O, askerlerine şehrin yağmalanmasını yasakladı. Dımaşk'ın bütün pazarlarını yiyecek maddeleriyle doldurdu. Meyve ve sebze üzerinden alınan vergileri kaldırdı. Kendisi Halep'e doğru yola çıkarken Salâhaddin Eyyûbî'nin babası Necmeddin Eyyûb'u Dımaşk'ın başına yönetici olarak tayin etti.⁴⁴

Ünlü Haçlı Seferleri tarihçisi Steven Runciman'a göre;⁴⁵ Dımaşk'ın Nureddin tarafından ele geçirilmesi, Baudouin'in Askalân'ı zaptetmesini kat be kat telafi eden bir zaferdir.

HAÇLILAR VE BİZANS TEHLİKESİNE RAĞMEN TÜRK HÜKÜMDARI VE BEYLERİ ARASINDAKİ MÜCADELELER

Melik Yağıbasan'ın Harput ve Çemişkezek Bölgesi'ni İstilas (1163) ve Artuklular ile İlişkileri

“Haçlı saldırılarının yaşandığı bir ortamda sizin birbirinize düşmeniz doğru mudur?”
el-Melikü'l-Âdil Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî

⁴² İbnü'l-Kalânîsî, s. 188-190; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, II, s. 304-305; Ebû Şâme, I, s. 301-308, Ebu'l-Ferec, II, s. 393. Krş. Eliseeff, II, s. 481 vd.

⁴³ İbnü'l-Esîr, XI, s. 169-170. Krş. Runciman, II, s. 284-285.

⁴⁴ Runciman, II, s. 285-286.

⁴⁵ *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 286.

Hısnıkeyfa Artuklu Hükümdarı Fahreddin Kara Arslan 1163 yılında Âmid'i kuşatınca şehrin hâkimi olup kuşatma altında kalan Nisânoğulları, Dânişmendli Yağıbasan'dan yardım talep etti. Yağıbasan bu talebi olumlu karşılayarak bölgeye geldi ve aynı zamanda damadı olan Artuklu Kara Arslan'a Nisânoğulları ile antlaşma yapmasını teklif etti. Kara Arslan kayınpederinin bu isteğine çok sinirlendiği için ona cevap vermeden Şaban 558 (Eylül 1163) tarihinde kuşatmayı kaldırdı. Yağıbasan da yanına gelmeyen damadı Kara Arslan'a hiddetlendiği için Harput ve Çemişkezek bölgesindeki Kızan, Karsen ve Tell-Patrik bel-delerini yağmalayıp Sumuşki Kalesi'ni zaptetti. Bu topraklarda yaşayan 100.000 kişiyi de Kemah'a sürdü. Bu durum karşısında Kara Arslan, Yağıbasan'a mektup yazarak sürgün edilen halkın serbest bırakılmasını istedi. Artuklular da Malatya'dan geçerek Yağıbasan'a ait araziye yağmalamak suretiyle Sivas'a kadar ilerlediler.⁴⁶ Her iki taraf arasında savaşın kaçınılmaz hale geldiği bir anda Nureddin Mahmud Zengî gönderdiği bir elçi ile: "Haçlı saldırılarının yaşandığı bir ortamda sizin birbirinize düşmeniz doğru mudur?" diyerek onları uyardı ve aralarında bir antlaşmanın yapılmasını sağladı. Kara Arslan ile Nisânoğulları arasındaki gerginlik de Âmid Kadısı Nâsihüddin'in Hısn-ı Keyfa'ya gelerek yaptığı görüşmelerle sona erdirildi.⁴⁷

Melik Yağıbasan ile II. Kılıç Arslan Arasındaki İlişkiler (1155-1164)

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesûd'un 1155 yılında ölümü üzerine yerine veliahdı olan oğlu II. Kılıç Arslan hükümdar oldu. II. Kılıç Arslan'ın saltanatı sırasında babası zamanında Dânişmendliler ile düzelmiş olan ilişkiler yeniden bozuldu. Bunun nedeni Yağıbasan'ın, Sultan I. Mesûd'un ölümüyle meydana gelen kargaşadan faydalanarak kaybettiği toprakları geri almak istemesi idi.

⁴⁶ Süryani Mikhail, s. 195 (Ermenice trc.). Krş. Turan, *Doğu Anadolu*, s. 61, 162-163.

⁴⁷ Turan, *Doğu Anadolu*, s. 165.

Sivas Meliki Yağıbasan, hiç vakit kaybetmeyerek Sultan II. Kılıç Arslan'ın kardeşi Şahinşah'ı, yeğenleri Zünnûn ve İbrahim ile Malatya Emiri Zülkarneyn'in de desteğini sağlayarak büyük bir kuvvetle Kayseri üzerine yürüdü ve burayı ele geçirdi. Sultan II. Kılıç Arslan, Yağıbasan'ı durdurmak için derhal harekete geçtiyse de din âlimlerinin araya girerek her iki hükümdarı da savaş yapma fikrinden vazgeçirmeleri sonucu Türk kanı akıtılması engellenmiş oldu. Ancak iki taraf arasında yapılan ateşkese rağmen Dânişmendli Yağıbasan Zengilerden Nureddin Mahmud'un teşvikiyle yeniden Selçuklu topraklarına saldırmak suretiyle iki Türk devleti arasındaki ateşi körükledi. Yağıbasan, Sultan II. Kılıç Arslan'ın melikliği döneminde idare ettiği Elbistan'a girerek bölge halkından 70.000 kişiyi kendi ülkesine götürdü. Sultan ona yetişmeye çalıştıysa da Yağıbasan normal yolları tercih etmediği için takibattan kurtuldu. II. Kılıç Arslan Kayseri'ye geldiği zaman onun sert tabiatından korkan halk derhal yanına gelerek itaat arz etmiş, Sultan da yanına gelmiş olanları götürmeyeceğine dair yeminli teminat vermiştir.⁴⁸ Yağıbasan kendi ülkesine götürdüğü Hristiyan ahaliyi emniyet içerisinde yerleştirdikten sonra geri dönerek Sultan II. Kılıç Arslan karşısında karargâhını kurdu. Bu olaydan sonra da din adamları araya girip her iki tarafı savaştan ve kardeş kanı akıtmaktan men etmeye çalıştılar. Ancak onların çabaları bu defa sonuçsuz kaldı. Yağıbasan ile II. Kılıç Arslan'ın kuvvetleri Şaban 550 (Ekim 1155) tarihinde⁴⁹ Aksaray'da karşı karşıya geldiler. Savaşı kaybeden Yağıbasan, Sultan II. Kılıç Arslan'a barış teklif etmek zorunda kaldı. II. Kılıç Arslan Yağıbasan'a güvenmediği ve bu meseleyi kökünden halletmek istediği için kendisine yapılan sulh teklifini kabul etmek istemedi. Fakat din âlimlerinin Sultanın ayaklarına kapanarak Müslüman kanı dökmemesi yönündeki yalvarışlarına daha fazla dayanamadı ve barışa razı oldu. Ancak yapılan anlaşmanın maddelerini bir bir dikte ettirmeyi de ihmal etmedi. Papaz Grigor,⁵⁰

⁴⁸ Papaz Grigor, s. 314.

⁴⁹ İbnü'l-Kalânisî, s. 333; Papaz Grigor, s. 314; Ebu'l-Ferec, II, 391. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 198; Cahen, s. 112; Çay, *II. Kılıç Arslan*, s. 25.

⁵⁰ *Zeyl*, s. 315.

Sultan II. Kılıç Arslan'ın, Yağıbasan tarafından götürülen Hristiyanların iadesini antlaşma metninde talep etmediğini kaydeder. Süryani Mikhail'in kaydına göre⁵¹ bu iki Türk hükümdarı arasında 1158 yılında bir barış ve dostluk antlaşması yapılmıştır. Sultan Kılıç Arslan, Kayseri Meliki Zünnûn ile de bir dostluk antlaşması yapıp onu amcası Yağıbasan'a karşı kışkırttı.⁵² Aslında Sultan Kılıç Arslan'ı din adamlarından ziyade eniştesi Nureddin Mahmud Zengî'nin Selçuklu topraklarına tecavüzü, barışa mecbur etmişti.⁵³ Nureddin'in bu tecavüzünden başka Kilikya'daki Ermeniler de Maraş'a saldırdılar.⁵⁴ Sultan II. Kılıç Arslan, Yağıbasan ile yaptığı bu sulh sayesinde Ermeniler ve Zengîler ile mücadele etme fırsatı buldu ve Ermenileri yeniden itaat altına aldı.

Nureddin Mahmud ile II. Kılıç Arslan Arasındaki Gerginlik

Bütün bu yaşananlar Nureddin Mahmud b. Zengî ile Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan arasında şiddetli bir anlaşmazlığa, savaşa, düşmanlığa ve birbirlerine kin bağlamalarına sebep oldu. Bu haber Mısır'a ulaşınca Mısır Fâtimî Halifesinin veziri Sâlih b. Ruzzîk, Kılıç Arslan'a mektup yazıp ona Nureddin ile savaşmaktan vazgeçmesini ve onunla anlaşmasını tavsiye etti. Sâlih bu hususta uzunca bir şiir yazmıştır. Âlimlerin bir kısmı bu hadiseyi anlatır ve Sâlih'in bir şiirle Sultan II. Kılıç Arslan'ı uyardığını söylerler.⁵⁵

Bu arada Bizans İmparatoru Manuel Komnenos da boş durmayarak, Selçukluların Anadolu'daki genç hükümdarına ağır bir darbe indirmek maksadıyla yeni bir ittifak kurmanın peşindey-

⁵¹ *Vekayinâme*, trc. Hrant D. Andreasyan, *Süryani Patrik Mihail'in Vekayinâmesi 1042-1195*, Ankara 1944, Türk Tarih Kurumu'nda basılmış tercüme, s. 183 (Ermenice metinden).

⁵² Süryani Mikhail, aynı yer.

⁵³ Nureddin Mahmud Ayntâb ve Râbân'ı işgal etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Turan, *Türkiye*, 199-200; Çay, *II. Kılıç Arslan*, s. 26.

⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. Turan, *Türkiye*, s. 199.

⁵⁵ İbnü'l-Esir, XI, s. 256.

di. Melik Yağıbasan, 1157'de topraklarına katmış olduğu Bafra ve Ünye'yi Bizans'a iade edip ittifaka dâhil oldu. Sultan II. Kılıç Arslan'ın eniştesi Zünnûn ve Dânişmendlilerin Malatya hâkimi Zülkarneyn'in de yer aldığı bu ittifak karşısında Kılıç Arslan, Bitinya Emiri Süleyman'ı İmparatora göndererek antlaşma teklifinde bulundu. Papaz Grigor'un kaydına göre,⁵⁶ 1160 yılında Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan, Elbistan ve buraya bağlı yerleri Yağıbasan'a terk etmiş buna karşılık aralarında bir barış imzalamışlardır. Şüphesiz Sultan bu barış ile onu İmparator Manuel'in kurduğu ittifaktan ayırmaya çalışıyordu. Ancak daha sonraki gelişmelerden de anlaşıldığına göre bu barış çok kısa sürmüştür.

Sultan II. Kılıç Arslan, Erzurum Saltuklu Hükümdarı İzzeddin Saltuk'un kızı ile nikâhlanmıştı. Sultanın eşi, kayınpederi İzzeddin Saltuk tarafından zengin çeyizlerle Erzurum'dan Konya'ya gönderilmişti. Bunu haber almakta gecikmeyen Yağıbasan, Kılıç Arslan'a olan düşmanlığı sebebiyle gelin alayının yolu üzerinde pusu kurdu. Kafile pusu kurulan yere geldiğinde ise saldırıya geçerek gelini ve onun çeyizi olan malları ele geçirdi. Kılıç Arslan'ın hanımı olan bu gelini yeğeni Kayseri Meliki Zünnûn ile evlendirmeye karar verdi. Ancak gelinin Kılıç Arslan'a nikâhlı olması ve İslâm dinine göre başka biri ile evlenmesi caiz olamadığından din adamlarından buna bir çözüm yolu bulunmasını istedi. Din adamları da gelinin dininden dönmesi halinde nikâhının düşeceğini söylediler. Bunun üzerine gelin hanım zorla dininden çıkarıldı sonra da yeniden İslâmiyet'e döndürüldü. İşte bu hîle-i şer'iyye sonucunda Zünnûn ile evlendirildi.⁵⁷

⁵⁶ Zeyl, s. 329. Krş. Süryani Mikhail, trc., s. 185 (Ermeniceden). Ancak Süryani Mikhail (aynı yer), Papaz Grigor'dan farklı olarak bu barış ile Yağıbasan'ın zaptettiği yerleri Sultan II. Kılıç Arslan'a geri verdiğini kaydeder.

⁵⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, trc., XI, 257. Krş. Turan, *Doğu Anadolu*, s. 16-17; a. mlf., *Türkiye*, s. 201. Süryani Mikhail'in *Vekayinâme*'sinin (s. 190) Ermenice metninde bu olay biraz daha farklı anlatılır. Buna göre, Sultan Kılıç Arslan Saltuk'un kızı ile evlenmek istemiş ancak Saltuk kızını Yağıbasan'ın isteği üzerine Malatya emiri ile evlendirmiştir. İşte bu duruma kızan Kılıç

Yağıbasan'ın yaptıkları Sultan II. Kılıç Arslan'ı çok kızdırdı. O, derhal ordusuyla Yağıbasan'ın üzerine yürüdü. Her iki ordu arasında uzun süren çatışmalar çok kan dökülmesine neden oldu. Sonunda Sultan II. Kılıç Arslan Bizans ordusu tarafından desteklenen Dânişmendli kuvvetleri karşısında mağlup oluktan kurtulamadı (1162).⁵⁸ Yağıbasan, Sultanın karargâhını ele geçirip altın tahtlarını ve diğer kıymetli eşyasını aldı. Aralarında bir mütareke imzalanınca aldıklarını Sultana geri verdi.⁵⁹ Bu olayın 1164 veya 1165 yıllarında meydana geldiğine dair rivayetler de vardır.⁶⁰ Bizans İmparatoru Manuel, her iki Türk hükümdarına da gizliden adamlar göndererek aralarındaki mücadeleyi körüklüyordu. Onun amacı şüphesiz birbirleri ile savaşa tutuşmuş olan Dânişmendlilerden ve Selçuklulardan tamamen kurtulabilmektir. Ancak o, Kılıç Arslan'ı kendisi için daha tehlikeli bulduğundan Yağıbasan'a para ve silah yardımında bulunmaktaydı.⁶¹ Kinnamos,⁶² İmparator Manuel'in Çankırı-Ankara Meliki ve II. Kılıç Arslan'ın kardeşi Şahinşah ile Kayseri, Amasya ve Kapadokya hâkimi Dânişmendli Yağıbasan'a mektuplar yazarak onları Sultana karşı kışkırttığını kaydeder. II. Kılıç Arslan, Yağıbasan karşısında mağlup olunca, onunla bir mütareke imzalandıktan sonra Bizans'tan yardım istemek için İstanbul'a gitti.⁶³ Burada Bizans İmparatoru Manuel tarafından son derece iyi karşılanan II. Kılıç Arslan İstanbul'da uzun bir süre kaldı.⁶⁴

Arslan, Yağıbasan üzerine yürümüş ve mağlup olup savaş meydanından firar etmiştir.

⁵⁸ Süryani Mikhail, s. 189 (Ermenice Metin), bu olayın tarihini 1161 olarak kaydetmiştir.

⁵⁹ Süryani Mikhail, s. 190 (Ermenice Metin). Süryani müellifi (bkz. aynı yer) antlaşma isteğinin Yağıbasan'dan geldiğini kaydeder.

⁶⁰ İbnü'l-Esir, trc., XI, s. 257-258.

⁶¹ Niketas, s. 81.

⁶² *Epitome Historiarum*, CSHB, nşr. I. Meinecke, Bonn 1836, s. 199-200, tr. s. 145.

⁶³ Papaz Grigor, s. 334; Niketas, s. 81; Kinnamos, s. 204; Süryani Mikhail, XVIII, 8, trc., s. 188;

⁶⁴ Ebu'l-Ferec, II, s. 399.

⁶⁴ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Niketas, s. 81-83; Kinnamos, s.

İstanbul'da umduğundan fazlasını bulan ve istediği yardımı da alan Sultan II. Kılıç Arslan, Konya'ya dönerek vakit geçirmeden Yağıbasan'dan intikam almak ve nikâhlı karısını elinden aldığından dolayı onu ve yeğeni Zünnûn'u cezalandırmak için harekete geçti.⁶⁵ Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Kara Arslan, Mar-din Artuklu Hükümdarı Necmeddin Alpı, Erzen ve Bitlis Emiri Fahreddin Devletşah da onunla birlikte Yağıbasan'a karşı Sivas üzerine yürüdüler. Niketas'ın kaydından,⁶⁶ Sultanın ordusunun Yağıbasan'ın kuvvetlerine göre çok daha kalabalık olduğu anlaşılıyor. Bu nedenle Yağıbasan Sivas'tan kaçarak yardım sağlamak amacıyla damadı⁶⁷ Çankırı Selçuklu Meliki Şahinşah'ın yanına gitti.⁶⁸ Bu arada II. Kılıç Arslan da Yağıbasan'ın merkezi Sivas'ı işgal etmişti. Ancak o, Yağıbasan ile savaşıma imkânını bulamadı. Çünkü yardım almak amacıyla Şahinşah'ın yanına gitmiş olan Yağıbasan, 4 Ağustos 1164 tarihinde orada öldü.⁶⁹

Görülüyor ki Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın 1162 yılında Bizans İmparatoru Manuel ile antlaşmaya vararak onun desteğini elde etmesi, Anadolu'daki dengeleri Yağıbasan aleyhine bozmuştur. Kemâh'daki isyan, Kayseri'de Zünnûn'un başkaldırması, Artukluların Sivas'a karşı yürümesi ve nihayet

205-208. Krş. Çay, *II. Kılıç Arslan*, s. 38-41; Erdoğan Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1994, s. 713-715; Muharrem Kesik, "Sultan II. Kılıç Arslan'ın İstanbul'u Ziyareti ve Türklerin Tarihteki İlk Uçuş Denmesi", *TTK Belleten*, (Aralık 2002), Ankara 2003, LXVI/247, s. 839-848.

⁶⁵ İbnü'l-Esîr, trc., XI, s. 257-258; Ebu'l-Ferec, II, s. 399. Turan, *Doğu Anadolu*, s. 17; a. mlf., "Kılıç Arslan II", *İA*, VI, 690; Faruk Sümer, "Saltuklular", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (Ankara 1971), III, s. 414; Cahen, s. 119.

⁶⁶ *Historia*, s. 83.

⁶⁷ Süryani Mikhail, s. 177-178.

⁶⁸ Süryani Mikhail (aynı yer), Sultanın gücü karşısında korkan ve yaptıklarından dolayı mahcup olan Yağıbasan ile Kılıç Arslan arasında bir barış yapıldığından bahseder.

⁶⁹ Niketas, s. 83; Süryani Mikhail, XVIII, 10, trc., s. 196, 198; Ebu'l-Ferec, II, 400. Krş. Çay, *II. Kılıç Arslan*, s. 42. İbnü'l-Esir (XI, 317, trc. XI, 258), sadece 560 (1164-1165) yılını kaydeder.

Sultan II. Kılıç Arslan'ın Yağıbasan üzerine intikam seferine çıkması Sivas Melikliği'nin, Dânişmendlilerin ve nihâyet Melik Yağıbasan'ın kaderini derinden etkilemiştir. Nureddin Mahmud Zengî'nin bu olaylara müdahale etmeye çalışması ise Haçlı saldırılarından dolayı duyduğu kaygı değil, Sultan II. Kılıç Arslan'ın güçlenmesini önleme çabasıdır.

1142 yılında Melik Muhammed'in ölümü ile Dânişmendli tahtında çıkan mücadelelere katılan Yağıbasan iktidarı ele geçirip Dânişmendli Beyliği'ni eski gücüne ulaştırarak yeniden Anadolu'ya hâkim bir güç haline getirmeyi amaçlamış bu uğurda her türlü yola başvurmuştur. O, Sultan I. Mesûd'a karşı herhangi bir başarı elde edememişti ama I. Mesûd'un ölümünden sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin yeni sultanı II. Kılıç Arslan'ın karşısında önemli başarılar elde etti. Hatta Bizans İmparatoru ile kurulan ittifak, Sultan II. Kılıç Arslan tarafından bozulmasaydı ve Sultan, İmparatorun yardımını elde etmeseydi belki de Yağıbasan amacına ulaşabilirdi. Bizans ile yapılan ittifakın bozulması kadar onun zamansız ölümü de girdiği mücadelede başarısız olmasına neden olmuştur. Onu Dânişmendli Beyliği'nin son güçlü hükümdarı olarak kabul etmek herhalde yanlış olmaz.

Cesur ve ileri görüşlü, hayırsever ve azimli bir insandı. Niksar'da yaptırdığı medresenin yanında inşa edilen türbeye defnedildi. Sivas ve Niksar'da cami, medrese, türbe ve imârethaneler yaptırmıştır.

Yağıbasan'ın ölümü ile hânedan mensupları arasında mücadele başladı. Bu sırada Elbistan Emiri olan Mahmud b. Mehdî bağımsızlığını ilan etti.⁷⁰ Ayrıca Kayseri Meliki Zünnûn ile hâkimiyet sahasını bilemediğimiz Yağıbasan'ın yeğeni İbrahim b. Melik Muhammed Gazi de Sivas Melikliği'ni ele geçirmek üzere harekete geçtiler.⁷¹ Yağıbasan'ın çocukları Zâhîrüddin İli, Bedreddin Yusuf, Muzafferüddin Mahmud ve Cemâleddin

⁷⁰ Süryani Mikhael, s. 198; Yınanç, "Dânişmendliler", *İA*, III, s. 473, Özaydın, "Dânişmendliler", *DİA*, VIII, s. 472.

⁷¹ Mükrimin Halil Yınanç, "Dânişmendliler", *İA*, III, s. 473; Özaydın, "Dânişmendliler", *DİA*, VIII, s. 472.

Gazi ise henüz çok küçük idiler. Yağıbasan'ın eşi olan Sultan I. Mesûd'un kızı, kocasının ölümü üzerine henüz 16 yaşında olan Melik Muhammed'in torunu ve kocası Yağıbasan'ın yeğeni İbrahim'in oğlu İsmâil ile evlenerek onu hükümdar ilan ettirdi.⁷² Süryani Mikhaîl'in Ermenice nüshasında⁷³ Dânişmendli Sivas Melikliği'nin başına İsmâil'i getiren kumandanların (Emirlerin) İsmâil'in, Kayseri Meliki Zünnûn ile ittifak kurmasını da sağladığını kaydeder. Hiç şüphe yok ki bu birlik Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'a karşı oluşturulmuştur. II. Kılıç Arslan bu fırsattan istifade ederek Dânişmendli topraklarına saldırdı. Sultan 1165 yılında ilk olarak Elbistan, Tohma Vadisi, Dârende ve Gedük yöresini Selçuklu toprakları içine kattı.⁷⁴ O, 1169'da Zünnûn'un üzerine yürüdü, Kayseri ve Zamantı'da Dânişmendli hâkimiyetini sona erdirdi.⁷⁵ Sultan tüm kaleleri ele geçirdi ve Dânişmendli beylerini itaat altına aldı. Ele geçirdiği yerlere kendi adamlarını yerleştirdi.⁷⁶ İbnü'l-Esîr'e göre⁷⁷ Bizans İmparatoru Manuel 559 (1163-1164) yılında, beraberinde çok sayıda askerle Sultan II. Kılıç Arslan ve Dânişmendli ülkeleri üzerine bir sefer düzenlemiş, bu durum karşısında o yörelerde bulunan Türkmenler toplanarak Bizans ordugâhına baskın düzenleyip orduyu yıpratmaya çalışmışlar ve bu yolla 10.000 kadar

⁷² İbnü'l-Azrak, vr. 188a; Ebu'l-Ferec, II, s. 400; Süryanî Mikhaîl, s. 196. Krş. Yınanç, "Dânişmendliler", *İA*, III, s. 473; Turan, *Türkiye*, s. 202. Gerek İbnü'l-Esîr (*el-Kâmil*, XI, 317, trc. XI, 258) ve gerekse onu kaynak olarak kullanan Cenâbî'nin (*el-Aylemü'z-zâhir*, s. 254) Yağıbasan'dan sonra onun yerine İbrahim b. Muhammed'in geçtiğine dair kaydı doğru olmasa gerekir.

⁷³ *Vekayinâme*, s. 198.

⁷⁴ Ebu'l-Ferec, II, s. 402. Krş. Özaydın, aynı yer.

⁷⁵ Bu olayın tarihinde kaynaklar arasında ihtilaf vardır. Bir rivâyete göre 1169, diğer bir rivâyete göre de 1171 veya 1173'te olmuştur. Bkz. Özaydın, "Dânişmendliler", *İslâm Tarihi*, VIII, s. 66, n. 52. Ebu'l-Ferec (II, s. 406) 1169 olarak kaydetmiştir. *Anonim Selçuknâme* (s. 25), sultanın Kayseri'yi 560/1164-1165 yılında ele geçirdiğini kaydeder. *Anonim Selçuknâme* (bkz. Aynı yer.), Melik Zünnûn'un Kayseri'de halka zulmettiğini ve günlerini şarap içmekle geçirdiğini ifade eder.

⁷⁶ *Anonim Selçuknâme*, s. 39, trc., s. 25.

⁷⁷ *el-Kâmil*, XI, s. 313-314; trc. XI, s. 254-255.

Bizans askeri öldürülünce daha fazla kayba uğramak istemeyen İmparator Manuel, İstanbul'a dönmüş; Türkmenler de Bizans'a ait birkaç kaleyi zaptetmişlerdir.

Burada verilen bilgilerden 1162 antlaşmasının pek uzun sürmediği, Bizans İmparatoru Manuel'in Sultan II. Kılıç Arslan'ın niyetini çok kısa sürede anladığı sonucu çıkıyor. Eğer İmparator Manuel böyle bir seferi Melik Yağıbasan'ın ölümünden sonra düzenlemiş ise taşlar tam olarak yerine oturur. Çünkü Yağıbasan'ın ölümü ile Dânişmendli melikleri arasında taht kavgaları olmuş, Sultan II. Kılıç Arslan bu kavgalardan istifade yoluna gitmişti. İşte bir anda Yağıbasan'ın ölümü ile Anadolu'daki güç dengesinin bozulması, Dânişmendlilerin II. Kılıç Arslan karşısında zayıf kalması, İmparatoru böyle bir sefere çıkmaya mecbur etmiş olabilir. Nitekim Niketas'ın 1162 yılında Sultanın İstanbul'u ziyareti sonrasındaki gelişmeleri anlatırken verdiği bilgiler⁷⁸ iki taraf arasındaki mücadelenin pek kesintiye uğramadığını gösterir. Bu gelişmeler karşısında Kayseri Meliki Zünnûn, Sultanın kardeşi Şahinşah ve Dânişmendlilerin Malatya Meliki Efridun (Feridun / Zülkarneyn'in oğlu), Atabeg Nureddin Mahmud b. Zengî'ye sığındılar. II. Kılıç Arslan'ın giderek güçlenmesinden rahatsızlık duyan Nureddin Mahmud, Dânişmendli Zünnûn'u, Şahinşah'ı ve Artukluları himaye ederek ona karşı bir ittifak kurduktan sonra II. Kılıç Arslan'a haber göndererek Zünnûn'a ülkesini iade etmesini istedi. Sultan II. Kılıç Arslan, Nureddin'in elçilerini bir süre oyaladıktan sonra bu teklifi reddedince Nureddin Mahmud derhal harekete geçti ve Maraş, Göksun (Keysun), Besni (Behisni), Merzubân gibi şehir ve kalelere sahip oldu ve Sivas'a yöneldi (1172).⁷⁹ 1172 yılında Asya'da kış çok ağır geçmişti. Anadolu karlar altında kalmıştı. Bu sene, Hindistan gibi pek kara alışı olmayan yerlere de kar düşmüş ve 14 karış yüksekliğe ulaşmıştı. Nehirler ve su kuyuları donmuştu. Sadece insanlar değil vahşi hayvanlar ve kuşlar da açlık ve susuzluk yüzünden hayatlarını yitiriyordu. Yolların kapanması insanları evlere hapsettiğinden hiç kimse bir köyden diğerine gidemiyordu. Çadırlarda yaşayan ve

⁷⁸ *Historia*, s. 85-86.

⁷⁹ İbnü'l-Esir, XI, s. 314.

yolculuk etmekte olanlar kar altında kalarak boğulmuşlardı. Bu sırada Dânişmendli hâkimiyetinde bulunan Sivas şehrinde de kış mevsimi çok ağır şartlar altında geçmekte idi. Şehirde şiddetli bir kıtlık yaşandığından ileri gelenler toplanarak Dânişmendli Meliki İsmâil'den kendilerine ve adamlarına buğday vermesini rica ettiler ve ancak bu yardım ile hayatta kalarak yaz mevsimini görebileceklerini ifade ettiler. İsmâil'in eli altında buğday ile dolu çok sayıda büyük ambar vardı. Buna rağmen kendisine yalvaran bu insanların isteklerini geri çevirdi.⁸⁰ Böylece kendi hükümdarları tarafından kaderlerine terk edilen Sivas halkı toplanarak bir ayaklanma çıkardılar. Şehirde çok büyük karışıklıklar yaşandı. Ayaklanma sonunda Dânişmendli Emiri İsmâil, evli olduğu Sultan II. Kılıç Arslan'ın kız kardeşi ve 500 akraba ve yakın adamı ile beraber öldürüldü.⁸¹ İsyanlılar onların cesetlerini defnedilmeye bile layık bulmayarak karların üzerine attılar. Sonra da İsmâil ve karısına ait ne varsa yağmaladılar, ambarları açarak burada bulunan yiyecek maddelerini ve kuru gıdayı yağmaladılar. Bu yaşanan olay, kış şartları dolayısıyla dört ay kadar ortaya çıkmadı, yani yaşanan bu isyan ve cinayetler ancak dört ay sonra ilkbahar mevsimi gelince civarda duyulabildi.

Sivas Dânişmendli Melikliği'nde Melik Zünnûn Devri

İsyanlılar İsmâil'in yerine geçmesi için Suriye'de (Dımaşk/Şâm) bulunan amcası Zünnûn'u şehre davet ettiler. Zünnûn

⁸⁰ Süryanî Mikhail, Trk. trc., s. 226, 229; Ebu'l-Ferec, II, s. 414. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 204; Özaydın, "Dânişmendliler", *DİA*, VIII, s. 472; el-Muhaymîd, *Dânişmenddiyyûn*, s. 70.

⁸¹ Aksarayî, s. 30; trc., 23; Süryanî Mikhail, Aynı yer; Ebu'l-Ferec, II, s. 414. Krş. Çay, II. *Kılıç Arslan*, s. 46. Aksarayî (trc., s. 30), İsmâil'in yaşının küçük ve hükümdarlıkta tedbirinin zayıf olduğunu kaydeder ve devamla Sultan II. Kılıç Arslan'ın onun emirlerine birtakım vaadlerde bulunarak onları Melik İsmâil'i öldürmeye teşvik ettiğini ve emirlerin de bu işi yaptığını ve sonra da Melik İsmâil'e bağlı Sivas ve civarını Sultan II. Kılıç Arslan'a teslim ettiklerini kaydetmektedir. Şayet Aksarayî'nin bu kaydı doğru ise, Sivas halkının ayaklanmasında sadece şehirdeki şiddetli kıtlık değil aynı zamanda Sultan II. Kılıç Arslan'ın da rolü olmuştur.

daha önce Sultan II. Kılıç Arslan'dan kaçarak Nureddin'in yanına gitmişti. Zünnûn, bu davet üzerine kayınpederi Nureddin'in yardımıyla yola çıkarak Sivas'a ulaşmaya çalıştı. Ancak binbir zahmetle kardan dolayı yaya olarak gelebildi. O, Mar Bar Çau-ma Manastırı'nın yakınlarına geldiği sırada manastırda bulunanlar dışarı çıkarak yolları açmak için beş gün uğraştılar. Zünnûn ancak yollar açıldıktan sonra buradan geçip gidebildi.⁸² Sivas'a ulaşıp Dânişmendli tahtına çıktı (567/1172).⁸³ İlk iş olarak akrabalarını öldürenlerin birçoğunu idam ettirdi.⁸⁴

Fakat kısa bir süre sonra Sultan II. Kılıç Arslan, onun üzerine yürüyünce Niksar'a kaçtı⁸⁵ ve tekrar Nureddin Mahmud'dan yardım istemek zorunda kaldı.⁸⁶ Nureddin Mahmud b. Zengî, Zünnûn'un yardım talebine karşılık Fahreddin Abdülmesih komutasında tam teçhizatlı 3.000 asker gönderdi. Abdülmesih Anadolu'ya girerek Kayseri ve Sivas'ı Selçukluların elinden aldı.⁸⁷ Nureddin'in, topraklarını işgal ettiğini öğrenen II. Kılıç Arslan onun üzerine yürüdüyse de ağır kış şartları ve bölgede hüküm süren kıtlık nedeniyle onunla savaşa girmede. Nureddin ise Haçlıların saldırıları nedeniyle bölgeden ayrılmak zorundaydı. Bu nedenle Selçuklulara saldırmadı.⁸⁸ Aslında Sultan II. Kılıç Arslan, Nureddin'den çekiniyordu. Bu nedenle onunla bir antlaşma yaparak Nureddin tarafından işgal edilen Selçuklu topraklarını geri almak karşılığında Zünnûn'un Sivas'ta kalmasına razı oldu. Nureddin Mahmud, Zünnûn'u himaye etmek için Fahreddin Abdülmesih'i de 3.000 kişilik bir kuvvet ile Sivas'ta bıraktı.⁸⁹ Ancak 11 Şevval 569 / 15 Mayıs 1174 tarihinde⁹⁰

⁸² Süryani Mikhail, Trk.trc., s. 227, 229.

⁸³ Ebu'l-Ferec, II, s. 414. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 204; Çay, *II. Kılıç Arslan*, s. 46; Yınanç, "Dânişmendliler", *İA*, III, s. 473.

⁸⁴ Süryani Mikhail, Trk. trc., s. 229.

⁸⁵ Aksarayî, s. 30; trc., s. 23

⁸⁶ Cenâbî, s. 255. Aksarayî'ye göre (trc., s. 23), Nureddin Mahmud, Zünnûn'un dâmadıdır.

⁸⁷ Aksarayî, s. 30; trc., s. 23

⁸⁸ Çay, *II. Kılıç Arslan*, s. 46-47.

⁸⁹ İbnü'l-Esîr, XI, s. 315; Aksarayî, s. 30; trc., s. 23.

⁹⁰ İbnü'l-Esîr, XI, s. 402; trc. XI, s. 322.

Nureddin'in ölümü üzerine Sivas'ta bırakılan garnizon Suriye'ye dönünce, Sultan II. Kılıç Arslan antlaşma şartlarını bozarak, Sivas, Niksar, Komana, Tokat ve diğer bazı Dânişmendli topraklarını 1175 yazında ele geçirdi.⁹¹ Zünnûn ise Bizans'a sığındı.⁹² Böylece Dânişmendlilerin Sivas kolu sona ermiş oldu.⁹³ Nureddin'in ölümü ile hâmisini kaybeden ve uzun süredir Sultan II. Kılıç Arslan'a karşı saltanat mücadelesi veren kardeşi Şahinşâh da aynı yolu tercih edip Bizans İmparatoru Manuel'e sığındı.⁹⁴

Suriye'de Deprem

1157 yılında meydana gelen büyük depremde Suriye'de bulunan Hama, Şeyzer, Kefertâb, Ma'arratünnu'mân, Efâmiye, Humus, Hısnü'l-Ekrâd, Arka, Lazkiye, Trablus, Antakya ve Ba'rîn gibi şehir ve kalelerde büyük can ve mal kaybı yaşandı. Söz konusu bu yerler depremin ardından surların büyük ölçüde tahrip olması ve yıkılması nedeniyle Haçlı saldırılarına açık hale geldi. Nureddin Mahmud, Haçlıların saldırısına imkân vermek için adı geçen bu şehir ve kalelerdeki yıkılan surları hemen kısa sürede tamir ettirdi.⁹⁵

⁹¹ Süryani Mikhail, Trk. trc., s. 233; İbnü'l-Esîr, XI, s. 392; trc., XI, s. 315; Cenâbî, s. 255. Krş. Çay, *II. Kılıç Arslan*, s. 48.

⁹² Niketas, s. 84; Süryani Mikhail, aynı yer; Ebu'l-Ferec, II, s. 418. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 205; Özaydın, VIII, 472. Ebu'l-Ferec (bkz. Aynı yer), Dânişmendlilerin hâkimiyetinin 122 yıl olduğunu kaydeder. Bu da onların Anadolu'da hâkim oldukları topraklara 1053 yılından itibaren geldiklerini gösterir.

⁹³ el-Muhaymîd'e göre (*Dânişmendiyyûn*, s. 75) Dânişmendlilerin Sivas kolu 1174'te sona ermiştir.

⁹⁴ Turan, *Türkiye*, s. 205; Kesik, "Melik Şahinşâh'ın Saltanat Mücadelesi (1155-1176)", *TYB Akademi*, (Ankara 2014), sy. 12, s. 97.

⁹⁵ İbn Kalânîsî, trc., s. 202-203; İbnü'l-Esîr, XI, s. 185. Deprem hakkında daha fazla bilgi için bkz. Eliseeff, II, s. 512 vd.; Aydın Usta, "Haçlı Seferleri Döneminde Suriye ve Filistin'de Meydana Gelen Doğal Âfetler", *İslâm Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan*, İstanbul 2008, s. 360-363.

Nureddin'in Hastalanması

552 yılının Ramazan ayı henüz geçmişti ki (Kasım 1157) el-Melikü'l-Âdil Nureddin Mahmud ciddi bir hastalığa yakalandı.⁹⁶ Hastalığı şiddetlenince öleceğini zannederek kardeşi Nusretüddin Emir-i Mirân'ı, Eseddüddin Şîrkûh'u ve önde gelen emirleri çağırarak onlara bu durumda neyin en iyi ve en doğru olacağını sorarak danıştı. Onlara ölümünden sonra kardeşi Nusretüddin'in kendi yerine geçmesini emretti. Çünkü Nusretüddin, yiğitliği ve cesaretiyle biliniyordu. O, Halep'te kalacak ve Eseddüddin Şîrkûh da onun nâibi olarak Dımaşk'ta oturacaktı. Bu şartları yerine getireceklerine dair hepsinden yemin aldı. Bu esnada hastalığı daha da arttı ve bir tahtırevan içinde Halep'e doğru yola çıktı burada kaleye yerleşti. Şîrkûh, devleti Haçlı saldırılarına karşı korumak ve bunların topraklarına hücum etmek üzere 552 yılı Şevval ayının sonlarında (1-4 Aralık 1157) Dımaşk'a hareket etti. Bundan hemen sonra Nureddin'in ağır hasta olduğuna ya da öldüğüne dair bir söylenti çıktı. Bu durum Müslümanlar arasında büyük bir endişe ve korkuya yol açtı. Orduda çözümler baş gösterdi, bu durumdan Haçlılar cesarete gelerek Şeyzer'e yürüdüler ve kılıç yoluyla şehri ele geçirip Müslümanları katlettiler. Halkın bir kısmını da esir aldılar ve mallarını yağmaladılar. Bu arada çeşitli yerlerden toplanmış olan Şiîler, Haçlılara saldırarak onları kılıçtan geçirmek suretiyle Şeyzer'den attılar.

Nureddin'in kardeşi Nusretüddin Halep'e gelerek şehri ele geçirmek istediye de şehrin valisi Mecdüddin İbnü'd-Dâye, şehrin kapılarını onun yüzüne kapattı. Ancak Halep'in şehir kuvvetleri Nusretüddin lehine isyan çıkardılar silahlarıyla birlikte şehrin kapılarını kırarak Nusretüddin'in buraya girmesini sağladılar. Nihayet Nureddin'in ölmediği ve hastalıktan kurtulduğu haberi etrafa yayılınca herkes rahat bir nefes aldı. Nureddin Halep'teki askerleri ve kardeşini affetti sonra da Nusretüddin'i Harran'a vali tayin etti.⁹⁷

⁹⁶ Eliseeff, II, s. 517 vd.

⁹⁷ İbnü'l-Kalânîsî, s. 204-205.

Nusretüddin'in Ağabeyi Nureddin'in Hastalığından Yararlanarak Hükümdar Olmaya Çalışması

“Ardımdan cahil ve zâlim birinin gelmesinden teb’am ve
Müslümanlar için korkarım:”
Nureddin Mahmud

553 yılının Zilhicce ayının ilk günlerinde (24-26 Aralık 1158) Nureddin Mahmud yeniden hastalandı ve hastalığı çok şiddetlendi. Bu esnada onun rakipleri ve çekemeyenleri etrafa olumsuz haberler yaymaya başladılar. Nureddin durumu iyice ağırlaşınca ileri gelen adamlarını huzuruna çağırarak onlara şöyle dedi: “Ardımdan cahil ve zâlim birinin gelmesinden teb’am ve Müslümanlar için korkarım. Kardeşim Nusretüddin Emir-i Mîrân’a gelince, onun ahlakını ve yaptıklarının seviyesini bildiğimden Müslümanların işlerinden herhangi birinin idaresini ona teslim edemem. Bu yüzden tercihim İmâdeddin’in oğlu ve Musul valisi kardeşim Emir Kutbeddin Mevdûd’dan yanadır. O, akıllıdır, dürüsttür ve inançlıdır; ardımdan yerimi o alacak, kaybımın boşluğunu o dolduracaktır. O zaman benim ardımdan onun emirlerine itaat edecek, hükmünü dinleyecek misiniz? Ona samimi bir şekilde bağlanacak ve sadakat yemini edecek misiniz?” Bunun üzerine devlet adamları ve emirler yemin ederek bağlı kalacaklarını bildirdiler. Sonra Mevdûd’u durumdan haberdar etmek üzere elçiler gönderildi. Ancak Nureddin kısa zamanda eski sağlığına kavuştu. Müslümanlar rahatladı, Haçlıları ise bir endişe sardı.⁹⁸

Nureddin Mahmud’un Halep’te hastalandığı haberi duyulunca küçük kardeşi Nusretüddin, Nureddin’in durumundan yararlanarak idareyi ele almaya çalıştıysa da onun bu girişimi

⁹⁸ İbnü’l-Kalânîsî, s. 209-210. Nureddin’in hastalığı konusunda, İbnü’l-Kalânîsî ve İbnü’l-Esîr’in eserlerinde birbiriyle çelişen bilgiler yer almaktadır. Nureddin Mahmud b. Zengî, belki de sadece bir kez böylesine ağır hastalığa yakalandı. Yerine Mevdûd’u vasiyet ettiği için Nusretüddin ayaklandı, başarısız olunca Harran’ı ele geçirdi. Nureddin iyileşip işleri yoluna koyduktan sonra Harran’a gelerek onu buradan attı.

Salâhaddin Eyyûbî'nin amcası Esedüddin Şirkûh el-Mansûr'un gayretiyle sonuçsuz kaldı.⁹⁹ Haçlılar Nureddin'in hastalığı sırasında Ba'lbek ve Şeyzer'e karşı saldırıya geçtilerse de başarıya ulaşamadılar. Nureddin bu hastalıktan kurtulduğu takdirde Suriye'de Haçlıların elinde bulunan Mağripli Müslüman esirleri kurtarmak için şahsi malından 12.000 dinar harcamayı adanmıştı. Hastalıktan kurtulup eski sağlığına kavuşunca hemen fidyelerini göndermiştir. Kendi adamlarından bir grup da Mağriplilerle birlikte salıverilmiş ise de o, "Aileleri ve komşuları fidyelerini verip bunları kurtarır. Mağriplilerin kimsesi yoktur, gariptirler." diyerek yerlerine Mağripli esirlerin salıverilmesini istemiştir.¹⁰⁰

Nureddin sağlığına kavuşunca 23 Cemâziyelâhir 554 (18 Temmuz 1159) Cumartesi günü kardeşi Nusretüddin'in elinden Harran'ı almak suretiyle onu cezalandırdı.¹⁰¹ Bundan sonra Haçlıların elindeki Hârim Kalesi'ni kuşatan Nureddin buradan bir sonuç alamadı.

Renaud'nun Esir Edilmesi

Antakya Prinkepsi Renaud de Châtillon, Bizans'a kayıtsız şartsız boyun eğdikten bir süre sonra Müslümanlara esir düşünce, Antakya'daki hâkimiyeti sona erdi. Willermus'a göre Kasım 1160'da, Renaud hayvan sürülerini Antitoros Dağlarından Fırat Ovası'na indiren Müslümanlara karşı bir yağma akını düzenledi ve Afrin Vadisi'nde onlara saldırdı. Ele geçirmiş olduğu çok sayıda at, deve ve sığırla geri dönerken, Nureddin'in sütkardeşi Halep Valisi Mecdeddin ed-Dâye tarafından, Râvendân yakınında el-Cûma bölgesindeki vadide pusuya düşürüldü. 23 Kasım'daki şiddetli çarpışmanın ardından Renaud, bütün maiyetiyle beraber esir edildi ve zincire vurularak deve sırtında Halep'e götürüldü; orada, birkaç ay önce esir düşmüş olan ismen Urfa Kontu Joscelin de Courtenay ile aynı zindana kondu. Böylece Renaud

⁹⁹ İbnü'l-Kalânisi, trc., s. 211; İbnü'l-Esîr, XI, s. 209.

¹⁰⁰ İbn Cübeyr, *Rihle*, s. 229-230.

¹⁰¹ İbnü'l-Kalânisi, trc., s. 214.

de Châtillon'un Antakya'daki hâkimiyeti sona ermiş oluyordu. Kral Baudouin, prinkepsliğin başına Konstance'ın ilk kocasından olan on beş yaşındaki oğlu III. Bohemund'un getirilmesine, çocuk rüşdünü ispat edinceye kadar idareyi Patrik Aimery'nin üstlenmesine karar verdi.¹⁰²

Nureddin Mahmud'un Haçlılar Karşısında Mağlup Olması

“Allah'a yemin olsun ki, şahsım ve İslâm'ın intikamını
almadıkça çardak altında gölgelenmeyeceğim.”
el-Melikü'l-Âdil Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî

Nureddin askerlerini toplayıp 1163 yılında Trablus Haçlı Kontluğu¹⁰³ hâkimiyetindeki topraklara girdi ve Hısnü'l-Ekrâd'ın altındaki el-Bakîa'da karargâh kurdu. Hem Hısnü'l-Ekrâd'ı muhasara etmek, hem de Trablus'a giderek orayı da muhasara etmek niyet ve azmindeydi. Bir gün öğle üzeri halk çadırlarında iken birdenbire Hısnü'l-Ekrâd'ın bulunduğu dağın arkasından çıkan Haçlıların haykırılarıyla irkildiler. Haçlılar toplanıp Müslümanların saldırıdan emin oldukları gündüz vaktinde taarruza geçmeye karar verdiler ve hemen yola çıktılar. Askerleri toplar toplamaz süratle yol aldılar. Müslümanlar Haçlılar yaklaşıncaya kadar durumdan haberdar olamadılar. Daha sonra Haçlılara mâni olmak istedilerse de buna güçleri yetmedi. Nureddin'e haber gönderip durumu bildirdiler. Haçlılar hep birden ve süratle geldikleri için Müslümanlar karşılarında tutunamadılar ve karargâhlarına geri döndüler. Haçlılar da onların peşindeydi. Birlikte Nureddin'in karargâhına vardılar, Müslü-

¹⁰² Willermus Tyrensis'in *Haçlı Kroniği (1143-1163)*, (trc. Ergin Ayan), Ankara 2009, s. 138; Urfalı Mateos, s. 332 vd.; Anonim Süryânî, s. 303; Süryânî Mikhail, s. 189. Krş. C. Cahen, *La Syrie du Nord*, Paris 1940, s. 405; I. Demirkent, “Haçlı Seferi Dönemi Kalelerinden Râvendân”, *TTK Belleten*, LVI/216 (1992), 383 vd; Altan, “Renaud de Châtillon”, *TD*, s. 10.

¹⁰³ Hakkında geniş bilgi için bk.: Birsal Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, İstanbul 2007.

manlar atlarına binip silahlarını alamadılar. Haçlılar Müslümanların arasına dalıp pek çok kişiyi öldürdüler ve esir aldılar.

Bizanslı Dukas, Müslümanlara karşı çok sert ve kötü davranmaktaydı. Dukas çok sayıda Rum ile ülkesinden yola çıkıp sahile gelmişti. Sevap kazanacaklarına inanarak savaşa girdiler ve hiç kimseyi sağ bırakmadılar. Doğruca Nureddin'in karargâhına yürüdüler. Nureddin atına binip canını kurtarmıştı. Ama acele ettiğinden atının ayaklarındaki bağı dahi çözmemişti. Kürt asıllı biri indi ve atın ayağındaki ipi kesti. Nureddin kurtuldu, ama Kürt asıllı askeri şehit edildi. Nureddin de onun evlâdına çok iyi baktı, onlar için vakıflar kurdu.¹⁰⁴

Nureddin Hıms yakınlarındaki Kades gölcüğü (Buhayratu Kades) kıyısında konakladı. Savaş alanı ile arasında dört fersah mesafe vardı. Askerlerden kurtulanlar da kendisine katıldı. Askerlerden biri ona: "Senin burada kalman doğru değil. Hırsları Haçlıları bize kadar gelmeye sevk edebilir, biz de bu vaziyette yakalanabiliriz." dedi. Bunun üzerine Nureddin onu azarlayıp susturdu ve "Eğer yanımda bin süvari olsun, hemen onlarla savaşırım ve onlara hiç itibar ve aldırış etmem. Allah'a yemin olsun ki, şahsım ve İslâm'ın intikamını almadıkça çardak altında gölgelenmeyeceğim." dedi, sonra Halep ve Dımaşk'a haber gönderip para, elbise, çadır, silah ve at getirtti. Elbiselerin hepsini onlardan alınan şeylere karşılık olarak verdi, bunun üzerine askerler sanki hiç bozguna uğramamış gibi geri döndüler. Öldürülenlerin iktalarını çocuklarına verdi.

Haçlılara gelince, onlar bu mağlubiyeti müteakip kendilerine en yakın şehir olan Hıms'a gitmeye karar vermişlerdi. Nureddin'in kendileriyle Hıms arasındaki bir yere geldiğini duyunca: "Eğer o yanında bizi yenecek kadar kuvvete sahip olmasaydı böyle yapmazdı." dediler.

Nureddin'in adamlarından biri çok masraf edildiğini görünce: "Ülkende fakihlere, fakirlere, sûfilere, kurrâlara ve diğer bazı zevata tahsis ettiğin maaş ve sadakalar var. Böyle sıkıntılı bir

¹⁰⁴ İbnü'l-Esir, XI, s. 241. Krş. Kök, "Nureddin Zengî, Mahmud", XXXIII, s. 260.

zamanda onlardan istifade etsen çok iyi olur.” dedi. Nureddin buna öfkелendi ve: “Ben zafere ancak onlar sayesinde ulaşacağım inanıyorum. Size ancak aranızdaki zayıfların hürmetine rızık ve zafer veriliyor. Ben yatağımda uyurken hiç şaşmayan oklarla benim uğrumda savaşan insanların maaşlarını kesip de ancak beni görünce bazen isabet eden, bazen etmeyen oklarla benim için savaşanlara nasıl veririm? Bu bahsettiğin insanların beytûlmâlde hakları vardır, ben onların hakkını nasıl başkalarına verebilirim? Bu bana helal olur mu?” dedi.

Daha sonra Haçlılar Nureddin’e müracaat edip barış talebinde bulundular. Nureddin kabul etmeyince, onlar da Hısnu’l-Ekrâd’ın yanında muhafız kuvvetleri bırakıp ülkelerine döndüler.¹⁰⁵

Nureddin’in Şîrkûh İdaresindeki Bir Orduyu Mısır’a Göndermesi

Mısır Fâtımî Halifesi el-Âdîd li-Dinillâh’ın veziri Şâver, vezirlik hususunda Dırgâm ile mücadele etmek zorunda kaldı ve Dırgâm’ın galibiyeti üzerine de Suriye’ye kaçıp Nureddin’e sığındı. Nureddin ona güzel bir konak tahsis edip lütuf ve ihsanla bulundu ve çok iyi davrandı. Şâver, 559 yılının Rebiülevvel ayında (Ocak - Şubat 1164) Nureddin’in yanına vardı, vezâret makamını yeniden elde edebilmesi için kendisiyle Mısır’a asker sevk etmesini rica etti. Askerlerin iktaları verildikten sonra Mısır’ın geri kalan gelirinin üçte biri Nureddin’e ait olacaktı. Nureddin’in kumandanı Şîrkûh askerleriyle Mısır’da ikamet edecek ve Nureddin’in istek ve direktiflerine göre hareket edecekti.¹⁰⁶ Nureddin bu konuda hemen karar vermedi. Bu işin önünü ardını iyice düşündü. Bir taraftan Şâver’in kendi kapısına gelmesini, hâkimiyet sahasını genişletmeyi ve Haçlılara karşı güçlenmeyi düşünerek harekete geçmek istiyor, diğer yandan da

¹⁰⁵ İbnü’l-Esîr, XI, s. 240-241.

¹⁰⁶ İbnü’l-Esîr, XI, s. 243; İbnü’l-Adîm, *Zübde*, II, s. 316. Krş. Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 42.

yolun tehlikesi, Haçlıların yolda bekliyor olması, ayrıca Şâver'in vezaret makamına yerleştikten sonra sözünde durmaması ihtimali de vardı. İşte bütün bunlar onu korkutuyordu.

Sonunda Mısır'a ordu gönderme fikri ağır bastı. Derhal ordunun hazırlanmasını ve eksiklerinin giderilmesini emretti. Nureddin bu işle en güvendiği adamlarından Emir Esedüddin Şîrkûh b. Şâzî'yi görevlendirdi.¹⁰⁷ O sıralarda devletin en büyük kumandanı durumundaki Şîrkûh cesur ve yiğit bir insandı, hiçbir şeyden korkmazdı. Hemen hazırlıklarını tamamladı ve Şâver'i de yanlarına alıp 559 yılı Cemâziyelevvel ayında (Mart - Nisan 1164) sefere çıktılar. Nureddin, Şîrkûh'a Şâver'i makamına iade etmesini ve vezaret hususunda onunla mücadeleye girenlerden de intikam almasını emretti.

Esedüddin ve beraberindeki ordu Bilbis şehrine vardılar. Dırgâm'ın kardeşi Nâsiruddın, Mısır askerleriyle onların karşısına çıktı, fakat mağlup olup bozgun vaziyette Kahire'ye döndü.

Esedüddin Şîrkûh, Cemaziyelâhir ayı sonlarında (15-24 Mayıs 1164) Kahire önlerinde karargâh kurdu, Dırgâm da Cemaziyelâhir'in son günü (24 Mayıs 1164) Kâhire'den ayrıldı ve Seyyide Nefise'nin türbesi civarında öldürüldü. Cesedi iki gün o vaziyette kaldı, sonra el-Karâfe'ye götürüldü ve orada gömüldü. Kardeşi Fârisü'l-Müslimîn de öldürüldü.¹⁰⁸ Recep ayının birinci günü (25 Mayıs 1164) Şâver'e vezaret hil'ati giydirildi, vezaret makamına getirildi, o da makamına iyice yerleşti. Esedüddin, Kâhire dışında ikamet etti, ancak Şâver verdiği sözünü tutmadı, Mısır'dan Nureddin'e göndermeyi vadettiği şeylerden vazgeçti. Nureddin, Şâver'e elçi gönderip Suriye'ye dönmesini istediye de Şâver bu talebi reddetti. Nureddin ona aralarında kararlaştırdıkları şartları hatırlatınca, Şâver bunu da kabul etmedi. Nureddin sonunda nâiblerini gönderip Bilbis şehrini teslim aldı ve Mısır'ın doğusundaki yerlere hâkim oldu; bunun üzerine Şâver, Kudüs'te bulunan Haçlı Kralı Amaury'ye haber yollayıp

¹⁰⁷ Ebu'l-Ferec, II, s. 401.

¹⁰⁸ İbnü'l-Esîr, XI, s. 243-244.

yardım istedi ve Nureddin'in Mısır'ı ele geçirebileceğini söyleyerek onu korkuttu.¹⁰⁹

Haçlılar, eğer Nureddin Mısır'a da hâkim olursa artık mahvolacaklarına kesin gözüyle bakıyorlardı. Şâver onlara haber gönderip Esedüddin'i Mısır'dan uzaklaştırması için kendisine yardımcı olmalarını isteyince çok sevindiler, işin sonunu pek düşünmediler. Şâver'e yardımcı olmak için acele ettiler, Mısır topraklarını ele geçirme sevdasına ve hırsına kapıldılar. Şâver Haçlıların yardıma gelmeleri için onlara bol miktarda para ve malzeme göndermişti. Haçlılar hazırlıklarını tamamlayıp yola çıktılar. Nureddin bunu haber alınca onların hareketine engel olmak için ordusuyla beraber Haçlıların elindeki yerlere bir sefer düzenledi. Fakat Haçlılar, Esedüddin Mısır'a hâkim olursa burada kalmalarının daha zor ve tehlikeli olduğunu bildikleri için şehirlerini savunacak muhafız birlikleri bıraktıktan sonra Kudüs Kralının emrinde geri kalan askerlerle Mısır'a hareket ettiler.

Çok sayıda Haçlı, Kudüs'ü ziyaret maksadıyla deniz yoluyla sahile varmıştı. Sahildeki Haçlılar onlardan yardım istediler, onlar da yardım ettiler ve bir kısmı onlarla birlikte sefere katıldı, bir kısmı da beldelerini muhafaza niyetiyle orada kaldı. Haçlılar Mısır'a yaklaşınca Esedüddin, Mısır'dan ayrılıp Bilbis'e çekildi ve burada savunma tedbirleri almaya başladı. Nil nehri kenarındaki Faku'sta Mısır ve Haçlı kuvvetleri birleşti ve Esedüddin'i, Bilbis'te muhasara altına aldılar. Muhasara üç ay devam etti. Esedüddin, şehrin surları yüksek olmadığı halde oraya tutundu. Surların çevresinde hendek olmadığı gibi şehri koruyacak duvar da yoktu. Sabah akşam onlarla savaşıyordu, bu yüzden Haçlılar hiçbir şey elde edemediler.

Onlar bu halde iken Haçlıların Hârim önünde Nureddin'e mağlup oldukları Nureddin'in, Hârim'i ele geçirdiği ve Banyas'a yürüdüğü öğrenildi. Bu haber üzerine Haçlılar ne yapacaklarını şaşırdılar. Kendi ülkelerini müdafaa için geri dönmek iste-

¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr, XI, s. 244; Ebu'l-Ferec, II, s. 402. Krş. Abdul Rahman Azzam, *Selahaddin Eyyûbi*, (trc. Pınar Arpaçay), İstanbul 2015, s. 90-92; Şankiti, *Sünni-Şii İlişkileri*, s. 145-146.

diler, Esedüddin'e müracaat edip barış talebinde bulundular ve Mısır'dan ayrılıp Suriye'ye dönmesini, elindeki yerleri de Mısırlılara teslim etmesini istediler. Esedüddin de kabul etti, çünkü Nureddin'in Suriye'de Haçlılara yaptıklarından habersizdi. Zaten erzak ve zahiresi de azalmıştı. Sonuçta 26 Ekim 1164'te Şâver'in Şirkûh'a 30.000 dinar tazminat vermesi, Zengîler ile Haçlıların aynı anda Mısır'ı terk etmeleri ve Şâver'in Mısır'da iktidarını sürdürmesi şartlarıyla bir antlaşma yapıldı.¹¹⁰ Yapılan antlaşma gereğince Şirkûh Zilhicce ayında (Ekim - Kasım 1164) Bilbis'ten ayrıldı.¹¹¹

Esedüddin'i Bilbis'ten çıkarken gören bir kişi İbnü'l-Esîr'e şunları anlatmıştı:

Esedüddin önden adamlarını çıkardı, kendisi de arkada kaldı. Elinde büyük bir balta vardı ve artçıları (sâka) himaye ediyordu. Haçlılar ve Müslümanlar da ona bakıyorlardı. Bu sırada deniz yoluyla gelen Haçlılardan bir yabancı Esedüddin'in yanına gelip: "Bu Mısırlıların ve Haçlıların sana hainlik etmelerinden korkmuyor musun? Baksana seni ve adamlarını çepeçevre kuşatmışlar, saldırırlarsa sizden hiç kimse sağ kalmaz." dedi. Bunun üzerine Şirkûh: "Ah keşke yapsalar da benim onlara ne yapacağımı bir görsen? Vallahi hepsini kılıçtan geçiririm. Onlardan birkaç kişiyi öldürmeden bizden hiçbir kişi ölmez. İşte o zaman el-Melikü'l-Âdil Nureddin onların üzerine yürür. Zaten güçleri kalmamış, yiğit adamları da ölmüştür, böylece biz de onların ülkesine sahip olur ve sağ kalanları öldürürüz. Vallahi eğer bunlar beni dinleseydi ben daha ilk günden size saldırırdım, fakat bunlar istemediler." dedi. Haçlı istavroz çıkarıp: "Doğrusu biz bu bölgedeki Haçlıların senden mübalağa ile bahsetmelerine, vasıflarını sayıp dökmelerine ve senden korkmalarına çok şaşar, hayret ederdik; fakat şimdi anladım ki, onlara haksızlık etmişiz." dedi ve geri gitti.

¹¹⁰ Şeşen, *age.*, s. 44; Usta, *Haçlı Seferleri*, s. 177.

¹¹¹ İbn Şeddâd, s. 36-37; Süryanî Mikhail, s. 197; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, II, s. 316-317; Ebu'l-Ferec, II, s. 401-402; Ebû Şâme, I, s. 408-414. Krş. Runciman, II, s. 307-308; Stevenson, s. 187-188; Şeşen, *age.*, s. 42-44; Usta, *Haçlı Seferleri*, s. 175-178.

Böylece Şîrkûh Suriye'ye hareket etti ve salimen oraya vardı. Haçlılar kendisini ele geçirmek veya ona karşı bir zafer kazanmak için yol üzerindeki dar bir geçide gözetleyiciler koydular fakat Şîrkûh onların bir şeyler yaptıklarını anladı ve yolunu değiştirdi.¹¹²

NUREDDİN MAHMUD'UN HÂRİM'İ FETHİ VE ARTAH'DA KAZANDIĞI BÜYÜK ZAFER

Nureddin, yukarıda anlattığımız gibi, Hısn-ı Ekrâd'ın altındaki el-Bakîa'dan mağlup olarak dönünce askerlere, para, silah ve diğer araç gereçleri dağıttı; bunun üzerine askerler adeta hiç hezimete uğramamışlar gibi yeniden cihat için hazırlanmaya ve Nureddin'in intikamını almaya karar verdiler.

Bu olay Haçlıların Kudüs Kralı ile birlikte Mısır'a gittikleri sırada vuku buldu. Nureddin onları Mısır seferinden vazgeçirmek için onların ülkesine yürüdü, Musul ve el-Cezîre bölgesinin hâkimi olan kardeşi Kutbeddin Mevdûd'a, Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı Fahreddin Kara Arslan'a, Mardin Artuklu Hükümdarı Necmeddin Alpi'ya, çevredeki diğer hükümdarlara haber gönderip yardım istedi ve hemen askerlerini toplayıp yola çıktı. Askerlerinin başında ordu kumandanı Zeyneddin Ali vardı. Fahreddin Kara Arslan'a gelince, yakın adamları ve nedimleri ona: "Neye karar verdin?" diye sordular, o da: "Gitmemeye." dedi: "Çünkü Nureddin fazla namaz kılıp oruç tutmaktan elbiselerini eskitti. O halk ile beraber canını tehlikeye atıyor, hepsi bu fikri destekliyor." dedi. Fakat ertesi gün gazilere sefere hazırlanmalarını emretti, bunun üzerine yakın adamları: "Ne oldu da önceki fikrinden caydın? Biz dün senin yanından ayrıldığımızda farklı düşünüyordun, şimdi ise tam tersini görüyoruz." dediler. Fahreddin: "Nureddin bana karşı öyle bir siyaset tuttu ki, eğer ona yardım etmeyecek olursam ülkemiz halkı bana itaat-ten ayrılır ve bu beldeleri benim elimden alırlar; çünkü Nureddin ülkedeki zâhidlere, âbidlere ve dünyadan el etek çekenlere

¹¹² İbnü'l-Esîr, XI, s. 245. Krş. Runciman, II, s. 307-308.

mektuplar yazarak Müslümanların Haçlıların elinden neler çektiklerini, onların Müslümanları öldürdüklerini, esir aldıklarını anlattı. Onların dualarıyla kendine yardım etmelerini ve bütün Müslümanları cihada teşvik etmelerini istedi. Bunların her biri oturmuş, yanlarındaki adamları ve taraftarlarıyla Nureddin'in mektuplarını okuyup ağlıyor, beni lanetliyor ve bana beddua ediyorlar, sefere mutlaka katılmalıyım.” dedi ve sonra hazırlıklarını yapıp bizzat yola çıktı.¹¹³

Necmeddin'e gelince, o asker gönderdi, askerler toplanınca da Nureddin, Hârim üzerine yürüdü. Kaleyi muhasara edip mancınıklarla taşa tuttu ve peş peşe hücumlarda bulundu. Hârim'i elinde bulunduran Haçlı Reisi Renaud de St. Valery kaleyi elinden geldiği kadar savunurken Antakya Prinkepsi III. Bohemund'u, Trablus Kontu II. Raymond'u, Ermeni Kralı Thoros'u ve Bizans Kumandanı Konstantin Koloman'ı yardıma çağırdı. Sahilde kalan Haçlılar da toplanıp olanca güçleriyle, kralları ve süvarileriyle, papazları ve rahipleriyle geldiler, her taraftan oraya koşuştular. Nureddin, Haçlılar yaklaşınca onlara kendini takip ettirmek ve böylece onlarla ülkelerinden uzakta savaşarak üstünlük sağlamak maksadıyla Hârim'den Artâh'a gitti. Haçlılar da onu takip ettiler ve Gammar önlerinde karargâh kurdular. Ancak onunla savaşmayı göze alamadılar ve Hârim'e geri döndüler. Haçlılar geri dönünce Nureddin de kahraman ve yiğit Müslümanlarla harp tekniğine uygun bir şekilde onları takip etti.

İki taraf birbirlerine iyice yaklaşınca savaş nizamına girdiler. Haçlılar topluca Müslümanların sağ cenahına saldırdılar. O cephada Halep askerleri ve Hısn-ı Keyfâ Hükümdarı Kara Arslan vardı. Müslümanlar mağlup olup geri çekildiler, Haçlılar da onları takip ettiler. Bu bozgun aslında önceden düşünülmüş ve kararlaştırılmış bir ric'at (kaçış) hareketiydi. Bu plan Haçlıların onları takibi ve piyade birliklerinden uzaklaşmaları için yapılmıştı. Onlar uzaklaşınca orada kalan Müslümanlar kılıçlarla hücumla geçecek ve onları öldüreceklerdi. Süvariler dönün-

¹¹³ İbnü'l-Esîr, XI, s. 246.

ce sığınacak hiçbir yer bulamayacaklar, sonra mağlup vaziyette kaçan Müslümanlar da izleri üzerine geri dönecekler ve böylece Haçlılar önlerinden ve arkalarından, sağlarından ve sollarından Müslümanların saldırısına maruz kalacaktı. Hadise tıpkı planlandığı gibi oldu. Bohemund'un idaresindeki Haçlılar Ermeni Thoros'un uyarmasına rağmen ric'at halindeki Müslümanları takip edince Zeyneddin Ali, Musul askerleriyle Haçlı piyadelerine saldırdı. Kimini esir alarak, kimini öldürerek imha etti. Süvarileri geri döndüler ve piyadelerine zarar gelmesinden korktukları için Müslümanları fazla takip etmediler. Mağlup halde kaçmakta olan Müslümanlar da geri döndüler. Haçlılar savaş alanına varınca piyadelerinin öldürüldüğünü ve esir alındığını gördüler, hayretler içinde kaldılar. Onların helâk olduğunu, ortalıkta kaldıklarını ve her yandan Müslümanlar tarafından çevrildiğini görünce savaş kızıştı. İki ordu 10 Ağustos 1164 tarihinde Artah yakınlarında savaştı. Savaşta çok sayıda Haçlı öldürüldü, Haçlılar tam anlamıyla bozguna uğradılar. İşte o zaman Müslümanlar öldürmeyi bırakıp esir almaya başladılar. Pek çok kişiyi esir aldılar. Esirler arasında Antakya Prinkepsi Bohemund, Trablus Kontu Raymond, Konstantin Koloman ve Hugue de Lusignan da bulunmaktaydı. Uyanık davranan Ermeni Thoros ve kardeşi Mleh savaş meydanından kaçmayı başarmıştı.¹¹⁴ Öldürülen Haçlıların sayısı on binden fazlaydı.¹¹⁵ Böylece Nureddin Mahmud b. Zengî, (1161-1162) 557 yılında¹¹⁶ kuşattığı ancak ele geçiremediği Hârim Kalesi'ni Temmuz - Ağustos 1164 (Ramazan 559) tarihinde Haçlıların elinden almış oldu. İleri gelen Haçlı hükümdar ve prensleri ile Koloman zincirlere vurularak Halep'e götürüldü. Bizans İmparatorluğu ile ilişkilerinin bozulmasını istemeyen Nureddin, sonradan 150 ipekli elbise karşılığında Konstantin Koloman'ı serbest bıraktı.¹¹⁷

Müslümanlar Nureddin'e, Antakya'da şehri muhafaza ve müdafaa edecek bir kuvvet olmamasından istifadeyle Antakya'yı

¹¹⁴ Runciman, II, s. 308.

¹¹⁵ İbnü'l-Esir, XI, s. 247.

¹¹⁶ İbnü'l-Esir, XI, s. 233.

¹¹⁷ Runciman, II, s. 309.

zaptetmesini tavsiye ettilerse de Nureddin bunu yapmadı: “Şehri zaptetmek kolay, fakat kale çok müstahkem olduğu için orayı almak zordur. Ayrıca şehri Bizans İmparatoru’na da teslim edebilirler, çünkü Antakya hâkimi İmparatorun kardeşinin oğludur. Bohemund’a komşu olmak benim için Bizans İmparatoruyla komşu olmaktan daha iyidir.” dedi. O yöredeki şehirlerle seriyyeler (küçük askerî birlikler) göndererek yağma ettirdi. Askerler bu şehirlerin halkını esir alıp öldürdüler. Daha sonra Antakya Prinkepsi Bohemund fidye-i necât olarak bol miktarda para verip ve çok sayıda Müslüman esiri serbest bırakarak kendini kurtardı.¹¹⁸

Nureddin Mahmud’un Banyas Kalesi’ni Haçlıların Elinden Kurtarması

“Müslümanlar bu fetihten dolayı bir kere sevindiler, sen ise iki defa sevindin.”

Nureddin Mahmud Zengî

“Eğer bundan dolayı ne kadar büyük sevap kazandığını bilseydin, hiç şüphesiz diğer gözünün de çıkarılmasını temenni ederdin.”

Nureddin Mahmud Zengî

Nureddin Mahmud, Ekim-Kasım 1164 (Zilhicce 559) tarihinde Dımaşk yakınlarındaki Banyas Kalesi’ni fethetti. Kale 1148 (543) yılından beri Haçlıların elindeydi. Nureddin, Hârim’i fethedince, Musul ve Diyarbekir askerine ülkelerine dönüş izni verdi, kendisi de etrafa Taberiyye üzerine gideceğini bilgisini yaydı. Bunun üzerine geri kalan Haçlılar bütün gayretleriyle Taberiyye’yi muhafaza ve takviye etmeye çalıştılar. Nureddin de Banyas’da az sayıda muhafız kuvveti olduğunu bildiğinden oraya gitti ve kaleyi muhasara altına aldı. Kaleyi sıkıştırdı ve içerdekilerle savaştı. Askerleri arasında kardeşi Nusretüddin Emir-i Emirân da vardı. Kaleden atılan bir ok onun gözüne

¹¹⁸ İbnü’l-Esîr, XI, s. 246-248.

isabet etti ve kör olmasına neden oldu. Nureddin kardeşini bu halde görünce: “Eğer bundan dolayı ne kadar büyük sevap kazandığını bilseydin, hiç şüphesiz diğer gözünün de çıkarılmasını temenni ederdin.” dedi ve muhasarayı daha da şiddetlendirdi. Bunu duyan Haçlılar hemen toplandılar. Onlar hazırlıklarını bitirmeden Nureddin kaleyi fethetti; zira Haçlılar ileri gelen adamlarının Hârim’de öldürülmüş ve esir alınmış olmasından dolayı zayıf duruma düşmüşlerdi, bu sebeple Nureddin kaleyi zaptetti, içine zahire, silah, araç ve gereç doldurdu ve adam görevlendirdi. Taberiyye’ye bağlı yerleri Haçlılarla paylaştı. Haçlılar bunun dışındaki yerlerden de her yıl belirli bir haraç ödemeyi kararlaştırdılar.

Hârim’in fethini ve Banyas’ın muhasara edildiğini duyan Mısır’daki Haçlılar, Şîrkûh ile anlaşıp Banyas’ı kurtarmak için geri döndüler, fakat buraya kale fethedildikten sonra ulaşabildiler.¹¹⁹ Bundan sonra Nureddin artık Galilaea bölgesini tehdit eder bir konuma gelmişti. Banyas’tan Dımaşk’a döndüğü zaman Nureddin’in elinde üzerine en güzel mücevherattan yakut yerleştirilmiş bir yüzük vardı. Büyüklüğü ve güzelliğinden dolayı “el-cebel” (dağ) adı verilen bu yüzük Banyas ormanları arasında elinden düşmüştü. Orada ağaçlar çok sık ve dallar birbirine girmişti. Yüzüğünü kaybettiği yerden uzaklaşınca farkına vardı. Adamlarından birkaçını yüzüğü aramak için geri gönderdi ve onlara hareketinden önce en son olarak bulunduğu yeri tarif ederek: “Zannedirim orada düştü.” dedi. Adamları yüzüğü bulup geri döndüler.

Nureddin Banyas’ı fethettiği zaman yanında burayı Haçlılara teslim eden Muîneddin Üner’in oğlu da vardı. Nureddin ona: “Müslümanlar bu fetihten dolayı bir kere sevindiler, sen ise iki defa sevindin.” dedi; o da: “Nasıl yani?” diye sorunca Nureddin: “Çünkü Allah Teâlâ bugün babanı cehennem azabından kurtardı.” dedi.¹²⁰

¹¹⁹ İbn Cübeyr, *Rihle*, s. 222. Banyas hakkında bilgi için bkz. İbn Cübeyr, Aynı yer.

¹²⁰ İbnü’l-Esîr, XI, s. 248-249.

Haçlıların Elindeki el-Munîtra'nın Fethi

Nureddin Mahmud, 561 (1165-1166) yılında Suriye'deki el-Munîtra Kalesi'ni fethetti. Kale, Haçlıların elindeydi. Nureddin bu iş için asker toplamadı, onların gafil olduğu bir anda süvari birliğiyle oraya gitti; çünkü eğer asker toplayacak olursa onların da uyanıp asker toplayacaklarını biliyordu. Fırsatları iyi değerlendiren el-Munîtra Kalesi üzerine yürüdü ve orayı muhasara etti. Savaşta büyük gayret gösterdi, sonunda da cebren ve silah zoruyla ele geçirdi. Kaledekileri öldürdü, kadın ve çocukları esir aldı ve büyük miktarda ganimet ele geçirdi.¹²¹

Nureddin'in Sâfisâ ve Urayma'yı Zaptı

Nureddin, 562 (1166-1167) yılında asker topladı. Kardeşi Kutbeddin de Musul'dan onun yanına hareket etti ve Humus önlerinde toplandılar. Nureddin askerleriyle Haçlı topraklarına girdi ve Hısnu'l-Ekrâd'a kadar gidip baskın ve yağma yaptılar. Sonra Akra üzerine yürüyüp muhasara ettiler, daha sonra da Halbe'yi muhasara edip ele geçirdiler ve tahrip ettiler. İslâm orduları Haçlı hâkimiyetindeki topraklarda sağdan soldan ilerleyip baskınlar düzenledi ve şehirleri tahrip ettiler. Urayma ve Sâfisâ'yı fethettiler, ardından Hıms'a dönüp Ramazan orucunu orada tuttular.

Daha sonra Banyas'a yürüdüler ve Haçlıların elindeki Hûnîn Kalesi'ne doğru ilerlediler. Hûnîn Kalesi, Haçlıların en sağlam ve müstahkem kalelerinden biriydi. Haçlılar onun geldiğini duyunca kaleyi yakıp geri çekildiler ve oradan ayrıldılar. Nureddin ertesi gün kaleye vardı ve surlarını tamamen yıktı. Oradan Beyrut'a gitmek istedi, fakat askerler arasında anlaşmazlık çıktı ve dağılmak zorunda kaldılar. Kutbeddin Musul'a döndü, Nureddin, kendisine ait olan Fırat kıyısındaki Rakka şehrini ona verdi, Kutbeddin de yolda Rakka'yı aldıktan sonra Musul'a döndü.¹²²

¹²¹ İbnü'l-Esîr, XI, s. 261.

¹²² İbnü'l-Esîr, XI, s. 266.

Nureddin'in Ca'ber Kalesi'ni Zaptı

Ca'ber Kalesi en müstahkem kalelerden biri olup doğu tarafından Fırat'a bakmakta ve yöreyi kontrol altında tutmaktaydı.

Ca'ber Kalesi'nin hâkimi Şihâbüddin Mâlik b. Ali b. Mâlik el-Ukayl idi. Kale, Sultan Melikşah (1072-1092) devrinden beri ecdadının ve nihayet onun elindeydi.

Kale hâkimi avlanmak gayesiyle kaleden inmişti. Kilâboğulları (Benû Kilâb) bu esnada onu yakalayıp 563 yılı Receb ayında (Nisan-Mayıs 1168) Nureddin'in yanına getirdiler. Nureddin onu tevkif etti, fakat iyi davrandı. Kaleyi kendisine teslim etmesi için ona para verip, bazı yerleri ikta ettiyse de Şihâbüddin Mâlik kabul etmedi; bunun üzerine Nureddin zora, baskıya, şiddet ve tehdide başvurdu. Yine teslim etmeyince Emir Fahreddin Mes'ûd b. Ebû Ali ez-Za'ferânî kumandasındaki bir askerî birliği kaleye sevk etti. Emir Fahreddin kaleyi bir süre muhasara ettiyse de bir şey elde edemedi. Nureddin bu defa başka bir askerî birliği ona yardıma gönderdi. "İbnu'd-Dâye" adıyla tanınan Emir Mecdeddin Ebû Bekr'i bu iki ordunun kumandanı tayin etti. İbnu'd-Dâye, Nureddin'in sütkardeşi ve büyük emirlerinden biriydi. O da kaleyi aynı şekilde muhasara ettiyse de bir şey elde edemedi. Bunun üzerine çareyi kale sahibiyle yumuşak yolla konuşmakta buldu. Kale hâkimi Şihâbüddin Mâlik'e kaleye karşılık Nureddin'den bazı yerleri almasını ve kaleyi muhafaza edeceğim diye kendisini tehlikeye atmamasını tavsiye etti. O da İbnu'd-Dâye'nin sözünü dinleyip kaleyi teslim etti. Ca'ber Kalesi'ne karşılık Serûc ve civarını Halep ile Babû Buzâ'a arasındaki tuzlayı ve peşin olarak da 20.000 dinar aldı. Bu gerçekten büyük bir ikta idi, fakat bu bölgede hiçbir kale yoktu.

Mâlikoğulları (Benû Mâlik)'nın Ca'ber Kalesi'ndeki hâkimiyetleri işte böyle son buldu. Her işin bir sonu, her saltanatın bir nihayeti vardır. Kale sahibine "Serûc mu, Suriye mi, yoksa Ca'ber Kalesi'nde mi kalmak istersin, hangisini daha çok seversin?" denilince: "Para ve mal olarak bu daha fazladır, fakat şeref ve itibara gelince biz onu Ca'ber Kalesi'nde bıraktık." cevabını vermiştir.¹²³

¹²³ İbnü'l-Esîr, XI, s. 271-272.

Esedüddin Şîrkûh'un Mısır'a Hâkim Olması ve Şâver'in Öldürülmesi

“Belki de hoşlanmadığınız bir şey sizin için daha hayırlı olabilir ve belki istediğiniz bir şey de hakkınızda kötü olabilir.”

Kur’ân-ı Kerîm (Bakara 2/216)

“İşte bunlar saraydaki hanımlarımın saçlarıdır. Kendilerini Haçlıların elinden kurtarman için senden yardım istiyorlar.”

Fâtımî Halifesi el-Âdîd

Haçlılar Kâhire’de bir temsilci (şahne) görevlendirmiş ve şehrin kapılarını teslim almışlardı, ayrıca önde gelen süvarilerinden müteşekkil bir kitleyi de orada bırakmışlar, böylece Müslümanlar üzerinde zorla hâkimiyet kurmuşlardı. Onlara büyük zulüm ve işkence ediyorlardı. Bu durumu ve ülkede kendilerine mâni olacak kuvvet olmadığını görünce Suriye’deki Haçlı Kralı Amaury’e haber gönderdiler. Haçlılar Suriye’ye çıktıkları andan beri onun gibi cesur, hilekâr ve dahi biri gelmemişti. Onu, Mısır’ı ele geçirmeye davet ettiler, ülkeyi müdafaa edecek bir kuvvet olmadığını bildirdiler ve Mısır meselesinin gayet kolay olduğunu söyleyerek onu teşvik ettiler, fakat o kabul etmedi. Bunun üzerine Haçlı şövalyeleri ve ileri görüşlü kişiler Kralın yanına gittiler ve ona Mısır’a gidip oraya hâkim olmasını tavsiye ettiler. Kral onlara: “Bana kalırsa oraya gitmemeliyiz. Orası bizim için bir nimettir, malları da nasıl olsa bize gönderiliyor ve biz de bu mallar sayesinde Nureddin’e karşı güçleniyoruz. Eğer orayı zaptetmek için harekete geçerse, Fâtımî Halifesi, onun askerleri, bütün ülke halkı ve fellâhlar ülkeyi bize teslim etmezler, onun uğrunda bizimle savaşır, sonra da bizden korkarak ülkeyi Nureddin’e teslim edebilirler. Şayet Nureddin orayı alır ve oraya Esedüddin gibi bir kumandanını görevlendirirse bu Haçlılar için mahvolmaları ve Suriye topraklarından sürülmeleri demektir.” dedi. Fakat onlar Kralın sözünü kabul etmediler ve “Orada ülkeyi müdafaa ve bize karşı himaye edecek kimse yok-

tur. Nureddin'in askerleri hazırlanıp oraya varıncaya kadar biz çoktan orayı zaptetmiş ve işimizi bitirmiş oluruz. İşte o zaman Nureddin bizden kurtulmak isteyecektir." dediler.

Kral da istemeyerek onlarla birlikte hareket etti. Hazırlıklarını yapmaya başladılar ve Hıms üzerine yürüyeceklerini duyurdular. Nureddin onların bu hazırlıklarından haberdar olunca o da hemen asker toplamaya başladı ve askerlerine kendi yanına gelmelerini emretti. Haçlılar Mısır'a doğru sür'atle yol aldılar, Mısır'a varıp Bilbis şehrini muhasaraya başladılar ve nihayet Safer ayının birinci günü (4 Kasım 1168) şehri zorla ele geçirdiler. Bilbis'teki malları yağmaladılar, halkı öldürüp kadın, erkek ve çocukları esir aldılar.¹²⁴

Mısır'ın ileri gelenlerinden bir taife Şâver'e düşmanlıklarından dolayı Haçlılara haber gönderip onlara yardım vaadinde bulunmuştu. Bunlar arasında İbnü'l-Hayyât ve İbn Fercele de vardı. Bunun üzerine Haçlıların cesareti arttı ve Kahire üzerine yöneldiler. Onların amacı Mısır'ın eski başkenti Füstât'dan geçip Kahire'yi kuşatmaktı. Bu nedenle Bilbis'ten hareketle 10 Safer (13 Kasım 1168) tarihinde Kâhire önlerine gelerek muhasaraya başladılar. Halk, onların Bilbis ahalisine yaptıklarını kendilerine de yapmalarından korktu ve bu korkuları onları şehre kapanıp savunmaya ve direnmeye itti. Yaşadıkları şehri korumak için savaştilar ve vatanlarını savunmak için olanca güçlerini seferber ettiler. Eğer Haçlılar Bilbis'te halka iyi davranmış olsalardı hiç şüphesiz Mısır ve Kâhire'yi ele geçirebilirlerdi.

Şâver'in Haçlılara karşı koyacak bir gücü bulunmuyordu ve ayrıca Füstât'ın surları da yoktu.¹²⁵ Şehri savunamayacağını anlayan Vezir, 9 Safer (12 Kasım 1168) günü eski başkent Füstât'ın yakılacağını halka bildirdi, bunun üzerine ahali eski Füstât'tan ayrıldı ve yol üzerinde bekledi, şehir ateşe verildi ve halk evsiz barksız fakir bir duruma düştü. Haçlılardan korktukları için onlar gelmeden bir gün önce malları ve servetleri yok olup gitti. Yangın elli dört gün devam etti.

¹²⁴ İbnü'l-Esîr, XI, s. 271. Krş. Azzam, *age.*, s. 99.

¹²⁵ Azzam, *age.*, s. 100.

Halife el-Âdîd, Nureddin'e haber gönderip yardım istedi. Müslümanların Haçlıları uzaklaştırmaktan âciz olduklarını bildirdi. Kadınların saçlarını mektupların içine koyup gönderdi ve: "İşte bunlar saraydaki hanımlarımın saçlarıdır. Kendilerini Haçlıların elinden kurtarman için senden yardım istiyorlar." dedi. Bunun üzerine Nureddin asker göndermek için harekete geçti.¹²⁶

Haçlılara gelince, onlar Füstât'ın etrafından dolanarak başkent önlerine geldiler. Kahire'yi şiddetli bir şekilde muhasara ettiler ve halkı zor durumda bıraktılar. Askerleri, savaşı ve ülkeyi idare etmekte olan Şâver ise daha da zor durumdaydı. Haçlıları uzaklaştırmaktan âciz kalmıştı. Sonunda hileye başvurdu. Haçlı kralına elçi gönderip eski dostluklarını hatırlattı, kendi arzusunun da şehri Haçlılara teslim etmek olduğunu, ancak Nureddin ve el-Âdîd'dan korktuğunu söyledi. Müslümanların şehrin teslimine rıza göstermediklerini bildirip barış tavsiyesinde bulundu ve ülkenin Nureddin'e teslim edilmemesi için para almasını teklif etti. Bunun üzerine Haçlı kralı, Şâver'in teklifini 1.000.000 Mısır dinarı vermesi şartıyla kabul etti. Paranın bir kısmı hemen, bir kısmı da daha sonra verilecekti. Bu şekilde bir anlaşmaya varıldı.

Haçlılar da ülkenin kendilerine teslim olmamakta direndiğini ve Nureddin'e teslim edilmesinin de muhtemel olduğunu görünce istemeyerek buna razı oldular. "Aldığımız parayla durumumuzu takviye ederiz, sonra daha güçlü olarak geri gelir ve Nureddin'e de aldırış etmeyiz." dediler.

Şâver onlara peşin olarak 100.000 dinar verdi, geri kalan parayı toplayabilmek için de oradan ayrılmalarını istedi. Haçlılar biraz uzaklaştılar. Şâver hemen Kahire ve Mısır halkından onlara para toplamaya başladı. Ancak beş yüz bin dinar bile toplayamadı. Çünkü Mısır halkının evleri, içindeki eşyaları ve paralarıyla birlikte yanmıştı. Yangından kurtarılanlar da yağma edilmişti. Vergi vermek şöyle dursun, erzaklarını bile temin edecek durumda değillerdi.

¹²⁶ İbnü'l-Esîr, XI, s. 273.

Kâhire halkına gelince, halkın çoğunu askerler ve gulâmlar teşkil ettiği için para bulmaları zordu. Bu arada Nureddin ile haberleşip halkın içinde bulunduğu durumu bildiriyorlar ve Mısır'ın üçte birini ona vermeyi vadeliyorlar, Esedüddin'in orduyla birlikte yanlarında kalmasını ve vadolunan üçte birlik sahanın dışında Mısır'daki bazı yerleri ikta etmeyi istediklerini söylüyorlar ve söz veriyorlardı.

Fâtımî Halifesi el-Âdîd'ın mektupları geldiğinde Nureddin Halep'te bulunuyordu. Esedüddin Şirkûh'a haber gönderip yanına çağırırdı. Nureddin'in yanına gönderilen kumandan, ona Halep kapısı önünde rastladı. Esedüddin kendi iktaı olan Hıms'dan oraya gelmişti. Gelişinin sebebi de yine Mısır'dan gönderilen ve yardım talebinde bulunan mektuplardı; bu yüzden o da doğrucu Nureddin'in yanına hareket etti ve onunla buluştu. Nureddin onun umduğundan da çabuk gelmesine hayret etti, sevindi ve bunu uğur saydı. Mısır'a gitmek üzere hazırlanmasını istedi.¹²⁷ Elbise, at, silah vs. dışında iki yüz bin dinar verdiği gibi ayrıca askerler ve hazine konusunda ona yetki verdi. Esedüddin askerler arasından iki bin süvari seçti, bir miktar para aldı, altı bin kadar süvari topladı ve Nureddin ile birlikte Dımaşk'a gitti. 564 yılı Safer ayının son günü (2 Aralık 1168) Dımaşk'a vardı, oradan Ra'su'l-Mâ'ya gitti. Nureddin, Esedüddin'in maiyetindeki süvarilerden her birine maaşlarından kesilmemek üzere yirmi dinar yardımda bulundu, ayrıca Esedüddin'e başka bir emir taifesi daha kattı. Bunlar arasında memlûkü İzzeddin Cordik, İzzeddin Kılıç, Şerefüddin Bozkuş, Aynuddevle el-Yârûkî, Kutbeddin Yınal b. Hasan el-Menbicî ve Şirkûh'un yeğeni Salâhaddin Yûsuf b. Eyyûb da vardı.¹²⁸ Salâhaddin bu sefere istemeyerek katılıyordu.

Onun durumu Bakara Sûresi'ndeki şu ayete¹²⁹ ne kadar da uygun düşüyor: “Belki de hoşlanmadığınız bir şey sizin için daha hayırlı olabilir ve belki istediğiniz bir şey de hakkınızda kötü olabilir.”

¹²⁷ Ebu'l-Ferec, II, s. 403.

¹²⁸ İbnü'l-Esîr, XI, s. 274.

¹²⁹ Bakara, 2/216.

Nureddin, Salâhaddin'in gitmesini istedi. İşin ucunda, evinden aile ocağından ayrılmak vardı. Bu yüzden Salâhaddin de gitmek istemedi. Hâlbuki bunda onun ikbal ve saadeti, hükümdarlığı söz konusuydu.

Esedüddin, 15 Rebiülevvel (17 Aralık 1168) günü Ra'su'l-Mâ'dan süratle hareket etti. Mısır'a yaklaşıncı Haçlılar ülkelere dönmek üzere umduklarını bulamadan ve elleri boş olarak oradan ayrıldılar. Nureddin onların geri döndüklerini duyunca sevindi ve ülkede bu haberi duyurmak için şenlikler yapılmasını emretti. Ülkenin her tarafına elçiler gönderip onları müjdeledi. Zira bu Mısır'ın yeniden fethi, Suriye ve diğer bölgelerdeki İslâm beldelerinin muhafazası demektir.

Esedüddin'e gelince, 7 Cemaziyelâhir (8 Mart 1169) günü Kahire'ye varıp şehre girdi ve el-Âdîd li-Dinillâh ile görüştü. Fâtîmi Halifesi kendisine hil'at giydirdi ve Esedüddin, el-Âdîd'in hil'atiyle çadırına geri döndü. Mısır halkı buna çok sevindi, Esedüddin'e ve askerlerine bol miktarda hediyeler ve bağışlarda bulunuldu. Şâver buna mani olamadı, çünkü Şîrkûh'un yanındaki askerlerin çokluğunu ve el-Âdîd'in onlarla aynı görüşte olduğunu görünce kalbinde sakladığını açığa vuramadı. Bu defa Nureddin'e vadedilen paranın askerlerin iktalarının ve ülkenin Nureddin'e ayrılacak olan üçte birinin tespiti hususunu oyalamaya başladı. Şâver her gün Esedüddin'in yanına gidiyor, onunla birlikte geziyor ve ona bazı vaadlerde bulunuyordu.¹³⁰

Şâver daha sonra bir ziyafet hazırlayıp Esedüddin ile yanındaki emirleri de bu ziyafete davet ederek onları tevkif etmeye karar verdi. Yanlarındaki askerleri de kendi hizmetine alarak onlarla Haçlıları da defedeceğini düşünüyordu. Fakat oğlu el-Kâmil ona mani oldu ve: "Allah'a yemin ederim ki, eğer bunu yapmaya karar verirsen Şîrkûh'a haber veririm." dedi. Babası da oğluna: "Vallahi eğer biz bunu yapmazsak hepimiz öldürülürüz." cevabını verdi. Oğlu el-Kâmil bunun üzerine: "Evet, doğru söyledin. Fakat biz öldürülsek bile Müslüman olarak öldürülece-

¹³⁰ İbnü'l-Esîr, XI, s. 275.

ğiz ve bu ülke İslâm ülkesi olarak kalacak. Bizim öldürülmemiz bu ülkenin Haçlıların eline geçmesinden daha hayırlıdır; çünkü Haçlıların geri gelmeleri için Şîrkûh'un yakalandığını duymaları yeter. İşte o zaman bizzat el-Âdîd, Nureddin'in yanına gitse bile onunla beraber bir tek süvari dahi göndermez, Haçlılar da ülkeyi zaptederler." dedi ve Şâver o fikrinden vazgeçti.

Nureddin'in askerleri Şâver'in işi uzatıp oyaladığını görünce onun şerrinden korktular. Bu sırada Salâhaddin Yûsuf, İzzeddin Cordik ve diğerleri Şâver'in öldürülmesine karar verdiler. Ancak Esedüddin'e haber verdikleri zaman o buna mâni oldu. Onlar bu hususta kararlı olmakla beraber sustular. Yine bir gün Şâver âdeti olduğu üzere Esedüddin'in karargâhını ziyarete gitti, fakat onu çadırında bulamadı. Esedüddin, İmâm-ı Şâfiî'nin kabrini ziyarete gitmişti. Salâhaddin ile Cordik onu bir askerî birlikle karşılayıp hizmet ettiler. Ona Şîrkûh'un İmâm-ı Şâfiî'nin kabrini ziyarete gittiğini söylediler; bunun üzerine Şâver: "Öyleyse biz de onun yanına gidelim." dedi. Birlikte çıktılar. Salâhaddin ile Cordik onunla beraber giderken Şâver'i atından aşağı attılar. Adamları sağa sola kaçıştı, Şâver esir alındı. Esedüddin'in emri olmadan onu öldüremediler. Bu sebeple onu muhafaza altında tutmak için adam görevlendirdiler. Bir adam gönderip durumu Esedüddin'e bildirdiler, Esedüddin geldi, fakat onların başlat-tıkları bu işi bitirmelerine izin vermedi. Mısır Fâtımî Halifesi el-Âdîd durumu öğrenince Esedüddin'e haber gönderip Şâver'in başını istedi. Bu hususta peş peşe elçiler geldi; bunun üzerine 17 Rebiülâhir (18 Ocak 1169) tarihinde Şâver'in başı kesilip el-Âdîd'a gönderildi.¹³¹

Esedüddin Kahire'ye girdi. Halkın toplandığını görüp kendinden korktuklarını anladı. Bu sebeple onlara: "Emirü'l-Müminin, yani el-Âdîd size Şâver'in evini yağmalamanızı emre-diyor." dedi; bunun üzerine halk dağıldı ve Şâver'in evini yağma

¹³¹ İbnü'l-Esîr, XI, s. 275-276; Ebu'l-Ferec, II, s. 408. Krş. Şeşen, *age.*, s. 48-51; Malcom Cameron Lyons - David Edward Pritchett Jackson, *Selahaddin: Kutsal Savaşın Politikaları*, (trc. Zehra Savan), İstanbul 2006, s. 34; Azzam, *age.*, s. 102-103.

ettiler. Esedüddin, el-Âdîd'ın sarayına gitti. Halife ona vezirlik hil'atı giydirdi ve "el-Melikü'l-Mansur Emirü'l-Cüyûş" lakabını verdi. Esedüddin de hil'atlarla vezaret konağına gitti. Şâver'in bulunduğu yer burasıydı. Burada üzerine oturulacak bir şey bulamadı, makamına yerleşip idareye hâkim oldu. Kendisine mani olacak ve onunla çekişecek kimse kalmadı. Güvendiği adamları vali olarak tayin ve ülkeyi askerlerine ikta etti.

Şâver'in oğlu el-Kâmil, babası öldürülünce kardeşleriyle beraber saraya sığınmıştı. Fakat öldürüldü. Şîrkûh onun idam edilmesine çok üzüldü. Çünkü onun kendisinin öldürülmesine mani olmak için babasına neler yaptığını duymuştu. Şîrkûh, onun için: "Keşke hayatta kalsaydı da yaptığı iyiliğe mükâfat olsun diye ben de ona lütuf ve ihsanda bulunsaydım." derdi.¹³²

Esedüddin Şîrkûh'un Ölümü

Esedüddin Mısır'a iyice yerleşip işini sağlama bağladığı ve artık kendisiyle çekişecek kimse kalmadığını düşündüğü sırada eceli geldi. Onun düştüğü bu durum aşağıdaki ayet-i kerime-de¹³³ ne güzel anlatılmıştır:

"Onlar kendilerine verilen şeylerle ferahlanarak sevindikleri zaman onları ansızın yakaladık."

22 Cemaziyelâhır 564 (23 Mart 1169) tarihinde öldü. Hâkimiyeti iki ay beş gün sürmüştü.

Esedüddin ile kardeşi Necmeddin Eyyûb b. Şâzi, Dovin şehri ahalisindendir ve aslen "er-Ravvâdiyye" adlı şerefli bir kabileye mensuptur. Esedüddin ile Necmeddin Irak'a gelip Bağdad şahnesi Mücâhidüddin Bihrûz'un hizmetine girdiler. Mücâhidüddin, Necmeddin'in akıllı, ileri görüşlü ve güzel ahlâklı bir insan olduğunu gördü. Necmeddin, Şîrkûh'tan büyüktü, bu sebeple onu kendisine ait olan Tekrit Kalesi'ne mustahfız tayin etti. Necmeddin kardeşiyle birlikte oraya gitti. Atabeg Zengî b. Aksungur, 526 (1131-1132) yılında Irak'ta Karaca es-Sâki karşısında

¹³² İbnü'l-Esîr, XI, s. 276.

¹³³ En'am, 6/44

mağlup olunca bozgun vaziyette Tekrît'e gitmişti. Necmeddin orada ona hizmet etti; gemiler verdi ve Zengî bu gemilerle oradan Dicle'yi geçti. Adamları da onu takip ettiler. Eyyûb onlarla çok iyi arkadaşlık kurduktan sonra yolcu etti.

Daha sonra Şîrkûh, Tekrît'te aralarında geçen bir münakaşa ve çekişme sebebiyle bir adamı öldürdü; bu yüzden Mücâhidüddin onu kaleden çıkardı. İki kardeş doğruca Atabeg Zengî'nin yanına gittiler. Zengî onlara çok iyi davrandı. Onların kendisine yaptığı iyilik ve hizmetleri hatırlayıp onlara iyi yerler ikta etti. Atabeg Zengî Ba'albek Kalesi'ni alınca Eyyûb'u oraya mustahfiz tayin etti. Zengî öldürülünce Dımaşk askerleri kendisini bu kalede muhasara etti, çok zor durumda kaldı. Seyfeddin Gazi b. Zengî ülkesindeki işlerle meşgul olduğundan onunla ilgilenemedi, Eyyûb da kaleyi onlara teslim etmek zorunda kaldı. Kaleyi bazı yerler karşılığında onlara teslim etti ve Dımaşk'ın büyük emirlerinden biri oldu.

Kardeşi Şîrkûh ise Zengî'nin öldürülmesinden sonra Nureddin Mahmud'a intisap etti, zaten babası zamanında da ona hizmet ediyordu, bu sebeple Nureddin onu kendi yakın adamları arasına aldı ve önemli mevkilere getirdi. Başkasının yapamayacağı işleri büyük bir cesaretle yaptığını görünce iktalarını artırdı. Hıms, Rahbe ve diğer bazı yerleri de ona verdi, ayrıca başkumandan tayin etti. Nureddin Dımaşk'ı zaptetmek isteyince ona emir verip orada bulunan kardeşi Eyyûb ile haberleşmesini ve şehrin fethine yardımcı olmasını istedi. Eyyûb da kendisine ve kardeşine isimlerini zikrettiği bazı yerlerin ikta edilmesini ve köylerin mülk olarak kendilerine verilmesi şartıyla yardımda bulunmayı teklif etti. Nureddin onların bu isteklerini kabul etti ve daha önce anlattığımız gibi, Dımaşk'ı zaptetti. İkisine verdiği sözü yerine getirdi. Böylece Eyyûb ile Şîrkûh Nureddin'in devletinin en büyük iki emiri oldular. Nureddin, Mısır üzerine asker sevk etmek isteyince bu büyük ve önemli iş, bu tehlikeli mevki için Esedüddin Şîrkûh'dan başkasını düşünemedi ve onu gönderdi, o da bunu başardı.¹³⁴

¹³⁴ İbnü'l-Esîr, XI, s. 276-278.

Salâhaddin'in Mısır'a Hâkim Olması

Esedüddin Şîrkûh ölünce kardeşi Eyyûb b. Şâzî'nin oğlu Salâhaddin Yûsuf onun yanında bulunuyordu. Bu sefere istemeyerek katılmıştı.

Tarihçi İbnü'l-Esîr'in, Salâhaddin'in yakın adamlarından olan bir dostu ona Salâhaddin'den naklen şunları anlatmıştı:¹³⁵

“El-Âdîd'in Haçlılara karşı Nureddin'den yardım ve asker göndermesini isteyen mektupları Nureddin'e ulaşınca beni çağırıp durumu anlattı. Bana: “Elçimle beraber Hıms'ta bulunan amcan Esedüddin'in yanına git, buraya gelmesini söyle ve onu sür'atle harekete teşvik et; zira bu işin gecikmeye tahammülü yok.” dedi. Ben de baş üstüne dedim ve elçiyle beraber Halep'ten yola çıktık. Daha henüz Halep'ten aşağı inmemiştik ki amcamın da bu maksatla geldiğini görüp karşılaştık. Nureddin ona Mısır'a gitmesini emretti. Bunun üzerine amcam bana dönüp: “Hazırlan Yusuf.” dedi, ben de: “Vallahi bana Mısır'ın hükümdarlığı verilse bile oraya gitmem; çünkü İskenderiyye ve diğer bazı yerlerde hiçbir zaman unutamayacağım sıkıntılarla karşılaştım.” dedim. Bunun üzerine amcam, Nureddin'e “Salâhaddin de mutlaka benimle gelmelidir; gitmesi için ona emir ver.” dedi. Nureddin de bana emir verdi, fakat ben affımı isteyip meclisten ayrıldım.

Esedüddin hazırlıklarını tamamlayıp tam sefere çıkacaktı ki, Nureddin bana: “Amcanla beraber gitmelisin.” dedi, ben de ona sıkıntılardan ve yeteri kadar binek hayvanı olmadığından şikâyet ettim. Bunun üzerine Nureddin bana her şeyi verdi, ben de adeta ölüme götürülüyormuş gibi hazırlandım. Birlikte sefere çıktık ve amcam Mısır'ı zaptetti. Sonra o öldü ve Allah Teâlâ beni hiç tamah etmediğim şeylere mâlik kıldı.”

Salâhaddin'in vezir olmasına gelince, Nureddin'in Mısır'daki bazı emirleri önemli askerî mevkilere gelmek ve Şîrkûh'tan son-

¹³⁵ *el-Kâmil*, XI, s. 278. Krş. Azzam, *age.*, s. 101.

ra el-Âdîd'ın veziri olmak istiyorlardı. Bunlar arasında Aynüddeve el-Yârûkî, Kutbeddin, Seyfeddin el-Maştub el-Hakkârî ve Salâhaddin'in dayısı Şihâbüddin Mahmud el-Hârimî de vardı. Bunların hepsi bu göreve talipti. el-Âdîd bu meseleyi halletmek için adamlarını topladı ve onlardan görüş aldı. Sonunda Nureddin Mahmud'un Mısır'da bulunan adamları içinde en tecrübesiz ve yaşça en küçüğü olması nedeniyle Salâhaddin'in vezirliğinde karar kılındı. Halife, Salâhaddin'e haber gönderip yanına çağdı. Ona hil'at giydirdi ve amcasından sonra onu vezir tayin etti.¹³⁶ Diğer kumandanlar problem çıkarıp Salâhaddin ile uğraşacaklardı ama Fakîh İsa el-Hakkârî durumu fark edip onları Salâhaddin'e destek olmaları konusunda ikna etti. Bunlardan sadece Aynüddeve el-Yârûkî "Ben Salâhaddin'in emrine girmem." diyerek bazı emirlerle birlikte Suriye'de bulunan Nureddin Mahmud'un yanına geri döndü. Böylece 26 Mart 1169 tarihinde Salâhaddin Mısır'da Fâtımî Halifesi'nin veziri ve Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin buradaki nâibi durumuna yükseldi. Nureddin yazışmalarda ona "el-Emirü'l-İsfehşâlâr" diye hitap ediyordu. Aynüddeve Suriye'ye döndüğünde, Salâhaddin'i bıraktığı için Nureddin Mahmud tarafından soğuk karşılandı ve azarlandı.¹³⁷

Salâhaddin Eyyûbî, halkın gönlünü kazanmak için çok çalıştı. Halk da onu çok sevdi. O, daha sonra Nureddin'den kardeşlerini ve aile fertlerini Suriye'den yanına göndermesini rica etti. Nureddin de bu isteği yerine getirdi ve onlardan Salâhaddin'e itaat etmelerini, onun emirlerini yerine getirmelerini ve onu desteklemelerini istedi.¹³⁸

¹³⁶ İbnü'l-Esîr, XI, s. 278. Krş. Şeşen, *age.*, s. 53; Lyons-Jackson, *age.*, s. 38. Bu konuda farklı düşünce ve yorumlar için bkz. Azzam, *age.*, s. 104-106.

¹³⁷ Azzam, *age.*, s. 106-108.

¹³⁸ İbnü'l-Esîr, XI, s. 279. Krş. Şeşen, *age.*, s. 55-56. Farklı görüşler için bkz. Lyons-Jackson, *age.*, s. 55; Runciman, II, s. 324.

Haçlıların Dimyat'ı Muhasarası

“Allah kâfirleri hiddet (ve yeis) içinde geri çevirdi. Onlar hiçbir fayda elde edemediler.”
(Ahzâb, 33/25)

Esedüddin Mısır'ı fethedince Kudüs Kralı I. Amaury ve Suriye'deki Haçlı kuvvetleri ondan çok korkmuşlar ve mahvolacaklarına inanmışlardı. Bu sebeple Sicilya, İspanya ve diğer yerlerdeki Hristiyanlara mektup yazıp yardım istediler ve Türklerin Mısır'ı fethinden dolayı başlarına gelen olayları anlattılar. Kudüs'ün de fethedilmesinden ve ellerinden çıkmasından korktuklarını bildirdiler. Bu sebeple papaz ve rahiplerden oluşan bir heyeti onlara gönderip Hristiyan dünyasını harekete geçmeye teşvik ettiler. Bunun üzerine söz konusu yerlerdeki Haçlılar Suriye'deki Haçlılara para, silah ve askerî yardımda bulundular ve ele geçireceklerini zannederek Dimyat önlerinde toplanmak üzere sözleştiler. Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un emriyle 60 parçalık bir Bizans donanması Andronikos Kontostephanos kumandasında 10 Temmuz 1169 tarihinde Akdeniz'e açıldı. Salâhaddin'in keşif için Akdeniz'e gönderdiği küçük bir donanma Kıbrıs açıklarında bu donanmaya rastladı ve hızla geri dönerek durumu Salâhaddin'e bildirdi. Salâhaddin hemen gerekli önlemleri aldı. Haçlılar ise Amaury kumandasında 16 Ekim 1169 tarihinde Askalân'dan Mısır'a doğru harekete geçti. Dimyat'ı arkalarına alıp bu sayede bütün Mısır'ı ele geçireceklerini umuyorlardı. Bizans ve Haçlı kuvvetleri 27 Ekim 1169 tarihinde Dimyat şehri önlerine gelerek muhasaraya başladılar.

Onlar Mısır'a varıncaya kadar Esedüddin ölmüş ve Salâhaddin idareyi ele almıştı. Haçlılar Dimyat önlerinde toplanıp şehri muhasara ettiler, içerideki ahaliyi sıkıştırdılar.

Bunun üzerine Salâhaddin Nil yoluyla oraya asker sevk etti. Yanındaki askerlerin hepsini orada topladı, onlara silah, zahire ve para yardımında bulundu. Ayrıca Nureddin'e elçi gönderip içinde bulundukları korkulu durumu bildirdi ve: “Eğer ben

Dimyat'a varmakta geç kalırsam Haçlılar burayı işgal edecekler; fakat ben buradan ayrılıp oraya gidecek olursam Mısırlılar arkamdan gelip halka ve mallarına zarar verecekler, bana itaatten ayrılacaklar. Bu takdirde onlar arkamdan Haçlılar da önümden saldırıp bizi mahveder, bize hayat hakkı tanımazlar." dedi.

Sultan Nureddin, Kutbüddin Hüseyin b. Telîl el-Hezbânî idaresindeki bir orduyu Salâhaddin'in yardımına gönderdi. Kendisi de ordusunun başında Kudüs Krallığı topraklarına girerek ülkeyi yağmaladı.

Haçlılar Mısır'a birbiri ardından asker geldiğini, Nureddin'in de kendi ülkelerine girip yağma ve tahribatta bulunduğunu görünce hiçbir şey elde edemedi. Elleri boş olarak dönmek zorunda kaldılar. 13 Aralık 1169 tarihinde Bizans ve Haçlılar ile Salâhaddin arasında esirlerin karşılıklı olarak iade edilmesi şartıyla bir anlaşma yapıldı ve müttelikler iki gün sonra Dimyat önünden ayrılmak zorunda kaldılar. Haçlılar döndüklerinde beldelerini harabe halinde buldular. Halkın bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da esir alınmıştı. Bunların durumu şu darb-i mesele ne kadar uygundur: "Deve kuşu boynuz isterken kulaklarından da oldu." yani Haçlılar Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan da olmuşlardı. Haçlılar Dimyat önünde elli gün kalmışlardı. Salâhaddin bu müddet içinde çok para sarf etti.¹³⁹

Elde edilen bu başarı ile Nureddin'in Mısır'daki hâkimiyeti perçinlenmiş oldu. Burada uğranılan başarısızlık nedeniyle Bizans ve Haçlıların arası açıldı. Bizans bundan sonra Salâhaddin ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştı.

Nureddin'in Kerek Kalesi'ni Kuşatması

Salâhaddin, Nureddin'e elçi gönderip babası Necmeddin Eyyûb'u yanına göndermesini istedi, Nureddin de Necmeddin Eyyûb'u bir askerî birlikle gönderdi, ona çok sayıda tüccar da katıldı. Ayrıca Salâhaddin ile dostluk ve iyi ilişkiler içinde bu-

¹³⁹ İbnü'l-Esîr, XI, s. 284-285. Krş. Runciman, II, s. 320-324; Şeşen, *age.*, s. 55-57; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 124-128.

lunanlar da onlara katıldılar. Nureddin Haçlıların onlara bir zarar vermesinden korktu ve askerleriyle Cemaziyelâhir 565'te (Şubat - Mart 1170) Haçlı topraklarına girdi ve Kerek Kalesi'ni muhasara etti.¹⁴⁰ Bu kale kara tarafında yer alan en müstahkem kalelerden biriydi.

Kaleyi muhasara edip sıkıştırdı, mancınıklar kurup taşla tuttu; fakat bu sırada Haçlıların toplanıp kendi üzerine geldiğini duydu. Yardımcı kuvvetler gelmeden onların üzerine yürüdü. İki taraf birbirlerine yaklaşıncı Haçlılar geri çekilerek arkadaki Haçlı birliklerine katıldılar.

Nureddin Haçlı topraklarının içlerine kadar ilerledi. İslâm topraklarına varıncaya kadar yol boyunca geçtiği köyleri yakıp yıktı ve Aşterâ önlerinde konakladı. Haçlılarla karşılaşmak için onların ne yapacağını beklemeye başladı, fakat Haçlılar yerlerinden ayrılmadılar. Nureddin deprem haberini alıncaya kadar orada bekledi ve sonra oradan ayrıldı.¹⁴¹

Necmeddin Eyyûb'a gelince, o ve maiyetindekiler Mısır'a vardılar. Halife el-Âdîd da hürmeten onu karşılamaya çıktı.

Nureddin'in Askerlerinin Bir Gazası

El-Bîre Kalesi Hâkimi Şihâbüddin İlyâs b. İlgazi b. Artuk iki yüz kişilik süvari birliğiyle Ba'albek'e bağlı el-Lebve köyüne varınca avlanmaya çıktı. 17 Şevval 565 (4 Temmuz 1170) günü İslâm beldelerine yağma ve baskın için çıkan üç yüz kişilik bir süvari birliğine rastladılar. İki taraf birbirlerine hücumla geçti, çok çetin bir şekilde savaştılar. Özellikle Müslümanlar büyük bir sabırla savaşa devam ettiler. Her iki taraf da çok zayıyat verdi. Sonunda Haçlılar mağlup oldu, çoğu öldürüldü ve esir alındı. Önemsenmeyen birkaç kişi hariç kurtulan olmadı.

Şihâbüddin öldürülenlerin başları ve esirlerle birlikte Aşterâ'da bulunan Nureddin'in yanına gitti, Nureddin de askerleriyle onları karşıladı. Nureddin maktûllerin başları arasında Hısnu'l-Ekrâd

¹⁴⁰ Runciman, II, s. 324.

¹⁴¹ Runciman, II, s. 324.

hâkimi olan Hospitalier Tarikatı reisinin başını da gördü. Bu adam çok cesur biri olup Müslümanlar için tehlikeli bir rakipti. Bu nedenle Müslümanlar onun öldürülmesine, sevindiler.¹⁴²

Suriye'yi Sarsan Yeni Bir Deprem Olayı

12 Şevval 565 (29 Haziran 1170) günü art arda, muazzam ve benzeri görülmemiş korkunç bir deprem oldu. Deprem, Suriye, el-Cezîre, Musul, Irak ve diğer bütün bölgelerde etkili oldu. En şiddetlisi de Suriye'de, oldu. Dımaşk, Ba'albek, Hıms, Hama, Şeyzer, Ba'rîn, Halep vs. şehirlerin büyük bir kısmı harabeye döndü; surları ve kaleleri yıkıldı. Halk evlerin enkazı altında kaldı, sayısız insan bu enkaz yığınları arasında öldü.¹⁴³

Nureddin deprem haberini alınca kale ve surların yıkılan, kısımlarını tamir etmek için Ba'albek'e gitti. Buraya varınca diğer yerlerin de harap olduğunu, kale ve surlarının yıkıldığını, içinde kimse kalmadığını öğrendi ve Ba'albek'i tamir, muhafaza ve müdafaa maksadıyla adam görevlendirip Hıms'a gitti. Aynı şeyleri burada da yaptı ve sonra sırayla Hama ve Ba'rîn'e gitti. Burada diğer yerlerde görmediği ölçüde tahribat ile karşılaştı. Çünkü deprem meydana geldiğinde, kurtulanların korkusu en üst düzeye varmıştı. Depremden korkup evlerine giremiyorlar ve şehrin dışında bekliyorlardı. Nureddin şehrin tamiratıyla bizzat ilgilen-di. Diğer beldelerin surları ve camileri de tamir edilinceye kadar aynı şekilde çalıştı.

Haçlı beldelerine gelince, onların toprakları da aynı şekilde depremden etkilenmişti. Onlar da, Nureddin'in saldırısından korkup şehirlerini tamir etmekle meşgul idiler. Aslında her biri diğerinden korkup hızlı bir şekilde şehirlerinin tamiratıyla ilgil-eniyorlardı.¹⁴⁴

¹⁴² İbnü'l-Esîr, XI, s. 285-286.

¹⁴³ Bu deprem hakkında bilgi için bkz. Aydın Usta, "Suriye ve Filistin'de Meydana Gelen Doğal Âfetler", *İslâm Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan*, İstanbul 2008, s. 364-365.

¹⁴⁴ Süryani Mikhail, s. 211-213; İbnü'l-Esîr, XI, s. 286; Ebu'l-Ferec, II, s.

Nureddin'in Musul'u Zaptı ve Orayı Tekrar Seyfeddin'e Vermesi

Nureddin Mahmud kardeşi ve Musul Hâkimi Kutbeddin Mevdûd'un ölüm haberini (22 Zilhicce 565/6 Eylül 1170) ve oğlu Seyfeddin II. Gâzi'nin Musul ile babasının elindeki diğer yerlere hâkim olduğunu, Fahreddin Abdülmesîh'in onun devlet işlerini idare ve ona tahakküm ettiğini öğrenince bundan hoşlanmadı. Aslında Mevdûd, yerine küçük oğlu II. İmâdeddin Zengî'nin geçmesini vasiyet etmişti. Ancak Mevdûd'un eşi ile nâib Fahreddin Abdülmesih, Seyfeddin'i destekleyerek onu tahta oturtular. Bu durumda diğer kardeş İmâdeddin Zengî, Nureddin'den yardım istemişti. Nureddin sert yönetiminden dolayı Fahreddin'e kızardı. Bu hadise üzerine: "Kardeşimin çocuklarını ve onların elindeki yerleri idareye ben herkesten daha layığım." dedi. Taziye merasimi bitmek üzereyken az sayıdaki süvariyle yola çıkıp Muharrem'in ilk günü (14 Eylül 1170) Ca'ber Kalesi yakınında Fırat'ı geçti ve Rakka'ya yürüyüp şehri muhasara ederek ele geçirdi.

Daha sonra Hâbur'a gitti ve burayı ele geçirdi. Nusaybin'i de zaptedip orada ikamet etti ve asker toplamaya başladı. Artukluların Hısn-ı Keyfâ hâkimi Nureddin Muhammed b. Kara Arslan b. Davud da onun yanına Nusaybin'e geldi; böylece askerlerinin sayısı çoğaldı. Askerler Nusaybin'de toplandıktan sonra Sincar'a gidip muhasara etti. Mancınıklar kurup taşla tuttu ve şehri ele geçirip kardeşi Kutbeddin'in oğlu İmâdeddin'e teslim etti.

Musul'daki emirler gizlice gönderdikleri mektuplarda ona itaat arz ettiklerini bildiriyorlar ve onu yanlarına gelmeye teşvik ediyorlardı. Bunun üzerine Nureddin, Musul'a hareket etti ve Beled şehrine geldi. Buraya yakın bir geçitten Dicle'nin doğu kıyısına geçti, yoluna devam edip Musul'un doğusunda Ninova Kalesi önünde karargâh kurdu. Ninova ile Musul arasında Dicle

409. Krş. Runciman, II, s. 325; Ebru Altan, "1150-1250 Yılları Arasında Anadolu'da Doğal Afetler", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, İstanbul 2001, s. 43-44.

Nehri vardı. Nureddin'in Ninova'da konakladığı gün Musul surlarından büyük bir parça düştüğü rivayet edilmiştir.¹⁴⁵

Nureddin'in Âzerbaycan Atabeği İldeniz'e Çok Ağır sözleri

Seyfeddin Gâzî ile Fahreddin, İzzeddin Mes'ûd b. Kutbeddin'i Hemedân, el-Cibâl, Azerbaycân, İsfahan, Rey ve o yöredeki diğer bazı şehirlerin hâkimi (Azerbaycan Atabeği) Atabeg Şemseddin İldeniz'e gönderip amcası Nureddin'e karşı ondan yardım istediler. Bunun üzerine İldeniz, Nureddin'e bir elçi gönderip Musul'a taarruz etmekten vazgeçmesini istedi ve "Bu bölge Sultan'a aittir, sakın oraya girmeyesin." dedi. Fakat Nureddin ona hiç aldırmış etmedi ve elçiye: "Efendine de ki: "Kardeşimin çocuklarına ben senden daha yakıным. Niçin aramıza giriyorsun? Onların ülkesinde işlerimi bitirdikten sonra Hemedân kapısında seninle hesaplaşacağım. Sen, o kocaman ülkeye hâkim oldun. Fakat sınırları ihmal ettin ve nihayet orayı Gürcüler ele geçirdi. Benim elimdeki yerler senin ülkenin dörtte biri kadardır, fakat buna rağmen dünyanın en cesur insanları olan Haçlılar ile uğraşan ben oldum. Onların elindeki yerlerin büyük bir kısmını ele geçirdim, krallarını esir ettim. Şimdi benim senin karşında susmam doğru olmaz. Bizim üzerimize düşen senin ihmal ettiğin yerleri müdafaa etmek ve Müslümanları zulümden kurtarmaktır." dedi.¹⁴⁶

Nureddin, Musul önünde bekledi. Bu arada orada bulunan emirler Abdülmesîh'e açıkça isyan etmeye ve şehri Nureddin'e teslim etmeye karar verdiler. Abdülmesîh bunu anladı ve hemen Nureddin'e haber gönderip Musul'u Seyfeddin'in elinde bırakması şartıyla şehri teslim edeceklerini bildirdi. Ayrıca kendi can ve mal emniyetinin sağlanmasını istedi. Nureddin bu şartları kabul etti. Fakat Fahreddin'in onu yanına alıp Suriye'ye götürmesini ve ona istediği yerleri ikta etmesini şart koştu. Sultan, 13 Cemaziyelevvel 566 (22 Ocak 1171) günü Musul'u teslim

¹⁴⁵ İbnü'l-Esîr, XI, s. 292.

¹⁴⁶ İbnü'l-Esîr, XI, s. 293.

aldı. Kaleye Bâbu's-Sır'dan girdi. Çünkü o Abdülmesîh'in kendisine isyan ettiğini duyunca kalenin en müstahkem yerinden içeri girmeye yemin etmişti. Şehre girince mükûs ve halka zulüm gibi gelen örfî vergileri kaldırdı. Aynı şeyi Nusaybin, Sincar ve Hâbûr'da da yaptı. Suriye ve Mısır'daki bütün beldelerinde aynı usulü uyguladı.¹⁴⁷

Nureddin Musul'u muhasara ederken Halife el-Mustazî Biemrillâh'ın gönderdiği hil'atlar geldi ve onları giydi. Musul'u ele geçirince bu hil'atı kardeşinin oğlu Seyfeddin'e giydirdi, kendisi Musul'da iken "Nureddin Camii"nin yapılmasını emretti. Camiin yerine gidip bizzat gördü ve Ebû Hâzır Mescidi'nin minaresine çıkıp câmiin yerine baktı, civarındaki dükkân ve evlerin de gördüğü sahaya dâhil edilmesini ve sahiplerinin isteği ve rızası olmaksızın onlardan hiçbir şey almamalarını emretti. Şeyh Ömer el-Mellâ'yı câmiin inşaatına memur tayin etti. Şeyh Ömer, salih insanlardandı. Câmiin inşaat sahası civarındaki yerleri bol miktarda para ödeyerek satın aldı ve camii yaptırdı. Çok masraf etti ve 568 (1172-1173) yılında inşaatı tamamladı.

Nureddin Suriye'ye geri döndü ve Musul Kalesi'ne Sadüddin Gümüştegin adlı bir hadımını nâib tayin etti. Seyfeddin'e de önemli ya da önemsiz hiçbir işte ondan ayrı hareket etmemesini emretti. Onu o bölgeye hâkim kıldı. Sincar şehrini kardeşi Kutbeddin'in oğlu İmâdeddin'e ikta etti. Bunun üzerine Kemâleddin b. eş-Şehrizûrî: "Bu Atabeg'in sülâlesine zarar verecek bir yoldur; çünkü İmâdeddin, Seyfeddin'den büyüktür, ona itaat etmez. Seyfeddin de melik olarak İmâdeddin'in bu hareketi karşısında susmaz. Böylece anlaşmazlık çıkar ve düşmanların hırsını körükler." diyerek Sultanın bu kararını eleştirdi. Nitekim 570 (1174-1175) yılı geldiğinde aynen onun dedikleri oldu. II. Seyfeddin emrine itaat göstermeyen kardeşi II. İmâdeddin'i Sincar'da kuşatmak zorunda kaldı.¹⁴⁸

¹⁴⁷ İbnü'l-Esîr, Aynı yer.

¹⁴⁸ İbnü'l-Esîr, XI, s. 336-337.

Nureddin, Musul'da 24 gün kaldı. Fahreddin Abdülmesih'i de yanına aldı ve adını değiştirip Abdullah koydu, ona büyük iktalar verdi.¹⁴⁹

Böylece kardeşinin çocuklarını kendine bağlayan Nureddin, Nusaybin ve Habur'u kendi hâkimiyet sahasına kattı. Seyfeddin II. Gazi, Nureddin Mahmud b. Zengi'nin Haçlılara karşı giriştiği birçok sefere katıldı ve ona destek oldu.

Salâhaddin'in Haçlıların Hâkimiyetindeki Yerlere Yaptığı Gaza ve Eyle'nin Fethi

Salâhaddin 1170 yılı sonlarında Mısır'dan Haçlı topraklarına sefer düzenledi, Askalân ve Remle'ye bağlı yerleri yağmaladı, Gazze şehrinin varoşlarına hücum edip yağma etti; bunun üzerine Kudüs Haçlı Kralı, az sayıdaki askerle onu oradan uzaklaştırmak için geldi, fakat Salâhaddin onları mağlup etti. Haçlı kralı esir alınmak üzereyken kaçıp kurtuldu. Salâhaddin de Mısır'a döndü. Birbirine montajlanabilir parçalar halinde prefabrik gemiler yaptırdı ve bunları parçalar halinde develere yükleyip Eyle üzerine yürüdü. Sonra bu parçaları monte ettirip denize indirdi. Böylece Eyle'yi karadan ve denizden kuşattı. Rebiülahir'in ilk on günü içinde (12 - 21 Aralık 1170) Eyle'yi fethetti. Halkın canını ve malını mubah saydı ve sonra tekrar Mısır'a döndü.¹⁵⁰

Salâhaddin'in Mısır'da Yaptığı İşler

Mısır'da şahneye ait Dâru'l-Maûne adlı bir ev vardı. Şahne hapsetmek istediğini oraya hapsederdi. Salâhaddin orayı yıktı ve yerine Şâfiîler için bir medrese yaptırdı. Orada yapılan zulme son verdi. Dâru'l-Adl'ı da aynı şekilde Şâfiîler için medrese hâline getirdi. Şiî olan Mısır kadılarını azletti, yerlerine Şafiî kadılar tayin etti. 20 Cemaziyelâhir'de (28 Şubat 1171) ülkenin her tarafına Şâfiî kadıları nâib tayin etti.¹⁵¹

¹⁴⁹ İbnü'l-Esîr, XI, s. 293-294.

¹⁵⁰ İbnü'l-Esîr, XI, s. 294. Krş. Şeşen, *age.*, s. 60; Lyons-Jackson, *age.*, s. 60.

¹⁵¹ İbnü'l-Esîr, XI, Aynı yer. Krş. Lyons-Jackson, *age.*, s. 61.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SALÂHADdin EYYÛBÎ VE
HAÇLILAR

Şarkın En Sevgili Sultanı: Salâhaddin Eyyûbî

Salâhaddin, 1138 yılında Tikrît'te dünyaya geldi. Babası Necmeddin Eyyûb bu sırada Selçukluların Tikrît valisiydi. Musul atabegi İmâdeddin Zengî'nin isteği üzerine Necmeddin Eyyûb, Salâhaddin'in doğduğu yıl aşiretiyle birlikte Musul'a geldi ve Zengî'nin hizmetine girdi. Zengî, 1139 yılında Ba'albek'i zapt edince Eyyûb'u bu önemli sınır şehrine vali tayin etti. Kardeşi Esedüddin Şîrkûh el-Mansûr ise Zengî'nin kumandanları arasındaydı. İmâdeddin Zengî 1146 yılında ölünce oğlu Nureddin Mahmud Halep ve civarının hükümdarı oldu. Şîrkûh da onun en yakın kumandanlarından biriydi. Nureddin'in Haçlılar ile mücadelesinde ve Dımaşk'ı ele geçirmesinde önemli rol oynadı. Nureddin daha sonra Şîrkûh'u ordu kumandanlığına Eyyûb'u ise Dımaşk valiliğine tayin etti. Böylece Salâhaddin, babası ve amcasının Zengîler Devleti içindeki önemli mevkileri sayesinde şehzade gibi yetişip gayet iyi bir eğitim aldı, genç yaşlarında Haçlılara karşı yapılan seferlere katıldı ve Dımaşk şahneliği yaptı.

Bu sıralarda Mısır'daki Fâtımî Devleti çöküş sürecindeydi ve oldukça zayıflamıştı. Fâtımî Halifeleri nüfuzlarını kaybettiklerinden ülkeyi "sultan" unvanı alan vezirler yönetiyor ve iktidar sık sık el değiştiriyordu. Bu yüzden hem Haçlılar hem de Nureddin buradaki gelişmeleri yakından takip ederek bölgeyi elde etme planları yapıyorlardı. Sonuçta taraflardan hangisi burayı

ele geçirirse diğerine karşı stratejik bir üstünlük sağlamış olacaktı. Mısır'daki Fâtımî Devleti'nin veziri Şâver b. Mücîr, 1163 yılında görevinden uzaklaştırılınca Dımaşk'a gelip Zengîlerden yardım istedi. İşte bu sayede Nureddin beklediği fırsatı yakalamış oldu. Nureddin bu bölgeye ordu kumandanı Şîrkûh'u gönderdi. Şîrkûh, 1164 ve 1169 yıllarında Mısır'a iki ayrı sefer düzenledi ve bu seferlerde yeğeni Salâhaddin'i de yanında götürdü. Salâhaddin bu seferler sırasında Mısır'da usta bir kumandan ve devlet adamı olarak göz doldurdu. Şîrkûh 1169 yılındaki üçüncü seferinde Kahire'ye girmeyi başardı. Fâtımî Halifesi Âdîd li-Dînillâh bu sırada Şâver'i idam ettirip yerine Şîrkûh'u vezir tayin etti. Şîrkûh iki ay beş gün sonra ölünce Halife, kumandanların baskısıyla onun yerine (26 Mart 1169) 25 Cemâziyelâhîr 564 günü "el-Melikü'n-nâsır" unvanıyla Salâhaddin'i vezir tayin etmek zorunda kaldı. Böylece Salâhaddin hem Nureddin Mahmud'un Mısır'daki ordusunun kumandanı hem de Fâtımî Devleti'nin veziri oldu. O Nureddin Mahmud'a bağlı olarak Mısır'ı idare etmeye başladı.

Salâhaddin Mısır'a egemen olunca kendisine ve Türklere karşı direnen Fâtımî yanlıları ile onlara destek veren Haçlılar ve Bizans ile mücadeleye girişti. Fâtımî Devleti'nde saray ağası olan Cevher'in liderliğindeki muhalif hareket Salâhaddin'i iktidardan uzaklaştırmak için Haçlılar ile bağlantı kurdular. Durumdan haberdar olan Salâhaddin, Cevher'i ortadan kaldırdı. Cevher'in öldürülmesi nedeniyle Ağustos 1169'da Fâtımî taraftarları isyan ettiler. Salâhaddin bu isyanı kısa sürede bastırmayı başardı. Bu arada Haçlılar ve Bizans Devleti, Dimyat'ı kuşattılsa da Salâhaddin karşısında başarılı olamadılar. Mısır'a tam anlamıyla egemen olan Salâhaddin, orduyu yeniden teşkilatlandırdı. Sünni medreseleri ve yeni kurumlar kurdu. Fâtımî Devleti bürokrasisini yavaş yavaş tasfiye etti. Nihayet Nureddin Zengî'den gelen emir üzerine Mısır'da hutbeyi Abbasî Halifesi Müstazî bi-Emrillâh adına okutmaya başladı (10 Eylül 1171) 7 Muharrem 567. Bu olaydan birkaç gün sonra Âdîd li-Dînillâh'ın ölümüyle

Fâtımî Devleti kesin olarak yıkıldı. Böylece bütün Mısır Nureddin Mahmud'un hâkimiyeti altına girmiş oldu.¹

Nureddin ile Salâhaddin Arasındaki Gizli Düşmanlık

Salâhaddin Eyyûbî, Ekim-Kasım 1171 civarında Haçlı egemenliği altındaki topraklara sefere çıktı. Kerek Kalesi'ne bir günlük mesafedeki eş-Şevbek Kalesi'ni kuşatıp buradaki Haçlıları sıkıştırdı. Sonunda Haçlılar eman dileyip on günlük mühlet istediler, Salâhaddin de bunu kabul etti. Nureddin bunu duyunca o da aynı şekilde başka bir noktadan Haçlı topraklarına girmek için cihada çıktı. Bunun üzerine bazı kimseler Salâhaddin'e: "Eğer Haçlılar bu vaziyette iken Nureddin Haçlı topraklarına girerse, bir yandan sen bir yandan o, Haçlı topraklarını sıkıştırır ellerindeki yerleri ele geçirirseniz bu takdirde Haçlılar aradan çekilip ülkeleri de ele geçirilince, Mısır'da Nureddin ile birlikte kalmanız mümkün olmaz. Eğer burada iken Nureddin senin yanına gelirse, mecburen ona katılacaksın, işte o zaman o, istediği gibi seni tahakküm altına alacaktır. Dilerse seni Mısır'da bırakır, dilerse azleder. Sen ona karşı gelecek güçte değilsin. Yapacağın en doğru iş Mısır'a dönmendir." dediler. Bunun üzerine Salâhaddin Mısır'a geri dönmek üzere eş-Şevbek'den ayrıldı. Aile üyelerini topladı, bunların arasında babası Necmeddin Eyyûb, dayısı Şihâbeddin el-Hârimî ve diğer bazı emirler vardı. Nureddin'in niyet ve hareketi hakkında onlara bilgi verdikten sonra onların fikirlerini sordu. Hiç kimse tek kelime söylemedi, yalnızca Salâhaddin'in yeğeni Takiyyüddin Ömer ayağa kalkıp: "Eğer gelirse onunla savaşırız ve ülkeden uzaklaştırırız." dedi. Aile efradı dışındakiler de onu desteklediler. Bunun üzerine babası Necmeddin Eyyûb onlara kızdı ve bu sözleri onaylamadı, bunu tehlikeli bir davranış olarak gördü ve Takiyyüddin'i de azarlayıp yerine oturttu. Salâhaddin'e döndü: "Ben babanım, bu Şihâbeddin de dayın. Şu gördüklerin arasında seni en çok seven bizleriz. Vallahi eğer ben ve dayın Nureddin'i görsek onun önün-

¹ Runciman, II, s. 329; Lyons-Jackson, *age.*, s. 62-63.

de yer öperiz. Eğer kılıçla senin boynunu vurmamızı emrederse andolsun ki, vururuz. Biz bu vaziyette olursak sen diğerlerinin sana ne yapacağını beklersin? Şu yanında gördüğün emirler eğer Nureddin'i tek başına görseler, eğerleri üzerinde duramazlar. Bu ülke onundur. Biz onun memlûkleri ve buradaki nâibleriyiz. Eğer o seni azlederse "baş üstüne" der arz ederiz. Yapacağın en doğru iş, Nureddin'e: 'Bu ülke üzerine harekete geçmek istediğini duydum. Buna ne lüzum var? Bana bir adam gönder, boynuma mendil bağlayıp sana götürsün. Burada sana karşı gelecek kimse yoktur.' diye mektup yazmandır." dedi.² Emirler ve diğerleri bir süre kalıp dağıldılar. Necmeddin Eyyûb, oğlu Salâhaddin ile baş başa kalınca ona: "Bunu hangi akılla yaptın. Bilmez misin ki, Nureddin bizim ona mani olmaya ve onunla savaşmaya karar verdiğimizizi ve bütün işleri bir yana bırakıp ona cephe aldığımızı duyarsa sen ona karşı koyamazsın. Hâlbuki şimdi bizim ona itaat üzere olduğumuzu duyarsa bizi bırakıp başka işlerle uğraşır. Mukadderât ne ise o olur. Allah'a yemin ederim ki, Nureddin benden bir tane şeker kamışı dahi istese, ben onun uğrunda öldürülünceye kadar savaşırım." dedi. Salâhaddin babasının tavsiyelerine uydu, Nureddin de onun üzerine yürümekten vazgeçip başka işlere yöneldi. Sonuçta her şey tecrübeli kumandan Necmeddin Eyyûb'un dediği gibi gerçekleşti. Nureddin, bu olaydan yaklaşık 2.5 yıl sonra Salâhaddin'in üzerine yürüyemeden öldü (1174). Salâhaddin de böylece kısa bir süre içinde ülkeye hâkim oldu. Necmeddin Eyyûb'un yerinde görüşleri sayesinde Müslümanlar için en hayırlısı gerçekleşti. Aksi takdirde yine iki değerli Müslüman lider birbirleri ile üstünlük mücadelesine girecek ve sonuçta Haçlı dünyası kazanacaktı.³

² İbnü'l-Esîr, XI, s. 299.

³ Hillenbrand'ın *Müslüman Gözünden Haçlı Seferleri* adlı çalışmasında Nureddin Mahmud b. Zengî ile Salâhaddin Eyyûbî arasında yapılan bir karşılaştırma ve güzel bir değerlendirmeyi bulabilirsiniz. Bkz. *age.*, s. 210-214. Bu kitapta yer alan "Eğer Nureddin zemini hazırlamamış olsaydı Salâhaddin atılımlarına ulaşamazdı." değerlendirmesine tamamıyla katılıyoruz.

Haçlıların Müslümanlara Ait Ticaret Gemilerine El Koyması

1172 yılında iki gemi Mısır'dan Suriye'ye doğru yola çıkıp Lazkiye şehrinde demir atıldılar. Nureddin ile Haçlılar arasında yapılmış bir antlaşma olmasına rağmen Haçlılar bu iki gemiyi de ele geçirdiler. Gemiler tüccar ve ticari emtia ile doluydu. Nureddin Haçlılara elçi gönderip aralarındaki antlaşmayı hatırlatarak aldıkları ticari malların geri verilmesini talep etti. Haçlılar Nureddin'i oyalayıcı cevaplar verdiler ve gemilerin delinip su aldığını ileri sürdüler. Çünkü anlaşmaya göre gemiler delinip su alırsa ona el konulabileceği kabul edilmişti. Ancak Nureddin bu demagojik cevaplarını kabul etmedi. Asker toplayarak Haçlılar üzerine küçük birlikler sevk etmeye başladılar. Bu birliklerin bir kısmı Antakya üzerine bir kısmı da Trablus'a doğru harekete geçtiler. Bu arada Nureddin de Arka Kalesi'ni kuşatıp kenar mahallelerini tahrip etti, bir askerî birliği de Safisa ve Urayma'ya göndererek ikisini de zorla ele geçirdi, yağma ve tahrip etti. Müslümanların eline pek çok ganimet geçti. Nureddin Arka'da iken bu birlik yanına geri döndü. Nureddin bütün ordusuyla Trablus yakınlarına kadar gidip yağma ve tahrip etti. Etrafı yakıp yıktı ve yakaladığı Haçlıları öldürdü. Antakya'ya gidenler de aynı şekilde davrandılar ve böylece yola gelen Haçlılar, Nureddin'e gemilerden aldıkları eşyayı geri vermeyi vadettiler ve anlaşmanın yenilenmesini istediler. Nureddin de kabul etti. Haçlılar aldıkları malları geri verdiler.⁴

Nureddin'in Haberleşmede Güvercin Kullanması

Nureddin 1172 yılında Suriye'de el-Hevâdî güvercinleri temin etti. Bu güvercinlere "el-Menâsîb" denirdi ve uzak bölgelerden yuvalarına kadar uçabiliyorlardı. Nureddin istihbarât ve haberleşme işlerinde onları ülkesinin her tarafında kullandı. Çünkü Nureddin çok geniş topraklara hükmetmeye başlamış ve bilhassa Haçlılar ile sınır oluşturan kale ve şehirlerle iletişim sağ-

⁴ İbnü'l-Esîr, XI, s. 300.

lanması çok vakit alabiliyordu. Haçlılar zaman zaman sınırlarda bulunan bir kaleyi muhasara ediyorlar Nureddin'e haber ulaşınca kadar onlar amaçlarına ulaşmış oluyorlardı. İşte bu yüzden Nureddin, istihbaratın aynı gün ulaştırılması için bu posta güvercinlerinin kullanılmasını emretti.⁵

Haçlıların Havran'a Saldırısı

Haçlılar Ekim-Kasım 1172 civarında Dimaşk (Şam)'a bağlı Havran şehrine baskın düzenleyip yağma yapmak üzere toplandılar. Nureddin ordusuyla el-Küsvé'de bulunduğu sırada bu durumu öğrendi ve hemen harekete geçerek süratle Haçlıların üzerine yürüdü. Haçlılar, Nureddin'in geldiğini haber alınca Dimaşk'a bağlı es-Sevâs'a çekildiler. Ancak Müslümanlar yetişip bunların artçılarını yakaladılar ve kılıçtan geçirdiler. Nureddin yola devam ederek Aşterâ'da konakladı. Buradan Taberiyye çevresine askerî birlikler yolladı. Bu birlikler Haçlılara baskın vererek mallarını yağma edip çoluk çocuğu esir aldılar, her tarafı yakıp yıktılar. Haçlılar bundan haberdar oldukları zaman Müslümanlara karşı hareket ettilerse de Nureddin'in adamları onların bölgeye ulaşmasından önce çekip gittiler. Haçlılar yolda Müslümanlara yetiştiler. Her iki taraf arasında kıyasıya bir mücadele başladı. Çok şiddetli bir savaş oldu. Hristiyanlar ganimetleri geri almak, Müslümanlar ise kaptırmamak için çaba sarf ediyorlardı. Sonuçta Müslümanlar galip geldiler ve ganimetleri kurtaramayacaklarını anlayan Haçlılar, geri dönmek zorunda kaldılar.⁶

Bir önceki yıl (1172) Salâhaddin, Haçlı beldelerinden geri dönünce Nureddin Mahmud onun bu hareketini yadırgamış Mısır'a gidip burayı Salâhaddin'in elinden almaya karar vermişti; fakat Salâhaddin özür dileyip Nureddin'in istediği gibi sefe-

⁵ İbnü'l-Esîr, XI, s. 301-302; İbnü'l-Kalânîsî, s. 199-200. Nureddin Mahmud döneminde haberleşme ve güvercinlerin bu işte kullanımı hakkında geniş bilgi için bkz. Bahaeddin Kök, *Nureddin Mahmuûd Bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, İstanbul 1992, s. 89-96.

⁶ İbnü'l-Esîr, XI, s. 310.

re çıkacağına dair söz vermişti. Bu konuda aralarında anlaşılarda 1173 yılında Kerek'te bulunan Haçlılar üzerine birlikte sefere çıkacaklardı. Salâhaddin Mısır'dan, Nureddin de Dımaşk'tan hareket edecekti. Buluşacakları günü de aralarında tespit etmişler hangisi önce gelirse diğerini bekleyecekti. Salâhaddin Mısır'dan hareket etti, Nureddin'e göre yolu daha uzun ve meşakkatliydi bu yüzden önceden hareket etti. Nureddin ise Salâhaddin'in Mısır'dan hareketini bildiren mektubunu alınca hemen hazırlanıp Kerek üzerine yürüdü. Kerek'e iki konak mesafedeki er-Rakîm'e varınca Salâhaddin'i ve aile üyelerini bir korku sardı, hemen Mısır'a dönmeye karar verdiler ve Nureddin ile buluşmaktan vazgeçtiler; çünkü bu buluşmadan haklarında nasıl bir karar çıkacağını bilmiyorlardı. Muhtemelen Nureddin onu azledecekti. Salâhaddin geri dönerken Fakîh İsa'yı Nureddin'in yanına gönderip babası Necmeddin Eyyûb'u ağır hasta olarak Mısır'da bıraktığını, babasının ölmesinden ve ülkenin ellerinden çıkmasından korktuğunu, bu nedenle geri dönmek zorunda kaldığını söyleyerek özür diledi. Elçisiyle birlikte çok değerli hediyeler de göndermişti. Aslında Nureddin, Salâhaddin'in niçin döndüğünü gayet iyi biliyordu, ancak elçiye herhangi bir şey belli etmeden "Mısır'ın muhafazası bizim için elbette diğer yerlerden daha önemlidir." dedi.

Salâhaddin, Mısır'a vardığında babası Necmeddin Eyyûb hayatta değildi. Babasına yetişememişti. Necmeddin Eyyûb, bir gün Mısır'da ata bindi, ancak at çok huylandı ve onu yere attı. Hasta olarak saraya götürüldü. Birkaç gün o vaziyette kaldıktan sonra 9 Ağustos 1173 günü öldü. Hayırsever, akıllı, güzel ahlâklı, fakirlere ve sûfilere ihsanda bulunan cömert bir insandı. Onlarla birlikte oturur, vakit geçirirdi.⁷

Salâhaddin yine de Nureddin'in Mısır'a gelip onu ve ailesini buradan uzaklaştırmak isteyeceğini hesaba katarak bir B Planı hazırlamaya çalıştı ve 1173 yılında ağabeyi Şemsüddeve Turanşah b. Eyyûb'u Mısır'ın güneyinde bulunan Nûbe'ye (Nubya) göndererek burayı ele geçirmeye çalıştılar. Eğer Nureddin onların

⁷ İbnü'l-Esir, XI, s. 315-316. Krş. Lyons-Jackson, *age.*, s. 87.

elinden Mısır'ı alırsa buraya sığınacaklardı. Turanşah burayı ele geçirdiyse de darıdan başka doğru düzgün bir geliri olmayan bu ülkede yaşamamanın mümkün olmadığını fark ederek sadece köle ve cariyelerden oluşan ganimetiyle geri döndü.⁸ Eyyûboğulları bu kez de Yemen'e gözlerini diktiler ve Nureddin'den gerekli izinleri alarak 1174 yılında Turanşah'ın kumandası altında Yemen'de bulunan Zebîd yöresine bir askerî sefer düzenlediler. Turanşah savaşıarak burayı ele geçirdi, buradan ganimet de elde etti, daha sonra Aden'i zaptederek buraya yerleşti. Burada işleri yoluna koyduktan sonra Zebîd'e geri döndü ve civarda bulunan pek çok kaleyi ele geçirerek buralara kendine tâbi adamlarını yerleştirdi ve Yemen'de hâkimiyet sağladı.

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Ölümü ve Tarihî Kişiliği

“Ben daha önceki hükümdarların da ahlâk ve yaşayışlarını inceledim. Dört Halife ve Ömer b. Abbûlaziz'den başka ondan daha güzel ahlâklı birini veya adalet için ondan daha fazla araştırıp tetkik eden birini görmedim.”

İbnü'l-Esîr

Sûriye, el-Cezîre ve Mısır topraklarının hükümdarı Nureddin Mahmud b. Zengî b. Aksungur 15 Mayıs 1174 (11 Şevvâl 569) Çarşamba günü boğaz anjiniinden vefat etti ve Dımaşk Kalesi'nde defnedildi. Sonra oradan Dımaşk'ta Sûku'l-Havvasın civarında yaptırdığı medreseye nakledildi.⁹

Nureddin, 6 Mayıs 1174 (Şevvâl 569) günü yanına tecrübeli emirlerden birini alıp dışarı çıktı. Bu emir ona: “Gelecek sene burada buluşup buluşamayacağımızı bilen Allah'ın şânı ne yücedir!” dedi; bunun üzerine Nureddin “Öyle deme! Bilakis bu aydan sonra görüşüp görüşmeyeceğimizi bilen Allah'ın şânı

⁸ İbnü'l-Esîr, XI, s. 310-311, 318.

⁹ İbnü'l-Esîr, XI, s. 322; İbn Cübeyr, *Rihle*, s. 209-210; Ebu'l-Ferec, II, s. 417. Krş. Runciman, II, s. 332; Lyons-Jackson, *age.*, s. 92; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 129.

ne yücedir! de” dedi. Nureddin bu ayın on birinci günü, emir de bir yıl dolmadan öldü. Her biri kendi söyledikleri tarihlerde öldüler.¹⁰

Nureddin Mısır’a gidip orayı Salâhaddin’in elinden almaya hazırlanıyordu. Çünkü onun kendi bölgesindeki Haçlılarla cihad hususunda gevşek davrandığını görüyordu. Aslında Nureddin onun kendinden ve kendisiyle buluşmaktan korktuğu için böyle hareket ettiğini biliyordu. Salâhaddin de Nureddin’e karşı Haçlılardan yararlanmak niyetiyle onların o güzergâhta bulunmalarını tercih ediyordu. Nureddin bu maksatla Musul, el-Cezîre ve Diyarbekir’e haber gönderip askerleri sefere çağırdı. Gayesi Suriye ve Musul hâkimi olan yeğeni Seyfeddin Gazi’yi o bölgede bırakmak ve kendisi de askerleriyle Mısır’a hareket etmektir. Bu iş için hazırlanırken Allah’ın reddi mümkün olmayan emri geldi.

“et-Tabîbu’r-Rahbî” adıyla tanınan ve uzman hekimlerden olup Nureddin’i tedavi eden bir tabip Nureddin döneminin çağdaşı meşhur tarihçi İbnü’l-Esîr’e şunları anlatmıştı: “Nureddin ölümünden önceki son hastalığı sırasında beni ve daha başka tabipleri çağırdı. Dımaşk Kalesi’nde küçük bir evde yatıyordu. Yanına gittik. Boğazı fena halde kilitlenmişti, ölmek üzereydi. Sesi çıkmıyordu. İbâdet için orada yalnız başına kalırdı. Hastalığa burada yakalanmış ve oradan ayrılmamıştı. Huzuruna girip onu o vaziyette görünce, ‘Hastalığın daha da ağırlaşmadan seni buradan alıp geniş ve aydınlık bir yere götürmemiz gerekir.’ dedim. Bu hastalık hakkında bilgisi vardı. Hemen tedaviye başladık. Kan aldırmasını tavsiye ettik, bunun üzerine bize: ‘Altmış yaşındaki bir adam kan aldırılmaz.’ dedi ve kabul etmedi; biz de başka tedâvî usulleri uyguladık; fakat ilaç fayda etmedi, hastalık ilerledi ve öldü.”¹¹

Esmer tenli, uzun boylu biriydi. Çenesinden başka yerde sakalı yoktu. Alnı genişti. Yakışıklı, güzel gözlü ve endamlıydı. Hâkimiyet sahası gerçekten çok genişlemişti. Haremeyn-i

¹⁰ İbnü’l-Esîr, XI, s. 322.

¹¹ *el-Kâmil*, XI, s. 322.

Şerifeyn'de ve Şemsüddeve'nin ele geçirdiği tarihten sonra Yemen'de de adına hutbe okunmuştu. Nureddin 511 (1117-1118) yılında doğmuştu. Adaleti ve güzel ahlâkı ile şöhrat bulmuştu. İbnü'l-Esîr¹² onun için: "Ben daha önceki hükümdarların da ahlâk ve yaşayışlarını inceledim. Dört Halife ve Ömer b. Abbülaziz'den başka ondan daha güzel ahlâklı birini veya adalet için ondan daha fazla araştırıp tetkik eden birini görmedim." der.

Nureddin yemek ve elbise ile diğer ihtiyaçlarını sadece kendi malı olan emlâkin geliriyle karşıladı. Elde edilen ganimetlerden şahsına bir pay ayırmaz, Beytü'l-Mâl'den kendisi için en ufak bir şey almazdı. Karısı ona içinde bulundukları sıkıntıdan şikâyet ettiği zaman Hıms'ta kendisine ait üç dükkânı vermişti. Bunlardan senede yaklaşık yirmi dinar elde ediyordu. Karısı bunu az bulunca: "Benim bundan başka param yoktur. Elimdeki bütün mallar Müslümanların hakkıdır. Bu konuda Müslümanların hazinedarıyım ve onlara asla ihanet etmem. Senin yüzünden de kendimi cehenneme atamam." cevabını verdi. Geceleyin çok namaz kılardı. Her zaman Allah'ı tespih ve zikrederdi. Hanefî fikhını bilirdi, fakat kendisinde asla mezhep taassubu yoktu. Hadis eğitimi aldı ve Allah rızası için hadis okuttu. Adaletine gelince; o kadar geniş olmasına rağmen ülkesinde Mısır, Suriye, el-Cezîre ve Musul'da mükûs (bir çeşit örfî vergi) ve öşrü tamamen kaldırdı. Şeriata saygı duyar ve onun hükümlerine göre hareket ederdi. Bir şahıs onu mahkemeye davet etmiş, o da onunla birlikte mahkemeye gitmişti. Kadı Kemâleddin b. Şehrizûrî'ye haber gönderip "Ben dâvâlı olarak geldim, davalılara nasıl davranıyorsan bana da öyle davran." dedi. Muhakeme sonunda Nureddin haklı çıktı ve hakkını kendisini mahkemeye getiren şahsa bağışlayıp "İddia ettiği şeyi ona verip gitmek istedim. Fakat bunun beni gurura ve kibre sevk edip şeriat meclisine gitmeme mani olmasından korktum da geldim. Sonra da iddia ettiği şeyi ona verdim." dedi. Ülkesinde adliye binaları yaptırdı. Kadı ile buraya gelir ve ister Yahudi olsun, ister kendi oğlu veya isterse

¹² *el-Kâmil*, XI, s. 323.

yanındaki en büyük emir olsun, mazlûmun hakkını zalimden alırdı.¹³

Nureddin'in önemli özellikleri sadece bunlarla sınırlı değildi tabii ki. Son derece cesurdu. Savaşlarda çarpışmak için yanına yay ve iki ok kabını (tirkeş) alırdı. Fakîh el-Kutbu'n-Neşâvî ona: "Allah için kendini, İslâm'ı ve Müslümanları tehlikeye atma. Eğer bir savaşta yaralanacak olsan kılıçtan geçirilmeyen hiç kimse kalmaz." dedi. Bunun üzerine Nureddin: "Bu sözlerle muhatap olacak kadar övülen de kimmiş? Benden önce ülkeyi ve İslâm'ı koruyan kimdi? İşte o kendisinden başka ilâh olmayan Allah Teâlâ'dır." demek suretiyle çok anlamlı bir cevap verdi.¹⁴

Hanefîler ve Şâfiîler için çok sayıda medrese yaptırdı. Musul'da Nureddin Camii (el-Câmiu'n-Nûri)'ni yaptırdı. Ayrıca, bimâristanlar ve yollarda hanlar yaptırdı, ülkenin her tarafında Sûfiler için hankâhlar inşa ettirdi.¹⁵ Hepsine çok sayıda vakıf tahsis etti. Tarihçi İbnü'l-Esîr,¹⁶ "Vakfının aylık gelirinin 9.000 dînâr-ı sûrî olduğunu duydum." demektedir. Âlimlere ve din adamlarına saygı gösterir, ikramda bulunur, onlara tahsisat ayırır, bağışlarda bulunurdu. Onlara çok zaman ayırırdı ve taleplerini geri çevirmezdi. Kendi eliyle onlara mektup yazardı. Müttevazı olmasına rağmen vakûr ve heybetliydi.

Nureddin Mahmud b. Zengî, büyük bir İslâm mücahidi idi. İyi bir devlet adamı, dindâr ve adaletli bir hükümdardı.¹⁷ Siyasi alandaki başarılarının yanında devleti ayakta tutan önemli kurumlar oluşturmuştu. Depremler nedeniyle yıkılan Dımaşk, Humus, Hama, Halep, Şeyzer ve Ba'lebek gibi şehirlerin kale ve burçlarını yeniden yaptırmış onarılması gereken yerleri de tamir ettirmişti.

¹³ İbnü'l-Esîr, XI, s. 323.

¹⁴ İbnü'l-Esîr, XI, s. 323-324.

¹⁵ İbn Cübeyr, *Rihle*, s. 208-209.

¹⁶ *el-Kâmil*, XI, s. 324.

¹⁷ Bkz. Ebru Altan, "Nur al-Din Mahmud b. Zangi (1146-1174) : One of the Prominent Leaders of the Struggle Against The Crusaders", *TD*, İstanbul 2014, sy. 59, s. 57-78; Runciman, II, s. 332-333.

Haftanın belli günlerinde baş kadısı ve diğer kadılarla birlikte Dımaşk'ta yaptırdığı Dârü'l-Adl'de oturup davalara bakan Nureddin ülkesinin hiçbir yerinde İslâm'a aykırı davranışlara izin vermemişti. Adaletli bir vergi politikası izleyen Nureddin Mahmud Dımaşk'ta ve hâkimiyeti altındaki diğer şehirlerde gerçekleştirdiği imar faaliyetleriyle ekonomik ve sosyal hayata canlılık kazandırmıştır.

Nureddin Mahmud b. Zengî'nin siyasi bakımdan üç ana hedefi bulunuyordu. Bunlar Kudüs'ü kurtararak Suriye kıyılarına ve Sinâ Yarımadası'na sıkıştırmış olduğu Haçlı devletlerini ortadan kaldırmak, Mısır'daki Fâtımîler Devleti'ne son verip İslâm dünyasını Abbasî Halifesinin şahsında birleştirmek ve İstanbul'u fethetmekti.¹⁸ Bu üç hedeften ikincisini gerçekleştirmiş, Haçlı devletlerini tamamen ortadan kaldıramamışsa da Kudüs'ün istirdadına zemin hazırlamıştır. Kudüs'ün Müslümanlar tarafından mutlaka fethedileceğine inandığından Mescid-i Aksâ'ya konulmak üzere Halep'te sanat değeri çok yüksek bir ağaç minber yaptırmıştır. Salâhaddin Eyyûbî, Kudüs'ü fethettikten sonra bu minberi Mescid-i Aksâ'ya koydurduysa da bu minber 1969'da bir Yahudi tarafından çıkarılan yangında yanmıştır.¹⁹

Nureddin Mahmud Zengî 1174 yılında ölünce yerine 11 yaşındaki oğlu el-Melikü's-Sâlih İsmâil geçti. Salâhaddin, yeni hükümdara bağlı kaldı ve onun adına Mısır'da hutbe okuttu, sikke bastırdı. El-Melikü's-Sâlih, devleti idare edecek yaşta olmadığından devlet işlerini yürütecek bir nâib veya atabeg ihtiyacı duyuldu. Bu işe en layık kişi Salâhaddin Eyyûbî olmasına rağmen onun Mısır'da bulunmasını fırsat bilen Zengî Devleti'nin kumandanları, Haçlı tehlikesine rağmen el-Melikü's-Sâlih'in atabegliğini elde etmek için birbirleri ile kıyasıya mücadeleye giriştiler.²⁰ Sonunda Musul ve Halep'teki kumandanların ittifakıyla Musul'dan Halep'e gelen Saadeddin Gümüştegin çocuk

¹⁸ Kök, "Nureddin Zengî, Mahmud", XXXIII, s. 262.

¹⁹ Kök, agm., XXXIII, s. 262. Mimber hakkında geniş bilgi için bkz. Hiltenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, s. 173-181; Azzam, *age.*, s. 66, n. 24.

²⁰ İbnü'l-Esir, XI, s. 324-325.

hükümdara atabeg oldu. Saadeddin Gümüştegin, el-Melikü's-Sâlih'i Dımaşk'tan alarak Halep'e götürdü.

Haçlıların Banyas'ı Muhasara Edip Geri Dönmeleri

Suriye ve Mısır Hükümdarı Nureddin Mahmud ölünce Haçlılar mevcut durumdan yararlanmak istediler. Kral Amaury, Haziran 1174'te Dımaşk'a bağlı Banyas Kalesi'ni muhasara etti. Bunun üzerine Şemseddin Muhammed b. el-Mukaddem Dımaşk'ta yanında bulunan askerleri toplayıp yola çıktı. Haçlılarla haberleşip yumuşak sözlerle onları muhasaradan vazgeçirmeye çalıştı, fakat daha sonra onlara sert ve kaba ifadelerle: "Eğer bizimle anlaşır da Banyas'dan geri dönerseniz eski vaziyetimizde kalırız, yoksa Musul Hâkimi Seyfeddin (II.)'e haber gönderir ve anlaşarak ondan yardım dileriz. Ayrıca durumu Salâhaddin'e de iletir ondan da yardım isteriz ve böylece her taraftan ülkenize saldırırız. Bize mukavemet edemezsiniz. Siz de biliyorsunuz ki, Salâhaddin, Nureddin ile buluşmaktan korkardı. Fakat şimdi böyle bir korkuya gerek yok, onu sizin ülkenize saldırmaya çağırırsak reddetmez." dedi. Haçlılar, İbnü'l-Mukaddem'in sözlerinin doğru olduğunu anladılar ve bir miktar mal almak ve Müslümanların yanında bulunan esirleri serbest bırakması şartıyla anlaşma yaptılar. Böylece barış sağlandı.

Salâhaddin bunu duyunca çok yadırgadı ve zoruna gitti. el-Melikü's-Sâlih ve yanındaki emirlere mektup yazıp yaptıkları işi ayıpladı. Kendisinin Haçlı topraklarına saldırmak, onlarla çarpışmak ve onları sıkıştırmak için sefere çıkmaya hazır olduğunu ve el-Melikü's-Sâlih'in ülkesinde gözü olmadığını bildirdi. Aslında maksadı ele geçirmek istediği Suriye topraklarına uzanabilmektir. Suriyeli emirler Salâhaddin ve Seyfeddin'den korkarak Haçlılarla anlaşmışlardı. Çünkü Seyfeddin el-Cezîre bölgesini zaptettiği için oradan Suriye'ye geçmesinden korkuyorlardı. Bu yüzden de doğudan ve batıdan gelecek böyle bir tehlikeye maruz kalmaktansa Haçlılarla anlaşmanın daha yararlı olacağını düşündüler.²¹

²¹ İbnü'l-Esîr, XI, s. 326-327. Krş. Runciman, II, s. 333.

Salâhaddin'in Dimaşk'a Yürümesi ve Sultan Olması

Saadeddin Gümüştegin ve taraftarlarından çekinen Şemseddin b. Mukaddem'in emrindeki kumandanlar Salâhaddin'i Dimaşk'a davet ettiler. Bu sırada Salâhaddin'in başında bazı gaileler vardı. Yukarı Mısır'da çıkan Kenzüddevle İsyanı ve Normanların İskenderiye çıkartması ile meşgul bulunan Salâhaddin, isyanı bastırdı ve Norman donanmasını yenilgiye uğrattıktan sonra Dimaşk'a yürümek için hazırlıklara girişti. 12 Ekim 1174 günü 700 süvari ile Kahire'den yola çıktı ve 26 Kasım 1174'te Dimaşk'ta taraftarlarınca coşku içerisinde karşılandı.²² Busra ve Havran ona katıldı, ardından Ba'albek, Humus, Hama şehirlerini de egemenliği altına almayı başardı. Halep-Musul ittifakı Haçlılar ve Haşhaşîlerden destek görerek ona karşı direnişe geçti. Salâhaddin Musul-Halep kuvvetlerini 1176 yılında mağlup ederek Halep'in etrafındaki bazı kaleleri ele geçirdi. Kendisiyle dost geçinmesi şartıyla Halep ve çevresindeki bazı önemli kaleleri el-Melikü's-Sâlih İsmâil'e bıraktı. Bundan sonra Abbasî Halifesi, Salâhaddin'in sultanlığını tanıdı, Suriye ve Mısır'daki egemenliğini onayladı.²³

Salâhaddin, 1176 Ağustos'unda Halep-Musul kuvvetleriyle anlaştıktan sonra Haşhaşîlerin merkezi durumundaki Misyâf (Masyâf) Kalesi'ni kuşatıp buraya ait araziye yağmaladı. Haşhaşîler bu gözdağı karşısında onunla iyi geçinmeye söz verdiler. Böylece bundan sonra Salâhaddin ile Haşhaşîler arasında herhangi bir olay meydana gelmedi. Salâhaddin de Haçlılar ile uğraşmaya imkân bulmuş oldu. 1180 yılında Musul Atabegi II. Seyfeddin Gazi'nin ölümü üzerine yerine kardeşi İzzeddin Mesûd b. Mevdûd geçti. Bu olayı takiben Halep'teki el-Melikü's-Sâlih de öldü. Salâhaddin bu hükümdarla 1181 yılında bir antlaşma yaparak Halep'in idaresini ölünceye kadar ona bırakmıştı. Şimdi öldüğüne göre Halep şehrinin hâkimiyetinin Salâhaddin'e kalması gerekiyordu. Ancak el-Melikü's-Sâlih'in ölümü sırasında Salâhaddin'in Mısır'da bulunmasından faydalanan Musul Atabegi İzzeddin Mesûd, Halep'in idaresini ele

²² Runciman, II, s. 338.

²³ Şeşen, "Selâhaddin-i Eyyûbî", *DİA*, XXXVI, s. 337.

geçirince Salâhaddin ile bozuştı. Bu gelişme Salâhaddin'in Suriye'deki hâkimiyetini tehlikeye düşürmüştü. Bu yüzden o, hemen Haziran 1182'de Suriye'ye doğru harekete geçti ve Halep yakınlarına kadar geldi. Bu sırada İzzeddin Mesûd ile bir anlaşmazlık yaşayan Harran Hâkimi Muzafferüddin Kökböri, Sultanın yanına gelerek onu Musul'a karşı bir sefer düzenlemeye teşvik etti. Salâhaddin de onun sözüne uyarak Urfa, Harran, Rakka, Habur, Re'sülayn, Dârâ ve Nusaybin gibi el-Cezîre bölgesi şehirlerini ele geçirip Musul'u kuşattı, ama müstahkem surlar karşısında başarılı olamadı. Halife de bu işe karşı olunca kuşatmayı iptal etmek zorunda kaldı. Yine de Musul'a bağlı önemli bir merkez olan Sincar'ı ele geçirmeyi başardı. Bu sırada Artukluların Hısn-ı Keyfâ Emiri Nureddin Muhammed b. Kara Arslan, Salâhaddin'e katılarak onu Âmid'i (Diyarbakır) ele geçirmeye teşvik etmişti. Sultan da bunun sözüne uyarak 1183'te Âmid şehrini kuşattı ve ele geçirdikten sonra adı geçen Artuklu beyine teslim etti. Salâhaddin yeniden Halep önlerine geldi ve şehri kuşattı. Bu sırada şehrin hâkimi bulan II. İmâdüddin Zengî bir süre ona direndiyse de sonunda anlaşmaya karar verdi. 11 Haziran 1183 günü yapılan antlaşma uyarınca Sincar, Habur, Seruc ve Nusaybin kaleleri karşılığında Halep'i Sultana bıraktı ve aynı zamanda ona tâbi olmayı da kabul etti.²⁴ Salahadin'in burayı ele geçirmesi çok önemliydi. Bu hareketi ile muhaliflerini etkisiz hale getirmiş ve aynı zamanda Kudüs yolunu açmış oldu. Bu yüzden onun Halep'e hâkim olması Haçlıları son derece telaşlandırdı. Sultan Salâhaddin kısa bir süre sonra 1185'te Zengîlerin Musul Atabegliği'ni de kendine tâbi kıldı. Artık Haçlılar ile rahatça mücadele edebilecekti.²⁵

²⁴ İbnü'l-Esîr, XI, s. 393-395. Krş. Adnan Eskikurt, *Musul Atabegliği (Zengîlerin Son Devri ve Lü'lü Ailesi)*, İstanbul 2014, s. 57.

²⁵ Şeşen, agm., XXXVI, s. 338.

Salâhaddin'in Remle'de Haçlılar Karşısında Aldığı Yenilgi (25 Kasım 1177)

“Andolsun ki, defalarca ölümle burun buruna geldik;
fakat Allahu Teâlâ bizi sadece olmasını istediği bir iş için
kurtardı.”

Salâhaddin Eyyûbî

Sultan, Suriye sınırlarında gerekli olan tedbirleri aldıktan sonra Aralık 1176'da Mısır'a gitti. Burada bir süre idari ve askerî işlerle meşgul oldu. Akdeniz kıyısındaki sınır kalelerini güçlendirdi. Kahire ve Fustat'ı bir surla çevirme işini ve Kal'atü'l-Cebel'in inşasını başlattı. Ağırlıklarını el-Âriş'te veziri Kadı Fâzıl'ın yanında bırakarak 14 Kasım-9 Aralık 1177²⁶ tarihleri arasında Kudüs Krallığı'na karşı yeni bir sefere çıktı. Yanına çok sayıda asker aldı. 16 Aralık 1177 tarihinde Askalân'a varıncaya kadar hız kesmedi. Kral IV. Baudouin'i burada birkaç gün kuşattıktan sonra Haçlıların karşısına asker çıkarmadığını görerek etrafa yayılıp Haçlı topraklarında rahat ve emin adımlarla ilerlediler. Salâhaddin ihtiyatı elden bırakarak adamlarının yağma yapmasına izin verdi. Buradan Takiyyüddin ile birlikte Remle'ye doğru ilerledi. Kudüs Kralı IV. Bauodouin ise Askalân'da kapandığı kalesinden çıkarak Kerek Prinkepsi Renaud de Chatillon²⁷ idaresindeki Kudüs kuvvetleriyle birleşti. Sultan ise Haçlıları hiç dikkate almıyordu ve Haçlıların onları takip edip uygun bir fırsat kolladıklarından habersizdi. Sultan Remle yakınlarındaki Tellü Sâfiye denilen yerde 25 Kasım 1177 Cuma günü ordusuyla yürüyüş halindeyken aniden bu Haçlıların saldırısına uğradı. Askerin bir kısmı Sultanın yanındaydı büyük bir kısmı da etrafa ganimet toplamak için dağıldığından Salâhaddin zayıf durumda kaldı. Salâhaddin Ömer b. Muhammed, Sultanın önünde bizzat savaşa girdi. Adamlarının bir bölümü şehit olurken Haçlılar da

²⁶ Şeşen, *Salahaddin Eyyûbî*, s. 96.

²⁷ Hakkında geniş bilgi için bkz. Ebru Altan, “Renaud de Châtillon: Antakya Prinkepsi (1153-1160), Mâverâ-i Ürdün Senyörü (1177-1187)”, *TD*, (İstanbul 2013), sy. 55, s. 1-30.

bir miktar kayıp verdi. Takiyyüddin'in Ahmed adında bir oğlu vardı. Sakalı yeni bitmiş ve yakışıklı bir gençti. Babası ona düşman üzerine saldırmasını emretti, o da hemen hücumla geçip çarpıştı ve sağ-sâlim bir şekilde geri dönmeyi başardı. Onun bu şekilde cesurca davranışı diğer askerler üzerinde çok olumlu bir etki uyandırdı. Takiyyüddin oğlunu ikinci bir saldırı için yeniden görevlendirdi. Ahmed gitti ama geri dönemedi, şehit düşmüştü. Bu savaşta kahramanca dövüşenler arasında Fakîh İsa da bulunuyordu. Müslümanlar tamamen bozguna uğradılar.²⁸ Haçlılardan biri Salâhaddin'e yaklaşıp ona saldırdı, neredeyse Sultana ulaşacaktı, fakat adamları tarafından hemen önünde öldürüldü. Sultan sonradan bu olayı şöyle anlatmıştır: "Bir şövalyenin mızrağını bana doğrultmuş olarak, atını üzerime sürdüğünü gördüm. Yanında iki arkadaşı daha vardı. Onlar da üzerime doğru geliyorlardı. Bunlara karşı adamlarımdan üçü çıktı, onu ve arkadaşlarını yere serip yanıma yaklaştırmadılar. Bunlar İbrahim b. Kanâbir, Fadl el-Feyzî ve Süveyd b. Gaşm el-Mısırî idi."

Salâhaddin, Haçlılar karşısında mağlup olarak geri çekildi. Biraz yol alıyor ve sonra durup karanlık bastırmadan askerlerinin kendisine katılmasını bekliyordu. Az sayıda adamıyla Sinâ Çölü'ne saptı. Yolda çok büyük zorluklarla karşılaştı, yiyecekleri ve suları azaldı. Askerlerinin atlarının çoğu açlık, susuzluk ve süratli hareket sebebiyle telef oldu. Baskın ve yağma maksadıyla Haçlı topraklarına dağılmış askerlere gelince; bunların çoğu şehit düştü ve bir kısmı da esir alındı.²⁹ Esir düşenler arasında Fakîh İsa el-Hakkârî de bulunuyordu. Fakîh İsa, Esedüddin'e bağlı askerlerin önde gelenlerinden biri olup ilim, cesaret ve dindarlığı ile temâyüz etmişti. Onun kardeşi ez-Zâhir de esir düşmüştü. İki kardeş mağlup vaziyette geri dönerken yollarını şaşırmışlar ve Haçlılar tarafından bazı adamlarıyla birlikte esir alınmışlardı. Yıllarca esir olarak kaldılar. Daha sonra Salâhaddin 60.000 dinar fidye vererek Fakîh İsa ve diğer esirleri kurtardı.

²⁸ Runciman, II, s. 348-349; Lyons-Jackson, *age.*, s. 155-160.

²⁹ Ebu'l-Ferec, II, s. 423.

Salâhaddin 9 Aralık 1177 günü Kahire'ye vardı. Ortaçağ'ın en büyük tarihçilerinden biri olan İbnü'l-Esîr, eseri *el-Kâmil fi't-Tarih*'te³⁰ Salâhaddin'in kendi eliyle Dımaşk'taki kardeşi Şemsüddeve Turanşah'a Remle'deki yenilgi ile ilgili yazdığı mektubu bizzat gördüğünü ve o mektupta Salâhaddin'in kardeşine şunları söylediğini yazar: "Andolsun ki, defalarca ölümle burun buruna geldik; fakat Allahu Teâlâ bizi sadece olmasını istediği bir iş için kurtardı."

Haçlılar Hama'yı Kuşatıyor

Salâhaddin'in Askalân ve Remle üzerine sefere çıktığı günlerde Suriye'deki Haçlılar da boş durmayıp, arada sulh olmasına rağmen, Flandre Kontu Philippe d'Alsace'ın katılımıyla Hama üzerine yürüdüler ve 14 Kasım günü Hama'yı kuşattılar. Hama'da Salâhaddin'in dayısı Şihâbüddin Mahmud el-Hârimî vardı ama bu sırada çok ağır hastaydı. Sultana bağlı birliklerden bir kısmı Hama yakınlarında bulunuyordu. Bu birliklerin kumandanı Seyfeddin Ali b. el-Meştub şehre girerek savunmanın başına geçti. Tam dört gün süren şiddetli çarpışmaların ardından Haçlılar elleri boş geri döndüler. Aynı Haçlılar bu defa da Gümüştegin ile el-Melikü's-Sâlih arasında yaşanan anlaşmazlıktan³¹ yararlanarak Aralık ayı başlarında Halep'e bağlı bulunan Hârim kalesini kuşatma altına aldılar. Kaleyi üç aydan fazla süreyle kuşatma altında tuttular. Sonunda el-Melikü's-Sâlih Haçlılara: "Salâhaddin Suriye'ye varmak üzeredir. Kaledelikler burayı muhtemelen ona teslim edeceklerdir." dedi ve onlara bol miktarda mal verdi. Onlar da Hârim önünden ayrılmaya razı oldular. Haçlıların bölgeyi terkinden sonra bu defa da el-Melikü's-Sâlih bir ordu gönderip Hârim'i kuşatma altına aldı. Kale teslim olun-

³⁰ XI, s. 355.

³¹ Hârim şehri, el-Melikü's-Sâlih'in adamı Gümüştegin'e aitti. Ancak Gümüştegin efendisiyle bozuşmuş ve el-Melikü's-Sâlih de onu idâm ettirmişti. Gümüştegin'in Hârim'deki adamları bu yüzden el-Melikü's-Sâlih'e karşı ayaklanmışlardı (Bkz. Runciman, II, s. 348), Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, XI, s. 356-357.

ca el-Melikü's-Sâlih, babasının Serhak adlı bir gulâmını buraya tayin etti.³²

Haçlıların Hıms'a Saldırısı

1178 yılında bir Haçlı birliği Hıms civarını yağma etti ve ganimet aldı. Erkek, kadın ve çocukları esir etti. Bu durum üzerine Hıms Hâkimi Nâsırüddin Muhammed b. Şîrkûh Haçlıların geçiş yolu üzerinde pusuya yatıp onları beklemeye başladı. Onlar gelir gelmez pusudaki birliklerle aniden üzerlerine çullandı. Haçlıların çoğu öldürüldü, kumandanlarından bazıları esir düştü. Haçlılardan sağ kalanlar da kaçamadılar çünkü ağır yaralıydılar. Nâsırüddin, Haçlıların ele geçirdiği gânimetleri geri alarak sahiplerine iade etti.³³

Haçlılar Yeniden Hama Önlerinde

Suriye'deki Haçlılara mensup büyük bir kitle Ağustos - Eylül 1178 tarihinde Hama şehrini kuşatma altına aldılar. Yağmacılık hırsıyla bu Haçlı ordusuna çok sayıda piyade ve süvari de katılmıştı. Müslümanların üzerine saldırıp mallarını yağma ettiler, köyleri yakıp yıktılar, halkını esir alıp öldürdüler. Hama'daki askerler durumdan haberdar olunca Haçlıların üzerine yürüdüler. Sayıca onlardan az olmalarına rağmen canla başla savaşarak Haçlıları mağlubiyete uğratıp Müslümanların mallarını kurtardılar. Haçlıların çoğu öldürüldü ve bir kısmı da tutsak edildi.

Bu arada Remle yenilgisinin üzerinde oluşturduğu olumsuz havayı atan Salâhaddin Eyyûbî, Mart-Nisan 1178 tarihinde Mısır'dan Suriye'ye dönmüş ve Hıms şehri dışında ordugâhını kurmuştu. Öldürülen Haçlıların başları, esirler ve elde edilen ganimetler kendisine gönderildi. Salâhaddin esirlerin öldürülmesini emretti ve bu emir yerine getirildi.³⁴

³² İbnü'l-Esîr, XI, s. 357.

³³ İbnü'l-Esîr, XI, s. 359.

³⁴ İbnü'l-Esîr, XI, s. 360.

İbnü'l-Mukaddem'in İsyanı

Sultan Salâhaddin, Dımaşk'ı kendisine teslim etmiş olan Şemseddin Muhammed b. Abdülmelik el-Mukaddem'e Ba'albek'in hâkimiyetini vermişti. Salâhaddin'in kardeşi Şemsüddeve Turanşah b. Eyyûb, Ba'albek'in kendisine verilmesini istedi ve bu konuda çok da ısrarcı oldu. Çünkü burada doğup büyümüş ve eğitim almıştı, bu yüzden Ba'albek'i çok sever ve diğer şehirlere tercih ederdi. Şemsüddeve, Salâhaddin'in ağabeyi idi, bu yüzden ona muhalefet edemedi ve İbnü'l-Mukaddem'den şehri ağabeyine vermesini istedi. İbnü'l-Mukaddem bunu kabul etmedi ve kendisine verdiği sözleri ve yaptığı yeminleri, Suriye'deki bel-deleri kendisine teslim etmek için yaptıklarını hatırlattı, fakat Salâhaddin onun bu sözlerini dikkate almadı. Sonunda Sultan 574 (1178-1179) yılında Ba'albek'i kuşattı, ancak şehri ele geçiremeden oradan ayrıldı ve kuşatmayı sürdürmek için bir askerî birliğini burada bıraktı. İbnü'l-Mukaddem kuşatma uzayınca Salâhaddin'e haber gönderip Ba'albek'e karşılık başka bir şehri istedi. Sultan bunu kabul etti ve aralarında anlaştılar. Böylece Şemsüddeve Ba'albek'e hâkim oldu.³⁵

Ferruhşah'ın Tell-Harra Zaferi

Haçlılar, Nisan 1179'da Kudüs Kralı IV. Baudouin'in idaresi altında toplanıp Dımaşk'a yürüdüler. Dımaşk çevresinde bas-kınlar düzenleyip yağma faaliyetlerinde bulundular. Müslüman halkı esir alıp öldürdüler. Salâhaddin bunlar üzerine kardeşinin oğlu Ferruhşah kumandasındaki bin kişiye yakın bir askerî birliği gönderdi. Haçlılara yaklaştığı zaman posta güverciniyle durumu kendisine haber vermesini emretti ve bu haberi alır almaz harekete geçeceğini bildirdi. Ayrıca bölge halkına Haçlıların önünden geri çekilmeleri için emir verilmesini söyledi. Ferruhşah hemen Haçlıların peşine düştü. 10 Nisan 1179 günü Haçlılar ona saldırıncaya kadar onlardan haberdar olamadı. Mecbu-

³⁵ İbnü'l-Esîr, XI, s. 360-361; Ebu'l-Ferec, II, s. 424. Krş. Lyons-Jackson, *age.*, s. 165, 167-168.

ren savaşa girdi. Banyas ormanındaki dar bir vadide Tell-Harra denilen yerde Haçlılarla aralarında çok çetin bir savaş meydana geldi. Ferruhşah bizzat bunların üzerine hücumla geçerek kahramanca savaştı. Sonunda Haçlılar mağlup, Müslümanlar ise muzaffer oldular. Çok sayıda Haçlı komutanı öldürüldü. Nâsıra Hâkimi Henry de öldürülenler arasındaydı. O cesareti ve savaş kabiliyeti darb-ı mesel haline gelmiş biriydi. Meşhur Ortaçağ tarihçisi İbnü'l-Esîr, onu "Allah'ın Müslümanların üzerine saldığı bir belâ" olarak tanımlar.³⁶ Haçlı Kralı ise yaralı olarak kurtulabildi. Yine bu savaştan yaralı olarak kurtulan bir başka Haçlı kumandanı Onfroi de Toron da iki gün sonra öldü.³⁷

Sultan Salâhaddin Eyyûbî, yeğeni Takıyyüddin Ömer'i Hama'ya, kuzeni (amcaoğlu) Nâsirüddin Muhammed b. Şîrkûh'u Mısır'a gönderdi, onlardan burada Haçlılara karşı gerekli önlemlerin alınmasını ve bu bölgelerde yer alan şehir ve kalelerin savunmasını ve Müslümanların korunmasını istedi.

Mahâdatu'l-Ahzân Kalesi'nin Tahrip Edilmesi ve Merc-i Uyun Zaferi

Haçlılar, Banyâs yakınlarında Hz. Yâkub'un evi (Yâkub Geçidi) civarında "Mahâdatu'l-Ahzân" (Beytü'l-Ahzan) denilen yerde korunaklı ve sağlam bir kale yaptırmışlardı. Salâhaddin bunu haber alınca Dımaşk'tan hareketle Banyâs üzerine yürüdü, civara baskınlar düzenledikten sonra kaleyi kuşatma altına aldı. Haçlılar ile biraz savaştıktan sonra kuşatmayı kaldırdı ancak bölgeden ayrılmayıp burada ikamet etmeye başladı ve süvarileri etrafta baskınlar yapıyordu. Sultan yine bir grup askerini yiyecek temin etmekle görevli adamlarının yanında gönderdi. Bunlar 10 Haziran 1179'da Ferruhşah'ın kumandasında ilerlerken ansızın karşılına Kral'ın kumandasındaki Haçlı birlikleri çıktı. Bu sırada Merc-i Uyûn'da bulunan Ferruhşah hemen Salâhaddin'den yardım istedi. Sultan durumdan haberdar olur olmaz süratle harekete geçti ve askerlerinin Haçlılarla savaşa devam ettiği sırada

³⁶ İbnü'l-Esîr, XI, s. 362. Krş. Runciman, II, s. 350-351.

³⁷ Şeşen, *age.*, s. 101.

aniden saldırıya geçti. Haçlılar büyük bir bozguna uğradı. Çok sayıda adamları öldürüldü. Kral tek başına kaçıp kurtuldu. Remle ve Nablus Hâkimi Baudouin d'Ibelin (İbn Barzan) esir edildi. Bu Baudouin d'Ibelin (İbn Barzan), Haçlıların en önde gelen idarecilerinden biriydi. Bu adamın dışında Cübeyl hâkiminin kardeşi, Taberiyye hâkimi, Templier ve Hospitalier tarikatlarının reisleri, Cînîn hâkimi ve diğer bazı Haçlı ileri gelenleri de esirler arasında bulunmaktaydı. Templier Şövalyeleri'nin lideri Baudouin d'Ibelin (İbn Barzan) 150.000 dinar-ı sûrî (Suriye altını) ödeyerek ve 1000 Müslüman esiri serbest bırakarak kendini kurtardı. Bu savaşta en büyük gayreti Salâhaddin'in yeğeni İzzeddin Ferruhşah göstermişti.³⁸

Salâhaddin bu mücadelenin ardından hemen Banyâs'a geri döndü ve gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra Ağustos 1179 civarında yukarıda söz edilen Haçlı kalesine yürüyüp kuşattı. Sultan Haçlılara savaş yapmadan kaleyi yıkmaları karşılığında 60.000 Mısır dinarı teklif ettiyse de Haçlılar buna razı olmadılar, çünkü onlar bu kale durduğu sürece daha birçok İslâm beldesini ele geçireceklerini zannediyorlardı. Esedüddin'e mensup askerlerin kumandanı ve büyük emirlerden olan Çavlı el-Esedî, Salâhaddin'e: "Bana kalırsa önce biz hücum ederek onları kendimize çekelim, oradakilerle savaşarak onların gücünü ve durumlarını anlamaya çalışalım. Eğer onları zayıf düşürürsek ne âlâ, yoksa mancinikler kurar zararı telafi ederiz." dedi. Salâhaddin bu fikri uygun bularak askerine hücum emri verdi. Kıyasıya bir mücadele yaşanıyordu. Bu arada gönüllü Müslümanlardan bazıları kale surlarına çıkmayı başardı. Bunların arkasından askerler yetişti ve mazgalları ele geçirmeyi başardılar. Akşam olunca Sultan mazgalları ele geçiren askerlerine gece dönmeyip orada beklemelerini emretti. Gece boyunca surlarda delikler açıldılar, sabah olunca delikleri daha da genişlettiler. Ateşi tutuşturdular ve surların yıkılmasını beklemeye başladılar ancak surlar çok geniş olduğu için yıkılmadı. İki gün bekledikleri halde surlar yine de çökmedi. Salâhaddin lağımlardaki ateşin söndürülmesini emret-

³⁸ Runciman, II, s. 351-352; Şeşen, *age.*, s. 103.

ti. Ateş söndürüldükten sonra lağımcılar gelerek yeniden surları delmeye başladılar ve işlerini tamamladıktan sonra ateşe verdiler. 29 Ağustos 1179 Perşembe günü surlar yıkıldı ve Müslümanlar kaleye girerek içeridekileri esir aldılar, Müslüman esirleri serbest bıraktılar. Salâhaddin çok sayıda Haçlı esirini öldürdü, geri kalanları da Dımaşk'a gönderdi. Kaleyi ve kalıntılarını yerle bir etti. Bu arada kaledeki Haçlılara yardım için Taberiyye'de toplanan Haçlılar ise kalenin Müslümanların eline geçtiği haberini alınca cesaretleri kırıldı ve ülkelerine dağıldılar.³⁹

Sultan Salâhaddin'in kardeşi Şemsüddeve Turanşah Mart-Nisan 1180 civarında Ba'albek'ten ayrıldı ve onun yerine İskenderiye'yi istedi. Salâhaddin de bunu kabul edip onu Mısır'a gönderdi. Şemsüddeve Turanşah burada 1180 yılı sonlarına doğru vefat etti. Öldüğünde 200.000 Mısır dinarı borcu çıktı, kardeşi Salâhaddin onun ölümünü haber alınca Suriye'de yerine yeğeni Ferruhşah'ı vekil bırakarak Mısır'a geldi ve bu borcun tamamını ödedi.

Sultan, Şemsüddeve'den boşalan Ba'albek'i yeğeni İzzedin Ferruhşah'a ikta etti. Ferruhşah buraya gelerek askerini topladı ve Haçlı topraklarına baskınlar düzenledi. Taberiyye'ye hâkim bir noktada bulunan Safed Kalesi'ne giderek kadın ve erkekleri esir aldı. Ganimet ele geçirdi. Sonra da bu Haçlı kalesini tahrip etti. Böylece Haçlılara büyük bir darbe indirdi.

Ferruhşah, Mekke'ye Göz Diken Renaud de Chatillon'u Durduruyor

Kerek-Şevbek (Mâverâ-yı Ürdün) Senyörü Renaud de Chatillon, Haçlıların en azılılarından ve Müslümanlara aşırı derecede düşman olan biriydi. 1181 yazında ordusunu toplayıp çöl yoluyla Teymâ'ya gitmeye karar verdi. Oradan da Medinetü'n-Nebî'ye (Mekke) gitmek ve bütün bu kutsal toprakları işgal etmek niyetindeydi. Salâhaddin'in Suriye'de bıraktığı vekili İzzed-

³⁹ İbnü'l-Esir, XI, s. 364-366. Krş. Runciman, II, s. 352; Şeşen, *age.*, s. 103-104.

din Ferruhşah, durumdan haberdar olunca Dımaşk ordusunu topladı ve Kerek üzerine yürüyüp orayı tahrip ve yağma etti. Sonra Haçlı hâkimiyeti altında bulunan toprakların sınırına geldi ve Haçlı senyörünün İslâm topraklarına girmesine engel olabilmek için burada bekledi. Renaud, onun yüzünden tasarladığı bu planı gerçekleştirmekten çekindi. Uzun süre birbirlerine karşı bekleştiler ve ardından senyör anladı ki, kendi ordusunu geri çekmediği sürece Ferruhşah onu orada sonuna dek bekleyecekti. Bu yüzden adamlarını dağıttı ve bu işten vazgeçti.⁴⁰ Ferruhşah da tehlikenin geçtiğini anlayarak Dımaşk'a geri döndü.

Salâhaddin'in Suriye'ye Gitmesi ve Haçlılara Yaptığı Baskın

Salâhaddin 5 Muharrem 578 tarihinde (11 Mayıs 1182) Mısır'dan Suriye'ye hareket etti. Bu arada garip bir olay yaşandı. Salâhaddin, Kahire'den çıkınca askerler, devletin ileri gelenleri, âlimler ve entelektüel zümre yanında toplanıncaya kadar çadırında oturdu. Salâhaddin ve onunla sefere çıkanlarla vedalaşırken herkes ayrılık ve vedalaşma hususunda bir şeyler söylüyordu. Onlar Salâhaddin ile birlikte sefere çıkmayacaklardı. Orada bulunanlar arasında Salâhaddin'in çocuklarından birinin öğretmeni de vardı, halkın arasından başını uzatıp bir beyit okudu. Bunun üzerine Salâhaddin rahat bir şekilde oturduğu yerden toparlandı ve bu sözleri uğursuzluk saydı. Mecliste bulunanlar da sıkıldı. Salâhaddin uzun süre geçmesine rağmen ölünceye kadar bir daha Kahire'ye dönmedi.⁴¹

Salâhaddin'in Dımaşk'a yapacağı yolculukta ordusu dışında tüccarlar ve bölge halkıyla kıtlık sebebiyle Suriye'den Mısır'a gelmiş olanlardan müteşekkil büyük bir kitle de kendisini takip etmekteydi. Salâhaddin, yoluna Eyle üzerinden devam edecekti. Ancak bu sırada Haçlıların kendisiyle savaşmak ve

⁴⁰ Şeşen, *age.*, s. 104; Runciman, II, s. 360-361; Altan, "Renaud de Châtillon", *TD*, s. 14.

⁴¹ İbnü'l-Esîr, XI, s. 380. Krş. Runciman, II, s. 361.

hareketine mâni olmak için toplandıkları haberini aldı. Haçlı hâkimiyetindeki topraklara yaklaşıncı güçsüz kimseleri ve ağırlıklarını kardeşi Tâcü'l-Mülûk Börü ile Dımaşk'a gönderdi, yanında sadece savaşçı askerler kaldı. Haçlı topraklarına baskınlar düzenleyip yağma etti ve ganimet ele geçirdi. Bu akınların çoğu Kerek ve Şevbek şehirlerine karşı yapıldı; fakat Haçlılardan hiç kimse karşısına çıkmadı ona yaklaşmaya bile cesaret edemedi. Salâhaddin, yoluna devam ederek Dımaşk'a geldi ve 11 Safer (16 Haziran 1182) tarihinde şehre girdi.⁴²

Müslümanların Şakîf'i Haçlılardan Alması

Haçlılar Salâhaddin'in Mısır'dan Suriye'ye hareket ettiğini duyunca seferber olup asker topladılar, piyade ve süvarileriyle hazırlanıp Salâhaddin'in yolunun geçtiği yere yakın bir mevki- de, Kerek'te toplandılar. Bir fırsat kolluyorlardı, belki de bir zafer kazanabilirler ya da bazı dar geçitlerde durarak Müslümanların seferine mâni olabilirlerdi. Ferruhşah bunu duyunca yanında bulunan Suriye askerlerini topladı. Sonra Haçlı hâkimiyetindeki topraklara saldırdı. Debbûriyye ve civarındaki köyleri yağmaladı. Halkı esir alıp bazılarını öldürdü. Bu arada kadınları da esir aldı, ganimetler ele geçirdi. Ayrıca Müslümanlar 1182 Safer'inde (Haziran-Temmuz 1182) Suriye'de "Habs Celdek" adıyla bilinen bir mevzii Haçlıların elinden aldılar. Habs Celdek, Şevâd'a nâzır bir yerde kurulmuş olup Taberiyye'ye bağlıydı. Buradan yapılan saldırılar nedeniyle Müslümanlar çok eziyet çekiyorlardı, fethedilince çok sevindiler. Ferruhşah, Salâhaddin'i karşılayıp müjdeledi, bunun üzerine Haçlıların cesareti kırıldı.⁴³

Salâhaddin'in Gavr ve Diğer Bazı Haçlı Şehirlerine Baskın Düzenleyip Yağmalaması

Salâhaddin Dımaşk'a varınca birkaç gün orada kaldı, böylece hem kendi, hem de askerleri dinlendi. Daha sonra Rebiülevvel

⁴² İbnü'l-Esîr, Aynı yer. Krş. Şeşen, *age.*, s. 104.

⁴³ İbnü'l-Esîr, XI, s. 380-381. Krş. Runciman, II, s. 361-362.

ayında (Temmuz-Ağustos 1182) Haçlı hâkimiyetindeki topraklara doğru ilerledi. Taberiyye'ye doğru hareket etti ve oraya yakın bir yerde konaklayarak Ürdün'deki el-Ukhuvâne'de karargâh kurdu. Bunun üzerine Haçlılar Taberiye'ye geldi. Salâhaddin yeğeni Ferruhşah'ı Baysân'a gönderdi. Ferruhşah şehre silah zoruyla girdi ve ne varsa ganimet aldı. Halkı öldürüp kadınları esir aldı. Aniden el-Gavr'e girdi ve her tarafı ele geçirdi. Bütün ahali öldürüldü veya esir alındı. Bedevîler gelip Cînîn, el-Lecûn (Leccûn) ve o yöredeki diğer şehirleri yağma ettiler; hatta Merc-i Akkâ'ya kadar yaklaştılar.

Haçlılar da Taberiyye'den kalkıp Cebel-i Kevkeb'in altında konakladılar. Salâhaddin de onların üzerine yürüdü. Asker gönderip ok yağmuruna tuttu, fakat Haçlılar savaş için yerlerinden kıpırdamadılar. Bunun üzerine iki yeğeni Takiyyüddin Ömer ve İzzeddin Ferruhşah'a Haçlılar üzerine hücum emri verdi. Onlar da maiyetlerindeki askerlerle Haçlılara saldırdılar ve çok çetin bir savaşa tutuştular. Haçlılar kaçarak Gaferbelâ'da konakladılar. Salâhaddin düşman topraklarında epeyce ilerlediğini görüp Dimaşk'a geri döndü.⁴⁴

Beyrut Muhasarası

Salâhaddin daha sonra Dimaşk'tan Beyrut'a gitti ve şehri yağmaladı. Mısır donanmasına da Beyrut'a gelmesini emretmişti. 40 parçalık donanma Mısır'dan hareketle Beyrut önlerine demir attı, şehrin kıyılarını ve iç kesimlerini yağmaladılar. Salâhaddin de ansızın gelip donanmanın ulaşamadığı yerleri yağmaladı. Beyrut'u birkaç gün muhasara etti. Fethedinceye kadar muhasaraya kararlıydı, ancak bu sırada Kudüs'ü ziyarette giden büyük bir Haçlı kafilesinin denizde rüzgârın etkisiyle Dimyat'a sürüklendiğini duydu. Gemide (butsa) bulunanları esir aldılar, çoğu da boğuldu. Esirlerin sayısı, bin altı yüz yetmiş altıydı. Bu habere sevinip şenlikler yaptılar.⁴⁵

⁴⁴ İbnü'l-Esir, XI, s. 382. Krş. Şeşen, *age.*, s. 104.

⁴⁵ İbnü'l-Esir, XI, s. 382-383; İmâdeddin Kâtib el-İsfahânî, *el-Barkuş-Şâmî*,

Eyyûbî Donanması'nın Haçlılara karşı Denizde Kazandığı Zaferler

Kerek-Şevbek Prinkepsi Renaud de Chatillon bir donanma inşa etti. Kerek'teki işlerini tamamladı, sadece parçaların birbirine monte edilmesi kalmıştı, sonra bunları 1183 yılı başlarında Eyle kıyılarına sevk etti ve çok kısa sürede monte etti.

Daha sonra gemileri askerlerle doldurup yola çıkardı. Donanma iki kola ayrıldı. Bir kısmı Müslümanların elindeki Eyle Kalesi'ne gidip muhasara altına alarak halkın su temin etmesine mani oldular. Halk çok büyük sıkıntılara maruz kaldı. İkinci grup ise Ayzâb tarafına gitti ve sahilde bozgunculuk yapıp yağmaya giriştiler. Orada buldukları Müslüman gemileri ve içindeki tüccarı ele geçirdiler. Halk onları ansızın karşısında görünce şaşırды, çünkü bu denizde Haçlıları veya savaş gemilerini hiç görmemişlerdi.

Salâhaddin'in Mısır'daki nâibi el-Melikü'l-Âdil Ebû Bekr b. Eyyûb de bir donanma hazırlayıp çok sayıda Müslüman askerle sefere çıkardı. Donanmanın başına Mısır'daki donanmadan sorumlu Hüsameddin Lü'lü'yü getirdi. Hüsameddin bu sahada başarılı, cesur ve kıymetli bir kumandandı. Lü'lü derhal Haçlı donanmasını takibe çıktı. Önce Eyle'deki donanmanın üzerine gitti, kartalın avı üzerine çullanışı gibi düşman donanmasına saldırdı ve onlarla savaşa tutuştu. Bir kısmını öldürdü, geri kalanlarını da esir aldı. Burada hiç vakit kaybetmeden, Ayzâb'a giden Haçlı donanmasının peşine düştü. O yörede ne buldularsa ganimet almışlardı. Lü'lü o civarda karşılaştıklarını öldürdü, sonra diğer limana hareket etti ve aynı şeyi burada da yaptı.⁴⁶ Haçlılar, Mekke ve Medine'ye girmeye ve hacıları yakalayıp onları Kâbe'den uzaklaştırmaya ve sonra da Yemen'e gitmeye kararlıydılar.

(nşr. Ramazan Şeşen), İstanbul 1979, s. 272. Şeşen, (*age.*, s. 105), Haçlıların yardıma gelmesi üzerine Sultan Salâhaddin Eyyûbî'nin kuşatmaya son verdiğini söyler.

⁴⁶ Salâhaddin Eyyûbî devrinde İslâm donanması hakkında bir değerlendirme için bkz. Hillenbrand, *Haçlı Seferleri*, s. 594-597.

Lü'lü, Ayzâb'a varınca onları adım adım takip etti. Râbiğ, el-Cevzâ sahili ve diğer bazı yerlere gidip onları el-Ceczâ sahilinde yakaladı ve orada ağır bir darbe indirdi. Haçlılar öldürülüp imha edildiklerini görünce karaya çıktılar ve o yöredeki bazı dağların eteklerine sığındılar; Bunun üzerine Lü'lü de gemiden inip onları takip etti. Onlarla çok çetin bir savaşa girdi. Oradaki bedevilerin atlarına binip süvari ve piyade olarak çarpıştı. Sonunda zafer kazandı, çoğunu öldürdü, diğerlerini de esir aldı. Bunlardan bir kısmını Allah'ın ve Resulü^(a.s.)'nün haremine girip korku salmak istedikleri için bir ceza olarak boğazlanmak üzere Minâ'ya gönderdi, geri kalanlarla Mısır'a döndü, daha sonra ise hepsi öldürüldü. Şubat 1183 tarihinde düşmanın harekâtı tamamen bastırılmış, Kızıldeniz ticaret yolu ve Hicaz bu büyük tehlikeden kurtarılmıştır.⁴⁷

Büyük Kahraman Ferruhşah'ın Ölümü

Salâhaddin'in Dımaşk nâibi ve yeğeni İzzeddin Ferruhşah 578 yılının Cemaziyevvel/Receb ayında (Ekim 1182) öldü. Ferruhşah Salâhaddin'in aile içindeki en güvenilir adamıydı, diğer aile fertleri ve emirlerden daha fazla ona güvenirdi. Ferruhşah; cesur, enerjik, değerli, faziletli biri olup edebî sahada ve diğer konularda bilgisi olan bir insandı. Hükümdar şiirleri arasında onun kayda değer derecede güzel şiirleri vardır.⁴⁸ Sultan onun yerine Şemseddin b. el-Mukaddem'i tayin ettiyse de Ferruhşah yeri doldurulamayacak biriydi. Onun ölümü Eyyûbî Devleti için büyük bir kayıp oldu.⁴⁹

Ferruhşah, Haçlılarla cihad için Dımaşk'tan çıktığında hastalandı ve geri döndükten sonra öldü. Salâhaddin onun ölüm haberini aldığı anda Fırat'ı geçip el-Cezîre diyarına gitmişti. Bu sebeple Şemseddin Muhammed b. el-Mukaddem'i Dımaşk askerlerine kumanda etmek üzere geri gönderdi.

⁴⁷ İbnü'l-Esîr, XI, 389-390. Krş. Runciman, II, 366-367; Şeşen, *age.*, s. 105.

⁴⁸ İbnü'l-Esîr, XI, 390.

⁴⁹ Şeşen, *age.*, s. 105; Azzam, *age.*, trc., s. 199.

Ferruhşah, akıllı, ileri görüşlü, yetenekli ve cesur bir komutandı.⁵⁰ Belki de Salâhaddin'den sonra onun yerini doldurabilecek tek liderdi, ne yazık ki onun erken bir vakitte ölümü bize bunu anlama fırsatı vermedi.

Salâhaddin'in Âmid'i Zaptı ve Hısn-ı Keyfâ Hâkimine Teslim Etmesi

Salâhaddin, Mardin'in aşağısında Hurzem mevkiinde konaklamış ve burayı ele geçirmeye değmez bularak oradan el-Bâriye yoluyla Âmid'e geçmişti. Artuklu Hükümdarı Nureddin Muhammed b. Kara Arslan, aralarındaki anlaşmaya bağlı olarak Salâhaddin'den devamlı olarak Âmid'e gitmesini ve şehri zaptedip kendisine teslim etmesini istiyordu. Sultan bu konuda daha önce ona söz vermişti. İşte bu nedenle Salâhaddin 17 Zilhicce 578 (13 Nisan 1183) tarihinde Âmid'e varıp şehri muhasara etmeye başladı.⁵¹

Âmid, İnâloğullarından Mahmud b. Eykeldî'nin yönetimi altındaydı. Şehirde onun adına asıl idareyi yürüten kişi ise veziri Me'sûd b. Nîsân'dı. Salâhaddin Âmid'i muhasaraya başlayınca İbn Nîsân (Nîsânoğlu) çok kötü bir idare ortaya koydu. Halka hiç zahire vermediği gibi, onlara ne bir dirhem ve ne de bir azık verdi. Şehir halkına: "Kendiniz için savaşın." demesi üzerine adamlarından biri: "Düşman kâfir değil ki onlar kendilerini müdafaa için savaşsınlar!" diye karşılık verdi, fakat o hiçbir şey yapmadı. Salâhaddin onlarla savaşa devam ederek mancınıklar kurup hücumla geçti. Âmid çok müstahkem bir şehirdi, şehir ve şehrin surları darb-ı mesel olmuştu. İbn Nîsân hâlâ cimrilikte devam ediyordu. Parayı ve malı adeta talihi ters dönmüş ve devleti yıkılmak, elinden çıkmak üzere olan bir adam gibi harcıyordu. Halk onun bu tutumunu görünce savaşa önem vermeyip kendini kurtarmaya baktı.

⁵⁰ İbnü'l-Esir, XI, 374-375.

⁵¹ İmâdeddin Kâtib, *el-Barku's-Şâmî*, s. 297-299.

İbn Nîsân'ın tahakkümü uzun sürmüş, halk kendilerine kötü davranılması ve kazandıkları mallardan dolayı sıkıntıya düşürüldükleri için bu yönetime artık tahammül edemeyecek hale gelmişti; bu yüzden onun yönetiminden nefret ediyor ve hâkimiyetinin sona ermesini istiyordu.⁵² Salâhaddin, itaat ettikleri takdirde kendilerine iyi davranılacağını ve ihsanda bulunulacağını, eğer savaşa devam ederlerse haklarından geleceğini ifade eden yazıların oklara sarılarak atılmasını emretti. Bu onları daha da tembelliğe ve işi bırakmaya sevk etti. Salâhaddin'in şehre hâkim olmasını isteyip savaşı bıraktılar. Lağımçılar surların yanına yaklaşıp delmeye başladılar ve surları askıya aldılar. Halk ve asker bunu görünce İbn Nîsân'ı hedef alıp aşırı isteklerde bulundu.

Mesele bu hâle gelince İbn Nîsân hanımlarını Salâhaddin'in veziri Kadı Fâzıl'a gönderip kendisi, aile efradı ve malı için emân almasını istedi, şehirdeki mallarını taşımak için de üç gün mühlet diledi. Kadı Fâzıl bu hususta çalışmaya başladı ve Salâhaddin onun emân talebini kabul etti. 579 yılı Muharrem ayının ilk on günü içinde (26 Nisan - 5 Mayıs 1183) Âmid'i Salâhaddin'e teslim eden İbn Nîsân çadırlarını şehrin dışına çıkardı ve mallarını nakletmeye çalıştı, fakat adamları üzerinde nüfuzu kalmadığından eşyasını nakletmekte büyük güçlüklerle karşılaştı. Artık onun emir ve yasaklarını dinlemiyorlardı. Salâhaddin'e haber gönderip bu durumu bildirdi ve bu konuda kendisine yardım etmesini istedi, o da hayvan ve adam göndererek yardım etti. Bazı eşyaları nakledildi, bazıları da çalındı. Eşyalarının hepsini nakletmeden üç günlük süre doldu ve geri kalanları götürmesine müsaade edilmedi.⁵³

Şehrin burçları her çeşit zahireyle doluydu. Hepsini olduğu gibi bıraktı. Eğer bunların bir kısmını halka verseydi hem şehri, hem de diğer mal ve servetini muhafaza etmiş olurdu. Salâhaddin 29 Nisan 1183 günü Âmid'i ele geçirip Hısn-ı Keyfâ hâkimine teslim etti. Zaptından önce Salâhaddin'e: "Bu şehirde bir mil-

⁵² İmâdeddin Kâtib, *el-Barku's-Şâmî*, s. 298.

⁵³ İmâdeddin Kâtib, *el-Barku's-Şâmî*, s. 301; Ebu'l-Ferec, II, s. 431.

yon dinar değerinden fazla zahire var. Onları alıp da askerlerine ve adamlarına dağıtsan ve şehri boş vaziyette ona teslim etsen o yine razı olurdu, çünkü onun başka şeyde gözü yoktur.” denildi; fakat Salâhaddin kabul etmedi: “Ben asıl önemli şeyi (şehri) verip de basit şeylerde (zahire konusunda) cimrilik edecek adam değilim.” dedi.⁵⁴ Başka bir kaynaktaki bilgiye göre:⁵⁵ “Dostumuza boş bir şehir vermek bize yakışmaz.” diyerek karşılık verdi.

Sultan Salâhaddin, Âmid'te bulunan 1 milyon 40.000 kitabı veziri Kadı el-Fâdıl'a verdi.⁵⁶

Nureddin Âmid'i teslim alınca büyük bir ziyafet verdi. Salâhaddin ve emirlerini çağırdı, fakat o şehre girmedi. Nureddin de ona ve adamlarına pek çok hediye ve armağan takdim etti.⁵⁷

Denizde ve Suriye'de Haçlılarla Yapılan İki Savaş

579 yılı Muharrem'in onuncu günü (5 Mayıs 1183) bir Müslüman donanması Mısır'dan denize açıldı. Bu sırada denizde içinde yaklaşık üç yüz kişilik tam teçhizatlı Haçlı birliği olan gemiye (butsa) rastladılar. Yanlarında sahildeki Haçlılara götürdükleri silah ve mal vardı. Müslümanlar onlarla savaşa tutuştular. Her iki taraf da sabırla ve direnç göstererek mücadele etti. Sonunda Müslümanlar zafer kazanıp Haçlılardan bir kısmını öldürdüler, geri kalanlarını da esir ederek yanlarındaki malları, ganimet alıp güvenli bir şekilde Mısır'a döndüler.

Aynı yıl içinde yine büyük bir Haçlı ordusu Dârûm tarafından hareketle yağma maksadıyla Mısır'a sefere çıktı. Müslümanlar bunu duyunca Sadr ve Eyle yoluyla üzerlerine yürüdüler. Haçlılar Müslümanların önünden geri çekilip “el-Üseyle” adlı bir su kaynağının yanında konakladılar. Müslümanlardan önce oraya varmışlardı. Müslümanlar oraya geldiklerinde susuzluktan

⁵⁴ İmâdeddin Kâtib, *el-Barku's-Şâmî*, s. 302.

⁵⁵ Ebu'l-Ferec, II, s. 431.

⁵⁶ Ebu'l-Ferec, Aynı yer.

⁵⁷ İbnü'l-Esir, XI, s. 91-392. Krş. Şeşen, *age.*, s. 79.

ölmek üzereydiler. Haçlıların suyu tuttuğunu gördüler. Mevsim yazdı, öldürücü çölde sıcak çok şiddetliydi. Tam bu sırada büyük bir bulut belirdi ve yağın yağmurla su ihtiyaçlarını giderdiler. Böylece kendilerine geldiler ve cesaretleri arttı. Allah'ın yardımına güvenip Haçlılarla savaşa girdiler. Allah onlara yardım etti, Haçlıları öldürdüler, kaçabilen az sayıda insan kurtuldu. Müslümanlar onların yanındaki silah ve atları ganimet aldılar. Mansur ve Muzaffer olarak geri döndüler.⁵⁸

Salâhaddin'in Hârim'i Zaptı

Salâhaddin'in Halep'i zaptettiği sırada Halep'e bağlı olan Hârim'de Nureddin Mahmud'a bağlı Serhak adlı bir memlûk bulunmaktaydı. Onu oraya el-Meliku's-Sâlih İmâdeddin tayin etmişti. Kaleyi Salâhaddin'e teslim etmedi. Salâhaddin kalenin teslimi için gönderdiği mektupta: "Dilediğin yerleri sana ikta edeyim." diyor ve bazı ihsanlarda bulunacağını vadediyordu. Fakat o aşırı taleplerde bulundu ve aralarında elçiler gidip geldi. Serhak bu sırada Haçlılara haber gönderip onların himayesine girmek istedi. Onun Haçlılarla haberleştiğini duyan askerler kaleyi Haçlılara teslim etmesinden korktular ve üzerine hücum edip onu tevkif ve hapsedtiler. Salâhaddin'e haber gönderip ondan kendilerine emân verip yardımda bulunmasını istediler. Salâhaddin eman vermeyi kabul etti, onlar da kaleyi kendisine teslim ettiler. Salâhaddin yakın adamlarından birini dizdar olarak Hârim'de görevlendirdi.

Halep'in diğer kalelerine gelince; Salâhaddin Ayntab'ı sahibinde bırakmış, Tell-Hâlid'i de Tell-Bâşir Hâkimi Dârûm el-Yârûkî'ye ikta etmişti.

A'zâz'a gelince; İmâdeddin İsmâil orayı tahrip etmişti. Salâhaddin A'zâz'ı Duldurum Süleyman b. Cîndâr'a verdi. Süleyman burayı onardı. Salâhaddin Halep'in işlerini yoluna koyuncaya, divanını ve diğer meselelerini düzenleyinceye kadar Halep'te kaldı. Buraya bağlı yerleri ikta olarak dağıttı, sonra her tarafa haber gönderip bütün beldelerdeki askerleri topladı.⁵⁹

⁵⁸ İbnü'l-Esîr, XI, s. 393. Krş. Şeşen, *age.*, s. 107.

⁵⁹ İbnü'l-Esîr, XI, s. 395-396.

Baysân Gazası

Salâhaddin Halep işini hallettikten sonra küçük yaştaki oğlu el-Meliku'z-Zâhir Gâzî'yi orada görevlendirdi, Esedüddin'in emirlerinden Seyfeddin Yazkeç'i de onun yanında bırakıp Dimaşk'a giderek cihad hazırlığına başladı. Diyarbekir, Suriye ve el-Cezîre askerleri de yanındaydı. Oradan Haçlı hâkimiyetindeki yerlere sefere çıkıp 9 Cemaziyelâhir (29 Eylül 1183) tarihinde Ürdün Nehri'ni geçti. Bölge halkının korkudan yerini terk ettiklerini gördü. Doğru Baysân'a yürüyerek yakıp yıktı ve burada bulunan malları yağma etti, bunun üzerine Haçlılar toplanıp Salâhaddin'in karşısına çıktılar, fakat askerlerinin çok fazla olduğunu görüp cesaret edemediler. Salâhaddin onların yakınında bekledi. Haçlılar sırtlarını oradaki bir dağa yaslamışlar, hendek kazıp etraflarını çevirmişlerdi. Müslüman askerler de onları ok yağmuruna tutuyorlar ve savaşa çekmeye çalışıyorlardı. Ancak Haçlılar bulundukları yerden dışarı çıkmadılar ve beş gün bu halde beklediler. Müslümanlar da 17 Cemaziyelâhir (7 Ekim 1183) günü onları takipten vazgeçtiler. Maksatları onlara biraz zaman tanımaktı. Bu sayede belki dışarı çıkarlar ve böylece onları ele geçirme imkânı doğardı. Haçlılar bu durumu fark edince kendilerini kurtarmaktan başka bir şey düşünmediler.

Müslümanlar sağdan ve soldan iki kol halinde o bölgeyi yağmaladılar. Böylece ummadıkları bir başarıya ulaştılar. Elleri ganimetlerle dolunca, elde ettikleri ganimetler ve bu zaferle ülkelerine geri dönmeye karar verdiler.⁶⁰

Kerek Gazası ve el-Âdil'in Halep'e Hâkim Olması

Salâhaddin ve Müslümanlar Baysân seferinden döndükten sonra Kerek gazası için hazırlandılar. Salâhaddin askerleriyle Kerek üzerine yürüdü.⁶¹

Kerek Kalesi, 1142 yılında Ölüdeniz'in doğusunda, Mısır ile Suriye'yi birbirine bağlayan dağ geçidinde Haçlılar tarafından

⁶⁰ İbnü'l-Esîr, XI, s. 397-398. Krş. Şeşen, *age.*, s. 107.

⁶¹ İbn Cübeyr, *Rihle*, s. 212, 219.

yaptırılmıştı. Renauld de Chatillon idaresindeki Haçlılar bu kale ile Hicaz yolunu kesiyor ve Müslümanların buradan hacca gitmesine engel oluyorlardı. O zamanki bineklerle hareket edildiğinde Kerek Kalesi ile Kudüs arasında bir günlük veya biraz daha fazla bir yol bulunuyordu. Çok geniş bir görüş alanına sahip olan kalenin binaları bitişik nizamdı. Dört yüz civarında köy de bu kaleye bağlıydı.⁶²

Sultan Mısır'daki nâibi kardeşi el-Âdil Ebû Bekir b. Eyyûb'a da mektup gönderip bütün askerleriyle birlikte Kerek üzerine yürümesini emretti. el-Âdil Salâhaddin'e haber gönderip Halep ve kalesinin kendisine verilmesini istemişti. Salâhaddin bu isteği kabul etti ve ona ailesi ve mallarını yanına alıp yola çıkmasını buyurdu. Salâhaddin Recep ayında (Ekim-Kasım 1183) Kerek'e vardı. Hemen arkasından da kardeşi el-Âdil Mısır askerleriyle yetişti, böylece ordusunun sayısı çoğaldı ve muhasara için daha da güçlendi. Müslümanlar kalenin varoşlarına çıkıp orayı ele geçirdiler, sonra da varoşlardan kaleyi muhasaraya başladılar ve duruma hâkim oldular. Salâhaddin kurduğu yedi mancınıkla kaleyi gece gündüz taşa tuttu. Sultanın ilk Kerek seferi 22 Ekim - 3 Aralık 1183 tarihleri arasında gerçekleşti.⁶³

Salâhaddin Haçlıların kendisine Kerek'i muhasara ettirme-yeceklerini ve onu kale önünden uzaklaştırmak için ellerinden geleni yapacaklarını zannediordu; bu sebeple yanına böylesine müstahkem ve sağlam bir kale için gerekli muhasara aletleri almamıştı. 15 Şaban 579 (3 Aralık 1183) tarihinde Kerek'den ayrıldı ve yeğeni Takiyyüddin'i kardeşi el-Âdil gibi orayı idare etmek üzere kendine nâib olarak Mısır'a gönderdikten sonra kardeşi el-Âdil'i de yanına alıp Dımaşk'a götürdü. Halep şehri ve kalesiyle Menbic şehri ve buraya bağlı diğer yerleri ona verdi. 579 yılı Ramazan ayında (Aralık 1183-Ocak 1184) kardeşini Halep'e gönderdi, oğlu ez-Zâhir'i de oradan Dımaşk'a getirdi.⁶⁴

⁶² İbn Cübeyr, Aynı yer. Krş. Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, s. 189.

⁶³ Şeşen, *age.*, s. 107; Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, s. 194.

⁶⁴ Ebu'l-Ferec, II, s. 434.

Salâhaddin'in İkinci Kerek Seferi

Salâhaddin 580 yılı Rebiülâhir ayında (Temmuz-Ağustos 1184) gazâ maksadıyla Dimaşk'tan ayrıldı. Askerlerini topladı. Her taraftan asker gelmeye başladı. Gelenler arasında Hısn-ı Keyfâ Hâkimi Nureddin Muhammed b. Kara Arslan da vardı. Mısır askerlerinin de Kerek önünde toplanması için haber gönderdi. Kendisi Kerek önlerinde karargâh kurup muhasaraya başladı ve içeridekileri sıkıştırdı. Kale varoşlarına mancınıklar kurulmasını emretti. Çarpışmalar şiddetlendi. Müslümanlar varoşları ele geçirdiler, sadece kale kaldı. Kale ve varoşları bir dağın üzerindeydi. Ancak aralarında yaklaşık 60 arşın (40.80 metre) derinliğinde büyük bir hendek vardı. Salâhaddin bu hendeğin doldurulması için taş ve toprak atılmasını emretti, fakat atılan oklardan ve mancınıklarla fırlatılan taşlardan dolayı hiç kimse hendeğe yaklaşamıyordu. Bunun üzerine askerlerin altından geçerek hendeğe varmaları, atılan ok ve taşlardan etkilenmemeleri için ağaç ve kerpiçlerden bir dehliz yapılmasını emretti. Bunu yaptıktan sonra altından giderek hendeğe taş ve toprak atmaya başladılar. Buna karşılık Müslümanların mancınıkları kaleyi gece gündüz taşa tutuyordu.

Kaledeki Haçlılar krallarına ve süvarilerine haber gönderip yardım istediler. Kaleyi muhafaza ve müdafaadan âciz olduklarını haber verdiler. Bunun üzerine Kral IV. Baudouin idaresindeki Haçlılar toplanıp sür'atle yardıma koştular. Salâhaddin onların yola çıktığını öğrenince savaşa girmek ve onları mağlup ettikten sonra tekrar dönmek için Kerek'ten ayrıldı.⁶⁵ Onlara yakın bir yere gelerek çadır kurup orada konakladı. Fakat yerin engebeli, geçit yerlerinin çok zor ve dar olmasından dolayı onlara yaklaşmadı. Birkaç gün Haçlıların bulundukları yerden çıkmalarını bekledi. Fakat onlar da kendilerinden korkup bir yere kıpırda madılar. Salâhaddin bu durumu görünce birkaç fersah uzaklaştı ve onların karşısında hareketlerini haber verecek adam görevlendirdi. Onlar da geceleyin Kerek'e gittiler. Salâhaddin bunu haber alınca artık bir şey elde edemeyeceğini anlayıp Nablus şehrine

⁶⁵ Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, s. 194-195.

gitti. Yol boyunca geçtiği yerleri yağmaladı, Nablus'a varınca da orayı yakıp yıktı ve yağma etti. Halkını öldürdü, kadın ve erkekleri esir aldı, oradan da Sabastiya'ya geçti. Hz. Zekeriyâ (a.s.)'nın türbesi buradaydı, ayrıca bir havra ve çok sayıda da Müslüman esir, vardı. Bu esirleri kurtardıktan sonra Cînîn'e gitti ve burayı da yakıp yıktıktan ve yağma ettikten sonra Dımaşk'a hareket etti. Yol boyunca geçtiği yerleri tahrip etti. Sağ ve soldan iki kol halinde seriyyeler (küçük askerî birlikler) görevlendirip çevreyi yakıp yıktı, yağma ettirdi ve bir müddet sonra Dımaşk'a vardı.⁶⁶

SALÂHADDİN EYYÜBÎ'NİN MEŞHUR HITTÎN ZAFERİ

4 Nisan 1185 tarihinde Kudüs Kralı IV. Baudouin öldü ve yerine de altı yaşındaki yeğeni V. Baudouin geçti. Yeni kral henüz çok küçük yaşta olduğu için Trablus Kontu III. Raymond ona vasî tayin edildi. Barış yanlısı olan bu adam Taberiye Kontesi ile evlenmişti. Ülkesinde kıtlık baş gösterdiği için Sultan Salâhaddin ile bir antlaşma yapmak zorunda kalmıştı. Bu barıştan yararlanan Sultan Doğu'ya sefere çıkarak Musul meselesini çözüme kavuşturdu. Bu arada Kudüs Krallığı'nda bir hâkimiyet kavgası başlamıştı. Sonunda Ağustos - Eylül 1186 tarihinde Guy de Lusignan ve Renaud de Chatillon ikilisi idareyi III. Raymond'un elinden kapmayı başardılar. Küskün ve kızgın III. Raymond, 1186 yazında Sultan Salâhaddin ile anlaşarak kral seçilebilmesi için ondan destek ve yardım istedi. Sultan bu konuda ona destek olacağına dâir söz verdi.⁶⁷ Müslüman akıncı birlikleri 1186 yılı sonlarında III. Raymond'a ait Taberiye Kontluğu arazisinden geçerek Kudüs Krallığı topraklarına akınlarda bulundu. Aynı tarihlerde Guy de Lusignan'ın kral seçilmesinde önemli rol oynayan Kerek ve Şevbek Prinkepsi Renaud de Chatillon, Mısır'dan Suriye'ye giden bir İslâm kervanına el koydu. Salâhaddin onun bu hareketinin iki taraf arasındaki antlaşmaya aykırı olduğunu bildirerek hem ondan hem de Kral Guy'dan kervanın mallarının

⁶⁶ İbnü'l-Esir, XI, s. 400-401. Krş. Şeşen, *age.*, s. 107.

⁶⁷ İbnü'l-Esir, XI, s. 415-416; Ebu'l-Ferec, II, s. 440.

ve alınan esirlerin serbest bırakılmasını istedi. Sonuç alamayınca 1187 yılı başlarında Kerek üzerine yeni bir sefer yapmaya karar vererek tüm askerini cihada davet etti.⁶⁸

Sultan Salâhaddin 13 Mart 1187 tarihinde ordugâhını Dımaşk'ın güneyinde bulunan Re'sül-Mada kurdu.⁶⁹ Burada birkaç gün bekledikten sonra Kerek üzerine yürüyerek Renaud'ya bağlı toprakları yağmaladıysa da Renaud Kalesi'nden çıkmaya cesaret gösteremedi. el-Karyeteyn denilen yerde Mısır'dan gelen birlikler de sultanın ordusuna katıldı.

Bu arada Sultanın büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal, Taberiyye Hâkimi III. Raymond'un izniyle Muzafferüddin Gökböri, Sârimüddin Kaymaz en-Necmî ve Bedrüddin Duldurum el-Yârûkî kumandasındaki seçkin bir süvari kuvvetini 10 Mayıs 1187 tarihinde Safûriyye ve Akkâ yönünde bir keşif akınına gönderdi. Ancak Raimond tarafından durumdan haberdar edilen Templier Tarikatı Reisi Gerard de Rideford kumandasındaki bir Haçlı birliği bunlara aniden saldırdılar. Taraflar arasında meydana gelen şiddetli çarpışma sonunda zafer Müslümanlara güldü. Bu zafer adeta sonradan Hittîn'de yaşanacakların müjdecisi oldu.⁷⁰

Salâhaddin zafere çok sevindi ve Kerek'ten geri dönerek Aşterâ'da ordugâh kurdu. Burada Musul, Diyarbekir ve el-Cezîre'den gelecek askerleri bekledi. Haziran sonlarına doğru Takiyyüddin emrindeki orduyla Antakya Prinkepsliği sınırından gelerek Sultanın ordusuna katıldı. İslâm ordusu 25-26 Haziran civarında Taberiyye istikametinde ilerlemeye başladı. Diğer yanda Haçlılar da her tarafa haberci salarak Dârûm'dan Antakya'ya kadar toplayabildikleri askerle Mayıs başlarında Saffûriyye Çayırı'nda ordugâh kurmuşlardı. Bir rivayete göre Haçlıların 2000'e yakın şövalye 20.000 civarında Türkopol ve piyadesi

⁶⁸ İbnü'l-Esîr, XI, s. 416-417; Ebu'l-Ferec, II, s. 440. Krş. Runciman, II, s. 376-377.

⁶⁹ İbnü'l-Esîr, XI, s. 418. Krş. Şeşen, *age.*, s. 109; a. mlf., "Hittîn Savaşı", *DİA*, XVIII, s. 165.

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, XI, s. 419. Krş. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 135-136.

bulunuyordu. Sultan Ukhuvâne denilen yerde bir savaş meclisi topladı ve kurmaylarıyla en uygun stratejiyi belirlemeye çalıştı. Yapılan müzakereler sonunda meydan savaşı kararı alındı.⁷¹ Sultan ağırlıklarını burada bırakarak 1 Temmuz 1187 Perşembe günü sabahında Taberiyye'nin batısında yer alan dağın eteğinde Lûbyâ Ovası'nda ve meydan savaşına da uygun olan Kefer-Sebt denilen bir mevkide konakladı.⁷² İslâm ordusunun öncü kuvvetleri düşmanı savaşa çekmek için ok atılsa da Haçlılar yerinden oynamadı. Sultan yanına hassa birliğini alarak akşamüstü Taberiyye'yi kuşattı. Bu durum üzerine kalede bulunan Raimond'un eşi Kontes Ehive (Eschiva) Haçlı ordusundan derhal yardıma koşmalarını istedi. Haçlılar haberi alınca 2 Temmuz Cuma sabahı Safûriyye'den Taberiyye'ye doğru harekete geçtiler. Sultan Haçlıların hareketini haber almıştı, hemen Taberiyye'den ayrılarak ana ordugâhına, ordusunun başına geri döndü.⁷³ Haçlılar bir müddet sonra küçük bir su kaynağının yanına ulaştılar. Sonra da Taberiyye'ye doğru yol almayı sürdürdüler. Salâhaddin onları çepeçevre kuşatmıştı. Takiyyüddin ile Gökböri kumandasındaki askerini düşman su kaynağına geri dönemesin diye bu suyun olduğu yeri tutmak üzere görevlendirdi. Haçlılar İslâm ordusunun saldırılarını, birbirine sıkıca kenetlenmiş saf duruşu düzeni ile savuşturmaya çalışıyordu. Ancak her tarafı kuşatılan bu ordu ne ileriye ne de geriye gidebiliyordu. Haçlılar geceyi çaresizlik içinde ve susuz geçirdi.⁷⁴ Ertesi gün 3 Temmuz Cumartesi sabahı yeniden yürüyüşüne devam etmek istediye de Müslümanlar tarafından ok yağmuruna tutuldu. Artık kaçınılmaz bir durum alan savaş başlamıştı. Tam da bu sırada İslâm ordusundan Mengübars adlı bir kahraman ilk ciddi hamleyi gerçekleştirdi. Ancak cesur asker şehit edildi.⁷⁵ Onun şahadeti Müslüman askeri galeyana getirdi. Topluca düşmana karşı hücu-

⁷¹ İbnü'l-Esîr, XI, s. 420-421; Ebu'l-Ferec, II, s. 441.

⁷² Runciman, II, s. 381; Şeşen, *age.*, s. 110.

⁷³ İbnü'l-Esîr, XI, s. 421. Krş. Azzam, *age.*, s. 223 vd.

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, XI, s. 422.

⁷⁵ Ebu'l-Ferec, II, s. 443.

ma geçtiler. Bir taraftan da Emir Gökboro rüzgârın da yardımıyla kuru otları tutuşturmuştu. Haçlılar etrafını saran orduyu yarıp çıkmak için yapmış oldukları bütün hamlelerde ağır kayıplar vererek başarısız olup geri döndüler. Kaçmaya çalışan bir Haçlı grubu imha edildi. Trablus Kontu Raimond idaresindeki bir süvari birliği savaşın kaybedildiğini fark ederek Takiyyüddin'in saflarına doğru yöneldi. Bu kontun Salâhaddin ile antlaşması vardı, Takiyyüddin onun kaçmak niyetinde olduğunu fark etti. Bu yüzden bilerek safları açtı ve böylece Raimond savaş alanını terk ederek Sayda'ya kaçtı. Bazı küçük Haçlı birlikleri de kaçmak suretiyle etraftaki kalelere sığındılar.⁷⁶ Balian d'Ibelin ve Renaud de Sidon kuşatmayı yararak kaçmayı başaranlardandı. Kral Guy ve etrafındaki 150 civarındaki şövalye Hıttin Tepesi'ne çekildiler. Şövalyeler atlarından inerek kralın kırmızı çadırını koruma altına aldılar.⁷⁷ Müslüman süvarileri de bunların üzerine saldırarak Kralın çadırından başka bir çadır kurulmasına izin vermediler.

Savaşın sonra Salâhaddin'in oğlu el-Efdal'e şunları anlatmıştır: "Bu savaşta babamın tarafındaydım. Kral yanındaki süvarilerle o tepede kalınca karşılarındaki Müslümanlara öyle korkunç bir saldırıda bulundular ki, onları babamın yanına kadar sürdüler. Babama baktığımda yüzü hüznü, rengi kaçmıştı. Sonra sakalından tutup ileri doğru yürüdü ve 'Şeytan yalan söylemiştir.' diye bağırdı; bunun üzerine Müslümanlar yeniden Haçlıların üzerine doğru hücumla kalktılar ve tepeye çıktılar. Haçlıların arkalarını dönüp kaçtığını ve Müslümanların da onları kovaladığını görünce sevincimden 'Onları yendik.' diye bağırdım. Bunun üzerine Haçlılar tıpkı birinci saldırıda olduğu gibi yeniden hücumla geçerek Müslüman askerini babamın yanına kadar sürdüler. Babam yeniden aynı sözlerle askerine hay-

⁷⁶ İbnü'l-Esir, XI, s. 422; Ebu'l-Ferec, II, s. 442; el-Ömerî, Şihâbüddin b. Fazlullah, *Mesâlikü'l-ebâr fî memâlikü'l-emsâr*, (çev. Ahsen Batur, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*), İstanbul 2014, s. 309. Krş. Şeşen, *age.*, s. 111; Lyons-Jackson, *age.*, s. 317-318; Azzam, *age.*, s. 231 vd.

⁷⁷ İbnü'l-Esir, XI, s. 423. Krş. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 139.

kırdı. Müslümanlar onlara saldırarak tepeye kadar püskürttüler. Ben de yine “Onları yendik.” diye bağırdım. Bunun üzerine babam bana dönerek ‘Sus! O çadır yıkılmadıkça Haçlıları yenmiş olmayız.’ dedi. Babam benimle konuşurken birden o çadır da yıkıldı, bunun üzerine Sultan atından inip Allah’a şükür secdesine kapandı ve sevincinden ağladı.”⁷⁸

Şövalyeler Kralı korumaya çalışıyorlardı. Bu arada Akkâ Piskoposu öldürüldü ve Müslümanlar Haçlıların manevi açıdan güç aldıkları büyük bir haçı ele geçirdiler.⁷⁹ Şövalyelerin artık ümitleri kırılmıştı. Bundan sonra da Kral Guy ile Renaud de Chatillon esir olarak ele geçirildi. Pek çok Haçlı ya öldürüldü ya da tutsak edildi. Kralın kardeşi Godefroi, Cübeyl Hâkimi II. Hugue, IV. Onfroi, Templier Tarikatı Reisi Gerard de Ridefort da esirler arasındaydı.⁸⁰ Haçlılar tam anlamıyla ağır bir hezime-te uğramışlardı.

Sultan kazandığı büyük zafer sonrasında kurulan otağında hemen şükür namazı kılarak ileri gelen Haçlı liderlerinin, huzuruna getirilmesini emretti. Sultan, Kralı yanına oturttarak korkusunu gidermeye çalıştı. Kral çok susamıştı, bu yüzden sultan ona su verilmesini emretti. Guy suyu içtikten sonra kalanını Renaud’a verdi. Sultan Renaud’ya suyu içmesi için izin vermediğini söyledi ve tercümanı aracılığıyla ona antlaşmayı ihlal ettiğini hatırlattı, sonra bizzat kendi kılıcıyla Renaud’nun boynunu uçurdu.⁸¹ Sonra yanındakilere şu açıklamayı yaptı: “Eğer onu elime geçirirsem öldüreceğim diye iki defa yemin etmiştim. Bunlardan birincisi Mekke ve Medine’ye saldırmak istediğin-

⁷⁸ İbnü’l-Esir, XI, s. 423-424. Krş. Lyons-Jackson, *age.*, s. 318; Azzam, *age.*, s. 232.

⁷⁹ Runciman, II, s. 385.

⁸⁰ İbnü’l-Esir, XI, s. 424.

⁸¹ İmâdeddin Kâtib el-İsfahânî, *el-Fethü’l-Kussî fi’l-fethi’l-Kudsi*, (nşr. Muhammed Mahmud Subh), Kahire 1962, s. 72-84; İbn Şeddâd, s. 75-79; Süryani Mikhail, s. 279-280; İbnü’l-Adîm, *Zübde*, III, s. 94-96; Ebû Şâme, III, s. 278-291; Ebu’l-Ferec, II, s. 441-443; Ömerî, trc., s. 310; Krş. Stevenson, s. 242-248; Runciman, II, s. 383-386; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 135-139; Azzam, *age.*, s. 236; Altan, “Renaud de Châtillon”, *TD*, s. 23.

deydi. İkincisi ise kendisine uğrayan kafiye haince öldürdüğü zaman.” Sıranın kendine gelmekte olduğunu ve ölümün buz gibi soğuk yüzünü hissederek tir tir titreyen Kral Guy, Sultan Salâhaddin tarafından teskin edilerek kendisine eman verildi.⁸² Sultan ona: “Bir hükümdar diğer bir hükümdarı öldürmez. Ancak bu adamın alçaklığı ve utanmazlığı haddi aşmıştı.” dedi. Sultan daha Hospitalier ve Templier şövalyelerinin öldürülmelerini emrettikten sonra diğer önemli esirlere iyi davrandı ve onları Dımaşk Kalesi’ne gönderdi.⁸³ Müslümanların eline o kadar fazla esir geçmişti ki bir esirin fiyatı üç dinara kadar düşmüştü. Karıkoca üç erkek ve iki kız çocuktan oluşan sağlıklı bir aile 8 dinara satın alınabiliyordu. Hatta Müslüman’ın birisi bir çift yemeni ile bir esiri değiş tokuş etmişti.⁸⁴ Haçlıların bu savaşta ölü ve esir olarak toplam kaybı 30.000 ilâ 60.000 arasındadır.⁸⁵

Salâhaddin Eyyûbî, Haçlıları Hittîn’de bozguna uğrattıktan sonra Pazar sabahı Taberiyye’ye dönerek şehri muhasaraya başladı. Şehirde bulunan Kontes, Sultana haber göndererek kendisi, çocukları, adamları ve değerli eşyası için eman istedi. Salâhaddin de Kontese eman verdi, böylece 4 Temmuz’da Taberiyye ele geçirilmiş oldu.⁸⁶ Sultan Salâhaddin Salı günü buradan ayrılıp Çarşamba günü III. Joscelin de Courtenay’ın hâkimiyetindeki Akkâ’ya ulaştı. Burada bulunan şehir halkı surlara çıkmış İslâm ordusuna boyun eğmeyip sonuna kadar direneceklerini ilan ediyorlardı. Ancak gerçekte Müslümanlara karşı koyacak bir askerî güçleri yoktu. Sultan hemen şehri kuşatma altına alarak saldırı hazırlıklarına girişince şehirdeki idareciler Sultana yalvarıp yarkarmaya başladılar. Salâhaddin onlara eman verdi. Müslümanlar 9 Temmuz 1187 (1 Cemaziyelevvel 583) Cuma günü⁸⁷ Akkâ

⁸² İbnü’l-Esîr, aynı yer; Ebu’l-Ferec, II, s. 443.

⁸³ İbnü’l-Esîr, XI, s. 424-425.

⁸⁴ Runciman, II, s. 386.

⁸⁵ Şeşen, *age.*, s. 112; a. mlf., “Hittîn Savaşı”, XVIII, s. 166; Lyons-Jackson, *age.*, s. 321.

⁸⁶ İbnü’l-Esîr, XI, s. 424. Krş. Şeşen, *age.*, s. 112-113. Runciman bu olayın 5 Temmuz’da gerçekleştiğini kaydetmiştir (*Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 386).

⁸⁷ Runciman’a göre (II, 386), bu tarih 10 Temmuz’dur.

şehrine girdiler ve Hristiyanların kiliseye çevirmiş oldukları eski camilerinde Cuma Namazı'nı edâ ettiler. Burası tekrar camiye dönüştürüldü. Bu namaz aynı zamanda Haçlıların Suriye'ye hâkim oldukları tarihten beri Suriye sahilinde kılınan ilk Cuma namazı idi. Salâhaddin Akkâ'nın idaresini oğlu el-Efdâl'e verdi. Müslümanlar Haçlıların götüremeyerek bıraktıkları tüm eşya ve malları ganimet olarak aldılar. 4.000'in üzerinde Müslüman esiri de kurtarılmış oldu. Sultan şehirde işleri yerine koymak için birkaç gün kaldı.⁸⁸

Mecdelyâba'nın Fethi

Salâhaddin Haçlıları mağlup edince Mısır'da bulunan kardeşi el-Âdil'e haber gönderip müjdeledi. Ayrıca yanındaki askerlerle Mısır tarafından Haçlı topraklarına yürümesini ve civardaki yerleri kuşatma altına almasını emretti. el-Âdil süratle işe koyuldu. Mısır'dan yola çıkıp Mecdelyâba Kalesi'ni muhasara etti. Oradaki malları ganimet olarak aldı. Bu hususta Salâhaddin'e gönderdiği mektup büyük bir müjde oldu.⁸⁹

Akkâ Civarındaki Kalelerin Fethi

Salâhaddin'in Akkâ'da kaldığı süre içinde askerleri en-Nâsıra, Kaysariyye, Hayfa, Saffûriyye, Ma'laya eş-Şakif, Fûla ve Akkâ civarındaki diğer yerlere dağılıp yağma ettiler. Erkek, kadın ve çocukları esir aldılar. Buradan elleri dolu olarak geldiler. Salâhaddin Takiyyüddin'i aynı maksatla gönderdi, o da Tibnîn ve Sûr şehirlerine erzak ikmalini önlemek için Tibnîn önlerine indi. Hüsâmeddin Ömer b. Lâcin'i de bir orduyla Nablus'a gönderdi. Hüsâmeddin, Hz. Zekeriyâ^(a.s.)'nın kabrinin bulunduğu Sabastiya'ya geldi. Burayı Hristiyanların elinden alıp Müslümanlara teslim etti. Daha sonra Nablus'a varıp şehre girdi, kaleyi muhasara edip kaledakilere emân vererek aşağı indirdi, kaleyi de teslim aldı. Kale halkı orada kaldı, herkesin malını mülkünü elinde bıraktı.⁹⁰

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, XI, s. 425-426.

⁸⁹ İbnü'l-Esîr, XI, s. 426.

⁹⁰ İbnü'l-Esîr, XI, s. 426.

Yafa'nın Fethi

el-Âdil, Mısır'dan çıkıp Mecdelyâbâyı fethettikten sonra sahildeki Yafa şehri üzerine yürüdü. Şehri muhasara edip zorla ele geçirdi ve yağmaladı. Erkek ve kadınları esir aldı. O yöre halkından hiç kimsenin başına gelmeyen olaylar Yafa halkının başına geldi. Bu sırada Halep'te bulunan meşhur tarihçi İbnü'l-Esir şunları anlatır: "Ben Halep'teydim. Yanımda Yafalı bir cariye vardı, onun yanında da yaklaşık bir yaşlarında bir çocuk bulunuyordu. Çocuk kadının elinden düştü ve yüzü soyuldu. Kadıncağız buna çok ağladı. Ben onu teskin ettim ve: 'Bu çocuk senin kendi çocuğun değil ki ağlayasın, niçin ağlıyorsun?' dedim; bunun üzerine kadıncağız: 'Ben ona değil, başımıza gelen musibetlere ağlıyorum. Altı kardeşim vardı, hepsi öldüler. Kocamla iki kız kardeşimden de hiçbir haber alamadım.' dedi. Bu sadece bir kadının başına gelen olaydı. Diğerleri de aynı durumdaydı. Halep'te efendisiyle bir kapıya gelmiş Frank asıllı bir kadın gördüm. Efendisi kapıyı çaldı, ev sahibi kapıyı açtı ve onlarla konuştu, sonra Frank asıllı bir kadını dışarı çıkardı, diğer kadın onu görünce bağırıp birbirlerine sarıldılar. Ağlayıp feryat ediyorlardı. Yere düştüler, sonra kalkıp oturdular ve sohbete daldılar. Bir de ne göreyim, ikisi kardeşmiş. Aileleri kalabalıkmiş, fakat onların hiçbiri hakkında bilgileri yokmuş."⁹¹

Tibnîn, Sayda, Cübeyl ve Beyrut'un Fethi

Sultan Salâhaddin yeğeni Takıyyüddin'i Tibnîn'e göndermişti. Takıyyüddin de Tibnîn'e varıp orada konakladı ve kaleyi muhasaraya başladı, fakat amcası Salâhaddin gelmedikçe muhasarasının başarıya ulaşamayacağını anladı, durumu bildirdi ve onu yanına gelmeye teşvik etti. Bunun üzerine Salâhaddin, 8 Cemâziyelevvel (16 Temmuz 1187) tarihinde yola çıktı ve 11 Cemâziyelevvel (19 Temmuz 1187)'de oraya varıp Tibnîn'i muhasaraya başladı ve sıkıştırdı. Baskınlar düzenleyerek kaledekilerle savaştı. Tibnîn bir dağ üzerinde kurulmuş müstahkem

⁹¹ *el-Kâmil*, XI, s. 426-427.

bir kaleydi. Kaledekiler zor durumda kalınca ve kuşatmasının şiddetlendiğini görünce yanlarındaki Müslüman esirleri serbest bıraktılar. Müslüman esirlerin sayısı yüzü aşkındı. Esirler ordugâha gelince Salâhaddin onları yanına getirtti, elbise ve nafaka verdi, sonra da ailelerinin yanına gönderdi.

İbn Cübeyr⁹² 1183 yılında bu kaleye uğramış ve en çok dikkatini çeken konu buraya gelen Müslümanlardan sorgusuz sualsiz vergi alınması olmuştur. Seyyah bu sıralarda kalenin Kudüs Kralı IV. Baudouin'in annesi Agnes de Courtenay'ın idaresi altında olduğunu, kaleye uğrayan her Müslüman'dan Sur parasıyla bir dinar ve bir kırat alındığını kaydediyor. Bir dinar 24 kırat ediyordu. Bu vergi tacirlerden kesinlikle alınıyor ve onların itiraz hakkı bile bulunmuyordu. Bu verginin alınmasında diğer İslâm beldelerinden gelenlerden çok Mağriplilere zorluk çıkarılıyordu. Çünkü bir grup Mağripli askerlerin Nureddin Mahmud zamanında Haçlı kalelerinden birine saldırmaları sonucu zenginleştikleri bilgisi yayılınca Haçlılar bunu unutmayarak Mağriplilerden bu vergiyi ısrarla tahsil edip onları cezalandırmak istemişlerdir.

Kuşatmaya dönecek olursak, Haçlılar beş gün bu vaziyette kaldılar, sonra adam gönderip emân dilediler, Salâhaddin de onlara emân verdi. Bunun üzerine Haçlılar 26 Temmuz günü kaleyi teslim ettiler. Sultan sözünde durup onları serbest bıraktı, böylece eşyalarını ve ailelerini yanlarına alan Haçlılar kaleyi terk ederek Sur'a gittiler.⁹³

Sayda'ya gelince, Salâhaddin Tibnîn meselesini hallettikten sonra Sayda'ya hareket etti. Yolda Sarfend'e uğradı ve burayı savaş yapmadan barış yoluyla aldı. Oradan sahil şehirlerinden olan Sayda'ya gitti. Sayda Hâkimi Renaud de Sidon, Salâhaddin'in üzerine geldiğini duyunca bir muhafız birliği dahi bırakmadan buradan ayrılıp yine kendine ait olan Şakîf-i Arnûn Kalesi'ne çekildi. Salâhaddin de şehri zahmetsiz bir şekilde teslim aldı.

⁹² *Rihle*, s. 222-223.

⁹³ Şeşen, *age.*, s. 113; Lyons-Jackson, *age.*, s. 328.

Salâhaddin Sayda'yı 29 Temmuz 1187 tarihinde ele geçirmiştir.⁹⁴

Salâhaddin, Sayda'nın fethinden sonra aynı gün sahildeki şehirlerin en müstahkemi ve en güzeli olan Beyrut'a hareket etti. Ertesi gün oraya varınca şehir halkı güç gösterisi yapıp surlara çıkarak kahramanlık taslamaya, sayıca ve silahça üstün olduklarını göstermeye çalıştılar. Birkaç gün boyunca surların önünde çok çetin savaşlar oldu. Onlar şehrin müstahkem oluşuna aldandılar ve şehri müdafaa edebileceklerini zannettiler. Müslümanlar birkaç defa saldırdılar. Haçlılar surların üzerinde savaşa devam ederken şehirde büyük bir gürültü koptu. Sonra mağlubiyet haberi aldılar. Haberci, Müslümanların başka bir noktadan zor ve kuvvet kullanarak şehre girdiklerini bildirdi. Bunun üzerine Haçlılar haberin doğru olup olmadığını öğrenmek üzere adam gönderdiler. Bir de ne görsünler, haberin aslı yokmuş. Hemen halkı teskin etmek istediler, fakat köylerden gelenler şehirde büyük bir yekûn teşkil ettiği için onların aralarında çıkan anlaşmazlık yüzünden kendilerine bir zarar gelmesinden korktular ve haber gönderip emân dilediler. Sekiz gün süren kuşatmanın ardından Salâhaddin de onların can ve mal emniyetini temin ettikten sonra 29 Cemaziyelevvel (6 Ağustos 1187) tarihinde Beyrut'u teslim aldı.

Sıra Cübeyl'e gelmişti, şehrin hâkimi III. Hugue de Embriaco, krallarıyla beraber Dımaşk'a gönderilen esirler arasındaydı. Salâhaddin'in Dımaşk'taki nâibiyle konuşup salıverilmesi karşılığında Cübeyl'i teslim etmeyi teklif etti, nâib de durumu Salâhaddin'e bildirdi. Salâhaddin onu emniyet tedbirleri altında elleri bağlı olarak huzuruna getirtti. Ordu o sırada Beyrut önlerindeydi. Cübeyl hâkimi kalesini teslim etti ve oradaki Müslüman esirleri serbest bıraktı. Salâhaddin de kararlaştırılan şartlarla onu salıverdi. Cübeyl hâkimi Haçlıların ileri gelenlerinden olup ileri görüşlü kurnaz ve belâlı bir kişiydi. Bu vasıflarıyla Haçlılar arasında darb-ı mesel olmuştu. Müslümanların çok katı bir düşmanıydı. İleride anlatılacağı üzere, onun serbest bırakıl-

⁹⁴ Runciman, II, s. 387.

ması Müslümanların zayıf duruma düşmesinin sebeplerinden biridir.⁹⁵

Conrad'ın Sûr Şehrine Gelişi

Trablus Kontu Balian de'Ibelin, Hittîn'den mağlup olarak Sûr'a çekilince orada kaldı. Sûr şehri sahil bölgesinin en müstahkem ve alınması en zor şehirlerinden biriydi. Sûr hâkimi, Tibnîn, Sayda ve Beyrut'un alındığını görünce, Salâhaddin'in Sûr üzerine yürümesinden korktu. Şehri müdafaa edecek durumda değildi, bu sebeple oradan ayrılıp Trablus'a gitti, bunun üzerine Sûr şehri tamamen boş kaldı. Şehri Müslümanlara karşı koruyacak ve onlara mani olacak hiçbir kuvvet yoktu. Şayet Salâhaddin, Tibnîn ve diğer yerlerden daha önce burayı fethetmiş olsaydı hiçbir zorlukla karşılaşmadan alabilirdi. Fakat o buranın çok müstahkem olduğunu düşünerek şehri daha kolay fethedebilmek maksadıyla o yörede ve Sûr'un civarındaki yerleri ele geçirmek istedi.

Haçlılardan Marguis (Marki) Conrad de Montferrand yanına çok miktarda mal alıp ziyaret ve ticaret maksadıyla İstanbul'dan denize açılmıştı. Haçlıların yaptıklarından habersiz olarak Akkâ'da demir attı. Fakat gemilerde çan çalmak gibi Hristiyan âdetlerinin terk edildiğini ve yine aynı şekilde şehir halkının kılık kıyafetini görünce şüpheye düştü. Orada durdu, fakat hiçbir şey öğrenemedi. Rüzgâr da sâkindi. el-Melikü'l-Efdal adamlarından birini bir gemiyle onun yanına gönderip kim olduğunu ve ne istediğini sordu. el-Melikü'l-Efdal'ın adamı gelince Marguis Conrad, tacir olduğunu söyleyerek ondan buradaki durum hakkında bilgi almaya çalıştı. Görevli Haçlıların mağlup olduğunu, Akkâ ve diğer bazı şehirlerin fethedildiğini haber verdi, ayrıca Sûr, Askalân ve civarındaki şehirlerin Haçlıların elinde olduğunu bildirdi. Conrad, rüzgâr olmadığından hemen hareket edemedi, bu yüzden bir süre daha kendine tacir süsü vererek elçi gönderip yanındaki ticari mal ve eşya ile şehre girmek için

⁹⁵ İbnü'l-Esîr, XI, s. 427-428. Krş. Runciman, II, s. 387; Şeşen, *age.*, s. 113.

emân diledi. Bu isteği kabul edildi. Marguis Conrad defalarca elçi gönderip her defasında ayrı bir istekte bulunuyordu. Marguis aslında bunları rüzgâr çıkıp hareket edinceye kadar zaman kazanmak maksadıyla yapıyordu. O taleplerde bulunduğu sırada rüzgâr çıktı ve Sûr tarafına hareket etti. el-Melikü'l-Efdal onu yakalamak için peşinden savaş gemileri gönderdi, fakat ona yetişemediler. Sûr'a geldiğinde burada çok sayıda Haçlının toplanmış olduğunu gördü, çünkü Salâhaddin yukarıda zikrettiğimiz üzere Beyrut ve Akkâ gibi fethettiği bütün şehirlerin halkına emân veriyordu. Bu sebeple hepsi Sûr'a gitti ve sayıları çoğaldı, fakat orada onları bir çatı altında toplayacak bir şahıs ve onlarla savaşacak bir kumandan yoktu, üstelik bunlar savaşacak adamlar değillerdi. Onlar Salâhaddin'e haber gönderip emân dilemeye ve şehri teslim etmeye karar vermişlerdi. Haçlılar bu durumda iken Conrad geldi, onları bu karardan vazgeçirip cesaretlendirdi ve şehri onlar için müdafaa etmek sorumluluğunu üzerine aldı.⁹⁶ Yanındaki malları onlara dağıttı, fakat Sûr'un çevresiyle birlikte sadece kendine ait olmasını şart koştu. Onlar da kabul ettiler. Conrad onlardan yemin aldı ve yanlarında oturup onların işlerini idare etti. O, iyi bir idareci, cesur ve şehri muhafaza konusunda kabiliyetli biriydi. Şehri müstahkem hale getirmek için kolları sıvadı. Hendekleri yeniden kazdırdı, surları yaptırdı. Şehirdekilerle birlikte Sûr'u müdafaa ve bu uğurda savaşmak için anlaştı.⁹⁷

Askalân ve Civarının Fethi

Salâhaddin Beyrut, Cübeyl ve diğer bazı şehirleri fethettikten sonra Kudüs ve Askalân'ın fethine diğer şehirlerin fethinden daha fazla önem verdi, çünkü bu ikisi Mısır yolu üzerindeydi. Mısır yolu Suriye ile bu iki şehir arasından geçiyordu. Askerlerin daha rahat bir şekilde giriş ve çıkışları için kendine ait vilâyetleri birleştirmesini istiyor ve Kudüs'ün fethinde güzel bir hatıra ve

⁹⁶ Süryani Mikhael, trc., s. 281.

⁹⁷ İbnü'l-Esir, XI, s. 428-430; Ebu'l-Ferec, II, s. 444. Krş. Runciman, II, s. 395; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 145-146.

büyük bir şöhet bırakmayı ve diğer maksatlarını elde etmeyi tercih ediyordu. Bu sebeple Beyrut'tan Askalân üzerine yürüdü. Kardeşi el-Âdil ve maiyetindeki Mısır askerleriyle buluştu. 16 Cemaziyelâhir (23 Ağustos 1187) Pazar günü Askalân önünde karargâh kurdular. Salâhaddin, Haçlıların kralı Guy ile Templier Şövalyeleri'nin komutanı Gerard'ı Dimaşk'tan yanına getirtip: "Eğer şehirleri bana teslim ederseniz ben de ikinize emân veririm." dedi, onlar da Askalân'da bulunan Haçlılara haber gönderip onlara şehri teslim etmelerini emrettiler. Fakat onlar bu sözlerle hiç kulak asmadılar, teklifi çok kötü bir şekilde reddettiler ve hoşlarına gitmeyecek ve onları rencide edecek tarzda karşılık verdiler.⁹⁸

Sultan Salâhaddin bu durumu görünce şehri muhasara ve savaş hususunda büyük bir gayret gösterdi. Mancınıklar kurdu ve birbiri ardından hücumla geçti. Lağımclar surlara doğru ilerlediler. Bu sırada Kral da onlarla haberleşiyor ve şehri teslim etmelerini tavsiye ediyordu. Onlara, eğer serbest bırakılırsa Müslümanlara karşı bütün bölgeyi ateşe vermeyi Haçlılardan deniz yoluyla asker talep etmeyi, en uzaktaki Haçlı şehirlerinden en yakınına kadar süvari ve piyadeler toplamayı vadetti. Fakat onlar kralın, sözlerine itibar etmediler ve tavsiyelerini dinlemediler.

Askalân'daki Haçlılar her geçen gün daha da güçsüz düştüklerini ve zayıfladıklarını, öldürülen adamlarının yerine başkasını koyamadıklarını ve yardım alacakları bir yer de kalmadığını görünce esir krallarıyla teklif ettikleri şartlar dâhilinde şehrin teslimi hususunda haberleştiler. Bunun üzerine Salâhaddin onların teklifini kabul etti.⁹⁹ Haçlılar muhasara sırasında el-Mehrâniyye Kabilesinden büyük bir emiri öldürmüşlerdi. Şehirden ayrılırken onun aşiretinin intikam almak için kendi adamlarından bazılarını öldürmelerinden korktular, bu sebeple kendileri için ileri sürdükleri hususlarda ihtiyatlı davrandılar. İleri sürdükleri tekliflerin hepsi kabul edildi. Onlar da 583 yılı Cemaziyelâhir ayının son günü (5 Eylül 1187) şehri teslim ettiler. Muhasara 14

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, XI, s. 430; Ebu'l-Ferec, II, s. 444. Krş. Runciman, II, s. 387.

⁹⁹ Süryani Mikhael, trc. s. 280.

gün sürmüştü. Salâhaddin Haçlıların kadınlarını, çocuklarını ve mallarını Kudüs'e göndererek verdiği sözde durdu.¹⁰⁰ Haçlılardan bir grup ise, İskenderiye'ye giderek buradan gemilere binecek Avrupaya döndüler. Gerard'ın yardımıyla Gazze, Dârum, Natrûn, Beyt-i Cibril ve Lüd gibi Templierlere ait kaleler teslim oldular. Bu nedenle Sultan, Gerard'ı serbest bıraktı. Kral Guy ise bir yıl daha Nablus ve Dımaşk'ta tutuklu kaldı.

KUDÜS'ÜN FETHİ

Salâhaddin, Askalân ve civarındaki fetih harekâtını tamamladıktan sonra Mısır'a haber gönderip oradaki donanmanın bütün savaşçılarla denize açılmasını emretmişti. Donanma komutanı Hâcib Hüsameddin Lü'lü' idi. Lü'lü' cesaret ve kabiliyetiyle, üstün karakteriyle tanınmış bir kişiydi. Donanma denizde bekleyip Haçlıların yolunu kesiyordu. Onlara ait bir yolcu gemisini görünce yağmalıyor, savaş gemilerine de el koyuyorlardı. Donanmanın gelip burada kontrolü sağlaması üzerine bu taraftan bir kaygısı kalmayan Salâhaddin, Askalân'dan Kudüs'e hareket etti. Haçlıların büyük Patrikleri Heraclius, Kudüs'teydi. Patrik, Kraldan daha üstündü. Remle Hâkimi Balian d'Ibelin (İbn Barzan) da Kudüs'te bulunuyordu. Haçlıların nezdinde bu da Kralın mertebesine yakın bir mevkideydi. Hittîn'de kurtulan şövalyeler de oradaydı. Hepsi oraya toplanıp birikmişlerdi. O yöredeki Askalân ve diğer şehirlerin halkı da Kudüs'te toplanmış, böylece orada büyük bir kitle oluşturmuşlardı. Hepsi de Kudüs'ü Müslümanlara kaptırmaktansa ölümü tercih ediyorlardı. Kudüs'ü muhafaza ve müdafaa için gerekirse canlarını, mallarını ve çocuklarını feda etmeyi düşünüyorlardı. Bulabildikleri ve güçlerinin yettiği her şeyi Kudüs'ü tahkim etmek için kullanıyorlardı. Bütün imkânlarını seferber ederek sura çıktılar ve var güçleriyle şehri muhafaza ve müdafaa etmek için toplandılar. Güçleri yettince Kudüs'ü müdafaa etmek azmindeydiler. Şeh-

¹⁰⁰ İbnü'l-Esîr, XI, s. 430-431. Krş. Şeşen, *age.*, s. 113-114; Runciman, II, s. 387.

re yaklaşmak ve şehrin önünde konaklamak isteyenleri uzaklaştırmak gayesiyle surların üzerine mancınıklar kurdular.¹⁰¹

Salâhaddin, Kudüs'e yaklaşınca emirlerden biri bir grup adamıyla hiç sakınmadan ve tedbirsizce ilerledi. Bu sırada Kudüs'ten çıkmış olan bir Haçlı birliğiyle karşılaşp savaşa girdi. Haçlılar onu ve yanındakilerden bir kısmını öldürdüler. Bu emirin öldürülmesi Müslümanları çok üzdü, onun kaybından dolayı büyük acı duydular. 15 Receb 583'te (20 Eylül 1187) Kudüs önlerine konaklayıncaya kadar ilerlemeye devam ettiler.

Müslümanlar Kudüs önlerine gelince surların üzerindeki adamları görüp korkuya kapıldılar. Şehrin içinden gelen bağırıp çağırımlar ve feryatlar halkın sayıca çok kalabalık olduğuna delâlet ediyordu. Salâhaddin beş gün boyunca şehrin çevresini dolaştı ve hücumu geçmek için uygun bir yer aradı. Çünkü şehir gerçekten sağlam ve müstahkemdi. Bu yüzden Amûda Kapısı ve Sihyûn Kilisesi cihetindeki kuzey tarafı hariç savaşa müsait yer bulamadı. 20 Receb 583 (25 Eylül 1187) günü o tarafa geçip konakladı ve hemen o gece mancınıkları kurdurmaya başladı. Sabahleyin mancınıkların kurulma işlemini tamamlamak suretiyle şehri taş yağmuruna tutmaya başladı.

Haçlılar da aynı şekilde şehrin surlarına mancınıklar kurup çok çetin bir şekilde savaştılar. Her iki taraf da bunu dinî bir emir ve yerine getirilmesi gereken bir vecibe olarak kabul ediyordu. Bu yüzden Sultanın hiçbir emir vermesine gerek kalmıyordu. Hatta bu şekilde hareketlerine mâni olunduğu ve yasaklandığı halde dinlemiyorlardı.

Haçlı süvarileri her gün şehrin dışına çıkıp savaşıyor ve düelloya giriyorlardı. Her iki taraftan da öldürülenler oluyordu. Müslümanların büyük emirlerinden Emir İzzeddin İsa b. Mâlik de şehitler arasındaydı. Emir İzzeddin'in babası Ca'ber Kalesi'nin hâkimiydi. Her gün savaşa bizzat kendi katılırdı. Herkes tarafından sevilen bir kumandandı. Müslümanlar onun yere yığıldığını görünce çok üzüldüler. Derhal yekvücut halinde saldırıya geç-

¹⁰¹ İbnü'l-Esîr, XI, s. 431.

tiler ve Haçlıları bulundukları mevzilerden söküp atarak şehre soktular. Müslümanlar hendeğe kadar vardılar. Hatta hendeği geçip surlara ulaştılar ve surları delmeye çalıştılar. Okçular onları koruyor, mancınıklar da sürekli taş yağdırıp Haçlıların surlardan çekilmesine ve Müslümanların suru delmesine yardım ediyordu. Surları delince âdet olduğu üzere doldurdular.¹⁰²

Haçlılar Müslümanların çok çetin bir şekilde savaştıklarını, mancınıkların peş peşe taş yağdırdığını ve lağımcıların surları delme gücünü görünce mahvolacaklarını düşünerek ümitsizliğe kapılmaya başladılar. İleri gelenleri toplanıp ne yapacaklarını istişare ettiler. Sonunda emân dilemeye ve Kudüs'ü Salâhaddin'e teslim etmeye karar verdiler. İleri gelenlerden oluşan bir topluluğu emân dilemek üzere Sultana gönderdiler. İsteklerini Salâhaddin'e arz ettikleri zaman o kabul etmek istemedi ve: "Siz 491 (1098) yılında şehri işgal ettiğiniz zaman halka nasıl muamele ettiyseniz ben de size aynı şekilde davranacağım. Siz nasıl onları öldürüp esir aldınız ve kötü muamele ettiyseniz ben de aynıyını yapacağım." dedi.¹⁰³ Elçiler elleri boş olarak dönünce Balian d'Ibelin, adam gönderip bu meseleyi konuşmak ve kaleme almak için Salâhaddin'in yanına gitmek üzere kendisi için emân diledi. Onun bu talebi kabul edildi ve Balian, Salâhaddin'in yanına geldi. Emân vermesi için Salâhaddin'i teşvik etti ve ondan emân istedi, fakat Sultan kabul etmedi. Balian merhamet ve şefkat diledi, fakat Sultan yine reddetti.

Balian emân almaktan ümit kesince, Sultan'a: "Ey Sultan! İyi bil ki, biz bu şehirde Allah'tan başkasının bilmeyeceği kadar büyük bir kalabalığa sahibiz. Bu topluluk emân almak umuduyla savaşa ara verdi. Sen diğer şehirlerin halkına emân verdiğin gibi onlara da emân verirsin zannettiler. Onlar yaşamak istiyor, ölmek istemiyorlar. Fakat eğer ölümden başka çare olmadığını görürsek, Allah'a yemin ederiz ki, çocuklarımızı ve kadınlarımızı öldürür, mallarımızı, eşyalarımızı ateşe veririz. Size bu mallar-

¹⁰² İbnü'l-Esîr, XI, s. 432.

¹⁰³ İbnü'l-Esîr, XI, aynı yer; Ebu'l-Ferec, II, s. 444. Krş. Runciman, II, s. 389-390.

dan bir dinar veya bir dirhem olsun istifade ettirmeyiz. Ne bir erkek ve ne de bir kadın esir alabilirsiniz. Bu işi bitirdikten sonra da Kubbetu's-Sahrâ'yı, Mescid-i Aksâ'yı ve diğer yerleri tahrip eder, sonra da elimizdeki esir Müslümanları öldürürüz. Bunların sayısı beş bindir. Kendimize bir tek hayvan dahi ayırmadan hep-sini öldürür, sonra da hepimiz size karşı saldırıya geçer, canını ve kanını müdafaa etmek isteyen insanlar gibi savaşıyoruz. O zaman da öldürülenlerin sayısınınca adam öldürmedikçe ölmeyiz. Ya şerefimizle ölür, ya da şerefli bir şekilde muzaffer oluruz.” dedi.

Bunun üzerine Salâhaddin adamlarıyla istişare etti. Hepsini Haçlılara emân verilmesine ve onları dışarı çıkararak sonu belli olmayan işlere girmek zorunda bırakmamaya karar verdiler¹⁰⁴ ve: “Onları elimize düşmüş esirler olarak kabul eder ve canlarını aramızda kararlaştıracığımız fidye karşılığında satarız.” dediler. Salâhaddin de Haçlılara emân vermeyi kabul etti. Sonunda zengin olsun, fakir olsun erkeklerin onar dinar, kız ve erkek çocukların ikişer dinar, kadınların da beşer dinar ödemesi kararlaştırıldı.¹⁰⁵ Her kim bu meblağı 40 gün zarfında öderse o kendini kurtarmış demektir. Her kim 40 gün dolduğu halde bu meblağı ödememişse o da köle olacaktı. Bunun üzerine Balian b. Barzan fakirler adına 30.000 dinar verdi, buna rıza gösterildi.¹⁰⁶

Kudüs 27 Recep 583 (2 Ekim 1187) Cuma günü teslim alındı.¹⁰⁷ O gün görülmeye değer bir gündü. Salâhaddin öyle bir günde Kudüs'e giriyordu ki... O günün akşamı Mirac Kandili

¹⁰⁴ İbnü'l-Esir, XI, s. 433; Ebu'l-Ferec, II, s. 445. Krş. Lyons-Jackson, *age.*, s. 333.

¹⁰⁵ Ebu'l-Ferec, aynı yer.

¹⁰⁶ İbnü'l-Esir, XI, s. 432-433. Krş. Runciman, II, s. 390, Haçlılarla yapılan antlaşmanın ayrıntıları için bkz. Ziya Polat, *Salâhaddin Eyyûbi'nin Haçlı Siyaseti ve Kudüs Haçlı Krallığıyla Yaptığı Antlaşmalar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 203-209.

¹⁰⁷ İmâdeddin Kâtib, *el-Fethu'l-Kussî*, s. 116-131; İbn Şeddâd, s. 81-82; Süryani Mikha'il, s. 280; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, III, s. 98-100; Ebû Şâme, III, s. 338-345; Ebu'l-Ferec, II, s. 444-445. Krş. Stevenson, s. 252-254; Runciman, II, s. 389-390; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 141; Şeşen, *age.*, s. 114-116; Azzam, *age.*, s. 247.

idi. İslâm'ın sancakları şehrin surlarına dikildi. Salâhaddin şehrin kapılarına yed-i emîn emirler tayin etti. Bunlar şehir halkından kararlaştırılan meblâğı alacaklardı. Fakat Haçlılar hainlik ettiler, kararlaştırılan meblâğı ödemediler. Bunun üzerine yed-i emînler malları taksim ettiler. Eğer verilen söz yerine getirilmiş olsaydı, hiç şüphesiz hazineler dolar, bütün halk da zengin olurdu. Çünkü tespitlere göre şehirde kadın ve çocuklar hariç altmış bin süvari ve piyade vardı. Bu rakam sizi şaşırtmasın; zira şehir büyüktü. Ayrıca yöredeki Askalân ve diğer bazı şehirlerin halkıyla Dârûm, Remle, Gazze ve diğer köylerden de pek çok kişi buraya toplanmıştı. Bu yüzden yollar ve kiliseler dolup taşıyor, insanlar izdihamdan yollarda yürüyemiyordu. Onların çok kalabalık olduğuna işaret eden bir husus da kararlaştırılan fidyenin miktarıydı. Balian b. Barzan 30.000 dinar ödeyerek 18.000 kişinin serbest kalmasını sağladı. Yanında fidyeyi ödeyecek parası olmayanların hepsi orada kaldı. Kadın, erkek ve çocuk olmak üzere on altı bin kişi esir alındı. Bu hadise bizzat müşahade edilmiş ve zapta geçmiştir.

Daha sonra bir grup emirden her biri halktan bazılarının Kudüs'te iktâ olup orada oturduklarını iddia ederek onları salıverip kararlaştırılan fidyeyi bizzat kendileri aldılar. Bazı emirler Haçlılara Müslüman askerlerin kıyafetini giydirerek onları dışarı çıkarıyorlar ve tespit edilen fidyeyi onlardan kendileri alıyordu. Birçok kimse de birkaç Haçlının kendilerine hibe edilmesini istediler. Salâhaddin de bu teklifi kabul etti. Böylece o Haçlıların vermesi gereken fidyeyi de onlar aldılar ve bu yüzden de Salâhaddin'in hazinesine çok az bir meblağ intikal etti.

Bizans İmparatorlarından birinin karısı da Kudüs'te bulunuyordu. O ruhbanlığı tercih edip orada kalmıştı. Yanında da çok sayıda hizmetçi, cariyeye ve adamı vardı. Büyük miktarda malları, değerli mücevherleri mevcuttu. O da kendisi ve maiyeti için emân diledi, Salâhaddin ona da emân verip gönderdi.

Salâhaddin, kocasını esir aldığı Kudüs Kraliçesini de serbest bıraktı. Kral bu Kraliçe sayesinde kral olmuştu ve ona vekâleten tahtta oturuyordu. Sultan Kraliçeye ve maiyetine ait ne varsa

hepsini verdi. Kraliçe kocasının yanına gitmek için izin istedi ki Kral o sırada Nablus Kalesi'nde hapisteydi. Sultan ona izin verdi, o da kocasının yanına gidip orada kaldı.

Kerek Hâkimi Prens Renaud'un karısı da Sultan'ın huzuruna geldi (Salâhaddin, Hittîn Savaşı sonrasında esir edilen Renaud'yu bizzat öldürmüştü.) ve esir oğlu için şefaatt diledi. Bunun üzerine Salâhaddin ona: "Eğer sen Kerek'i teslim edersen ben de onu salıveririm." dedi. Kadın Kerek'e gitti, fakat oradaki Haçlılar onun sözünü dinlemeyip Kerek'i teslim etmediler. Sultan, oğlunu serbest bırakmadı. Fakat ona ve adamlarına ait ne varsa verdi. Haçlıların büyük patriği de yanında muhtelif mabetlere ait mallar olduğu halde dışarı çıktı. Bu mabetler arasında Kubbetü's-Sahrâ, Mescid-i Aksâ ve Kumame Kilisesi de vardı. Bir o kadar da kendi malı vardı. Salâhaddin ona hiç dokunmadı. Sultan'a Patriğin yanındaki mallara el konursa bunun Müslümanların yararına olacağı söylenince Salâhaddin: "Ben ahdi bozup ona hainlik etmem." dedi ve on dinar hariç hiçbir şey almadı. Hepsini yanlarındaki muhafızlarla Sûr şehrine gönderdi.¹⁰⁸

Kubbetü's-Sahrâ'nın üzerinde büyük ve altın yaldızlı bir haç vardı. Müslümanlar Cuma günü şehre girince onlardan bir grup haçı sökmek için kubbenin üzerine tırmandılar. Haç sökölüp yere düşünce şehir içindeki ve dışındaki Müslümanlarla Haçlılar hep birden bağıştılar. Müslümanlar sevinçlerinden tekbir getirirken, Haçlılar başlarına gelen bu olaydan duydukları acı ve üzüntü ile feryat ediyorlardı.

Salâhaddin şehre girip Haçlılar şehri terk edince, binaların eski hâline iade edilmesini istedi. Templier Tarikatı mensupları Mescid-i Aksâ'nın batısında oturmak için meskenler yapmışlardı. Ayrıca depolar, dinlenme yerleri de inşa etmişler, Mescid-i Aksâ'nın bir kısmını da kendi binalarına dâhil etmişlerdi. Bunlar da eski şekline iade edildi. Salâhaddin Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-Sahrâ'nın her türlü pislik ve süprüntüden temizlenmesini emretti, bu emir de yerine getirildi.

¹⁰⁸ Lyons-Jackson, *age.*, s. 334; Azzam, *age.*, s. 246.

Ertesi hafta Cuma günü 4 Şaban 583 (9 Ekim 1187) tarihinde Müslümanlar Mescid-i Aksâ'da Cuma namazı kıldılar. Salâhaddin de onlarla beraberdi. Kubbetu's-Sahrâ'da da namaz kıldılar. Cuma Namazı'nda Dımâşk Kadısı Muhyiddin b. ez-Zekî imamlık ve hatiplik yaptı, daha sonra Salâhaddin bir menşûr ile beş vakit namaz kıldırmak üzere bir imam ve hatip tayin etti ve Mescid-i Aksâ'ya bir minber yapılmasını emretti. Bunun üzerine ona Nureddin Mahmud'un Halep'te bir minber yaptırdığını, sanatkârına minberi çok güzel ve sağlam bir şekilde yapmasını emrettiğini ve: "Biz bunu Kudüs'e konulmak üzere yaptırdık." dediğini anlattılar. Marangozlar bu minberi senelerce uğraşıp yapmışlardı ve İslâm âleminde benzeri yoktu. Salâhaddin bu minberin getirilmesini emretti. Bunun üzerine, minber Halep'ten Kudüs'e getirildi. Minberin yapılmasıyla Kudüs'e nakli arasında 20 yıldan fazla zaman geçmişti ki, bu Nureddin'in kerametlerinden ve güzel gayelerinden birini, teşkil eder.¹⁰⁹

Salâhaddin, Cuma namazını kıldıktan sonra Mescid-i Aksâ'nın tamir edilmesini, sağlam ve mükemmel bir surette yapılması ve nakışlarına özen gösterilmesi için bütün imkânların seferber edilmesini emretti; bunun üzerine benzersiz güzellikte mermerler, Kostantiniyye yapımı altın yaldızlı siyah taşlar ve ihtiyaç duyulan diğer şeyleri getirdiler. Bunlar yıllar boyu biriktirilmişti. Hemen tamirata girişildi. Binalardaki resimleri yok ettiler. Haçlılar Sahrâ'nın üzerine mermer döşeyerek onu gözden kaybetmişlerdi. Salâhaddin bunun açığa çıkarılmasını emretti.

Sahrâ'nın üzerine mermer örtülmesinin sebebi şu idi:

Papazlar, kendilerini ziyarete gelen Haçlılara Sahrâ'nın büyük bir kısmını satmışlardı. Haçlılar bunun kendilerine uğur getireceğine inanarak ağırlığınca altın verip satın alıyorlardı. Onlardan biri Sahrâ'dan koparılmış küçük bir parçayla ülkesine girerse kendisi için bir kilise yaptırıyor ve kilisenin mihranı

¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr, XI, s. 434-435. Nureddin Mahmud'un yaptırdığı bu minber hakkında Hillenbrand çok güzel ve ayrıntılı bilgiler verir. Bkz. *Haçlı Seferleri*, s. 173-181.

bına bu parçayı yerleştiriyordu. Hristiyan hükümdarlardan biri Sahrâ'nın tamamen tükenip yok olmasından korktu ve emir verip Sahrâ'yı muhafaza maksadıyla üzerini örttürdü. Üzeri açılınca Salâhaddin güzel mushafları ve Kur'ân cüzlerini oraya gönderdi. Burada kurrâlar görevlendirdi ve onlara tahsisat bağladı. Kudüs'ün fethinden doğan bu şeref Hz. Ömer^(r.a.)'den sonra Salâhaddin'den başka hiç kimseye nasip olmamıştır.

Kudüs'teki Haçlılara gelince, onlar orada götürmeleri mümkün olmayan mallarını, zahire ve eşyalarını çok ucuz fiyata sattılar. Askerlerin yakınları olan tüccarlar ve Kudüslü Hristiyanlar bu malları satın aldılar. Kudüslü bu Hristiyanlar Frank asıllı değildi ve Salâhaddin'e evlerinde kalmayı ve cizye ödemeyi teklif etmişler, Salâhaddin de kabul etmişti. Bunun üzerine onlar da Haçlıların sattığı malları aldılar. Haçlılar, satamadıkları divanları, sandıkları, ahşap fiçileri gibi pek çok şeyi ve aynı şekilde benzersiz güzellikteki mermerleri, sütunları, levhaları, siyah kaşları ve daha birçok şeyi bırakıp gittiler.¹¹⁰

Salâhaddin'in Sûr'a Gidip Orayı Muhasara Etmesi

Salâhaddin, Kudüs'ü fethettikten sonra 25 Şaban 583 / 30 Ekim 1187 tarihine kadar şehrin dışında ikamet edip burada gerekli düzenlemeleri yapmak için kolları sıvadı. Medrese ve ribatların yapılmasını emretti. Hospitalier Tarikatı'nın karargâhını Şâfiî medresesi haline getirdi. Burası çok güzel bir yerdi. Salâhaddin, Kudüs'teki işlerini tamamladıktan sonra Sûr şehrine hareket etti. Çok büyük bir Haçlı grubu burada toplanmıştı. Marquis Conrad de Montferrant Sur'a gelmiş ve şehrin müdafaasını üstlenerek burada kontrolü sağlamış ve şehre hâkim olmuştu.¹¹¹ O, şehri müstahkem hale getirmek için çok gayret sarf etti. Salâhaddin Akkâ'ya varıp birkaç gün orada kaldı. Conrad, Sultanın Akkâ'ya vardığını öğrenince Sûr şehrinin surlarını sağlamlaştırmak ve hendeklerini derinleştirmek için

¹¹⁰ İbnü'l-Esîr, XI, s. 436.

¹¹¹ Süryani Mikhail, trc., s. 281; Ebu'l-Ferec, II, s. 447.

hummalı bir çalışmanın içine girdi. Denizin bir tarafından öbür tarafına kadar hendek kazdı, böylece şehir su ortasında bir ada halini aldı, bu sebeple şehre yaklaşmak ve ulaşmak neredeyse imkânsız hale geldi.

Dillerde dolaşan sağlamlığı ve dayanıklılığı Sûr kentinin en ilginç yönüdür. Bunun da nedeni, biri karaya, diğeri denize açılan iki kapısının bulunmasıdır. Biri dışında her yönden denizle çevrilidir. Kara tarafından hepsi duvarlarla çevrili üç veya dört kapı geçildikten sonra içeriye girilebilir. Deniz yönünden ise limandaki güçlü iki kule arasından geçilerek girilir. Deniz kenarında bulunan kentlerin hiçbiri bunun gibi değildi. Kent, üç taraftan surlarla, dördüncü taraftan ise kireç sıvalı bir duvarla çevrilidir. Gemiler, sur altından geçerek demirlerler. Adı geçen iki kule arasında büyük bir zincir bulunmaktadır. Gerildiğinde girmek ve çıkmak imkânsızdır. Ancak gevşetildiği zaman gemiler geçebilir. Bu kapıda ayrıca nöbetçiler bulunur. Gireni çıkanı gözetlerler. Limanın konumu çok güzeldir. Akkâ'nın limanı da buna benzer; ancak, buradaki gibi büyük gemileri kaldıramaz. Onlar liman dışına demir atarlar. Sadece küçük gemiler limana girebilir. Sur limanı daha mükemmel, daha güzel ve büyüktür.¹¹²

Salâhaddin, Akkâ'dan yola çıkıp 9 Ramazan 583'te (12 Kasım 1187) müstahkem Sûr şehrine vardı. Şehri görebilecek mesafede oraya yakın bir nehrin kıyısında konakladı. Halk kendisine iltihâk edip toplanıncaya kadar orada bekledi ve 22 Ramazan 583 (25 Kasım 1187) tarihinde oradan ayrıldı. Şehrin surlarına yakın bir mevkideki bir tepenin önünde konakladı. Buradan savaşı gözetleyecekti. Askerlerin savaş yer ve zamanını tespit etti. Her grup belirli bir sürede savaşacaktı. Askerler buradan şehir halkıyla yapılacak savaşa katılabiliirdi, çünkü savaştıkları yer yakın bir mesafedeydi. Şehir halkından az sayıda kişi şehri savunabilecek kabiliyette idi. Şehir denizden denize hendeklerle çevriliydi. Şehir denizin içinde el ayası gibiydi. Kol iki taraftan da denize ve karaya bitişikti. Savaş da ancak bu kol üzerinde cereyan edecekti. Müslümanlar bir defa mancınıklarla, arrâde,

¹¹² İbn Cübeyr, *Rihle*, s. 226.

debbâde ve cüruflarla hücumla geçtiler. Salâhaddin'in adamları nöbetleşe savaşıyorlardı. Mesela oğlu Efdal, diğer oğlu ez-Zâhir Gâzî, kardeşi el-Âdil b. Eyyûb, yeğeni Takiyyüddin ve diğer emirler sırayla savaşıyorlardı.

Haçlıların denizde bindikleri savaş gemileri ve torpîdoları vardı. Müslümanların şehir halkına karşı savaştıkları mevziin iki tarafında durup buradan Müslümanların üzerine cürûf atıyorlar ve onlarla savaşıyorlardı. Bu onlara çok zor geliyordu, çünkü şehir halkı önlerinde, savaş gemilerindeki askerler de mevziin iki tarafında kendileriyle savaşıyorlardı. Mevziin darlığından dolayı atılan oklar bir taraftan öbür tarafa kadar nüfuz edebiliyordu, bu yüzden çok sayıda Müslüman öldürüldü veya yaralandı. Şehre bir türlü yaklaşamadılar, bunun üzerine Salâhaddin Mısır'dan gelen savaş gemilerine haber gönderdi. Bunlar, Fâris Bedrân kumandasında on parça gemiden meydana gelen bir kuvvet olup bu sırada Akkâ'da bulunuyorlardı. Salâhaddin, askerleriyle, savaş, araç ve gereçleriyle onları yanına getirtti. Savaş gemileri Sûr halkının Müslümanlarla savaşa çıkmasına mani oluyordu. İşte bunun üzerine Müslümanlar şehre yaklaşıp savaşma imkânı buldular. Bu sayede karadan ve denizden şehri savaş çemberine aldılar ve fena halde sıkıştırdılar. Hatta neredeyse zafer kazanacaklardı. Bu sırada hiç hesapta olmayan bir gelişme yaşandı. Sûr'un karşısındaki limanda gece şehre giriş ve çıkışları engellemek üzere bekleyen beş parça savaş gemisi geceyi orada geçirip emniyeti sağladılar. Savaş gemilerine harp taktiğine vakıf ve cesur bir zat olan Abdusselâm el-Mağribî kumanda ediyordu. Müslümanlar seher vaktinde her şeyden emin olarak uykuya daldılar. Hristiyan savaş gemilerinin kendilerini kuşatmasından haberdar olamadılar. Haçlılar, 29 Aralık sabahı Müslümanlara aniden saldırıp ağır kayıplar verdirdiler. Öldürmek istediklerini öldürdüler, geri kalanları da gemileriyle birlikte Sûr Limanı'na çektiler. Müslümanlar da karadan onlara bakıyorlardı. Bir grup Müslüman kendilerini savaş gemilerinden denize attılar. Bir kısmı yüzüp kurtuldu, bir kısmı da boğuldu.¹¹³

¹¹³ İbnü'l-Esîr, XI, s.436-437; Ebu'l-Ferec, II, s. 447. Krş. Runciman, II, s.

Sultan geri kalan savaş gemilerinin sayıca az olduğunu ve fayda sağlamayacağını düşünerek Beyrut'a hareket etmelerini emretti. Onlar yola çıkınca Haçlı gemileri de onları takip etti. Müslümanların savaş gemilerindeki askerler Haçlıların kendilerini yakalamak azminde olduklarını görünce kendilerini gemileriyle karaya atarak kurtuldular. Gemileri de orada bıraktılar. Salâhaddin onlara el koyup bozdu ve tekrar Sûr şehrini karadan muhasara etmek için döndü, fakat hareket imkânı olmadığı için sonuç alamadı.

Bir gün Haçlılar dışarı çıkıp hendeklerin arkasından Müslümanlarla savaşa tutuştu. İki taraf arasında şiddetli bir savaş oldu ve akşama kadar sürdü. Haçlılar ikindiden önce çıkmışlardı. Meşhur ve büyük bir süvarileri savaş kızışıp her iki taraftan da çok sayıda insan öldürüldükten sonra esir alınıp öldürüldü. Birkaç gün bu vaziyette beklediler.

Sûr'dan Akkâ'ya Gidilmesi ve Askerlerin Terhis Edilmesi

İbnü'l-Esîr'e göre, Salâhaddin, Sûr şehrinin hâlâ dayandığını ve muhasaranın uzadığını görünce canı sıkılıp oradan uzaklaştı. Hâlbuki Salâhaddin bu sene hiçbir şehrin önünde uzun süre beklememiş ve kısa süre içinde hepsini zorlanmadan ve meşakkatsiz bir şekilde fethetmişti. Salâhaddin ve adamları Sûr'u ele geçirmenin zor olduğunu görünce usandılar ve gitmek istediler.

Sûr'un ele geçirilememesinde Salâhaddin'in uyguladığı yanlış politika etkili oldu. Haçlı ordusunu oraya gönderen, şehri Akkâ, Askalân, Kudüs ve diğer şehirlerden gönderdiği ahali ve mallarla destekleyen odur. Salâhaddin Haçlılara emân verip Sûr şehrine gönderiyordu. Böylece sahildeki Frank süvarilerinden kurtulanlar gerek kendi mallarıyla ve gerekse tüccarın ve diğerlerinin mallarıyla orada toplandılar, şehri muhafaza edip sahil şeridindeki Haçlılara haber göndererek onlardan yardım istediler. Haçlılar da onların davetine icabet edip yardım vaadinde bulundu-

395-396; Şeşen, *age.*, s. 117-118; Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, s. 199-200.

lar, ayrıca Sûr'da toplananlara şehri kendileri için bir göç yurdu, sığınak ve barınak olmak üzere muhafaza etmelerini istediler. Bu teşvik ve vaatler onların şehri muhafaza ve müdafaa hırslarını artırdı.¹¹⁴ Burada İbnü'l-Esîr'in haklılık payı olmakla birlikte Müslüman askerin yorgun, bitkin ve yılgın olduğu, dolayısıyla isteksiz savaştığı bir gerçektir. Ayrıca Sûr çok sağlam bir kale idi.

Salâhaddin, Sûr'dan ayrılmak isteyince, emirlerine danıştı. Emirler görüş ayrılığına düştüler. Bir kısmı: "Adamlarımız yaralanıp öldürüldü. Kış yaklaştı, mesafe uzak, bu soğukta hem kendimiz dinlenir ve hem de askerlerimizi dinlendiririz. Baharda tekrar toplanarak Sûr'u ve diğer şehirleri ele geçiririz. Bizce gitmemiz daha doğrudur." dediler. Bu onların zenginlerinin söyle-yiydi. Onlar adeta orada kalacak olurlarsa Sultan'ın, Beytü'l-Mâl ve hazinenin dinar ye dirhemsiz kalması sebebiyle askerlere dağıtmak için kendilerinden borç para istemesinden korkuyorlardı. Çünkü Salâhaddin kendisine gönderilen her şeyi harcıyordu. Diğerleri ise: "Onların güvendikleri yegâne kale burasıdır. Eğer burayı alırsak denizden umut keserler, ülkenin geri kalan yerlerini de barış yoluyla alırız. Bizce şehri sabırla muhasara etmek ve sıkıştırmak daha doğru olur." dediler.

Bunun üzerine Salâhaddin, gitmek ve kalmak arasında tereddüt etti. Gitmek isteyenler onun kaldığını görünce kendilerine verilen savaşmak ve mancınıklarla taş atma görevini yerine getir-mediler. Adamlarının yaralandığını, bir kısım askerlerini kendileri için erzak ve yiyecek getirmek, hayvanlarına da yem tedarik etmek üzere gönderdiklerini söyleyerek ve daha başka mazeretler ileri sürerek özür dilediler, böylece savaşmadan oturup durdular. Sonunda Salâhaddin de gitmek zorunda kaldı ve 29 Şevval 588 / 1 Ocak 1188'de Sûr'dan Akkâ'ya hareket etti. Bütün askerlerine yurtlarına dönüp kışı dinlenerek geçirmek ve baharda tekrar geri gelmek üzere izin verdi. Bunun üzerine Şark ve Musul, Suriye ve Mısır askerleri yurtlarına döndüler.¹¹⁵ Sultan'ın hassa askerleri

¹¹⁴ Bu konuda farklı düşünce ve görüşler için bkz. Ziya Polat, *Salâhaddin Eyyûbî'nin Haçlı Siyaseti...*, s. 216-217.

¹¹⁵ İbnü'l-Esîr, XI, s. 439; Ebu'l-Ferec, II, s. 447; İbn Şeddâd, s. 83-86;

Akkâ'da kalıp şehrin kalesinde konakladılar. Sultan şehrin idaresini Nureddin'in büyük emirlerinden İzzeddin Cordik'e verdi. İzzeddin dindar, cesur ve güzel ahlâklı bir emir idi.¹¹⁶

Müslümanlar şartlar ne olursa olsun burada sonuna kadar sebat etmelilerdi. Sûr'u ele geçirmek zorundaydılar. Ancak bunu başaramadılar ve bundan sonra Avrupadan da devamlı surette yardım alan şehir, III. Haçlı Seferi sırasında Haçlıların ana üssü olarak kullanılacaktır.

Hûnîn'in Fethi

Salâhaddin, 4 Ocak 1188'de Akkâ'ya döndü. Bu arada Sûr kuşatması devam ediyorken Tibnîn ile Banyâs arasındaki Hûnîn Kalesi'nde bulunan Haçlılar teslim olmamakta direndiler. Burası çok sağlam ve müstahkem bir kaleydi. Salâhaddin bir grup asker ve kumandanını gönderip orayı muhasara ettirdi. Bu askerler Hûnîn'e erzak nakline mani oldular.

Sultan Sûr'u muhasara ederken Hûnîn'dekiler adam gönderip emân dilediler, Sultan da onlara emân verdi; bunun üzerine kaleyi teslim edip aşağı indiler, Salâhaddin de onlara verdiği sözde durdu.¹¹⁷ Sultan böylece Tibnîn ve Hûnîn'e kuvvetler yerleştirerek Sûr'daki Haçlıların hareketlerini kontrol etmeye çalıştı.

Safed ve Kevkeb'in Muhasarası

Salâhaddin Askalân'a gidince, Ürdün kıyısında yüksek bir tepe üzerinde bulunan Kevkeb Kalesi'ni muhasara etmek ve Haçlıların yol kesmek için oraya inmelerine mani olmak ve yoldan geçenler için yolun emniyetini sağlamak maksadıyla bir askerî birlik görevlendirmişti. Başka bir askerî birliği de Safed Kalesi'ne gönderdi. Bunlar da orayı muhasara ettiler. Safed Kalesi, Taberiyye şehri yakınında yüksek bir tepe üzerinde bulunuyordu.

Bundarî, *Sena'l-Berki'-Şâmî*, s. 405-408. Krş. Usta, *Kuşatma*, s. 199-200.

¹¹⁶ İbnü'l-Esîr, XI, s. 438-439.

¹¹⁷ İbnü'l-Esîr, XI, s. 439. Krş. Şeşen, *age.*, s. 118.

Kevkeb Kalesi Hospitalier'in, Safed Kalesi ise Templier'in elindeydi. İkisi de Hittîn'e yakın bir yerde savaş mevziindeydi. Templier ve Hospitalier'e mensup olup da kurtulanlar oraya sığınıp bu iki kaleyi muhafaza etmişlerdi. Müslümanlar bu iki kaleyi muhasara edince halk burada bulunanların şerrinden kurtulmuşlardı. Yollar emniyet içinde ulaşım açıldı. Öyle ki bir kişi tek başına hiç korkmadan yolculuğa çıkabilirdi.

Kevkeb Kalesi'ni muhasara eden birliklerin kumandanı Seyfeddin Mahmud el- Esedî'nin kardeşi Emir Seyfeddin idi. Cesur ve kabiliyetli, ibadete düşkün, dindar bir kişiydi. Şevvâl ayı sonuna (Ocak 1188) kadar kale önünde kaldı. Adamları sırayla nöbet tutuyorlardı. Şevval ayının son gecesi nöbet tutan muhafızlar uyudular. Emir Seyfeddin o gece sabaha kadar namaz kıldı. O gece şimşek ve gök gürültüleri, yağmur ve rüzgâr çok fazlaydı. Orada konaklayan Müslümanlar, Haçlılar yalın kılıç üzerlerine gelip kendilerine kılıç çekinceye kadar durumdan haberdar olmadılar. Haçlılar Müslümanların hepsini öldürüp yanlarında bulunan silah, erzak ne varsa her şeyi aldılar ve kalelerine geri döndüler ve bu sayede büyük bir güce sahip oldular. Böylece 584 yılı sonlarında (Şubat 1189) fethine kadar kaleyi muhafaza imkânı buldular. Salâhaddin bu haberi Sûr şehrinden ayrılırken öğrendi ve çok üzüldü. Savaş gemilerinin elden gitmesi, içindeki askerlerin başına gelenler ve nihayet Sûr'dan ayrılmasına ilâveten bir de bu haberi duyunca çok zoruna gitti. Daha sonra Emir Kaymaz en-Necmî'yi 500 kişilik seçkin bir süvari birliğiyle Kevkeb Kalesi'ne gönderdi, onlar da kaleyi muhasara ettiler.¹¹⁸

Ünlü Kumandan İbnü'l-Mukaddem'in Hazin Sonu

Salâhaddin'in büyük emirlerinden biri olan "İbnü'l-Mukaddem" adıyla bilinen Şemseddin Muhammed b. Abdül-Melik 583 yılı Kurban Bayramı'nın arefe gününde (9 Şubat 1188) Arafat'ta öldürüldü. İbnü'l-Mukaddem kabiliyetli ve liyakatli biriydi.

¹¹⁸ İbnü'l-Esîr, XI, s. 440. Krş. Şeşen, *age.*, s. 123.

Müslümanlar Kudüs'ü fethedince, hayatı cihatla geçmiş olan İbnü'l-Mukaddem hacctmek, Kudüs'te ihrama girmek, hac-cı eda etmek, Hz. İbrahim^(a.s.) ve Suriye'de bulunan diğer peygamberlerin türbelerini ve Resulullah^(a.s.)'ı ziyaret etmek gibi birçok işi bir arada yapmak için izin talep etti, Salâhaddin de ona izin verdi. 583 (1187-1188) yılında Irak, Musul, Diyarbekir, el-Cezîre, Ahlat, Anadolu, Mısır ve diğer yerlerden gelen çok sayıda hacı adayı hem Kudüs ve hem de Mekke'yi birlikte ziyaret etmek gayesiyle Suriye'de toplanmışlardı. Salâhaddin, İbnü'l-Mukaddem'i bunlara hac emiri tayin etti. Bunlar yola çıkıp salimen Arafat'a vardılar, hac farızasıyla ilgili yerlerde durdular, haccın farz ve sünnetlerini eda ettiler. Arefe günü akşamı İbnü'l-Mukaddem ve adamları Arafat'tan yola çıkmak için hazırlandılar. İbnü'l-Mukaddem hareket edileceğini bildirmek için davulların vurulmasını emretti, adamları da davul çaldılar; bunun üzerine Iraklıların hac emiri Mücîrüddin Taştengin haber gönderip Arafat'tan Minâ'ya kendisinden önce gitmemesini ve adamlarının davul çalmalarına mani olmasını istedi, İbnü'l-Mukaddem de ona: "Benim seninle hiçbir işim yok. Sen Iraklıların, ben ise Suriyelilerin hac emiriyim. Her birimiz dilediğimiz gibi hareket edebiliriz." diye haber yolladı ve durmadan yoluna devam ederek onun sözünü dinlemedi. Onun kendisine muhalefette ısrarlı olduğunu gören Taştengin askerleri ve adamlarıyla yola çıktı. Iraklı hacıların ayak takımı, yağcılar, fırsat düşkünleri çok büyük bir kalabalık da kendisini takip etti. Bunlar Suriyeli hacıları korkutmak için üzerlerine yürüdüler. Suriyelilere yaklaşıncı iş çığırından çıktı ve telafisi imkânsız bir hal aldı. Iraklı fırsat düşkünleri Suriyeli hacılara saldırıp kan döktüler. Birçok kişiyi öldürüp mallarını yağmaladılar, karşı koyanlar hariç kadınlarını esir aldılar. İbnü'l-Mukaddem birkaç yerinden yara aldı. Adamlarını savaştan vazgeçirmeye çalışıyordu. Eğer izin vermiş olsaydı hiç şüphesiz onlardan fazlasıyla intikam alırlardı. Fakat Allah Teâlâ'dan korktu, bulunduğu makamın ve günün hürmetine bunu yapmadı. Yaralar içine işleyince Taştengin onu kendi çadırına aldı, yarasını tedavi etmek ve ona karşı yaptığı haksızlığı ve ihmali telâfi etmek için yanında misafir etti. Hemen o gece

Arafat'tan ayrıldılar. İbnü'l-Mukaddem ertesi gün Minâ'da öldü, el-Muallâ kabristanında defnedildi. Cihadla geçirdiği bir hayatı ve Kudüs'ün fethine şahit olduktan sonra fındık kabuğunu doldurmayacak bir nedenle hayatını bu şekilde kaybetmesi, anlamlı bir durum değildir!¹¹⁹

Salâhaddin'in Kevkeb'i Muhasarası

Akkâ'da kışlayan Salâhaddin yanında kalan askerlerle 584 (1188/89) yılının Muharrem ayında (Mart 1188) buradan Kevkeb Kalesi'ne giderek kaleyi muhasara etti. O kaleyi yanında bulunan az sayıda adamı ile kolayca ele geçirebileceğini zannetmişti. Fakat yüksek ve müstahkem olduğunu görünce oraya ulaşmanın çok zor olduğunu anladı. Askerleri arasında Kevkeb, Safed ve Kerek sakinlerinden kimseler de bulunuyordu. Bu kaleler hariç Akkâ'dan güneye kadar bütün sahil şehirleri zaptedilmişti. Bu nedenle Salâhaddin, sahil şeridinin ortasında zihnini meşgul edecek ve kuvvetini bölecek herhangi bir problem istemiyordu. Kaleyi ele geçirmenin zor ve uzun bir zaman alacağını anlayarak geri döndü. Ancak adamlarından Sârimüddin Kaymaz en-Necmî'yi muhasaraya devam etmesi için orada bıraktı.

Salâhaddin, Kevkeb'den Rebiülevvel ayında (Mayıs 1188) ayrıldı. Bu sırada Sultan II. Kılıç Arslan ve Kızıl Arslan ile diğer hükümdarların gönderdiği elçiler de fetih ve zaferler dolayısıyla Salâhaddin'i tebrik etti. Salâhaddin daha sonra Kevkeb'den Dımaşk'a gitti. Şehre vardığı 5 Mayıs günü halk tarafından coşku ile karşılandı. Sultan buradan bütün şehirlere haber gönderip askerlerin toplanmasını istedi ve sahile hareket edinceye kadar Dımaşk'ta kaldı.¹²⁰

Salâhaddin'in Haçlılar Üzerine Hareketi

Salâhaddin sefere çıkmadan önce vedalaşmak ve görüşlerine başvurmak üzere bu sırada hasta olan Kadı el-Fâzıl'ın yanına git-

¹¹⁹ İbnü'l-Esîr, XI, s. 441-442.

¹²⁰ İbnü'l-Esîr, XII, s. 17. Krş. Şeşen, *age.*, s. 123.

ti. Onunla vedalaştıktan sonra 15 Rebiülahir 584 (13 Haziran 1188) tarihinde Dımaşk'tan Hıms'a hareket etti. Hıms'ın batısındaki Kades gölcüğü (Buhayratu Kades) kıyısında konakladı. Askerler de buraya geldi. Çevredeki hükümdarlardan ilk gelen Sincar, Nusaybin ve Habur Hâkimi II. İmâdeddin Zengî ve Mevdûd b. Aksungur oldu. Bunu takiben Musul ve el-Cezîre ve diğer bölgelerin askerleri geldi. Salâhaddin'in emrinde toplandılar. Salâhaddin, Hısnu'l-Ekrâd'ın doğusunda ve aşağı kısmında konaklayıncaya kadar yola devam etti. Bu sırada bu olayları kaydetmekle meşgul ve yazdığı eserden istifade ettiğimiz meşhur tarihçi İbnü'l-Esîr de Sultanın yanında bulunuyordu. Sultan burada iki gün kaldı ve ağırlıklarını bırakıp yola koyuldu. Artık Haçlı hâkimiyeti altındaki topraklara girilmişti. Safisa, el-Urayme, Yahmûr ve diğer yerlere baskın düzenleyip yağmaladı. Trablus yakınlarına varıp ülkeyi iyice inceledi ve bölgeye nereden ve nasıl gireceğini öğrenip ordugâhına geri döndü. Askerler sayılamayacak kadar çok ganimet elde ettiler. Salâhaddin 27 Haziran'a kadar Hısnu'l-Ekrâd'ın aşağısında bekledi.¹²¹

Cebele'nin Fethi

Salâhaddin Hısnu'l-Ekrâd'ın aşağısında beklerken Cebele Kadısı Mansur b. Nebil yanına gelip şehri kendisine teslim etmek için Cebele'ye davet etti. Kadı Mansur, Antakya ve Cebele Hâkimi Bohemund'un nezdinde sözü dinlenen fikrine itibar edilen çok saygı gören ve yüksek bir mevkide bulunan bir kişi idi. Bohemund'un hâkimiyetindeki Cebele ve çevresindeki yerlerde oturan bütün Müslümanlar üzerinde söz sahibi idi. Fakat dinî gayreti onu Sultan Salâhaddin'in yanına gitmeye sevk etti. Kadı, Sultan'a Cebele, Lazkiye ve kuzeydeki diğer şehirlerin fethini teklif etti. Bunun üzerine Sultan 4 Cemâziyelevvel 584 (1 Temmuz 1188) günü onunla birlikte yola çıkıp 6 Cemâziyelevvel 584 (3 Temmuz 1188) günü Antartus'da konakladı. Haçlılar şehri boşaltıp çok sağlam iki burçta savunmaya çekildiler. Burçlardan her biri müstahkem bir kale ve

¹²¹ İbnü'l-Esîr, XII, s. 18.

ele geçirilmesi zor bir hisar durumundaydı. Müslümanlar onların evlerini ve şehrin surlarını tahrip edip buldukları erzakı yağma ettiler. Templier Şövalyeleri de bu burçların birindeydi. Salâhaddin iki burcu da kuşattı; bunun üzerine burçlardan birindekiler aşağıya inip Sultandan eman istediler. Sonra iki taraf anlaştı ve burç Müslümanlara teslim edildi. Sultan onlara eman verdi. Burcu tahrip edip taşlarını da denize attırdı. Diğer burçta kalan Templier Şövalyeleri ise teslim olmadı. Salâhaddin'in Hıttîn Savaşı'nda esir alıp Kudüs'ü fethedince serbest bıraktığı Templier Şövalyelerinin reisi de yanlarındaydı. Bu kaleyi savunan da oydu. Sultan Antartus'u tahrip ettikten sonra oradan ayrılıp Marakiyye'ye geldi. Halk şehri boşaltıp ele geçirilmesi imkânsız kalelerinden el-Markab'a gitmişti. Hiç kimse çok yüksek ve müstahkem olan bu kaleyi zaptetmeyi hayal bile edemezdi. El-Markab, Hospitalier Tarikatı'nın elindeydi. Yol kalenin altından geçiyordu. Kale, Cebele istikametinde giden bir yolcunun sağına düşerdi. Solda ise deniz yer alıyordu. Yol son derece dar olup ancak teker teker geçilebilirdi. Tam bu sırada Haçlıların Sicilya Hâkimi Suriye sahilindeki Trablus'ta bulunan Haçlılara yardım olarak 70 parça savaş gemisi gönderdi. Bu donanma Salâhaddin'in hareketini haber alınca doğruca oraya gelip el-Markab'ın aşağısında denizde durdu. Oradan geçmek isteyenleri ok yağmuruna tutarak mani olmak istiyorlardı. Salâhaddin bu durumu görünce kuşatma aletlerinden cefti ve siperliklerin kullanılmasını emretti. Bunun üzerine deniz kıyısında başlayarak dar yolun başından sonuna kadar ceftî ve tarikîler dizildi. Sultan bunların arkasına da okçuları yerleştirdi; fakat Haçlılar onları kendilerine yaklaştırmadılar. Müslümanlar da onların arkalarından dolaşp dar yolu geçtiler. 18 Cemâziyelevvel 584 (15 Temmuz 1188) günü Cebele'ye ulaştılar. Sultan oraya varır varmaz şehri teslim aldı. Cebele kadısı daha önce gidip şehre girmişti. Sultan oraya varınca Kadı surların üzerinde bayraklarını kaldırdı ve şehri ona teslim etti. Orada bulunan Haçlılar şehrin kalesine kapanıp savunmaya çekildiler. Haçlılar eman verilmek şartıyla kaleden ininceye kadar Kadı Mansur onları bir yandan korkutmaya bir yandan da teslim olmaya teşvik ediyordu. Kadı, Haçlıların ellerindeki Cebeleli Müslüman rehineleri serbest bırakıncaya kadar Haçlı rehinelerini yanın-

da tutmaya devam etti. Cebele'yi elinde tutan Bohemund, Kadı Mansur'dan ve Cebele'nin Müslüman halkından rehineler almış ve onları Antakya'da bırakmıştı. Bu sebeple Kadı da Haçlılardan rehineler aldı ve Bohemund Müslüman rehineleri salıverinceye kadar onları yanında tuttu. Cebele halkının reisleri de Salâhaddin'in yanına gelip halkın itaatlerini bildirdiler. Cebele, çıkılması çok zor ve sarp dağlardan biriydi. "Bikisrail" adıyla bilinen kale de buradaydı. Müslümanlar Cebele ile Hama şehri arasında yer alan bu kaleyi de ele geçirdiler. Böylece bu yol o zaman İslâm beldelerinden ordugâha uzanan bir yol oldu. Salâhaddin Cebele'nin işlerini düzene koyup Şeyzer Hâkimi Emir Sâbıkuddin Osman b. Dâye'yi şehrin muhafaza ve müdafaasıyla görevlendirdikten sonra buradan Lazkiye üzerine harekete geçti.¹²²

Lazkiye'nin Fethi

Sultan Salâhaddin, 24 Cemâziyelevvel 584 (21 Temmuz 1188) tarihinde Lazkiye'ye ulaştı. Haçlılar şehri terk ederek Lazkiye'ye ait iki kaleye çıktılar ve kendilerini savunmaya başladılar. Müslümanlar bu kalelere karşı saldırıya geçerek suru 60 arşın delip büyük bir gedik açtılar. Sonunda Haçlılar pes ederek 24 Temmuz Cumartesi günü Cebele Kadısı Mansur aracılığıyla eman dilemek zorunda kaldılar. Salâhaddin de onların taşıyabildikleri eşyalarını yanlarına alarak Antakya'ya gitmelerine izin verdi. Böylece Müslümanlar şehir önlerine gelişlerinin üçüncü günü İslâm sancaklarını iki kaleye de diktiler. Sultan burayı yegeni Takıyyüddin Ömer'e teslim etti. O da kaleyi tamir edip müstahkem hale getirdi.¹²³

Sicilya Donanması

Salâhaddin, Lazkiye önlerine gelince Sicilya donanması da gelip Lazkiye iskelesi karşısında durdu. Haçlılar Lazkiye'yi Salâhaddin'e teslim edince bu donanmada bulunanlar şehri çok

¹²² İbnü'l-Esîr, XII, s. 18-20. Krş. Lyons-Jackson, *age.*, s. 348.

¹²³ İbnü'l-Esîr, XII, s. 20; Ebu'l-Ferec, II, s. 448. Krş. Şeşen, *age.*, s. 125.

çabuk teslim ettikleri için oradaki Haçlılara ateş püskürüyorlardı. Bu sebeple şehirden çıkacak olanları tutup cezalandırmaya karar verdiler. Ancak şehirdeki Haçlılar bunu duyunca cizye ödeyerek orada kalmak istediler. Donanmadaki Hristiyanların bu tavrı Haçlıların Lazkiye’de kalmalarına sebep oldu.

Donanma komutanı daha sonra Sultanın huzuruna çıkmak için eman diledi. Sultan da ona izin verdi. Komutan Sultanın huzuruna girip yer öptü; bunun üzerine Sultan “Bu hareketin anlamı nedir? Bunu niçin yaptın?” diye sorunca donanma komutanı: “Sen asil ve merhametli bir hükümdarsın. Haçlılara yapacağını yaptın ve onları itaat altına aldın. Onları salıver de senin kölelerin, beldeler ve ülkeler fetheden askerlerin olsunlar. Onlara beldelerini geri ver. Aksi halde denizden karşı koyamayacağın ordular gelir ve işte o zaman zor durumda kalır ve sıkıntıya düşersin.” dedi.

Salâhaddin bu sözlere misliyle karşılık verip: “Biz çok güçlüyüz, denizden gelecek askerlerin hiçbir önemi yoktur. Eğer üzerimize gelecek olurlarsa diğer Haçlıların başına gelenler onların da başına gelir. Ölüm ve esaret acısını onlara da tattırırız.” dedi. Bunu duyan donanma komutanı istavroz çıkarıp adamlarının yanına döndü.¹²⁴

Sahyun’un Fethi

Salâhaddin Eyyûbî, Lazkiye’yi fethettikten sonra çok müstahkem bir kale olan Sahyun’u kuşattı. Mancınıklar kurdurarak kaleyi taş yağmuruna tuttu. Halep hâkimi olan oğlu ez-Zahir’e kale etrafındaki derin vadinin en dar yerine mancınıkları kurdurarak kaleye bu mevkiden de taş yağdırdı. El ile çarh, zemburek ve zeyyâre adı verilen makinelerle atılan oklar kaledekilerin çoğunu yaraladı. Fakat onlar hala kahramanlık taslıyor ve direniyorlardı. Bunun üzerine Müslümanlar, 2 Cemâziyelâhir 584 (29 Temmuz 1188) günü saldırıya geçerek dağın Haçlılarca tahkim edilmemiş en yüksek yerini gözlerine kestirerek kayalıklar ara-

¹²⁴ İbnü’l-Esîr, XII, s. 20-21; Ebu’l-Ferec, II, s. 448-449. Krş. Şeşen, aynı yer.

sından dağa tırmandılar. Birinci sura ulaşp Haçlılarla çarpışarak orayı ele geçirdiler.¹²⁵ Haçlılar daha sonra diğer surlar üzerinden savaşı sürdürdüler. Fakat Müslümanlar üç suru daha ele geçirip içeride bulunan tüm sığır, at ve zahireyi ganimet olarak aldılar. Haçlılar kalenin kulesine sığındılar. Müslümanlar onları burada da kuşatınca onlar feryat ederek eman dilemek zorunda kaldılar; fakat Salâhaddin kabul etmedi. Sultan kaleyi teslim alarak Ebû Kubeys Kalesi hâkimi olan Nâsiruddin Mengüpars adlı emire verdi, o da burayı çok korunaklı hale getirdi.¹²⁶

Müslümanlar Sahyun'u ele geçirince etrafa dağılarak Balâtanûs, el-Aydû, el-Cemâhiriyye gibi kaleleri de ele geçirmek suretiyle yolların emniyetini sağladılar.¹²⁷

Bekas ve Şuğr Kalelerinin Fethi

Salâhaddin Eyyûbî, 3 Cemâziyelâhir 584 (30 Temmuz 1188) günü Bekas Kalesi'ne ulaştı. Haçlıların kaleyi boşaltıp Şuğr'a sığındıklarını gördü. Böylece Bekas'ı savaş yapmadan ele geçirdi ve Şuğr Kalesi üzerine yürüyüp kuşatma altına aldı. Bekas ve Şuğr kaleleri; Lazkiye ve Cebele gibi Salâhaddin'in Suriye'de fethettiği beldelere giden kolay bir yol üzerinde bulunuyordu.

Sultan Şuğr önlerine inince kalenin çok korunaklı ve alınmasının zor olduğunun farkına vardı. Buna rağmen mancınıklarını kurdurarak saldırı emri verdi. Askerler emre uyarak kaleyi taşla tuttular. Ancak bu saldırı kaleyi yeterince zayıflatamadı. Bu arada Haçlılar, Antakya Prinkepsi III. Bohemund'a haber göndererek kendisine ait olan bu kalede kuşatıldıklarını bildirip yardım istedi. Müslümanlar kale önünde birkaç gün kaldılar; fakat ele geçirme ümitlerini kaybettiler. Kale halkı da kendilerine zarar verilemeyeceğinden ve başlarına bir bela gelmeyeceğinden emin olarak savaşa aldırış etmiyorlardı.

¹²⁵ Lyons-Jackson, *age.*, s. 349.

¹²⁶ Ebu'l-Ferrec, II, s. 449.

¹²⁷ İbnü'l-Esîr, XII, s. 21-22. Krş. Şeşen, *age.*, s. 127.

Salâhaddin adamlarıyla birlikte oturup kaleyi nasıl ele geçirebilecekleri konusunda görüştükleri sırada içlerinden biri: “Bu kale Allah Teâlâ’nın ‘Onlar onu ne aşabildiler ve ne de delip geçebildiler’ meâlindeki ayet-i kerîmesinde tavsif ettiği gibi” dedi.¹²⁸ Bunun üzerine Salâhaddin de: “Cenâb-ı Hakk zafer ve fethi nasip edinceye kadar” dedi.

Onlar bu konuyu müzakere ettikleri sırada bir Haçlı askeri gelip Salâhaddin’in yanına gelecek elçi için emân istedi. Bu istek kabul edilip de elçi huzura girince Sultana kendilerine üç gün süre verilmesini bu süre içinde kendilerini koruyacak birliklerin gelmemesi halinde kaleyi içinde bulunan zahîre, hayvan ve diğer şeylerle birlikte teslim edeceklerini söyledi. Salâhaddin de kabul edip sözlerinde duracaklarına dair rehineler aldı.

Haçlıların Bohemund’dan bekledikleri yardım gelmeyince üçüncü gün (12 Ağustos Cuma) kaleyi Salâhaddin’e teslim ettiler. Salâhaddin kaleyi Kılıç adlı bir emire teslim etti.¹²⁹

Sermîniyye’nin Fethi

Salâhaddin Eyyûbî, bahsettiğimiz bu kaleleri fethederken oğlu ez-Zâhir Gazi’yi Sermîniyye üzerine göndermişti. ez-Zâhir bu kaleyi kuşatıp sıkıştırdı ve kısa sürede (19 Ağustos 1188 Cuma günü) ele geçirerek yıkıp yerle bir etti. Sermîniyye Kalesi’ndeki Müslüman esirleri de kurtardı. Böylece Cebele’den Semîniyye’ye kadar olan bütün şehir ve kaleler ele geçirildi.¹³⁰

Berzûye’nin Fethi

Salâhaddin Şuğr Kalesi’nden sonra Berzûye Kalesi’ne geldi. Kale halkı Müslümanlara çok zarar veriyor, yol kesip işkence ediyorlardı. Kalenin etrafında kuşatmaya uygun bir mevzi bulmak mümkün olmadı. Sonunda en uygun yer olarak batı tara-

¹²⁸ Kehf Suresi, 18/97.

¹²⁹ İbnü’l-Esîr, XII, s. 22-23.

¹³⁰ İbnü’l-Esîr, XII, s. 23.

fında bir tepeye mancınık kurularak buradan taş atmaya başladılar. Kaledekiler buna mancınıkla karşılık verdiler. Bu kuşatmada bizzat bulunarak kaleyi gördüğünü söyleyen ünlü tarihçi İbnü'l-Esîr, bir kadının mancınıkla kaleden attığı taş Müslümanların mancınığını işe yaramaz hale getirdiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Salâhaddin çok sayıda adamını üç gruba ayırarak kademeli olarak savaşa soktu. Bunların her biri kaleye karşı hücumu geçiyor yorulunca diğer grup sırasını alıyordu. Müslümanlar ceftî, cenevî ve tarîkî denilen siperlerin arkasından onlara ok yağdırdılar ve dağa yakın bir yere kadar ilerlediler. Kalede az sayıda asker bulunuyordu. Salâhaddin'in askerleri dinlene dinlene savaşa giriyor ve zinde bir kuvvetle savaşıyordu, kaledekiler hem yorulmuşlardı hem de sıcağın etkisiyle bunalmışlardı. Sonunda Müslümanlar savaşıarak Haçlıların arasına girdiler ve kaleye doğru kaçışan kitlenin arasında kaleye girmeyi başardılar. Haçlılar kalede yer alan bir kuleye doğru çekildiler. Sonunda Müslümanlar çetin bir mücadelenin ardından 23 Ağustos günü kaleyi fethetmeyi başardılar. Kaleyi yağmaladılar, halkını esir aldılar ve bazı evleri ateşe verip yaktılar. Berzûye hâkimi, karısı ve çocuklarıyla esir düştü. Damadı da esirler arasındaydı. Berzûye hâkiminin karısı Bohemund'un baldızıydı. Bohemund'un karısı Sibylle, Salâhaddin'e casusluk yapıyor onunla haberleşiyor ve ona hediyeler gönderiyordu. Bu sayede önemli birçok gelişmeleri Salâhaddin'e bildirdi. Berzûye fethedilip Sibylle'in kız kardeşi ve ailesi esir düşünce Salâhaddin hemen haber gönderip onları araştırdı ve satın aldı. Bazı aileleri bir araya topladı. Antakya'ya yaklaşınca onların hepsini salıverip şehre gönderdi. Bu esirler onun hatırı için serbest bırakıldı. Sibylle, Sultanın bu jestinden dolayı çok memnun oldu.¹³¹

Derb-i Sâk (Derbâsek)'in Fethi

Salâhaddin, Berzûye Kalesi'ni alınca ertesi gün oradan ayrıldı. Antakya yakınında Âsî Nehri üzerindeki Cîsru'l-Hadîd'e (Demir Köprü) geldi. Geride kalan askerleri yetişinceye kadar

¹³¹ İbnü'l-Esîr, XII, s. 23-26. Krş. Şeşen, *age.*, s. 127.

orada bekledikten sonra Derb-i Sâk Kalesi'ne yürüdü. 8 Receb (2 Eylül 1188) Cuma günü kale önlerine ulaştı. Bu kale Tempier Tarikatının müstahkem kalelerinden biri olduğu için zor ve tehlikeli zamanlarında emniyet altında tutmak gayesiyle erzaklarını buraya depo ederlerdi.

Salâhaddin kale önünde konaklayınca mancınıklar kurdurup Haçlıları taş yağmuruna tuttu. Surların küçük bir bölümünü yıktı. Fakat kaledekiler buna aldırış etmediler, bunun üzerine de Salâhaddin hücumla geçilmesini emretti. Askerler derhal hücumla geçip kaleyi şiddetle muhasara ettiler, surların üzerindeki Haçlıları oradan uzaklaştırdılar. Lağımclar (nakkâbûn) ilerleyip bir burcu deldiler ve altını açtılar, bunun üzerine burç çöktü, böylece savaşmak için içeri girmek istedikleri yer genişlemiş oldu. Aynı gün geri döndüler ve ertesi gün sabahleyin erkenden hücumla geçtiler. Kaledekiler Antakya Hâkimi Bohemund'a haber gönderip yardım istemişlerdi. Bu sebeple muhasaraya sabırla karşı koydular ve cesaret gösterdiler. Çünkü ondan gelecek cevabı veya asker göndererek Müslümanları oradan uzaklaştırmasını bekliyorlardı. Eğer böyle olmaz ve onları kendi hâllerine terk ederse onlar da bunu mazeret gösterip kaleyi teslim etmek zorunda kaldıklarını söyleyeceklerdi. Bohemund'un kendilerine yardımdan aciz kaldığını anlayınca Müslümanların kaleye hücum ederek kendilerini kılıçtan geçirmelerinden, öldürüp esir almalarından ve mallarının yağmalanmasından korkarak emân dilediler. Salâhaddin onlara üzerlerindeki elbiseden başka yanlarına hiçbir şey almamaları, içerde bulunan silah, ev eşyası, hayvan ve diğer şeyleri olduğu gibi bırakarak çekip gitmeleri şartıyla emân verdi. Sonra onları kaleden çıkarıp Antakya'ya gönderdi. Böylece Derb-i Sâk Kalesi, 19 Receb 584 (13 Eylül 1188) günü fethedilmiş oldu.¹³² Sultan kalenin idaresini Alemüddin Süleyman b. Cândâr'a bıraktı.

Bagras'ın Fethi

Salâhaddin, Derb-i Sâk'tan sonra Bagras Kalesi'ne yürüyüp burayı 1188 yılında kuşatma altına aldı. Başlangıçta kaleyi mu-

¹³² İbnü'l-Esir, trc., XII, s. 26-27. Şeşen'e göre (*age*, s. 128), bu kale 26 Eylül 1188 tarihinde fethedildi.

hasara edip etmemek konusunda emirleri arasında ihtilâf çıkmış ve bir kısmı muhasara edilmesini teklif ederken diğer bir kısmı da bu görüşe karşı çıkarak: “Bağras müstahkem ve ele geçirilmesi zor bir kaledir, üstelik Antakya’ya da yakındır, bu sebeple Antakya’yı muhasara etmekle Bağras’ı muhasara etmek arasında hiçbir fark yoktur. Bu durumda askerlerin büyük bir kısmının öncü birlikleri (yezek) olarak Antakya’nın karşısında bulunması gerekir. Eğer böyle olursa o zaman da kaleyi muhasara edecek muharipler azalır ve kaleye ulaşmak zorlaşır.” dediler.

Bunun üzerine Salâhaddin Allah’tan hayırlısını dileyip yola çıktı ve askerlerinin çoğunu öncü birlikleri olarak Antakya’nın karşısında bıraktı. Bu askerler Antakya’ya bağlı yerlere baskın düzenliyorlardı. Ancak Antakya’ya yakın bir mevkide bulundukları için gafil oldukları bir sırada şehir halkının kendilerine saldırmasından korkuyorlardı. Salâhaddin bir kısım askeriyle kaleyi muhasara ediyordu. Mancınıkları kurmuştu, fakat kale çok yüksek olduğu için mancınık etkili olmuyordu. Bu yüzden kalenin fethinin zor olacağına ve gecikeceğine kanaat getirdiler. Yanlarındaki su az olduğu için Müslümanlar zor durumda kaldılar. Bunun üzerine Salâhaddin havuzlar açtırıp buradan kale önüne su taşınmasını emretti. Böylece Müslüman askerler ferahladı. Ancak onlar bu vaziyette iken kale kapısı ansızın açıldı ve bir adam çıkıp yanlarına gelmek için emân diledi. Ona Sultan’ın huzuruna gelmesi için izin verildi. Adam gelip Derb-i Sâk’de olduğu gibi kaledeki her şeyi teslim etmek şartıyla kendilerine emân verilmesini istedi. Sultan da onların isteklerini kabul etti.¹³³ Elçi İslâm sancaklarını yanına alıp geri döndü. İslâm sancakları kalenin tepesine dikildi. Kaledekiler aşağı indiler ve Müslümanlar içerdeki silah, zahire ve mallarla birlikte kaleyi teslim aldılar. Salâhaddin, kalenin yıkılmasını emretti ve bu emir yerine getirildi. Çünkü kaleden Müslümanlar çok büyük zarar görüyorlardı.

Salâhaddin, 1190 yılında Friedrich Barbarossa’nın Kilikya sınırlarına ulaştığı haberini aldığı anda Bağras’daki garnizonunu

¹³³ Süryani Mikhail, trc., s. 281; Ebu’l-Ferec, II, s. 449.

geri çekti. İmparatorun Göksu Nehri'nde boğulması ve Alman ordusunun dağılması, Salâhaddin Eyyûbî'nin 1191'de Bagras'ı yeniden ele geçirmesine imkân verdi. Sultan içerde bulunan her şeyin tahliye edilmesinden sonra kalenin tahribini emretti ve geri döndü. Müslümanların buradan ayrılmasından sonra, kalenin yıkıldığı yere gelen II. Leon, kaleyi tekrar inşa etti ve kullanılır hale getirdi.¹³⁴ Bir grup askerini de kaleden hareketle civardaki beldelere akınlar düzenlemek için orada bıraktı. Halep'teki köyler Ermenilerden çok zarar gördü. Kale bu şekilde tekrar Ermenilerin eline geçmiş oldu.¹³⁵

Antakya Haçlı Prinkepsi Bohemund ile Salâhaddin Eyyûbî Arasında Yapılan Barış

Salâhaddin, Bagras'ı fethettikten sonra Antakya'ya gidip orayı da muhasaraya karar verdi. Bunu duyan Antakya Hâkimi Bohemund korktu ve Salâhaddin'e haber gönderip barış talebinde bulundu. Yanındaki Müslüman esirleri de serbest bırakmaya söz verdi. Bunun üzerine Salâhaddin yanındaki emirlerle, çevredeki hükümdarlarla ve diğer bazı kişilerle istişarede bulundu. Bunların çoğu Bohemund'un teklifini kabul etmesini tavsiye ettiler. Çünkü bu sayede askerler beldelerine dönüp istirahata çekilecek ve ihtiyaçlarını temin edeceklerdi. Salâhaddin onların tavsiyelerine uyup barış teklifini kabul etti ve sekiz ay için barış yaptılar.¹³⁶ Barış Ekim'den Mayıs ayının sonuna kadar sürecekti. Sultan elçisini Bohemund'a gönderip anlaşmaya sadık kalacağına dair yemin etmesini ve yanındaki Müslüman esirleri serbest bırakmasını istedi.

Antakya Prinkepsi Bohemund bu sırada Haçlıların en geniş topraklara sahip ve en şöhretli hükümdarıydı. Çünkü Haçlılar kontun ölümünden sonra Trablus ve buraya bağlı yerleri, elin-

¹³⁴ Mehmet Ersan, "Türk-Ermeni İlişkileri (XI-XIII. Yüzyıllar)", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, Ankara 2014, II, s. 182.

¹³⁵ İbnü'l-Esîr, trc., XII, s. 27-28.

¹³⁶ Ebu'l-Ferec, II, s. 449.

dekilere ilâveten Bohemund'a teslim etmişlerdi. Trablus kontu geride erkek evlât bırakmadan ölmüştü. Bohemund Trablus'u teslim alınca büyük oğlunu oraya nâib tayin etti.

Salâhaddin Şaban ayının üçüncü günü (27 Eylül 1188) Halep'e döndü ve şehre girdikten bir süre sonra Dımaşk'a gidip Doğu askerlerini dağıttı. Bu askerler arasında Sincar ve Hâbur Hâkimi İmâdeddin Zengî b. Mevdûd'un askerleriyle Musul ve diğer yerlerin askerleri vardı. Halep'ten Dımaşk'a hareket eden Salâhaddin yolda Emevîlerin makbul Halifesi Ömer b. Abdülaziz'in kabrine uğrayıp ziyaret etti. Ayrıca orada ikâmet etmekte olan Şeyh Ebû Zekeriyya el-Mağribî'yi de ziyaret etti. Şeyh Ebû Zekeriyya Allah'ın sâlih kullarındandı ve kerametleri ile biliniyordu.

Salâhaddin'in yanında Medine-i Münevvere Emiri İzzeddin Ebû'l-Füleyte Kâsım b. el-Mühennâ el-Hüseynî de vardı. Daha önce Sultan'ın yanına gelmiş ve onun fetihlerini müşahede etmişti. Salâhaddin onunla görüşmeyi ve yanında bulunmasını uğurlu ve mübarek saydı. Sultan ona çok ikramda bulunur, hürmet eder ve yanından ayrılmaz, bütün işlerinde onun sözünü dinler ve ona göre hareket ederdi.

Sultan, 1 Ramazan 584 / 24 Ekim 1188 tarihinde Dımaşk'a girdi. Salâhaddin'e Dımaşk'ta askerlerini beldelerine dağıtması tavsiye edilince: "Ömür kısadır, ecelin ne zaman yeteceği belli değildir. Haçlıların elinde şu birkaç kale: Kevkeb, Safed, Kerek kalmıştır. Onları da fethetmeden askerleri dağıtmak doğru değildir. Onları da mutlaka ele geçirmeliyiz. Çünkü onlar İslâm beldelerinin tam ortasında yer alıyorlar. Onlardan gelecek zararlardan emin olamayız. Eğer onları ihmal edersek sonra pişman oluruz." dedi.¹³⁷

Kerek ve Civarındaki Kalelerin Fethi

Salâhaddin, Kerek'i kuşatmak üzere asker göndermişti. Bu askerler uzun süre muhasarayı sürdürdüler. Haçlıların erzak ve

¹³⁷ İbnü'l-Esîr, trc., XII, s. 28-29.

zahireleri tükendi, sonunda atlarını yediler. Artık dayanacak güçleri kalmayınca Salâhaddin'in kardeşi el-Melikü'l-Âdil'e haber gönderdiler. Salâhaddin onu bir grup askerle Kerek'i muhasara etmek ve kendisi Derb-i Sâk ve Bağras'a gidince o yöredeki beldelere göz kulak olmak üzere göndermişti. Kerek'ten gelen Haçlı elçileri kaleyi ona teslim edeceklerini söyleyip emân dile-diler. el-Melikü'l-Âdil de kabul etti ve Kerek'i muhasara etmek-te olan kumandana haber göndererek onlara emân verip kaleyi teslim almasını istedi. Aldığı emri uygulayan kumandan kaleyi teslim alıp Haçlılara emân verdi. Aynı şekilde o civardaki Şev-bek, Hürmüz, Vuayra ve Sel' gibi kaleleri de teslim aldı ve İslâm hâkimiyeti o bölgede yerleşti. Bu bölgede Kudüs gibi şehirlerde oturanlar emniyet ve huzura kavuştu. Çünkü onlar bu kalelerde bulunan Haçlılardan korkuyorlar, onların şerlerinden çekiniyor-lardı.¹³⁸

Safed Kalesi'nin Fethi

“Safed, Kevkeb ve diğer bazı kaleleri fethetmeden bu askerleri dağıtmam.”
Salâhaddin Eyyûbî

Salâhaddin Dımaşk'a varıp kendisine askerleri dağıtması tavsiye edilince: “Safed, Kevkeb ve diğer bazı kaleleri fethetmeden bu askerleri dağıtmam.” demiş ve Ramazan ayı ortalarına kadar orada kalmıştı. Daha sonra Dımaşk'tan Safed Kalesi'ne yürüyüp burayı kuşattı. Mancınıklar kurup kaledekileri taşa tuttu. Gece gündüz demeden ok ve taş yağdırmaya devam etti.

Kale halkının erzak ve zahiresi muhasara sırasında bitmek üzereydi. Kale halkı Salâhaddin'in kendileriyle savaşmak konusundaki azim ve kararlılığını görünce yanlarında bulunan az miktardaki erzak tükeninceye kadar beklemekten ve Salâhaddin'in kaleyi zorla ele geçirip kendilerini esir almasından ve öldürmesinden korktular ve bu sebeple Sultana haber gönderip emân

¹³⁸ İbnü'l-Esîr, trc., XII, s. 29. Krş. Şeşen, *age.*, s. 128-129.

dilediler, o da emân verip kaleyi teslim aldı (30 Kasım 1188).¹³⁹ Haçlılar kaleden çıkıp Sûr şehrine gittiler. Böylece Müslümanlar onların şerrinden kurtulmuş oldular; zira bu Haçlılar İslâm bel-delerinin ortasında bulunuyorlardı.¹⁴⁰

Kevkeb'in Fethi

“Biz senin o nurlu yüzünü ve mübarek simanı gördükten
sonra sanmıyoruz ki bize bir kötülük gelsin.”
Templier Şövalyesi, Salâhaddin Eyyûbî'ye hitaben.

Salâhaddin, Safed'i muhasara ettiği sırada Sûr'da bulunan Haçlılar da toplanıp: “Eğer Müslümanlar Kevkeb ile irtibatı olan Safed'i fethederlerse Kevkeb de elden gider ve işte o zaman o yöredeki beldelerden hiç ümidimiz kalmaz.” dediler. Bunun üzerine gizlice asker, silah ve mühimmat göndermeyi kararlaştırdılar. Cesur ve iyi savaşçı iki yüz Haçlı askeri seçtiler. Bunlar geceleyin gizlice hareket ettiler, gündüzleri ise pusuda bekliyorlardı.

Takdir-i İlâhî, tam bu sırada Kevkeb'i muhasara etmekte olan Müslümanlardan biri ava çıktı ve yardıma giden askerlerden birine rastladı. Onu bu bölgede görünce garipsedi, durumunu itiraf etmesi ve orada niçin bulunduğunu bildirmesi için adamı dövdü. O da derhal meseleyi ikrar etti ve arkadaşlarının bulunduğu yeri gösterdi. Bunun üzerine Müslüman asker, birliğin kumandanı Kaymaz en-Necmî'nin yanına gidip durumu haber verdi. Frank askeri de yanındaydı. Kaymaz hemen bir askerî birlikle yola çıkarak Haçlıların gizlendiği yere baskın düzenleyip onları yakaladı. Mağaraları, vadi ve geçitleri arayıp hepsini ele geçirdi. Kurtulan olmadı. Hospitalier Tarikatı'na mensup iki kumandan da onların arasındaydı. Bunlar Safed önlerinde bulunan Salâhaddin'in yanına götürüldü. Salâhaddin öldürmek maksadıyla ikisini huzuruna getirtti. Sultan, Müslümanlara kar-

¹³⁹ Ebu'l-Ferec, II, s. 449. Krş. Lyons-Jackson, *age.*, s. 353.

¹⁴⁰ İbnü'l-Esîr, trc., XII, s. 29-30.

şı şiddetli düşmanlıkları ve iyi savaşçılar oldukları için Hospitaller ve Templier Tarikatı mensupları hakkında genellikle ölüm kararı verirdi. Sultan onların öldürölmelerini emredince biri: “Biz senin o nurlu yüzünü ve mübarek simanı gördükten sonra sanmıyoruz ki bize bir kötölük gelsin.” dedi. Salâhaddin çok bağışlayıcı bir insandı. Af dileklerini ve merhamet isteklerini geri çevirmez, affedip bağışlardı. Haçlının bu sözleri üzerine onları öldürmekten vazgeçip hapsedilmelerini emretti.

Sultan, Safed Kalesi’ni ele geçirdikten sonra Kevkeb üzerine yürüyüp muhasaraya başladı. Kaledeki Haçlılara haber gönderip kaleyi teslim ederlerse emân vereceğini, aksi halde kendilerini öldüreceğini, çoluk çocuklarını esir alacağını ve mallarını yağmalayacağını söyleyerek tehdit etti. Fakat onlar Sultanı dinlemediler ve teslim olmamakta direndiler. Bunun üzerine Sultan savaşı daha şiddetli bir şekilde sürdürdü, mancınıklar kurup kaledekileri taşa tuttu ve sürekli taş yağdırdı. Birbiri ardınca saldırılar düzenledi. Çok yağmur yağıyor, gece gündüz durmuyordu. Bu yüzden Müslümanlar diledikleri şekilde savaşıma imkânı bulamadılar ve uzun süre orada kaldılar.

Sonunda bir gün içinde birbiri ardına hücumlar düzenlediler ve kalenin savunma duvarına (Bâşura) ulaştılar. Lağımcılar da yanlarındaydı, okçular da el yayları ve çarhlarla ok yağdırarak onları koruyorlardı. Bu yüzden hiç kimse surun üzerinden başını kaldırıp da bakamıyordu. Sonunda müdafaa duvarlarını aşip en yüksek surlara doğru ilerlediler. Bunu gören Haçlılar teslim olmaya razı oldular, emân istekleri kabul edildi. 15 Zilkade 584 / 5 Ocak 1189 tarihinde kaleyi teslim alan Salâhaddin onları Sûr şehrine gönderdi, Haçlılar Sûr’a vardılar.

Haçlıların ileri gelen liderleri, cesur ve savaşçı askerleri, asilzadeleri Sûr şehrinde toplandılar; bu sayede güçleri arttı. Endülüs ve Sicilya ile diğer adalardaki Haçlılara elçi gönderip asker ve yardım istediler. Az da olsa, her taraftan yardım gelmeye başladı. Bütün bunlar Salâhaddin’in muhasara ettiği Haçlıları serbest bırakmakta ileri gitmesinden kaynaklanıyordu. Sultan bu davran-

nışından dolayı üzüntü ve pişmanlık duydu. Fakat bu pişmanlık bir fayda sağlamadı.

Kevkeb ve Safed'in fethiyle Eyle sınırından Beyrut'a bağlı yerlerin en uzak noktasına kadar her yer Müslümanların eline geçmiş oldu. Arada Sûr şehrinden başka hiçbir Haçlı şehri kalmadı. el-Kusayr hariç Antakya'ya bağlı bütün beldeler de Müslümanların eline geçmişti. Salâhaddin, Safed'i ele geçirince Kudüs'e hareket etti. Kurban bayramını orada geçirdi. Sonra Akkâ'ya geçip yıl sonuna kadar orada kaldı.¹⁴¹

Mısır'da Bir Şiî Topluluğunun Zuhuru

1189 yılında Kahire'de 12 kişilik bir Şiî grubu geceleyin ayaklanıp Şiîlerin parolasıyla "Yâ le-Âli! Yâ le-Âli!" diye bağırarak geçitlere girdiler. Şehir halkının davetlerini benimseyeceklerini, kendileriyle birlikte hareket edeceklerini ve Şiî devletini yeniden tesis ederek sarayda hapsedilmiş olan bazı adamlarını serbest bırakacaklarını ve şehri ele geçireceklerini sanıyorlardı. Fakat hiç kimse onlara ilgi göstermedi. Bu durumu görünce de korkarak dağıldılar ve kaçmak istediler; fakat yakalandılar. Hadiseden Salâhaddin haberdâr edildi. Sultanın bu işe canı sıkıldı. Kadı Fâzıl, Sultan'ın huzuruna girince bu haberi Kadıya ilet-ti. Kadı Fâzıl: "Buna sevinmen gerekir; hiç üzülme, tasalanma. Çünkü bu hadiseyle halkın sana bağlılığını ve sana olan sevgisini, senden başkasını istemediklerini, senin düşmanına ilgi duymadıklarını anladın. Eğer sen, halkın ve adamlarının kalbindeki sevgiyi öğrenmek maksadıyla böyle bir olay çıkarmak üzere adamlar görevlendirsen onlara bol miktarda para versen yine de az gelirdi." dedi. Sultan bu sözlerden memnun oldu.¹⁴²

Salâhaddin'in Şakîf-Arnûn'u Kuşatması

Salâhaddin 585 yılının Rebiülevvel ayında (Nisan-Mayıs 1189) müstâhkem bir kale olan Şakîf-Arnûn'u¹⁴³ muhasara et-

¹⁴¹ İbnü'l-Esîr, trc., XII, s. 30-31.

¹⁴² İbnü'l-Esîr, trc., XII, s. 31-32. Krş. Lyons-Jackson, *age.*, s. 353.

¹⁴³ Dimaşk-Sûr yolu üzerindeki bir kale. Bkz. Şeşen, *age.*, s. 113.

mek üzere yola çıktı ve 5 Mayıs'ta Merc-i Uyûn'da konakladı. Şakîf-Arnûn Kalesi hâkimi olan Renaud de Sidon da oraya geldi. Çok kurnaz ve deha derecesinde zeki olan Renaud, Sultan'ın huzuruna gelip onunla görüştü ve itaat arz edip dost olmak istediğini söyleyerek şöyle dedi: "Ben seni severim, senin iyiliklerini de unutmadım; fakat Sûr hâkiminin aramızdaki bu dostluktan haberdar olup yanında bulunan çocuklarıma işkence etmesinden korkuyorum ve bu sebeple onları buradan kurtarınca kadar bana süre vermeni istiyorum. Sonra gelir onları senin yanında bırakır ve kaleyi sana teslim ederim. Biz de senin hizmetine girer ve senin vereceğin iktalarla yetiniriz."

Salâhaddin bu sözleri doğru zannederek Haçlı liderinin isteklerini kabul etti. Şakîf'in 585 yılının Cemaziyelâhir ayında (Temmuz-Ağustos 1189) teslim edilmesi kararlaştırıldı.

Salâhaddin, Merc-i Uyûn'da kalıp Renaud'nun gelip kaleyi teslim etmesini bekledi. Bu arada Antakya Prinkepsi Bohemund ile yaptıkları anlaşmanın müddetinin dolmasına az bir süre kaldığı için kaygılı ve düşünceliydi. Yeğeni Tâkiyüddin'e yanındaki ve Doğu beldelerinden gelecek askerlerle Antakya'nın karşısına gitmesini ve Bohemud'un anlaşmanın müddeti dolunca Müslüman beldelere karşı saldırıda bulunmasına engel olmasını istedi.

Sultan aynı şekilde Haçlıların Sûr şehrinde toplanmalarından ve kendilerine deniz yoluyla yardım gelmesinden dolayı çok düşünceli ve üzgündü. Salâhaddin'in Kudüs'ün fethinden sonra esir alıp serbest bıraktığı Haçlı kralı ile Sûr hâkimi aralarındaki ihtilâfa son verip anlaşmışlardı. Sayılamayacak kadar çok Haçlı bir araya toplanmış ve Sûr şehri dışına çıkmışlardı. İşte bu ve benzeri olaylar onun canını sıkmaktaydı. Şakîf'i almadan çok sayıda Haçlının toplandığı Sûr'a gitmekten çekiniyordu. Çünkü böyle yaparsa erzak ikmali yapamayacaktı. Buna rağmen o Şakîf Hâkimi Renaud'ya verdiği sözü tutarak orada beklemekteydi.

Hâlbuki Renaud bu anlaşma süresince askerleri için silah ve Şakîf'i müstahkem hale getirmek için gerekli mühimmatı alıyordu. Salâhaddin ise iyi niyetle bekliyor ve kendisine Renaud'nun yaptığı hilekârlıklar anlatılıp onun gayesinin Sûr'daki Haçlılar-

dan yardım sağlamak için vakit kazanmaktan ibaret olduğunu ve Haçlıların desteğini sağlar sağlamaz âdiliğini gösterip anlamaya muhalefet edeceğini ve Sultana verdiği sözde durmayacağını söylediler. Salâhaddin anlaşmanın müddeti dolmak üzereyken ordugâhtan Şakîf-Arnûn yakınlarına gitti ve Renaud'yu yanına getirtti. Anlaşma müddetinin dolmasına üç gün kalmıştı. Renaud'ya Şakîf'in teslimi meselesini hatırlatınca o, karısı ve çocuklarını kurtaramadığını söyleyerek özür diledi. Sûr hâkiminin onların yanından ayrılmalarına izin vermediğini söyledi ve biraz daha zaman tanınmasını rica etti. İşte o zaman Salâhaddin onun hile yaptığını anladı, tutup hapse attı ve Şakîf'in derhal teslim edilmesini istedi. Bunun üzerine Renaud bir papaz istedi ve kaleyi teslim etmeleri için Şakîf'tekilere mesaj yollayacağını söyledi. Onlar da papazı getirttiler, ikisi gizlice fısıldaştılar. Kimse ne söylediklerini anlamadı. Papaz Şakîf'e gidince kaledekiler isyan ettiler. Salâhaddin de Renaud'yu Dımaşk'a gönderip hapsetti. Sonra da Şakîf'e yürüyüp muhasara etti ve sıkıştırdı. Kaleye giriş çıkışları ve zahire ikmalini önlemek gayesiyle orada askeri birlik bıraktı.¹⁴⁴

Salâhaddin'in Öncü Birliğiyle Haçlılar Arasındaki Savaş

Salâhaddin Merc-i Uyûn ve Şakîf önlerinde iken Sûr önlerinde Haçlılar karşısında öncü birliği olarak görevlendirdiği adamlarından aldığı mektuplarda Haçlıların Sûr Köprüsü'nü geçip Sayda'yı kuşatmaya karar verdiklerini öğrendi. Bunun üzerine Şakîf önünde görevlendirdiği adamları hariç cesur ve yiğit insanlardan oluşan bir süvari birliğiyle yola koyuldu ve yanına ağırlıklarını almadı. Fakat Haçlılara yetiştiğinde iş işten geçmişti. Onlar Sûr'dan ayrılıp gayelerini gerçekleştirmek üzere hareket etmişlerdi. Öncü birliği Haçlılarla oradaki dar bir geçitte karşılaştı ve savaşa tutuşup onları engellediler. Gençlerin saçını ağartacak kadar çetin bir savaşa girdiler. Çok sayıda Frank askerini esir aldılar. Haçlılardan şöhretli yedi şövalyeyi öldürüp çok sayıda insanı yaraladılar. Aynı şekilde aralarında Salâhaddin'in

¹⁴⁴ İbnü'l-Esir, trc., XII, s. 34-35.

bir memlûkünün de bulunduğu çok sayıda Müslüman da şehit düştü, Salâhaddin'in memlûkü Haçlı saflarına tek başına dalmış ve onların arasına karışıp sağa sola kılıç sallamış, bunun üzerine Haçlılar üzerine üşüşüp onu şehit etmişlerdi. Bu hadiseden sonra Haçlılar Sayda'ya ulaşmadan geri döndüler.¹⁴⁵

Gönüllü Gazilerin Haçlılar Tarafından Şehit Edilmesi

Salâhaddin öncü birliğinin yanına vardığı zaman yukarıda anlatılan olay olup bitmişti, Salâhaddin küçük bir çadır kurdurup onların yanında kaldı. İntikam almak için Haçlıların dönmelerini bekliyordu. Öldürülen Müslümanların öcünü alacaktı. Bir gün, az sayıdaki adamıyla dağdan Haçlıların karargâhlarını gözetlemek ve ona göre gerekli tedbirleri almak maksadıyla yola koyuldu. Orada bulunan Arap ve çeşitli milletlere mensup gönüllü gaziler Salâhaddin'in savaş için hareket ettiğini zannederek süratle yola çıkıp düşman arazisine daldılar. Hiçbir tedbir almaksızın sultanı geride bırakıp Haçlılara yaklaştılar. Bunu duyan Salâhaddin birkaç emirini gönderip onları geri çevirmek ve himaye etmek istediye de bu emirleri dinlemediler ve Sultanın teklifini kabul etmediler

Haçlılar, gönüllülerin arkasında pusuda yatan birlikler olduğuna inandıkları için gönüllülerin üzerine yürümediler ve adam gönderip işin aslını öğrenmek istediler. İstihbarat sonunda gönüllülerin Müslümanlarla irtibatlarının kesildiğini ve korkulacak bir durum olmadığını öğrendiler. Bunun üzerine yekvücut halde gönüllülere saldırıp savaşa girdiler ve onları kırıp geçirdiler. Tanınmış çok sayıda insan da onlarla birlikte öldürüldü. Gönüllülerin başına gelen bu felâket Salâhaddin ve Müslümanların çok zoruna gitti. Onlar acele edip kendilerini tehlikeye atmakta ileri gitmişlerdi.

Bu olay 9 Cemaziyelevvel 585 / 25 Haziran 1189 günü olmuştu. Salâhaddin bu durumu görünce dağdan inip askerleriyle Haçlılar üzerine saldırdı ve yolu tutmuş olan Haçlıları köprüye

¹⁴⁵ İbnü'l-Esir, trc., XII, s. 35-36.

doğru sürdü. Bir kısmı kendilerini suya attılar. Bunlardan öldürülenler hariç yaklaşık yüz zırhlı Haçlı askeri boğuldu. Sultan onları sıkıştırıp muhasara etmeye karar verdi. Bunu duyan halk her taraftan akın etti ve Sultanın etrafında pek çok kişi toplandı. Bunu gören Haçlılar, Sûr şehrine geri döndüler. Onlar dönünce Salâhaddin de Tibnîn'e oradan da Akkâ'ya gidip bir süre bekledikten sonra ordugâha döndü.¹⁴⁶

Salâhaddin ordugâha dönünce Haçlıların odun ve kuru ot toplamak maksadıyla Sûr'dan çıktıklarını ve çeşitli yönlerle dağıldıklarını haber aldı. Akkâ'daki askerlere mektup gönderip 8 Cemaziyelevvel 585 / 24 Haziran 1189 Pazartesi günü onları iki yönden karşılamak üzere sözleşti. Ayrıca o yöredeki vadi ve tepelerde pusu kurmaları için askerler görevlendirdi. En cesur askerlerini seçip Haçlılara saldırmalarını, eğer onlar üzerlerine saldıracak olurlarsa küçük çapta bir çatışmaya girmelerini, sonra savaşmaktan aciz olduklarını gösterircesine geri çekilmelerini ve şayet Haçlılar kendilerini takip ederse onları pusu kurulan yere kadar çekmelerini, sonra da kendileri önden, pusudaki birliklerin de arkadan hücumla geçmelerini emretti. Onlar da bu azim ve kararla yola koyuldular.

İki taraf birbirlerini görünce savaşa tutuştular. Müslüman süvariler mağlup vaziyette geri çekilmeyi kendilerine yakıştırmayıp savaşı sürdürdüler. Her iki taraf da sabırla savaşıyordu. Sonunda çarpışmalar şiddetlenip iş büyüdü. Savaş devam ettiği için pusudaki birlikler uzun süre beklediler. Arkadaşlarının başına bir iş gelmesinden korkarak pusu kurdukları yerden çıkıp sür'atle onların tarafına hareket ettiler. Bu sırada onların çok çetin bir savaşa tutuştuklarını öğrendiler. Vaziyet daha da şiddetlendi. Aralarında Rebia ve Tayy Kabilesi'ne mensup dört emir vardı. Bunlar bu yöreyi tanımıyorlardı. Bu yüzden arkadaşlarının gittiği yoldan gitmediler. Arkadaşlarının yanına ulaşacakları zannıyla vadi yoluna girdiler. Salâhaddin'in bir memlûkü de onları takip etti. Haçlılar onları vadide görünce onların bu bölgeyi tanımadıklarını anladılar ve üzerlerine yürüyüp savaşa girdiler.

¹⁴⁶ İbnü'l-Esîr, trc., XII, s. 36-37.

Salâhaddin'in memlûküne gelince, o atından inip bir kaya üzerine oturdu ve yayını eline alıp kendini müdafaa etti. Haçlılar onu zembereklerle ok yağmuruna tuttular. O da onlara ok yağdırıyordu. Onlardan çok sayıda insanı yaraladı, fakat kendisi de pek çok yerinden yaralanıp yere düştü. Ölmek üzereyken Haçlılar yanına kadar geldiler, fakat ölmüş zannedip oradan uzaklaştılar. Ertesi gün Müslümanlar Haçlıların bulunduğu yere geldiler ve onların cesetleriyle karşılaştılar. Salâhaddin'in memlûkü ise ölmemişti. Onu hemen bir sedyeye koyup götürdüler. Memlûk çok yaralı olduğu için tanınmaz haldeydi. Hayatından umut kestiklerinden şehitlikle müjdeleyip oradan ayrıldılar. Sonra geri dönüp baktıklarında iyileşip canlandığını gördüler, yanına koşup su verdiler, sonra iyice düzeldi. Bundan sonra katıldığı her toplantıda büyük bir etkisi oluyordu.¹⁴⁷

Haçlıların Akkâ'yı Kuşatması

“Suriye ve Mısır bir zamanlar Müslümanlarındı.”
İbnü'l-Esîr

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Haçlılar Sûr şehrinde büyük bir kalabalık oluşturmuşlardı. Çünkü Salâhaddin fethettiği şehir ve kaleler; halkına emân verip onları malları ve çoluk çocuklarıyla beraber Sûr'a gönderirdi, bu yüzden sayılamayacak kadar çok insan orada toplandı. Ayrıca uzun yıllar yetecek kadar da erzak stok edilmiş rahipler, papazlar ve meşhur şövalyelerden müteşekkil pek çok kişi karalar giymiş, Kudüs'ü kaybettiklerinden dolayı üzüntülerini ifade ediyorlardı. Kudüs Patriği onları yanına alıp Hristiyan şehirlerini dolaşarak halktan yardım istiyor ve onların himayelerine sığınıyorlar, onları Kudüs'ün intikamını almaya teşvik ediyorlardı. Sonra Hz. İsa'yı bir bedevî tarafından dövülürken gösteren resimler yaptılar. Hz. İsa'nın kanlı tasvirlerini çizerek: “İşte bu Müslümanların peygamberi Hz. Muhammed'in Hz. İsa'yı dövdüğünü, yaralayıp öldürdüğünü göstermektedir.”

¹⁴⁷ İbnü'l-Esîr, trc., XII, s. 37-38.

dediler. Bu Hristiyanların çok ağırına gitti. Derhal kadınlar da dâhil toplanıp bir araya geldiler. Akkâ önlerindeyken yanlarında birkaç tane de kadın vardı ve bunlar kendi akranlarıyla mübârezeye (teke tek dövüş) çıkmışlardı. Mübârezeye çıkamayanlar yerine, başkasını kiralar veya durumlarına göre onlara para verirlerdi. Bu sebeple orada sayılamayacak kadar insan ve çok miktarda mal toplanmıştı.

Dinî ve sınırsız nefsânî duygular Haçlıları bu şekilde hareket etmeye zorluyordu, bu yüzden de pek çok zorluk ve zilletlerle karşılaşmalarına rağmen çok uzak yerlerden kara ve deniz yoluyla sefere katılıyorlardı. Eğer kaderin bir cilvesi olarak Alman Kralı Friedrich Barbarossa Suriye seferine çıkacağı sırada ölmemiş olsaydı işte o zaman: “Suriye ve Mısır bir zamanlar Müslümanlarındı.” denilecekti. Sûr’da toplandıkları zaman çokluklarından dolayı birbirleri arasında dalgalar gibi gidip geliyorlardı. Yanlarında muazzam miktarda mal vardı. Ülkelerinden deniz yoluyla erzak, zahire, silah, teçhizat ve asker geliyordu. Artık Sûr şehri onlara dar geldi, içi dışı onları almaz oldu. Bu sebeple Sayda şehrine gitmek istediler. Sonra geri dönüp Akkâ’ya gitmeye ve ele geçirinceye kadar muhasara etmeye karar verdiler. Kral Guy idaresinde bulunan Haçlılar piyade ve süvarileriyle birlikte Akkâ’ya doğru yola koyuldular.¹⁴⁸ Sahilden gidiyorlar, ovaya ve dağ yoluna sapmıyorlar, dar geçitlere veya geniş yollara girmiyorlardı. Gemileri de denizde karşılarında yol alıyordu. Silah ve zahireleri gemilerdeydi; çünkü eğer karşılarına güç yetiremeyecekleri bir kuvvet çıkarsa gemilere binip geri döneceklerdi. 8 Receb 585 / 22 Ağustos 1189 tarihinde yola çıkmışlar ve 15 Receb 585 / 29 Ağustos 1189’de Akkâ önlerinde konaklamışlardı. Onlar giderlerken Müslümanların öncü birlikleri onlara saldırıp topluluktan ayrı düşmüş ve geride kalmış olan Haçlı askerlerini yakalayıp götürüyorlardı. Salâhaddin onların hareket ettiklerini öğrenince hemen yola çıktı ve onlara yakın bir yere kadar geldi.¹⁴⁹ Sonra emirlerini toplayıp istişare etti. “Frankların

¹⁴⁸ Ebu’l-Ferec, II, s. 450.

¹⁴⁹ Süryani Mikhail, trc., s. 284.

hizasında gidip hareket halindeyken onlarla savaşmak mı, yoksa onların gittiği yoldan başka bir yolu takip etmek mi daha doğrudur?” dedi. Emirler: “Onlarla birlikte giderek sıkıntıya katlanmaya gerek yoktur. Çünkü yol çok dar ve sarptır. Şu anda onlara dilediğimizi yapacak durumda değiliz. Geniş ve rahat yolu takip etmeniz daha iyi olur. Akkâ yakınlarında karşılarına çıkar, onları perişan ederiz.” dediler.

Salâhaddin onların rahata mütemâyil olduklarını görüp fikirlerini kabul etti. Hâlbuki niyeti onlarla birlikte yol almak ve hareket halindeki Haçlılarla savaşa girmekti. Bu sebeple: “Eğer Franklar bir yerde konaklarsa orayı sımsıkı ellerinde tutarlar. Bizim onları sıkıştırmamız ve maksadımıza ulaşmamız zor olur. Bana kalırsa Franklar Akkâ’ya varmadan önce onlarla savaşa girmemiz daha doğru olur.” dedi. Fakat kumandanlar karşı çıktılar. Sultan da onlara uydu ve Kefer Kennâ yolunu takip ettiler. Haçlılar onları geçti. Sultan bir grup emirini Haçlıların karşısında bırakmıştı. Onlar Haçlılara ok atıyor ve uzaktan savaşıyorlar, yalnız yakaladıkları Haçlı askerlerini kapıp götürüyorlardı. Sayıca az olmalarına rağmen Haçlılar bunlara saldırmadılar. Eğer Salâhaddin’in görüşü kabul edilse ve onların karşısında yol alınarak Akkâ’ya varmadan önce onlarla savaşa girilseydi belki de maksad hasıl olacak ve Haçlılar Akkâ’dan geri çevrilebilecekti.¹⁵⁰

Salâhaddin, Akkâ’ya varınca Haçlıların deniz yoluyla gelip başka bir taraftan şehrin önüne indiklerini gördü. Artık Müslümanların oraya girme imkânı kalmamıştı. Bu sebeple Salâhaddin, Haçlıların karşısına inip otağını Tell-Keysân önlerine kurdu. Sağ cenâhı Tellü’l-Gayâziyye’ye, sol cenahı ise orada bulunan akarsuya kadar yayılmıştı. Ağırıkları ise Saffûriyye’de idi. Sultan çevredeki şehirlere haber salıp askerî yardım istedi. Bunun üzerine Musul, Diyarbekir, Sincar ve el-Cezire’nin diğer şehirlerinden askerî birlikler geldi. Yeğeni Takiyyüddin ile Harrân ve Urfa Hâkimi Muzafferüddin b. Zeyneddin de Salâhaddin’e yardıma geldi.

¹⁵⁰ İbnü’l-Esîr, trc., XII, s. 38-40.

Müslümanlara yardımlar karadan, Haçlılara ise denizden geliyordu. Akkâ önlerinde kaldıkları süre içinde iki taraf arasında küçük büyük pek çok savaş oldu.

Sultan Haçlıların karşısına indiğinde ne onların yanına ve ne de Akkâ'ya gidebildi. Receb ayı bu şekilde geçti. Sonra 1 Şaban 585 / 14 Eylül 1189'te onlarla savaşa girdi, ama dilediğini elde edemedi. Halk mevzide geceledi. Ertesi gün sabahleyin bütün gücüyle saldırıya geçti ve sabahtan öğleye kadar onları her taraftan kuşattı. İki taraf da öyle büyük bir sabırla savaşı sürdürdüler ki, görenler hayretlerini gizleyemediler. Öğle vakti Takiyyüddin sağ cenahtan yanındaki Haçlı birlikleri üzerine çok şiddetli bir şekilde hücumla geçti ve onları bulundukları noktalardan uzaklaştırdı.¹⁵¹ Kardeş kardeşe dönüp bakmadan birbirlerini çiğneyerek kaçtılar ve o civardaki Haçlılara sığındılar. Onlarla birleştiler ve şehrin yarısını tahliye ettiler. Takiyyüddin onların yerini ele geçirip şehre sıkı bir şekilde tutundu. Tahliye edilen yerler onun eline geçti. Müslümanlar şehre girip çıktılar. Yollar açıldı ve şehirdekiler muhasaradan kurtuldu. Salâhaddin şehre istediği kadar asker, zahire, mal ve silah soktu. Eğer Müslümanlar akşama kadar savaşa devam edebilselerdi muhtemelen amaçlarına ulaşacaklardı. İlk hücumda heyecan ve korku vardı, fakat onlar bu imkâna kavuşunca rahatı tercih edip savaşı bıraktılar ve: "Yarın sabah hücumla geçer ve onların kökünü kazırız." dediler. Salâhaddin'in şehre soktuğu adamlar arasında büyük emirlerinden biri olan Hüsâmeddin Ebû'l-Heycâ es-Semîn de vardı. Ebû'l-Heycâ Erbil'deki el-Hikemiyye aşiretine mensuptu. O gün Haçlılardan pek çok kişi öldürüldü.¹⁵²

Müslüman Arapların Haçlılara Karşı Savaşı

Ertesi gün, yani 6 Şaban 585 / 19 Eylül 1189'de Müslümanlar bütün güçlerini seferber etmek ve onların kökünü kazımak azim ve kararlılığıyla hücumla geçip Haçlı mevzilerine doğru

¹⁵¹ Ebu'l-Ferec, II, s. 451.

¹⁵² İbnü'l-Esîr, trc., XII, s. 40-41.

ilerlediler, fakat Haçlıları dikkatli ve tedbirli bir halde gördüler. Bu yüzden dünkü ihmalkârlık ve tembelliklerine pişman oldular. Haçlılar çevrelerini ve o yöreyi muhafaza altına almışlar ve Müslümanların yaklaşmalarına mani olmak için hendek kazmaya başlamışlardı. Fakat Müslümanlar onlarla savaşmakta ısrarlıydılar. Haçlılar onlara hücum etmiyor ve yerlerinden ayrılmıyorlardı. Bu durumu gören Müslümanlar geri döndüler.

Daha sonra Müslümanlardan bir Arap topluluğu Haçlıların odun toplamak gayesiyle başka bir noktadan yola çıktığını öğrenince 16 Şaban 585 / 29 Eylül 1189 günü nehrin kıyısında ve o civarda puslu kurdular. Haçlılar her zamanki gibi yola çıkınca Araplar üzerlerine saldırıp hepsini kılıçtan geçirdiler ve yanlarındaki eşyayı ganimet aldılar. Haçlıların başlarını Salâhaddin'e göturdüler, o da onlara lütuf ve ihsanda bulunup hil'atlar verdi.¹⁵³

Akkâ Önlerindeki Büyük Savaş

Müslümanlar 20 Şaban 585'e (3 Ekim 1189) kadar orada bekleyip her gün sabah sırayla hücumla geçiyorlar, yorulanların yerini dinlenenler alıyor fakat Haçlılar ordugâhlarından dışarı çıkmıyorlardı. Sonunda Haçlılar bu meseleyi görüşmek üzere toplandılar ve: "Mısır askeri henüz gelmediği halde Salâhaddin bizi bu kadar sıkıştırıyor, ya Mısır ordusu da gelirse halimiz ne olur? Yapacağımız en doğru iş yarın sabah Müslümanlara hücum etmektir. Yardımcı birlikler gelmeden ve askerler bir araya toplanmadan önce saldırırsak belki galip geliriz." dediler.

Salâhaddin'in ordusunun tamamı o sırada yanında değildi. Bir kısmı Antakya Prinkepsi Bohemund'un süvari birliklerini Halep'e bağlı yerlerden uzaklaştırmak gayesiyle Antakya karşısında, bir kısmı sınır boylarını muhafaza etmek üzere Trablus karşısında Hıms'ta, bazı birlikler şehri himaye için Sûr'un karşısında, bazı askerler de Mısır'da Dimyat, İskenderiye ve diğer bazı şehirlerin sınır boylarında idiler. Geri kalan Mısır askerleri de, uzakta bulundukları için henüz oraya ulaşamamışlardı. İşte

¹⁵³ İbnü'l-Esîr, trc., XII, s. 41.

bunlar Haçlıları Müslümanlara hücumu ve savaşa sevk eden faktörlerdendi. Müslümanlar her zamanki gibi sabahladılar. Bir kısmı savaşa giderken bir kısmı da çadırlarında kalıyordu. Bazıları bir ihtiyacı için bir arkadaşının yanına gitmiş, bazıları da kendileri, arkadaşları ve hayvanların ihtiyacını karşılamak maksadıyla dışarı çıkmıştı. Haçlılar tam bu sırada her tarafa yayılmış, çekirgeler misali yeryüzünde sıçrayıp duruyorlardı. Her yer Haçlı askerleriyle doluydu. Haçlılar Salâhaddin'in yeğeni Takiyyüddin Ömer'in kumanda ettiği sağ cenaha saldırmak niyetindeydiler. Onların kendi üzerine geldiğini gören Takiyyüddin ve emrindeki adamları hemen savaş düzeni aldılar. Haçlılar iyice yaklaşıncı Takiyyüddin geri çekildi. Merkezde bulunan Salâhaddin bu durumu görünce Takiyyüddin'i takviye için yardımcı birlikler gönderdi. Diyarbekir ve bazı Doğu vilayetlerinin askerleri merkezde bulunuyordu. Haçlılar, merkezdeki kuvvetlerin Takiyyüddin'in yardımına gitmesi nedeniyle azaldığını görünce merkeze dönüp yekvücut halinde hücumu geçtiler. Müslümanlar bozgun halinde geri çekildiler. Bir kısmı kaçmayıp savaştı ve şehit düştüler. Bunlar arasında Emir Meclî b. Mervân, Fakih İsa'nın kardeşi ez-Zâhir de vardı. ez-Zâhir Kudüs valisi olup cesur, âlim ve dindar bir kişiydi. Yine Hâcib Halîl el-Hakkârî gibi savaş meydanında cesaret ve sabırla savaşan bazı Müslüman askerler de şehit olmuştu. Merkezde Haçlılara mani olacak hiçbir kuvvet kalmamıştı. Haçlılar bu defa Salâhaddin'in otağının bulunduğu tepeye hücumu geçtiler. Önerine geleni öldürdüler, malları yağmaladılar. Sultan'ın otağının yanında pek çok kişiyi öldürdüler. Tarihçi İbnü'l-Esîr'in "Şeyhimiz" dediği Cemâleddin Ebû Ali b. Ravâha el-Hamevî de bunlar arasındaydı. Âlim bir kişi olup güzel şiirleri vardı. Uzaktan şehitliğe vâris olmuştu, çünkü ataları ashâb-ı kirâmdan Abdullah b. Ravâha da Mûte Savaşı'nda Rumlar tarafından şehit edilmişti. Haçlılar da Akkâ Savaşı'nda onu ve diğer bazı Müslümanları öldürdüler. Haçlılar daha sonra tepeden aşağı inip karşılaştıkları Müslümanları kılıçtan geçirdiler. Allah'ın Müslümanlara bir lütfu sonucu Haçlılar, Sultan'ın otağıyla karşılaşmadılar. Eğer karşılaşsalar halk onların oraya

vardıklarını ve askerlerinin onlar karşısında mağlup olduğunu anlayacaklardı.¹⁵⁴

Haçlılar daha sonra geri dönüp baktıkları zaman yardımcı kuvvetlerin kendilerinden uzakta kaldığını görerek adamlarıyla irtibatlarının kesilmesinden korkup geri döndüler.

Haçlıların yardımcı kuvvetlerle irtibatlarının kesilmesinin sebebi şudur:

Müslümanların sağ cenahı onların karşısında durunca Haçlı birliklerinin bir kısmı da onların karşısında durmak zorunda kaldı. Bu defa Müslümanların sol cenahı Haçlılara hücum etti. Bunun üzerine yardımcı kuvvetler kendi birlikleriyle irtibat temin etmeden oradakilerle savaşmak mecburiyetinde kaldılar ve hendeklerin bulunduğu tarafa döndüler. Bu defa sol cenahtaki Müslüman birlikler Salâhaddin'in otağına giden Haçlılara saldırdılar ve geri dönerlerken onlara rastlayıp savaşa tutuştular. Gulamlar onlardan intikam aldılar. Merkezdeki birlikler mağlup olunca Salâhaddin onları takip edip bağılıyor ve geri dönüp tekrar savaşa girmelerini emrediyordu. Bir grup salih insan bu emri duyunca Sultan'ın yanında toplandılar. Sultan onları Haçlılar sol cenahtaki birliklerle meşgul iken arkadan hücumla geçirdi. Böylece Haçlılar her taraftan kılıç darbelerine maruz kaldılar. Hiç kimse kaçamadı ve çoğu öldürüldü. Geri kalanlar da esir alındı. Esirler arasında Salâhaddin'in esir alıp sonra serbest bıraktığı Templier Tarikatı reisi de vardı. Bu defa onu öldürttü. Öldürülenlerin sayısı -deniz tarafındakiler hariç- yaklaşık on bin kişiydi. Sultan'ın emriyle Haçlıların su içtiği nehre atıldılar. Öldürülenlerin hepsi Haçlı süvarisiydi, çünkü piyadeler henüz onlara katılmamıştı. Esirler arasında üç tane de kadın vardı ve bunlar at üzerinde savaşıyorlardı. Esir alınıp üzerlerindeki silah alınınca kadın oldukları anlaşıldı.

Mağlup olan Müslümanların bir kısmı Taberiyye'den geri döndü, bir kısmı Ürdün'ü geçip sonra geri geldiler, bazıları ise

¹⁵⁴ İbnü'l-Esîr, XII, s. 41-42.

Dımaşk'a gitti.¹⁵⁵ Eğer Müslüman askerler bozulup dağılmasalardı hiç şüphesiz Haçlıların kökünü kazırlardı, hepsini öldürür ve gayelerine erişirlerdi. Geri kalanlar büyük bir gayret sarf edip canla başla savaşmalarına ve kendilerinden korkarlar umuduyla Haçlılarla ordugâha girmeye karar vermiş olmalarına rağmen mallarının ve ağırlıklarının yağmalandığını bildiren çığlıkları duyunca durakladılar.

Bu yağmanın sebebi de şu idi: Halk mağlup olduklarını görünce ağırlıklarını atlara yüklediler. Bunu gören ayak takımı ve gulamlar ayaklanıp ağırlıkları yağmaladılar. Hâlbuki Salâhaddin onları savaşa sevk etme kararındaydı. Fakat halkın yağmalanan mallarının derdine düştüğünü ve onları toplayıp geri almak için uğraştığını görünce alınan malların derhal getirilmesini emretti. Bu emir münâdîler vasıtasıyla herkese duyuruldu, bunun üzerine çok miktarda sergi, minder, içi dolu heybeler, elbise ve silah ne varsa getirildi. Sultan bunları sahiplerine geri verdi. Bu yüzden o gün istediğini yapamadı, Haçlıların korkusu dindi ve geride kalan adamlarının durumlarını düzelttiler.¹⁵⁶

Salâhaddin'in Haçlıların Yanından Ayrılması ve Haçlıların Akkâ'yı Muhasara Etmeleri

Haçlılardan çok sayıda insan öldürülünce bölge onların cesetlerinden çıkan kötü kokularla doldu ve hava nefes alınmaz hale geldi. Askerler rahatsız oldular, Salâhaddin de rahatsızlık hissetti ve her zaman olduğu gibi yine acı veren kulunç hastalığına yakalandı. Emirler yanına gelip bu bölgeden ayrılmasını ve Haçlıları sıkıştırmaktan vazgeçmesini tavsiye ettiler ve böyle hareket etmenin daha iyi olacağını söyleyerek: "Haçlıları zor durumlara soktuk, sıkıştırdık. Eğer onlar bulundukları yerden ayrılmak isteseler bile ayrılamazlar. Bizim onlardan uzaklaşmamız daha doğru olur. Böylece onlar da oradan ayrılıp geri dön-

¹⁵⁵ Ebu'l-Ferec, II, s. 452. Ebu'l-Ferec'e göre (bkz. Aynı yer), bu mücadelede Müslümanlardan 4100, Haçlılardan ise 2000 kişi öldürülmüştü.

¹⁵⁶ İbnü'l-Esîr, XII, s. 43-44.

me imkânına sahip olurlar. Eğer giderlerse -ki öyle görünüyor- biz onların onlar da bizim şerrimizden kurtulmuş olurlar. Eğer buna rağmen orada kalacak olurlarsa biz de tekrar savaşa gireriz ve daha önceki durumumuza döneriz. Üstelik sen de rahatsız oldun, büyük acı duyuyorsun. Eğer asılsız haberler çıkacak olursa halk mahvolur. Bütün bunları göz önünde tutarak buradan uzaklaşmak daha doğru olur.” dediler. Doktorlar da bu konuda emirleri desteklediler. Bunun üzerine Sultan, onların fikirlerini kabul etti.¹⁵⁷

4 Ramazan 585 (16 Ekim 1189) tarihinde Harrûbe'ye hareket ettiler. Sultan Akkâ'da bulunan Müslümanlara şehri muhafaza etmelerini, kapıları kapatmalarını ve tedbirli olmalarını emretti ve kendisinin oradan ayrılış sebebini bildirdi.

Salâhaddin ve askerleri oradan ayrılınca Haçlılar güven içinde o yöreye yayıldılar, geri dönüp Akkâ'yı muhasara ettiler, şehri denizin bir tarafından öbür tarafına kadar kuşattılar. Gemiler de denizden kuşatmaya katıldılar. Hendek kazmaya ve çıkan topraklardan sur yapmaya başladılar. Bu arada hiç hesap etmedikleri şeylerle karşılaştılar. Öncü birliği her gün gelip onların karşısına dikiliyor; fakat onlar savaşıyorlar ve yerlerinden ayrılmıyorlardı. Çünkü onlar eğer geri dönüp savaşacak olursa Salâhaddin'e karşı kendilerini müdafaa maksadıyla hendek kazmaya ve sur yapmaya büyük bir özen gösteriyorlardı. İşte o zaman Sultana oradan ayrılmayı tavsiye edenlerin isabet ettikleri ortaya çıktı.

Öncü birliği Haçlıların faaliyetlerini her gün Salâhaddin'e bildiriyor ve durumun ciddiyetini haber veriyordu. Fakat Salâhaddin hastalığıyla meşgûldü ve savaşacak durumda değildi. Emirlerden biri ona bütün askerleri Haçlıların üzerine sevk edip onların hendek kazmalarına ve sur yapmalarına mani olmasını ve bu askerlerin onlarla savaşmasını ve kendisinin geride kalmasını tavsiye etti. Bunun üzerine Salâhaddin, “Ben gelmezsem onlar hiçbir şey yapamazlar ve muhtemelen umduğumuz fayda yerine kat kat zarar görürüz.” dedi. Bu yüzden iş Sultan iyileşin-

¹⁵⁷ Ebu'l-Ferec, II, s. 452.

ceye kadar gecikti ve Haçlılar dilediklerini yapma imkânı buldular. İşlerini sağlama bağladılar, elde ettikleri imkânlarla kendilerini müdafaa ettiler. Akkâ'daki halk her gün dışarı çıkıp onlarla savaşıyor ve şehir ellerinden gelen gayreti gösteriyorlardı.¹⁵⁸

Mısır Askerlerinin ve Donanmasının Gelmesi

el-Melikü'l-Âdil Seyfeddin Ebû Bekir b. Eyyûb kumandasındaki Mısır ordusu 15 Şevval 585 (26 Kasım 1189) tarihinde Akkâ'ya ulaştı.¹⁵⁹ Bu ordu halkın cesaret ve moralini artırdı. el-Melikü'l-Âdil beraberinde muhasara âletleri, târıkıyye (siperlik: kalkan türü), kalkanlar, ok ve yaylar ve daha pek çok malzeme getirmişti. Yanlarında çok sayıda piyade vardı. Salâhaddin de Suriye'den çok sayıda piyade toplamıştı. Sultan süvari ve piyadelerle Haçlılara hücumla geçmek kararındaydı.

Bu ordudan sonra Emir Lü'lü'nün kumandasındaki Mısır donanması da geldi. Emir Lü'lü çok cesur, kabiliyetli, atılgan, deniz ve deniz savaşları hakkında geniş bilgisi olan, karakterli bir insandı. Ansızın gelip büyük bir Haçlı şilebine (butsa) saldırdı, pek çok mal ve erzak ele geçirdi ve bunları Akkâ'ya götürdü. Donanma gelince oradaki halk huzur ve emniyet buldu, cesaretleri arttı, moralleri yükseldi.¹⁶⁰

Salâhaddin'in Akkâ'ya Dönüşü

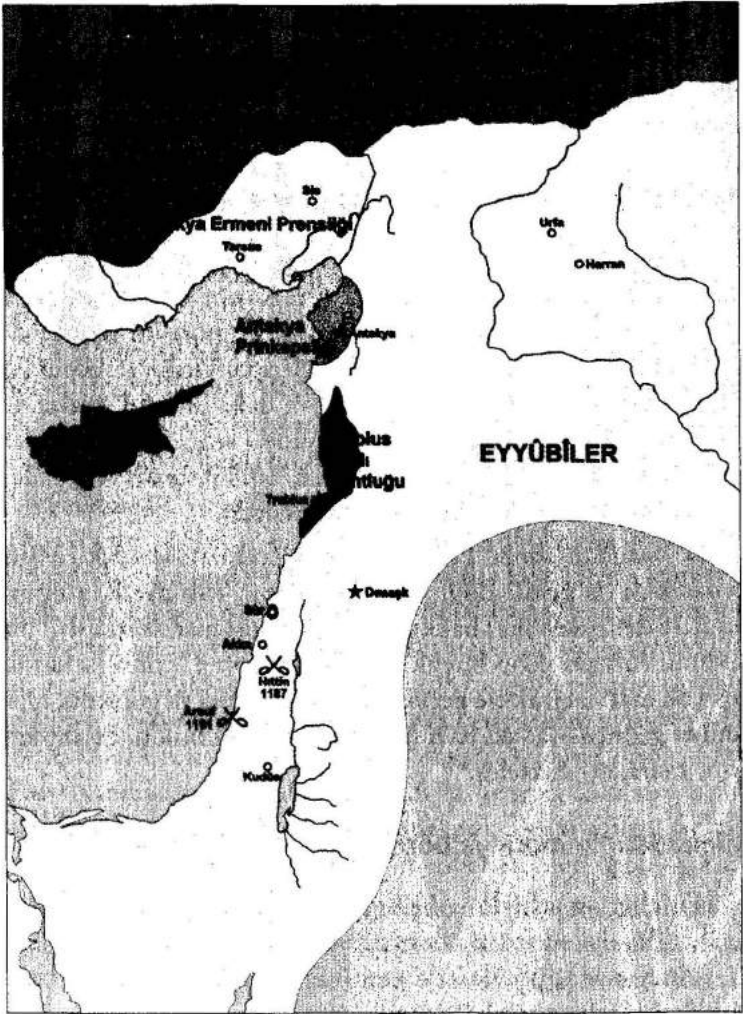
Hastalığı sebebiyle Akkâ'dan ayrılıp Harrûbe'ye giden Salâhaddin, iyileşince kış mevsimi sonuna kadar Harrûbe'de kaldı. Sultan'ın Harrûbe'de kaldığı müddet içinde öncüleri ve keşif birlikleri Haçlıları sürekli gözetliyordu.

586 yılı Safer ayında (Mart-Nisan 1190) Haçlılar Salâhaddin'in ava çıktığını duydular. Öncü birliğindeki askerlerin sayısının da az olduğunu gören ve öncü birliğine yardıma

¹⁵⁸ İbnü'l-Esîr, XII, s. 44-45.

¹⁵⁹ Şeşen, *age.*, s. 137.

¹⁶⁰ İbnü'l-Esîr, XII, s. 45.

Hittin Savaşı sonrası Eyyûbîler ve Haçlı devletleri

gelmek isteyen askerlerin de Merc-i Akkâ'daki bataklık yüzünden gelemeyeceklerini anlayan Haçlılar bu fırsatı kaçırmak istemediler. İkinci vakti mevzilerinden çıkıp öncü birliğine saldırdılar. Müslümanlar da onlara karşı savaşa girdi ve ok atarak kendilerini müdafaa ettiler. Haçlıları uzaklaştırdılsa da okları tükendi, bunun üzerine Haçlılar tek vücut halinde hücumla

geçtiler. Ortalık kızıştı, savaş şiddetlendi. Müslümanlar sabredip canla başla savaşmaktan başka kendilerini kurtaracak bir yol olmadığını anladılar ve akşama kadar ölüme meydan okurcasına savaştılar. Her iki taraftan da pek çok kişi öldü ve Haçlılar mevzilerine döndüler.

Salâhaddin ordugâhına dönünce bu olaydan haberdar oldu ve halkı Müslüman kardeşlerine yardıma gönderdi. Bu sırada Haçlıların mevzilerine döndüğünü haber alınca yerinde kaldı, fakat daha sonra kış yüzünden ayrıldı. Yakın beldelerden, Dımaşk, Hıms ve Hama'dan askerler geldi ve Sultan Harrûbe'den Akkâ'ya doğru yola çıktı. Tell-Keysân'da konaklayıp Haçlıları Akkâ'daki Müslümanlarla uğraşmaktan alıkoymak için onlarla her gün savaştı, fakat Haçlılar her iki tarafla da bıkmadan usanmadan savaşıyorlardı.¹⁶¹

Burçların Yakılması ve Donanma Olayı

Haçlılar Akkâ önlerinde kaldıkları sırada çok yüksek üç tane ahşap burç yapmışlardı. Bu burçların yüksekliği 60 arşın (40.80 m) idi. Her bir burç beş tabakadan oluşuyordu ve her tabaka muhariplerle doluydu. Burçlar için ağaç ve keresteyi adalardan toplamışlardı; çünkü böylesine büyük burçlar için uygun ağaç çok nadir bulunurdu. Burçların üzerini derilerle, sirke ve çamurla ve yanmayı önleyecek çeşitli ilâçlarla örtmüşlerdi. Bu burçlara giden yolları düzenleyip üç burcu da Akkâ'nın üç tarafına yerleştirdikten sonra 20 Rebiülevvel 586'da (27 Nisan 1190) hücumla geçtiler; burçları surlara yaklaştırdılar. Burçlardaki Haçlılar surlardaki Müslümanlarla savaşa girdiler. Sonra hendekleri doldurmaya başladılar. Şehir az kalsın cebren ele geçirilecekti.

Şehir halkı hemen Salâhaddin'e yüzme bilen biriyle denizden haber yolladılar ve içinde bulundukları kötü durumu anlattılar.¹⁶² Haçlıların kendilerini esir alıp öldürmek üzere olduklarını söylediler. Bunun üzerine Sultan askerleriyle Haçlıların üzerine yürüdü ve her taraftan onlarla büyük bir savaşa girip şehre kar-

¹⁶¹ İbnü'l-Esîr, XII, s. 48.

¹⁶² Ebu'l-Ferec, II, s. 453.

şı topluca hücumla geçmelerine engel oldu. Haçlılar iki gruba ayrıldılar; bir kısmı Salâhaddin ile, bir kısmı da Akkâ halkıyla savaşmaya başladı. Böylece şehirdekiler biraz nefes aldılar, savaş Aralıksız sekiz gün sürdü. 28 Rebiülevvel 586 (5 Mayıs 1190) günü her iki taraf da savaşmaktan usandı. Gece gündüz devam eden çarpışmalardan rahatsız oldular. Müslümanlar Haçlıların şehri ele geçireceklerine kesin gözüyle bakıyorlardı. Çünkü şehirdekiler burçlardaki Haçlıları uzaklaştıramamışlardı. Her çareye başvurmalarına rağmen hiçbir sonuç alamamışlardı. Burçların üzerine devamlı petrol atmalarına rağmen hiç etkili olmuyordu. Müslümanlar artık mahvolacaklarına kesin gözüyle bakmaya başlamışlardı tâ ki ortaya ilginç bir adam çıkıncaya kadar.

Kalede Dimaşklı biri petrolçilerin kullandıkları âlet ve malzemeye ve yanmayı kolaylaştıran birtakım ilaçları elde etmeye çok meraklıydı. Onu tanıyanlar bu hevesinden dolayı onu kınıyor ve ayıplıyordu; fakat adam: “Bu benim tek başıma yapabileceğim bir iş değil. Ben sadece öğrenmek istiyorum.” diyordu. Bu adam Akkâ önlerine kurulmuş olan bu burçları görünce öğrendiği yanmayı kolaylaştıran ve tutuşmayı sağlayan ilaçların yapımına başladı, öyle ki çamur ve sirke dahi burçların yanmasına mani olamayacaktı. Adam ilaçlarını hazırlayınca Akkâ’da idareye hâkim olan ve yönetimi elinde bulunduran Emir Karakuş’un yanına geldi ve: “Mancınıklılara emir ver de mancınıkları Haçlıların tahta burçlardan birinin hizasına kursunlar. Ben bu ilaçla o burcu yakacağım.” dedi.

Karakuş şehre ve şehir halkına karşı öylesine kin ve nefret doluydu ki, eline geçse öldürecekti. Bu adamın sözlerine daha da öfkelenip üzerine yürüdü ve: “Bu işin erbabı petrol ve diğer yakıcı şeyleri atma hususunda çok gayret gösterdiler, fakat başarılı olmadılar.” dedi. Orada bulunanlar, Karakuş’a: “Belki de Allahu Teâlâ Haçlıları bu adam vasıtasıyla perişan edecektir. Onun sözüne muvafakat etmekle hiçbir şey kaybetmiş olmayız.” dediler. O da kabul edip mancınıkçıya bu adamın komutlarına uymasını emretti. Adam içine ateş konulmamış birkaç kap petrol ve ilaç attı. Haçlılar atılan kapların hiçbir şeyi yakmadığını görünce bağırıp

çağırıyorlar, burçların üzerinde oynayıp dans ediyorlardı. Adam atılan yakıcı maddelerin burçlara ulaştığını anlayınca bu defa içine ateş konmuş ve yakıcı maddelerle doldurulmuş kapları burçlara attı, bunun üzerine de burç derhal tutuştu. Bunu iki üç defa tekrarladı ve burcun her tarafı alev aldı. Burcun beş tabakasında da bulunan muharipler kaçıp kurtulmak için koşuştular. Burç, içindeki adamlarla yandı. Burçlarda zırhlar, silahlar ve pek çok alet vardı.¹⁶³

Haçlılar daha önce atılan yakıcı maddelerin burçlara hiçbir zarar vermediğini görünce rahatlamış ve kurtulmak için bir çaba göstermemişlerdi. Birinci burç yanınca bu adam ikinci burcun karşısına geçti. Buradakiler korkularından burcu terk etmişlerdi. İkinci burç da böylece yakıldı. Bunu üçüncü burç izledi. O gün halkın benzerini görmediği meşhur bir gün idi. Bunu gören Müslümanlar sevinçten uçuyorlardı. Sıkıntı ve üzüntüden sonra kavuştukları ferahlıktan, elde ettikleri zaferden ve Müslümanların öldürülmekten kurtulmalarından dolayı yüzleri parlıyordu. Çünkü her birinin şehirde mutlaka ya bir akrabası ya da bir dostu bulunuyordu.

Bu adam Salâhaddin'in huzuruna götürülünce Sultan ona pek çok mal bağışladı ve hediyeler verdi. Fakat adam bunlardan en ufak bir şey dahi kabul etmedi ve: "Ben bunları Cenâb-ı Hakk'ın rızası için yaptım, mükâfatımı da sadece ondan bekliyorum." dedi.

Bu başarı zafernâmelerle her tarafa bildirildi. Sultan Doğu askerlerinin gelmesi için haber gönderdi. İlk gelen Cezîre ve Sincar Hâkimi İmâmeddin b. Zengî b. Mevdûd oldu. Daha sonra İzzeddin Mes'ûd b. Zengî'nin oğlu Alâeddin geldi. Musul hâkimi olan babası askerlerini onun kumandasında göndermişti. Onu Erbil Hâkimi Zeyneddin Yûsuf takip etti. Bu ordular gelir gelmez Haçlıların üzerine yürüyordu. Diğer birlikler de ona katılıyor ve Haçlılarla savaştıktan sonra geri çekiliyorlardı.

Bu arada Mısır donanması da geldi. Haçlılar Mısır donanmasının yaklaştığını duyunca hemen bir donanma hazırlayıp onun-

¹⁶³ İbnü'l-Esir, XII, s. 49-50. Krş. Lyons-Jackson, *age.*, s. 377 vd.

la savaşmak üzere yola çıkardılar. Bunun üzerine Salâhaddin bütün ordusuyla harekete geçti. Mısır donanmasının Akkâ'ya girebilmesi için Haçlı donanmasına her taraftan saldırarak onu meşgul etmek istedi. Haçlılar Salâhaddin ile çarpışmaktan başka bir şey yapamadılar. İki taraf karada ve denizde savaşmaktaydı. Tarihin benzerini kaydetmediği şiddetli çatışmalar oluyordu. Müslümanlar içi muharip ve silah dolu bir Haçlı gemisini ele geçirdiler. Haçlılar da aynı şekilde bir Müslüman gemisini zaptettiler. Ancak öldürülen Haçlıların sayısı Müslümanlardan daha çoktu. İslâm donanması bu sayede sâlimen ulaştı.¹⁶⁴

KUDÜS'ÜN FETHİNİN BATI'DAKİ YANKILARI VE III. HAÇLI SEFERİ'NİN HAZIRLIKLARI

4 Temmuz 1187'de meydana gelen Hittîn Savaşı'nda Sultan Salâhaddin karşısında krallık ordusunun uğradığı ağır yenilgi çok kısa bir süre içinde Avrupa'da büyük yankı uyandırdı. Kısa bir süre sonra, Ekim ayında Kudüs'ün Müslümanlar tarafından fethi haberi de gelince Hristiyan âlemi büyük bir şok yaşadı.

Hittîn mağlubiyeti ile ilgili ilk bilgiler önce Cenovalı gemiciler tarafından Avrupa sahillerine taşınmış ve herkesi dehşete düşüren bu haber, kulaktan kulağa süratle tüm kıtada yayılmıştı. Bunu, sonbaharın başında Batı'nın yardımını istemek üzere Sûr (Tyros) Başpiskoposu Josias'ın Sicilya'ya gelmesi takip etti. Aynı sıralarda Templier ve Hospitalier (St. Jean) Şövalyelerinin Batı'daki tarikat üyelerine, ne kadar çaresiz bir durumda olduklarını bildiren mektupları da ulaşmış bulunuyordu.¹⁶⁵

Şimdiye kadar duyulanların Josias tarafından resmen doğrulanması Sicilya Kralı II. Guillaume'u büyük bir üzüntüye düşürdü. Dua etmek için dört gün inzivaya çekildi. Sonra Avrupa'daki hükümdar arkadaşlarına mektuplar yazarak, Doğu'da

¹⁶⁴ İbnü'l-Esîr, XII, s. 50-51.

¹⁶⁵ Demirkent, "Hittîn Zaferi ve Kudüs'ün Müslümanlarca Fethinin Batı'daki Akisleri", *Haçlı Seferleri Tarihi: Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, İstanbul 2007, s. 191.

uğranılan felaket karşısında bütün imkânlarını seferber ederek yeni bir Haçlı seferine hazırlanmalarını istedi. Kendisi de süratle Doğu'daki dindaşlarının yardımına koşmak üzere hemen Amiral Margaritus kumandasında büyük bir Sicilya Filosu'nu 1188 yazında Suriye sahillerine ulaştırdı. Bu filo, Trablus'un Müslümanlar tarafından zaptedilmesini engellemesinin yanı sıra Antakya ve Sûr şehirlerine de gerekli yardımı zamanında yetiştirmişti. Papa VIII. Gregorius'un Haçlı çağrısına ilk olumlu cevabı veren Kral II. Guillaume olduysa da kısa bir süre sonra, 18 Kasım 1189'da öldü. Bu, Müslümanların lehine oldu çünkü Guillaume ölmeseydi Sicilya donanması III. Haçlı Seferi'nde önemli bir rol oynayabilirdi. Onun ölümünden sonra çıkan iç mücadeleler, Sicilya'nın 1194 yılına kadar Haçlı seferiyle ilgilenmesini engelledi.

Başpiskopos Josias, Ekim ayının ortalarına doğru bir Sicilya heyetiyle birlikte Roma'ya geldi. O sırada bir Ceneviz heyeti de yeni bir haberi Papalık Meclisine ulaştırmış bulunuyordu: Kutsal şehir Kudüs, Müslümanlar tarafından zaptedilmişti. Papa III. Urbanus yaşlı ve hasta idi. Bu haberin yarattığı şok, ölümünü hızlandırdı ve 20 Ekim'de üzüntü içinde öldü.¹⁶⁶

Ertesi gün, 21 Ekim'de toplanan Kardinaller Meclisi Albert de Morra'yı Papalığa seçtiler. VIII. Gregorius unvanını alan yeni Papa, Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa ile iyi ilişkiler kurdu ve bütün Batı Hristiyanlarının Doğu'daki Haçlıların yardımına koşmak için yeni bir Haçlı seferine çağırarak hususunda hiç vakit geçirmede. *Audita tremendi* adını taşıyan bildirisini Avrupa hükümdarlarına göndererek, onları en kısa zamanda Haçlı seferine çıkmaya teşvik etti. Papa VIII. Gregorius fermanında, Tanrı'nın kutsal toprakların tekrar ele geçirilmesini istediğini, bütün Hristiyanların işledikleri günahlardan pişmanlık duyarak doğru yolu bulmak için Haçlı seferine çıkmaları gerektiğini ve bunun herkes için bir imtihan olacağını yazarak yeni bir Haçlı seferini ilan ediyordu.

¹⁶⁶ Demirkent, agm, s. 192.

Papa VIII. Gregorius'un Fransa ve Almanya'da asilleri ve halkı Haçlı seferine davetle görevlendirdiği Albano Kardinali Heinrich iki legatını (papalık elçisi) Almanya'ya, 1 Aralık 1187'de Strassburg'da toplanan İmparator Friedrich Barbarossa'nın meclisine gönderdi. Bu iki legatın, Kutsal Ülke'deki Hristiyanların düşmüş oldukları umutsuz durum hakkında anlattıkları, dinleyiciler üzerinde arzulanan etkiyi yapmadı. Strassburg Piskoposu Heinrich'in de haçı kabul konusunda yaptığı güzel konuşma istenen sonucu vermedi. II. Haçlı Seferinde çekilen acıların, güçlüklerin ve uğranılan başarısızlığın hatıraları hâlâ akıllarda idi. Şimdi bütün bu acılar yeniden canlanıyordu. Hiç kimse sıcak çöllerde susuzluktan ölmek veya esir pazarlarında satılarak hayatlarını esarete tamamlamayı arzu etmiyordu. Fakat bir şövalye, tasarlanan Haçlı seferine katılacağını ilan edince, bu sözlerin uyandırdığı heyecan dalga dalga yayıldı, orada bulunan birçok şövalye ve büyük bir halk kitlesi haçı kabul ettiler. İmparator Friedrich ise henüz kararını verememişti. Yaşı bir hayli ilerlemiş olmasına rağmen, aslında İmparator yeni bir Haçlı seferine çıkmak için büyük bir arzu ve heyecan duymaktaydı. Fakat ülkesinde huzuru hâlâ tam anlamıyla sağlamış sayılmazdı. Papalık ile yaşanan ihtilâf III. Urbanus'un ölümü ile son bulmuştu ama Köln Piskoposu Philipp ile arasında devam etmekte olan anlaşmazlık devlet içindeki barışı tehdit etmekteydi.¹⁶⁷

Strassburg toplantısından sonra, Aralık 1187'de, İmparator ile Fransa Kralı Philippe Auguste, Lothringen'de Mouzon yakınında, Mayıs ayında kararlaştırmış oldukları dostluk anlaşmasını konuşmak üzere buluştular. Albano Kardinali Heinrich de bu buluşmaya katıldı. Doğal olarak onun maksadı hükümdarları, planlanan Haçlı seferine katılmaları konusunda etkilemekti. Alman İmparatoru, Fransız müttelikini Kutsal Ülke'ye gitmek hususunda ikna etmeye çalıştı ve hatta bir adım daha atarak Haçlı seferi esnasında onun askerlerinin masrafını karşılamayı da teklif etti. Fakat Fransa Kralı Philippe Auguste bunu kabul etmedi; savaş halinde bulunduğu İngiltere Kralı II. Henry ülkesinde kal-

¹⁶⁷ Demirkent, agm., s. 193.

dığı sürece, ülkesinden ayrılarak böyle bir sefere katılmayı kendisi için tehlikeli buluyordu. Bunun üzerine II. Henry'nin Haçlı seferine katılmasını sağlamak için onu etkilemeye karar verdiler.

III. Haçlı Seferinin hazırlıkları devam ederken, Papa VIII. Gregorius da iki ay süren Papalığından sonra 17 Aralık 1187'de öldü. İki gün sonra toplanan Kardinaller bu defa, III. Clemens adını alan Palestrina Başpiskoposu Kardinal Paulus'u onun yerine Papa seçtiler.

Papa III. Clemens selefinin politikasını devam ettirerek, Filistin ve Suriye'deki Hristiyanlarının yardımına koşmak için yeni bir Haçlı seferine çıkmayı büyük bir heyecan ve samimiyetle isteyen Alman İmparatoruna karşı dostane münasebetleri sürdürdü. İmparator, daha 1187 Aralık ayında Fransa kralına 27 Mart'ta Mainz'da bir meclis toplayacağını ve Haçlı seferi hazırlıklarına başlayacağını bildirmişti. Bu meclis daha toplanmadan önce halkın dilinde "Hz. İsa toplantısı" (Hoftag Jesu Christi) olarak adlandırılmıştı bile. Bu toplantıda Alman kilisesi ile olan anlaşmazlıkları ortadan kaldıran İmparatora artık Haçlı seferine çıkmak için yol açılmış oluyordu. İmparator Friedrich bu toplantıda sembolik olarak reislik makamını boş bıraktı. Albano Kardinali Heinrich de toplantıya bizzat katılarak Alman asillerine ve din adamlarına Papa'nın Haçlı davetini tekrarladı. Würzburg Piskoposu Gottfried'in güzel ve etkileyici konuşması orada bulunanların coşkusu kabarttı. Albano Kardinalinin elinden haçı kabul eden İmparator, Batı Hristiyanları'nı büyük bir ordunun başında doğuya götürmeye ve Müslümanların elinden İsa'nın mezarını geri almaya yemin etti. Orada bulunan binlerce kişi İmparator ile birlikte haçı kabul ettiler. Bu sefere katılacakların, hazırlıklarını bir yıl içinde tamamlamaları ve 23 Nisan 1189 Aziz Georgius (St. George) gününde yola çıkmak üzere Regensburg'da toplanmaları kararlaştırıldı.¹⁶⁸

Ancak şimdi, Birinci ve II. Haçlı Seferinde olduğu gibi, Yahudilere karşı saldırılar yapılması tehlikesi yeniden belirmişti. Mainz Yahudileri, meclisin toplanmasından önce her ihtimale

¹⁶⁸ Demirkent, agm., s. 194-195.

karşı şehri terk etmişlerdi. İmparator 29 Mart 1188'de bir فرمان neşrederek: "Kim bir Yahudi'ye dokunur veya onu yaralarsa onun bir eli kesilecektir ve kim bir Yahudi öldürürse, o da öldürülecektir." dedi. Aynı şekilde Mainz Piskoposu Konrad da: "Yahudilere el kaldıran kim olursa olsun mahvedilecek ve onun Haçlı seferi kabul edilmeyecektir." diye tehdit yollu halkı uyardı.¹⁶⁹

Haçlı ordularının Regensburg'da toplanmalarına kadar geçecek zamanı İmparator, bütün hazırlıklarını tamamlamak ve diplomatik girişimlerde bulunmakla geçirdi. Kendisinin yokluğunda ülkesinin idaresi büyük oğlu Heinrich'e verilecekti. İmparatorun Almanya'daki en büyük rakibi olan Saksonya (Sachsen) Dükü Arslan Heinrich, İmparatorun yanında Haçlı seferine çıkmak veya sürgün olarak İngiltere'ye gitmek arasında seçim yapmak zorunda kalınca, sürgünü tercih etti. Uzun uzun düşünüldükten sonra deniz yolunun kara yolundan daha tehlikeli olması sebebiyle bu büyük Haçlı ordusunun kara yolundan gitmesine karar verildi. İmparator, ordunun geçeceği ülkelerin hükümdarlarına, Macar kralına, Sırbistan hükümdarına, Bizans İmparatoruna ve Türkiye Selçuklu sultanına, geçişin dostça olmasını sağlamak amacıyla, elçiler yolladı. Ayrıca Sultan Salâhaddin'e Heinrich von Dietz başkanlığında bir elçilik heyeti gönderilerek, Kutsal toprakları teslim etmediği takdirde bir yıl içinde savaş çıkacağı tehdidi savruldu. Sultanın cevabı nazik fakat korkusuzca oldu. Sultan Salâhaddin sadece Haçlı esirlerini serbest bırakmayı ve Filistin'deki Latin manastırlarını geri vermeyi teklif ediyor, ama başka hiçbir isteği kabul etmiyordu. Teklifi kabul edilmediği takdirde ise, savaşa hazır olduğunu bildiriyordu.

1188 İlkbaharı'nda Almanya'da haçlı ruhu yeniden canlanmış, sefer hazırlıkları da başlamış bulunuyordu. Bu arada Sur Başpiskoposu Josias, İngiltere ve Fransa kralları ile görüşmek üzere Roma'dan ayrılarak kuzeye doğru yola çıkmıştı. O, 22 Ocak 1188'de Normandia sınırındaki Gisors'da her iki kralı,

¹⁶⁹ Demirkent, agm., s. 195.

aralarında sürüp giden savaşa son vermek maksadıyla bir ateşkes anlaşması yapmak üzere toplantı halinde buldu. Toplantıya Fransa kralının vassalı Flandre kontu ile her iki ülkeden pek çok asilzade ve din adamı katılmıştı. Aslında İngiliz ve Fransız kralları planlanan Haçlı seferinden ve Doğu'da olup bitenlerden hiç de habersiz değillerdi. Kral II. Henry, Antakya Patriği Aimery'den ve bir Templier şövalyesi olan Terence'den içine düştükleri acıklı durumu anlatan ve yardımlarına gelmelerini rica eden mektuplar almıştı. Ayrıca papalıkta Canterbury Başpiskoposunu temsil etmekte olan Peter de Blois da, Kral Henry'ye Papa'nın bir sefer düzenlemeye kararlı olduğunu bildirmişti. Bundan başka Papa VIII. Gregorius bizzat Albano Kardinali Heinrich'i Fransa'ya göndererek Haçlı çağrısını iletmişti. Fakat iki rakip kral birbirinden çekindiklerinden, ülkelerini terk ederek böyle uzun bir sefere çıkmaya pek heves göstermemişlerdi. Ancak şimdi Josias, Kutsal Ülke'ye yardım için öylesine dokunaklı bir konuşma yapmıştı ki, iki kral da hemen haç kabul ederek Haçlı seferine çıkmaya söz verdiler. Toplantıda hazır bulunan Flandre kontu, birçok din adamı, asilzade ve şövalye de krallarının davranışına uyarak haçlı yemini ettiler. İki kral haçlı seferinin sonuna kadar yürürlükte kalacak bir saldırmazlık anlaşması yaptılar. İki tarafın birbirine karşı duyduğu güvensizlik ise, orduların beraberce harekete geçmesi kararıyla halledilmiş oldu. Kral Henry ay sonunda Le Mans'a giderek, burada Haçlı seferinin masraflarını karşılamak üzere Salâhaddin Vergisi adını taşıyan bir vergi toplanmasını emretti. Kralın bütün tebaası gelirlerinin onda birini Haçlı seferi için vergi olarak ödeyecekti. Canterbury Başpiskoposu Baldwin ve diğer din adamları planlanan sefer için ülkenin her tarafına dağılarak heyecanla vaazlar verirler ve sefer için konan yeni vergi süratle toplanırken, Kral Henry diğer önlem ve hazırlıkları tamamlamak üzere İngiltere'ye geçti. Alman İmparatoruna, Macar kralına ve Bizans İmparatoruna mektuplar yazarak Kudüs'ün imdadına gideceğini bildirdi ve bu ülkelerden birlikleri için serbest geç istedi. Aynı zamanda Antakya patriğine cevap göndererek süratle yardıma gelmek için hazırlandığını haber verdi.

Kral Henry bu Haçlı seferi için hazırlanırken büyük oğlu Poitou Kontu Richard'a karşı vassallerinden birkaçı ayaklandı. Richard bu ayaklanmayı hemen bastırdı. Ama Haziran 1188'de bu defa komşusu Toulouse Kontu V. Raymond ile savaşa girişti. Ancak Toulouse kontu ile yapılan mücadele, kısa zamanda Fransa Kralı Philippe'in de işin içine girmesine yol açtı. Neticede çok kısa bir aradan sonra yeniden başlayan savaş 1188 yaz ve sonbaharı boyunca sürüp gitti. Bu durumda Papa III. Clemens, İngiltere ve Fransa kralları arasında yeniden barışı sağlamak üzere Albano Kardinali Heinrich'i tekrar görevlendirdi. Ekim 1188'de taraflar silahlarını bıraktılar ve Bonmoulins'de buluştular. Ancak yapılan barış uzun süreli olmadı. Babası ile sık sık ihtilafa düşen Richard, Ocak 1189'da bu defa Fransa Kralı Philippe ile anlaşarak babasının topraklarına saldırmak üzere birleşti. Papa bunu duyunca, Richard'ı barışı bozduğu için aforoz etmekle, Philippe'i de Henry ile anlaşmaya yanaşmazsa Fransa'yı dinî yasak altına koymakla tehdit etti.

Papa'nın barış çağrıları diğer din adamları tarafından da destekleniyordu. Birçok din adamı kaleme aldıkları yazılarında veya yaptıkları konuşmalarda Kutsal Ülke'ye gitmekte ve Doğu'daki din kardeşlerinin yardımına koşmakta gecikenleri suçlu ve sorumlu ilân etmekteydiler. Peter of Blois, III. Haçlı Seferi için ateşli bir çağrı metni yazarak, Tanrı'nın Hristiyanlara huzur ve kurtuluş yolu gösterdiği halde anlaşmazlık ve ölümü tercih ettiklerinden, geçici bir krallık için savaşıp, haccı erteleyenlerin Tanrı'nın krallığına giremeyeceklerini ifade ederek şikâyetle bulunuyordu. Gerald of Wales ise, Temmuz 1189'da tamamladığı eserinin başında coşku ve heyecanla Haçlı seferi hazırlıklarının yapıldığını anlatıyor, fakat sonra uğradığı hayal kırıklığını açıkça belirterek, II. Henry, Richard ve Philippe arasındaki savaşların yol açtığı gecikmelerden yakınıyor, bu kralları İmparator Friedrich'i örnek almaya çağırıyordu.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Giraldi Cambrensis, "Expugnatio Hibernica", *Opera*, (ed. John Sherren Brewer), Rolls Series Issue 21, Volume VI, London 1868, 370-371. Krş. Demirkent, agm., s. 198.

Din adamlarından başka birçok şair ve ozan da Hittîn yenilgisine ve Kudüs'ün kaybına duygulu sözler, yazılar ve şarkılarla yakındılar ve kralların gecikmelerini, onların Haçlı seferine çıkmak hususundaki isteksizliklerine bağlayarak bir hayli eleştiride bulundular.

Albano Kardinali Heinrich'in 1189 ilkbaharında ölümü üzerine, Papa onun yerine Anagni Kardinali Johannes'i krallar arasında barışı sağlamakla görevlendirdi. Ama bütün çabalar boşuna oldu. Çünkü Philippe ve Richard, II. Henry 6 Temmuz 1189'da Chinon'da ölünceye kadar, ona karşı savaşı başarıyla sürdürdüler. II. Henry'nin ölümü durumu değiştirdi. Richard 22 Temmuz'da Philippe ile anlaşma yaparak İngiltere'ye döndü ve 3 Eylül'de merasimle tahta çıktı.

Kasım 1189'da Kral Philippe, Perche Kontu Rothrud'u İngiltere'ye yolladı; kendisinin ve baronlarının 1 Nisan'da Vezelay'da toplanarak Haçlı seferine çıkmak kararında olduklarını bildirdi. Richard, babasından ve Philippe'den çok önce, daha Kasım 1187'de haç için yemin etmişti ve ettiği yemini yerine getirmeye de kararlıydı. Bu sebeple Philippe'in çağrısını mutlulukla kabul etti. 30 Aralık'ta iki kral Nonancourt'da görüşmek ve son hazırlıkları tamamlamak için bir araya geldiler. Resmî bir belge ile Haçlı seferine çıkma kararlarını duyurdular. Yapılan açıklamaya göre iki kral sefer süresince birbirine dostça davranacak, iki ülke arasında barış sürecektir ve iki ülkedeki bütün hacılar özel bir mazeretle affedilmedikleri takdirde onlara katılacaklardı. Bütün hacıların malları mülkleri korunma altına alınacaktı. Ancak seferin tarihi bir defa daha ertelendi ve krallar Vezelay'da ancak 4 Temmuz'da buluşarak Haçlı seferine çıkabildiler.

Hittîn Zaferi'nin üzerinden tam üç yıl geçmişti. Üstelik İngiltere ve Fransa krallarını Doğu Hristiyanlarının yardımına yetiştirmesi için hemen hemen daha bir yıllık süreye ihtiyaç vardı. Büyük bir heyecanla, Mayıs 1189'da Haçlı seferine çıkmış bulunan Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa ise, İngiliz-Fransız ordularının Avrupa'dan yola çıkmalarından önce 10 Haziran 1190'da Anadolu'da Silifke (Kalykadnos) Çayı'nda boğulmuş,

onun ölümü üzerine büyük Alman ordusu dağılmış ve böylece Suriye ve Filistin'deki Haçlıların ümitle bekledikleri yardım da sönüp gitmişti.

Ancak Suriye ve Filistin'deki Haçlıların imdadına Sicilya Kralı yetişti ve bunu diğerleri izledi. Sicilya kralının 1188 yazında gönderdiği filo (70 gemi) Sûr ve Trablus şehirlerini Hristiyanlık adına kurtardığı gibi, yine aynı yıl Başpiskopos Ubaldo'nun yönetiminde yelken açan bir Pisa donanması ve 1189 yılında arka arkaya Suriye sahillerine gelen Genova, Pisa, Venedik filolarıyla, sayısı kaynaklarda 500 gemi olarak verilen büyük bir Danimarka ve Flaman filosu da Doğu'ya yardıma koşmuştu. Mesela Ağustos 1189'da bir Pisa filosu Kral Guy de Lusignan'ı Akkâ'ya yürüyüşü esnasında desteklemişti. Haçlıların şiddetle ihtiyaç duydukları yiyecek maddeleri bu büyük filolar tarafından doğuya getiriliyordu, üstelik mürettebatları da mükemmel birer askerd. Kudüs Krallığı daima İtalyan deniz kuvvetlerine güvenmişti. Hittîn Savaşı'ndan sonra şimdi Suriye ve Filistin kıyılarında tutunabilmeleri de ancak onların sürekli yardımları sayesinde olmuştu. Bunun yanı sıra, kralları Richard ve Philippe Auguste'ün hareketini beklemeden yola çıkan Champagne Kontu Henry, Dreux Kontu Robert, Blois Kontu Theobald, Sancerre Kontu Stephan gibi birçok Avrupalı asilzade kendi kuvvetleriyle birlikte daha Eylül 1189'da Akkâ önüne gelmiş bulunuyorlardı. Bunların sağladıkları yardım hiç de önemsenmeyecek bir miktar değildi. Şayet, Doğu'daki Haçlılar bütün bu yardımlardan mahrum kalsalardı Sultan Salâhaddin karşısında hiçbir şey yapamazlardı. Uzun ve çetin bir mücadeleden sonra Akkâ'yı ele geçirmeleri, Akkâ ile Yafa arasındaki kıyı şeridinde tutunabilmeleri Batı'dan aldıkları bu önemli yardımlar ve özellikle Kral Richard'ın çabaları sayesinde gerçekleşmişti.¹⁷¹

SULTAN II. KILIÇ ARSLAN VE III. HAÇLI SEFERİ

Eyyûbî Hükümdarı Salahaddin Eyyûbî'nin Kudüs Haçlı Krallığı'na karşı 4 Temmuz 1187 tarihinde Taberiyye Gölü ke-

¹⁷¹ Işın Demirkent, "Hittîn Zaferi ve Kudüs'ün Müslümanlarca Fethinin Batı'daki Akisleri", *Haçlı Seferleri Tarihi, Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, İstanbul 2007, s. 191-201.

narında Hittîn denilen yerde kazandığı büyük zafer, Avrupalı Hristiyanların yeni bir Haçlı seferi düzenlemesine neden oldu. Bu seferin başında Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa bulunuyor ve Haçlı ordusunun sayısı hakkında verilen bilgiler 200 ilâ 600.000 arasında değişiyordu. Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa Haçlı seferine çıkmak üzere tam bir yıl hazırlık yaptı. O, 11 Mayıs 1189'da ülkesinden yola çıktı. Bu sırada 70 yaşlarındaydı, ordusu çok büyük olup disiplinli ve iyi organize edilmişti. Müslümanların Kudüs'ü fethetmeleri onu çok üzmüştü. Bu sebeple derhal asker toplayıp ihtiyaçlarını giderdi. Gerekli teçhizatlarını tamamladı ve hemen İstanbul istikametinde yola çıktı. Alman ordusu Macaristan üzerinden Bizans topraklarına girdiler, Trakya'ya vardılar. Bu Haçlı ordusuna karşı Salâhaddin Eyyûbî, Bizans İmparatoru II. Isakios Angelos (1185-1195) ile anlaşıyordu (1189). Buna göre iki devlet, I. Andronikos zamanında akdedilen, "Alman ordusunun geçmesine engel olmak" hükmünü içeren ittifak anlaşmasını yenilediler. Alman İmparatoru ile Kılıç Arslan arasında da eski bir dostluk bulunuyordu. Ancak Bizans, Salâhaddin Eyyûbî ile yaptığı anlaşmaya rağmen, bu büyük Haçlı ordusuna boyun eğmek zorunda kalmıştı. Friedrich Barbarossa ve emrindeki ordu Mart 1190'da Çanakkale Boğazı'ndan Anadolu'ya geçerek Balıkesir-Alaşehir yoluyla 27 Nisan'da Denizli'ye geldi ve buradan daha önce Sultan II. Kılıç Arslan'ın 17 Eylül 1176 tarihinde İmparator Manuel'i ağır bir mağlubiyete uğrattığı Myriokephalon'a vardılar burada 3 Mayıs günü Selçuklular ile aralarında bir çarpışma meydana geldi.¹⁷² Aslında Friedrich Barbarossa idaresindeki Alman Haçlı ordusu Müslüman toprakları işgal etmek üzere yol alıp da Edirne'ye vardığı zaman Sultan II. Kılıç Arslan ile oğullarının en büyüğü ve Ankara Meliki Melikşah'ın elçileri ayrı ayrı Alman İmparatoru ile görüşerek ona hükümdarlarının mektubunu iletmişler ve Alman ordusunun Anadolu'da Selçuklu topraklarından serbestçe geçmesi ve yanlarında getirdikleri paralarla askerin erzak ve diğer ihtiyaç maddelerini satın alabilmeleri konusu üzerinde bir

¹⁷² Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 150-151.

antlaşma yapmışlardı (Şubat 1190).¹⁷³ Ancak yapılan bu antlaşmaya rağmen Sultan II. Kılıç Arslan'ın bu sırada ülkeyi 11 oğlu arasında taksim etmiş olmasının doğurduğu olumsuzluklar ve istikrarsızlık nedeniyle ülke Sultan II. Kılıç Arslan ve oğlu Melikşah arasında iki başlı olarak idare ediliyordu. Sultanın kendi çocukları arasındaki iktidar mücadelesi ve babalarına karşı sergiledikleri itaatsizlikler nedeniyle devletin otoritesi iyice sarsılmış durumda idi. Yaşça en büyük melik, Melikşah ile babası arasında yaşanan problemler nedeniyle Almanlar ile yapılan antlaşmaya uyulamayacaktı. Nitekim 3 Mayıs günü, daha önceden Myriokephalon Savaşı'nın cereyan ettiği noktada Türkler ile Haçlılar arasında ufak bir çarpışma yaşandı.

Alman Haçlı ordusu, Akşehir'e gelinceye kadar, Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasi otoritesini pek fazla dinlemeyen Türkmenler, yol boyunca her fırsatta Almanlara saldırarak bu orduyu hırpalamaya ve yormaya çalıştılar. Yapılan bu saldırılar karşısında Selçuklu Devleti'nin elçileri, "Türkmenlerin hiçbir kanuna ve devlete itaat etmeyen, komşu beldeleri yağmaya alışıık bulunan bir kavim olup Sultan II. Kılıç Arslan ile de savaşmaktan çekinmediklerini" belirterek her iki hükümdar arasında imzalanan antlaşmanın bozulmaması için çaba gösterdiler.¹⁷⁴ Fakat bu defa da Ankara Meliki Kutbeddin Melikşah ve müttefiki olan Türkmen Reisi Rüstem'in idaresi altındaki kuvvetlerin Akşehir Ovası'nda ordugâh kurmuş olan Alman Haçlı ordusuna saldırımları, artık antlaşma şartlarını uyulamaz hale getiriyordu. Kıtık ve yorgunluktan dolayı hırpalanan Almanlardan bazıları Türklere sığınarak dinlerini bile değiştiriyor, bazıları

¹⁷³ Çay, *II. Kılıç Arslan*, s. 111.

¹⁷⁴ Almanlar Selçuklu topraklarına girince uç Türkmenleri ayaklanıp onlara karşı akınlar düzenlemeye başladılar. Ana ordudan ayrılan Almanları yakalayıp öldürüyor ve ele geçirebildikleri malları ganimet alıyorlardı. Açlık ve bir yandan da Türkmenler Almanları kırıp geçirdi, bu sebeple sayıları azaldı. Almanlar Konya'ya yaklaşınca Melik Kutbeddin Melikşah b. Kılıç Arslan onların karşısına dikilip ilerlemelerine mani olmaya çalıştı, fakat onlarla baş edemeyip Konya'ya geri döndü. Bkz. İmâdeddin Kâtib, *el-Fethu'l-Kussî*, s. 350. Krş. Çay, *II. Kılıç Arslan*, s. 111.

da açlıktan ölen atlarını keserek etini yemek suretiyle hayatta kalmaya çalışıyorlardı. Acımasız savaş koşulları her iki taraftan da çok sayıda insanın hayatını yitirmesine yol açtı. Haçlılardan önemli bir asilzade de bu çarpışmalarda yara almıştı. 1190 Mayıs ayında cereyan eden bu mücadelenin ardından sayıca çok üstün olan Alman kuvvetlerine karşı bir sonuç elde edemeyen Selçuklu kuvvetleri Ilgın'dan Konya'ya doğru çekilerek nihai savaşı Konya önünde yapmaya karar verdiler. Haçlılar ise, yola devam etmekle Selçukluları bu yaptıklarından dolayı cezalandırmak hususunda aralarında biraz konuyu tartışıp hareket tarzlarını belirlemeye çalıştılar. Sonuçta Konya'yı kuşatarak antlaşma şartlarını ihlal eden Selçukluları cezalandırmaya karar verdiler. Selçuklular ise hemen savunma tedbirleri alarak, şehir savunmalarında çok sık gördüğümüz bir tedbire başvurarak Konya şehri surları önlerinde hendekler kazmak suretiyle ve düşmanın geçmesini güçleştiren engeller oluşturarak savunma tedbirlerini en üst seviyede gerçekleştirme gayreti içine girdiler. Askerin bir bölümünü de şehir surları dışında düşmanla savaşmak ve kalenin içinde tamamen sıkışıp hapsolmemek için konuşlandırdılar. Şehir kuşatıldığında (17 Mayıs 1190) ise, daha çok kaleden bir yağmur misali fırlatılan oklarla Almanları durdurmaya çalıştılar. Almanların dış surlara karşı düzenledikleri ilk saldırılar başarı ile savuşturuldu. Ancak sayıca çok üstün olan Alman kuvvetleri karşısında uzun süre direnemeyen Selçuklular şehrin iç surlarına doğru çekilmek zorunda kaldılar. Almanlar ise, dış surları aşarak Konya'nın çarşılarını yağma etmek suretiyle ihtiyaç duydukları her şeyi alarak çok sayıda insanı öldürdüler ve şehri tahrip ettiler. Sonuçta o vakte kadar babasını dinlemeyerek kendi bildiğini yapan Melikşah, babasından bu işe bir çare bulmasını rica etti. Sultan II. Kılıç Arslan da İmparator Friedrich'den bir kez daha barış talep etmek zorunda kaldı. Almanlar daha fazla Konya'da oylanmak istemiyorlardı. Ancak Selçukluların önceki sözlerini tutmamaları nedeniyle onlara pek güvenmiyorlardı.

Alman İmparatoru asıl amacının Kudüs'ü kurtarmak olduğunu ve iki tarafın boşuna kayıplar verdiğini söyleyerek bu tek-

lifi kabul etti. Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa, Selçukluların barış teklifini kabul ederek antlaşmanın teminatı olarak ve yol boyunca Selçuklulardan kendisine herhangi bir saldırıda bulunulmayacağına dair 25 Selçuklu kumandanını rehin istemiş, o sırada Konya'da dizginleri elinde tutan Melik Melikşah da en nefret ettiği ve hep kurtulma planları yaptığı 25 Selçuklu emirini Almanlara teslim etmiş¹⁷⁵ ve Haçlıların onları öldürmesi için de Türkmenlerin bu orduya saldırmasını sağlamıştı. Sonuçta yapılan antlaşmanın şartlarına uymayan Selçukluları cezalandırmak isteyen Alman İmparatoru, söz konusu kumandanların tamamını öldürtmüştür.

II. Kılıç Arslan'ın son günlerinde oğulları arasındaki taht mücadelesi amansız bir şekilde sürmüş, ona tahakküm edenler, hatta kendini sultan ilan edenler dahi olmuştu (Melikşah gibi). Sultan II. Kılıç Arslan, Ağustos 1192'de hastalandı ve muhtemelen 80 yaşında iken Konya'da öldü. Öldüğü sırada veliahdı olan en küçük oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev Selçuklu tahtına geçti.

Alman İmparatoru Selçuklu topraklarını terk ederek Ermenilerin hâkimiyeti altındaki Kilikya bölgesine kadar ilerledi. Ermeni Baronu II. Leon onlara erzak ve yem yardımında bulundu. Ülkesinde hükümran olmalarını sağladı ve onlara itaat arz etti. Ermeni baronunun bu davranışından çok memnun kalan Alman İmparatoru, II. Leon'a krallık tacı vermeyi vadetti. Alman ordusu daha sonra Antakya'ya doğru hareket etti. Yolları üzerinde bulunan Silifke Çayı'nın kıyısında konakladılar. 10 Haziran 1190 tarihinde Alman kralı yıkanmak maksadıyla bu nehre girdi ve suyun insanın beline bile varmadığı bir yerde boğuldu.¹⁷⁶ Onun nasıl öldüğü kesin olarak bilinmiyor. Bu konuda kaynaklarda farklı rivayetler kaydedilmektedir. İmâdeddin Kâtib el-İsfahanî, *el-Fethu'l-Kussî* adlı eserinde¹⁷⁷ bu konuya dair daha farklı bir bilgi verir: "Ben bir Hristiyan'ın şöyle dediğini duydum: 'Öldüğü sırada ben Kralın yanımdaydım. Nehirde

¹⁷⁵ İmâdeddin Kâtib, *el-Fethu'l-Kussî*, s. 351-353.

¹⁷⁶ İbnü'l-Esîr, XII, s. 51-52; İmâdeddin Kâtib, *el-Fethu'l-Kussî*, s. 353. Krş. Çay, II. *Kılıç Arslan*, s. 112; Ersan, *age.*, s. 151-152.

¹⁷⁷ Trc. Ramazan Şeşen, s. 351-352.

ancak bir geçit vardı. Askerler buradan geçmek için sıkışıklık yaşıyorlardı. İmparator: 'Burada emniyetle geçecek başka bir yer biliyor musunuz?' diye sordu. Oradakilerden biri ona: 'Şurada bir kimsenin geçeceği kadar bir sığ yer var. Sağa sola sapılmazsa oradan geçilebilir.' dedi. İmparator çok akıntılı olan bu sığ yere yürüdü. Suya gömüldü. Akıntı onu bir ağaca çarptı ve alnından yaralandı. Adamları onu sudan güç bela çıkardılar. İyileşmesinden ümitlerini kestiler."

İmparatorun yanında bulunan ikinci oğlu Friedrich, babasının yerine kral oldu ve Antakya'ya hareket etti; ancak adamları arasında anlaşmazlık ortaya çıktı. Bir kısmı ülkelerine geri dönmek isteyerek Kralı takip etmedi. Bazıları da kardeşini kral seçmek istediler. Bunlar da aynı şekilde geri döndüler. Kral kendisini destekleyenlerle birlikte yola devam etti. Kral askerlerini teftiş etti, yaklaşık 40.000 kişiydiler. Bu ordunun bir kısmı da veba salgını yüzünden öldüler. Antakya'ya vardıkları zaman adeta mezardan çıkmış gibiydiler. Burada iki ay kaldılar.

Antakya hâkimi onlardan usandı ve onları Akkâ önlerinde bulunan Haçlıların yanına gitmeye teşvik etti. Onlar da Cebele, Lazkiye ve Müslümanların ele geçirdiği diğer şehirlere doğru yola koyuldular. Halep ve diğer şehirlerin ahalisi Almanların üzerine saldırıp pek çok kişiyi esir aldılar. Bu esir alınanların çoğu öldü. Alman ordusu nihayet Trablus'a varıp orada birkaç gün kaldı. Bu sırada da pek çok kişi öldü. Hayatta kalanlar yaklaşık bin kişiydi, onlar da gemilere binip 4 Ekim'de Akkâ önlerindeki Haçlıların yanına gittiler. Akkâ'ya varınca yol boyunca başlarına gelenleri ve aralarındaki anlaşmazlıkları görüp ülkelere döndüler. Gemileri battı ve kurtulan olmadı.

Sultan II. Kılıç Arslan, Alman ordusuyla ilgili haberleri Salâhaddin'e bildiriyor ve onların ülkesinden geçmelerine engel olacağını vadediyordu. Ancak Alman ordusu Anadolu'yu geçip gidince II. Kılıç Arslan onlara mani olamadığı için özür diledi. Çünkü oğulları onu tahakküm altına almış ve faaliyetlerini kısıtlamışlardı. Her biri bir tarafa dağılıp ona itaatten ayrılmışlardı.¹⁷⁸

¹⁷⁸ İbnü'l-Esir, XII, s. 53; İbn Şeddâd, s. 23-24. İmâdeddin Kâtib (*el-Fethu'l-Kuşî*, s. 355) bu konuda Sultan II. Kılıç Arslan'ı pek samimi bulmuyor.

Salâhaddin'e gelince, o Almanların Anadolu'yu geçtiklerini haber alınca adamlarını toplayıp görüştü. Onların çoğu Almanların Akkâ önündeki Haçlılarla birleşmeden önce yollarına çıkıp onlarla savaşmayı tavsiye ettiler; bunun üzerine Salâhaddin: "Bilâkis onlar yanımıza gelinceye kadar bekleriz. Bize yaklaşıncı da Akkâ'daki askerlerimiz onlara boyun eğmesinler diye karşılarına çıkar ve savaşırız." dedi. Fakat o yanındaki askerlerin bir kısmını Halep'e bağlı yerleri Haçlı saldırılarına karşı müdafaa etmeleri için gönderdi. Bunlar arasında Halep, Cebele, Lazkiye ve Şeyzer ile diğer bazı şehirlerin askerleri vardı.

İbnü'l-Esîr meşhur tarihi *el-Kâmil*'de¹⁷⁹ şu enteresan olayı anlatır:

"Salâhaddin'in emirlerinden birinin Musul'da bir köyü vardı. Allah rahmet eylesin, kardeşim de onun adına bu köyü idare ederdi. Haçlıların yaklaştığını duyar duymaz köyün arpa, buğday ve samandan elde ettiği mahsulünü toplayıp satması için bu emire haber yolladı. Emir gönderdiği mektupta: 'Tek bir taneyi dahi satma, bizim için çokça saman al' diyordu. Ancak bundan kısa bir süre sonra gönderdiği ikinci mektupta ise: 'Mahsulü satabilirsin, çünkü bizim ona ihtiyacımız yoktur.' diyordu. Bir müddet sonra bu emir Musul'a geldi. Biz de ona önce mahsulün satışına engel olduğu halde kısa süre sonra niçin izin verdiğini sorduk. Emir: 'Alman Kralının geldiğini duyunca artık Suriye'de kalamayacağımızı anladık. Bu yüzden ben de zahirenin satılmasına mâni oldum. Sizin yanınıza geldiğimiz zaman o mahsul erzakımız olur.' diye düşündüm. Fakat Allahu Teâlâ onları helâk edip Suriye'yi onların şerrinden kurtarınca mahsulün satılıp parasından yararlanılması için mektup yazdım.' dedi."

Akkâ Önlerinde Haçlıların Kuşatması Devam Ediyor

20 Cemaziyelâhir 586 (25 Temmuz 1190) günü Haçlılar çok sayıdaki süvari ve piyade birlikleriyle gizlendikleri mevzilerden çıkıp Müslümanların üzerine yürüdüler ve el-Melikü'l-Âdil Ebû Bekir b. Eyyûb kumandasındaki Mısır askerlerini hedef aldılar.

¹⁷⁹ İbnü'l-Esîr, XII, s. 53.

Mısır kuvvetleri gerekli hazırlıklarını yapıp Haçlılarla karşılaşmak için savaş düzenine girmişlerdi. İki ordu karşılaşp çok çetin bir savaşa tutuştular, bunun üzerine Mısırlılar geri çekildiler. Bunu gören Haçlılar onların çadırlarına girip mallarını yağmaladılar. Onlar yağmayla meşgul iken Müslümanlar üzerlerine hücum ettiler ve çadırların ortasında savaşa tutuşup onları dışarı çıkardılar. Öte yandan Mısırlı başka bir grup da Haçlı mevzilerine yürüdüler ve oradan ayrılmış olan adamlarına yardım ulaşmasını engellediler. Haçlılar adeta karıncalar gibi birbirleriyle yan yanaydılar. Yardım kesilince ne yapacaklarını şaşırdılar ve her taraftan kılıç darbelerine maruz kaldılar. Pek çok kişi öldürüldü. Kayıpları on binden fazlaydı.

Musul askerleri Mısır kuvvetlerine yakın bir yerdeydi ve kumandanları Musul Hâkimi Alâeddin Hurremşâh b. İzzeddin Mesûd idi. Onlar da aynı şekilde hücumla geçtiler ve canla başla savaştılar. Haçlılardan intikam aldılar ve pek çok şey ele geçirdiler. Salâhaddin'in yanındaki hassa birliğinden ve sol cenahtan hiç kimse savaşa katılmadı. Sol cenahta Sincar Hâkimi İmâdeddin Zengî, Erbil ve diğer bazı şehirlerin askerleri vardı.¹⁸⁰

Bu hadise Haçlıların aleyhine cereyan edince ateşleri söndü, tabiatları yumuşadı. Müslümanlar Salâhaddin'e savaşa girmesini ve onlar böylesine dağınık ve perişan bir halde iken işlerini bitirmesini tavsiye ettiler. Ertesi gün Halep'ten gelen mektupta Alman Kralının ölümü haber veriliyor, adamlarının öldüğü, esir alındığı ve öldürüldüğü, sayılarının azalıp perişan oldukları ve böylece büyük bir felâkete uğradıkları anlatılıyordu. Müslümanlar bu müjdeyi duyunca sevinçten karşılarındaki düşmanla savaştan vazgeçtiler. Çünkü Haçlıların bu haberi duyunca daha zayıf düşeceklerini zannediyorlardı. Ancak iki gün sonra azılı bir Haçlı reisi deniz yoluyla yeni yardımcı kuvvetlerle geldi. Bu adam baba tarafından Fransız Kralının, anne tarafından da İngiltere Kralının yeğeni olan II. Henry de Champagne idi. II. Henry'nin beraberinde çok miktarda asker, erzak, silah ve teçhizat bulunmaktaydı. Bu sayede moralleri düzeldi, cesaretleri art-

¹⁸⁰ İbnü'l-Esîr, XII, s. 54.

tı. Henry, Haçlılara yardımların kesintiye uğramadan birbirini takip edeceğini de haber verdi. Bu gelişmeler üzerine Haçlılar sımsıkı kenetlenip bulundukları yeri müdafaa ettiler. Sonra da Müslümanlarla savaşmak için harekete geçmek istediklerini söylediler. Bunu duyan Salâhaddin, 27 Cemaziyelâhir 586 (1 Ağustos 1190) günü daha geniş bir sahaya yerleşmek için cesetler sebebiyle havası bozulmuş olan mıntıkadan Harrûbe'ye geçti.¹⁸¹

Henry daha sonra mancınık, debbâbe ve arrâde gibi muhasara aletlerini kurdu. Bunu gören Akkâ'daki Müslümanlar dışarı çıkıp bu aletleri aldılar, oradaki çok sayıda Haçlı askerini de öldürdüler. Mancınıklarının alındığını gören Henry yeni bir mancınık kurmak istedi. Fakat buna imkân bulamadı, çünkü Akkâ'daki Müslümanlar mancınıkları kullanacak Haçlı askerlerini koruyacak bir şey yapılmasına mani oluyorlardı. Bu yüzden şehirden uzak bir yerde toprakları üst üste yığarak bir tepe oluşturdu. Haçlılar daha sonra bu tepeyi yavaş yavaş şehre doğru yaklaşıyorlar ve onun arkasına gizleniyorlardı. Atılan mancınık taşlarının şehre ulaşabileceği bir yere kadar gelince bu tepenin arkasına iki mancınık kurdular. Bu tepe o mancınıklara siper vazifesi gördü. Akkâ'da erzak azalmıştı. Bu sebeple Salâhaddin İskenderiye'ye haber gönderip gemilerle Akkâ'ya et, erzak vs. gönderilmesini istedi. Fakat bu iş gecikti, bunun üzerine Salâhaddin Beyrut'taki nâibine haber gönderip Akkâ'ya erzak sevk etmesini istedi. O da istenilen şeylerle doldurduğu büyük bir yük gemisini gönderdi. Gemidekilere Haçlı elbisesi giyip onlara benzemelerini ve gemiye Haçlar asmalarını emretti. Bu gemi Akkâ'ya varınca Haçlılar onun bir Hristiyan gemisi olduğundan hiç şüphe etmediler ve saldırmadılar. Gemi, Akkâ Limanı'na yanaşıp içindekiler şehre girince Müslümanlar çok sevindiler. Derlenip toparlandılar, cesaretleri arttı. İskenderiye'den erzak gelinceye kadar bu gemideki yiyeceklerle yetindiler.¹⁸²

Bu sırada bir Haçlı Kraliçesi yaklaşık 2.000 muhariple denizden harekete geçti. Fakat İskenderiye yakınlarında adamlarıyla

¹⁸¹ Şeşen, *age.*, s. 441.

¹⁸² İbnü'l-Esîr, XII, s. 55.

birlikte esir alındı. Daha sonra Papa III. Clemens'in (Clement) mektubu Haçlılara ulaştı. Bilindiği gibi aslında Papa Haçlıların en büyük lideridir. O Roma'nın gerçek hükümdarıdır. Hristiyanlar onun emrine göre hareket ederler, onlara göre Papanın sözü peygamberlerin sözü gibi olup asla karşı çıkmazlar, Papanın yasakladığı şahıs her şeyden mahrumdur, onun kendine yaklaştırdığı şahıs Allah'a yakındır. İşte burada bahsetmeye çalıştığımız bu Papa Haçlılara gayelerine sınımsız sarılmalarını emrediyor ve bütün Hristiyanlara kara ve deniz yoluyla kendilerine yardıma koşmaları için haber gönderdiğini, yardımcı kuvvetlerin gelmek üzere olduğunu bildiriyordu ki bu sayede daha da güçlendiler ve hırsları daha çok arttı.¹⁸³

Haçlıların Mevzilerinden Çıkmaları

Haçlılar bir biri ardına yardımcı birlikler geldiğini ve Henry'nin yanında getirdiği para ve muhtelif imkânlarla kendileri için asker topladığını görünce gizlendikleri mevzilerden çıkıp Müslümanlarla savaşa girmeye karar verdiler. Akkâ önlerinde şehri muhasara etmek ve şehir halkıyla savaşmak üzere bir miktar kuvvet bıraktıktan sonra 11 Şevval 586 (11 Kasım 1190) günü kum taneleri kadar çok ve ateşli askerlerle mevzilerinden çıktılar. Salâhaddin bu durumu görünce Müslümanların ağırlıklarını Akkâ'ya üç fersah mesafedeki Kaymûn'a gönderdi. Alman Kralının ölümünden sonra çeşitli bölgelere gönderdiği askerler de Salâhaddin'in yanına geri dönmüştü. Sultan askerlerini gayet güzel bir şekilde mevzilere yerleştirmiş olarak Haçlılarla karşılaştı.

Oğulları el-Efdal Ali, ez-Zâhir Gazi ve ez-Zâfir (Hıdır) merkezde bulunuyordu. Kardeşi el-Âdil Ebûbekir, Mısır kuvvetleri ve onlara katılan birliklerle sağ cenahta, Sincar Hâkimi İmâdeddin, Hama Hâkimi Takiyyüddin ve Cezîret İbn Ömer Hâkimi Sencerşâh da çok sayıda emiriyle sol cenahta idi. Tam bu sırada Salâhaddin her zamanki gibi sancılandı ve askerleri yukarıdan görebileceği bir tepe üzerine kendisi için küçük bir

¹⁸³ İbnü'l-Esîr, XII, s. 55-56.

otağ kurdurdu. Oraya konaklayıp askerleri gözetlemeye başladı. Haçlılar oradaki bir nehrin doğu yakasını takip ederek nehrin kaynağına kadar geldiler. Burada İslâm ordusunun çokluğunu görüp korkuya kapıldılar. Bu arada hücum birliği de yetişip o kadar çok ok yağdırdılar ki, atılan oklardan neredeyse güneş görünmez oldu. Bunu gören Haçlılar nehrin batı tarafına geçtiler. Ancak hücum birliği bir araya toplanmış ve birbirlerine sıkıca sarılmış olan Haçlılarla savaşa devam etti. Hücum birliğinin gayesi Haçlıları kendi üzerlerine çekmekti. Haçlılar onların üzerine yürüyecek olursa Müslüman birlikler de onların üzerine saldırarak ve böylece savaş alevlenecekti. Savaşa ara verilip askerler istirahata çekildi. Haçlılar mevzilerinden ayrıldıklarına pişman olmuştu, bu sebeple yerlerine sıkıca tutunup geceyi o şekilde geçirdiler.¹⁸⁴

Haçlılar ertesi gün mevzilerine sığınmak maksadıyla Akkâ istikametinde geri döndüler. Hücum birliği de onları sürekli izliyor ve bazen kılıç, bazen mızrak ve bazen da ok yağdırarak savaşa devam ediyordu. Haçlılar başlarına gelen felâketten Müslümanların haberdar olmamaları için öldürülen adamlarını da yanlarında götürüyorlardı. Eğer Salâhaddin sancılanmasaydı hiç şüphesiz bu hadise Haçlılara çok pahalıya mâl olurdu. Sonunda Haçlılar mevzilerine ulaştılar, bir daha da oradan çıkmadılar. Bu arada Müslümanlar da ordugâhlarına döndüler. Hristiyanlardan pek çok kişiyi öldürmüşlerdi.

Bir grup Müslüman da 23 Şevval 586 (23 Kasım 1190) günü pusu kurup başka bir Haçlı birliğine saldırdı. Dört yüz Haçlı süvarisi onların karşısına dikildi. Müslümanlar kısa bir müddet onlarla savaştıktan sonra geri çekilir gibi yaptılar. Haçlılar da pusu noktasını geçinceye kadar onları takip ettiler. Pusudaki Müslümanlar üzerlerine saldırınca Haçlılardan kurtulan olmadı.

Daha sonra Haçlılar arasında kıtlık baş gösterdi, bir çuval buğday yüz Suriye dinarından fazla ediyordu; ancak Franklar buna sabredip dayandılar. Müslümanlar muhtelif şehirlerden onlara yemek gönderiyorlardı. Bunlar arasında Beyrut Müs-

¹⁸⁴ İbnü'l-Esîr, XII, s. 56. Krş. Lyons-Jackson, *age.*, s. 387 vd.

tahfızı Emir Üsâme de vardı. Üsâme onlara yemek vs. gönderirdi. “el-Maştûb” adıyla tanınan Seyfeddin Ali b. Ahmed de Sayda’dan Haçlılara yiyecek gönderiyordu. Aynı şekilde Askalân ve diğer şehirlerden erzak gönderiliyordu. Eğer Müslümanlar onlara yiyecek göndermeseydi özellikle kış mevsiminde denizdeki fırtına sebebiyle gemiler erzak getiremediği için hepsi helâk olurlardı.¹⁸⁵

Akkâ’ya Başka Birliklerin Gönderilmesi ve Bu Meseledeki İhmâl ve Gevşeklik

Kış bastırıp fırtınalar başlayınca Haçlılar liman dışındaki gemilerine bir zarar gelmesinden korkarak onları Sûr ve adalara gönderdiler. Bunun üzerine de Akkâ’ya giden deniz yolu açılmış oldu. Bu defa Akkâlilar, Salâhaddin’e haber göndererek canlarının sıkıldığını, üzüntü ve bıkkınlık içinde olduklarını bildirip şikâyetçi oldular. Akkâ’daki kuvvetlerin başında Emir Hüsâmeddin Ebû’l-Heycâ es-Semîn vardı. Bu haber üzerine Salâhaddin oradaki birliklerin yerine yeni birlikler gönderilmesini ve oradakilerin şehirden çıkarılmasını emretti. Kardeşi el-Melikü’l-Âdil’e de derhal bu işe girişmesini söyledi. el-Melikü’l-Âdil deniz tarafına geçip Cebel-i Hayfa’nın altında konakladı. Savaş gemileriyle yük gemilerini toplayıp yanına ulaşan askerleri Akkâ’ya göndermeye ve aynı sayıdaki askeri de Akkâ’dan çıkarmaya başladı. Bu şekilde yirmi emir Akkâ’ya girdi. Orada 60 emir vardı. Şehre girenler çıkanlara göre azdı. Salâhaddin’in adamları asker toplayıp Akkâ’ya gönderme işini ihmal ettiler.

Salâhaddin’in hazinesine Hristiyan bir topluluk nezaret etmekteydi. Bunlar yanlarına gelen askerleri çeşitli nedenlerle incitip darıltıyorlardı. Bu yüzden pek çok kişi dağıldı.¹⁸⁶ Salâhaddin’in bu meseleyi gerektiği kadar ciddiye almayıp gevşek davranması, nâiblerine güvenmesi ve nâiblerin de ihmalkârlığı bu sebeplere eklenince hiçbir şey yapılamadan kış bastırdı. Haçlı gemileri Akkâ’ya döndü ve böylece yollar kapandı. Ancak yüzme bilenler mektup getirerek irtibat sağlıyorlardı.

¹⁸⁵ İbnü’l-Esîr, XII, s. 56-57.

¹⁸⁶ Lyons-Jackson, *age.*, s. 390.

Akkâ'ya giden emirler arasında Seyfeddin Ali b. Ahmed el-Maştûb, Çavlı'dan sonra Esedüddin'e bağlı askerlerin (Esediyye) kumandanı olan İzzeddin Arsal, Çavlı'nın oğlu ve diğerleri vardı. Bunlar Akkâ'ya 587 yılı başında (Ocak 1191) girmişlerdi. Bir grup, Salâhaddin'e Akkâ'dakilere çok miktarda yiyecek, zahire ve erzak göndermesini ve onlara orada kalmaları için emir vermesini tavsiye etmişti. Onlar tecrübeli, feleğin çemberinden geçmiş kimselerdi ve kalpleri içinde bulundukları duruma alışmıştı. Fakat Salâhaddin onları dinlemedi, onların sıkılıp üzüldüklerini bu yüzden korku ve acze düştüklerini sanıyordu; hâlbuki durum bunun tersiydi.¹⁸⁷

Erbil Hâkimi Zeyneddin Yûsuf'un Ölümü ve Kardeşi Muzaffereddin'in Erbil'e Gitmesi

Erbil Hâkimi Zeyneddin Yûsuf b. Zeyneddin Ali askerleriyle Salâhaddin'in yanına gelmişti. Orada hastalandı ve 18 Ramazan 586 (19 Ekim 1190) günü öldü. Onun kardeşi Muzafferüddin taziye meselesiyle hiç uğraşmıyor, bilâkis merhum kardeşinin çadırında oturmuş onun geride bıraktığı şeylerle ilgileniyor ve gerekli tedbirleri alıyordu. Emirlerinden bir kısmını da tevkif etmişti. Süratle üzerlerine yürüyüp onlara göz açtırmamıştı. Bu emirler arasında Heftidgân Kalesi Hâkimi Buldacı da vardı. Salâhaddin'e haber gönderip Urfa ve Harran'dan vazgeçmesini istedi. Sultan da orayı Buldacı'ya ikta etti. Ayrıca Şehrizûr ve oraya bağlı bulunan yerlerle Derbend-i Karabli ve Benî-Kıfcak'ı da ona verdi. Zeyneddin ölünce Erbil'dekiler ahlâk ve yaşayışını beğenip çok sevdikleri Mücâhidüddin Kaymaz'a haber gönderip kendisini melik yapmak istediklerini bildirdiler. Fakat Mücâhidüddin ile efendisi İzzeddin Atabeg Mesûd b. Mevdûd, Salâhaddin'den korktukları için buna cesaret edemediler.

Erbil'in terk edilmesinin en büyük sebebi İzzeddin'in, Mücahidüddin'i tevkif etmesiydi. Bu yüzden Zeyneddin, Erbil'e hâkim olmuştu, İzzeddin daha sonra Mücâhidüddin'i serbest bırakıp kendisine nâib tayin etti.

¹⁸⁷ İbnü'l-Esîr, XII, s. 57-58.

Atabeg İzzeddin onu kendine nâib tayin etmiş, fakat tam yetki vermemiş ve Mücâhidüddin'in gulâmlarından birini onunla birlikte görevlendirmişti. Bu gulam da yönetimde söz sahibiydi ve bazı meselelerde ona muhalefet ediyordu. Bundan dolayı Mücâhidüddin çok öfkeliydi. Erbil'e davet edilince güvendiği adamlar: "Falan oraya hâkim olup da bana mâni olmasın diye kabul etmiyorum." dedi. Bunun üzerine Muzafferüddin gelip Erbil'e hâkim oldu. Böylece Erbil Atabeg hanedanının boğazında bir düğüm olarak kaldı ve bir türlü boğazlarından aşağıya indiremediler.¹⁸⁸

Takiyyüddin'in Fırat'ı Geçerek Harran'ı ve el-Cezîre'nin Diğer Beldelerini Ele Geçirmesi, Ahlat ve Mûte'ye Yürümesi

Takiyyüddin 587 yılının Safer ayında (Mart-1191) Suriye'den el-Cezire'deki Harran ve Urfa'ya hareket etti. Amcası Salâhaddin bu şehirleri Muzaferrüddin'den alıp Suriye'de elinde bulunan yerlere ilâveten ona ikta etmişti. Sultan, Takiyyüddin ile bu beldeleri askerlere ikta ettikten sonra askerleri yanına alıp Haçlılara karşı kendine yardıma gelmesini kararlaştırmıştı. Takiyyüddin Fırat'ı geçip o yöredeki durumu ıslâh ettikten sonra kendisine ait olan Meyyâfârikîn'e gitti. Oraya varınca o civardaki diğer şehirleri de ele geçirmek istedi. Diyarbekir'e bağlı Hâni'ye yürüyüp muhasara ettikten sonra şehri zaptetti. Yanında yedi yüz süvari vardı. Ahlat Hâkimi Seyfeddin Begtimür onun Hâni'yi ele geçirdiğini duyunca askerlerini toplayıp üzerine yürüdü. Askerlerinin sayısı dört bin süvariye buldu. İki ordu karşılaşp savaşa tutuştu, fakat Ahlat askerleri Takiyyüddin karşısında tutunamayp yenildi.

Takiyyüddin onları takip edip beldelerine girdi. Begtimür efendisi Şâh-ı Ermen'in veziri Mecdüddin b. Raşîk'i yakalayp oradaki bir kaleye hapsetmişti. Yenilgiye uğrayınca kale müstahfızına mektup gönderip Mecdüddin'i öldürmesini emretti. Elçi

¹⁸⁸ İbnü'l-Esîr, XII, s. 58-59.

Takiyyüddin kaleyi muhasara ederken oraya vardı. Takiyyüddin mektubu alıp kaleyi ele geçirdi. Mecdüddin'i de serbest bıraktı. Sonra Ahlat üzerine yürüyerek şehri muhasara etti. Fakat askerlerinin azlığından dolayı maksadına ulaşamadan geri döndü. Buradan Malazgird'e giderek orayı da kuşattı ve şehir halkını sıkıştırdı. Muhasara uzun süre devam etti. Halk zor durumda kalınca ondan birkaç gün mühlet istediler, o da kabul etti; fakat Takiyyüddin hastalandı ve verdiği sürenin dolmasına iki gün kala öldü, askerler de dağıldı. Oğlu ve adamları tabutunu götürdüler. Begtimür geri döndü ve durumu kuvvetlendi. Hükümdarlığı sona ermek üzereyken yeniden ülkesine hâkim oldu. Böylece Mecdüddin öldürülmekten Begtimür de esir düşmekten kurtulmuş oldu.¹⁸⁹

Haçlıların Batı'dan Deniz Yoluyla Akkâ'ya Gelmeleri

Akkâ önünde bulunan Haçlılara 587 (1191-1192) yılında deniz yoluyla yardımcı kuvvetler geldi. İlk gelen Fransa Kralı Philippe Auguste idi. Philippe 12 Rebiülevvel 587 (9 Nisan 1191) günü Akkâ'ya varmıştı. Fakat o zannedildiği kadar çok büyük bir kuvvetle gelmemişti, maiyetinde sadece altı büyük şileb vardı. Akkâ önünde bulunan Frankların bu yardımcı kuvvetler sayesinde cesaretleri arttı ve oradaki Müslümanlara karşı savaşmakta ısrar ettiler.

Salâhaddin bu sırada Şafraam önlerindeydi. Her gün Haçlıların üzerine yürür, onları savaşla meşgul ederek şehre hücum etmelerine mani olurdu. Beyrut mustahfızı Emir Üsâme'ye haber gönderip yanında bulunan savaş gemilerini ve diğer gemilerini donatıp içini savaşçılarla doldurmasını ve Frankların Akkâ'ya hücum etmelerine engel olmak üzere göndermesini emretti. Üsâme bu emri yerine getirip gemileri gönderdi. Bu gemiler İngiltere Kralının adamlarıyla dolu beş gemiye rastladı. Kral bunları önden göndermiş, kendisi Kıbrıs'ı ele geçirmek gayesiyle ada önlerinde kalmıştı. Müslüman savaş gemileri İngiliz gemileri üzerine yürüyüp onları mağlup ettiler, içindikileri esir edip

¹⁸⁹ İbnü'l-Esîr, XII, s. 63.

yanlarında bulunan yiyecek, para ve eşyayı aldılar. Salâhaddin civarda bulunan nâiblerine de emir verip aynı şekilde hareket etmelerini istedi, onlar da bu emre uydular.

Akkâ önlerinde bulunan Haçlılara gelince, onlar şehirdekilerle savaşa devam ettiler. 4 Cemaziyevvel 587 (30 Mayıs 1191) günü yedi mancınık kurarak şehri taşa tuttular. Salâhaddin bu durumu görünce Şafraam'dan ayrıldı. Askerler her gün yanına gelip geri dönerek yorulmasınlar diye onların yanına gitti. Haçlılar savaş için seferber olunca Salâhaddin hemen harekete geçerek mevzilerin arkasından onlara saldırır, Haçlılar da şehirdekileri sıkıştırmayı bırakıp onunla savaşa girerlerdi. Böylece şehir halkının yükünü hafifletmiş oluyordu.¹⁹⁰

Daha sonra 13 Cemaziyevvel 587 (8 Haziran 1191) günü İngiltere Kralı I. Richard da geldi. İngiliz donanması yolda fırtınaya yakalanınca Kıbrıs Adası'na sığınmış, burayı istila edip Bizans'ın elinden almıştı. İngiltere Kralı, Kıbrıs'a varır varmaz ada hâkimine hainlik ederek 21 Mayıs 1191 tarihinde Isaakios Komnenos'un idaresindeki Kıbrıs'ın tamamına hâkim oldu.¹⁹¹ Bu sayede hem kendi topraklarını genişletmiş ve hem de Haçlıların gücüne güç katmıştı. Kıbrıs'taki işlerini tamamlayınca Akkâ önlerinde bekleyen Haçlıların yanına gitti, içi muharip ve eşya dolu 25 parça büyük gemiyle onlara katıldı. Onun sayesinde Haçlıların fenalıkları daha da arttı. Müslümanlara daha çok zarar verdiler ve zor durumlara soktular. Müslümanlar İngiltere Kralının yüzünden benzeri görülmemiş sıkıntılara ve belalara uğradı.¹⁹² Haçlılar, İslâm donanmasına ve Akkâ'nın denizden yardım almasına engel oldular. Haçlı donanması, Akkâ Limanı'nı abluka altına aldı.

İngiltere Kralının geldiğini duyan Salâhaddin derhal büyük bir gemi hazırlanmasını, içine muhariplerle birlikte silah,

¹⁹⁰ Şeşen, *age.*, s. 151.

¹⁹¹ Ebu'l-Ferec, II, s. 454. Krş. Demirkent, "Haçlı Seferleri Döneminde Doğu-Akdeniz'de Deniz Hâkimiyeti", *Haçlı Seferleri Tarihi: Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, İstanbul 2007, s. 234; Runciman, III, s. 38; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 155.

¹⁹² Şeşen, *age.*, s. 150.

alet, malzeme ve erzak konulmasını emretti. Hazırlanan gemi Beyrut'tan gönderildi. İçinde yedi yüz savaşçı vardı. İngiltere Kralı bu gemiye rastlayıp savaşa tutuştu. Gemidekiler de büyük bir sabırla ona karşı savaştilar. Kurtulmaktan ümit kesince de gemi komutanı Candâriyye'nin Reisi Ya'kub el-Halebî ("İbn Şaktîn'in gulâmı" adıyla tanınırdı) geminin alt katına inip geniş bir delik açtı; çünkü Haçlıların gemideki Müslümanları ve yanlarında bulunan zahireyi ele geçirmelerini istemiyordu. Böylece gemi battı ve gemide bulunan her şey denizin derinliklerinde kayboldu. Akkâ'da az sayıda insan vardı ve bundan dolayı muhariplere muhtaç durumdaydı. Haçlılar daha sonra debbâbeler yapıp onlarla hücumla geçtiler. Fakat Müslümanlar bunların bir kısmını yaktı, bir kısmını da ele geçirdiler. Bunun üzerine büyük bir mancınık kurup onunla hücumla geçtiler. Müslümanlar kaleden çıkarak şehrin dışında onlarla savaşa girip söz konusu büyük mancınığı da ele geçirdiler. Haçlılar bütün bunlardan da bir fayda sağlayamadıklarını görünce topraktan büyük bir tepe yaptılar ve onu şehre doğru yaklaştırdılar. Onun arkasına gizlenip savaşa devam ettiler. Şehirdeki Müslümanlar onlara hiçbir zarar veremiyordu. Tepe planlanan yüksekliğinin yarısına kadar gelmişti. Onun arkasında gölgelenip savaşıyorlardı. Müslümanlar ateşle veya başka bir şeyle onlara zarar veremiyorlardı, bu yüzden Akkâ'daki Müslümanların başına büyük bir felaket geldi. Salâhaddin'e haber gönderip durumlarını bildirdiler, fakat Sultan onlara yardım edemedi.¹⁹³

Haçlıların Akkâ'yı Ele Geçirmeleri

Haçlılar 17 Cemaziyelâhir 587 (12 Temmuz 1191) Cuma günü Akkâ şehrini istilâ ettiler. Şehirdeki halkın cesaretini kıran ve onları gevşekliğe iten ilk hadise şöyle olmuştur: "el-Maştûb" adıyla bilinen Emir Seyfeddin Ali b. Ahmed el-Hakkâri birkaç emirle birlikte orada bulunuyordu. Emir Seyfeddin bu emirlerin en büyüğü ve en önde geleniydi. Fransız Kralının yanına gidip

¹⁹³ İbnü'l-Esir, XII, s. 64-65.

Akkâ'daki Müslümanların serbest bırakılması ve Salâhaddin'e katılmalarına izin verilmesi şartıyla şehri teslim etmek istediğini bildirdi. Fakat Kral kabul etmedi. Bunun üzerine de Ali b. Ahmed şehre geri döndü. Şehirdekilerin cesareti kırıldı, moralleri bozuldu. Savaşma azimleri kırılıp kendi dertlerine düştüler.

Bundan sonra Akkâ'da bulunan emirlerden ikisi el-Maştûb'a yapılanları görünce, geceleyin bir halat alarak küçük bir savaş gemisine binip arkadaşlarından gizlice ayrıldılar ve Müslümanların ordugâhına gittiler. Bunlar İzzeddin Arsal el-Esedî ve İzzeddin Çavlı'nın oğlu idi. Yanlarında başkaları da vardı. Sabahleyin onların ayrıldığını görenlerin azim ve cesaretleri bir kat daha kırıldı, moralleri bozuldu. Artık öleceklerine kesin gözüyle bakıyorlardı.

Daha sonra Haçlılar, Salâhaddin'e haber gönderip şehrin teslimini istediler. O da bazı şartlarla kabul etti. Buna göre Salâhaddin Akkâ'dakilerin sayısınca Haçlı askerini serbest bırakacak, onlar da Akkâ'dakileri salıverecekti. Haçlılar "Salbût" haçının da kendilerine teslim edilmesini şart koşmuşlardı. Fakat daha sonra bunlara da razı olmadılar. Bunun üzerine Salâhaddin Akkâ'daki Müslümanlara haber gönderip şehirden topluca çıkmalarını ve sahil boyunca ilerleyerek düşman üzerine tek bir kuvvet gibi saldırmalarını ve şehri olduğu gibi bırakmalarını emretti. Kendisi de askerleriyle onların çıkacağı tarafa doğru geleceğini ve Haçlılarla savaşarak onların kendisine katılmasını sağlayacağını bildirdi. Onlar da hemen teşebbüse geçtiler. Her biri sahip olduğu şeylerden yanına almak istediklerini respite başladı. Fakat bu işlerini bitiremeden sabah oldu ve bu yüzden kararlaştırdıkları plan işe yaramadı.

Sabah olunca halk şehri müdafaadan aciz kaldı, Haçlılar da olanca güçleriyle hücumla geçti. Şehirdekiler surlara çıkıp Müslümanlar görsün diye bayraklarını sallıyorlardı. Bu sıkıntıya düştüklerini ifade etmek için kullandıkları bir parola idi. Müslümanlar bu durumu görünce ağlayıp feryat etmeye başladılar. Haçlıların, Akkâ'dakilerle uğraşmaktan vazgeçtiklerini zannede-

rek her taraftan saldırıya geçtiler. Salâhaddin ise en önde onları teşvik ediyordu.

Haçlılar mevzilerinden çıkıp şehir tarafına yönelmişlerdi. Müslümanlar onların kazdıkları mevzilere yaklaştılar; hatta neredeyse bu mevzilere girip Haçlıları kılıçtan geçireceklerdi. Bu arada bir çığlık koptu ve Haçlılar geri dönüp Müslümanların mevzilere girmelerine engel oldular. Ayrıca şehrin karşısına içerdekiyle savaşıcak askerî birlikler bıraktılar.

el-Maştûb, Salâhaddin'in kendilerine hiçbir fayda sağlamadığını ve hiçbir zarara mani olamadığını görünce Haçlıların yanına gidip bazı şartlarla şehrin teslimini kararlaştırdı. Buna göre şehirdekiler mallarını yanlarına alacak, onlara iki yüz bin dinar para verecek ve tanınmış beş yüz esiri serbest bırakacaklardı. Ayrıca "Salbût" haçını iade edecek ve Sûr Hâkimi Conrad'a da on dört bin dinar vereceklerdi. Hristiyanlar buna razı oldular ve şartlara bağlı kalacaklarına yemin ettiler. Para ve esirler iki aya kadar teslim edilecekti.¹⁹⁴

Haçlılar anlaşmaya bağlı kalacaklarına yemin ettikten sonra el-Maştûb şehri onlara teslim etti, onlar da 12 Temmuz 1191 günü barış yoluyla şehre girdiler.¹⁹⁵ Fakat şehri ele geçirince Müslümanlara ve mallarına dokunmayacaklarına dair ettikleri yeminlerini bozarak hainlik ettiler. Müslümanları tutup hapsedtiler. Bunu da Müslümanların verdikleri sözü yerine getirmeleri için yaptıklarını söylediler. Salâhaddin'e haber gönderip para, esirler ve haçın gönderilmesini istediler. Yanlarındaki Müslümanları ancak o zaman salıvereceklerini bildirdiler. Bunun üzerine Salâhaddin para toplamaya başladı. Salâhaddin'in yanında para yoktu, ülkenin muhtelif yerlerinden gönderilen paraları harcıyordu. Yanında yüz bin dinar toplanınca emirlerini yanına çağırıp onlarla durum değerlendirmesi yaptı. Kumandanlar da

¹⁹⁴ Şeşen, *age.*, s. 156-157. İki taraf arasında yapılan antlaşmanın ayrıntıları için bkz. Polat, *Salâhaddin Eyyûbî'nin Haçlı Siyaseti...*, s. 225-233.

¹⁹⁵ İmâdeddin Kâtib, *el-Fethül-Kussî*, s. 512-519; Süryani Mikhail, s. 285; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, II, s. 119-120. Krş. Runciman, III, s. 44-45; Stevenson, s. 267-273; Azzam, *age.*, trc., s. 267; Lyons-Jackson, *age.*, s. 397.

Haçlılar geri gelip Müslümanları serbest bırakacaklarına dair yemin etmedikçe bir kuruş dahi göndermemesini, ayrıca nispeten daha sözüne güvenilir ve dindar olan Templier Tarikatının da onlara kefil olmasını şart koşmasını tavsiye ettiler.

Bunun üzerine Salâhaddin de bu durumu onlara bildirdi. Templier Tarikatı mensupları: “Biz ne yemin eder ne de kefil oluruz. Çünkü biz yanımızdakilere hainlik edilmesinden korkarız.” dediler. Haçlı Kralları da: “Siz bize parayı, esirleri ve haçı teslim ederseniz biz de yanımızdakiler için bir tercihte bulunuruz.” diye karşılık verdiler. İşte o zaman Salâhaddin onların hainlik etmekte kararlı olduklarını gördü ve hiçbir şey göndermedi. Cevabi mektubunda da: “Biz bu parayı, esirleri ve haçı size göndereceğiz. Geri kalan taahhütlerimiz için de rehineler bırakacağız. Buna karşılık siz de bizim adamlarımızı serbest bırakacak, Templier Tarikatı da rehinelere kefil olacak ve onlara zarar gelmeyeceğine dair yemin edecek.” dedi. Fakat onlar: “Biz yemin etmeyiz, siz topladığınız yüz bin dinarı esirleri ve haçı gönderirsiniz, biz de sizin adamlarınızdan dilediklerimizi serbest bırakır, dilediklerimizi de geri kalan para gelinceye kadar yanımızda tutarız.” dediler. İşte bu sözler üzerine halk onların anlaşmaya ihanet edeceklerini anladı. Çünkü onlar askerlerin gulâmlarını, Kürtleri ve önemsiz kişileri serbest bırakacak, emirleri ve zenginleri yanlarında alıkoyacak ve onlardan fidye isteyeceklerdi. Fakat sultan bunları kabul etmedi. Haçlılar, 27 Receb 587 (20 Ağustos 1191) Salı günü piyade ve süvari birlikleriyle şehrin dışına çıktılar, Müslümanlar da onların üzerine yürüyüp hücum ettiler. Böylece bulundukları yerden ayrıldılar; fakat Frankların yanlarında bulunan Müslümanların çoğunun öldürüldüğünü ve kılıçtan geçirildiğini, emirlere önde gelen simalara ve zenginlere dokunulmadığını gördüler. Franklar onların dışında kalan köylüleri, adamlarını ve fakirleri öldürmüşlerdi.¹⁹⁶ Haçlılar bu katliamda 3.000 kadar Müslüman şehit ettiler. Salâhaddin bu durumu görünce topladığı parayı harcadı ve esirlerle haçı Dimaşk’a

¹⁹⁶ Ebu'l-Ferec, II, s. 457.

geri gönderdi.¹⁹⁷ Prof. Dr. Işın Demirkent, savaş esirlerinin böylesine bir vahşetle öldürülmesini kinayeli bir şekilde “Batı usulü bir teşekkür” diye tanımlamış ve eleştirmiştir. Zira Sultan Salâhaddin henüz Haçlıların Akkâ kuşatması sürerken Haçlı karargâhında hasta yatan Fransa Kralına, beslenip iyileşmesi için piliçler yollayacak kadar merhametli davranmıştı.¹⁹⁸

Akkâ yeniden Haçlıların eline geçmişti ve bir asır boyunca “İkinci Krallık” adıyla anılacak Haçlı devletinin başkenti ve idare merkezi olacaktı.

1183 yılında Akkâ’ya uğrayan Seyyah İbn Cübeyr bu şehir hakkında şunları söylemiştir:

“Akkâ, Haçlıların Şâm (Suriye) topraklarındaki kentlerinin merkezidir. Denizde yürüyen dağlara benzeyen gemilerin yük boşalttığı, her geminin uğradığı bir limanıdır. Büyüklükte İstanbul’a benzer. Gemilerin ve dostların buluştuğu, her taraftan Müslüman ve Hristiyan tacirlerin bir araya geldiği bir yerdir. Sokak ve caddeleri kalabalık olup, adım atacak yer yoktur. İnkâr ve isyanla kaynar. Her taraf haçlarla doludur. Burası elden çıkınca Müslümanlar çok gözyaşı dökmüşler ve onların üzüntü nedenlerinden biri olmuştur. Mescitleri kiliseye, minareleri çan kulesine döndürülmüş. Büyük camisinin sadece bir kısmı küçük bir mescit olarak Müslümanların elinde kalmış. Garipler, orada farz namazları kılmak için toplanırlar. Mihrabında Salih Peygamberin^(a.s.) kabri bulunur.

Kentin doğusunda Aynu’l-Bakar denen bir memba var. Allah, Adem’in^(a.s.) sığırını buradan çıkarmıştır. Suyu dik basamaklarla inilir. Üzerinde sadece mihrabı kalmış bir mescit mevcut. Haçlılar, doğusunda kendilerine bir tapınak yapmışlar. Müslüman da, kâfir de orada toplanır ve herkes kendi kıblesine döner.

¹⁹⁷ İbnü’l-Esîr, XII, s. 65-68; İbn Şeddâd, s. 165-175; Ebû Şâme, IV, s. 241-265. Krş. Şeşen, *age.*, s. 161; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 156-158; Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s. 202-211; Polat, *Salâhaddin Eyyûbi’nin Haçlı Siyaseti...*, s. 233-240.

¹⁹⁸ Demirkent, “Doğu Akdeniz’de Deniz Hâkimiyeti”, *age.*, s. 234-235, n. 39.

Burası Hristiyanlarca korunan önemli bir yer. Allah Müslümanlara orada sürekli namaz kılmak nasip etsin.”¹⁹⁹

İbn Cübeyr,²⁰⁰ Akkâ ve Sur gibi şehirlerde yaşayan Müslüman esirlerin durumunu oldukça ıztırap içinde anlatmıştır: “Bu kentlere girenin karşılaştığı acı manzaralardan biri de, Müslüman esirlerdir. Zincirlere bağlı yaşar; ağır işlerde köle gibi çalıştırılırlar. Kadın esirler de aynı durumdadır. Ayaklarında demir halkalar var. Yürekler parçalanır, ama acımanın da onlara bir faydası dokunmaz.

Allah, Şam’ın ileri gelenlerinden olan ve bolluk içinde yaşayan iki zengin tâciri esirlerin kurtulmasına sebep kılmıştır: Biri Nasr b. Kavvam, öbürü, Ebu’d-Dürr Yakut Mevlâ’l-Attafi’dir. Bu iki adam, sürekli Frank (Haçlı) sahillerinde ticaret yaparlar. Bunlarda bunlardan başkasının adı duyulmaz. Bunların kredi veren güvenilir adamları vardır. Bütün kervanlar bu ikisinin mallarını taşırlar. Çok büyük servet sahibidirler. Hem Müslüman hem de Frank (Haçlı) yöneticiler nezdinde saygı görürler. Allah bunları hem kendi hem de başka vasiyette bulunanların mallarıyla Mağripli esirlerin kurtuluşu için sebep kılmış. Güvenilir oldukları ve bu uğurda da paralarını harcadıkları için, hemen bütün Mağripliler bunlar sayesinde esaretten kurtulmuştur. Paralarını ve çabalarını sürekli kullarını Allah düşmanı kâfirlerin ellerinden kurtarmak için harcamaktadırlar. Allah, iyilik yapanların ecrini zayi etmez.”

Sultan Salâhaddin Haçlılara ağır darbeler indirmiş, Kudüs’ü de fethederek zaferlerini taçlandırmış, onları Suriye ve Filistin’den tamamen söküp atacakken III. Haçlı Seferi yoluyla Avrupa’dan gelen takviye kuvvetler buna engel olmuştu.

Haçlılar Akkâ’yı işgal ettikten sonra aralarında paylaşım sorununu yaşamaya başladılar. Richard ve Philippe aralarında her şeyi eşit paylaşacaklarına dair karar aldılar ve sancaklarını şehre diktiler. Bu sırada Alman Haçlı ordusundan geriye kalan cılız kuv-

¹⁹⁹ *Rihle*, s. 224.

²⁰⁰ *Rihle*, s. 229-230.

vetlere komuta eden Avusturya Markgrafı Leopold de İmparator Friedrich Barbarossa'nın hakkına dayanarak kendi sancağını diğerlerinin yanına dikti. Ancak Richard hakkına düşenden daha fazlasına tamah ettiği için Leopold'un sancağını zorla indirip kalenin dışındaki hendeğin suyu içine attı. Ancak bir yıl sonra bu yaptıklarının hesabı kendisinden fena halde sorulacaktı.²⁰¹

Haçlıların Hayfa Yöresine Saldırımları ve Arsûf Savaşı

Haçlılar Akkâ meselesini hallettikten sonra 28 Receb 587 (21 Ağustos 1191) günü oradan ayrılıp 1 Şaban 587 (24 Ağustos 1191) tarihinde deniz sahilini takip ederek Hayfa'ya doğru gittiler ve sahilden hiç uzaklaşmadılar. Salâhaddin onların gittiklerini duyunca askerlerine hareket edeceklerini duyurdu ve oradan ayrıldılar. O gün öncü birliğinin başında Salâhaddin'in oğlu el-Melikü'l-Efdal vardı. Seyfeddin Ayazkuş, İzzeddin Curdik ve birkaç yiğit emir de onun yanında bulunuyordu. Giderken Haçlıları oldukça sıkıştırdılar, öyle ok yağdırıyorlardı ki neredeyse güneş görünmez oluyordu. Haçlıların artçılarına saldırıp birçok kişiyi esir aldılar.

el-Efdal babasına durumu bildirip yardım istedi. Salâhaddin de orduya onun yanına gitmelerini emretti. Fakat onlar savaşa hazır olmadıklarını ve sadece yürüyüş maksadıyla çıktıklarını söyleyerek özür dilediler. Bu sebeple de yardım gerçekleşmedi. İngiltere Kralı da Haçlı artçılarının yanına dönüp onları himaye etti ve hep birlikte Hayfa'ya gelip konakladılar. Müslümanlar ise oraya yakın bir köyde Kaymün'da konakladılar. Haçlılar öldürülen ve esir alınan adamlarına ve telef olan atlarına karşılık Akkâ'dan yenilerini getirdiler, sonra Kaysariyye'ye doğru gittiler. Müslümanlar da onlarla birlikte hareket ediyor ve kapıp kaçır-dıkları Haçlıları öldürüyorlardı. Çünkü Salâhaddin ele geçireceği Haçlıları Akkâ'da öldürdükleri Müslümanlara karşılık olmak üzere öldürmeye yemin etmişti.²⁰²

²⁰¹ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 157; Runciman, III, s. 45.

²⁰² Şeşen, *age.*, s. 162; Runciman, III, s. 48.

Haçlılar, Kaysâriyye'ye yaklaşıncâ Müslümanlar da onlara yetişerek çetin bir savaşa girdiler ve intikamlarını aldılar. Haçlılar orada konaklarken Müslümanlar da onlara yakın bir yerde gecelediler. Haçlılar konakladıktan sonra birçok kişi ordugâhtan uzaklaştı. Öncü birliğindeki Müslümanlar onlara hücum edip ağır bir darbe indirdiler, bazılarını öldürüp bir kısmını da esir aldılar.²⁰³

Haçlılar daha sonra Kaysariyye'den Arsûf'a gittiler. Fakat Müslümanlar onlardan önce Arsûf'a hareket etmişler ancak yolun darlığı sebebiyle fazla ilerleyememişlerdi. Haçlıların kendilerine yetiştiğini gören Müslümanlar üzerlerine şiddetle hücum edip onları denize sürdüler. Bazıları denize atladı ve pek çok haçlı askeri öldürüldü.

Bunu gören Haçlılar bir araya toplandılar. Hristiyan süvariler toplu halde Müslümanlara saldırdılar. Müslümanlar mağlup olup sağına soluna bakmadan dağıldılar. Müslümanlardan pek çok kişi öldürüldü ve mağlup birlikler Salâhaddin'in bulunduğu merkeze sığındılar. Eğer Haçlılar bunun bir bozgun olduğunu anlamış olsalardı, onları mutlaka takip eder ve peş peşe gelen bu bozgun sırasında Müslümanlar mahvolurlardı. Müslümanlara yakın bir yerde sık ağaçlarla kaplı bir orman vardı, onlar oraya girince Haçlılar bunu bir tuzak zannederek geri döndüler. Böylece Müslümanlar içinde bulundukları sıkıntılı durumdan kurtulmuş oldular. Bu arada Jacques d'Avesnes adlı şöhretli ve önemli bir Haçlı şövalyesi öldürüldü. Salâhaddin'in cesaret ve kahramanlığıyla tanınan Ayaz et-Tavîl adlı memlûkü de şehitler arasındaydı. O çok cesur ve yiğit bir askerdir.²⁰⁴

Haçlılar atlarından inince Müslümanlar da indiler. Atlarının dizginleri ellerindeydi. Hristiyan kuvvetleri daha sonra Yafa'ya giderek orada konakladılar. Yafa'da hiçbir Müslüman yoktu, hemen şehre hâkim oldular.

²⁰³ Şeşen, *age.*, s. 163; Runciman, aynı yer.

²⁰⁴ Runciman, III, s. 49-50; Lyons-Jackson, *age.*, s. 410-412.

Sultan Salâhaddin Askalân'ı Yıkma Zorunda Kalıyor

“Eğer şehri muhafaza etmek istiyorsan sen de bizimle gir veya büyük çocuklarından birini gönder, aksi takdirde Akkâ halkının başına gelenler bizim başımıza da gelmesin diye hiçbirimiz şehre girmeyiz.”

Arsûf'taki Müslümanlar yukarıda anlattığımız hezimete maruz kalınca Salâhaddin onların yanından ayrılıp Remle'ye gitti. Ağırlikları oradaydı. Emirlerini toplayıp yapılacak işler hakkında onlarla istişare etti. Emirler de Askalân'ın tahrip edilmesini tavsiye ederek: “Daha dün başımıza gelenleri gördün. Eğer Haçlılar Askalân'a gelirse biz de karşılıklarına çıkar ve onları şehirden uzaklaştırırız. Hiç şüphe yok ki, bizi oradan uzaklaştırmak için bizimle savaşacaklar ve orada konaklayacaklar. Eğer durum böyle olursa biz de Akkâ'da yaptığımız gibi yaparız. O zaman da zor durumda kalırız; zira düşman Akkâ'yı ve içindeki silah ve diğer şeyleri ele geçirmek suretiyle güçlendi. Biz ise kaybettiğimiz şeyler yüzünden zayıf duruma düştük; fakat çok geçmeden durumumuzu düzeltir kaybettiklerimizi yenileriz.” dediler.

Ne var ki Sultan'ın gönlü şehrin tahribine razı olmadı. Halka şehre girip orayı müdafaa etmelerini söyledi. Fakat kimse bunu kabul etmedi ve: “Eğer şehri muhafaza etmek istiyorsan sen de bizimle gir veya büyük çocuklarından birini gönder, aksi takdirde Akkâ halkının başına gelenler bizim başımıza da gelmesin diye hiçbirimiz şehre girmeyiz.” dediler. Sultan bu durumu görünce Askalân'a hareket etti ve şehrin yıkılmasını emretti. Bunun üzerine 19 Şaban 587 (11 Eylül 1191) günü şehir yıkılıp taşları denize atıldı. Sultan'ın ve halkın şehirde bulunan sayılamayacak kadar çok eşya, erzak ve zahiresi yok oldu. Haçlılar bir daha buraya göz dikmesinler diye taş üstünde taş bırakmadılar.²⁰⁵

Haçlılar Askalân'ın tahrip edildiğini duyunca bulundukları yerde durup şehre gitmediler. Konrad, Haçlılar Akkâ'yı alınca İngiltere Kralı Richard'ın kendisine ihanet edeceğini sezmış ve

²⁰⁵ İbnü'l-Esir, XII, s. 69-70. Krş. Runciman, III, s. 51; Şeşen, *age.*, s. 167.

onun yanından Sûr şehrine kaçmıştı. Burası ona aitti ve o sırada onun hâkimiyeti altındaydı. Konrad cesur ve ileri görüşlü bir Haçlı lideriydi. Bütün bu savaşlar onun eseridir. Askalân tahrip edilince İngiltere Kralına haber gönderip: “Senin gibi biri krallığa ve ordu kumandanlığına layık değildir. Salâhaddin’in Askalân’ı tahrip ettiğini duyduğun halde yerinde duruyorsun. Ey cahil adam! Salâhaddin’in Askalân’ı tahrip ettiğini duyunca süratle üzerine yürüyüp onu oradan uzaklaştırsaydın hiçbir muhasaraya veya savaşa lüzum kalmadan şehri ele geçirirdin; çünkü o orayı muhafazadan aciz olmasaydı zaten tahrip etmezdi. İsa’ya yemin ederim ki eğer ben senin yanında olsaydım Askalân bu gün bizim elimizde olurdu. Bir burcundan başka yeri de tahrip edilmezdi.” dedi.²⁰⁶

Salâhaddin Askalân’ı tahrip ettikten sonra 2 Ramazan 587 (23 Eylül 1191)’de oradan ayrılarak Remle’ye gitti. Şehrin kallesini ve Lüdd Kilisesi’ni yıktı. Sultan Askalân’ı tahrip ettiği sırada askerler el-Melikü’l-Âdil Ebû Bekir b. Eyyûb ile beraber Haçlıların karşısında bulunuyordu. Salâhaddin, Remle’yi tahrip ettikten sonra Kudüs’e gitti, şehri ve içinde bulunan silah, zahire ve diğer şeyleri gözden geçirdi, gerekli düzenlemeleri yaparak ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra 8 Ramazan 587 (29 Eylül 1191) günü, ordugâha döndü.²⁰⁷

O günlerde İngiltere Kralı da bir grup Haçlı askeriyle Yafa’dan çıktı. Bir Müslüman topluluğu onların üzerine saldırıp çok çetin bir şekilde savaştı. Az kalsın İngiltere Kralı esir alınacaktı. Adamlarından biri kendi canını feda ederek onu kurtardı. Kral kurtulurken o adam esir düştü.

Aynı şekilde bir Müslüman topluluğuyla Haçlılar arasında başka bir çatışma daha çıktı ve Müslümanlar galip geldiler.

²⁰⁶ İbnü’l-Esîr, XII, s. 70.

²⁰⁷ Ebu’l-Ferec, II, s. 458.

Haçlıların Natrûn'a Gitmeleri

“Kudüs sizin için ne ise bizim için de öyledir. Bizim buradan vazgeçerek Müslümanlar yanında hatalı bir karar vermemiz düşünülemez. İstedığınız topraklara gelince, buralar aslında bizimdi. Sizin istilanız ise o zamanki Müslümanların zayıf olması nedeniyledir. Savaş devam ettikçe Allah size orada bir taş koymayı dahi nasip etmeyecek. Gerçek Haç'a gelince, İslâm'a faydalı olabilecek bir iş için ondan vazgeçebiliriz.”

Salâhaddin Eyyûbî

Salâhaddin, Haçlıların Yafa'ya sıkı sıkıya yapışıp oradan ayrılmadıklarını ve şehri onarmaya başladıklarını görünce 13 Ramazan 587 (4 Ekim 1191) günü bulunduğu yerden Natrûn'a hareket etti ve orada karargâh kurdu. İngiltere Kralı elçi gönderip barış talebinde bulundu.

Konrad'ın tutumundan telaşa kapılan Richard, 2, 7 ve 16 Ekim tarihlerinde elçiler göndererek el-Melikü'l-Âdil ile müzakerelerde bulundu. Savaşın uzamasının iki tarafın da zararına olduğunu, buna son vermek gerektiğini bildirdi. Fakat sulha karşılık Kudüs Haçlı Krallığı'nın eski topraklarını ve “Gerçek Haç”ı isteyince görüşmeler kesildi.²⁰⁸ Sultan, Richard'a verdiği cevapta, “Kudüs sizin için ne ise bizim için de öyledir. Bizim buradan vazgeçerek Müslümanlar yanında hatalı bir karar vermemiz düşünülemez. İsteddiğiniz topraklara gelince, buralar aslında bizimdi. Sizin istilanız ise o zamanki Müslümanların zayıf olması nedeniyledir. Savaş devam ettikçe Allah size orada bir taş koymayı dahi nasip etmeyecek. Gerçek Haç'a gelince, İslâm'a faydalı olabilecek bir iş için ondan vazgeçebiliriz.” diyordu.

Elçiler Salâhaddin'in kardeşi el-Melikü'l-Âdil Ebû Bekir b. Eyyûb'a gidip geliyordu. Sonunda İngiltere Kralının Sicilya Krallından dul kalan kız kardeşi Joanna'yı el-Melikü'l-Âdil'e vermesi, yeni kurulacak Kudüs Krallığı'na bunların kral ve kraliçe olmalarına, Kudüs ile Müslümanların hâkimiyetindeki sahil şehirleri-

²⁰⁸ İbn Şeddâd, s. 182-183; İmâdeddin Kâtib, *el-Fethü'l-Kussî*, s. 542; Ambroise, s. 290-291.

nin el-Melikü'l-Âdil'e ait olması, sahilde kocasından miras kalan şehirlere ilâveten Akkâ ile Haçlıların ellerindeki diğer şehirlerin de Kralın kızkardeşine verilmesi, ayrıca Templier ve Hospitalier Tarikatı şövalyelerine dirlikler verilmesi, karşılıklı olarak esirlerin mübâdelesi, Kudüs'teki Müslümanlara ve Hristiyanlara ait mukaddes yerlerin Hristiyan din adamları tarafından idare edilmesi şartıyla bir muahedenin imzalanması kararlaştırıldı.

el-Melikü'l-Âdil bunları Sultan Salâhaddin'e arz etti ve o da uygun gördü. Bu haber duyulunca papazlar ve rahipler toplanıp Kralın kız kardeşine gittiler ve yaptığı işleri yadırgadıklarını bildirip onu afarozla tehdit ettiler. Kral Richard ise Salâhaddin'e, el-Melikü'l-Âdil'in Hristiyanlığı kabul etmesi şartıyla ancak bu evliliğe onay vereceğini bildirdi. el-Melikü'l-Âdil, Hristiyan olmayı kabul etmedi ve böylece bu antlaşma suya düşmüş oldu.²⁰⁹

el-Melikü'l-Âdil ve İngiltere Kralı bundan sonra da bir araya gelir ve barış meselesini konuşturlardı. Bir gün Âdil'den kendisine bir Müslüman şarkısı dinletmesini istedi, bunun üzerine şarkıcı bir kadın getirildi ve zil çalıp şarkı söyledi. Kral şarkıları beğendi. Fakat el-Melikü'l-Âdil ile aralarında anlaşma olmadı, çünkü İngiltere kralı bunu hile gayesiyle yapıyordu.

Daha sonra Haçlılar, Kudüs'e gitmek kararında olduklarını söylediler. Bunun üzerine Salâhaddin ağırlıklarını Natrûn'da bırakarak süratle Remle'ye gitti. Hristiyanlara yakın bir yere kadar gelip yirmi gün onları bekledi, fakat onlar ayrılmadılar. Bu süre içinde iki taraf arasında birkaç çatışma oldu ve her defasında da Müslümanlar galip geldi. Salâhaddin daha sonra Natrûn'a döndü. Haçlılar da 3 Zilkade 587 (22 Kasım 1191) günü Yafa'dan Remle'ye gittiler. Onlar Kudüs'e gitmek azim ve kararındaydılar. İki taraf birbirlerine yaklaştı, bunun üzerine tehlike daha da arttı. İki tarafta da her saat savaş çılgınlıkları kopuyor, bu yüzden sıkıntılı anlar yaşanıyordu. Bu arada kış bastırdı. Yağmur yağdı ve ortalık çamur deryasına döndü.²¹⁰

²⁰⁹ İbn Şeddâd, s. 195-196; İmâdeddin Kâtib, *el-Fethü'l-Kussî*, s. 555-557; Ebu'l-Ferec, II, s. 458-459. Krş. Runciman, III, s. 52-53; Şeşen, *age.*, s. 169; Usta, *Haçlı Seferleri*, s. 213-214.

²¹⁰ İbnü'l-Esîr, XII, s. 70-71.

Salâhaddin'in Kudüs'e Gitmesi

Salâhaddin kış mevsiminin bastırıldığını ve yağmurların aralıksız yağmaya devam ettiğini, halkın bundan dolayı sıkıntıya düştüğünü, zorluklarla karşılaştığını, askerin soğuğun şiddetinden, silah taşımaktan, uykusuzluk ve sürekli yorgunluktan bunaldığını görünce (askerlerin çoğu uzun zamandır ailelerinden uzakta kalmıştı) dinlenmek üzere ülkelerine dönmelerine izin verdi, kendisi de yanında kalan askerlerle birlikte Kudüs'e gitti. Hep birlikte şehrin içinde konakladılar ve yorgunluklarını atıp dinlendiler. Salâhaddin de Kamame Kilisesi civarındaki Dâru'l-Aksâ'da konakladı. Bu sırada Emir Ebû'l-Heycâ es-Semin kumandasındaki Mısır askerleri de Sultan'ın yanına geldiler. Böylece Kudüs'teki Müslümanların morali yükselip cesaretleri arttı.

Öte yandan Haçlılar da Kudüs'e gitmek azim ve kararıyla 3 Zilhicce 587 (22 Aralık 1191) günü Remle'den Natrûn'a hareket ettiler. Bu sırada Müslüman öncü birliğiyle Haçlılar arasında bazı çarpışmalar oldu ve Müslümanlar bu savaşlardan birinde yiğit ve cesur yaklaşık 50 Hristiyan süvarisini esir aldılar. Salâhaddin Kudüs'e girince şehrin surlarının tamir edilmesini ve yıkılan yerlerin yenilenmesini emretti. Şehrin fethedildiği yerin çok müstahkem hale getirilmesini ve duvarların dışına hendek kazılmasını istedi. Her bir burcu yapımını üstlenen emire teslim etti. Oğlu el-Efdal de Bâb-ı Amûd'dan Bâbu'r-Rahme'ye kadar uzanan kısmı yaptırdı. Musul Hâkimi Atabeg İzzeddin Mesûd da kayaların parçalanmasında maharet sahibi kireççi ve harçcılardan oluşan bir topluluğu Kudüs'e gönderdi. Bunlar orada Atabeg adına bir burç yaptılar. Diğer emirler de aynı şekilde hareket ettiler.

Daha sonra işçilerin yanındaki taşlar azalınca Salâhaddin de bineğine biner ve uzak mevkilerden bizzat taş getirirdi, bunu gören asker de Sultan'ı takip ederdi. Salâhaddin'in yanında toplanan işçiler birkaç günde yapılacak bir işi bir günde yapıyorlardı.²¹¹ Bu çalışmalar sırasında 2000 Haçlı esiri de çalıştırıldı. Kısa

²¹¹ İbnü'l-Esîr, XII, s. 71-72.

süre içinde Kudüs Haçlı saldırılarına dayanıklı ve müstahkem bir hale getirildi.²¹²

Haçlıların Remle'ye Dönüşü

Haçlılar sahilden diledikleri şeyleri taşıyorlar, onlar uzaklaştınca da Müslümanlar erzak aramak için çıkan Haçlılara hücum ederek yollarını kesiyor ve yanlarındaki eşya ve erzakı alıyorlardı. Bu yüzden Haçlılar 20 Zilhicce 587 (8 Ocak 1192) günü Remle'ye döndüler.

İngiltere Kralı Richard yanındaki Suriyeli Haçlılara: “Bana Kudüs şehrinin bir planını yapınız, orayı görmedim.” dedi. Bunun üzerine kral için şehrin bir planını çıkardılar. Kral şehrin kuzey tarafında uzanan bir yer hariç her taraftan bir vadi ile kuşatılmış olduğunu görünce bu vadi ve derinliği hakkında bilgi istedi, kendisine vadinin çok derin ve geçilmesinin zor olduğunu söylediler, bunun üzerine: “Salâhaddin sağ olduğu ve Müslümanlar arasında birlik ve beraberlik bulunduğu müddetçe bu şehri muhasara etmek mümkün değildir; çünkü biz eğer şehre bitişik olan tarafa konaklarsak diğer taraflar muhasara edilemeyecek. Buralardan Müslümanların yanına asker, zahire ve ihtiyaç duydukları her şey sokulabilecek. Şayet bir kısmımız vadi tarafına, bir kısmımız da geri tarafa inecek olursak o zamanda parçalanmış olacağımız için Salâhaddin askerlerini toplayıp bu birliklerden birine saldırarak ve askerî birliklerden biri diğerine yardım edemeyecek. Eğer bu birlikler yerlerinden ayrılacak olurlarsa şehirdeki Müslümanlar dışarı çıkarak oradaki eşyayı ele geçireceklerdir. Eğer ağırlıkları muhafaza etmek üzere asker bırakıp diğerleri yardıma gidecek olsa onlar vadiye çıkıp diğer taraftaki arkadaşlarına iltihak edinceye kadar Salâhaddin onların işini bitirmiş olacak. Üstelik erzak ve yem sağlamakta karşılaşacağımız güçlükler de bir yana.” dedi.²¹³

Kral bunları anlatınca onun doğru söylediğini anladılar. Ayrıca yanlarındaki erzakın da azaldığını ve erzak toplamak için

²¹² Şeşen, *age.*, s. 174.

²¹³ İbnü'l-Esir, XII, s. 72-73. Krş. Şeşen, *age.*, s. 173, 178-179.

gidenlere de Müslümanların neler yaptığını gördüler ve Krala Remle'ye dönmesini tavsiye ettiler. Böylece elleri boş hüsrân içinde geri döndüler.

Sultan II. Kılıç Arslan'ın oğlu Kayserşâh'ın Salâhaddin'in Yanına Gelişi

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan, ülkesini oğulları arasında idari yönden taksim etmiş, oğlu Muizzeddin Kayserşâh'a Malatya'yı, Kutbeddin Melikşah'a da Sivas'ı vermişti. Fakat Kutbeddin babasını tahakküm altına almış, onun faaliyetlerini kısıtlamış ve hükümdarlığına son vermişti. Ayrıca Malatya'yı kardeşinden alıp kendisine teslim etmesi için onu zorlamıştı. Bunu duyan Melik Muizzeddin Kayserşâh, korkup Salâhaddin'in yanına sığındı ve onun destek ve yardımını istedi (Ramazan 587 / Eylül-Ekim 1191). Salâhaddin ona çok iyi davrandı ve kardeşi el-Melikü'l-Âdil'in kızıyla evlendirdi. Kutbeddin onun üzerine yürümekten çekindi. Muizzeddin Kayserşâh, Zilkade 587'de (Kasım-Aralık 1191) Malatya'ya döndü.²¹⁴

Haçlıların Askalân'ı Tamir Etmeleri

Haçlılar 588 yılı Muharrem ayında (Ocak-Şubat 1192) Askalân'a gidip surları tamir etmeye başladılar.²¹⁵ Salâhaddin bu sırada Kudüs'te idi. İngiltere Kralı I. Richard da Askalân'dan Müslümanların öncü birliği üzerine saldırdı. İki taraf arasında şiddetli çarpışmalar oldu. Birbirlerinden intikam aldılar. Salâhaddin Kudüs'te bulunduğu sırada Haçlılara karşı birlikler göndermeye devam etti. Bunlar bazen bir Haçlı taifesine saldırıyor, bazen de erzak ikmali yapmalarına mani oluyorlardı. Bu seferlerden birinin kumandanı Salâhaddin'in önde gelen memlûklerinden Fârisüddin Meymûn el-Kasrî idi. Büyük bir

²¹⁴ İbnü'l-Esîr, XII, s. 73-74. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 227; Selim Kaya, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara 2006, s. 38-39.

²¹⁵ Ebu'l-Ferec, II, s. 460. Krş. Runciman, III, s. 54-55.

Haçlı taifesine saldırarak onları yakalamış ve ellerindeki eşyayı ganimet almıştı.

Akkâ Haçlı Kralı Konrad'ın Öldürülmesi ve Yerine Henry'nin Geçmesi

Salâhaddin, İsmâîlîlerin Suriye'deki lideri Sinan ile haberleşip İngiltere Kralını öldürecek birini gönderecek olursa kendisine iyilik yapacağını vadetmişti. Eğer Sur Hâkimi Konrad'ı öldürse on bin dinar vereceğini söyledi. İngiltere Kralını öldürmek mümkün olmadı. Sinan, Kralın öldürülmesinin kendi lehlerine olmayacağını düşündü. Çünkü Salâhaddin'in Haçlıların işini bitirirse kendileriyle uğraşmasından korkuyordu. Paraya çok düşküncü, hemen Konrad'ı öldürmeyi düşündü ve rahip kılığında iki kişi gönderdi. Bunlar Sayda hâkimiyle ve Remle hâkimi olan Balian d'Ibelin ile ilişki kurdular. Bu iki hâkim Sûr'da Konrad'ın yanındaydılar. İsmâîlîler bu ikisinin yanında altı ay kalıp âbid göründüler. Konrad da onlara güvendi ve yakınlık hissetti. Bir müddet sonra Sûr papazı Konrad için bir ziyafet hazırladı. Konrad da gelip yemeğini yiyip içkisini içtikten sonra dışarı çıktı. Bu sırada iki Bâtınî üzerine hücum edip ağır şekilde yaraladılar. Bâtınîlerden biri kaçıp kilisede gizlendi. Konrad da yarası sarılmak üzere oraya götürülünce, burada gizlenmiş olan Bâtınî saldırıp onu öldürdü. Daha sonra bu iki Bâtınî de öldürüldü.²¹⁶ Böylece Sûr hâkimi ve Haçlıların azılı liderlerinden biri olan Konrad, 13 Rebiülâhir 588 (28 Nisan 1192) günü öldürüldü.²¹⁷

Haçlılar bu olaydan Suriye sahilini tek başına idare etmek isteyen İngiltere Kralını sorumlu tuttular.²¹⁸ Konrad öldürülünce yerine Henry de Champagne geçti ve bu sırada hamile olan Kraliçe Isabella ile evlendi.²¹⁹

²¹⁶ İbnü'l-Esîr, XII, s. 74-75. Krş. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 160.

²¹⁷ İbnü'l-Esîr, XII, s. 75-76. Krş. Şeşen, *age.*, s. 170; Runciman, III, s. 57.

²¹⁸ Ebu'l-Ferec, II, s. 460. Krş. Runciman, III, s. 57-58; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, aynı yer.

²¹⁹ Edbury, *The Conquest of Jerusalem*, s. 116; Nicholson, *Chronicle of the Third Crusade*, s. 309.

Bu Henry, baba tarafından Fransa kralının kız kardeşinin, anne tarafından ise İngiltere Kralının kız kardeşinin oğluydu. İngiltere Kralının geri dönmesi üzerine sahildeki Haçlı şehirlerine Henry hâkim oldu ve 594 (1197-1198) yılına kadar yaşadı. O sene çatıdan düşüp öldü. Akıllı bir şahıstı. Muhtelif ihtimalleri göz önünde tutarak ona göre çok temkinli hareket eden bir idareciydi.

İngiltere Kralı ülkesine gidince yeğeni Henry'yi Salâhaddin'e gönderip şefkat ve merhamet istedi. Onu kendi tarafına çekmeye çalıştı ve Sultandan hil'at talep ederek: "Bilirsin ki, kaftan ve serpuş giymek bizde çok ayıptır, fakat sırf seni sevdiğim için ikisini de giyeceğim." dedi. Bunun üzerine Salâhaddin de ona değerli hil'atlar gönderdi. Bunlar arasında kaftan ve serpuş da vardı. Kral bunları Akkâ'da giydi.²²⁰

İngiltere Kralının Kudüs Üzerine Yürüme Girişimi

"Salâhaddin sağ olduğu ve Müslümanlar arasında birlik ve beraberlik bulunduğu müddetçe Kudüs'ü muhasara etmek mümkün değildir."

İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard

Haçlılar aralarındaki anlaşmazlık ve problemleri çözüme kavuşturduktan sonra Askalân'ı tahkim ederek Müslümanlar arasındaki antlaşmazlıklardan ve Salâhaddin'in şark askerlerini ve diğerlerini kış mevsimi sebebiyle istirahat etmeleri için terhis ettirmesinden faydalanarak Askalân yakınlarındaki Dârûm Kalesi üzerine yürüdüler. 9 Cemâziyelevvel 588 (23 Mayıs 1192) günü Dârûm'u istila ve tahrip ettiler.²²¹ Salâhaddin bu sırada terhis ettirdiği askerlerin yerine gelecek askerleri beklemekteydi. Onun bazı askerleri de oğlu el-Efdal ve kardeşi Âdil ile el-Cezire'deki şehirlere gitmişlerdi. Yanında sadece hassa askerleriyle bir kısım Mısır askerleri vardı. Haçlılar bundan dolayı heveslenip gayele-

²²⁰ İbnü'l-Esîr, XII, s. 76.

²²¹ Ebu'l-Ferec, II, s. 461. Krş. Runciman, III, s. 59.

rini gerçekleştireceklerini zannettiler. Salâhaddin onların yaklaş-
tığını duyunca şehrin burçlarını emirlere dağıttı. Haçlılar ayın
son günü Kudüs'e iki fersah mesafedeki Kaluvneye'ye gittiler.
Haçlıların asıl niyeti Kudüs üzerine yürümekti. Ancak Müslü-
manlar onlara felâketler yağdırdılar. Sürekli birlikler göndererek
onları zor durumlara soktular. Haçlılar Müslümanlara karşı güç
yetiremediler ve birçok sıkıntıya maruz kaldılar. İşte o zaman
eğer Kudüs'e gidip muhasara edecek olurlarsa başlarına daha
büyük felâketlerin ve belâların geleceğini anladılar ve arkaları-
na bakmadan geri gittiler. Müslümanlar da onları mızrak ve ok
yağmuruna tuttular.

Haçlılar Yafa'dan uzaklaşınca Salâhaddin oraya bir birlik
gönderdi. Bunlar Yafa'ya yaklaşp pusu kurdular. Bu sırada bir
kafileyle birlikte süvarileri oradan geçti. 29 Cemaziyelâhir 588
(12 Temmuz 1192) günü pusudaki birlikler üzerlerine hücum
edip bazılarını öldürdü, bazılarını da esir ettiler. Yanlarındaki
eşyayı ganimet aldılar.²²²

Haçlıların Müslüman Askerleri ve Bir Kafileyi Ele Geçirmesi

Haçlılar 9 Cemaziyelâhir 588 (22 Haziran 1192) günü Mısır
askerleriyle birlikte büyük bir kafilenin geldiğini haber aldılar.
Askerlerin kumandanı el-Âdil'in ana bir kardeşi Feleküddin Sü-
leyman idi. Yanında birkaç emir daha vardı. Haçlılar bunların
üzerine saldırdı ve el-Halil yöresinde savaşa tutuştular. Müslü-
man askerler mağlup oldu fakat gulâmlar ve bazı askerlerden
başka meşhurlardan öldürülen olmadı.²²³

Haçlılar, Müslümanların çadırlarını ve teçhizatlarını ele ge-
çirdiler. Kafileyi gelince; bazıları yakalandı, bazıları ise kurtulup
Cebelü'l-Halil'e çıktılar. Haçlılar onları takip etmediler. Eğer
yarım fersah kadar takip etmiş olsalardı mutlaka yetişip yaka-

²²² İbnü'l-Esîr, XII, s. 77. Krş. Runciman, III, s. 61-62; Şeşen, *age.*, s. 176-179.

²²³ Ebu'l-Ferec (II, s. 461), bu ticaret kervanının Salâhaddin'e altın getirmek-
te olduğunu kaydeder.

larlardı. Kafileden kaçıp kurtulanların her biri bir tarafa dağıldı ve bir araya gelinceye kadar çok büyük zorluklarla karşılaştılar.

O gün bu kafilede bulunan bir Müslüman sonradan şunları anlatmıştı:

“Haçlılar üzerimize saldırdığı sırada biz yüklerimizi yüklemiş yola çıkmak üzereydik. Tam bu sırada bize hücum ettiler. Hemen eşyalarımı alıp dağa çıktım. Yanımda başkalarına ait birkaç parça eşya da vardı. Bir Haçlı topluluğu bize yetişti ve yanımdaki eşyaları aldılar. Onlardan bir ok atımı mesafe ilerideydim. Benim yanıma gelmediler, ben de yanımdaki eşya ile kurtuldum. Ne tarafa gittiğimi bilmeden yola devam ettim. Bir de ne göreyim... Karşıma dağın üzerinde büyük bir yapı çıkıverdi. Buranın nere olduğunu sorduğumda Kerek olduğunu söylediler. Ben de Kerek’e gittim ve sonra salimen Kudüs’e döndüm.”

Bu adam Kudüs’ten de salimen ayrıldı ve Halep yakınlarındaki Bizâa’ya varınca eşkiya tarafından yakalandı. Öldürülmekten kurtuldu, selâmete çıktığını zannederken de helak oldu.²²⁴

El-Efdal ve el-Âdil’in el-Cezire Şehirlerine Gitmeleri

Salâhaddin’in yeğeni Takiyyüddin Ömer’in ölümü sonrası onun oğlu Nâsırüddin Muhammed, el-Cezîre’yi istilâ edince Salâhaddin’e haber gönderip buranın Suriye’de babasına ait topraklara ilâveten resmen kendisine verilmesini istedi. Fakat Salâhaddin böyle bir bölgenin bir çocuğa verilmesini uygun görmedi ve teklifini kabul etmedi. Nâsırüddin Salâhaddin’in Haçlılarla uğraştığını düşünerek ona muhalefet etmeyi aklına koydu. Bu sırada el-Efdal Ali, babası Salâhaddin’den Takiyyüddin’e ait yerleri kendisine ikta etmesini istedi ve Dımaşk’dan feragat edeceğini söyledi. Salâhaddin de kabul etti ve hemen hareket etmesini emretti, el-Efdal bir askerî birlikle Halep’e gitti; Salâhaddin de Musul, Sincar, el-Cezire, Diyarbekir ve diğer doğu vilâyetlerinin hâkimlerine mektup yazıp oğlu el-Efdal’in yanına asker göndermelerini istedi.

²²⁴ İbnü’l-Esîr, XII, s. 77-78.

Takiyyüddin'in oğlu bu durumu görünce onlara karşı koyacak gücü olmadığını anladı. Babasının amcası el-Melikü'l-Âdil'e haber gönderip Salâhaddin ile aralarını düzeltmesini istedi, o da bu durumu Salâhaddin'e iletip aralarını düzeltti. Suriye'de babasına ait olan yerlerin Nâsirüddin'e verilmesi ve el-Cezîre'deki şehirlerin elinden alınması kararlaştırıldı ve bu şekilde anlaşma sağlanmış oldu.

Salâhaddin, el-Cezîre'deki Urfa, Harrân, Sümeysat, Meyyâfârikîn ve Hânî'yi el-Âdil'e ikta ederek onu bu şehirleri teslim almak üzere Takiyyüddin'in oğlunun yanına gönderdi, el-Âdil, Nâsirüddin'i Salâhaddin'e gönderecek ve el-Melikü'l-Efdal'i her nerede bulursa Sultan'a iade edecekti. Âdil yola koyulup el-Efdal'e Halep'te yetişti ve onu babasının yanına gönderdi. El-Âdil Fırat'ı geçip el-Cezîre'deki şehirleri Takiyyüddin'in oğlundan teslim aldı ve bu şehirlere nâibler tayin etti, sonra Takiyyüddin'in oğlunu da alarak ordusuyla Salâhaddin'in yanına döndü (Cemaziyelâhir 588 / Haziran-Temmuz 1192).²²⁵

Haçlıların Akkâ'ya Dönüşü

el-Melikü'l-Efdal maiyetindekilerle, el-Melikü'l-Âdil ve Takiyyüddin'in oğlu Nâsirüddin de yanlarında bulunduğu halde askerlerle geri dönünce Musul, Diyarbekir, Sincar ve diğer doğu vilâyetlerinin askerleri de onlara katıldı. Bu askerler Dımaşk'da toplandı. Bunu gören Haçlılar denizden uzaklaşacak olurlarsa orada Müslümanlara karşı koyamayacaklarını anladılar ve Akkâ'ya doğru yönelerek Beyrut'a gidip orayı muhasara etmek niyetinde olduklarını gösterdiler. Bunun üzerine Salâhaddin, oğlu el-Efdal'e kendi askerleriyle şark askerlerini de yanına alarak Beyrut'a hareket etmesini ve Haçlıların o istikamette gitmelerine engel olmalarını emretti, el-Efdal, Mercü'l-Uyûn'a hareket etti, askerler de kendisine katıldılar. Orada durup Haçlıların hareketini bekledi. Haçlılar durumdan haberdar olunca Akkâ'da kaldılar ve oradan ayrılmadılar.²²⁶

²²⁵ İbnü'l-Esîr, XII, s. 78-79.

²²⁶ İbnü'l-Esîr, XII, s. 79.

Salâhaddin'in Yafa'yı Kuşatması

Haçlılar Akkâ istikametinde yola çıkınca Halep ve diğer bazı şehirlerin askerleri de Salâhaddin'in yanında toplanmıştı. Salâhaddin, Haçlı hâkimiyetindeki Yafa'ya yürüdü, şehri muhasara ederek oradaki Haçlılarla savaştı ve 20 Receb 588 (1 Ağustos 1192) tarihinde de şehri silah zoruyla ele geçirdi. Müslümanlar şehri yağma ettiler, içerideki malları ganimet olarak aldılar. Haçlıları öldürüp pek çok kişiyi de esir ettiler. Daha önce bahsettiğimiz Mısır askerlerinden Haçlıların eline esir düşenlerle onların yanında bulunan kfiledekilerin birçoğu oradaydı. Bunlar kurtarıldı.

Salâhaddin'in bir grup kölesi (memlûk) şehrin kapıları önünde durup elinde ganimetlerle çıkan Müslüman askerleri yakalayıp bu ganimetleri alıyorlar, direnen olursa döverek zorla el koyuyorlardı. Müslüman askerler daha sonra iç kaleye doğru hücumla geçtiler. Akşama doğru kale önünde savaştılar, az kalsın kaleyi ele geçireceklerdi. Kaledelikler kendileri için emân dilediler. Büyük Patrik Raul, ileri gelen birkaç Haçlı reisiyle bu hususu görüşmek üzere dışarı çıktılar. Birkaç defa gidip geldiler. Maksudları Müslümanları savaştan vazgeçirmektir. Bu sırada akşam oldu ve sabah erkenden kaleyi Müslümanlara teslim edeceklerine söz verdiler.

Sabahleyin Salâhaddin kaleden inmeleri için haber gönderdi, fakat onlar direndiler. Müslümanlar Akkâ'dan Haçlılara yardım geldiğini ve İngiltere Kralının da oraya vardığını haber aldılar. Bunun üzerine Yafa'da bulunan Müslümanlar dışarı çıktılar. Akkâ'dan gelen yardımcı birlikler şehrin dışına çıktı ve Müslümanların üzerine yürüdü. Salâhaddin de askerlerine hücum emri verdi ve canla başla savaşmalarını istedi. Salâhaddin'in "el-Cenah" adıyla tanınan ve el-Maştûb b. Ali b. Ahmed el-Hakkârî'nin kardeşi olan bir emiri ileri atılıp Sultan'a: "Ey Salâhaddin; sen bu sözleri dün ganimeti alan ve halkı aptalca döven memlûklere söyle de ileri çıkıp savaşsınlar. Savaş olursa bize, ganimet olursa onlara." dedi. Salâhaddin onun sözüne öfkelenildi ve Haçlıların karşısından uzaklaştı.

Salâhaddin yumuşak huylu ve güzel ahlâklı bir insandı. Gücü yettiği halde affetmeyi tercih ederdi, bu sefer de öyle yaptı ve bu kumandanı cezalandırmadı. Çadırına gidip askerler toplanıncaya kadar bekledi. Oğlu el-Efdal ve kardeşi el-Âdil ile şark askerleri de yanına geldiler. Salâhaddin onlarla beraber gelişmeleri beklemek üzere Remle'ye gitti. Haçlılar Yafa'ya sıkıca sarılıp oradan hiç ayrılmadılar.²²⁷

Haçlılarla Yapılan Barış, Salâhaddin'in Dimaşk'a Dönmesi ve Ölümü

İngiltere Kralı Richard, hastaydı ve ülkesinden de uzun zamandır ayrı kalmıştı. Salâhaddin'e elçi gönderip barış talebinde bulundu ve bundan dolayı daha önce belirttiği görüşün aksini ileri sürdü. Salâhaddin ise onun samimi olmadığını ve yine bir oyun içinde olduğunu düşünerek bu talebini kabul etmedi, krala savaş çağrısında bulundu. Kral birkaç defa elçi gönderip talebini tekrarladı. Askalân'ı tamir çalışmalarını tamamlamaktan vazgeçti ve Gazze, Darûm ve Remle'den feragat etti, el-Melikü'l-Âdil'e de haber gönderip bu şartlarla anlaşmanın kabul edilmesini istedi. el-Melikü'l-Âdil ve çok sayıda emir de Salâhaddin'e barış tavsiye ederek askerlerin sıkıntı içinde olduğunu ve usandıklarını söylediler. Silah ve hayvanlarının mahvolduğunu, yiyeceklerinin tükendiğini bildirerek: "Kral denize açılmak ve ülkesine dönmek gayesiyle böyle bir talepte bulunmuştur. Eğer kış gelip deniz seferleri yapılamaz hale gelinceye kadar beklersen ve bu teklifi kabul etmezsen biz burada bir başka seneyi beklemek zorunda kalırız. O takdirde Müslümanların kaybı çok büyük olur." dediler.

Birçok kişi aynı şeyi söyleyince Salâhaddin de barışa razı oldu. Haçlı elçileri gelip anlaşma yaptılar ve anlaşma şartlarına bağlı kalacaklarına karşılıklı olarak yemin ettiler. Böylece 20 Şaban 588 (1 Eylül 1192) tarihinde Haçlılarla Müslümanlar arasında

²²⁷ İbnü'l-Esîr, XII, s. 79-80. Krş. Şeşen, *age.*, s. 180-182; Usta, *Kuşatma*, s. 206-207; Azzam, *age.*, s. 289-290.

üç yıl sekiz aylık bir anlaşma yapıldı. Anlaşma 20 Şaban tarihinde başlıyor ve bu tarih 1 Eylül'e rastlıyordu. Her iki taraf silahsız olarak birbirlerinin ülkesinde ücretsiz ticaret yapacaklar, ziyaret için dolaşabileceklerdi. Askalân surları ve kalesi iki tarafın ortak çabasıyla yıkılacaktı.²²⁸ Askalân Müslümanlarda, Yafa'nın kuzeyindeki kıyı şeridi de Hristiyanların elinde kalacaktı.

Antlaşma en son şeklini alınca, Sultan kâtibi İmâdeddin'i çağırarak anlaşmanın metnini yazdırdı ve Kral Richard'a yolladı. Richard da bunun Latince metnini yazdırarak Salâhaddin'e gönderdi. İki hükümdar 1 Eylül Salı sabahı antlaşmayı imzaladılar. Ertesi gün iki tarafın ileri gelenleri anlaşmaya bağlı kalacaklarına dair yemin ettiler. Ordugâh ve çarşılarda antlaşmanın yürürlüğe girdiği ilan olundu. İki tarafın askeri birbirine karışarak şenlikler yaptılar. Çünkü uzun süren savaşıardan bıkkınlık duyuyorlardı. Müslüman tacirler ticaret yapmak için Yafa'ya, Hristiyanlar da hac yapmak için Kudüs'e gitmeye başladılar. Sultan bunlara gerekli kolaylıkları gösterdi.²²⁹

9 Eylül 1192 gecesi Richard, Henry de Champagne ve diğer ileri gelen Haçlı liderleri Akkâ'ya hareket ettiler. Richard, 9 Ekim gününe kadar burada kaldıktan sonra yanında 120 memlûk olduğu halde gemiyle ülkesine hareket etti.²³⁰ Yolda fırtınaya yakalandı ve gemisi battı. Beraberinde bulunanlardan birkaç kişi ile kendini güçlkle karaya attı. Kılık değiştirmek suretiyle Avusturya topraklarında tanınmadan ilerlemeye çalıştı. Viyana yakınlarındaki bir meyhanede tanınarak tutuklandı. Akkâ'da gücendirdiği Avusturya Hertzüğü Leopold'un huzuruna çıkarıldı ve onun tarafından hapse atıldı. Mart 1194'te büyük miktarda bir fidye ödeyerek esaretten kurtulabildi. 26 Mart

²²⁸ Ebu'l-Ferec, II, s. 461. Krş. Şeşen, *age.*, s. 186; Lyons-Jackson, *age.*, s. 434.

²²⁹ Runciman, III, s. 64-65; Şeşen, aynı yer; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 161. İki taraf arasında yapılan bu antlaşmanın ayrıntıları için bkz. Polat, *Salâhaddin Eyyûbî'nin Haçlı Siyaseti...*, s. 260-279.

²³⁰ İmâdeddin Kâtib, *el-Fethü'l-Kussî*, s. 603-610; İbn Şeddâd, s. 227-238; Ambroise, s. 347-444; İbnü'l-Adîm, *Zübde*, II, s. 122; Ebû Şâme, IV, s. 324-328; Ebu'l-Ferec, II, s. 461-462. Krş. Stevenson, s. 286-287; Runciman, III, s. 64-66; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 161-162; Usta, *Haçlı Seferleri*, s. 216-217.

1199'da bir kaleyi kuşatırken kendisine isabet eden oktan aldığı yarayla öldü.²³¹

Salâhaddin'in yanına gelenler arasında Haçlıların Remle ve Nablûs Hâkimi Balian d'İbelin de vardı. Salâhaddin yemin edince Balian ona: "Şunu bil ki, İslâm tarihinde hiç kimse senin yaptığını yapmadı ve Haçlılar bu müddet içinde helâk oldukları kadar hiçbir dönemde helâk olmadılar. Deniz yoluyla gelen muharipleri saydık; 600.000 kişiydiler. Hâlbuki bunların ancak onda biri ülkelerine geri döndüler. Bazılarını bizzat sen öldürdün; bazıları hastalanarak öldü, bazıları da denizde boğuldu." dedi.

Anlaşma imzalanınca Salâhaddin Haçlıların Kudüs'ü ziyaret etmelerine izin verdi, onlar da ziyaret ettikten sonra dağıldılar. Her topluluk kendi ülkesine döndü. Henry Haçlı hâkimiyetindeki toprakların sahibi ve Haçlıların kralı olarak Suriye sahilinde ikâmet etti. Tarihçi İbnü'l-Esîr'e göre o, iyi tabiatlı bir insandı, kötülüğü azdı. Müslümanlara karşı merhametliydi ve onları severdi. Daha önce anlattığımız gibi Henry, Salâhaddin Haçlı beldelerini ele geçirmeden önce o bölgeye hâkim olan kralıçeyle evlenmişti.²³²

Böylece 5 yıl boyunca Haçlılar ile yapılan büyük savaş sona ermiş oldu. Haçlıların ellerinde bulunan toprakların büyük bir kısmı Müslümanlarca geri alındı. Haçlı devletleri Yafa ile Sûr arasında dar bir şeride, Trablus ile Antakya ve bu şehirlerin etrafında bulunan birkaç kaleye kadar geriledi. Salâhaddin ve yakın çevresindeki adamlarının elde ettiği başarı çok büyüktü. Salâhaddin sadece Haçlıların ellerindeki toprakların ve kalelerin çok önemli bir bölümünü kurtarmakla kalmamış, bütün Latin dünyasına karşı durarak onlara Müslümanların mücadele azmini de göstermişti. Bunun sonucu olarak Sultan Salâhaddin, Haçlı seferleri tarihinde Doğu-Batı arasındaki mücadelede günümüzde bile İslâm'ın sembolü olarak anılmaktadır.²³³

Salâhaddin'e gelince, anlaşmanın tamamlanmasından sonra 13 Eylül Pazar günü kardeşi el-Âdil ile Kudüs'e gitti ve şehrin

²³¹ Runciman, III, s. 66; Şeşen, *age.*, s. 188-189.

²³² İbnü'l-Esîr, XII, s. 80-81.

²³³ Şeşen, *age.*, s. 186-187.

surlarının sağlamlaştırılmasını emretti (Sihyûn Kilisesi'ni surların içine aldı. Kilise daha önce iki ok atımı kadar şehrin dışındaydı). Medrese, ribat ve bimâristan gibi bir takım hayır müesseseleri yaptırdı, bunlar için vakıflar tahsis etti. Şehrin valisi Hüsâmeddin Sayaruk et-Türkî'nin idareciliği bırakarak ömrünün geri kalan kısmını ibadet ve hayır işleri ile geçirmek istemesi nedeniyle Salâhaddin onun yerine İzzeddin Cordik'i Kudüs'e vali tayin etti. Şehrin garnizon kumandanlığına ise Seyfeddin b. el-Maştûb'u getirdi. Patriklik sarayının hankaha çevrilmesini, Hospitalierler evinin hastane olarak kullanılmasını emretti.²³⁴

Sultan Salâhaddin, Ramazan ayını Kudüs'te geçirdi. Hacca ve ihrama girmeye karar verdi, fakat buna imkân bulamadı. Özellikle Kadı Fâzıl başta olmak üzere ileri gelen devlet adamları ülke içinde hacdan daha önemli işlerin onu beklediğini, savaşlar nedeniyle harap ve karışık bir duruma düşen şehirlerin imarının ve idaresinin yeniden düzenlenmesinin çok daha önemli olduğunu bildirerek Sultanı hac yapmaktan vazgeçirdiler.

Sultan Salâhaddin, kardeşi el-Melikü'l-Âdil'i Kerek, Şevbek ve el-Bekâ topraklarını düzenlemek üzere görevlendirdi. Oğulları el-Melikü'z-Zâhir'i Halep'e, el-Melikü'l-Efdâl'i de Dımaşk'a gönderdi. Sultan el-Melikü'z-Zâhir'i yolcu ederken ona şu önemli tavsiyelerde bulundu: "Sana Allah'tan korkmanı tavsiye ederim. Her hayrın başı budur. Kan dökmekten kaçın! Zira kan uyumaz. Halkın kalbini kazanmanı ve onların işleri ile meşgul olmanı tavsiye ederim. Emirlerinin, devlet adamlarının sevgisini kazanmaya çalış! Ben bütün elde ettiğim şeylere insanların kalbini kazanarak ulaştım. Hiçbir kimseye kin besleme! Kul hakkından sakın! Zira kul hakkı ancak kulların rızasını almakla düşer. Allah'ın hakkı ise samimi bir şekilde tevbe etmekle affedilir."²³⁵

Sultan 5 Şevval 588 (14 Ekim 1192) günü Kudüs'ten ayrılarak Nablus, Taberiyye, Safed ve Tibnîn gibi İslâm'ın sınır kentlerine uğradıktan sonra Beyrut'a doğru hareket etti. Bu şehirler için taahhütlerde bulundu ve müstahkem hâle getirilmelerini emretti. Beyrut'ta bulunduğu sırada Antakya ve çevresinin

²³⁴ Şeşen, *age.*, s. 189.

²³⁵ Şeşen, *age.*, s. 189-190.

hâkimi Bohemund geldi. Kendisiyle görüşüp ona hizmet etti, Salâhaddin de ona hil'atlar verdi. Bohemund daha sonra bel-desine döndü, O gidince Salâhaddin de Dımaşk'a gitti ve 25 Şevval 588 (3 Kasım 1192) günü şehre girdi. Dımaşk'a girdiği gün görülmeye değer meşhur bir gündü. Halk uzun zamandır görmediği Salâhaddin'i görmekten ve düşmanın İslâm topraklarından uzaklaşmış olmasından dolayı çok sevindi.²³⁶

Sultan kışı Dımaşk'ta geçirmektesyken Şubat ayı başlarında kardeşi el-Âdil ile 15 günlük bir av partisine çıktı. 16 Şubat 1193 Pazartesi günü avdan döndü. 19 Şubat'ta Haçlı elçileri onunla görüşmek istedilerse de Sultan biraz keyifsiz olduğu için onları kabul edemedi. 20 Şubat günü ise, hacdan dönen hacıları karşıladı. Daha sonra hastalandı. Râziyüddin el-Rahbî adındaki doktorunun tavsiyesiyle kan aldırdı. Diğer tabipler buna karşı çıkmıştı. Sonuçta bu kan aldırma işlemi de Sultana iyi gelmedi hastalığı günden güne arttı. Hastalığının tifo ya da menenjit olduğu sanılıyor. Durumu iyice ağırlaşınca Salâhaddin, meclis-teki yerini en büyük oğlu ve veliahdı el-Melikü'l-Efdâl'e bıraktı. Artık hayatından ümit kesilince el-Melikü'l-Efdâl, Dımaşk'taki emirleri ve devletin ileri gelen beylerini yanına çağırdı. Babası öldüğü takdirde kendisine bağlı kalacaklarına dair onlardan yazılı bir yemin belgesi aldı. Sultan Salâhaddin Eyyûbî, 27 Safer 589 (4 Mart 1193) Çarşamba sabahı hayata veda etti.²³⁷ Öldüğünde 56 yaşındaydı. Kabri Dımaşk kentinde (bugünkü Şâm) olup önemli bir ziyaret yeridir.²³⁸ Onun ölümü ile İslâm dünyası en büyük mücâhidlerinden birini kaybetmiş oldu. Kadı Fâzıl, el-Melikü'z-Zâhir'e gönderdiği taziye mektubunda şu sözlere yer vermektedir: "...Onun ölümü anında Müslümanların başına kıyâmet koptu... Gözyaşları sel oldu... Efendim olan babana bir daha kavuşmamak üzere vedâ ettim. Yüzünü senin ve benim adıma öptüm. Kapıdaki ordular ondan Allah'ın takdirini defe-

²³⁶ İbnü'l-Esîr, XII, s. 82. Krş. Şeşen, *age.*, s. 190.

²³⁷ Süryani Mikhail, trc., s. 290; Ebu'l-Ferec, II, s. 463; Ömerî, trc., s. 320. Krş. Lyons-Jackson, *age.*, s. 437; Azzam, *age.*, s. 299.

²³⁸ Runciman, III, 67-68; Şeşen, *age.*, s. 192; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 163.

demediler... Size tavsiyede bulunmama lüzum yok. Ortada olan bir şey varsa o da şudur: İttifak ederseniz babanızın şahsından başka bir kaybınız olmaz. İhtilafa düşerseniz başınıza gelecek felâketlerin en ehveni babanızın kaybıdır.”

Kadı Fâzıl'ın tavsiyesi doğrudu ama pek dinleyen olmadı. Çok zaman geçmeden Salâhaddin Eyyûbî'nin oğulları tecrübeli devlet adamları ve emirlerin oyuncağı haline gelip birbirleriyle uğraşmaya başlayacaklardı. Devleti düştüğü bu kargaşa ortamından 5 sene sonra Sultanın kardeşi el-Melikü'l-Âdil kurtarıp birliği sağlayabildi. Salâhaddin'in başdanışmanı, akıl hocası ve veziri Kadı Fâzıl, kardeşler arasında yaşanan bu mücadeleleri “Bu ailenin ataları ittifak edip hükümdar oldular, çocukları da ihtilafa düşerek mahvoldular.” diyerek son derece isabetli bir şekilde yorumlamıştır.²³⁹

Sultan II. Kılıç Arslan'ın Ölümü ve Oğulları Arasındaki Mücadele

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan 15 Şaban 588 (26 Ağustos 1192) günü Konya'da öldü. Konya ve çevresiyle, Aksaray, Sivas, Malatya ve diğer bazı şehirler onun hâkimiyetindeydi. İyi bir idareci, çok heybetli ve çok âdil bir sultan olup Bizans topraklarına pek çok gazâ tertip etmişti. Yaşlanınca ülkeyi oğulları arasında taksim etti; bunun üzerine onlar babalarını zayıf ve güçsüz duruma düşürdüler. Onun sözlerine hiç iltifat etmediler. Hatta oğlu Kutbeddin babasının hareketlerini kısıtladı; onu baskı altında tuttu.

II. Kılıç Arslan, “İhtiyâreddin Hasan” adlı vezirini ülke yönetiminde kendine nâib tayin etmişti. Kutbeddin idareye hâkim olunca Hasan'ı öldürdü, sonra babasını alıp Kayseri üzerine yürüdü. Babası burayı oğullarından Nureddin Mahmud'a (Sultanşah) vermişti; fakat Kutbeddin Kayseri'yi ondan almak istiyordu. Bu maksatla şehri bir müddet muhasara etti. Babası Kılıç Arslan bu sırada bir fırsatını bulup kaçarak, tek başına Kayseri'ye girdi. Kutbeddin bunu öğrenince Konya ve Aksaray'a dönüp iki şehri

²³⁹ Şeşen, *age.*, s. 193. Krş. Runciman, III, s. 69-72.

de zaptetti. II. Kılıç Arslan bir oğlunun yanından diğerine gidiyordu, fakat hepsi ondan aynı şeyi istiyordu: Sultanlığı. Sonunda Borgulu (Uluborlu) hâkimi olan oğlu Gıyâseddin'in yanına gitti. Gıyâseddin babasını görünce çok sevindi, ona hizmet etti. Asker toplayarak babasıyla beraber Konya üzerine yürüyüp şehri ele geçirdi, oradan yine babasıyla birlikte Aksaray üzerine yürüyerek şehri muhasara etti. Bu sırada babası hastalandı ve oğlu onu alıp Konya'ya götürdü. II. Kılıç Arslan Konya'da öldü ve orada defnedildi. Oğlu Gıyâseddin, diğer bir oğlu Rükneddin, Konya'yı alıncaya kadar burada sultan olarak hüküm sürdü.²⁴⁰

III. Haçlı Seferi'nin Sonuçları

III. Haçlı Seferi'nin gayesi Kutsal toprakları geri almak ve Kudüs Krallığı'nı yeniden kurmaktır. Ancak Haçlılar bunu başaramadılar. Batı'nın bu hususta gösterdiği bütün gayretler boşuna oldu ve 1192 sonbaharına kadar uzayan III. Haçlı Seferi hüsrarla sonuçlandı. Bu seferin sonunda uğranılan başarısızlık da Batı'da derin yankılar uyandırdı. Kral Richard ve Philippe, Kutsal Ülke'yi geri alma yeminini yerine getirmeden Batı'ya döndükleri için çok ağır eleştirilere ve suçlamalara uğradılar.

²⁴⁰ İbnü'l-Esîr, XII, s. 82-83. Bu konuda İbnü'l-Esîr'in *el Kâmil fi't-târih*inde (XII, 83) şöyle farklı bir rivayet daha vardır: "Kılıç Arslan daha sonra oğulları arasında ülkeyi taksim ettiğine pişman oldu ve bütün ülkeyi büyük oğlu Kutbeddin'e vermek istedi, Suriye ve Mısır Sultanı Salâhaddin'in kızını da ondan güç ve destek almak gayesiyle Kutbeddin'e istedi. Diğer çocukları bunu duyunca karşı çıktılar ve ona itaatten ayrıldılar. Artık onlara sözü geçmez oldu. Ziyaret maksadıyla bir oğlundan diğerine gitmeye başladı. Her birinin yanında bir süre kaldıktan sonra diğerine gidiyordu. Aynı şekilde Konya hâkimi olan oğlu Keyhüsrev'in de yanına gitti. Keyhüsrev onu karşılayıp huzurunda yer öptü ve Konya'yı babasına teslim ederek onun emrine girdi. Bunun üzerine Kılıç Arslan oğlu Keyhüsrev'e; 'Kayseri hâkimi olan mel'un oğlum Mahmud'un (Sultanşah) üzerine yürüyeceğim. Sen de benimle gel de burayı onun elinden alalım.' dedi, o da hazırlanıp babasıyla yola çıktı. Mahmud'u Kayseri'de muhasara eden Kılıç Arslan bu sırada hastalandı ve öldü, Keyhüsrev de bunun üzerine geri döndü. Oğullarından her biri ellerindeki şehirlerde hâkimiyetini sürdürdüler."

Kudüs'ün geri alınamamasını ve başarısızlığı birçok din adamı ve yazar şöyle yorumlamaktaydılar: "Hristiyanlar sefere samimi bir inanç ve gerçek bir pişmanlık duymadan çıkmışlardı. Tanrı, işledikleri günahlar ve sürdürdükleri sefih hayat yüzünden onlara kızgındı. Kutsal toprakları ellerinden alarak onları cezalandırmıştı. Salâhaddin, Tanrı'nın intikamının temsilcisi idi. Haçlılar sadece haç işaretini taşımakla Tanrı'nın affını kazanamazlardı."

Seferin başarısızlığı öylesine üzüntü ve öfke uyandırmıştı ki bir Hristiyan keşiş Tanrı'yı bile, Müslümanların zaferlerine göz yummakla suçladı: "Tanrı Müslümanların muzaffer olmasını istemişti."²⁴¹

Kudüs Fatihi Salâhaddin Eyyûbî'nin Bilinmeyen Yönleri

"Allah Salâhaddin Eyyûbî'yi yöre Müslümanlarına bir rahmet olarak göndermiştir. Rahat ve huzur nedir bilmez; tahtı atının eyeridir."

İbn Cübeyr

Sultan Salâhaddin Eyyûbî'nin fiziki özellikleri hakkında bir şey bilmiyor olsak da onun çevgân oyununda oldukça başarılı bir oyuncu oluşu, kolay yorulmayan ve çevik bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Salâhaddin, hayatı at sırtında geçmiş ve çok enerjik bir kumandandı.

Sultan Salâhaddin, merhametli, güler yüzlü, cömert, yumuşak huylu, vakar sahibi, sağlam iradeli, mert ve heybetli bir kişiydi. Onun şahsiyeti üzerinde Zengîler Devleti'nin ünlü hükümdarı Nureddin Mahmud Zengî'nin büyük etkisi olmuştur. Salâhaddin, Nureddin'in ölümüne kadar Mısır'ı onun nâibi sıfatıyla idare etmiş, Mısır'ı iç ve dış düşmanlara karşı korumuş ve bu bölge için gerekli olan idari, askerî, kültürel ve iktisadi reformları yaparak ülkeyi içte ve dışta itibarlı hale getirmiştir. Yemen, Hicaz, Libya ve Kuzey Sudan onun kontrolü altındaydı. O, Nureddin Mahmud Zengî'nin ölümünden sonra iki ana gaye uğrunda çaba harcadı. Bunlardan birincisi Nureddin

²⁴¹ Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi: Makaleler*, s. 200-201.

döneminde oluşturulan siyasi birliği dağılmaktan korumak ve onun zamanında girilen imar faaliyetlerini devam ettirmek, ikincisi ise, Nureddin zamanında bir türlü gerçekleştirilemeyen Kudüs'ün ve sahil bölgelerinin Haçlı istilasından kurtarıp İslâm dünyasını düştüğü bu içler acısı durumdan çıkarmaktı. Birinci hedefine on yıldan fazla süren bir mücadelenin ardından ulaştı. Hıttîn Zaferi, Kudüs ile sahil bölgesinin fethi ile ikinci gayesine ulaşmaya az kalmıştı ki, III. Haçlı Seferi, bunu tamamlamasına engel oldu. Buna rağmen ve İslâm dünyasının kendisini yalnız bırakmasına rağmen Haçlılara karşı giriştiği amansız mücadele, Haçlılara karşı yapılan savaşlarda gösterdiği büyük gayret ve sebat, Haçlılara Kudüs'ü geri almanın imkânsızlığını gösterdi. Nureddin'in ölümüyle boşalan mevkii hakkıyla doldurup büyük ve değerli bir lider olduğunu göstermiştir.

Ortaçağ'ın ünlü seyyahlarından İbn Cübeyr²⁴² onun için şu sözleri sarf etmiştir: “Şâm (Suriye) topraklarının çoğu Haçlıların elindedir. Allah Salâhaddin Eyyûbî'yi yöre Müslümanlarına bir rahmet olarak göndermiştir. Rahat ve huzur nedir bilmez; tahtı atının eyeridir.”

III. Haçlı Seferi sırasında gösterdiği mücadele örneği ve sağlam duruşu, Haçlı Seferleri tarihinde onun İslâm dünyasının kahramanlık sembolü haline gelmesini sağladı. O, büyük bir kumandan ve devlet adamı idi. İmar edici, kültürel ve insani değerlerin koruyucusu idi. Müslümanlar onun şahsında ideal bir devlet adamı bulmuşlar, Haçlılar ise, gerçek bir İslâm kahramanı görmüşlerdir. Batılılar dahi onun gösterdiği mertlik ve iyilikseverlik karşısında hayranlıklarını gizleyememişlerdir. Yaşadığı asırdan itibaren Doğulu ve Batılı yazar ve şairlerin eserlerinde kendisinden övgüyle bahsedilmiş, Doğulu her yazar onu kendi milletine mâl etmeye çalışmıştır. İstiklâl marşımızın şâiri Mehmet Âkif Ersoy, Çanakkale şehitleri için yazdığı meşhur şiirinde, onu “Şarkın en sevgili sultanı Salâhaddin” şeklinde tanımlayarak İslâm dünyasının en sevdiği hükümdar olduğunu söylemiştir.

²⁴² *Rihle*, s. 219.

Salâhaddin'in başarısında veziri ve sır kâtibi Kadı Fâzıl, kardeşi el-Melikü'l-Âdil, yeğenleri Takiyyüddin ile Ferruhşah gibi yakınlarının birçok değerli bürokrat ve ilim adamının, kumandanlarının payı büyüktür. Bazı kaynak yazarları onu, Hulefâ-yı Râşidîn (Dört Büyük Halife) devrini yeniden canlandıran bir hükümdar olarak tanımlamışlardır. Onun ölümünden sonra yerini doldurabilecek bir lider çıkmadığı için sahilde birbirinden ayrı üç dar bölgeye sıkıştırılmış olan Haçlı devletleri, bu sayede varlıklarını bir asır daha devam ettirebilmişlerdir. Sultan Salâhaddin, zamanını ilimle, cihatla ya da devlet işleri ile uğraşarak geçirirdi. Amelde mezhebi Şâfiî, itikatta ise, Eş'arî idi.

Müneccimlerin verdiği haberlere asla itibar göstermezdi. İyi bir eğitim görmüş olup Türkçe, Kürtçe, Arapça ve Farsça biliyordu. Kur'ân-ı Kerîm ve Ebû Temmâm'ın *el-Hamâse* adlı eseri ezberindeydi. Tarih bilgisine sahip ve oldukça kültürlü birisiydi. Onun meclisinde bulunanlar, hiç kimseden duymadıkları bilgileri ondan öğrenirlerdi. Silefi, Kutbeddin el-Nîşâbûrî, İbn Avf ve İbn Şeddâd gibi zamanındaki büyük din âlimlerinden hadis ve fıkıh dersleri almıştı. Bununla birlikte fakihlerin münakaşalarından ve felsefecilerden hoşlanmazdı.

Sultan Salâhaddin, sözüne sadık, insani duyguları kuvvetli bir kişiydi. Hata yapanları, kendisine kötü ve kaba davrananları, suçluları affetmesini severdi. Fâtımîlere önce yumuşak davranmış, onların dış düşmanlarla birleşerek aleyhinde komplo hazırlamaları üzerine onlara karşı sergilediği tutumu değiştirmiştir. Haçlı Lideri Renaud de Chatillon'u yeminlerini sık sık bozduğu için öldürmüştür. Bu kararı verdiği sırada hükümdarların hükümdarları öldürmesinin âdet olmadığını ancak onu yeminlerini sık sık bozduğu için öldürdüğünü söylemiştir. Kudüs ve sahil bölgesinin fethi sırasında Haçlılara karşı gösterdiği merhametli ve iyiliksever davranışları Avrupalı tarihçiler tarafından büyük bir takdirle karşılık bulmuştur. Salâhaddin, Templier ve Hospitalier şövalyelerine karşı da sert davranmıştır. Richard'ın Akkâ'da aman ile teslim olan Müslümanları kılıçtan geçirmesinden sonra bir süre ele geçirdiği Haçlıları öldürtmüştür. O, hep şöyle der-

di: “Af konusunda hata yapmak, haklı olarak cezalandırmaktan daha çok hoşuma gidiyor.”²⁴³

Bazı tarihçilere göre o, sonradan Mısır’ı ihmal edip Şam’a (Suriye) önem vermiştir. Onun son yıllarını genellikle Şam’da geçirmesi, bu bölgenin Haçlı topraklarına sefer yapmaya daha elverişli olmasından kaynaklanıyordu.

Sultan son derece âdil bir insandı. Yeğeni Takiyyüddin’i hâkim karşısına çıkmaya zorlamıştı ve kendisinden şikâyetçi olan bir kişiyle birlikte hâkim huzuruna çıkmıştır. Salâhaddin Akkâ karşısında karargâh kurduğu bir sırada ve yanında ordunun kadısı ile birlikte bir gün at sırtında dolaşırken Yahudi’nin biri bağırdı ve şu sözleri söyledi: “Müslümanların şeriatından (hukukundan) yardım diliyorum.” Gulâmlar hemen bu adama sordular: “Kimden şikâyetçisin, sana haksızlık yapan kimdir bize söyle.” Yahudi cevap verdi: “Sultanın kendisidir. Onun gulâmları (askerleri) bana tecavüz ettiler.” Bu sözleri işiten Sultanın canı çok sıkıldı ve derhal atından indi. Onu gören Kadı da hemen atından indi. Sonra Sultan Salâhaddin, Kadı’nın karşısına geçti ve Yahudi ile yan yana durdu. Yahudi Kadı’ya anlatmaya başladı: “Ben Şâm tâcirlerindenim. Deniz yolu ile İskenderiye’den geliyorum. Yanımda 20 yük şeker vardı. Akkâ Limanı’na çıkınca sizin adamlarınız beni soydular ve bana şu sözleri söylediler: ‘Sen bir kâfirsın ve senin malların Sultanın hakkıdır.’” Bunun üzerine Salâhaddin şekere el koyanları getirtti. Bunlar şekeri hazineye teslim ettiklerini söylediklerinden şekerin bedeli Sultanın emri üzerine Yahudi tacire ödendi.²⁴⁴

Bir gün adamlarından biri bir deveci hakkında şikâyetle bulunmuştu, bu durum üzerine sultan “Müslümanların aralarındaki anlaşmazlıkları çözen kadıları vardır. Mahkemeye şikâyet kapısı herkese açıktır. Ben inzibatı temin ile mükellefim. Mahkeme senin hakkında gerekli gördüğü kararı verir.” demiştir.²⁴⁵

²⁴³ İbn Cübeyr, *Rihle*, s. 220.

²⁴⁴ Ebu’l-Ferec, II, s. 464.

²⁴⁵ İbn Cübeyr, *Rihle*, s. 220.

Sultan Salâhaddin Eyyûbî, aşırı derecede cömert bir hükümdardı. Öldüğünde özel hazinesinde 1 Mısır dinarı (altın para), 36 ya da 37 Nâsırî dirhemi (gümüş para) vardı.²⁴⁶ Bir şey vereceği zaman öyle uzun uzadıya düşünmezdi. Akkâ önlerinde Haçlılar karşısında kaldığı süre içinde develer hariç 18.000 at ve katır masraf etti. Harcadığı para, altın, elbise ve silahların tespiti ise mümkün değildi. Mısır'daki Fâtımî Devleti'ni ortadan kaldırdığı zaman sayılamayacak kadar çok ve çeşitli zahire ele geçirmiş ancak bunların hepsini halka dağıtmıştı. O dönemde çok zengin olan Âmid (Diyarbakır) şehrini ele geçirmiş olmasına rağmen arkadaşlarının onu engellemeye çalışmalarına rağmen Artuklulardan Nureddin Muhammed b. Kara Arslan'a vermiştir. Dımaşk'ı ele geçirdiği zaman hazinede ne kadar dinar ve dirhem varsa huzuruna getirilmesini emretti. Kumandanı İbn Mukaddem'e bütün bu paranın ileri gelen adamları, süvarisi ve gulâmlarına eşit bir şekilde dağıtılmasına ve her bir adamına bir avuç dolusu dinar vermesini emretti. İbn Mukaddem'in emri uygularken dağıtım sırasında avucunun içine az para aldığını fark ederek kumandanını uyardı ve, "Avucunun içini iyice doldur." dedi. İbn Mukaddem gülmeye başladı. Salâhaddin de: "Neden gülüyorsun?" dedi. İbn Mukaddem şu cevabı verdi: "Sultan Nureddin Mahmud b. Zengî'nin şu an sizin oturduğunuz yerde oturduğu bir gün bana söylediklerini hatırladım. Kendisine üzümle dolu bir sepet getirilmişti, üzüm taneleri iriydi. Nureddin emretti, 'Bu üzümleri eşraf arasında avuç avuç dağıt' dedi. Ben de avucumu doldurarak vermeye başladım. Bana: 'Dikkat et! Üzümleri bu şekilde dağıtırsan hepsine yetmez.'" dedi. Salâhaddin de güldü ve "Hasislik (cimrilik) hükümdarlara değil bezirgânlara (tüccar) yakışır. Onun için tek avuçla değil çift avuçla dağıt." dedi. Orada bulunanlardan biri kendisine isabet eden avuçta 158 dinar bulunduğunu söylemişti.²⁴⁷

Sultan Salâhaddin Eyyûbî, sayıları ne kadar çok olursa olsun Mağrip'ten gelen herkese günde iki ekmek verilmesini emretmiş

²⁴⁶ Ebu'l-Ferec, II, s. 463.

²⁴⁷ Ebu'l-Ferec, II, s. 464.

ve dağıtımı için her gün güvenilir birini görevlendirmişti. Gelen yolcu ve misafir sayısına göre ortalama 2000 ekmek veya biraz daha fazlası dağıtılmaktaydı. Sultan bu işler için vakıflar tesis eder eğer ihtiyaç sahipleri için vakıf tarafından tayin edilen erzak yetmezse kendi malından tamamlamaları için vakıf mütevellisine kesin emir vermişti.²⁴⁸

Bindiği atını mutlaka ya birine verir ya da vermek üzere vaatte bulunur ve bunu mutlaka yapardı. Savaşta kendi atını askere verir, başkalarından at isterdi. Herkes onun atına biner ve ondan iyilik ihsan beklerdi. Bir kaynak III. Haçlı Seferi sırasında askerine 12.000 at dağıttığını söyler. O askerlerine bir hükümdar değil bir dost arkadaş olduğu için bu kadar büyük zaferler kazandı. Askerleri ona karşı itaatkâr oldular. Adamlarına, askerlerine ve memurlarına bir arkadaş gibi davrandığından herkes onun yanında kendini rahat hisseder onunla oturan biri Sultanla oturduğunun farkında olmazdı ve kendisinin bir arkadaşıyla beraber oturduğunu sanırdı. Bu yüzden düşünce ve fikirlerini çekinmeden Sultana anlatabilirlerdi. Mütevazı birisi olup hiç kimseye karşı büyüklük taslamaz ve asla kibirlenmezdi. Kibirlenen hükümdarları ayıplardı. Fakirler ve dervişler onun yanında toplanır, onlar için semâ merasimleri düzenlerdi. Birisi semâ ya da raksa kalksa o da onun için ayağa kalkar ve derviş raksını bitirinceye kadar oturmazdı.

Sultan Salâhaddin, basit hataları görmezlikten gelir ve kızmazdı. Bir gün Sultan Salâhaddin ileri gelen adamları ile birlikte oturmaktaydı. Çocuk yaştaki gulâmlar beraberce oynuyorlardı. Bunlardan biri ayağındaki sandaleti çıkarıp diğer bir arkadaşına fırlattı, ancak ayakkabı geldi Salâhaddin'in dizinin dibine düştü. Sultan hemen yüzünü başka bir tarafa çevirdi ve yanındaki adamla konuşmaya devam ederek hadiseyi görmemiş gibi davrandı. Sultan bir defasında da sıcak bir günde adamlarından su istemişti ancak kendisine su getirilmedi. Beş defa istediği halde yine getirilmedi. Bunun üzerine dayanamayan sultan: "Dostlar vallahi ben susuzluktan öleceğim." dedi de ancak

²⁴⁸ İbn Cübeyr, *Rihle*, s. 21.

öyle su getirildi ama Sultan suyu geç getiren adamına kızmadı. Yine bir defasında çok ağır bir hastalığa yakalanmış ve öldüğüne dair şayialar çıkmıştı. Hastalıktan kurtulup iyileşince hamama götürüldü. Su çok sıcaktı. Soğuk su istedi. Hizmetçi soğuk su getirirken suyun bir kısmı yere döküldü. Kalan kısmını da Sultan verdi. Sultan hizmetçinin zayıflığından dolayı üzüldü. Daha sonra tekrar soğuk su istedi. Hizmetçi su getirirken su kabı elinden düştü ve suyun tamamı Sultanın üzerine döküldü. Sultan az kalsın ölecekti! Fakat buna rağmen gulâma: “Eğer beni öldürmek istiyorsan haber ver.” dedi, daha başka bir şey söylemedi. Hizmetçi de özür diledi. Sultan hizmetçiye başka herhangi bir şey söylemedi.

Sultan güler yüzlü biri olup yüzünü hiç asmazdı. Ağzı temizdi asla sövmezdi. Seviyesi düşük ve kaba söz sarf etmezdi. İnsanlar hakkında iyi sözler söylenmesini isterdi. Hayatı boyunca verdiği sözden döndüğü ve ahbine vefa göstermediği görülmemiştir. Kendinden bir şey isteyen asla boş göndermezdi. Şeriatın uygun görmediği elbiseleri giymezdi.

Sultanı Kudüs'te ziyaret eden meşhur âlim Abdüllatif el-Bağdâdî, onun hakkında şu sözleri sarf etmiştir: “Huzuruna vardığımda gözleri heybet, kalpleri muhabbetle dolduran bir hükümdar gördüm. Arkadaşları ona benzemeye çalışıyorlar, birbirleriyle iyilikte yarışıyorlardı. Huzuruna çıktığım ilk gece meclisini âlimlerle dolu buldum. Bu âlimler çeşitli ilim dallarında konuşuyorlardı. İnsanlar, onda peygamberlerde gördükleri meziyetlere benzer özellikler gördüler. İyi, kötü, Müslüman ya da kâfir olsun herkes tarafından seviliyordu.”

Salâhaddin Eyyûbî'nin hayatını kaleme alan Abdurrahman Azzam, onun Nureddin Mahmud b. Zengî ile mukayese edilmesi konusunda şu çarpıcı değerlendirmeyi yapar:²⁴⁹

“Salâhaddin, hayatı boyunca üzerine bir kâbus gibi çöken, Nureddin'in ünüyle ve mirasıyla yaşamak zorunda kaldı. Kesinlikle o bir ilham kaynağıydı, çünkü Salâhaddin sarayında büyü-

²⁴⁹ *Selahaddin Eyyûbi*, s. 55.

düğü adama büyük bir saygı duydu ve ona çok şey borçluydu. Ancak Nureddin aynı zamanda onun için ağır bir yükü, çünkü her şeyden önce Nureddin'in mirası ve bu mirasa sözde ihanet edilmiş olması, Salâhaddin'i eleştirenlerce, onu alt etmekte bir sopa gibi kullanıldı.”

SONUÇ

Türkiye Selçuklu Devleti, savaşmaktan anlamayan, askerlik konusunda tecrübesiz Pierre l'Hermitte idaresindeki öncü Haçlı topluluğunu kolayca bertaraf edebildi. Ancak düzenli ordulardan oluşan kontlar, dükler ve prenslerin idaresinde Anadolu'ya gelen ilk Haçlı ordusu Anadolu'daki Türklere ve Türkiye Selçuklu Devleti'ne büyük darbe indirdi. Anadolu'da kurulan ilk Müslüman Türk devleti olan Türkiye Selçuklu Devleti, Bizans sınırına yakın olan başkenti İznik'i Haçlıların müdahalesi ile Bizans'a kattı ve Konya'ya doğru çekilmek zorunda kaldı. Anadolu'da pek çok Müslüman vahşi bir şekilde hayatını kaybetti. Büyük Selçuklular toprak kaybına uğradılar, Müslümanlar kutsal şehir Kudüs'ü Haçlı ordularına karşı koruyamadılar. Haçlılar Urfa, Antakya ve Kudüs'te çok kan döktüler ve büyük zulümler yaptılar.

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah ile devletin tecrübeli veziri Nizâmülmülk'ün 1092 yılında art arda ölümleri sonucunda Selçuklu Devleti'ni sarsan taht kavgalarının yaşanması, Selçukluların meşhur kumandanlarının kendi aralarındaki menfaat çatışmaları ve nihayet durumdan istifadeyle etkisini arttıran bâtinî faaliyetleri I. Haçlı Seferi'nin başarıya ulaşmasındaki en önemli etkenlerdir.

Büyük Selçuklu Devleti'nde yaşanan bu olumsuz gelişmelere rağmen kalabalık Haçlı kuvvetleri karşısında Anadolu'da, Sultan I. Kılıç Arslan, Dânişmend Gazi, Sultan I. Mesûd ve Türkmenler büyük kahramanlıklar sergilediler. İnsanüstü bir gayretle Anadolu'yu bu istilacı ve kan dökücü kanun tanımaz kalabalıkların elinden kurtarmaya çalıştılar. II. ve III. Haçlı Seferleri sırasında Haçlıların Suriye'ye doğru Anadolu'yu geçmek teşebbüsleri bu kahramanların direnişi sayesinde sonuçsuz kaldı. Sultan I. Mesûd, II. Haçlı Seferi sırasında Anadolu'dan geçmeye çalışan iki büyük Haçlı ordusunun hakkından tek başına gelmeyi başardı. Bundan sonra da Zengîlerin efsanevî hükümdarı Nureddin Mahmud b. Zengî ile birlikte Urfa Haçlı Kontluğu'nu yerle bir

ettiler. Böylece I. Haçlı Seferi sonunda bölgede kurulan Haçlı devletlerinden biri yıkılmış oldu. Bu, Müslümanların Haçlılara karşı yürüttükleri mücadelelerde önemli bir merhaleydi.

Kutsal toprakları kurtarmak ve Doğu'daki Hristiyanlara yardım sloganıyla başlatılan Haçlı Seferleri Yakındoğu'nun yerli Hristiyanlarına yarardan çok zarar verdi. Anadolu, Suriye ve Filistin'de yaşayan Hristiyanlar, ilk zamanlar Haçlıların kendilerini Türklerden ve Bizans egemenliğinden kurtarıp bağımsızlıklarına kavuşturacaklarını sanmışlardı. Fakat kısa zamanda bunların amaçlarının Doğu'da kendi çıkarlarına uygun bir düzen oluşturmak olduğunu anladılar. Haçlılar Urfa, Antakya, Trablus ve Kudüs'te kurdukları devletlerde, asıl tebaayı oluşturan yerli Hristiyanlara Abbasî Halifelerinden ve Türk idarecilerden daha sert davrandılar. Onların dinî geleneklerine saygı duymadılar. Buradaki Hristiyanları küçümsediler. Hatta Kudüs'te Hristiyanlığın her mezhebine açık Kutsal Mezar Kilisesi'nde ibadet etmelerini yasakladılar. Bunun dışında yerli Hristiyanları görev ve mevkilerinden uzaklaştırdılar, mal ve servetlerini ellerinden aldılar; zaman zaman bunları en acımasız bir şekilde öldürmekten dahi çekinmediler.²⁵⁰

Haçlıların Bizans İmparatorluğu'na da büyük zararları dokundu. 1204 yılında düzenlenen IV. Haçlı Seferi, Bizans İmparatorluğu'na yöneldi. Haçlılar bu tarihte Bizans İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmakla yetinmeyip İmparatorluk başkenti İstanbul, tarihinde görülmemiş bir vahşetle yağmalandı. Bizans İmparatorluğu'na yardım gayesi de güden Haçlı Seferleri, İmparatorluğu bir daha kendine gelemeyecek şekilde mahvettiler. Her ne kadar sürgündeki İznik-Bizans Devleti altmış yıl sonra İstanbul'u Haçlılardan geri almayı başardıysa da bundan sonraki iki yüz yıllık dönemde Bizans artık komşularına karşı kendini savunmaya çalışan, sıradan ve aciz bir devlet olarak varlığını sürdürebildi.

Müslümanlar Haçlılara karşı birlik ve beraberlik içerisinde hareket edebilselerdi, Haçlıların yaşattığı tüm olumsuzluklar minimum seviyeye inebilirdi.

²⁵⁰ Runciman, III, s. 400; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 277.

KRONOLOJİ

- 18-28 Kasım 1095:** Papa II. Urbanus'un Clermont Konsili'nde Haçlı çağırısı yapması.
- Ağustos 1096:** Pierre l'Hermitte'nin komutasında bulunan Haçlı ordularının İstanbul'a ulaşması.
- 21 Ekim 1096:** Pierre l'Hermitte'nin Haçlı ordusunun Drakon Vadisi'nde yapılan savaşla Sultan I. Kılıç Arslan'ın orduları tarafından imha edilmesi.
- 6 Mayıs 1097:** Asıl Haçlı ordusunun İznik'i kuşatması.
- 18 Haziran 1097:** İznik'teki Selçuklu garnizonunun şehri Bizans'a teslim etmesi.
- 1 Temmuz 1097:** I. Haçlı Seferi ordularının Eskişehir Ovası'nda müttefik Türk ordusunu yenmesi.
- Ekim 1097:** Haçlıların Antakya önüne gelmesi.
- 4-25 Mayıs 1098:** Kürboğa'nın Urfa'yı kuşatması.
- 6 Şubat 1098:** Baudouin'in, Ermeni Thoros'un daveti üzerine Urfa'ya gelmesi.
- 10 Mart 1098:** Urfa Haçlı Kontluğu'nun kurulması.
- 3 Haziran 1098:** Haçlıların Antakya'yı ele geçirmesi.
- 10-28 Haziran 1098:** Kürboğa'nın Antakya'yı kuşatması ve yapılan savaş Haçlıların kazanması.
- 15 Temmuz 1099:** Haçlıların Kudüs'ü ele geçirmesi.
- Ağustos 1100:** Bohemund ve Richard Salerne'nin, Gümüştegin Ahmed Gazi tarafından esir edilip Niksar'da hapsedilmesi.
- 1101:** Üç farklı Haçlı ordusunun Anadolu'da imhâ edilmesi.
- 18 Eylül 1102:** Dânişmend Gümüştegin Gazi Malatya'yı fethi.
- Mayıs 1103:** Bohemund'un serbest bırakılması.
- Ağustos 1103:** I. Kılıç Arslan'ın, Maraş'ta Gümüştegin Gazi'yi mağlup etmesi.
- 1104:** Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi'nin ölümü.
- 7 Mayıs 1104:** Haçlıların Harrân Savaşı'nda mağlup edilmesi.
- 19 Mayıs 1104:** Çökürmüş'ün Urfa'yı kuşatması.

- 1104:** Artukoğlu Sökmen'in ölümü.
- 2 Eylül 1105:** Malatya'nın, I. Kılıç Arslan tarafından ele geçirilmesi.
- 1107:** Sultan I. Kılıç Arslan'ın ölümü.
- 18 Eylül 1108:** Baudouin'in Urfa'yı Tankred'in elinden alması.
- Ekim-Kasım 1108:** Tell-Bâşir Savaşı
- 9-11 Mayıs 1110:** Emir Mevdud'un I. Urfa kuşatması.
- 28 Temmuz 1111:** Emir Mevdud komutasındaki Büyük Selçuklu Devleti ordusunun Tell-Bâşir'i kuşatması.
- 1112:** Emir Mevdud'un Urfa Bölgesine Üçüncü Seferi.
- 30 Nisan-4 Mayıs 1113:** Taberiye Savaşı.
- 10 Ekim 1113:** Emir Mevdud'un öldürülmesi.
- 14 Eylül 1115:** Tell-Dânis Savaşı.
- 13 Eylül 1122:** Belek Gazi'nin Urfa Kontu Joscelin de Courtney'i yenip esir etmesi.
- Haziran 1123:** Belek Gazi'nin Halep'i ele geçirmesi.
- 6 Mayıs 1124:** Belek Gazi'nin şehit olması.
- 10 Aralık 1124:** Malatya'nın yeniden Dânişmendlilerin eline geçmesi.
- 1128:** İmâdeddin Zengî'nin Halep'te hâkimiyet sağlaması.
- 1130:** Emir Gazi'nin II. Bohemund'u yenip öldürmesi.
- 1134:** Emir Gazi'nin ölümü.
- 24 Aralık 1144:** Urfa'nın İmâdeddin Zengî tarafından fethi.
- 15 Eylül 1146:** İmâdeddin Zengî'nin öldürülmesi.
- 10 Eylül 1147:** II. Haçlı Seferi'ne katılan Alman ordusunun İstanbul'a ulaşması.
- 26 Ekim 1147:** II. Mesûd'un Dorylaion'da Alman Haçlı ordusunu mağlup etmesi.
- 4 Ekim 1147:** II. Haçlı Seferi'ne katılan Fransız ordusunun İstanbul'a gelişi.
- 1 Ocak 1148:** Fransız Haçlı ordusu ile Türkler arasında Antiokheia yakınında savaş meydana geldi.
- 24-28 Temmuz 1148:** Haçlıların Dımaşk'ı kuşatması.
- 11 Eylül 1149:** Sultan Mesûd'un Maraş'ı Haçlıların elinden alması.
- 1149:** Nureddin Mahmud'un Bagras'ta Haçlıları mağlup etmesi.
- 28 Haziran 1149:** Nureddin Mahmud Zengî'nin Haçlıları İnab'da mağlup etmesi ve Antakya Prinkepsi Raymond'un öldürülmesi.

1149: Nureddin'in II. Joscelin'e mağlup olması.

1150: II. Joscelin'in Nureddin'e esir düşmesi.

1150-51: Efâmiye Kalesi'nin Nureddin tarafından fethi.

1153: Sultan Mesûd'un I. Kilikya Seferi.

19 Ağustos 1154: Askalân'ın Haçlılar tarafından ele geçirilmesi.

1154: Nureddin Mahmud Zengî'nin Dımaşk'ı ele geçirmesi.

1154: Sultan Mesûd'un II. Kilikya Seferi.

1155: Sultan Mesûd'un vefat etmesi.

1157: Nureddin Mahmud'un ağır bir hastalığa yakalanması.

1159: II. Joscelin'in Halep'te hapisteyken ölmesi.

1162: II. Kılıç Arslan'ın Dânişmendliler karşısında mağlup olması.

1163: Nureddin'in Hısnu'l-Ekrâd da Haçlılar karşısında mağlup olması.

Mart-Nisan 1164: Şirkûh'un Mısır Seferi'ne çıkışı.

Temmuz-Ağustos 1164 : Nureddin'in Hârim Kalesi'ni ele geçirmesi ve Artah zaferi.

Ekim-Kası 1164: Banyâs'ın Nureddin tarafından fethi.

1168: Nureddin Mahmud'un Ca'ber Kalesi'ni zaptı.

18 Ocak 1169: Fâtımî Veziri Şâver'in öldürülmesi.

8 Mart 1169: Esedüddin Şirkûh'un Kahire'ye girmesi.

23 Mart 1169: Esedüddin Şirkûh'un ölümü.

26 Mart 1169: Salâhaddin'in Mısır'da Fâtımî veziri olması.

27 Ekim 1169: Haçlıların Dimyat'ı kuşatması.

Şubat-Mart 1170: Nureddin'in Kerek Kalesi'ni kuşatması.

29 Haziran 1170: Suriye büyük depremi.

12-21 Aralık 1170: Salâhaddin'in Eyle'yi fethi.

10 Eylül 1171: Fâtımî Devleti'nin yıkılışı.

15 Mayıs 1174: Nureddin Mahmud b. Zengî'nin ölümü.

26 Kasım 1174: Salâhaddin'in beraberindeki 700 atlıyla Dımaşk'a girmesi.

1176: Salâhaddin'in Abbasî Halifesi tarafından sultan olarak tanınması.

1177: Salâhaddin'in Remle'de Haçlılar karşısında mağlup olması.

1179: Mahâdatu'l-Ahzân Kalesi'nin tahrip edilmesi ve Merc-i Uyun zaferi.

Eylül 1182: Ferruhşah'ın ölümü.

Şubat 1183: Hicaz ve Kızıldeniz'in Haçlı tehlikesinden tamamen kurtulması.

26 Nisan - 5 Mayıs 1183: Âmid'in Salâhaddin tarafından ele geçirilmesi.

3 Temmuz 1187: Hittin Zaferi.

5 Eylül 1187: Salâhaddin'in Askalân'ı fethi.

29 Temmuz 1187: Sayda'nın fethi.

6 Ağustos 1187: Beyrut'un fethi.

5 Eylül 1187: Askalân'ın Salâhaddin tarafından fethi.

2 Ekim 1187: Kudüs'ün fethi.

15 Temmuz 1188: Cebele'nin fethi.

24 Temmuz 1188: Lazkiye'nin fethi.

5 Ocak 1189: Kevkeb'in fethi.

11 Mayıs 1189: Alman İmparatoru Friederich'in III. Haçlı Seferi için ülkesinden yola çıkması.

17 Mayıs 1190: Konya'nın Alman Haçlı orduları tarafından kuşatılması.

10 Haziran 1190: İmparator Friederich'in boğularak ölmesi.

12 Temmuz 1191: Akkâ'nın Haçlıların eline geçmesi.

1191: Arsuf Savaşı.

1 Eylül 1192: Haçlıların Salâhaddin ile barış yapması.

26 Ağustos 1192: II. Kılıç Arslan'ın Konya'da ölümü.

4 Mart 1193: Salâhaddin Eyyûbî'nin ölümü.

ESİR EDİLEN VEYA ÖLDÜRÜLEN HAÇLI LİDERLERİ

1100: Dânişmend Gazi, **Bohemund** ve **Richard de Salerno**'yu esir etti.

1101: Sökmen b. Artuk, **Urfa Kontu Baudouin du Bourg** ile **Seruc Hâkimi Foucher de Chartres**'i bozguna uğratarak Foucher'i öldürdü. Urfa Kontu Baudouin du Bourg kaçarak kurtuldu.

1104: Artuk Bey, Çökürmüş ile ittifak edip Harran Savaşı'nda **Urfa Kontu II. Baudouin (Baudouin du Bourg)** ve **Tell Başir Hâkimi Joscelin de Courtenay**'ı esir etti.

1120: Emir Gazi ve Belek Gazi **Trabzon Dukası Konstantin Gabras**'ı esir etti.

1122: Belek Gazi, **Urfa Kontu I. Joscelin** ile **Birecik Senyörü Galestan de Puiset**'i esir etti.

1123: Belek Gazi, Turuş mevkiinde yapılan savaşta **Kudüs kralı II. Baudouin (Baudouin de Bourg)** ve yeğeni **Foulque de Chartes**'i esir etti.

1130: Emir Gazi, **II. Bohemund**'u öldürdü.

1149: İnab Savaşı sonrası Nureddin Mahmud ve Şîrkûh, **Maraş Senyörü Renaud** ve **Haşhaşi Reisi Ali b. Vefa**'yı öldürdü. Şîrkûh ise bizzat **Antakya Prinkepsi Raymond**'u öldürdü. Nureddin, Raymond'un kellesini gümüş bir mahfaza içinde Abbasi halifesine gönderdi.

1150: Nureddin Mahmud'un askerleri tarafından **Urfa Kontu II. Joscelin** esir edilerek hapse atıldı ve 1159'da hapiste öldü.

1160: Nureddin'in sütkardeşi Halep Valisi Mecdeddin ed-Dâye tarafından, Râvendân yakınında el-Cûma bölgesindeki çatışmada **Renaud de Châtillon**, bütün maiyetiyle beraber esir edildi ve zincire vurularak deve sırtında Halep'e götürüldü; orada, birkaç ay önce esir düşmüş olan **Urfa Kontu Joscelin de Courtenay** ile aynı zindana kondu. Böylece **Renaud de Châtillon**'un Antakya'daki hâkimiyeti sona ermiş oluyordu. Renaud de Châtillon, Halep zindanında 16 yıl esaret hayatı yaşadı. Nureddin Mahmud'un 15 Mayıs 1174'te ölümü ardından, Halep Valisi Gümüšte-

gin tarafından fidye karşılığında, kralın dayısı Joscelin de Courtenay ile beraber serbest bırakıldı (1176).

1164: Nureddin Mahmud ve Zeyneddin Ali Küçük, Artah yakınlarındaki savaşta, **Antakya Prinkepsi Bohemund, Trablus Kontu Raimond, Konstantin Koloman, Hugue de Lusignan**'ı esir etti. Sonra 150 ipek elbise karşılığı Koloman serbest bırakıldı.

1170: el-Bîre Kalesi Hâkimi Şihâbüddin, **Hısnu'l-Ekrad hâkimi olan Hospitalier Tarikatı** reisini öldürdü.

1179: İzzeddin Ferruhşah ve Salâhaddin Eyyûbî, **Remle ve Nablus hâkimi Baudouin d'Ibelin (İbn Barzan)**'i esir etti. Bunların yanında **Cinin hâkimi, Taberiye hâkimi, Cübeyl hâkiminin kardeşi** de esir edildi.

1179: Ferruhşah tarafından Tell Harra'da yapılan savaşta **Nasıra Hâkimi Henry** öldürüldü. **Onfroi de Toron** da yaralı olarak kaçmasına rağmen iki gün sonra öldü.

1187: Hittin Savaşı'nda **Kral Guy, Kerek Hâkimi Renaud de Châtillon, Godefroi, Cübeyl Hâkimi II. Hugue, IV. Onfroi, Templier tarikatı Reisi Gerard de Ridefort** esir edildi. Sonra Salâhaddin Eyyûbi kılıçla bizzat **Renaud**'nun boynunu vurarak öldürdü. 1187'de **Gerard** serbest bırakıldı.

1188: Berzûye Kalesi'ni almaya çalışırken Salâhaddin Eyyûbî, **Berzûye hâkimi ve ailesini** esir aldı. Berzûye hâkiminin karısı Bohemund'un bal-dızı Sibylle'nin kız kardeşidir.

1189: Salâhaddin Eyyûbî tarafından **Şâkif Hâkimi Renaud** yakalanıp esir edildi.

1191: Arsuf Savaşı'nda Salâhaddin Eyyûbî'nin askerleri ünlü **Haçlı şövalyesi Jacques d'Avesnes**'i öldürdü.

1192: Salâhaddin'in emriyle **Sûr Hâkimi Konrad** öldürüldü.

HAÇLILARLA MÜCADELE EDEN KAHRAMANLAR

Abak: Dımaşk emirlerinden.

Abdusselâm el-Mağribî: Eyyûbî kumandanı.

Agimith: Türk Beyi.

Ahmed b. Mervan: Kürboğa'nın güvenilir adamlarından.

Ahmed b. Takiyüddin: Takiyyüddin'in sakalı yeni bitmiş genç oğlu.
Remle civarında Haçlılara karşı kahramanca savaşırken şehid düşmüştür.

Ahmedil: Merağa Emiri.

Alâeddin Hurremşâh b. İzzeddin Mes'ûd: Musul hâkimi.

Alemüddin Süleyman b. Cândâr: Salâhaddin'in emirlerinden.

Arslantaş: Sincar hâkimi.

Atabeg Tuğtegin: Dımaşk hâkimi. Haçlılara karşı bölgedeki Müslüman liderlerle ittifak yaparak mücadelesini sürdürmüştür.

Ayaz et-Tavîl: Salâhaddin'in cesaret ve kahramanlığıyla tanınan memlûkü. Arsuf Savaşı'nda şehid olmuştur.

Ayaz: Artuklu Hükümdarı İlgazi'nin oğlu.

Aynuddevle el-Yârûkî: Emir.

Bedrüddin Duldurum el-Yârûkî: Halep askerleri kumandanı.

Cemâleddin Ebû Ali b. Ravâha el-Hamevî: Tarihçi İbnü'l-Esîr'in "şeyhimiz" dediği âlim ve şair. Akkâ Savaşı'nda şehid olmuştur.

Cenâhü'd-Devle Hüseyin: Hıms Emiri.

Çavlı el-Esedî: Esedüddin' e bağlı askerlerin kumandanı ve büyük emirlerindendir.

Çavlı Sakavu: Büyük Selçuklu Emiri.

Çökmüş: Musul Emiri. Artukoğlu Sökmen ile beraber Harran Savaşı'nda Haçlılara ağır bir darbe indirmiştir.

Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gâzi: Dânişmendliler Beyliği'nin kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Önemli Haçlı liderlerinden olan Antakya Haçlı Prinkepsi Bohemund'u esir etmiştir.

Dâvud: Artuklu beyi.

Dukak: Dımaşk Meliki. Atabeg Tuğteğîn ve Cenâhü'd-Devle Hüseyin ile birlikte Antakya'ya giderken erzak arayan Bohemund ve Robert'i kuşatmışlardır.

Ebû Bekir b. ed-Dâye: Nüredin Mahmud Zengî'nin Halep nâibi. Urfa Kontu II. Joscelin'in yakalanıp Nureddin'e getirilmesinde büyük rol oynamıştır.

Ebül-Heycâ es-Semîn: Erbil'deki el-Hikemiyye aşiretine mensuptur. Akkâ kuşatmasına katılarak Haçlılardan pek çok kişiyi öldürmüştür.

el-Melikü'l- Âdil Ebû Bekr b. Eyyûb: Salâhaddin'in kardeşi, Mısır'daki naibi. Donanma hazırlayıp Haçlılara karşı sefere çıkmıştır.

el-Melikü'l-Efdal: Salâhaddin'in büyük oğlu, daha sonra Eyyûbî hükümdarı oldu. Kudüs topraklarının fethinde, Hittîn Savaşı'nda, Akkâ ve Beyrut müdafaaları gibi önemli savaşlara katılmıştır.

el-Melikü's-Sâlih İsmâil: Nureddin Mahmud Zengî'nin oğlu.

Emir (Melik) Gazi: Dânişmendli beyi. Anadolu'daki en güçlü liderlerden biridir. Haçlılarla Anazarba yakınlarında karşılaşarak onları yenilgiye uğratmıştır. Bu mücadelede Antakya Prinkepsi II. Bohemund ölmüştür. Urfa kontluğuna ait topraklara akınlar düzenlemiş, bu akınlara karşılık vermek isteyen hasta Joscelin ise yolda ölmüştür.

Emir Balduk: Sümeysat Kalesi'ni Haçlılara karşı savunmuştur.

Emir Cüyûş Beg: Büyük Selçuklu kumandanı.

Emir Hüsâmeddin Ebû'l-Heycâ es-Semîn: Eyyûbî kumandanı.

Emir İzzeddin İsâ b. Mâlik: Müslümanların büyük emirlerindendir. Son Kudüs kuşatması sırasında Haçlılarla girmiş olduğu bir düelloda şehid olmuştur.

Emir Karaca: Harran Emiri, 1101 yılı ordularına karşı başarılı bir mücadele sürdürmüştür.

Emir Karakuş: Akkâ idaresini elinde tutan emir.

Emir Kaymaz en-Necmî: Haçlılara yönelik pek çok mücadeleyi kumanda etmiştir. Hospitalier şövalyelerinin elinde bulunan Kevkeb Kalesi'ni muhasara ederek ele geçirilmesinde önemli rol oynamıştır.

Emir Kılıç: Salâhaddin'in emirlerindendir.

Emir Kürboğa: Musul Emiri. Büyük Selçuklular tarafından Antakya'yı kuşatmakta olan Haçlılara karşı gönderilmiştir. Ancak Antakya'ya giderken arkasında Urfa gibi önemli bir şehri Haçlıların elinde bırakmak istemediği için önce Urfa'yı kuşatarak Antakya kuşatmasına geç kalmıştır.

Emir Meclî b. Mervan: Salâhaddin'in cesur askerlerindendir. Akkâ önlerinde gerçekleşen savaşta şehid olmuştur.

Emir Sâbıkuddin Osman b. Dâye: Şeyzer hâkimi.

Emir Seyfeddin: Seyfeddin Mahmud el- Esedî'nin kardeşi. Kevkeb'i kuşatırken şehit düşen cesur Eyyûbî emiri.

Emir Üsâme: Beyrut müstahfızı. Batı'dan gelen beş İngiliz gemisini mağlup ederek Akkâ'ya ulaşmalarını önlemiştir.

Esedüddin Şîrkûh el-Mansur: Nureddin Mahmud Zengî dönemi- nin önemli ve güvenilir kumandanı, Salâhaddin Eyyûbî'nin amcasıdır. Haçlılara karşı önemli başarılar kazanmış, Nureddin'in Haçlılara karşı kazandığı İnab Savaşı'nda Antakya Haçlı Prinkepsi Raymond'u öldür- müştür. Fâtımîlerin elindeki Mısır'ı ele geçirmesiyle Haçlılar çember içine alınmıştır.

ez-Zâfir (Hıdır): Salâhaddin'in oğlu.

ez-Zâhir Gazi: Salâhaddin'in oğlu, Halep hâkimi.

ez-Zâhir: Cesur, âlim ve dindar bir kişiliktir. Ağabeyi Fakîh İsa ile beraber Haçlılara esir düşmüştür. Kudüs'ün fethinden sonra Kudüs valisi olmuş ardından Akkâ kuşatmasında şehid olmuştur.

Fadl el-Feyzî: Remle Savaşı'nda Salâhaddin'in hayatını kurtaran as- kerlerden biridir.

Fahreddin Mes'ûd b. Ebû Ali ez-Za'ferânî: Emir.

Fahrülmülk b. Aınmâr: Trablus hâkimi

Fakîh İsa el-Hakkârî: Esedüddin'e bağlı ilim, cesaret ve dindarlığıyla bilinen bir askerdir. Remle Savaşı'nda kahramanca çarpışmış, mağlup va- ziyette geri dönerken Haçlılara esir düşmüştür. Salâhaddin diğer esirlerle beraber onu da fide vererek kurtarmıştır.

Fâris Bedrân: Savaş gemisi kumandanı.

Fârisüddin Meymûn el-Kasrî: Salâhaddin'in önde gelen memlûklerindenir. Büyük bir Haçlı taifesine saldırarak ellerindeki eşya ve ganimeti ele geçirmiştir.

Feleküddin Süleyman: el-Âdil'in ana bir kardeşi.

Ferruhşah: Salâhaddin'in oğlu. Tell-Harra'da Haçlılara karşı giriştiği çetin mücadele sonucunda Haçlıları mağlup etmiş ve önemli Haçlı ko- mutanını öldürmüştür. Ölenler arasında Müslümanların baş belası olarak anılan Nâsıra Hâkimi Henry ve Onfroi de Toron da vardı.

Hâcîp Halîl el-Hakkârî: Akkâ Savaşı'nda cesurca mücadele ederek şehid olmuştur.

Hassan b. Gümüştegin el-Ba'albeki: İmâdeddin Zengî ve oğlu Nu- reddin Zengî'nin sadık kumandanlarından biridir. Haçlılara karşı düzen- lenen birçok seferde yer almıştır.

Hüsâmeddin Lü'Lü: Cesareti, kabiliyeti ve atılganlığıyla tanınmış donanma komutanıdır. Kumandasındaki bir Eyyûbî filosu Renaud de Chatillon'un Kızıldeniz'de giriştiği askerî harekâtı etkisiz bırakarak düşmanı bozguna uğratmıştır.

Hüsâmeddin Ömer b. Lâcin: Salâhaddin'in emriyle Nablus'a giderek şehri Haçlıların elinden kurtarmıştır.

Hüsâmeddin Sayaruk el-Türkî: Kudüs valisi.

I. Mesûd: Türkiye Selçuklu Sultanı. Alman Kralı Konrad idaresindeki Haçlı ordusunu Dorylaion yakınlarında ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Sultan Mesûd kazandığı bu zaferle yaklaşık olarak yarım asır önce Dorylaion'da Haçlılara karşı yenilgiye uğrayan babası I. Kılıç Arslan'ın intikamını almıştır. II. Haçlı Seferi ordularına Anadolu'yu dar etmiştir. Fransız ordusunu da ağır bir mağlubiyete uğratmıştır.

II. Kılıç Arslan: Türkiye Selçuklu Hükümdarı.

İbn Ammar: Trablus Emiri.

İbrahim b. Kanâbir: Salâhaddin'in askerlerindendir. Remle Savaşı'nda Salâhaddin'e yaklaşp saldırma girişiminde bulunan Haçlı şövalyesini iki askerle beraber yere sererek adeta Salâhaddin'in hayatını kurtarmışlardır.

İlbeği: Hamedan Emiri Porsuk'un oğlu.

İlhan: Sultan Kılıç Arslan'ın başkumandanıdır. Pierre L'Ermite idaresindeki ordunun Kserigordon Kalesi'ni ele geçirmesi üzerine Haçlılara karşı harekete geçerek bu kaleyi Haçlılardan geri almıştır.

İmâdeddin Zengî: Zengîlerin kurucusu ve ilk hükümdarı. Kendisini Haçlılarla mücadelede İslâm'ın baş mücahidi olarak görmektedir. Haçlılarla mücadelenin kalıcı olabilmesi için bölgedeki İslâm birliğinin sağlanması gerekliliğinin bilinciyle hareket etmiştir. 1098 yılından beri süregelen Urfa'daki Haçlı varlığına son vermiştir. Urfa'nın fethi o zamana kadar Haçlılara indirilen darbelerin en ağır ve en anlamlısıdır.

İsmâil b. Dânişmend: Ankara yakınlarında kuşatılan bir kalenin idarecisi olan Dânişmendli Emiri. Oğlu Sungur, Malatya'yı ele geçirdi.

İzzeddin Aarsal: Esedüddin'e bağlı askerlerin kumandanı.

İzzeddin Curdik: Nureddin Mahmud Zengî'nin ve Salâhaddin'in büyük emirlerindendir. Hayatı boyunca Haçlılara karşı mücadele etmiş ve önemli başarılar elde etmiştir. Kudüs valisi olmuştur.

İzzeddin Ferruhşah: Salâhaddin'in yeğeni ve Dımaşk nâibi. Merc-i Uyun'da Salâhaddin'in de desteğiyle Kudüs kralı komutasındaki Haçlı birliklerini bozguna uğratmıştır. Çok sayıda Haçlıyı öldürürken Remle ve Nablus Hâkimi Boudouin d'Ibelin, Cübeyl hâkiminin kardeşi, Taberiyye

hâkimi, Templier ve Hospitalier tarikatlerinin reisleri, Cînîn hâkimi ve bazı Haçlı ileri gelenlerini esir etmiştir.

İzzeddin Kılıç: Emir.

Kara Arslan: Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı. Babula Kalesi'ni Haçlıların elinden almıştır.

Kasîmüddeve Aksungur el-Porsukî: Musul valisi. Muhammed Tappar tarafından Haçlılarla cihada memur edilmiştir. Urfa şehrini kuşatma girişiminde bulunmuştur.

Kayseri Emiri Hasan: Haçlılara karşı Dânişmend Gümüştegin Ahmed Gazi ve Sultan Kılıç Arslan ile ittifak yapmıştır. I. Haçlı Seferi ordularına karşı Anadolu'nun savunulmasında ve Haçlıların ilerleyişinin yavaşlatılmasında önemli rol oynamıştır. Kayseri civarında topraklarını müdafaa ederken kalabalık Haçlı ordusuna karşı mukavemet gösteremeyerek çekilmek zorunda kaldığı dağın eteklerinde şehid olmuştur. Kahramanca çarpışarak şehid olduğu dağ onun adıyla anılmaktadır.

Kılıç: Salâhaddin Eyyübî, Şuğr Kalesi'ni fethedince, kaleyi bu emire vermiştir.

Kutbeddin Mevdûd: Nureddin Mahmud'un kardeşi, Musul ve el-Cezîre bölgesinin hâkimi.

Kutbeddin Yinal b. Hasan el-Menbicî: Emir.

Kutbüddîn Hüsrev b. Telîl el-Hezbânî: Nureddin'in kumandanlarından. Bizans ve Haçlı kuvvetlerinin Mısır kuşatması sırasında Salâhaddin'e yardım için gönderilmiştir.

Mansur b. Nebil: Cebele kadısı. Cebele'nin fethinde önemli rol oynamıştır.

Mecdeddin Ebû Bekr (İbnu'd-Dâye): Nureddin'in sütkardeşi ve en güvenilir adamlarındandır. 1150 yılında Urfa Kontu II. Joscelin'in esir edilmesinde büyük rol oynadı. 23 Kasım 1160 tarihinde Renaud de Chatillon'u Râvendân yakınlarında el-Cûma bölgesindeki vadide pusuya düşürerek esir etti.

Melik Mesûd: Aksungur el-Porsukî'nin oğlu.

Melikşah: Sultan II. Kılıç Arslan'ın büyük oğlu. Müttefiki Türkmen Reisi Rüstem ile beraber Akşehir Ovası'nda ordugâh kurmuş olan Alman Haçlı ordusuna saldırmışlardır.

Mengübars: Hittîn Savaşı'nda İslâm ordusunun ilk ciddi hamlesini gerçekleştirmiş ve şehid olmuştur. Bu kahramanın şehadeti askerleri cesaretlendirmiştir.

Mucireddin Abak b. Börü b. Tuğtegin: Dımaşk hâkimi.

Muînüddin Üner: Tuğtegin'in memlûkü. Haçlı kuşatmasına karşı Dimaşk'ı müdafaa etmiştir.

Muzafferüddin b. Zeyneddin: Harrân ve Urfa hâkimi.

Muzafferüddin Gökbori: Salâhaddin Eyyûbî'nin önde gelen emiri ve kumandanı, aynı zamanda eniştesidir. Zengîler ve Eyyûbîlerin hizmetinde bulunmuştur. Haçlılara karşı önemli mücadeleler göstermiştir. Salâhaddin'in Suriye bölgesini ele geçirmesinde önemli rol oynamıştır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in doğum yıl dönümlerinde mevlid merasimleri düzenlemesiyle İsmâ dünyasında ün kazanmıştır.

Nâsıruddin Mengüpars: Salâhaddin'in emirlerindendir.

Nâsıruddin Muhammed b. Şîrkûh: Hıms hâkimi. Hıms'ı yağmalayan Haçlılara pusu kurarak çoğunu öldürüp kumandanlarından bazılarını esir etmiştir.

Necmeddin Alpı: Mardin Artuklu hükümdarı.

Necmeddin Eyyûb: Nureddin Mahmud'un tecrübeli kumandanı, Salâhaddin Eyyûbî'nin babası.

Necmeddin İlğazi: Artuklu Hükümdarı.

Nureddin Mahmud b. Zengî: Dimaşk ve Halep atabegi. Babası İmâdeddin Zengî gibi ömrünü Haçlılarla mücadeleye adanmıştır. Suriye ve Mısır'a hâkim olup İslâm birliğini sağlayarak Kudüs'ü çember içine almış ve Kudüs'ün fethi için gerekli şartları hazırlamıştır. 10 Ağustos 1164 tarihinde Artah yakınlarında yapılan savaşta Antakya Prinkepsi Bohemund, Trablus Kontu Raymond, Konstantin Koloman ve Hugue de Lusignan'ı da esir etmiştir. Urfa Kontu II. Joscelin'i ele geçirip Haleb'te hapse atmıştır. Haçlıların en çok korktuğu, aynı zamanda saygı duyduğu önemli İslâm mücahitlerindendir.

Nureddin Muhammed b. Kara Arslan: Hısn Keyfâ hâkimi, Salâhaddin'in II. Kerek seferine katılmıştır.

Nûruddevle Belek Gazi: Artuklu Beyi. Haçlılara karşı kazandığı başarılarla Müslümanların gönlünde taht kurmuş ve Haçlıların korkulu rüyası haline gelmiştir. Urfa Kontu Coscelin de Courtenay ile Birecik Senyörü Galeran de Puiset'i Seruc yakınlarında yenilgiye uğratarak esir etmiştir. Ayrıca Fırat Nehri kıyısında Kûdüs Kralı Boudouin ve yeğeni Foulque de Chartes'i mağlup ve esir etmiştir. Ömrünü Haçlılarla mücadeleye adanmış Belek Gazi, ne yazık ki bir Müslüman'ın attığı ok ile yaralanmış ardından vefat etmiştir.

Nusretüddin Emir-i Mirân: Nureddin Mahmud'un kardeşi. Haçlıların elinde bulunan Banyâs Kalesi'ni kuşatırken kaleden atılan bir okun gözüne isabet etmesiyle kör olmuştur.

Porsuk b. Porsuk: Hamedan Emiri. Hasta olmasına rağmen Haçlılarla mücadele için birleşik Selçuklu ordusuna katılmıştır.

Rükneddin Davud: Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı.

Rüstem: Türkmen reisi.

Salâhaddin Eyyûbî: Haçlılara karşı mücadelesiyle tanınan İslâm kahramanı, Eyyûbî hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Asıl gayesi İslâm birliğini muhafaza ederek Kudüs ve sahil bölgelerini Haçlı istilasından kurtarıp İslâm dünyasını düştüğü içler acısı durumdan çıkarmaktı. Sultan Salâhaddin Haçlılara ağır darbeler indirmiş, Hittîn Zaferi, Kudüs'ün ve sahil bölgelerin fethiyle Haçlıları Suriye ve Filistin'den tamamen söküp atacakken III. Haçlı Seferi'nin gerçekleşmesi buna mani olmuştur. İslâm dünyasının onu yalnız bırakmasına rağmen Haçlılara karşı giriştiği amansız mücadele, gösterdiği gayret ve sebat Haçlılara, Kudüs'ü geri almanın imkânsızlığını göstermiştir. III. Haçlı Seferi sırasında gösterdiği mücadele örneği ve sağlam duruşu, Haçlı Seferleri tarihinde İslâm dünyasının kahramanlık sembolü haline gelmesini ve Şark'ın en sevgili sultanı olarak anılmasını sağlamıştır.

Salâhaddin Ömer b. Muhammed: Remle Savaşı'nda Salâhaddin Eyyûbî zayıf durumda kalınca onun önünde bizzat savaşa girmiştir.

Sârimüddin Kaymaz en-Necmî: Dımaşk askerleri kumandanı.

Savar: İmameddin Zengî'nin kumandanıdır. Kudüs Kralı Foulque idaresindeki kuvvetleri mağlup etmiştir.

Sencerşâh: Cezîret İbn Ömer hâkimi.

Seyfeddin Ali b. Ahmed el-Hakkâri (el-Maştûb): Emir.

Seyfeddin Ali b. el-Meştub: Salâhaddin'in önemli kumandanlarından. Hama'yı kuşatan Haçlılara karşı şehri savunmuştur.

Seyfeddin Ayazkuş: Arsuf Savaşı'na katılan Eyyûbî emirlerindendir.

Seyfeddin Gazi: İmadeddin Zengî'nin oğlu.

Seyfeddin Mahmud el-Esedî: Önemli Eyyûbî kumandanı.

Sökmen b. Artuk: Artukluların Hısn-ı Keyfâ kolunun kurucusu. 1101 yılında Haçlıların elinde bulunan Seruc'u geri almak için harekete geçmiş, yapılan savaşta Urfa Kontu Baudouin du Bourg ile Seruc Hâkimi Foucher de Chartres'i bozguna uğrattı ve Foucher savaş meydanında öldürüldü. Müslümanlar için stratejik açıdan önem arz eden Harran'ın Haçlılar tarafından kuşatılması üzerine o sırada mücadele halinde bulunduğu Musul Emiri Çökürmüş ile birlik olup Haçlıları 1104 Harran Savaşı'nda yenilgiye uğratarak Urfa Kontu II. Boudouin ile Tell Bâşir Hâkimi Joscelin de Courtenay'i esir etmişlerdir.

Sökmen el-Kutbî: Ahlâtşâhlı Emir.

Sultan b. Ali. b. Munkız: Şeyzer hâkimi.

Sultan Kılıç Arslan: Türkiye Selçuklu Hükümdarı.

Sultan Muhammed Tapar: Büyük Selçuklu Sultanı. Selçuklu Devleti'ndeki taht mücadeleleri ve iç karışıklığa son vererek otoriteyi kendi elinde topladıktan sonra Suriye, Filistin ve el-Cezîre halkının Haçlı zulmüne son vermek için Musul valileri aracılığıyla Haçlılara karşı cihad emri vermiştir.

Sungur Dıraz: Habur Emiri.

Süleyman: Artuklu beyi.

Süveyd b. Gaşm el-Mısırî: Remle Savaşı'nda Salâhaddin'in hayatını kurtaran askerlerden biridir.

Şemseddin Muhammed b. Abdü'l-Melik (İbnü'l-Mukaddem): Salâhaddin'in büyük emirlerindendir, hayatı Haçlılara karşı cihad ederek geçmiştir.

Şemsü'd- Devle: Antakya valisinin oğludur. İç kaleyi müdafaa ederken şehid edilmiştir.

Şemsü'l-Havâss: Rafeniyye valisi.

Şemsüddeve Turanşah b. Eyyûb: Salâhaddin Eyyûbî'nin ağabeyi.

Şerefü'd-Din Mevdûd b. Altuntegin: Musul Emiri. Muhammed Tapar tarafından Haçlılarla mücadelede görevlendirilmiş ve ömrünü bu uğurda harcamıştır. Urfa üzerine üç önemli sefer düzenlemiş, bütün bunları en büyük müttefiki Tuğtegin ile beraber yapmıştır. Urfa kuşatmalarıyla Haçlılara ağır darbeler vurmuş, bu seferlerle Urfa Kontluğunun temelleri sarsılmıştır.

Şerefüddin Bozkuş: Nureddin'in memlûkü. Nureddin tarafından Mısır'ı almakla görevlendirilen Şirkûh'a yardım için gönderilen emirler arasındadır.

Şihâbuddin Mahmud el-Hârimî: Salâhaddin Eyyûbî'nin dayısı. Haçlılar Hama'yı kuşattığı sırada şehrin hâkimiydi.

Şihâbuddin İlyâs b. İlgazi b. Artuk: El-Bîre Kalesi hâkimi. İslâm beldelerine yağma ve baskınlarda bulunan Haçlı birliğiyle karşılaşarak onları yenilgiye uğratmış, çoğunu öldürmüş veya esir almıştır. Ölenler arasında Müslümanlar için tehlikeli bir rakip olan Hısnü'l-Ekrâd Hâkimi Hospitalier tarikatı reisinin de olması Müslümanlar arasında sevince neden olmuştur.

Tâcü'l-Mülûk Börü: Salâhaddin'in kardeşi.

Takiyyüddin Ömer: Salâhaddin Eyyûbî'nin yeğeni.

Timerek b. Arslantaş: Sincar Emiri.

Timurtaş: Artuklu hükümdarı. Tuğtegin ile beraber Trablus Kontu Pons'u ağır bir yenilgiye uğratmışlardır.

Ya'kub el-Halebî: Candariyye reisi. İngiltere kralına karşı gönderilen geminin reisidir. Kral ile kahramanca savaşmış ancak mağlup olacaklarını anlayınca Müslümanların ve yanlarında bulunan zahirenin Haçlıların eline geçmesini engellemek için geminin alt katına bir delik açarak gemiyi denizin derinlikleriyle buluşturmuştur.

Yağısıyan: Antakya valisi.

Yakup Bey: Kılıç Arslan'ın adamlarındandır. Antakya topraklarına akın yaparken Templier şövalyelerinin ve Ermeni II. Thoros'un kardeşi Stefan'ın baskınına uğrayarak askerleriyle beraber şehid olmuştur.

Yusuf b. Dî-Nas el-Fandlavî el-Mağribî: Haçlıların Dimaşk'ı muhasaraya başladığı 25 Temmuz 1148'de halk arasından çıkarak Haçlılara saldıran şeyh, âlim ve fakih. Dimaşk'tan yarım fersah mesafede bulunan "en-Neyreb" denilen yerde şehid düşünceye kadar onlarla savaşmıştır.

Zahîrüddin Tuğtegin: Dimaşk Atabeği. Mevdûd ile ittifak yaparak Haçlılara karşı başarıyla mücadele etmiştir.

Zengî: Hamedan Emiri Porsuk'un oğlu.

Zeyneddin Ali Küçük: Nureddin'in önemli kumandanlarındandır. Artah Savaşı'nda Haçlıları bozguna uğratarak çok sayıda Haçlıyı esir etmiştir. Esirler arasında önemli Haçlı reislerinden Antakya Prinkepsi Bohemund, Trablus Kontu Raymond, Konstantin Kolomanos ve Hugue de Lusignan de bulunmaktadır.

Zeyneddin Yûsuf: Erbil hâkimi.

ŞECERELER

BÜYÜK SELÇUKLU HÜKÜMDARLARI

Tuğrul Bey

(1040-1063)

|

Alp Arslan

(1063-1072)

|

I. Melikşah

(1072-1092)

|

Nasıreddin Mahmud

(1092-1094)

|

Berkyaruk

(1092-1104)

|

II. Melikşah

(1104-1105)

|

Muhammed Tapar

(1105-1118)

|

II. Mahmud

(1118-1119)

|

Ahmed Sencer

(1119-1157)

TÜRKİYE SELÇUKLU HÜKÜMDARLARI

Süleymanşah

(1078-1086)

|

Ebü'l-Kâsım

(1086-1092)

|

I. Kılıç Arslan

(1092-1107)

|

I. İzzeddin Mesûd

(1107-1110)

|

Melikşah (Şahinşah)

(1107-1116)

|

I. İzzeddin Mesûd

(1116-1155)²⁵¹

II. Kılıç Arslan

(1155-1192)

|

I. Gıyaseddin Keyhüsrev

(1192-1196)

|

Rükneddin Süleymanşah

(1196-1204)

|

III. Kılıç Arslan

(1204-1205)

I. Gıyaseddin Keyhüsrev

(1205-1211)²⁵²

I. İzzeddin Keykavûs

(1211-1220)

|

²⁵¹ İkinci hükümdarlığı.

²⁵² İkinci hükümdarlığı.

I. Alâeddin Keykubad

(1220-1237)

|

II. Gıyaseddin Keyhüsrev

(1237-1246)

II. İzzeddin Keykavûs

(1246-1249)

|

II. İzzeddin Keykavûs**IV. Rükneddin Kılıç Arslan****II. Alâeddin Keykubad**(1249-1254)²⁵³

|

IV. Rükneddin Kılıç Arslan

(1254-1257)

|

II. İzzeddin Keykavûs

(1257-1259)

|

II. İzzeddin Keykavûs**IV. Rükneddin Kılıç Arslan**(1259-1262)²⁵⁴**IV. Rükneddin Kılıç Arslan**

(1262-1266)

|

III. Gıyaseddin Keyhüsrev

(1266-1284)

|

II. Gıyaseddin Mesûd

(1284-1296)

III. Alâeddin Keykubad

(1298-1302)

|

II. Gıyaseddin Mesûd

(1302-1308)

²⁵³ Müşterek saltanat.²⁵⁴ Müşterek saltanat.

SURİYE SELÇUKLU MELİKLERİ

Tacüddevle Tutuş
(1079-1095)

Halep Melikleri

Rıdvan
(1095-1113)

|

Alparslan el-Ahras
(1113-1114)

|

Sultanşah
(1114-1117)

Dımaşk Melikleri

Dukak
(1095-1104)

|

II. Tutuş
(1104)

|

Muhiddin Bektaş
(1104)

ZENGÎLER (1127-1233)

Musul Atabeyleri

I. İmâdüddin Zengî

(1127-1146)

|

I. Seyfeddin Gazi

(1146-1149)

|

Kutbeddin Mevdûd

(1149-1170)

|

II. Seyfeddin Gazi

(1170-1180)

|

I. İzzeddin Mesûd

(1180-1193)

I. Nureddin Arslan Şah

(1193-1211)

|

II. İzzeddin Mesûd

(1211-1218)

|

II. Nureddin Arslan Şah

(1218-1219)

|

Nasreddin Mahmud

(1219-1222 ya da 1234)

Halep Atabeyleri

I. İmâdüddin Zengî

(1127-1146)

|

Nureddin Mahmud Zengî

(1146-1174)

el-Melikü's-Sâlih Nureddin İsmâil Zengî

(1174-1181)

|

II. İmâdüddin Zengî

(1181-1183)

Şam Atabeyleri

Nureddin Mahmud Zengî

(1154-1174)

|

Melik Salih İsmail Zengî

(1174)

Sincar Atabeyleri

II. İmâdüddin Zengî

(1171-1197)

|

Kutbeddin Muhammed

(1197-1219)

|

İmadüddin Şehenşah

(1219-1220)

|

Celaledin Mahmud

(1219-1220)

Fetheddin Ömer

(1219-1220)

Cizre Atabeyleri

Müizzeddin Sancar Şah

(1180-1208)

|

Müizzeddin Mahmud

(1208-1241)

|

Mahmud Melik Zahir

(1241-1250)

EYYÜBÎLER (1171-1254)**Salâhaddin Eyyûbî**

(1171-1193)

|

el-Melikü'l-Azîz Osman

(1193-1198)

|

el-Melikü'l-Mansûr

(1198-1200)

|

I. el-Melikü'l-Âdil

(1200-1218)

|

el-Melikü'l-Kâmil

(1218-1238)

|

II. el-Melikü'l-Âdil

(1238-1240)

|

el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb

(1240-1249)

|

el-Melikü'l-Muazzam Turan Şah

(1249-1250)

|

el-Melikü'l-Eşref Musa

(1250-1254)

KUDÜS HAÇLI KRALLARI (1099-1186)

Godfrey de Bouillon²⁵⁵

(1099-1100)

|

I. Baudouin

(1100-1118)

|

II. Baudouin

(1118-1131)

|

Foulque

(1131-1143)

|

III. Baudouin

(1143-1162)

|

I. Amaury

(1162-1174)

|

IV. Baudouin

(1174-1185)

|

V. Baudouin²⁵⁶

(1183-1186)

URFA HAÇLI KONTLARI (1098-1144)

|

I. Baudouin

(1098-1100)

|

II. Baudouin

(1100-1118)

|

Joscelin de Courtenay

(1118-1131)

|

II. Joscelin

(1131-1144)

²⁵⁵ Kutsal Kabir'in koruyucusu ve Kudüs hükümdarı olarak.

²⁵⁶ 1185'e kadar IV. Baudouin ile birlikte.

ANTAKYA PRİNKEPSLERİ (1098-1268)

I. Bohemund

(1098-1111)

|

Celile Prensi Tankred

(naip olarak, 1100-1103; 1105-1112)

|

II. Bohemund

(1111-1130)

|

Roger de Salerno

(naip olarak, 1112-1119)

|

Kudüslü II. Baudouin

(naip olarak, 1119-1126; 1130-1131)

|

Antakyalı Konstance

(1130-1163)

|

Kudüslü Foulque

(naip olarak, 1131-1136)

|

Antakyalı Raimond

(1136-1149)

|

Renaud de Chatillon

(1153-1160)

|

III. Bohemund

(1163-1201)

|

Trabluslu IV. Raimond

(naip olarak, 1193-1194)

|

IV. Bohemund

(1201-1216)

|

Raimond-Ruben

(1216-1219)

|

IV. Bohemund

(1219-1233)

|

V. Bohemund

(1233-1252)

|

VI. Bohemund

(1252-1268)

TRABLUS HAÇLI KONTLARI

(1109-1289)

Bertrand

(1109-1112)

|

Pons

(1112-1137)

II. Raimond

(1137-1152)

|

III. Raimond

(1152-1187)

|

IV. Raimond

(1187-1189)

|

IV. Bohemund

(1189-1233)

|

V. Bohemund

(1233-1252)

|

VI. Bohemund

(1252-1275)

|

VII. Bohemund

(1275-1287)

|

Lucia

(1287-1289)

BİBLİYOGRAFYA

KAYNAK ESERLER

Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, (haz. Erdoğan Merçil), İstanbul 1977, II.

Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr*, (nşr. Osman Turan), Ankara 1944; (trc. Mürsel Öztürk), *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Ankara 2000.

Albertus Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*, *RHC occ*, IV, s. 265-713; Albert von Aachen, *Geschichte des ersten Kreuzzuges*, (trc. Hermann Hefele), Jena 1923, I-II.

Ambroise, *The Crusade of Richard Lion-Heart*, (İng. trc. John Life La Monte), New York 1941.

Anna Komnene, *Alexiade. Règne de l'empereur Alexis I Comnène (1081-1118)*, (nşr. ve trc. Bernard Leib), Paris 1937-45, I-III; (İng. trc. Elizabeth Anna Sophia Dawes), *The Alexiad*, London 1928; (trc. E. R. A. Sewter), *The Alexiad*, London 1969; (trc. Bilge Umar), *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, İstanbul 1996.

Anonim Haçlı Vekâyinâmesi (*Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolymitanorum*), trc. Ergin Ayan, (*Anonim Haçlı Tarihi*), İstanbul 2013.

Anonim Selçuknâme, (nşr. ve trc. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara 1952.

Anonim Süryani Vekayinâmesi, (nşr. Jean-Baptiste Chabot), *Chronicon (syriacum) ad annum chr. 1203/4 pertinens, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*, Paris 1918; (trc. Arthur Stanley Tritton), "The First and Second Crusades from an Anonymos Syriac Chronicle", *JRAS*, January s. 69-101, April s. 273-305, (London 1993); Trk. trc. Vedii İlmen, *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, İstanbul 2005.

Aynî, Bedrüddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *İkdü'l-cümân fî tarihi ehli'z-zamân*, Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 456, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2388-2392, XVI-XX.

Azîmî, *Azîmî Tarihi*, (yay. Ali Sevim, *Azîmî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler*), Ankara 1988.

Bündârî, Kivâmeddin el-Feth b. Ali, *Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetül-üsra*, (nşr. Martijn Theodoor Houtsma), *l'Histoire des Seldjoudes*, Leiden 1889, (trc. Kivâmeddin Burslan), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, İstanbul 1943.

_____, *Senâl-Barkî's-Şâmî*, (ed. Ramazan Şeşen), İstanbul 2004.

Cenâbî, *el-Aylemü'z-zâhir (Cenâbî Tarihi)*, Süleymaniye Ktp., Yeni Cami, nr. 831, (nşr. ve trc. Muharrem Kesik, "Cenâbî'ye Göre Dânişmendliler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2001, sy. 4, s. 243-266.).

Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, (trc. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987, II.

_____, *Tarihu Muhtasari'd-düvel*, (nşr. Antun Salihanî el-Yesû'î), Beyrut 1890.

Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*, İstanbul 1286, II.

Ebû Şâme, Şihâbeddin Abdurrahman b. İsmail el-Makdîsi, *Kitabü'r-Ravzateyn fî ahbari'd devleten en-Nûriyye ves-Salâhiyye*, (nşr. İbrahim ez-Zeybek), Beyrut, 1418/1997, I-IV.

Giraldi Cambrensis, "Expugnatio Hibernia", *Opera*, (ed. John Sherren Brewer), Rolls Series Issue 21, Volume VI, London 1868.

İsfahânî, İmâdeddin el-Kâtib, *el-Fethü'l-Kussî fî'l-fethi'l-Kudsi*, (nşr. Muhammed Mahmud Subh), Kahire 1962.

_____, *el-Barku's-Şâmî*, (nşr. Ramazan Şeşen), İstanbul 1979.

Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, (İng. trc. F. Rita Ryan), *Fulcher of Chartres, A History of The Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Knoxville 1969; Trk. trc. İlcan Bihter Barlas, *Kudüs Seferi*, İstanbul 2009.

Gaffârî, Ahmed b. Muhammed, *Târih-i Cihân-ârâ*, (nşr. Hasan Nurâkî), Tahran hş. 1342.

İbn Cübeyr, *Rihle - Endülüsten Kutsal Topraklara*, (trc. İsmâil Güler), İstanbul 2003.

İbn Şeddâd, Bahâeddin, *en-Nevâdirüs-Sultaniyye ve'l-mehâsinül-Yûsufiyye*, (nşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl), Kahire 1415/1994.

İbn Şeddâd, İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrahim, *el-A'laku'l-hatire fî zikri ümerâi's-Şam ve'l-Cezire*, (nşr. Yahyâ Zekeriyâ Abbâre), Dimaşk 1991, I/2.

İbn Tağrıberdî, Cemâleddin Ebi'l-Mehâsin Yûsûf b. Tağrıberdî el-Atâbekî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l Kahire*, Kahire 1956, V.

İbnü'l-Adîm, Kemâleddin Ebu'l Kasım Ömer, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, (nşr. Sami ed-Dehhan), Dımaşk 1954, II.

_____, *Buğyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, (yay. Ali Sevim), *Kamâl al-Dîn İbn-al Adîm Buğyat At-Talab Fî Târih Halab, Selçuklularla İlgili Haltercümeleri*, Ankara 1976.

İbnü'l-Azrak el-Farîkî, Ahmed b. Yusuf b. Ali, *Târihu'l-Farîkî (Târihu Meyyâfarîkîn ve Âmid)*, British Museum, Or. Nr. 5803, (nşr. Bedevî Abdüllatif Avad), Kahire 1959; (nşr. Ahmet Savran), *Târihu Meyyâfarîkîn ve Âmid (Artuklular Kısım)*, Erzurum 1961.

İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Kerem Muhammed b. Abdulkerim b. Abdulvâhid eş-Şeybanî, *el-Kâmil fî't-târih*, (nşr. Carl Johan Tornberg), Beyrut 1979; (trc. Abdülkerim Özaydın), İstanbul 1987, X-XI.

_____, *et-Târihu'l-bâhir fî'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*, (nşr. Abdulkadir Ahmed Tuleymat), Kahire 1963.

İbnü'l-Kalânîsî, Ebû Ya'lâ Hamza b. Esed et-Temîmî, *Zeylû Tarihi Dımaşk*, nşr. Henry Frederick Amedroz, Beyrut 1908; trc. Onur Özatağ, *Şam Tarihine Zeyl*, İstanbul 2015.

İbnü'l-Verdî, *Tetimetü'l-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*, (nşr. Ahmed Rıf'at el-Bedrâvî), Beyrut 1970, I-II.

el-İsfahânî, İmâdüddin Kâtib, *el-Berkuş-Şâmî*, (trc. Ramazan Şeşen), İstanbul 1979, V.

Kinnamos, Ioannes, *Epitome Historiarum*, CSHB, (nşr. I. Meinecke), Bonn 1836; Frs., Jacqueline Rosenblum, *Chronique*, Paris 1972; Trk. trc. Işın Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historiâsı (1118-1176)*, Ankara 2001.

Müneccimbaşı, Şeyh Ahmed b. Lütfullah el-Mevlevî, *Cami'ü'd-düvel*, (nşr. Ali Öngül), *Cami'ü'd-Düvel Selçuklular Tarihi, Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, İzmir 2001, II.

Niketas Khoniates, *Historia*, (trc. Fikret Işıltan), Ankara 1995.

Nizâmeddin Şâmî, *Zafernâme*, (trc. Necati Lugal), Ankara 1987.

Nüveyrî, Şihabüddin Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü'l-ereb fî fûnüni'l-edeb*, (nşr. Said Abdülfertah Âşûr), Kahire 1985, XXVII.

Odo de Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Otientem*, (İng. trc. Virginia Gingerich Berry), New York 1948.

Ömerî, Şihâbüddin b. Fazlullah, *Mesâlikül-ebşâr fî memâliki'l-emsâr*, (çev. Ahsen Batur, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duydukla-rım*), İstanbul 2014.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemseddin Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu b. Abdullâh, *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-A'yân*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. III. Ahmed nr. 2907/XIII-XIV.

_____, *el-Muntazam fî Tarihi'l- Mülûk ve'l-Ümem*, IX, 114, Haydarabad 1359.

Simbat, *Kumandan Simbad*, *Vekâyinâme*, (trc. Hrant Der Andreasyan), çeviri nr. 68, (TTK'da yayımlanmamış tercüme).

Süryani Mikhail, *Khronik*, (nşr. ve Fr. trc. Jean-Baptiste Chabot), *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche jacobite d'Antioche (1116-99)*, Paris 1899-1924; *Suryani Patrik Mihail'in Vekayinâmesi 1042-1195*, (trc. Hrant Der Andreasyan), Ankara 1944, II, (TTK'da Henüz Yayımlanmamış Tercüme).

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi Ve Papaz Grigor'un Zeyli*, (trc. Hrant Der Andreasyan), Ankara 1987.

Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*; William, Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond Sea*, (trc. Emily Atwater Babcock & A. C. Krey), New York 1943, I-II; trc. Kausler, *Geschichte Kreuzzüge und Königreichs Jerusalem*, Stuttgart 1844. *Willermus Tyrensis'in Historia Rerum in Partibus Transmarinisi Gestarum (Denizasıırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) adlı eserinin XVI. XVII. ve XVIII. Kitaplarının Türkçe Çevirisi*, Ergin Ayan, *Haçlı Kroniği (1143-1163)*, Ankara 2009.

Vardabet Vahram, *Tarih*, (trc. Hrant Der Andreasyan), çeviri nr. 69, (TTK'da Henüz Yayımlanmamış Tercüme).

Vardan Vardabet, *Cihan Tarihi*, (trc. Hrant Der Andreasyan), "Türk Fütuhâtı Tarihi", *Tarih Semineri Dergisi*, İstanbul 1937, I/2, s. 153-255.

Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemül-büldân*, Beyrut 1955, I.

ARAŞTIRMA ESERLER

Ağırakça, Ahmed, *Salâhaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, İstanbul 2013.

Ahmed Tevhîd, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*, İstanbul 1321, IV.

Akkaya, Şükrü, *Kitab-i Melik Danışmend Gazi*, Ankara 1954.

_____, "Kitab-ı Melik Danişmend Gazi-Danişmendname", *AÜDTCFD*, VIII/1-2, Ankara 1950, s. 131-144.

Alptekin, Coşkun, *The Reign of Zangi (521-541/1127-1146)*, Erzurum 1978.

_____, Coşkun, "Atabeg", *DİA*, IV, 38-40.

_____, *Dimişk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul 1985.

_____, "Türkiye Selçukluları", *DGBİT*, İstanbul 1992, VIII, 209-382.

_____, "XI-XII. Yüzyıllarda Selçuklular ile Atabeyliklerde Posta ve İstihbarat", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu, 23-25 Haziran 1997, İstanbul*, Ankara 1999.

_____, "Anadolu'nun Türkler Tarafından Fethi", *DGBİT*, İstanbul 1992, VIII, 111-119.

_____, "Belek b. Behram", *DİA*, V, 402-403.

_____, *Türkiye Selçukluları*, *DGBİT*, İstanbul 1992, VIII, 209-382.

_____, "Türkiye Selçukluları'nın Kestirdikleri İlk Paralardan Örnekler", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul 1995, s. 91-97.

Altan, Ebru, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, Ankara 2003.

_____, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)*, Ankara 2018.

_____, "Nur al-Din Mahmud b. Zangi (1146-1174): One of the Prominent Leaders of the Struggle Against The Crusaders", *TD*, İstanbul 2014, sy. 59, s. 57-78.

_____, "Renaud de Châtillon: Antakya Prinkepsi (1153-1160), Mâverâyi Ürdün Senyörü (1117-1187)", *TD*, İstanbul 2013, sy. 55, s. 1-28.

_____, "1150-1250 Yılları Arasında Anadolu'da Doğal Afetler", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri*, İstanbul 2001, s. 41-49.

Anadol, Cemal, *Kayseri*, İstanbul 1932.

_____, *Tokat*, İstanbul 1932.

Andreasyan, Hrant Der, "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", *TD*, 1/1, İstanbul 1950, s. 95-118; *TD*, 1/2, İstanbul 1950, s. 401-440.

Arık, Feda Şamil, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", *Tarih Araştırmaları Dergisi 1990-1991*, Ankara 1991, s. 47-49.

Ataoglu, Remzi, "Selçuklu - Artuklu Münâsebetlerine Toplu Bir Bakış", *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 143-176.

Aykut, Nezihi, "Some Coins of Mas'ud I, Qilijarslan II, and the Maliks", *American Journal of Numismatics, New York 1995-1996, (The American Numismatic Society)*, sy. 7-8, s. 173.

Azzam, Abdul Rahman, *Selahaddin Eyyûbi*, (trc. Pınar Arpaçay), İstanbul 2015.

Baştav, Şerif, "Bizans ve Haçlılar", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu, 23-25 Haziran 1997, İstanbul*, Ankara 1999.

Baykara, Tuncer, "Niksar, Kalesi ve Tarihi", *TKA, XXIV/2*, Ankara 1986, s. 77-95.

Berchem, Van, "Épigraphie des Danishmendides", *Zeitschrift für Assyriologie, XXVII*, Strassburg 1912, s. 85-91.

Cahen, Claude, *Pre-Ottoman Turkey*, London, 1968; (trc. Yıldız Moran), *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1984.

_____, *La Syrie du Nord a l'époque des croisades et la principauté franque d'Antioche*, Paris 1940.

_____, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, (trc. Yaşar Yücel - Bahaeddin Yediyıldız), Ankara 1988, (*Belleten*, sy. 201'den ayırması).

_____, "Baghras", *EP*, I, 909-910.

Canatar, Mehmet, "Cenâbî Tarihi'nde Dânişmendliler ve Bazı Mülâhazalar", *Melik Ahmed Dânişmend Gazi ve Dânişmendname Sempozyumu Tebliğleri*, (10-11 Haziran 1995), Niksar 1995, s. 18-28.

Cate, James Lea, "The Crusade of 1101", *A History of the Crusade*, The University of Wisconsin-Milwaukee-London 1969, I, 343-367.

Chalandon, Ferdinand, *Alexis Comnène. Les Comnène, Jean II Comnène et Manuel I Comnène*, Paris 1910-1912, I-II.

Cöhce, Salim, "Danişmendlilerin Haçlılarla Münasebetleri", *Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri, Niksar, 8 Haziran 1996*, Tokat 1996, s. 18-21.

Çay, Abdülhâluk, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası*, İstanbul 1984.

_____, *II. Kılıç Arslan*, Ankara 1987.

Dânişmend, İsmail Hâmi, "Süryânî Mikâil Vakayînamesi" *Türklük*, II/9, İstanbul 1939, s. 190-192.

Darkot, Besim, "Harput", *İA*, V/1, 296-299.

De Deguignes, Joseph, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umûmisi*, (trc. Hüseyin Cahid), İstanbul 1924, IV.

Demir, Necati, *Danişmendname*, Niksar 1999.

_____, "Dânişmendlilerin Karadeniz Bölgesi'ndeki Faaliyetleri", *Danişmendli Döneminde Niksar'da Tıp Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Niksar 2001, s. 44-51.

Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, Ankara 1990, I.

_____, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara 1987, II.

_____, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996.

_____, "Haçlılar", *DİA*, XIV, 530-531.

_____, "Hassân b. Gümüştigin", *DİA*, XVII, 396-397.

_____, "Kılıcarslan I", *DİA*, XXV, 396-399.

_____, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997.

_____, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 17-56.

_____, "Antakya Prinkepsi Bohemund'un Esir Alınması Niksar'da Hapsedilmesi ve Serbest Bırakılması (1100-1103)", *Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, Niksar 1996, s. 3-7.

_____, "1101 Yılı Haçlı Seferleri Ordularının Anadolu'da Taktik Ettikleri Yollar Hakkında", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu, (İstanbul, 23-25 Haziran 1997)*, Ankara 1999, s. 115-122.

_____, "1101 Yılı Haçlı Ordularına Karşı Mücadelede Selçuklu-Dânişmendli İşbirliği", *Dânişmendli Döneminde Niksar'da Tıp, Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Niksar 2001, s. 79-89.

_____, "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", *TD*, sy. 35, İstanbul 1994, s. 65-78.

_____, "Haçlılara Karşı Mücadelede Başarılı Bir Türk Kumandanı: Savar", *TTK Belleten*, XLVIII/191-92 (1984), s. 453-479.

_____, "Haçlı Seferlerinin Mâhiyeti ve Başlaması" *Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri*, İstanbul 1998, s. 1-14.

_____, "Urfa Haçlı Kontluğu Tarihine Bir Bakış (1098-1146)", *TTK Belleten*, LIII/206 (1989), s. 167-174.

_____, "Haçlı Seferleri Dönemi Kalelerinden Râvendan", *TTK Belleten*, LVI/216 (1992), s. 371-389.

_____, "1101 Yılı Haçlı Ordularına Karşı Mücadelede Selçuklu-Dânişmendli İşbirliği", *Dânişmendliler Döneminde Niksar'da Tıp, Tarih ve Kültür Sempozyumu (6-8 Ekim 2000)*, Bildiriler, Niksar 2003, s.79-89.

- _____, "Hittîn Zaferi ve Kudüs'ün Müslümanlarca Fethinin Batı'daki Akisleri", *TTK Belleten*, LII/205 (1988), s. 1547-1555.
- _____, "Haçlı Seferleri Kaynaklarının Büyük Külliyyatı Recueil des Historiens des Croisades, I: Doğulu Tarihçiler", *TTK Belleten*, LIV/210 (1990), s. 863-898.
- _____, "Haçlı Seferleri Kaynaklarının Büyük Külliyyatı Recueil des Historiens des Croisades, I: Bizanslı Tarihçiler", *TTK Belleten*, LXV/244 (2001), s. 921-958.
- _____, "Haçlı Seferleri Döneminde Yakındoğu Kültürünün Batı'ya Taşınması ve Bunun Avrupa Toplumuna Etkileri Üzerine", *Türk-lük Araştırmaları Dergisi*, 12 (2002), İstanbul 2003, s. 209-218.
- _____, "Haçlı Seferleri Döneminde Doğu-Akdeniz'de Deniz Hâkimiyeti", *Tarih Boyunca Dünyada ve Türklerde Denizcilik Semineri (17-18 Mayıs 2004)*, Bildiriler, İstanbul 2005, s. 49-70.
- _____, "İznik'in Haçlılar Tarafından Kuşatılması (6 Mayıs-19 Haziran 1097)", *Tarih Boyunca İznik*, (ed. Işıl Akbaygil, Halil İnalçık, Oktay Aslanapa), İstanbul 2004, s. 121-130.
- _____, "Kudüs Haçlı Krallığında Devlet İdaresi", *Tarih Boyunca Saray Hayatı ve Teşkilatı Semineri (23 Mayıs 2005)*, Bildiriler, İstanbul 2006, s. 53-61.
- _____, "Anadolu'nun Türkleşmesinde Haçlı Seferlerinin Rolü", *Sosyoloji ve Coğrafya, Sosyoloji Yıllığı Kitap 15: Süha Göney ve Sabahattin Güllülü'ye Saygı*, (Yay. Haz. Ertan Eğribel-Ufuk Özcan), İstanbul 2006, s. 466-482.
- _____, "Mevdûd b. Altuntegin", *DİA*, XXIX, 427-429.
- Dussaud**, René, *Topographie Historique De La Syrie Antiquie Et Médiévale*, Paris 1927.
- Edbury**, Peter William, *The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade: Sources in Translations*, Ashgate, Hamshire 2007.
- Eldem**, Halil Edhem, *Düvel-i İslamiyye*, İstanbul 1345/1927.
- _____, *Kayseriye Şehri*, İstanbul 1334.
- _____, "Anadolu'da İslâmî Kitâbeler", *TOEM*, V-VI, 449-452.
- el-Gâmidî**, Ali Muhammed, *el-Mücâhidül-müslim Gümüştekin b. Dânişmend, Batalül'l-intisârâtî'l-ûlâ 'alê's-salîbiyyîn*, Taif 1411.
- el-Muhaymid**, Ali b. Salih, *el-Danişmendiyyûn ve cihaduhum fi'l-bilâdi'l-Anadol*, İskenderiye 1414.
- Elisséeff**, Nikita, *Nur Ad-Din Un Grand Prince Musulman De Syrie Au Temps Des Croisades*, Damas 1967, I-III.

Erkiletlioğlu, Halit, *Kayseri Tarihi*, Kayseri 1993.

Erkoçoğlu, Fatih, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*, Konya 2018.

Ersan, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara 2007.

_____, "Türk-Ermeni İlişkileri (XI-XIII. Yüzyıllar)", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, Ankara 2014, II, 161-202.

_____, "Bizans İmparatorluğu - Antakya Haçlı Prinkepsliği Siyasî İlişkilerine Bir Bakış", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul 2008, s. 335-346.

Eskikurt, Adnan, *Musul Atabegliği (Zengîlerin Son Devri ve Lü'lü Ailesi)*, İstanbul 2014, s. 57.

Fink, Harold S., "The Foundation of the Latin States, 1099-1118", in *A History of the Crusaders*, vol. 1, (ed. Kenneth Meyer Setton), Madison 1969, s. 369-409.

Gordlevski, Aleksandr, *Anadolu Selçuklu Devleti*, (trc. Azer Yaran), Ankara 1988.

Grousset, Rene, *Histoire Des Croisades Et Du Royaume Franc De Jerusalem*, Paris 1935, II.

Gibb, Hamilton Alexander Rosskeen, "The Career of Nûr-ad-dîn", *A History of The Crusades*, (ed. Kenneth Meyer Setton), Madison - London 1969.

Halaçoğlu, Yusuf, "Bağrâs", *DİA*, IV, 450-451.

Hillenbrand, Carole, *The Crusades Islamic Perspectives*, (trc. Nurettin Elhüseyni) *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, İstanbul 2015.

Honingmann, Ernest, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (trc. Fikret Işıltan), İstanbul 1970.

_____, "Malatya", *İA*, VII, 225-239.

_____, "Maraş" *İA*, VII, 310-315.

_____, "Tell-Bâşir", *İA*, XII/1, 146.

İpşirli, Mehmet, "Dânişmend", *DİA*, VIII, 464-465.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1988.

_____, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1992.

Kaşgarlı, Mehlika Aktok, *Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara 1990.

Kaya, Selim, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara 2006.

Kesik, Muharrem, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesûd Dönemi (1116-1155)*, Ankara 2003.

- _____, *Dânişmendliler (1085-1178) Orta Anadolu'nun Fatihleri*, İstanbul 2017.
- _____, "Cenâbî'ye Göre Türkiye Selçukluları", *TD*, (İstanbul 2000), sy. 36, s. 213-259.
- _____, "Melik Şahinşah'ın Saltanat Mücadelesi (1155-1176)", *TYB Akademi*, (Ankara 2014), sy. 12, s. 97.
- _____, "Sultan II. Kılıç Arslan'ın İstanbul'u Ziyareti ve Türklerin Tarihteki İlk Uçuş Denemesi", *TTK Belleten*, (Aralık 2002), LXVI/247, Ankara 2003, s. 839-848.
- _____, "Cenâbî'ye Göre Dânişmendliler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 4, s. 243-266.
- _____, "Yağlıbasan Devrinde Dânişmendliler - Türkiye Selçukluları İlişkileri", *TD*, (İstanbul 2002), sy. 37, s. 137-147.
- _____, "Türkiye Selçukluları ile Dânişmendliler Arasındaki İlişkiler", *Türkler*, Ankara 2002, VI, s. 537 - 546.
- _____, "XII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Meydana Gelen Depremler ve Doğal Afetler", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri, İstanbul 22-23 Mayıs 2000*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 2001, s. 29-40.
- _____, "Dânişmendli-Türkiye Selçuklu Devleti İlişkileri (1116-1164)", *Dânişmendliler Döneminde Niksar'da Tıp, Tarih ve Kültür Sempozyumu, (6-8 Ekim 2000)*, Niksar 2001, s. 52-73.
- _____, "Danishmend Beylik-Byzantine Empire Relations (1071-1178)", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul 2008, s. 497-511.
- _____, "Dânişmendliler Zamanında Sivas (1071-1175)", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, (29 Eylül-1 Ekim 2005), Sivas 2006, s. 108-120.
- _____, "Orucunu Bozmayan Selçuklu Şehidi Emir Mevdud", *Derin Tarih*, (İstanbul 2017), Özel Sy. 9, s. 82-90.
- _____, "Sultan I. Kılıç Arslan'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti Tahtına Kim Geçti?", *XIV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, (Ankara 9-13 Eylül 2002)*, Ankara 2005, I, 305-312.
- _____, "Türk-Ermeni İlişkileri Tarihinin İlk Safhaları", *Çeşitli Yönlerden Türk-Ermeni İlişkileri*, İstanbul 2006, s. 13.
- _____, "Melik Arab", *TD*, İstanbul 2003, s. 17-26.
- _____, "Danışmend Gümüştegin Ahmed Gazi", *Müjgân Üçer'e Armağan*, İstanbul 2011, s. 364-388.

Kılıç, Mustafa, "Şirkûh el-Mansûr", *DİA*, XXXIX, 203-204.

Kök, Bahaeddin, *Nureddin Mahmud b. Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, İstanbul 1992.

_____, "Nureddin Zengî, Mahmud", *DİA*, XXXIII, 259-262.

Köprülü, Mehmet Fuad, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", *TTK Belleten*, VII/27, Ankara 1943, s. 379-522.

_____, "Türk ve Moğol Sülâlelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, Ankara 1944, I, 1-9.

Kramers, Johannes Heindrik, "Kara Arslan", *İA*, VI, 211-212.

Küçüksipahioğlu, Birsell, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, İstanbul 2007.

Lilie, Ralph-Johannes, "The Crusaders Between Orient and Occident Success and Failure", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu, 23-25 Haziran 1997, İstanbul*, Ankara 1999.

Lyons, Malcom Cameron - **Jackson**, David Edward Pritchett, *Selahaddin: Kutsal Savaşın Politikaları*, (trc. Zehra Savan), İstanbul 2006.

Mélikoff, Irene, *La Geste de Melik Danismend: Etude Danişmendnâme*, I-II, Paris 1960.

_____, "Danishmendids", *EP*, II, 110-114.

_____, "Gazi Melik Danişmend et La Conquête de Sivas", *SAD*, IV, Ankara 1975, s. 187-195.

Merçil, Erdoğan, *Müslüman - Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1993.

_____, *Selçuklular - Makaleler*, İstanbul 2011.

_____, "Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devleti'nin Durumu", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu, 23-25 Haziran 1997, İstanbul*, Ankara 1999.

_____, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1994, s. 712-713.

Mordtmann, Johannes Heinrich, "Die Dynastie der Danischmend", *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, XXX, Leipzig 1876, s. 467-485.

_____, "Çankırı", *İA*, III, 357-359.

Nersessian, Sirarpie Der, "The Kingdom of Cilician Armenia", *A History of the Crusades*, (ed. Kenneth Meyer Setton), vol. II, Philadelphia, 1962, s. 630-659.

Nicholson, Helen Jane, *Cronicle of the Third Crusade: A Translation of the Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, Ashgate, Aldershot 1997.

Ocak, Ahmet, "Danişmendli-Büyük Selçuklu İlişkileri", *Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, Tokat 1996, s. 44-48.

_____, "Danişmendnâme", *DİA*, VIII, 478-480.

Oikonomides, Nicolas, "Les Danishmendites entre Byzance et Bagdat et le Sultanat d'Iconium", *Revue Numismatique*, XXV, (1983).

Özaydın, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990.

_____, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001.

_____, "Mengüçlüklüler", *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, İstanbul 1994, VIII, 35-48.

_____, "Dânişmendliler", *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, İstanbul 1994, VII, 49-70.

_____, "Anadolu Selçukluları", *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, İstanbul 1994, VII, 86-241.

_____, "Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa", *TD*, (İstanbul 2000), sy. XXXVI, s. 405-421.

_____, "Dânişmend Gazi", *DİA*, VIII, 467-469.

_____, "Dânişmendliler", *DİA*, VIII, 469-474.

_____, "Kılıcarıslan II", *DİA*, XXV, 399-400.

_____, "Danişmendliler", *DGBİT*, VIII, 121-140.

Özgüç, Tahsin - **Akok**, Mahmut, "Melik Gazi Türbesi ve Kalesi", *TTK Belleten*, XVIII/71, Ankara 1954, s. 331-336.

Phillips, Jonathan, "The Origins and Direction of the Second Crusade - A Reassessment", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu (23-25 Haziran 1997)*, İstanbul, Ankara 1999.

_____, "King Conrad III of Germany and Failure of the Siege of Damascus 1148", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul 2008, s. 369-377.

_____, *The First Crusades, Origins and Impact*, Manchester 1997.

Piyadeoğlu, Cihan, "Büyük Selçuklu Devleti Emiri Atabeg Çavlı Sakavı", *TD*, (İstanbul 2003), sy. 38, s. 37-59.

Polat, Ziya, *Salâhaddin Eyyûbî'nin Haçlı Siyaseti ve Kudüs Haçlı Krallığıyla Yaptığı Antlaşmalar*, İstanbul 2015 (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Basılmamış Doktora Tezi).

Pringle, Denys, "The Christian Population of Palestine at the Time of the Crusader Kingdom: The Evidence of the Churches", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, (23-25 Haziran 1997), İstanbul, Ankara 1999.

Ramsay, William Mitchell, *The Historical Geography of Asia Minor*, (trc. Mihri Pektaş), *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, İstanbul 1961.

Röhrich, Reinhold, *Geschichte des Königreichs Jerusalem (1100-1291)*, Innsbruck 1898.

Runciman, Steven, *A History of the Crusades*, I-III, Cambridge 1951-1955; *Haçlı Seferleri Tarihi*, (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1986-1992, I-III.

Sakaoglu, Necdet, *Türk Anadolu'da Mengüçükoğulları*, İstanbul 2005.

Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1989.

_____, "Timurtaş", *İA*, XII/1, 370-372.

_____, "Suriye Selçukluları-Haçlı İlişkileri", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, 23-25 Haziran 1997, İstanbul, Ankara 1999.

_____, "İlgazi, Necmeddin", *DİA*, XXII, 89-90.

_____, "Sökmen b. Artuk", *DİA*, XXXVII, 392-394.

Solmaz, Sefer, *Danışmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları*, Konya 2001, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Stevenson, William Barron, *The Crusaders in the East*, Cambridge 1907.

Sümer, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1988.

_____, "Saltuklular", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (Ankara 1971), III, s. 391-433.

_____, "Mengüçükler", *İA*, VIII, 714.

Şankıti, Muhammed b. el Muhtar, *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünni-Şii İlişkileri*, İstanbul 2012.

Şemseddin Sâmî, *Kamûsü'l-â'lâm*, İstanbul 1306, II.

Şeşen, Ramazan, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul 1987.

_____, "Selâhaddin-i Eyyûbî", *DİA*, XXXVI, 337-340.

_____, "Hittin Savaşı", *DİA*, XVIII, 165-167.

_____, "Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Siyasi ve Sosyal Durumu, Haçlılarla Yapılan Mücadeleye

Katkısı”, *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu, 23-25 Haziran 1997*, İstanbul, Ankara 1999.

Taşdemir, Mehmet, “Besni”, *DİA*, V, 540-543.

Tomar, Cengiz, “Şâver b. Mücir”, *DİA*, XXXVIII, 382-383.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993.

_____, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihî*, İstanbul 1993.

_____, “Kılıç Arslan II”, *İA*, VI, 688-703.

_____, “Selçuklular Zamanında Sivas Şehri”, *DTCFD*, IX/4, Ankara 1951, s. 447-457.

Umar, Bilge, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993.

Uraugiensis, Ekkehardus, *Hierosolymita*, *RHC occ*, V, xxii, 28.

Usta, Aydın, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, İstanbul 2008.

_____, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, İstanbul 2015.

_____, “Haçlı Seferlerinde Kadın”, *Ortaçağda Kadın*, Ankara 2011, s. 297-336.

_____, “Haçlı Seferleri Döneminde Suriye ve Filistin’de Meydana Gelen Doğal Afetler”, *İslâm Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu’na Armağan*, İstanbul 2008, s. 351-372.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Sivas Şehri*, İstanbul 1928.

Üner, Mehmet Emin, “Danişmend Ahmed Gazi ve Niksar’ın Fethi” *Niksar’ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, (Niksar 8 Haziran 1996), Tokat 1996, s. 86-91

Vryonis, Speros, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Eleventh Through the Fifteenth Century*, London 1971.

Waas, Adolf, *Geshichte Der Kreuzzüge*, Freiburg 1956, I.

Wiet, Gaston, “Şirkûh”, *İA*, XI, 570-571.

Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1944.

_____, “Onikinci Asır Tarihçileri ve Muhammed bin Ali-il-Azimî” *II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri (Ankara 20-25 Eylül 1937)*, İstanbul 1943, s. 673-690.

_____, “Danişmendliler”, *İA*, III, 468-479.

_____, “Belek”, *İA*, II, 468-473.

İNDEKS

- I. Haçlı Seferi 23, 24, 34, 35, 37, 46, 47, 55, 71, 123, 154, 163, 169, 170, 190, 430, 431, 432, 442
 II. Haçlı Seferi 34, 47, 164, 165, 167, 168, 169, 186, 190, 191, 192, 196, 430, 433, 441
 III. Haçlı Seferi 333, 371, 376, 399, 421, 423, 427, 435, 444
 1101 Yılı Haçlı Orduları 7, 34, 47

- A
 Abdullah b. Ravâha 361
 Abdurrahman Azzam 428
 Abdusselâm el-Mağribî 330, 438
 Abdüllahtî el-Bağdâdî 428,
 Adana 30, 75, 142, 147
 Adem (Peygamber) 398
 Aden 280
 Adhemar (Le Puy Piskoposu) 66
 Afrin Vadisi 239

- Agnes de Courtenay 316
 Ahlatşah Sökmen el-Kurbî 124
 Ahmed b. Mervan 64, 67, 438
 Aimery (Antakya Patriği) 199, 215, 240, 375
 Akkâ 191, 298, 309, 312, 313, 314, 318, 319, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 336, 351, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 370, 378, 383, 384, 386, 387, 388, 389, 390, 392, 393, 394, 395, 398, 399, 400, 402, 405, 409, 410, 413, 414, 416, 424, 425, 426, 435, 438, 439, 440
 Aksaray 226, 420, 421
 Aksarayî 38, 39, 43, 53, 130, 234, 235, 458
 Aks Kalesi 158
 Aksukhos (Bizans Başkumandanı) 167-168
 Akşehir 29, 46, 64, 123, 171, 380, 442
 Alâeddin Hurremşâh b. İzzeddin Mesûd (Musul Hâkimi) 385, 438
 Alaşehir 123, 171, 379
 Albert de Morra 371
 Albertus Aquensis 31, 32, 33, 35, 44, 50, 76, 458
 Aleksios Komnenos (Bizans İmparatoru) 20, 35, 46, 58, 64, 75, 95
 Alemüddin Süleyman b. Cändâr 344, 438
 Alexandre de Gravina 168
 Alfonso-Henri (Portekiz Kontu) 165
 Ali b. Vefâ (Haşhaşi Reisi) 213-214, 436
 Alp Arslan (Büyük Selçuklu Sultanı) 130, 158-159, 447
 Amasya 40, 130, 229
 Amaury (Kudüs Haçlı Kralı) 243, 253, 263, 454
 Âmid (Diyarbakır) 37, 426
 Amûda Kapısı 322
 Anadolu 4, 7, 8, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 26, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 53, 58, 123, 125, 131, 132, 135, 137, 138, 139, 141, 142, 144, 147, 152, 163, 164, 169, 170, 176, 186, 190, 191, 194, 195, 196, 200, 202, 203, 204, 205, 207, 225, 227, 228, 230, 231, 233, 235, 236, 267, 335, 377, 379, 383, 384, 430, 431, 432, 439, 441, 442, 460, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471
 Anazarba 145, 146, 203, 439
 Andronikos (Bizans Valisi) 201

- Andronikos (Bizans Kumandanı) 263
 Andronikos I (Bizans İmparatoru) 379
 Ankara 13, 18, 23, 27, 31, 33, 34, 38, 39, 40, 44, 72, 78, 84, 131, 132, 133, 136, 137, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 190, 194, 203, 216, 221, 223, 227, 229, 230, 236, 240, 346, 379, 380, 408, 441, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 466, 467, 468, 469, 470, 471
 Anna Komnena 21, 30, 64
 Anselm de Buis (Milano Başpiskoposu) 35
 Antakya 7, 20, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 45, 50, 51, 52, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 73, 75, 76, 83, 84, 86, 87, 89, 90, 92, 93, 95, 98, 103, 104, 105, 111, 112, 114, 116, 121, 122, 123, 131, 137, 145, 146, 153, 163, 164, 187, 188, 190, 196, 198, 199, 200, 203, 213, 214, 215, 219, 220, 236, 239, 240, 247, 248, 249, 277, 288, 309, 337, 339, 341, 343, 344, 345, 346, 351, 352, 360, 371, 375, 382, 383, 417, 418, 430, 431, 432, 433, 436, 437, 438, 439, 440, 443, 445, 446, 462, 464, 466
 Antakya Ovası 215
 Antartus 337, 338
 Apilgarip (Birecik Hâkimi) 89
 Arab (Türkiye Selçuklu Meliki) 54, 133, 137, 140-144
 Arafat 334, 335, 336
 Arslan Heinrich (Saksonya Dükü) 374
 Arslantaş (Sincar Hâkimi) 59, 438
 Arsûf 400, 401, 402
 Artâh 63, 247
 Artuk Bey 73, 78, 436
 Artuklular 141, 142, 192, 196, 205, 206, 224, 225, 460
 Asan Karoukh 135
 Âsi Nehri 63, 98, 99, 114, 214
 Askalân 222, 223, 224, 263, 270, 288, 290, 318, 319, 320, 321, 325, 331, 333, 389, 402, 403, 408, 410, 415, 416, 434, 435
 Aşterâ 265, 278, 309
 Atabeg Tuğtegin (Dımaşk Emiri) 59, 80-83, 91, 93, 97-98, 118-121, 438-439
 Ara b. Haffaz es-Sülemî 223
 Avrupa 17, 18, 19, 24, 27, 34, 35, 60, 75, 83, 123, 163, 164, 190, 191, 321, 333, 370, 371, 377, 399, 465
 Ayaş 39
 Ayaz et-Tavil 401, 438
 Ayntab 221, 304
 Aynu'l-Bakar 398
 Aynüddeve el-Yârukî (Danişmendli Meliki) 262
 Aynü'l-Cerr 103, 120
 Ayşe Hatun 124, 132, 137, 138, 139, 140, 141, 152
 Ayzâb 299, 300
 A'zâz 221, 304
 Azaz Kalesi 128
 Azerbaycân 268
 Aziz Georgius 373

- B
 Baalbek 93, 211, 265-266, 273, 283, 286, 292, 295
 Baalbek Kalesi 260
 Bâb-Amûd 406

- Babula (Babhula) Kalesi 196
 Bâbu'r-Rahme 406
 Bâbu's-Sir 269
 Bâbü'l-Hadîd Çayırı 107
 Bagras 213, 214, 344, 345, 346, 433
 Bağdat 31
 Balâmanûs 341
 Baldwin (Canterbury Başpiskoposu) 375
 Balıkesir 178, 379
 Balian d'lbelin 417
 Bâlis 85, 87, 93, 97, 114, 224
 Banyas 103, 190, 222, 244, 249, 250, 251, 285, 293
 Banyas Kalesi 190, 249, 285
 Ba'rîn 236, 266
 Batı Avrupa 17, 191
 Baudouin de Boulogne 31, 33, 48, 51, 56-57, 61, 70-77, 83-86, 92, 102, 111, 432-433, 436, 444, 454
 Baudouin II (Kudüs Kralı) 121-122, 126-127, 198, 436, 454
 Baudouin III (Kudüs Kralı) 222, 224, 240, 454
 Baudouin I (Kudüs Kralı) 77, 89, 91, 93, 98, 102-104, 106, 108, 454
 Baudouin IV (Kudüs Kralı) 288, 292, 307, 308, 316, 454
 Baudouin V (Kudüs Kralı) 308, 454
 Bedreddin Yusuf 231
 Bedrûddin Duldurum el-Yârûkî 309, 438
 Bekas Kalesi 341
 Bektaş en-Nihavendî 86
 Belek Gazi (Artuklu) 42, 73, 124, 126-130, 138-140, 152, 433, 436, 443
 Belgrad 20
 Belih Irmağı (Çayı) 78
 Beni-Kıfçak 390
 Beni Uleym Kabilesi 72
 Berkıyaruk (Büyük Selçuklu Sultanı) 18, 20, 30, 52, 56, 59-67, 70-72, 74-78, 87, 152, 447
 Bernard de Clairvaux 164
 Berzuye Kalesi 342
 Beserfür Kalesi 73
 Besni (Behisni) 197, 233
 Beyrut 21, 89, 198, 214, 220, 251, 298, 315, 317, 318, 319, 320, 331, 351, 386, 388, 392, 394, 413, 418, 435, 439, 440, 459, 460, 461
 Beyt-i Cibril 321
 Bika 93, 103, 120
 Bikisrâil 93
 Bilbis 243, 244, 245, 254
 Bohemund I (Antakya Prinkepsi) 30-34, 37, 50-53, 60-64, 66-67, 72, 74-76, 83-84, 122, 131, 432, 436, 438-439, 455
 Bohemund II (Antakya Prinkepsi) 145-146, 433, 436, 439, 455
 Bohemund III (Antakya Prinkepsi) 240, 247-249, 337, 341-344, 346-347, 352, 360, 419, 437, 443, 455
 Bourgounde 165
 Buldacı (Heftîdgân Kalesi Hâkimi) 30, 390
 Burcu'r-Rasas 221
 Busra 286
 Büyük Selçuklu Devleti 19, 59, 60, 87, 112, 128, 193, 194, 195, 430, 433, 468, 469
- C**
 Ca'ber Kalesi 72, 84, 87, 90, 155, 156, 211, 252, 267, 322, 434
- Cebele 81, 164, 337, 338, 339, 341, 342, 383, 384, 435, 442
 Cebel-i Hayfa 389
 Cebel-i Kevkeb 298
 Cebel-i Sümmâk 116
 Cebelü'l-Halil 411
 Celâlî 98
 Cemâleddin Ebu Ali b. Ravâha el-Hamevî 438
 Cemâleddin Gazi 231
 Cenâhu'd-Devle Hüseyin 59, 60, 65, 66
 Cenova 370
 Cevher (Fâtımî Saray Ağası) 274
 Cezire-i İbn Ömer 87
 Chinon 377
 Cinin 294, 298, 308, 442
 Cizre 88, 452
 Clemens III (Papa) 372, 376, 387
 Clermont Konsili 19, 432
 Conrad de Montferrand (Marguis) 318
 Constance (Antakya Prensesi) 199, 215
 Cuşen en-Numeyrî 84
 Cübeyl 294, 312, 315, 317, 319, 437, 441
- Ç**
 Çaka Bey 18
 Çanakale Boğazı 379
 Çankırı 39, 40, 144, 229, 230, 468
 Çavlı 73, 79, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 132, 144, 294, 390, 395, 438, 469
 Çemişkezek 224, 225
 Çorum 40, 130, 131
 Çökürmüş (Musul Hâkimi) 73-76, 78-80, 86-87, 432, 436, 438, 444
 Çukurova 30, 123, 145, 146, 206
- D**
 Dakûkâ 157
 Danimarka 123, 378
 Dânişmendîler 31, 32, 33, 50, 51, 52, 54, 55, 131, 132, 139, 141, 144, 147, 148, 192, 225, 231, 232, 234, 235, 434, 438, 459, 463, 467, 469
 Dârâ 287
 Dâru'l-Adl 270
 Dâru'l-Aksâ 406
 Dâru'l-Maûne 270
 Dârum 321
 Dârum el-Yârûkî (Tell-Bâşir Hâkimi) 304
 Dârum Kalesi 410
 Davud Kalesi 68, 69
 Debburiyye 297
 Decervion Vadisi 180
 Demetrius (Bizans Elçisi) 174
 Demetrius Makrembolites 168
 Demir Köprü 63, 114, 343
 Denizli 123, 137, 171, 181, 182, 183, 379
 Derbend-i Karabli 390
 Derb-i Sâk Kalesi 344
 Develi 130, 204
 Deylemler 107
 Dımaşk 21, 28, 32, 48, 59, 61, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 90, 91, 98, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 112, 114, 115, 118, 119, 120, 121, 128, 149, 158, 188, 189, 190, 191, 196, 222, 223, 224, 234, 237, 241, 249, 250, 256, 260, 266, 273, 274, 278, 279, 280, 281, 283, 284, 285, 286, 290, 292, 293, 295, 296, 297, 298, 300, 305, 306, 307, 308, 309, 313, 317, 320, 321, 336, 337, 347, 348, 351, 353, 363, 367, 397, 412, 413,

- 415, 418, 419, 426, 433, 434, 438, 439, 441,
442, 443, 444, 446, 450, 459, 460
Dicle 159, 260, 267
Dimyâr 263-264, 274, 298, 360, 434
Diyarbakir 153, 249, 281, 305, 309, 335, 358, 361,
391, 412, 413
Dorylaion 7, 28, 171, 172, 174, 175, 179, 433, 441
Dovin 259
Drakon Vadisi 22, 163, 432
Dukak (Dimaşk Meliki) 59-61, 64-67, 108, 118,
439, 450
Dülûk 129, 199, 221, 222
E
Ebu Bekir b. ed-Dâye 220-221, 306, 439
Ebu Bekr eş-Şâsi 69
Ebu'd-Dürr Yakut Mevle'l-Attafi 399
Ebu Hâzır Mescidi 269
Ebu İsmail el-İsfahânî 119
Ebu Kâmil Mansur 84
Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbri 54, 108, 133, 145, 206, 218
Ebü'l-Heycâ es-Semin 406
Ebu'l-Hüseyn b. Semmâk 69
Ebu'l-Kasım ez-Zencânî 69
Ebu Muhammed ed-Damganî 69
Ebu'n-Necm Bedran 84
Ebu Sa'd el-Herevi 69
Ebu Sa'd el-Hulvanî 69
Ebu Temmâm 424
Ebû Zekerriyya el-Mağribî 347
Ebül-Vefâ b. Ukayl 69
Edirne 20, 379
Efâmiye Kalesi 215, 217, 434
Efdal b. Bedr el-Cemâlî 68
Efes 123, 179, 180, 181
Ehive (Kontes) 310
Eirene (İmparatoriçe) 149
Ekkehardus 35, 471
el-Âdid Lidinillâh (Fatûmî Halifesi) 242, 255-259,
261-262, 265, 274
el-Âriş 288
el-Aydû 341
el-Bâbü's-Şarki 224
el-Bakda 240, 246
el-Bâriyye 301
el-Beseniyye 102
el-Bire Kalesi 437
Elbistan 38, 52, 53, 72, 124, 130, 196, 226, 228,
231, 232
el-Câmiu'l-Atik 157
el-Ceczâ 300
el-Cemâhiriyye 341
el-Cenah 414
el-Cezîre Bölgesi 59, 211
Elegmon 136
el-Gavr 298
el-Halil 411
el-Hevâdi 277
el-Karyeteyn 77, 309
el-Kuhvane 103
el-Kusayr 351
el-Kutbu'n-Neşâvî (Fakih) 283
el-Küsve 278
el-Lebve 265
el-Lecûn 298
el-Markab 338
el-Mehrâniyye 320
el-Meliku's-Sâlih İmâdeddin 304
el-Meliku'z-Zâhir Gâzî 305
el-Melikü'l-Âdil Ebu Bekir b. Eyyûb 305, 403
el-Melikü'l-Efdal 309, 318, 319, 400, 413, 439
el-Melikü's-Sâlih İsmâil 284, 286
el-Menâsib 277
el-Munitira Kalesi 251
el-Mustazî Biemrillâh (Abbâsî Halifesi) 269
el-Müstazhir (Abbâsî Halifesi) 56, 119
el-Ukhuvâne 298
el-Üseyle 303
Emir Aksiyân 86
Emir Alruntaş 86
Emir Ayaz 95
Emir Balduk 57, 439
Emir Bedran 86-87
Emir Cüyüş Beg 113, 116, 289, 439
Emir Çavlı Sakavu (Sultan) 79-80, 83 88, 132, 144,
294, 390, 395, 438
Emir Fahreddin Mes'ûd b. Ebû Ali ez-Za'ferânî 252,
440
Emir -Hâcib Salâhaddin Muhammed el-Yağısıyani
158
Emir Hassân el-Menbicî 155
Emir Hüsameddin Ebu'l-Heycâ es-Semin 359, 389,
439
Emir Hüseyin b. Atabeg Kutluğtegin 85
Emir İzzeddin ed-Debîsi 157
Emir İzzeddin İsa b. Mâlik 322, 439
Emir Karakuş 368, 439
Emir Kaymazan-Necmî 334, 439
Emir Mecdeddin Ebû Bekr (İbnü'd-Dâye) 252
Emir Meclî b. Mervân 361
Emir (Melik) Gazi 130, 439
Emir Sâbıkuddin Osman b. Dâye 339, 440
Emir Seyfeddin Ali b. Ahmed el-Hakkârî 389-390,
394, 444
Emir Sökmen el-Kutbî 73, 75, 88
Emir Temirek b. Aslantaş 103
Emir Üsâme (Beirut Müstahfızı) 389, 392, 440
Endülüs 350
en-Nakira 93
Erbil 95, 359, 369, 385, 390, 391, 439, 446
Ereğli 7, 29, 30, 46
Ermenâz 63
Ermenek 45
Ermeni Gogvasil 83
Ermeniler 32, 56, 57, 70, 139, 147, 150, 192, 202,
203, 204, 212, 227, 346, 466
Ermeni Thoros 57, 248, 432
er-Rakım 279
er-Rastan 112
er-Ravvâdiyye 259
Erzincan 38, 125, 138
Esârib 93, 153
Esârib Kalesi 153
Esedüddin Şirkuh el-Mansur 239, 243, 253, 256,
259-261, 273, 434, 440
Eski Cami (el-Câmiu'l-Atik) 157
Eskişehir 12, 28, 29, 123, 432
Esseron Kalesi 178
es-Sevâs 278
eş-Şevbek Kalesi 275
et-Tabibu'r-Rahbî 281
Eugenius III (Papa) 164
Evrardus de Bretol 184

Eyle 270, 296, 299, 303, 351, 434

Eyyubiler 211, 443

ez-Zâhir Gâzi 305, 342, 387, 440

F

Fadl el-Feyzi 289, 440

Fahreddin Abdülmesih 235, 267

Fahreddin Devleçşah (Birlis Emîri) 230

Fahrü'l-Mülk b. Ammâr (Trablus Hâkimi) 77, 79-80, 85

Fârisüddin Meymûn el-Kasrî 408, 440

Fatımiler 68, 81, 284, 424, 440

Feleküddin Süleyman 411, 440

Fenek Kalesi 155, 156

Feridun (Malatya Meliki) 233

Fırat 56, 80, 84, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 102, 110, 114, 126, 139, 155, 239, 251, 252, 267, 300, 391, 413, 443

Fırat Ovası 239

Filiba 20

Filistin 17, 55, 58, 67, 72, 85, 87, 89, 93, 94, 95, 97, 98, 165, 166, 180, 190, 236, 266, 373, 374, 378, 399, 431, 444, 445, 470, 471

Fîrûz 61, 62

Flaman 165, 166, 176, 378

Flandre 25, 62, 64, 165, 290, 375

Friedrich Barbarossa 345, 357, 371, 372, 377, 379, 382, 400

Friedrich von Schwaben 177

Fries 165

Fulcherius Carnotensis 25, 27, 28, 29, 31, 32, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 104, 108, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 459

Fûstat 254, 255

G

Gabriel (Malatya Hâkimi) 23-24, 31-33, 48-50

Gaferbelâ 298

Galcherus de Montaiy (Barannes Kontu) 184

Garipler Camii 54

Gazze 270, 321, 325, 415

Gemlik 27

Geoffroi de Rancon 184, 185

Geoffroy (Maraş Senyörü) 129

Gerald of Wales 376

Gerard de Rideford 309

Gerger 57, 126, 139, 196

Gıyâseddin Keyhüsrev 382, 408, 466

Giprianos (Anıkyâ Piskoposu) 33

Gisors 374

Godefroi de Bouillion (Lorraine Kontu) 25, 62, 66, 69, 312, 437

Gog-Vasil (Ermeni Hükümdarı) 51, 89, 110-111

Gottfried (Würzburg Piskoposu) 373

Göksu Nehri 346

Göksun (Keysun) 233

Gölpazarı 39

Gregorius VIII (Papa) 371, 373, 375

Gregorius VII (Papa) 18

Grigores (Maraş Piskoposu) 33

Guibertus Novigenti 35

Guido (Beyrut Hâkimi) 117, 198

Guido Fresnel (Hârim Hâkimi) 117

Guillaume (Grant Mesnil Kontu) 64

Guillaume II (Nevers Kontu) 44-45

Guillaume II (Sicilya Kralı) 370-371

Guillaume IX (Aquitania Dükü) 35

Guy de Lusignan (Kral) 308

Gümüştigin Ahmed Gazi 7, 22, 32, 33, 34, 37, 38, 39, 42, 44, 46, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 72, 130, 131, 432, 442, 467

H

Habeşliler 69

Hâb Kalesi 122

Habs Celdek 297

Habur 73, 110, 111, 132, 144, 153, 270, 287, 337, 445

Habur Nehri 132

Hâcib Halîl el-Hakkârî 361

Haçlı Seferleri 10, 11, 12, 17, 27, 34, 35, 37, 43-45, 47, 59, 60, 63, 68, 70, 77, 87, 95, 97, 122, 139, 163, 167, 171, 173, 178, 179, 181, 183, 189-191, 199, 200, 215, 221, 223, 224, 236, 245, 264, 276, 280, 284, 299, 309, 311, 312, 313, 319, 324, 327, 370, 378, 379, 393, 398, 400, 405, 409, 416, 419, 422, 423, 430, 431, 444, 458, 462-466, 468-471

Halbe 251

Halep 12, 28, 48, 52, 58-60, 65, 66, 67, 71-73, 75, 83-86, 92-94, 96-98, 113-116, 121, 122, 124, 127-129, 139, 140, 152, 153, 155, 158, 159, 189, 211-213, 216, 220, 221, 224, 237-239, 241, 247, 248, 252, 256, 261, 266, 273, 283-287, 290, 304-306, 315, 327, 340, 346, 347, 360, 383-385, 412-414, 418, 433, 434, 436, 438-440, 443, 450, 451

Hama 60, 97, 99, 103, 114, 115, 216, 217, 236, 266, 283, 286, 290, 291, 293, 339, 367, 387, 444, 445

Hâni 391

Haremeyn-i Şerifeyn 281

Hârim 8, 60, 117, 239, 244, 246-250, 290, 304, 434

Harran 39, 42, 46, 70, 72-76, 84, 90-92, 95, 124, 128, 153, 237-239, 287, 390, 391, 436, 438, 439, 444

Harran Savaşı 70, 75, 124, 436, 438, 444

Harrûbe 364, 365, 367, 386

Hasan Bey (Kayseri Emîri) 28

Hasan Dağı 30

Havran 102, 278, 286

Heinrich (Albano Kardinali) 372, 373, 375-377

Heinrich IV (Alman İmparatoru) 37

Heinrich (Strassburg Piskoposu) 372

Heinrich von Dietz 374

Hemedân 268

Henry II (Champagne Kontu) 385

Henry II (İngiltere Kralı) 372, 373, 375-377

Henry (Nâsıra Hâkimi) 293, 437, 440

Heraclius (Kudüs Patriği) 321

Herumlular 201

Hıms 59, 97, 103, 112, 113, 122, 189, 205, 217, 224, 241, 251, 254, 256, 260, 261, 266, 282, 291, 337, 360, 367, 438, 443

Hısn-ı Ekrâd 115

Hısn-ı Keyfa 77, 78, 225

Hısn-ı Ziyad 139, 140

Hısn-ı-Bâre 221

Hittin Savaşı 338, 370, 378, 439, 442

Hittin Tepesi 311

Hicaz 300, 306, 422, 435

Hindistan 193, 233

Horasan 33, 39, 108, 459,

Hospitalier Tarikatı 266, 328, 338, 349, 405, 437

Huccetüddin Yusuf b. Di-Nas el-Fandlavi el-Mağribi (Fakih) 188, 189
 Hugue (Cebele Piskoposu) 164
 Hugue de Lusignan 248, 437, 443, 446
 Hugue de Vermandois 64, 66
 Hugue II (Cübeyl Hâkimi) 312, 437
 Hugues (Vermandois Kontu) 25
 Hulefâ-yı Râşidîn 424
 Hulvân 69
 Hunin Kalesi 251, 333
 Hüzmüz 348
 Hüsameddin Lü'lü 299, 321
 Hüsameddin Ömer b. Lâcin 314, 441
 Hüsameddin Sayaruk et-Türki 418
 Hüsameddin Timurtaş 139
I
 Ilgın 123, 135, 381
 Ioannes Kinnamos 146, 460
 Irak 73, 82, 84, 85, 108, 127, 152, 195, 205, 224, 259, 266, 335, 459
 Isabella (Kraliçe) 409
 Isakios Angelos II (Bizans İmparatoru) 379
 İterus de Magnac 184
İ
 İbn Ammâr 80, 81, 82, 85
 İbn Avf 424
 İbn Cübeyr 170, 239, 250, 280, 283, 305, 306, 316, 329, 398, 399, 422, 423, 425, 427, 459
 İbn Fercele 254
 İbn Şeddâd 196, 198, 200, 245, 312, 324, 332, 383, 398, 404, 405, 416, 424, 459
 İbnü'r-Rûmî 217
 İbnü'l-Esir 32, 36, 40, 52, 63-65, 68, 70, 72, 74-76, 84, 85, 87, 93, 95, 97, 99, 104, 107-113, 115-117, 119, 125-128, 146, 156, 157-159, 163, 166, 189, 190, 194-196, 200, 205, 212-215, 217-224, 227-230, 232, 233, 235, 236, 238, 239, 241-252, 254-262, 264, 266, 268-270, 276-285, 287, 290-293, 295-298, 300, 301, 303-305, 308-315, 318-324, 327, 328, 330, 331-334, 336, 337, 339-344, 346-349, 351, 353-356, 358-363, 365, 367, 369, 370, 382-392, 394, 398, 402, 403, 405-413, 415, 417, 419, 421, 438, 460
 İbnü'l-Hayyâr 254
 İbnü'l-Kalânisi 21, 32, 33, 52, 53, 62, 63, 73, 74, 82, 83, 88, 91, 93, 97, 99, 104, 107, 112, 118-122, 139, 149, 167, 169, 173, 174, 186, 190, 196, 198, 200, 204-206, 220, 222, 224, 226, 237, 238, 278, 460
 İbnü'l-Mukaddem 285, 292, 334-336, 445
 İbrahim b. Kanâbir 289, 441
 İbrahim b. Melik Muhammed Gazi 231
 İbrahim (Peygamber) 129, 335
 İfritârü'd-Devle (Fatımî Valisi) 68
 İldeniz (Azerbaycan Atabegi) 268
 İmâdeddin Kâtib el-İsfahânî 382
 İmâdeddin Zengî b. Aksungur (Atabeg) 110, 156
 İmâdeddin Zengî II 267, 337
 İmâdeddin Zengî (Musul Atabegi) 205, 273
 İmâmeddin b. Zengî b. Mevdud 267, 337
 İmâm-ı Azam Ebu Hanife 108
 İmâm-ı Şâfi 258
 İnab 214, 215, 433, 436, 440
 İnaloğulları 301
 İran 73

İsa el-Hakkâri (Fakih) 262, 289, 440
 İsa (Peygamber) 17, 58, 65, 356, 373
 İsfahan 102, 106, 108, 132, 268
 İshâk Bey (Mengüçükoğlu) 125, 137-139
 İsmâil (Dânişmendli Meliki) 234
 İsmâilliler 108, 409
 İspanya 263
 İspehbud Sabave 86
 İstanbul 1, 2, 4, 17, 18, 20, 21, 25, 27, 32, 34-37, 44, 46, 49, 54, 59, 64, 68, 81, 87, 88, 95, 125, 126, 131, 133, 134, 135, 138, 139, 142, 147, 149, 154, 163, 164, 166, 168-170, 174, 175, 177, 179, 180, 186, 191, 195, 200, 201, 206, 207, 214, 229, 230, 233, 236, 240, 242, 244, 258, 266, 267, 278, 283, 284, 287, 288, 299, 311, 318, 324, 370, 378, 379, 393, 398, 431-433, 458-471
 İzmit 36, 37, 41, 46, 170
 İznik 7, 12, 17, 21-24, 26-28, 39, 46, 123, 170, 171, 173, 177, 179, 186, 430-432, 465
 İznik Gölü 27, 177
 İzzeddin Arsal 390, 395, 441
 İzzeddin Atabeg Mesûd b. Mevdûd 390
 İzzeddin Cordik 256, 258, 333, 418
 İzzeddin Ferruḡşah (Eyyûbî Meliki) 294, 298, 300, 437, 441
 İzzeddin Mes'ûd b. Zengî 369
 İzzeddin Saltuk (Erzurum Saltuklu Hükümdarı) 228
 İzzeddin Ebu'l-Füleyte Kâsım b. el-Mühennâ el-Hüseynî 347
J
 Jacques d'Avesnes 401, 437
 Joanna (Kraliçe) 404
 Johannes (Anagni Kardinali) 377
 Joscelin de Courtenay (Tell-Bâşir Senyörü) 96, 101, 102, 125, 239, 313, 436, 437, 444, 454
 Joscelin III 198, 199, 313
 Joscelin I (Urfa Haçlı Kontu) 148, 436
 Josias (Sur Başpiskoposu) 370, 371, 374, 375
K
 Kades 103, 112, 241, 337
 Kades Gölçüğü (Buhayratu Kades) 112, 241, 337
 Kadı el-Fâdil (Eyyûbî Veziri) 303, 336
 Kadıköy (Khalkedon) 170
 Kal'atü'l-Cebel 288
 Kâlinçâr Kalesi 193
 Kaluvneye 411
 Kamame Kilisesi 406
 Kanlı Meydan 121, 122
 Kara Arslan (Diyarbakir Hükümdarı) 153, 154, 192, 193, 196, 206, 216, 225, 230, 246, 247, 267, 287, 301, 307, 426, 442, 443
 Karaca es-Sâki 259
 Karaca (Harran Emîri) 39, 42, 46
 Karsen 225
 Kasimüddeve Aksungur el-Porsuki (Haleb Valisi) 109, 442
 Kastamonu 144, 146-149
 Katya (Qatya) Kalesi 49
 Kaymûn 387
 Kaysariye 314, 400, 401
 Kayseri 28, 30, 130, 226-233, 235, 420-442, 462, 466
 Kefer Kennâ 358
 Keferlâsâ 72, 221
 Keferşûd 221

- Kefertâb 115, 116, 117, 236
 Kefr-Sebr 310
 Kemah 125, 137, 138, 225
 Kemaleddin b. Şehrizurî (Kadı) 269, 282
 Kenzüddevlê İsyânı 286
 Kerek Kalesi 264, 265, 275, 305, 306, 434
 Kerek-Şevbek (Mâverâ-yı Ürdün) 295
 Kıbrıs Adası 393
 Kılıç Arslan II (Türkiye Selçuklu Sultanı) 194, 204, 225-236, 336, 378-383, 408, 420, 421, 434, 435, 441
 Kılıç Arslan I (Türkiye Selçuklu Sultanı) 11, 12, 18, 20, 22, 24, 26-30, 38-40, 42, 44, 46-54, 87, 88, 123, 124, 131, 132, 138, 139, 141, 144, 151, 163, 169, 174, 193, 194
 Kinnesarin 121
 Kırhan b. Karaca (Hıms Hâkimi) 112, 114
 Kırıkkale 40
 Kızan 225
 Kızıl Arslan 336
 Kibotos 20, 21
 Kilaboğulları (Benû Kilâb) 252
 Kilika 30, 59, 123, 142, 145, 148, 199, 200, 201, 203-205, 227, 345, 382, 434, 466
 Kivetor 39, 44
 Konrad (Alman Kralı) 170, 190, 441
 Konrad (Mainz Piskoposu) 371
 Konstantin Gabras (Trabzon Dükü) 125, 138, 147, 436
 Konstantin Koloman 247, 248, 437, 443
 Konya 12, 29, 44-47, 123, 132, 134, 136, 142, 144, 168, 171, 176, 199, 203, 228, 230, 380-382, 420, 421, 430, 435, 466, 470
 Kostantin (Gerger Ermeni Prensi) 57
 Kserigordon Kalesi 21, 441
 Kubberu's-Sahrâ 324, 326, 327
 Kubeys Kalesi 341
 Kudüs 10, 17, 19, 20, 27, 37, 46, 48, 51, 55-58, 62, 67-69, 77, 89, 102, 104-106, 108, 109, 121-123, 126, 127, 130, 153, 154, 163, 164, 166, 191, 198, 199, 212, 215, 222, 243, 244, 246, 263, 264, 270, 284, 287, 288, 292, 298, 306, 308, 316, 319, 321-325, 327, 328, 331, 335, 336, 338, 348, 351, 352, 356, 361, 370, 371, 375, 377, 378, 379, 381, 399, 403-408, 410-412, 416-418, 421-424, 428, 430-432, 435, 436, 439-441, 443, 444, 454, 459, 461, 465, 470
 Kumame Kilisesi 326
 Kumana 141, 142, 143
 Kuris 221
 Kurbeddin el-Nîşâbürt 424
 Kutbeddin Melikşah (Ankara Meliki) 380, 408
 Kutbeddin Mevdûd (Musul Valisi) 216, 238, 246, 267, 451
 Kurbüddin Hüsrev b. Tellî el-Hezbânî 264, 442
 Kuzey Sudan 422
 Küçük Midas 49
 Kürboğa (Musul Emiri) 56, 59, 60, 61, 63-67, 432, 438, 439
 Kvetor 36, 37, 41
L
 Lambert (Clermont Kontu) 64
 Lazkiye 75, 236, 277, 337, 339-341, 383, 384, 435
 Le Mans 375
 Leon I (Ermeni Prensi) 145, 147, 148
 Leon II (Ermeni Baronu) 346, 382
 Leopold (Avusturya Herzögu) 400, 416
 Libya 422
 Lizbon 165, 166
 Lorraine 25, 165,
 Lothringen 372
 Louis VII (Fransa Kralı) 164, 174
 Lübyâ Ovası 310
 Lüd 321
 Lüdd Kilisesi 403
 Lü'lü' el-Hâdim 114
M
 Maarratü'n-Nu'mân 97, 98, 116
 Macaristan 166, 167, 379
 Mağrip 426
 Mahâdatu'l-Ahzân (Beytül-Ahzan) 293, 434
 Mahmud b. Eykeldi 301
 Mahmud (Irak Selçuklu Sultanı) 127, 152, 195, 205
 Mahuys (Ra'bân Senyörü) 129
 Mainz 373, 374
 Mâkisin 159, 216
 Malatya 7, 12, 22-24, 26, 30-33, 48, 49, 51-54, 124, 126, 131-133, 137-142, 144, 146, 148, 150-152, 174, 193, 225, 226, 228, 233, 408, 420, 432, 433, 441, 466
 Malazgirt 17, 130, 134, 458
 Mansur b. Nebil 337, 442
 Manuel (Bizans İmparatoru) 168, 178, 191, 199, 201, 212, 222, 227, 229, 230, 233, 236, 263
 Manuel Butumites 27
 Marakiyye 338
 Maraş 30, 33, 52, 53, 56, 72, 110, 129, 131, 196, 200, 213, 214, 221, 227, 233, 432, 433, 436, 466
 Mar Bar Çauma Manastırı 150, 151, 235
 Mardin 37, 72, 92, 110, 111, 112, 115, 121, 137, 158, 206, 230, 246, 301, 443
 Marquis Conrad de Montferrant 328
 Mareşal Onfroï 198, 293, 312, 437, 440
 Maurus (Bizans Elçisi) 174
 Mecdeddin ed-Dâye 239, 436
 Mecdelyâba Kalesi 314
 Mecdü'l-Mülk 70
 Mehmet Âkif Ersoy 423
 Mekke (Medinetü'n-Nebi) 295, 299, 312, 335
 Melikşah (Büyük Selçuklu Sultanı) 58, 430
 Melikşah (Şahinşah) 132-136, 144, 448
 Menbic 86, 93, 128, 129, 306
 Menbic Kalesi 128, 129
 Menderes Nehri 181, 182
 Menderes Vadisi 123
 Mengübars 310, 442
 Merağa Emiri Ahmedil 95, 96, 119, 438
 Merc-i Akkâ 298, 366
 Merc-i Dâbık 61
 Merc-i Uyûn 293, 352, 353
 Mercü'r-Rakka 72
 Merzifon 42
 Mescid-i Aksâ 68, 284, 324, 326, 327
 Me'sûd b. Nîsân (İbn Nîsân) 301
 Mesûd I 11, 12, 136, 140, 144, 148, 161, 171, 192-206, 212, 213, 218-220, 222, 225, 231, 232, 430, 433, 441, 466
 Meşhalâ 128
 Metz 174, 178
 Meydan-ı Ahdar 107

Meyyâfârikîn (Silvan) 37
 Mısır 12, 223, 227, 242-246, 250, 253-265, 269,
 270, 273-275, 277-282, 284-286, 288, 291,
 293-300, 303-309, 314, 315, 319, 320, 321,
 330, 332, 335, 351, 356, 357, 360, 365, 369,
 370, 384, 385, 387, 406, 410, 411, 414, 421,
 422, 425, 426, 434, 439, 440, 442, 443, 445
 Mikhail (Süryani Yakubî Patriği) 18
 Milano 35, 36
 Minğar Kalesi 141
 Misis 30, 75, 147, 201, 203
 Mıleh (Ermeni Prensi) 248
 Mouzon 372
 Mucireddin Abak b. Borü b. Tuğtegin 188
 Muhammed el-İsfahânî 73
 Muhammed Tapar 8, 20, 56, 71, 78-99, 102, 104,
 106, 107, 109, 110, 112-121, 124, 442, 445,
 447, 469
 Muhiyiddin b. ez-Zekî 327
 Muînü'd-Devle Sökmen 73
 Muînüddin Üner 188, 443
 Muizzeddin Kayzerşâh 408
 Mustazhir-Billâh (Abbâsî Halifesi) 67
 Musul 12, 56, 58-60, 67, 73, 76, 78, 80, 85-88, 92,
 95, 99-101, 109, 110, 112, 113, 124, 128, 132,
 152, 156-159, 205, 211, 216, 217, 238, 246,
 248, 249, 251, 266-270, 273, 281-287, 308,
 309, 332, 335, 337, 347, 358, 369, 384, 385,
 406, 412, 413, 438, 439, 442, 444, 445, 451,
 466
 Musul Kalesi 159, 269
 Müte Savaşı 361
 Muzafferüddin b. Zeyneddin (Harrân ve Urfa
 Hâkimi) 358, 443
 Muzafferüddin Gökböri 309, 443
 Muzafferüddin Mahmud 231
 Mücâhidüddin Bihruz 259
 Mücirüddin Taştegin 335
 Müslim b. Kureş 58
 Müsterşid-Billâh (Abbâsî Halifesi) 122
 Myriokephalon 379, 380
N
 Nablus 294, 307, 308, 314, 321, 326, 418, 437, 441
 Nablus Kalesi 326
 Nallıhan 39
 Nâsirüddin Mengüpars (Kubeys Hâkimi) 341, 443
 Nâsirüddin Muhammed b. Şirkûh (Hıms Hâkimi)
 291, 293, 443
 Nâsirüddin Muhammed (Malatya Meliki) 150, 151
 Nâsihüddin (Âmid Kadısı) 225
 Nasr b. Kavvam 399
 Natrûn 321, 404-406
 Necmeddin Alpi (Mardin Artuklu Hükümdarı) 230,
 246
 Necmeddin Eyyûb b. Şâzi 259
 Necmeddin İlgazi (Artukoğlu) 88, 443
 Nehru'l-Cevz 221
 Nikephoros Dasiotes 180
 Niketas Khoniates 137, 146, 182, 460
 Nikholas (Methone Piskoposu) 169
 Niksar 32, 33, 37, 40, 54, 130, 131, 231, 235, 236,
 432, 463, 464, 467, 469, 471
 Ninova 267, 268
 Ninova Kalesi 267
 Nisânoğulları 225
 Niş 20

Nizâmiye Medresesi 224
 Nizâmü'l-Mülk 87
 Nonancourt 377
 Nûbe (Nubya) 279
 Numeyroğulları 84
 Nureddin Camii (el-Câmiu'n-Nûri) 283
 Nureddin Mahmud b. Zengi 11, 209, 211, 213, 214,
 224, 227, 233, 235, 238, 240, 248, 262, 270,
 276, 280, 283, 284, 426, 428, 430, 434, 443
 Nusaybin 153, 267, 269, 270, 287, 337
 Nusretüddin Emir-i Mirân 237, 443
O
 Odo de Deuil 166, 170, 171, 172, 173, 174, 175,
 176, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185,
 186, 187, 188, 460
 Onfroi de Toron (Haçlı Kumandanı) 293, 437, 440
 Onfroi IV 312, 437,
 Ordericus Vitalis 36, 50
 Ortaçağ 4, 10, 18, 139, 290, 293, 423
 Osmaneli 39
 Osman (İİ. Halife) 107
 Otto von Freising 171, 183
Ö
 Ölüdeniz 305
 Ömer b. Abbülaziz 280, 282
 Ömer (II. Halife) 58, 328
P
 Palu Kalesi 124, 125
 Papaz Grigor 23, 131, 195-204, 206, 212, 215, 220,
 221, 226-229, 461
 Peçenekler 18, 43, 44
 Pelekanon 26
 Peter de Blois 375
 Philaretos Brachamios 58
 Philippe Auguste (Fransa Kralı) 372, 378, 392
 Philippe d'Alsace (Flandre Kontu) 290
 Philipp (Köln Piskoposu) 372
 Pierre l'Hermitte 20, 21, 22, 24, 430, 432
 Pisa 378
 Pons (Trablus Kontu) 104, 120
 Porsukoğlu Porsuk 96, 98
 Poukheas 135, 136
R
 Ra'ban 83, 110, 198
 Rafeniyye 90, 97, 114, 445
 Rahbe 80, 84, 86, 113, 121, 217, 260
 Raimond de Saint Gilles (Toulouse Kontu) 25, 26, 61
 Rakka 72, 84, 90, 114, 156, 159, 251, 267, 287
 Râvendân 56, 442, 464
 Raymond de Toulouse 168
 Raymond III (Trablus Kontu) 308, 309
 Raymond II (Trablus Kontu) 247
 Raymond V (Toulouse Kontu) 376
 Râziyüddin el-Rahbî 419
 Rebia Kabilesi 355
 Regensburg 166, 174, 373, 374
 Remle 270, 288, 290, 291, 294, 321, 325, 402-409,
 415, 417, 434, 437, 438, 440, 441, 444, 445
 Renaud de Chailion (Kerek ve Şevbek Prinkepsi)
 239, 288, 295, 299, 308, 312, 424, 436, 437,
 441, 442, 455
 Renaud de Sidon 311, 316, 352
 Renaud Kalesi 309
 Re'su'l-ayn 73, 74
 Re'sül-Ma 309

- Rey 268
 Rıdvan (Halep Meliki) 59, 60, 84, 86, 96, 121
 Richard de Salerno 32, 50, 131, 436
 Richard I (İngiltere Kralı) 393, 408
 Richard (Poitou Kontu) 397
 Rinaldo (Haçlı Kumandanı) 21
 Robert de Flandre 62, 64
 Robert de la Normandia 64
 Robert (Dreux Kontu) 378
 Robert Guiskard 25
 Robert (Normandia Kontu) 25, 66
 Roger (Sicilya Kralı) 166, 191
 Roma 18, 35, 36, 164, 371, 374, 387
 Romanos Diogenes IV 130
 Rothrud (Perche Kontu) 377
 Rumeli 18
 Rükneddin Davud (Hısn-ı Keyfâ Artuklu Hükümdarı) 192, 193, 206, 444
 Rüstem (Türkmen Reisi) 380, 442
S
 Saadeddin Gümüştegin 284-286
 Sabastiya 308, 314
 Safed 295, 333, 334, 336, 347-351, 418
 Sâfîsâ 251
 Safûriyye 309, 310
 Safûriyye Çayırı 309, 310
 Sahyun 340, 341
 Saint Pierre Kilisesi 65
 Salâhaddin el-Yağısıyani 159
 Salâhaddin Eyyubî
 Sâlim b. Malik b. Bedrân 72
 Sâlim b. Mâlik (Câber Kalesi Hâkimi) 72, 84, 155
 Sarısu (Bathys) İrmağı 172
 Sârimüddin Kaymaz en-Necmî 309, 336, 444
 Sarmeda Ovası 121
 Sayda 93, 311, 315-318, 353, 354, 357, 389, 409, 435
 Sel 348
 Selanik 191
 Selçuka Hâtun 219
 Selçuklular 2, 10, 18, 43, 59, 61, 70, 90, 91, 104, 105, 114, 117, 120, 128, 132, 139, 194, 195, 198, 203, 379, 381, 430, 439, 460, 462, 466-468, 470, 471
 Selemiyîye 90, 103
 Seleukus I 58
 Semîniyye 342
 Sencer (Büyük Selçuklu Sultanı) 145, 11111150, 194, 195, 447
 Sencerşâh (Cezîret İbn Ömer Hâkimi) 387, 444
 Serhak (Gulam) 291, 304
 Seruc (Suruç) 59, 70, 84, 100, 101, 110, 125, 252, 287, 436, 443, 444
 Sevâd 102
 Seyfeddin Ali b. Ahmed el-Meştub 389, 390
 Seyfeddin Ayazkuş 400, 444
 Seyfeddin Begtimür 391
 Seyfeddin el-Maştub el-Hakkârî 262
 Seyfeddin Gazi b. Zengî 188, 260
 Seyfeddin II. Gâzi 267
 Seyfeddin Mahmud el-Esedî 444
 Seyfeddin Yazkec 305
 Seyfûddeve Sadaka b. Mezyed 80
 Siffin 84
 Sibylle (Antakya Prensesi) 343, 437
 Sicilya 51, 166, 168, 178, 191, 263, 338, 339, 350, 370, 371, 378, 404
 Sihiyûn Kilisesi 322, 418
 Silefi 424
 Silifke Çayı 382
 Sinâ Çölü 289
 Sincar 59, 61, 103, 109, 110, 117, 153, 159, 216, 217, 267, 269, 287, 337, 347, 358, 369, 385, 387, 412, 413, 438, 446, 452
 Sinop 44
 Sivas 12, 22, 31, 33, 53, 54, 130, 131, 225, 226, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 408, 420, 467, 468, 471
 Sofya 20
 Sökmen b. Artuk (Seruc Hâkimi) 59-61, 438, 444
 Sökmen el-Kutbi 88, 92, 95, 96, 97, 98, 124, 445
 Sökmenoğlu Davud (Artuklu) 141
 St. Denis Manastırı 174
 Stefan (Ermeni Prensi) 203, 446
 Stephan (Sancerre Kontu) 378
 Steven Runciman 27, 35, 139, 224
 Strassburg 372, 463
 Sûku'l-Havvasin 280
 Sultan b. Ali b. Munkız (Şeyzer Hâkimi) 95, 445
 Sultan Berkyaruk 18, 20, 56, 59-64, 66, 67, 70-72, 74-78, 87, 469
 Sumuşki Kalesi 225
 Sungur Diraz 86, 110, 111, 445
 Sûr 314, 318, 319, 326, 328-334, 349-353, 355-357, 360, 370, 371, 378, 389, 396, 403, 409, 417, 437
 Suriye 12, 17, 28, 37, 39, 52, 55, 58, 61, 67-69, 72, 73, 82, 84-87, 89, 90, 93-95, 97, 98, 102, 103, 106, 114, 115, 117-120, 122, 125, 128, 146, 149, 152, 153, 156, 188-190, 196, 205, 216, 217, 234, 236, 239, 242, 243, 245, 246, 251-253, 257, 262, 263, 266, 268, 269, 277, 281, 282, 284-288, 290-292, 294-297, 303, 305, 308, 314, 319, 332, 335, 338, 341, 356, 357, 365, 371, 373, 378, 384, 388, 391, 398, 399, 409, 412, 413, 417, 421, 423, 425, 430, 431, 434, 443, 444, 445, 470, 471
 Süleyman b. Cândâr (Duldurum) 304, 344, 438
 Süleyman b. İlğazi 59
 Süleymanşah (Türkiye Selçuklu Sultanı) 59, 193, 194, 448
 Süleyman Tapınağı 69
 Sümeyyat 57, 413, 439
 Süryani Mikhail 24, 31, 48-50, 55, 68, 88, 133, 137-151, 193, 196-204, 219-222, 225, 227-232, 235, 236, 266, 312, 319, 320, 324, 328, 345, 357, 396, 419, 461
 Süveyd b. Gaşım el-Mısri 289, 445
 Süveydiye 64, 215
Ş
 Şabahtan 75, 95, 101, 110
 Şafraam 392, 393
 Şakîf 297, 316, 351, 352, 353
 Şakîf-Arnûn Kalesi 352
 Şâver b. Müctir 274
 Şemseddin b. Mukaddem 286
 Şemseddin İldeniz 268
 Şemsüddeve Çökürmüş 73
 Şemsüddeve Süleyman 141
 Şemsüddeve Turanşab b. Eyyub 279, 292, 295, 445
 Şemsü'l-Havâss 90, 114, 445

Şerefi'd-Devle (Musul Ukaylı Emiri) 58
 Şerefi'd-Din Mevdûb b. Altuntegin 88, 445
 Şevâd 297
 Şeyh Ömer el-Mellâ 269
 Şeyzer 58, 95, 98, 99, 115, 206, 217, 236, 237, 239, 266, 283, 339, 384, 440, 445
 Şeyzer Camii 99
 Şeyzer Kalesi 98, 99
 Şihâbüddin İlyâs b. İlgazi b. Artuk 265, 445
 Şihâbüddin Mahmud el-Hârimi 262, 290
 Şihâbüddin Mâlik b. Ali b. Mâlik el-Ukayl 252
 Şiran 125, 138
 Şuğr Kalesi 341, 342, 442

T
 Taberiyye 102, 104-107, 158, 249, 250, 278, 294, 295, 297, 298, 308-310, 313, 333, 362, 378, 418, 441
 Taberiyye Savaşı 102, 105, 106
 Tâcüddevle Tutuş 118, 152
 Tâcü'l-Mülk Börü 81
 Takiyyüddin Ömer 275, 298, 361, 412, 445
 Tankred (Antakya Prinkepsi) 25, 30, 66, 71-77, 83-95, 98, 433, 455
 Tarsus 30, 75, 147, 201
 Tayy Kabillesi 355
 Tekrit Kalesi 259
 Tekrit (Tikrit) 158, 259, 260
 Tell-A'fer 217
 Tell-Bâşir 56, 83, 86, 87, 95, 96, 101, 126, 128, 196-199, 212, 218-222, 304, 433, 466
 Tell-Dânis 113, 116, 117, 119, 122, 433
 Tell-Hâlid 304
 Tell-Hamdûn 203
 Tell-lbn Maşer 95, 99
 Tell-Keysân 358, 367
 Tell-Kurâd 95
 Tell-Mavzen 101
 Tell-Mennes 99
 Tell-Patrik 225
 Tell-Sultan 116, 117
 Tellü'l-Gayâziyye 358
 Temirek (Sincar Emiri) 103, 104, 109, 110, 117
 Templier Şövalyeleri 185, 294, 320, 338
 Theobald (Blois Kontu) 378
 Thomas (Kilikya Valisi) 199
 Tibnîn 314, 315, 316, 318, 333, 355, 418
 Timurtaş (Artuklu Hükümdarı) 199
 Tokar 54, 130, 142, 236, 462, 463, 469, 471
 Toros II (Kilikya Ermeni Hâkimi) 200-203
 Toros I (Kilikya Ermeni Hâkimi) 142
 Toroslar 123
 Trablus 77, 79-81, 89, 98, 104, 120-122, 198, 236, 240, 247, 248, 277, 308, 311, 318, 337, 338, 346, 347, 360, 371, 378, 383, 417, 431, 437, 440, 441, 443, 446, 468
 Trablusşam 163
 Tuğrul Arslan 124, 126, 132, 137-141, 144
 Tuğtegin (Atabeg) 223, 438
 Tuğtegin (Dımaşk Hâkimi) 77
 Tutuş (Suriye Selçuklu Meliki) 58

Türkiye Selçuklu Devleti 19, 20, 47, 132, 133, 137, 152, 192-195, 200, 204, 231, 380, 430, 466, 467
 Tyragion 135
 Tzitas (Bizans Kumandanı) 37, 40, 44

U
 Ulubat Kalesi 177
 Urayma 251, 277
 Urbanus III (Papa) 371, 372
 Urbanus II (Papa) 18, 19
 Urfa Haçlı Kontluğu 31, 34, 55, 57, 70, 72, 73, 75, 77, 127, 148, 153, 163, 212, 430, 432, 464
 Urfalı Mateos 23-26, 30, 32-34, 36, 46, 47, 51, 52, 54, 56, 57, 59, 60, 62, 63, 65, 66, 69, 70, 72-74, 79, 80, 83, 91, 104, 108-110, 112, 130, 131, 137, 141, 145, 240, 461

Ü
 Ürdün 288, 295, 298, 305, 333, 362, 462
 Ürdün Nehri 305

V
 Vâdi-i Buzâa 115
 Vadi'l-Miyâh 82
 Vâdi't-Teym 103
 Vatikan Kilisesi 17
 Venedik 378
 Vessâb b. Mahmud (Mirdâsi Emiri) 59
 Vézelay 165
 Vuayra 348

W
 Welf IV (Bayern Dükü) 35, 45

Y
 Yafa 105, 315, 378, 401, 403-405, 411, 414-417
 Yağan (Danışmendli) 143, 151
 Yağbasan (Tokat Meliki) 151, 201, 224-233
 Yağısıyan (Antakya Emiri) 58-64, 67, 157, 158, 159, 446
 Yahşihan 40
 Ya'kub el-Halebi 394, 446
 Yâkub Geçidi 293
 Yâkub (Peygamber) 293
 Yakup Bey (Türkiye Selçuklu Kumandanı) 203, 446
 Yalova 20, 37
 Yemen 280, 282, 299, 422

Z
 Zâhîrüddin İli 231
 Zâhîrüddin Tuğtegin (Dımaşk Atabegi) 79, 446
 Zebid 280
 Zekeriyâ (Peygamber) 308, 314
 Zengi b. Aksungur (Atabeg) 86, 110, 156, 259, 280
 Zengiler 156, 196, 204, 206, 211, 216, 218, 227, 245, 273, 422, 443
 Zerdanâ 93, 122
 Zerdana Kalesi 125
 Zeyneddin Ali Küçük 159, 437, 446
 Zeyneddin Yûsuf 369, 390, 446
 Zıbatra 53
 Zülkarneyn (Malatya Emiri) 226
 Zünnûn (Kayseri Meliki) 226-228, 230-236

“Salâhaddin sağ olduğu ve Müslümanlar arasında birlik ve beraberlik bulunduğunu müddetçe Kudüs’ü muhasara etmek mümkün değildir.”

İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard

“Müslümanların bu gazâdan duydukları sevinç bizim aramızdaki ihtilâf sebebi ile kedere dönmesin. Kinimi söndürmek için düşmanları Müslümanlara güldürecek bir yolu elbette tercih etmem.”

Sökmen

“Beni vuran bu ok, bütün Müslümanlara isabet eden bir musibettir.”

Belek Gazi

“Allah’a yemin olsun ki, şahsımı ve İslâm’ın intikamını almadıkça çardak altında gölgelenmeyeceğim.”

el-Melikü'l-Âdil Sultan Nureddin Mahmud b. Zengi

Kudüs’ün Müslümanların elinde olması bahanesiyle ama aslında büyük bir ekonomik yıkım içerisinde bulunan Hristiyan Avrupa’ya yeni ekonomik çıkarlar sağlamak amacıyla organize edilen Haçlı Seferleri 1096 yılından itibaren pek çok kez düzenlenmiştir. Bu seferler İslâm dünyasında birçok olumsuzluğun yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, Selçukluların Haçlılarla İmtihanı kitabında 1096 yılında başlayan bu Haçlı Seferlerinin günümüzde de farklı şekillerde devam ettiğini söyleyen Muharrem Kesik, bugün yaşananları anlayabilmek için bu seferlerin başlangıç hikâyesini iyi bilmek gerektiğini vurgulamaktadır. Kesik, bu çalışmasıyla bin yıllık Hilal ile Haç’ın mücadelesiyle birlikte, Sultan I. Kılıç Arslan’dan Sultan I. Mesud’a, Danişmend Gazi’den Nureddin Zengi ve Selahaddin Eyyûbi’ye kadar adları unutulmuş kahramanların hikâyelerini tarihin tozlu sayfalarından çekip gün yüzüne çıkarmaktadır.

Bu kitapta şanlı tarihimizin gerçek kahramanlarının hikâyesini bulacaksınız...

